ARANY JÁNOS

ÖSSZES

KISEBB KÖLTEMÉNYEI

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
A
MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

Barabás rajza, 1856.

Arany János

ARANY JÁNOS

ÖSSZES

KISEBB KÖLTEMÉNYEI

Köteles példány
FRANKLIN-TÁRSULAT

BEVEZETÉSSEL ÉS JEGYZETEKKEL

KIADJA

VOINOVICH GÉZA

A M. T. AKADÉMIA ÉS A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA,
A KISFALUDY-TÁRSASÁG ÉS A PETŐFI-TÁRSASÁG
TAGJA

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

KIADÁSA

212328

Jelen kiadás pontos időrendbe sorozza a költeményeket; így jobban kirajzolódik bennök a költő élete s fejlődése. A hol a vers keltének napja is ki van téve (dőlt betűkkel), az a kéziratról való. A jegyzetek a versek kapcsolatát világítják meg költőjük életével és a korral, fölfedve sokszor már elhomályosult vonatkozásaikat. — E gyűjtemény teljesebb az eddigieknél.

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
I. sz. Növedéknapló
1925. évi 987. sz.

R
1977

ARANY KISEBB KÖLTEMÉNYEI.

KÖLTÉSZETÉNEK KAPCSOLATA ÉLETÉVEL. — LYRÁJA. — A BALLADÁK; TANULMÁNY ÉS EREDETISÉG. — A KIFEJEZÉS MŰVÉSZETE.

PEN a legnagyobb költőket, — Dantét, Goethét, — sokan nézik hűvös óriásoknak, mintha szobraik módjára költészetük is magas talapzaton, hideg nyugalomban állna fölöttünk; alkotásaikat úgy csodálják, mint egy Niobe-szobrot, hol a nemes anyag s a kifejezés szépségén gyönyörködve, a néző feledi, hogy az a fájdalom megtestesülése. Arany epikusi nagysága egy ideig szinte elárnyékolta lyrai költeményeit, melyek ép oly remekmüvek; nemes egyénisége, csöndes élete sokáig elrejtőzött alkotásai mögé, pedig költeményeiben ott hullámzik egyéni életének és korának minden érzése, hangulata; néha még epikai munkáiban is felbugygyan egy-egy benső hévforrás meleg árama.

Első diadalait epikai nagy alkotásokkal aratja; lyrája lassan bontja szárnyait. Fölléptekor harminczadik éve körül jár, mikor — mint Petőfinek írja (1847. szept. 7.) — «a szív szerepe jobbadán el van játszva s a főre kerül az uraság ... Aztán meg hol is vennék én lyrai lelkesedést? ... aprós bajaim és örömeim nem méltók megénekelni». Szerénysége és büszkesége egyaránt visszatartják ettől. E tartózkodás annyira természetében van, hogy fia is örökölte, ki *A délibábok hősé*-ben ez átöröklött családi vonásra vet, hogy átall

Kiállni, mint szinész: no jer, közönség,
Lásd, hogy szomorkodom ...

Érzései — kivált eleinte — szívesen rejtőznek tárgyias képek mögé, minők *A rab gólya*, *Télben*, *A hajótörött*, *A pusztai fűz;* ide vonja epikai hajlama is. Egyéni lyrájának szava csak a legnagyobb felindulásban jön meg, először Világos után. De később is gyakran ruházza eszméit kész eseményekbe, élményeit képzelt alakokra, mint *A nagyidai czigányok* és *Bolond Istók* mutatják. Általában van költészetében valami puritánság; nagy érzéseit mintha szántszándékkal egyszerűsítené, szinte lefokozná a közönség előtt s csak hétköznapi köntösben bocsátaná ki háza küszöbén. Petőfi jobban föltárta a maga szívét, Arany jobban az emberi lelket általában. Ő és Kemény a legnagyobb lélekbuvárok irodalmunkban, s ez Aranynál önmagára és lyrájára is áll; a nyugodt felszínen keresztül tengerszem-mélységekbe látni.

E tartózkodásból következik másrészt kiérett érzelmeinek tartóssága és teljessége. Nem szakít minden lépten virágot, de a hol egy versre megáll, ott forrást mutat a varázsvessző és messze kilátás nyílik. Érzései hallgatás közben fölgyűlnek, mint a hegyormok közti medenczében az olvadás vize, hogy csordultig telve, túláradjon, s a szivárvány tündér színeiben ragyogva, fenséges harsogással omoljon alá a sziklaoldalon, s teljét kiöntve, elálljon, míg újra túltelik az égből.

Geniusa mégis urrá lesz rajta ; pályája folytonos fejlődés két ellentétesnek látszó irányban : az epikában egyre szigorúbb valóság, egyre pontosabb rajz, a subiectiv költeményekben pedig az egyre nyiltabb lyraiság felé. Valójában e kettő mégis egy úton jár : a folyvást mélyebb megfigyelés és önmegfigyelés útján ; mind jobban elmélyed az élet és az emberi lélek tanulmányába, önmagán keresztül.

Külső körülményei sem voltak kedvezők. Életének egyszerű folyása kevés tárgyat, kevés felbuzdulást kinált, minek híját nagyon érezte. Az Itáliából hazatérő Tisza Domokost úgy üdvözli, «mint oly embert, ki ‚sok szigetet látott és tengert' . . . Ez előnye a születésnek kipótolhatlan, — mondja — s én sokszor vágytam már, ha csak annyi tengert is látni, mint a Korhány egy mocsárja vagy a geszti tó a kertben . . . Hiába! Pusztán születtem és pusztán lakom . . . aztán panaszkodjanak, hogy a magyar költő nem bír oly széles világnézlettel, mint például egy Byron! ‚Ki az oka? ki hibája?' mondaná Csokonay.» A külső ösztön e hiánya egészen magára utalta s csak annál bensőbbé és mélyebbé tette költészetét. Bármily kevés nagy benyomásban volt része, mint a kovasavas meleg forrás megkövíti a beléje hajló fűszálat, az ő költészete is örökéletűvé tette életének eseményeit és érzéseit.

Nem csak a serkentő benyomások hiányzottak nála ; életének egész módja sem kedvezett a költői alkotásnak. Egész életén át terhes hivatalok járma nyügözi s a mindennapi kenyér gondja nyomja. «. . . az én életköröm oly prózai valami, hogy sokszor hétszámra sem tudok kibontakozni a prózai hangulatból. Hiába! költőnek szabadnak, függetlennek kell lenni : köszönöm én a vers írást, a mit ottan-ottan sertéspassus írás és Liptákné tyúkpanasza szakaszt félbe» — írja jegyző korában Szilágyi Istvánnak, (1848. jan. 27.). E köznapi foglalkozást a tanári szék nagy felelőssége, majd a szerkesztés váltja föl, ezer bajával, s a Kisfaludy-Társaság igazgatása, mely az ő gondjai alatt adta ki Shakespearet és Molièret — végül az akadémiai főtitkárság. Hiába kivánt «egy kis független nyugalmat, melyben a dal megfoganhat» ; — késő öreg koráig hiába sovárgott az után, hogy «Ne légyek senki bábja, — kötelesség vampyr vádja — ne háljon mindig velem.» E nagy szellem köznapi küzdelmei méltán juttatták eszébe Gyulai Pálnak Carlyle keserű szavait Burnsről, hogy a világ egy oly költő számára nem talált más munkakört, mint illetékek kiszabását és hogy sörös hordókat akózzon, a másiknak passusok írását és iskolai dolgozatok javítgatását.

Sorsában még sincs annyi nyugalom, mint ily egyszerű élettel együtt járna. Élete csupa belső küzdelem ; küzdelem a nehéz időkkel, melyek az életpályát kivetik sodrából, küzdelem a mostoha körülményekkel, a sors csapásaival, küzdelem önnön költői terveivel. Maga mondja önéletrajzában : «Egyszerű élet ez, de még sem nyugodt, csendes, mint némely gondolná : folytonos küzdés, melyben én voltam a gyöngébb fél. — — így lettem, mint munkáim nagyobb része, *töredék*.» Lelkében óriási tervek rajzanak, folyvást gazdagodva, ujjászületve, alakot váltva ; — nincs a világon ily dús epikus, kinek lelkében ennyi nagy alkotás közben ennyi kiforrott terve jegeczülne, — el nem bocsátva, soká viaskodik velök, mint Jákob az angyallal : de a hétköznap emésztő gondja s korán kezdődött betegeskedése közben nagy részök tervnek vagy csonkán marad. Még lyrai versei közt is sok tört oszlop jelöli egy-egy érzését. Szinte Michel Angelo örökké vívódó geniusát idézi föl a hatalmas alkotások mellett e sok nagyszerű torso, ez örök küzdelem a sorssal, ez öntépő harcz a tökéletességért.

Ereje érzetében maga halmozza maga elé az akadályokat, kedvét lelve a nehézségek leküzdésében ; éber műgondja s önbirálata soha sem húnyja be szemét. Érzésben és formában egyaránt kerül minden egyformaságot. Érzéseivel, eszméivel Sybilla-könyvek módjára bánik, innen költeményeinek roppant telítettsége, minden egyes szavának tartalma, súlya. Műformában is tartózkodik az ismétléstől ; innen változatossága. Ő adta az első példát *Rachel*-ben a bibliai, *A pusztai fűz*-ben a természeti allegoriára ; Tompa mind a kettőt átvette s mint pap és a virág-regék költője egészen saját formájaként élt velök ; — Arany egyiket sem ismételte másodszor.

Tehetsége csak erősbödött ez akadályokon, érzése túláradt gátjain, s mindez csak mélyebbé és igazabbá tette költészetét. Egyszerű életét költőivé emelte egyénisége, s versei épen élethűségüknek köszönik belső igazságukat. Verseivel párhuzamos helyeket találni leveleiben, melyek mintegy hitelesítik költeményeit, összekapcsolják élete és kora körülményeivel és hangulatával, föltárva szinte a versfakadás pillanatát.

Ritkán hajtanak közvetlenül a külső eseményekből, mint Petőfinél ; de mindnek megvan benső története. Felnőtt fiak módjára önállóbbak, de annál jobban látni rajtok atyjok vonásait. Az övéi nem árulnak el költőjük életéből önkényt annyit, mint Petőfi versei, de ezekben is megvan költőjük egész élete, s csak abból érteni meg őket igazán. Külsőleg is épen viszonyainak hű rajza önt költészetére színt és változatosságot. Egyszerű életének minden vonását értékesíteni tudja költőileg. 1849-ben a nagy válság izgalmas napjaiban épen ez izgalommal ellentétes helyzetében érezteti a bizonytalanság gyötrelmét, a világtól való távolságát Szalontán, hova ‚csak néha téved hír', hol ‚nincsen jelen — s még remény az, a mi másutt ki van halva' *(Válság idején)*. Minden vonása ily igaz, munkáin rajtok a ‚psychologiai datum' (Péterfy szava.), a hely és a kor bélyege. Mint a folyó tükre a partot, úgy tükrözi költészete a helyeket, a hol élete folyt. Nagy-Szalonta, Debreczen és collegiuma hű képekben vannak beszőve költészetébe. A geszti félév, hol nyomasztó gondjaitól menten jobban élhet hivatásának, számos vonással öröködik meg munkáiban : a Domokos-napi alkalmi felköszöntő mellett a kedves tanítvány emléke talán *A gyermek és szivárvány* rajongó ifja is ; az ottani temető rajza *A dajka sírja*, egy vadászaté a *Hajnali kürt*, egy falubeli csendes őrült parasztasszony Ágnes mintája, a puszta körül kóborló czigányok belejátszanak a *Nagyidai czigányok* rajzaiba ; a radványi erdő képét s nevét magával viszi egészen a *Tetemre-hivás*-ig. Kőrösről ott van a temető képe, hova sétálni járt, a *Hamis tanú* helyi mondája, egy kirándulásról *A vén gulyás* alakja. Még oly allegoria is, minő *A pusztai fűz*, valóságos szemléletből fakadt : a vers első, csonka vázlatán tökéletes pontossággal van lefestve a fa, a gáton, a karczagi út mellett, világos bizonyságaul, hogy panaszos érzése valóban e sindevész fa láttán fakadt ki. Ez alföldi képeket Pestre jöttével új világ, a főváros váltja fel ; a liget és a Sugár-út *(Ének a pesti ligetről)*, a Dunapart *(Vojtina Ars poeticájá*-ban*)*, a Margitsziget és hídja *(Hídavatás)*, s velök a nagyvárosi élet fonákságai ; egész költészete megváltozik. Mint epikai műveinél a krónikák adatait, ép úgy megbecsüli a környezetnek minden szinét, hű rajzukkal az epikai hitel általa föllállított elvének párja gyanánt mintegy *lyrai hitelre* támaszkodva. Képzelete sem hagyja el az ismerős tájakat s epikai hőseit is mintegy magával viszi azon vidékre, hol ő otthonos. Toldihoz Ilosvai vezette, de a szalontai helyi mondák is, melyek szájhagyományára az első rész kétszer is hivatkozik. Ott hősének emlékei között élt, hiszen a csonka torony a hagyomány szerint Toldi várának köveiből épült, s Bihar-megye térképén könnyű volt megjelölnie Szalonta közelében a hajdani Told puszta helyét ; szinte egy levegőt szitt hősével. Így köti később *Toldi szerelmé*-t a romokhoz kedves Margit-szigetén. Mindebben nem csak reális érzék vezeti, hanem épen úgy subiectiv is ; e subiectiv szálakkal vonja magát közelebb hőseihez. Midőn első kőrösi éveiben a hún mondákhoz fordúl, Atilla sátrát ott üti fel a határban, mert Árpád is ott járt s nyomát *Zalán futása* költőileg is megszentelte, de még inkább, mert maga is járt ott ; e kirándulás emléke, *A tetétleni halmon* írt verse, épen azt a lelki folyamatot tárja föl, a mint a táj emlékeibe merülő költőt a képzelet átemeli a múltba s a jelen egészen átöltözik : a lyrai megindultságból önkénytelenül epikai világ kezd testet ölteni, — a mit később *Csaba Előhangja* művészi öntudattal ismétel.

Ép ily világosan tükröződnek munkáiban a kor vonásai. Költői szólamai figyelmes olvasásra fölfedik már-már elhomályosult vonatkozásukat. Mikor honvédje azzal biztatja magát : «Ezer forint nyomorultnak : be szép szó» (*Van-e olyan . . .*), vagy a *Koldus-ének* béna kéregetője a nyomorék honvédeknek igért tíz hold földet emlegeti : a honvédelmi bizottmány üres igéretére czéloz s vádat is kelt. Midőn a *Családi kör* keletkezése vita tárgya volt, maga a helyrajz eldöntötte azt, s évszám híján ép így meg lehetne határozni korát a csonka honvéd alakjáról.

Egyéni életének és korának nem csupán ily egyes szálai szövődnek munkáiba : költeményeiben kitárul egész élete, egy nagy szellem és nagy szív vívódása s késő megnyugvása ; benne az emberi élet három korszaka is : az ifjuság derűje és bizalma, a férfikor komolysága és küzdelmei, az öregség méla mosolya. Életének e három időszaka a nemzet-élet három külön korszakával esik össze s művei visszatükrözik ezeket is : a negyvenes évek ifjú reményét, a következő két évtized férfiasan tűrt szenvedéseit, s a hetvenes évek megnyugvását. Így válik költészete subiectiv hűsége által egyénin felül nemzetivé és általános emberivé. Mindezt magában foglalja Arany költészete, mely a Shakespeare ízlése szerint való :

‚tükröt tart a természetnek s felmutatja a század testének alakját és lenyomatát'. Mikor megszólal, már családos ember, harminczas éveinek küszöbén. Petőfi örökifjusága mellett övé a férfikor érzésvilága, melyben a szerelmi lobogást a férj és apa családi érzése, meg a barátság, a honfi tüzet hazafi aggodalom váltja föl, de nála sem hiányzik az ifjúkor derűje és heve. A kor, melyben megszólal, a nemzet tavaszkora s a megujhodó irodalomé. A költő maga is fiatal: versei az első sikerről s a fészekrakásról szólnak, a kor fiatal költőinek fesztelenségével *(Aranyaimhoz, Háziuraság)*. Petőfi barátsága fölvillanyozza, leveleikben ugyanazon jókedv szikrái pattognak, mintha a férfikor küszöbéről még egyszer visszafordulna az ifjúság felé. De a fiatalság bucsú-mosolyával már küzd a férfi komoly világnézete, gyorsan váltakoznak derűs és komor tárgyak, vidám és komoly hang, a még különvált két elem, melyek később összeolvadnak humorában. Könnyen csap át gúnyos keserűségbe, mint *Czakó sírján;* lelkét el-elsötétítik az élet és a kor árnyai: *A szegény jobbágy* egy egész elnyomott osztály rajza, melyen átnyilal saját ifjúkori nélkülözéseinek utósajgása. Érzésből, ily érzésből fakadnak epikai tervei is, elsősorban a Dózsa-eposé, ez a Petőfivel közös tárgy. Mindebben a fiatal szív lázongása lüktet a sors kénye ellen, de a kor izzó hangulata is. Első nagy munkája, *Az elveszett alkotmány*, keserű korkép e valóságos és eszményi ‚falu jegyzője' egyéni benyomásaiból. E munka maró gúnyja és túlzásai, zsufoltsága s világjavító szenvedélye egyénileg mind ifjú szerzőre vallanak, másrészt a reform-kor vágya szól belőle, s a megújhodó költészeté, midőn a régi eposok requisitumát parodisálja, hogy legközelebbi művében a népies irány úttörőjévé szegődjék. Ez a mű *Toldi*, melyben a fiatal hős rajza az erő és önbizalom vegyületével, kivágyása szokott köréből, az ifjúságnak az egész művön elömlő varázsa mind a költő fiatalságára, az újítás bátorsága s a kivitel üdesége, ez önkénytelen friss művészet egy magára ébredő ifjú tehetségre vallanak. Nem is csupán a költő ifjúsága testesül meg *Toldi*-ban, hanem a koré is; ez az ép és derék legény, a mint alacsony sorsából fölküzdi magát az ország sorsának intézői közé: mintegy a magyar népnek s a kor politikai vágyainak személyesítője, mint Gyulai mindjárt észrevette. *Toldi estéjé*-ben a király és a sokáig mellőzött hű magyar dalia kibékülése összhangban volt a reform-korszak biztató jeleivel, az áprilisi alkotmánynyal, s a reménynyel, hogy nemzet és király megértik egymást. Ennyi a subiectiv és kor-vonás epikai munkáiban, így tekint ránk még elbeszélő műveiből is a visszahúzódó költő szeme és a kor arcza.

A viharos napokban ő is vállára veszi a nemzetőr fegyverét, de nem ment az aggodalmaktól; lelke valósággal kettészakad. Néplapjába buzdító verseket ír, mert ezt a költő kötelességének érzi, — bár itt is többnyire az életkép felé húzódik, — magának írt verseiben azonban nem fojthatja el balsejtelmeit, hiszen neki nem volt vérmes bizalma, mint *Losonczi* előhangjából látni, s lelke már előre dideregve érezte az ‚éjszaki orkánt', ‚éjszaki vad szeleket' *(A rodostói temető, Álom-való)*.

E benső küzdelem lelke bátrabb, bízó, ifjabb felének halálos sebével végződik.

Mire aléltságából legalább a fájdalom érzéséig föleszmél, lélekben elaggottnak érzi magát, mint a ki hirtelen megőszült. Ilyesre céloz a byroni jelige egyik költeményén, mely maga is azt mondja:

Nem évek száma hozza
— Nem mindig — a vén kort elé.
(Évek, ti még jövendő évek.)

Tapogatózva nyúl a fájdalomhoz. Eleintén egyéni szenvedéseiben fejezi ki a közveszteséget: Petőfit gyászolja — ez szólaltatja meg először; — hitért sóvárogva, imádkozni tanítja hat esztendős fiát, s az egész jövő nemzedékhez szól, melynek vigaszul szinte csak a másvilág maradt. E kor, melynek minden érzése csak a magán-életben lüktetett, fogékony volt a vonatkozásokra; megértette, miért fáj a költő szemének Homér derűje, miért tagadja meg *reménye* a jövendő éveket, kit jelent verseiben a hánykódó csónak és a hajótörött; minden szív tulajdon halottait gyászolta a fiait siratő Ráchellel. A kor rejtett fájdalma hű kifejezést talált az ő mély érzésű és szűkszavú költészetében. Arany maga mondotta, hogy a ki a szellemre akar tiporni, úgy jár, ‚mint gyermek az eltaposni akart napsugárral, hogy midőn talpa alatt hiszi, már ismét

feljül ragyog', — s hogy a lepel ‚némileg szebbé tette a gondolatot', s ‚a költészet sohasem hatott nálunk kevesebb hűhóval és így annyira saját nemesebb eszközeivel' (Bulcsú Károlyról írt bírálatában.) E külső kényszert Arany művészi hatásúvá s egyéni színezetűvé emelte ; tördelt czélzásai a kor teljes képét, elfojtott érzése egy könycseppben a fájdalom egész tengerét éreztette. Egyéni lyrájának látszólag közömbös megszólalásaiból is e kort olvashatni ki. Geszt és Kőrös egymást váltó képei a nagy földrengést mutatják, a rombadőlt otthont, a földönfutó költőt, az új pályát kereső férfit, a megélhetés gondját, a komoly arczú hitvest—Oh! ne nézz rám oly sötéten!—az álmak szétfoszlását, az élettel való szomorú számvetést (a *Visszatekintés*-ben), később enyhültebben a hazavágyódást a régi fészekbe, kis kertjébe, a vágyak mérséklését, a sorssal való megalkuvást (a *Vágy*-ban). Másfelől ott van legbensőbb élete : a család menedéke *(Itthon)*, növekvő gyermekeinek képe s a költészet vigasztaló ereje.

Így szí fel szomjú tehetsége minden benyomást. De Kőrös csak egy idegen, egy kevésbbé kedves Szalonta ; benyomásai hamar elapadnak, másrészt, egy időre legalább, üdíti e nyugalom, ha nem kedve szerint való is ; a viharvert csónak, a hajótörés képei után megmutatja e csónakot a révben *(Reményem, A hajótörött, Enyhülés,* 2. versszak.) E két körülmény fordítja vissza az elbeszélő költészethez, melynek más és más szinű szövete megint érzése szálaiból van szőve s róla a kor arcza néz reánk. E korszakbeli első műve, a *Nagyidai czigányok*, merő lyra, ‚a kín grimace-a', midőn a kétségbeesés ‚nevetni kezd sírás helyett' ; — a legszentebb arcz, a fájdalom hevében egy czigányadoma torzképévé ferdítve. Csupa vád és gúny, de egy hű fiú vádja, a ki azért vádolja anyját, mert szerencsétlenné tette magát. (A *Koldus-ének*-ben is.) A hún epos hatalmas terve abból az érzésből fakad, mint Szalay László, Horváth Mihály történelmi nagy munkái : biztatásul a régi nagyságot mutatja föl, de intelműl a megrontó testvérviszályt is, a szomszédok és leigázottak gyűlölségét és ármányait, a birodalom szétomlását. Balladái, a hősiség, önfeláldozás, szenvedés példáiba, a régmult eseményeibe a közel múltat játszák át. Ily erős pántok csatolják e korbeli elbeszélő műveit is szívéhez és korához.

E szomorú korból az egész nemzettel együtt őt is a nemzeti érzés ujjáéledése emeli ki. Már az ötvenes évek végén, kőrösi verseiben látni, a mint a felhők széle világosodni kezd. Reményi Edét azzal küldi világgá, hogy ‚ujra érez, ujra él e hon' ; a Széchenyi óda sem csupán az évszakra érti a ‚tavasz lehelletét', ‚a feltámadás ünnepét'. 1860. őszén az új életre ébredő irodalom, a Kisfaludy-Társaság a fővárosba szólítja, s a hazavágyó költő, az örök vándorlásra kárhoztatott bolygó zsidó panaszával ajkán, Pestre költözik. A politikai fordulat, az új benyomások felüdítik, munkakedve visszatér, a hún epos terve kibővül, s első tagját, *Buda halálá*-t, be is fejezi. E nagy munka közben lyrája elhallgat, csak hazafias húrja rezeg folyvást, egy fájó ideg érzékenységével. Sűrűn találkozik Deákkal és Keménynyel, a *Pesti Napló* szerkesztőségében s Bezerédjék asztalánál, hol mindhármójuk ‚rendes heti vendég' (Levele Tompához, 1861. febr. 23.).

Ott, mikor fordulón volt a Haza sorsa,
Bölcse ajakáról nekem is hullt morzsa,

írja emlékversében *A jóságos özvegynek*.

E kor hazafias költészetében Tompa inkább általánosságban érezteti a fájdalmat és reményt, Arany a kor minden idegrezdülését átérzi, s a pillanat hangulatában a hazaszeretet örök rettegését és reményét fejezi ki. Mintegy Deák bölcsesége és mély érzése szólal meg nála a költészetben, Deáké, kihez természet és felfogás rokonsága csatolták. A *Kies ősz* a csalékony őszi nap képeiben az októberi diploma keltette csal-álmokat rajzolja, de a tavasz biztos reményét is. Ez egészen a Deák felfogása, ki azt írja sógorának (jan. 9.) : «Mi az 1848-iki törvényeket egész terjedelmükben kívánjuk alapúl tekintetni», — de a diplomát Lónyai Menyhért szerint mégis «oly alapnak veszi, melyből jó fejlődhetik» (Kónyi, II. 305, 286—89.). 1860 végén adja ki a költő a *Rendületlenült*, mely mintegy Vörösmarty *Szózat*át ujítja meg ; a hazaszeretet nagy érzését szálaira bontja, lelkesítés helyett bírál és oktat, félt és óv, s mind e mellett rendületlen hitet sugall. E veszélyeket látja Deák is, midőn ‚fenn absolutistikus czélok, alant forradalmi túlfeszített re-

mények'-ről beszél. A bizonytalanság remegését festi a *Magány*ban, 1861. április havában. Alaphangja ugyanaz, a mely Deák leveléből hallatszik ki (jan. 9.): «... kábul a fejem, elszorul mellem: ha szembe nézek a lehetőségek azon chaosával, mi előttünk áll». Így tünik fel Deák alakja a költeményben is:

Vár tétován a nép, remegve bölcse,
Vakon előtte kétség és homály.

Sógorának, midőn azt írja, hogy az ország reá néz, tőle vár, azt feleli Deák: «Szerencsétlenség az országra is, reám is, ha ez így van, ... én magam is szívesen mennék azon ember után, ki ... kecsegtető utat tudna mutatni.» Így látni őt, a tehetetlenség e pillanatnyi érzetében, a költeményben is:

Nem mindig ember, a ki sorsot intéz;
Gyakran a bölcs is eszköz, puszta báb;
S midőn lefáradt az erőtelen kéz,
A végzet tengelye harsog tovább ...

Az intelem: «Légy hű, s bizzál jövődbe, nemzetem», — mintha csak Deák ajkáról hangzanék. A közérzés szava ez, rokon Madách «Bízva bizzál!» szavával, melyet — ugyanez érzés sugallatára — egy évvel előbb írt le. Az április 2-ikára összehívott országgyűlés kelőbe hajtja a remény vetését, a költemény végén a bizalom symphoniája, indulója harsog. Ereje mutatja, hogy ez a költő önnön lelkéből fakad. Így érzi át Arany Múzsája e korszak minden idegrezdülését; ő e korszak költői kifejezője.

Ez a szenvedések közt érett bizalom, kétségek közt átszűrődő remény nem a *Toldi* költőjének ifjú hite többé, hanem a férfikor tépelődő lelke.

Így lüktet Arany költészetében egyéni életének és korának vérkeringése. Egész költői iránya korából lelkezett. Fölléptekor a classikai és nyugati iskolákkal szemben Petőfivel együtt a népköltészet egyszerű és természetes szépségeit éleszti föl; de Szilágyinak már 47-ben (szept. 6.) azt írja: «Szeretem a *nemzeti* költészetet, a *népiesség* köntösében *még most;* később majd pusztán», s az ötvenes években idegen remekírók tanulmányán valóban formákban gazdagabbá fejlik, eszmékben és érzésben mégis nemzeti, a kor szíve szerint. Később, midőn a nemzetnek nem volt többé oly mérvben szüksége önvédelmi fegyverűl a költészetre, a megnyugvás éveiben költészete az általános emberibe torkollik. E fejlődés korszakonként összevág az európai iránynyal: a negyvenes években mindenfelé örömtüzek lobognak; aztán az ‚emigrans irodalom' panasza hangzik; a század utolsó, békés negyedében a l'art pour l'art zászlaja emelkedik föl.

A hatvanas évektől az öreg-kor költészetét egy sír s másfél évtized hosszu hallgatása választja el. Azalatt a világ is, ő is megváltozott. Midőn 77-ben újra megszólal, a régi alföldi képek helyett új benyomások tükröződnek költészetében: a liget a Sugár-úttal, a Dunapart, a Margit-sziget és az új híd; új alakok is: a kiabáló ujságárus, a rangos kéregető, a természettel elégedetlen műkertész, — egészben a föllendülő főváros élete. Ő fordul nálunk először a nagyvárosi élet rajzához, s ebben sem közelíti meg senki, maig. A hallgatag évek hosszú megszokása már bizalmassá tette e képeket, fölfedte fonákságaikat, a költő fölébök kerül s a józan magyar érzelem nevető szemével tekinti. Ez érzelmes gúny a mosoly szivárványát ragyogtatja e szürke és fonák világ fölött, a viszásságok iránt oly éles szem szúró tekintetét megtöri a humor édes könyje. Egy aggastyán nézi így a világot, melytől könnyű neki a megválás. Egész lelke egy behegedt seb, mely folyvást sajog, de ajakáról a Nestor mindent megértő bölcsesége árad. Mosolyát nem vesztette el, de fájdalmas, hogy mindenen mosolyog. Hazafi érzése bölcs xéniák egy-egy nyilát pendíti a politika szájhősei ellen. Felsajognak fiatalsága emlékei: a rég hallott regék *Toldi szerelmé*ben, a *Bolond Istók* sanyarú diákkora, a szétfoszlott ábrándok *A vándor czipó*ban, de már egyformán mosolyogva néz elmult örömet, elmult bánatot. Mintegy emlékei vonják a *Toldi* trilogia befejezéséhez is, s a szabadabban mozgó új részben az epikai hitelt az alakjaival való régi ösmeretség pótolja.

Háta mögött, mint Böcklin önarczképén, ott áll a halál, egyhúrú hegedűjével, melynek síró hangja mindenbe belerezdül. Egyetlen új érzést hoz az idő: egy-két röpke verset unokájához, nem a Victor Hugo-féle ‚nagyapaság művészete' (l'art d'être grand père) módján, hanem oly természetes, meleg gyöngédséggel, a mint az ember egy virához hajlik. Költészete most árad igazán önkénytelenül, e nyugodt napokban, a ‚tündér-szigeten', midőn csak önmagának ír, szinte négy szem közt van Múzsájával s beszélgetésüket a ‚kapcsos könyv' zára őrzi.

A kora őszi nap ünnepi leáldozása ez, mely mézet csöppent az érett gyümölcsbe, bíbor és arany meleg színeivel önti el a világot, még egyszer utolsó melegét ontja végsugaraiban, de fénye szomorkás édességgel hat a szivekbe, míg az alkony lehelletétől sóhajtva hullanak a levelek.

Így öleli át költészete egész életét, ebben korát s az emberi élet korszakait.

*

Megvan költészetében a lyra egész köre, minden érzése. Maga ugyan föllépte idején azt írja Petőfinek: «Nem megy nekem a lyra, az ömlengések kora elmult tőlem, vén vagyok», — de csak a tiszavirág ábrándok röppennek el a fiatal évekkel, a lélek melegebb és állandóbb forrásai nem apadnak ki; megvan Arany lyrájában minden érzés, a mi egy életbe, a mi az emberi szívbe fér.

Szerelmét nem tárta a világ elé. Maga írja az *Ars poetica*ban:

Én is szerettem: (oh ez édes emlék
Szivemre most is oly enyhítve ömlék!)
De halkan, zaj ne'kül... mint a virág,
Egymásra hajlik és hangot nem ád — —
S midőn szerelmet a leánynak esdék:
Nem oly szagú volt mint a nyomda-festék.

Mégis tudjuk, milyennek érezte és ismerte a szerelmet, mert Riedl finom megfigyelése szerint «érzelmeit tárgyítva, elbeszélő költeményeiben fejezi ki». Föltalálni azokban e nagy érzés minden árnyalatát, testi reflexétől a szív olvadásáig. A lányrabló ősembernek, Hunornak csak ‚vérét hatja szűzek árnya-fordulatja'; Atilla körül a szerelem naiv természetességében uralkodik; a család az erő virága s büszkesége; Toldi szerelmi bánatán a lovag-kor eszményibb felfogása érzik; Nagy Lajos deli szivében foltot perzselt az olasz Mária fekete szeme. Nőalakjainál a szenvedélyes Krimhild erén ‚szerelem hangyája futkos'; a vitézkedő Szécsi Mária természetlen játékát legyőzi természetes érzése; Rozgonyi Piroska, a kiből később apácza válik, a támadó érzés zavarát, félénkségét, könnyeit érzi.

Ez érzés tartós melege sugárzik családi költeményeiből. Petőfinek ugyan azt írja (47. szept. 7.): «e boldogság sem olyan, hogy kitörő örömét versbe önteni, hanem csak olyan, hogy jóltevő melegét folytonosan érezni lehet», — ez érzés mégis, mint arany a kőben, végig húzódik egész költészetén. Ott van abban egész családjának képe: a gondterhelt hitves, fia és leánya, később unokája. Családja bűvkörrel veszi körül, hol «örökké csillagos van» *(Itthon)*.

A *természet* festésében sem hagyja el a maga élete körét. Hasonlatai közt csak kettő idegen: a pelikán meg a felszakított keblű oroszlán; ezek a bibliából valók; egyébként hű szülőföldjének egyszerű vonásaihoz. Holtáig haza vágyott; a pesti ligetben s a tölgyek alatt az otthoni város széle jeleneteire gondolt. Alakjai is a természet gyermekei, hangulatuk összefoly vele, mi nála a népköltészettel rokon vonás. Főkép a termőföld s a mezei munka képei vonzzák, — ez öröklött ősi vonás benne. Egyetlen benyomásból megéled előtte az egész alföld, mint a *Vásárban* mutatja. Egy-két sorban egész őszi tájképet tud festeni, a völgyet megülő vak homályról, melyben ‚hűs szél zörrent puszta fákat'; érezni ebben az ősz csendjét, a csípős szelet, hallani a lombtalan ágak összeverődését. Állat-festéseit egész fejezetben méltatja Riedl. A természet-

nek nem csak egyes képeit, sokszor egész jeleneteit eleveníti meg, mint a Tisza-parti alkony rajza *(Bolond Istók*-ban*)*, s még inkább a szél születése, viharrá növése, *Buda halálá*ban. Nem pusztán kívülről nézi a természetet, lelkébe hatol, átérzi életét, rejtélyes borzongását, midőn

Őszi hullás fájó titka
Rezgi által csendesen, — *(Kies ősz.)*

át a hulló lomb halálát, a mint

Dér nekül is, fagy nekül is
Lesohajt az ágrul. *(Nem kell dér . . .)*

E megfigyelés igazságát dícséri a növény-élet tudósa, Mágocsy-Dietz Sándor, magyarázva, hogy a levél fagy előtt is lehervad, ha a gyökér már nem bír elegendő vizet szívni a kihült talajból. Máshol ismét a szikes föld pusztai növényzetét *Toldi* ‚találó és megkapó' kezdő soraival írja le. (*A növények táplálkozása.* 92. és 275. l.) Egy másik természettudós, Hermann Ottó, a gólya hű rajzát igazolja a tudós szemével. Aranynak minden rajza, a kopár szikes az éhes szöcske-nyájjal, a boglya tetején féllábon álló suta gém, a fodorhabú Tisza, e porkavaró szél, e csendes őszi hullás nem csak a természetnek hű képe, hanem a sajátos hazai természeté.

Hazafisága nem csak hazafias költeményeiben nyilvánul, hanem egész költészetén át a magyar föld és faj mély szeretetében. Ha köteteiből elhagynánk egyenest hazafias tárgyú költeményeit, azzal sem esnék csorba egész költészetének mély hazafiságán. Az nem külön vonás egyéniségében, az ember és a hazafi egy benne. Róla is azt mondhatni, a mit ő mondott Deákról :

És a hazafiság — ne lenne
Méltóbb erény mindannyinál :
Azt mondanám : nagyobb volt benne
Az ember a hazafinál. — *(A jó öreg úrról.)*

Mélyen jellemző a Gyulai Pál megjegyzése, hogy «talán kevésbbé kifejezője korának, mint Petőfi, de inkább megtestesül benne mindaz, a mi fajunk szellemét és természetét állandóan jellemzi». Költeményeiben a magyar rhythmust szólaltatta meg, zenei erővel ; képeiben a magyar föld, alakjaiban a magyar faj typusait rajzolta, melynek maga is eszményi megtestesülése volt. Magyarsága áthatotta egész költészetét : egyéni lyrájának szemérmetes tartózkodása, érzéseinek higgadtsága, szinte józansága a mélység és erő kára nélkül, az életnek komoly, a halálnak nyugodt felfogása, vonzódása a nagy és nyugodt epikai tárgyakhoz, ez emlékekben való élés mind jellemzően nemzeti vonás. Ép így a földhöz való vonzódása, hazafi érzésében az aggodalom, aztán az elszánás vonása. Költészete egészen összeforr magyar érzésével. Hévvel védi a nemzeti költészet szellemét, hirdetve, hogy művész hazája lehet széles e világ, — a költő hazája csak a haza határaig terjed *(A költő hazája)* ; utolsó éveiben is síkra száll a kosmopolita költők divata ellen, kiket az első kézirat ‚kosmopolita czigány'-nak nevez *(Kosmopolita költészet)*.

A *költészet* egyik fenntartó eszménye. A pálya minden szakából van egy-egy költői hitvallása. Egyik legelső versében úgy fordúl a költészethez, mint jó tündérhez, a ki kiemeli mindennapi sivár életéből s telébe örökzöld tavasz álmát varázsolja *(Télben)*. Az ötvenes évek szomorú korában *Vigasztaló*nak nevezi, mely balzsamot önt sebére :

A panasz, midőn bevallom,
Nemesebb lesz, ha kidallom.

Élete végén, nyugodtabb termékeny napjaiban újra keblére szorítja lantját, mindhalálig, új hangkörében is vidulást lelve. *(Mindvégig.)*

A szeretet és költészet mellett a *hit* is megingathatlan oszlopa lelki világának. Önéletrajzában azt mondja: «... szüleim ... rendkívül vallásosak lévén, e hajlam rám is korán elragadt». Hite ment nagy fölindulásoktól, lelki mardosástól; van benne valami nyugodt, magyar, kálvinista vonás. Erős erkölcsi érzése ismeri a vallás büntető erejét, alakjaiban a bűntudat, önvád és lelkiismeret gyötrelmeit; a maga tiszta lelkében és lyrájában a hit csak vigasz forrása. Legnehezebb napjaiban imádkozni tanítja fiát; a mint hányattatásai közben 1852-ben kissé megnyugszik, mindjárt az a gondolat sugárzik reá, «hogy övéit el nem hagyja, ki mindnyájunk édes atyja *(Itthonn)*. Tudja, hogy ‚fájdalom a boldogságnak egyik alkatrésze', *(Enyhülés)*, hogy a jobbak többet szenvednek s az erény jutalma sokszor csak veszteség *(Évek, ti megjövendő évek ...)*, látja a világtörténet örök tévedéseit, a társadalom szakadékait, a háborúk nyomorát: de megnyugszik abban, hogy, bölcs Isten az, ki rendel' s bölcsesége ‚egészre fordít gondot'; az ember járja tiszta lélekkel a kötelesség útját és legyen «békében, harczban ember» *(Gondolatok a béke-congressus felől)*. Az ily megnyugtatást, vigaszt tartja a költészet erkölcsi hivatásának. Midőn Tompánál sötét gondolatokat talál, félti az embert, s azt mondja: «Állítson a *költő* keresztet az ily örvény fölé s óvakodjék ott járni.»

E hittel szivében öreg korában félelem nélkül látja nyílni a másvilág kapuját. Hiszen abban, a mire fiát tanította, hogy csak ‚bujdosunk e földi téreken'. Az elmulás partja szélén végig gondolva a *Honnan és hová?* nagy kérdéseit, a kétség és tagadás zátonyai közt az emberi szív örök reménye és hitének árja kiemeli a végtelenség tengerére. Érezni e költeményben Isten ujját, a mint e gondolatokat a költő szívébe írja. E legnagyobb kérdés gondolatai tisztán subiectiv, lyrai alakban jelennek meg itt, csak önmagára vonatkoztatva, de minden lélekben a maga érzését, hitét költve fel. A költemény végén már mintegy a magasból tekinti mulandó földi pályáját, a melyet mi szintén el nem mulónak tudunk, mert lelke van belé lehelve.

A mit ő hitében vallott, a halhatatlanságot, azt valljuk mi az ő többi eszményéről is: hogy a szeretet, haza, költészet halhatatlanok és halhatatlanná teszik az ő szép, igaz és nemes költészetét.

Lyrájának legnagyobb becset a költő lelki mélysége ad. Az ő mezőin nem fakad minden nap új virág, mint Petőfién, — de mélyebb a termőréteg s a gyökerek mélyebbre nyúlnak. Lyrai költészetében teljes őszinteség mellett erős sürítettség uralkodik, az elbeszélő művészet módjára itt is a kimagasló helyzeteket, a fordulópontokat emeli ki, életének és korának jellegzetes hangulatait. Lyrája a költőnek és korának jellemzése; hév nem ragadja el; nagy önmegfigyelő. Egyes költeményei szinte a helyzet és hangulat lélektani tanulmányai, mint a *Kertben, Magányban, A lepke, Honnan és hová?* s akárhány, a hol minden sorban, szóban új érzelmi és gondolati árnyalatok gyűlnek föl, s úgy lobbannak egygyé, mint a színkép vonalaiból a láng fénye.

E mély igazság és jellegzetesség hozza magával, hogy Arany, kora és természete szerint, a csendes, mély érzések költője. Subiectiv költeményein az elegikus érzések mélabúja árad el, mint eposain a tragikum borúja. Sorsából, tapasztalataiból, érzékenységéből ered az életnek ilyen felfogása. Jókedve, tréfája is — azt mondhatni — komoly. Érzése szárnya sohasem rázza le az emlékek s az élet súlyát, sohasem emeli őt felül tapasztalásain. Mikor az elnyomatás éveiben csak a lyra tere maradt szabadnak, s Petőfi utánozhatlan báját utánozva egész vers-költészetünk dalözönbe sülyedt, Arany hatalmas egyénisége mutatta a költői igazság és egyéniség útját, ő mutatott irányt más érzések, más hang, más formák felé, példája mellett irány czikkekben és bírálatokban is küzdve az egyoldalú lyraiság s a dalforma túltengése ellen. *(Irányok. — Bulcsú bírálata.)*

*

Csöndes természete s elvonult élete mellett ezzel az öntudatossággal járt együtt, hogy bár a lyrában szinte minden hangot megüt, kisebb költeményeiben is szívesen hajlik a leírás és elbeszélés felé. Még hazafias, a szabadságharcz korában egyenest harczra tüzelő verseiben is az életképhez húzódik, mint e korbeli népies költészetének gyöngyei, a *Rásüt az esthajnal* ... meg *Én vagyok az anyám átka* ... kezdetű genre-képek mutatják. Minden műfajt felkutat, mely kisebb költemény keretében megfér. Beöthy Zsolt

rámutatott, hogy remek példákat nyujt a komoly beszélyre *Katalin* és az *Utolsó magyar*, a mesére *Jóka ördöge*, a népi elbeszélésre az *Első lopás*, *Hamis tanú*, a legendára *Szent László*, a románczra *A méh románcza*, a históriás énekre *Török Bálint*, a kisded eposzra *Keveháza*, a tréfás, víg beszélyre *A fülemile*, a tanító elbeszélésre *A sárkány*, s az adomára *A bajusz*.

E gazdag változatosságból különösen egy műfaj magaslik elő, melyet ő teremt ujjá s ő emel legmagasabbra a világirodalomban : a ballada. Pályája különböző időszakaiban fordúl a balladákhoz, s három korszakuk a fejlődés három fokát mutatja, a mint e műfajt népies csirákból világirodalmi példák tanulmányával oly dús virágzásra viszi, hogy Gyulai «a ballada Shakespearejének» nevezte. Világosan látni ez úton tehetségének fejlődését, a művészi tanulmány és a levont elmélet hatását, s költői egyéniségének erejét.

Első balladáit «csupán népdalunk után indulva» írta, mondja maga. Petőfi biztatja, «mert azoknak nemcsak szűkében, hanem pláne teljes hiányában vagyunk». Első mintái gyanánt *Fejér László*t említi, mely leginkább ballada az alföldiek közül, s a *Megöltek egy legényt — Hatvan forintjáért* . . . kezdetűt, mely puszta helyzetkép, a mint egy leány holt kedvesét költögeti. Arany első balladája — kiadásra szánt legelső kisebb verse — *A varró leányok*, tárgyára nézve hasonló ehhez ; ez is feldúlt szerelmet rajzol, a leány kitörő bánatát halott kedvesének láttán. Az egész párbeszéd, (mire szintén van népi példa,) öt leány-pajtás beszéde ; minden szak egy-egy mozzanat, a mint a lakodalomnak nézett menetből temetés bontakozik ki ; egyik leány már a gyászolókra is ráismer, de nem meri megnevezni, mire épen az, a kinek lakodalmon járt az esze, egyszerre mindent kitalál s szíven sebezve maga is szinte elhal. E feszültség, a képzelt vígaság és való gyász ellentéte, a hirtelen fordulat, az egésznek egy lélekbe nyilalása : mindebben Arany már első léptén felülmúlja példáit. *Szőke Panni* folyamatos előadásával inkább a másik példa felé húz ; itt, mint *A méh románcz*ában, az egyszerű esemény, a szerelmi alapeszme, a gyors és erős bűnhödés s némi példálódzás egy tőről hajt a népköltéssel, ép úgy a természet átlelkesítése : a megszólaló méh s haldokló rózsa. Életképeibe is vegyít ily eleven vonásokat, néhány buzdító népi versében, melyeket a maga epikai terére von. Ilyen csira lappang Rózsa Sándor szabadulásának eleven rajzán kívül a szökött katona szavaiban, ki a honvédsereghez bujdosik, s a betyár magánbeszédében, a mint börtönéből a csatatérre kivánkozik, hogy ott veszszen, vagy jóvá tegye vétkét. E költemények, élőn mutatva a hazafi-érzést, melyet szítani kívánnak, a háború kivételes erkölcsét, mikor minden bűn és erény eltörpül a haza védelme előtt : tárgyias rajzukban a kor szellemét, tüzét fejezik ki, oly alkalomszerűn, akár a népi versek. Ily lelket önt első történeti balladájába is, *Rákóczinéba*, melylyel, Petőfi lyrai balladáinak hatása alatt, az első lépést teszi a műballada megújhodása felé.

Ez Arany ballada-költészetének első, népies korszaka. Elfordul a szenvelgő vagy szónokias műballadától s a népköltészet megifjító patakjához hajol.

1849 derekától fogva hosszú szünet következik. Gyér munka mellett sokat olvas, kivált angol költőket. Egy anthologiában ó-angol és scot balladákra bukkan ; kettőt le is másol magának.* 1853-ban már azt írja Tisza Domokosnak : « . . . csak a magyar irodalomból nem ismerhetné meg a balladát.» Ugyanekkor első új balladáját, *Rozgonyiné*-t, azzal küldi föl Pákhnak : « . . . ez egyszerű népies jószág épen a külföld tanulmányozásának eredménye, s előképe ama scot balladákban van meg, a melyek ezerszerte inkább balladák, mint azon ach-os és oh-os história, mit azokból később a németek gyártottak.»

E hatás a legjobb időben érte, a mag jó földbe hullott. A lyra szava el volt fojtva ; másrészt, mint maga írja, «az idő . . . nem vala alkalmas hosszabb költői dolgozatokra.» Így fordul az ötvenes évek elején a kisebb elbeszélő költemények, legendák, mondák, adomák felé, főként pedig a balladákhoz, mely műfaj

* *The british classical Authors.* Select specimens of the national Literature of England from G. Chaucer to the present time. With biographical and critical sketches. Poetry and prose. By L. Herrig Ph. D. Brunswick, 1852. Ebben *Anciens English popular Ballads:* The Chevychase ; The Battle of Otterburn ; Of the death of king Edward I. ; The klot-browne Mayd ; The legend of king Arthur. *Anciens Scottish popular Ballads:* Sir Patrick Spens ; The Jew's Daugther ; Edward, Edward ; The Gaberlunzieman ; Lament ; O gin my love.

régóta érdekelte. E rövid lélekzetű költemények tárgyi és alaki változatossággal, a gyors befejezés reményével kecsegtetik. Tárgyat talál a krónikákban, melyekben nagy tervei kedvéért buvárkodik.

E ‚rozsdás' balladák nem oltottak idegen elemet Arany költészetébe ; ez is mind népballada, csakhogy virágjában, fejlettebb fokon az akkor ismeretes hazaiaknál, számra több, alakra változatosabb, egyenként tökéletesebb, de rokon a miénkkel. Ha Kriza székely ‚Vadrózsái' elébb kerülnek napvilágra, bizvást pótolhatják ezek hatását, s akkor Arany egészen magyar földből virágoztatja ki a világirodalom legszebb balladáit. Épen e rokonságot tartja a hatás alapjának. Egyik bírálatában azt tanítja : « . . . vehetni át idegen nép költészetéből is, de rendesen csak az fakad meg ily ültetvényből, mely a min népünk jellemében alkalmas földre talál. Így nálunk az éjszaki ballada : mert népünk is bír rokon költeményekkel, sőt az irodalom elébb behozta a ballada népi alakját, hogysem ismerős lett volna az éjszakiakkal.» E szavakban balladaköltészetének magyar eredetét védelmezi. (L. levelét Csengeryhez, 1856. jun. 23.)

Egyéniségében csak szunnyadó erőket költött életre az új hatás. A tömör előadás, néhány erőteljes vonás elevenítő ereje, egy-egy mozzanattal a lélek mélyére világítás : mindez megvolt már műveiben. A drámai előadás most szárnyat ad epikai tehetségének, fölébresztve benne azt a rejtett drámai erőt, mely *Katalin* egyes jeleneteiben már elárulta magát, s mely most hirtelen erőre kapva, későbbi epikai alkotásait is áthatja. Kifejlett az érzéke a tragikum iránt. A negyvenes évek a remény, a felbuzdulás kora, a költő is ifjú éveiben jár, a családi élet, az első sikerek örömét élvezi ; most a romok között tragikai levegő veszi körül.

E tanulmány első gyümölcse, *Rozgonyiné*, szembeötlő gazdagodást mutat. Az események egész serege rajzik benne : a Rozgonyi-pár készülődése, elindulása, megérkezésük a királyi táborba, a nagy csata a törökkel, a férj és feleség szerepe, a király megmentése. Mindez színes és változatos, mégis gyors menetű s az egész egy hangulatba, szinte egyetlen képbe olvad. Ez a scot balladák hatása, mely azonban tárgyi és alaki tekintetben egyaránt nemzeti és egyéni vonásokkal vegyül.A történelem eseményeibe derűs családias jelenetek szövődnek, a mi a költőnél *Losonczi*ja óta állandó vonás. A pánczélt öltő amazon alakja a mi epikánk s műballadáink hagyománya is, fölfogása pedig egészen Aranyé, a ki a murányi Venus óta minden hősnőjével levetteti a pánczélt, hogy a női természet bájával hasson és győzzön. Rozgonyinén az egykorú kritika is kiemelte, hogy nem hősködő asszony, hanem férjét követi és oltalmazza a csatában. Az egész költeményen a főalak egyénisége uralkodik, még az élénk magyar rhythmus alaphangja is ‚mintegy Rozgonyiné kedélyében van', mint Gyulai megjegyezte ; míg Erdélyi János azon lelkesült, hogy némely sorok ‚egyenesen Szép Ilona románczának dialogjaira emlékeztetnek'. Így olvad fel a scot balladák tanulmánya irodalmi hagyományaink, a népköltés és a költő egyéni tehetségének elemeiben.

A költő maga mondja : « . . . a mese helyen egészen újat költöttem, . . . a scot élet helyen magyar életet mertem vázolni, utánozva egyedül a ballada menetelét.» Kitünő például szolgált ehhez a két ballada, melyet Herrig gyüjteményéből kiírt magának ; megvan ezekben a ballada minden főbb sajátsága. *Sir Patrick Spens*, melyet le is fordított, valóságos mintája a drámai előadásnak, mint lehet az eseményeket központosítani, a főmozzanatokat kiemelni és párbeszédbe szőni, mely sokat csak sejtet, s mégis mindent megértet. E példa nyomán hamar fejlik drámaisága. Első újabb balladáiban már nem egy élő jelenet van, mint a pánczélt öltő Rozgonyiné s a táborba érkezése, de drámaivá még csak egy-egy mozzanat lendül valóban, Rozgonyinénál a gálya jötte, Zsigmond menekülése, *Török Bálint*ban Buda megszállása s az ő elhurczoltatása ; mindössze itt lüktet a párbeszédben valódi esemény.* A későbbiek már csak a főmozzanatokat jelenítik s szinte mindent megérthetünk a párbeszédből. *Zách Klára* kézirata meg is jelöli az öt szakaszt, melyben a cselekmény szálai összefutnak : a királyné és öcscse párbeszéde, a templomi jelenet Klára az olvasót keresi, Felicián, az itélet. Ez egészen drámai szerkezet : egy tragédia öt felvonása ; *Páz-*

* *Török Bálint* balladájában számos mozzanat fölujul a *Losonczi*ról szóló énekből : a várnép meghitelése, a harcz a törökkel, a családi kapocs, a török csalfaság ; de mindez mily drámaian perdül, milyen tömör, s a szük keretben mennyivel gazdagabb, mélyebb !

mán lovag három felvonásos vígjáték. A hézagosság, mely e központosítással jár, csak növeli a cselekmény izgalmát, a drámai lüktetést, s egyes részleteket a kitalálásra bízva, fölserkenti az olvasó képzeletét s belevonja a költő munkájába. Arany nem is tartotta ezt kopásnak a közhiedelemmel, hanem különbséget tesz a tág olvasó-körnek szánt, meg a valódi népballada közt, mely az egész falu előtt ismeretes esetből termett, úgy hogy csak egy-egy emlékeztető szó kell, megelevenítni a részleteket. (Szász K. költ. bir.) Ép ebben látja e naiv vonás elevenítő erejét, de épen ezért módjával él vele, inkább csak történelmi tárgyaknál, hol czélzásai a köztudatra támaszkodnak, mint *V. László* s később *Endre királyfi* történetében.

Ép ily kitünő másik példája, *Edward*, a drámai helyzet s a párbeszéd benső feszültsége dolgában. Az egész egyetlen szóváltás : a felbujtó anya nyugtalan faggatása s az apagyilkos fiú kitérő válaszai, a mint a bűntudat és önvád belefojtja a szót, szeretné tettét kimondatlanul, mintegy homályban hagyni. Egy gyúpontból van itt megvilágítva két jellem, a lelkek benső küzdelme, a tett maga és a bűntudat csírája. Aranynál is vannak ily tragédiák, hol a tett hatásában él, s a bünhődés vall rá a bűnre. Ilyen *Ágnes asszony* s a későbbi *Éjféli párbaj*.

Mint bírálataiból látni, Arany egész elméletet szűrt le tanulmányaiból s a ballada fő jellemvonását épen ebben látja, hogy «nem a tényeket, hanem a tények hatását az érzelemvilágra, nem a szomorú történetet, hanem annak tragikumát fejezi ki.» Fokról-fokra halványulnak nála a külső események, melyek még *Az egri leány*-ban a szerelmes pár románczát szemünk előtt fejlesztették balladává. *V. László*-ban már a tulajdonképeni cselekmény, Mátyás híveinek menekülése, a király lelkében tükröződik. A *Varró-leányok* magva, mint *Bor vitézé*, a halálos szerelem, de amaz még néprajzi vonásokkal gazdag külső kép, csak egy fénysugár villan a szívbe, emez már a lélekbe furódik, minden ott fogan, onnan ered.

Így húzódnak balladái mind mélyebbre a lélek belsejébe, szállnak alá félhomályú zugaiba, a szenvedély képzelődése, a lelkiismeret káprázatai közé. Ide is a scot balladák vezérlik, melyek rázkódtatásai sokszor fölkavarják a lélek örvényeit, hol a néphit kisértetei tanyáznak. Ama babonás századok hagyománya ez, mely a mi későbbi keletű népköltészetünkből jobbára kikopott, inkább a mesékbe szorult. Aranyt vonzza a felizgatott lélek e lidérczfénye, de e félhomályú világban erősebb vezetőre bízza magát.

A magyar ballada bölcsejébe nem egyedül a scot hegyek tündére tette le ajándékait, hanem egy más hatalmas szellem is : Shakespeare geniusa. Egyiknek a műforma mintáit köszönjük, másiknak a lelki rajz mélységét. A scot balladák szereplői csak magukra öltik a mesét, ritkán többek puszta neveknél ; Arany jobban kirajzolja alakjait : Rozgonyiné, Pázmán, Bor vitéz arája valóságos jellemek, tetteik egyéniségükből folynak. Shakespeare vezérli a lelki világ rejtelmei között is. A népi kisértet többnyire meglepően eleven, úgy járnak-kelnek, mint az élők, alig is félelmesebbek. Aranynál, mint Shakespeare drámáiban, egytől-egyig subiectiv látomások, a lélek mélyéről merülnek föl, bennök a szenvedély monomaniája, a lelkiismeret önvádja, a bűntudat furiái öltenek testet, csak ‚a lélek szemében' élnek, mint Hamlet mondja. Rajzain egy-egy vonás sokszor Shakespearere vall, de mindenütt a néphiedelem és saját megfigyelése bővíti. Már rajzolt egy őrültet, a vén Szunyogot *Katalin*ban, de inkább csak külsőleg. Most Ágnes asszonyban a rögeszme hatalmát és fejlődését tárja föl, a mint egy archimedesi pontból kiemeli sarkaiból a világot ; Ágnes folyvást látja a vérfoltot, mint lady Macbeth, s a bűntudat e káprázata sysiphusi munkára kényszeríti. A bűn esetlen leplezése, a mint vásznát a falu patakjában mossa, a kuszált beszéd, merő tekintet, a börtön félelmes csöndje és homálya, az ösztönszerű tettetés, melylyel ruházatát rendbe hozza, ‚nehogy azt higyék, megbomlott', a tébolytól való félelem, mely Leart e fölkiáltásra fakasztja : Irgalmas ég, ne hagyj megtébolyodnom! — mindez a rögeszmének nemcsak pathologiai képét, hanem fejlődését is rajzolja, nagyobbrészt önállóan s a szűk keret ellenére lélektanilag gazdagon. Kisértetein sok a magyar néphit vonása, inkább csak lélektani előkészítésük shakespeareies. Az *Árva fiu*ban az erős rágondolás idézi fel holt apja szellemét, mint *Hamlet*ben (anyjával való jelenetében) ; de itt a látomás átragad az anyára ; a mint kezet emel a gyermekre, megérzi rajta a halál fagyát s hallja, hogy a fiú apját sohajtja : rögtön maga is látja a jelenést, ijedtében megtébolyul ; lehányja ruháit, mint Lear : «Félre ezen toldalékokkal!», s egy ingben csatangol a temetőn. A falu e kóbori bolondja hazai kép, a kísértet is a népi képzelet fehér lepedőjét viseli ;

nem is csak vádolni és büntetni jő, mint Shakespearenél, meg a scot balladákban rendesen, hanem, mint népünk tartja, azért, hogy magával vigye, a kit szeret. Ezzel jő vissza a holt férj *A honvéd özvegyéhez* is, midőn a költő még csak a nép hiedelméből merített. Ugyane körbe való *Bor vitéz*. Tárgya rokon Bürger *Lenore*jával ; mindegyik a nemzetközi vándor mesekincsből sarjad, melynek örök tárgya a síron túl is tartó szerelem, a kedvese után haló szerelmes ; de Bürgert egy német dal töredéke ihlette, Aranyt a magyar népi képzelet elemei. A németben a sírból kikelő vőlegény a kísértet félelmességével uralkodik. Ez az alak is megvan nálunk, egy — igaz, később följegyzett — palócz mesében *(A halál vőlegény)*,* melyben Arany *Koszorú*jának ismertetője, bizonyára Arany László, egy rémballada vázát gyanította s csakhamar elő is kerültek verses töredékei, Csurgóról, Baksay útján. Arany a buvában elhervadó leány egyszerűbb alakjánál marad, a sovárgó lélek látomása a lázbeteg képzelet félhomályában rémlik, hol az *Erlkönig* tündérei tánczolnak. A testi erő fogytával egyre sűrűbben rajzanak a káprázatok, míg a népes éjféli menyegzővel a leány átlép a szellemek országába. Ez is népünk képzeletében gyökerezik ; a költő Ipolyi *Magyar mythologiájában* olvasott kísértetek éjféli miséjéről rom-kápolnákban, midőn «a templom ablakai felvilágosodnak, orgona és énekszó hallatszik ki a halottak gyülekezetéből . . . holt pap tartja az istentiszteletet» (363. l.). Ez a motivum lobban föl Kisfaludy Károly *Éjjeli menyegző* című fiatalkori rémballadájában. Arany általában az egész mesét kikerekíti népi motivumokkal, minő a szerelmesek búcsúja, a férjhez erőltetés, a leány elbujdosása, az úton billegő pacsirta, mintha a kedves üzenetét hozná, a sívó bagoly a romon.

Így szövődnek közbe mindenütt hazai szálak.

Egyetlen balladáját sem állíthatni bármily felületes párhuzamba sem valamely scot balladával ; mindenütt érvényesül a magyarság és népköltészetünk szelleme, főként pedig a költő lángelméjének eredetisége. Ő a scot balladák hatására törekedett, a mi népköltészetünk és saját tehetsége útján. Tanulmányai alaki vonásokra szorítkoznak, a műfaj sajátságaira, s ezeket is részint megmagyarosítja, részint művészibbé emeli.

Nemcsak tárgya és alakjai magyarok, hanem az egész élet képe s levegője is. Az egykorú kritika álmélkodva ismert e balladákban a népdal zöngelmére. A nép is annyira magáénak ismeri ezt, hogy, mint Tolnai Vilmos kimutatta, egész versszakok visszaszállnak a nép ajkára s beolvadnak újabb népballadákba. Erdélyi lelkesülten vette észre, hogy az előadásban, a párbeszédben lépten-nyomon felcsillannak ‚a mi népünk és dalunk formái'. A népi motivumok folyását fejlődnek ; mivé válik a nép hírvivő madara Szilágyi Erzsébet hollójában, mely a Hunyadi-czímerről elevenül meg s mintegy a család védszelleme. Így váltják fel a scot balladák elemeit a magyar népköltés szépségei.

Más vonásokat régi költészetünkből fejleszt tovább. Egy-két költeményének megadja az ódon zománczot is, magyaros módon. Török Bálint alakját és sorsát Tinódi nyomán rajzolja, a ki legszebb éveit hősének udvarában töltötte ; Arany e közvetlen ragaszkodását is átveszi, mintegy az ő szívéből szól s az ő ajkával is, midőn költeményét a históriás ének módján szövi, annak is nevezi. A Zách-történetet egy régi hegedős kobzán énekli el, beleszőve párját régi énekeseink feljajdulásainak : Sírva veszikel most szegény Magyarország! — Szegény magyarokat segítse az Isten! — Az énekes szerepe — Goethe *Balladá*jának módjára — drámaivá bővül *Szondi két apródjá*ban, kikben mintegy felújul a hős lelke és küzdelme, a mint Ali hírnöke előtt rettenthetlenül zengik éneküket, míg az átokig emelkedik, mi népballadáink gyakori záradéka.

A régi hangon az ének közeli hatásukban tükrözi az eseményeket, hitele van és patinája, mégis közvetlenebbül ömlik ; mintegy visszaragad a multba s mégis közelről szól hozzánk, mert a költő alakja egygyéforr az énekessel, lelkesülése egybeolvad az övével, mult és jelen összefolynak.

A scot balladákon látja a részletek elevenítő erejét s maga történelmi tanulmánynyal pótolja azt, a mit a régi énekesnek készen adott az események közelsége. Ezzel az epikai hitelt keresi s a mellett az élet színét nyeri meg. A scot ballada a történeti nevek köré csak személyes eseményeket sző, Arany fölidézi

* Pap Gyula gyüjteményében, 1865. Arany L. czikke *Koszorú* 1865. I. 522. l. — A töredékek Arany—Gyulai, I. 207. l.

a kor mozgalmát s hősi képek helyett valódi történelmi balladát nyujt, fölülmulva nemcsak a mi régebbi balladáinkat, hanem scot mintaképeit is. Általában túlszárnyalja ezeket művészi tekintetben, tömör szerkezet s változatos alakítás, bensőleg az élet és a kor vonásainak tömöttsége, a történeti élet elevensége, a mély lélekfestés dolgában s közbeszövi a hazafi bánat és lelkesülés érzéseit. A scot ballada, ép úgy, mint a magyar, csak kiindulópontul szolgált ahhoz, hogy lángelméje művészi tökélyre emelje a balladát.

Maga a balladai ér, a bánya, honnan e kincsek napvilágra jöttek, a balladákat termő erő a költő lelkében rejlik. Balladái minden tanulmány mellett közvetlen lyrai magból sarjadnak, benyomásokból, érzésekből. Innen közvetlen lyrai hatásuk. Oly közvetlenül merít az életből, akár a nép, egyes balladái valósággal alkalmilag teremnek. Gyulai Pál beszélte, hogy Arany sokszor látott Geszten egy csöndes őrült parasztasszonyt, a ki reggeltől estig mosott. E képből fejlett képzeletében Ágnes asszony, oly közvetlenül, mint Petőfi *Sári néni* verse az öreg asszony láttán, ki a szalontai tűzvész után Aranynál vonta meg magát. Ép ily alkalomszerűen, sőt czélzatosan támad Petőfiné második házassága idején a *Honvéd özvegye*.

Történeti balladái sincsenek ily lyrai mozzanat híján. A régi dicsőség és gyász rajzai újabb sebeket tépnek föl, a mult képei a jelenhez szólnak. A Hunyadi ballada-kör a nemzet fénykorát kivánta felmutatni, biztatásul a jelennek, nemzeti eposaink módjára, csakhogy balladai képek mozaikjában. Erősen rávilágított e vonatkozásra Beöthy Zsolt: «Nem a külföldi börtönök rabjaiért remegő honfiszív dobog-e *Török Bálint*-ban?» kérdi. «És nem a nemzeti eszme rejtett oltárai előtt áldozók közös zsolozsmája-e az, a mi a *Rácheli*ből, a *Szondi két apródjá*ból, a *Walesi bárdok*ból harsog: az erőszaktól meg nem ölhető eszme erejéről?» Midőn a hazafi érzés csak rejtve szólalhatott meg, az allegóriákhoz szokott nemzet kiérezte e czélzásokat. Csak egyetlen balladája idegen tárgyú, a *Walesi bárdok* s ez a legmagyarabb. Egészen alkalmi: 57-ben dicsőítő ódát kívántak tőle s ő ezzel válaszolt. Csak évek multán adta ki, akkor is mint *scot balladát*. Oly tökéletes annak, hogy senki sem vonta kétségbe a fordítást. Ma mindenki tudja, hogy scot eredetije nincs, csak tárgya idegen, érzése, lelke magyar. Olyan, mint Veronika kendőjén a lecsukott szem, a mely, ha mélyen rátekintünk, fölnyílik és szívünkbe hat.

Ez a hazafias vonatkozás, e kétfelé tekintő Janus-arcz, általában az epikai tárgynak e benső származása, lyrai vonásuk, világos bizonysága a költő benső önállóságának, annak, hogy a scot balladák hatása csak az előadás drámai elevenségében, külső vonásaiban érvényesül.

A teljes önállóságot s azzal együtt a fejlődés csúcspontját a balladák harmadik korszakukban érik el, 1877. Ez «áldott év»-ig ismét tizenkét évtized múlik. Messze háta mögött van már a scot balladák tanulmánya, de hatásuk átment vérébe. Most mindent magából merít. Legtöbb tárgya eleven benyomásból sarjad s Péterfyvel szólva: rajtuk van a psychologiai dátum. A közvetlen benyomás üdesége érzik a «Duna vizén lefelé úsz a ladik» kezdetű, népdalba ömlő balladán. Egy Margit-szigeti séta terméke ez. Szinte látni a parton a ritkás fák között a figyelő költőt, mint Byront a maga rajzán, a Colosseum árnyékában. A Margit-híd avatásakor e napihírre megelevenül a költő képzeletében az öngyilkosok statisztikája, a főváros bűne és nyomora, egy csoportos balladában, mely mozgalmasságával s a képzelet erejével szinte az elkárhozottak csoportjára emlékeztet Michel Angelo *Utolsó ítélet*én. *Vörös Rébék* alapja egy népdal-töredék, mely addig zsong a költő fülében, míg életre kap s magától kiegészül. Ép így merít eleven emlékeiből. A *Tengeri hántás* tanyai történet és tanyai kép; Riedl a mesét is a költőnek egy fiatalkori próza-beszélyére vezeti vissza, — így itt maga-magának forrása. Mennyi változatosság e képekben s minő gazdagok egyenként! Mintha a parlag évek minden ereje egyszerre lobbanna ki bennök, mintha elvonultsága s a látása körére boruló köd a költő egész figyelmét s minden érzékét befelé fordítaná, képzeletének világára. Ez időszak egyetlen történeti balladájában Endre királyfi körül egy ötfelvonásos tragédiára való személyek és események tolonganak, szétfeszítve a költői forma szabályosságát: anyai szeretet és hitvesi képmutatás, a középkor talizmán-hite és remetéje, olasz udvari ármány és orgyilok, a mellett a magyar és olasz politika érintkezése, ellentéte, — s mindez egy tüzes harczi énekben, melybe belesüvít a boszú rivalgása, beledöng a vonuló hadak robaja. Nem kevésbbé mozgalmasak a népi tárgyak. Mint vet, vizbe dobott kő módjára, egyre nagyobb gyűrűket az esemény *Vörös Rébék*ben! Ismét meg-megjelenik az egésznek elmondója, de

új meg új leleménynyel : hol a tanyai mesélőt halljuk a tűz mellett, hol a vásári bódé kikiáltója mutogatja képeit ; már nem is csak a mesélőt látni, hanem a hallgató tömeget is s az olvasó beléje vegyül.

A régi egyszerűbb verselés helyébe bonyolult alaprajzú gazdag versszakok lépnek, melyekben a magyar rhythmus zöngelme sokszor káprázatos hangfestésbe olvad. Mily harsányan hozza el a nagy folyó visszhangja a csónakról a szerb muzsikaszót, a lakodalmas nép kurjongatását, a mint a vers rhytmusában összeolvad az evezők lágyabb ütemével s a parti hullámok szabályos csobbanásával *(Duna vizén . . .)*. Az *Ünneprontók*ban tisztán hallani a nagy harang kongását s közben a kicsinek éles csendülését ; e komoly hang küzd a tivornya rekegő zajával, míg végre a kecskeduda gyors mekegése veszi át a vezérmotivumot.

Az események ilyen gazdagságát ritkán, ily sokoldalú rajzot, változatos előadást és rhythmust egyáltalán nem találni sem a scot, sem a magyar balladákban.

Legszembeszökőbb a fejlődés a rejtélyes elemnél. Az új balladák közt csak egy ‚kisértetes história' van, a mint maga nevezi az *Éjféli párbaj*t. 1863-ban megjelentek Kriza székely balladái, azokon a költő megfigyelhette a néphiedelem, a babona hatalmát, mely Kőmíves Kelemenné sorsát oly megrázóvá teszi.

A babonának nagy a költői értéke : egy rejtelmes világrend, mely egyaránt nyilatkozik a lelkekben és élettelen tárgyakban, benne a rejtett bűn föltárása és büntetése közben természetfölötti erő beavatkozását, egy magasabb hatalom kezét érezni. Így tűnnek föl nála rendre a babonák, a Tuba Ferkó holdkórsága, a boszorkányhit Vörös Rébékben, a ki varjú-alakban jár, az *Ünneprontók* pokolra jutása egy ponyvahistória nyomán, mely a szerelmi boszúból gyakori halálra-tánczoltatásnak * ad legendai fordulatot. A *Tetemre hivás*ban a középkor babonája támad fel, a gyilkos előtt új vérre fakadó sebről, miről a Nibelung-énekben olvasott, honnan átszőtte *Csaba királyfi* tervébe is. A tánczoló asztal a műveltek babonája, mely a költő kőrösi éveiben volt divatban, gyermekei is űzték. Mindez egészen új a műköltészetben, megkapó, s illik a balladák rejtelmes világához.

A közállapotok változása mellett a babonák beszövésével jár együtt, hogy a régi szerelmi és hazafias eszmekör helyébe általánosabb erkölcsi igazságok lépnek, mint Goethe balladáiban (pl. a *Wandernde Glocke* rokon is az *Ünneprontók*kal).

Ezzel egyszersmind tragikai irányba fordul. Arany eddig nem szakadt el a derűs hős-románcztól, sőt a balladás képtől sem, minő *Both bajnok özvegye*. Magát a balladát sem nézte tragikai műfajnak, csak műformának, melynek élénk előadása derűs jelenetekre is illik. Követte ebben scot és magyar példáit, hiszen népünk is üdül egy-egy víg balladán, s *Pálbeli Szép Antal*, midőn a terítőre fekszik s a gyászhírrel odacsalt kedvesének egyszerre nyakába borúl — csak derűs változata a *Megöltek egy legényt* . . . kezdetű helyzetképnek, mely Arany egyik mintája volt. Percy egész sereg király-tréfát közöl, minő *Pázmán lovag*, melyet a kézirat *trufá*nak mond. Aranyban sokkal erősebb volt a komikai ér, hogysem ne vonzotta volna a fonákság ártatlan vétsége, az ‚úgy kell neki' nevető igazságszolgáltatása. A költő teremtő kedve sokkal szélesebb mezőn csapongott, mint a mekkora kört utóbb az elmélet körülhatárolt. Tragikai balladáiban sem kereste mindig a tragikumnak azt a drámai, mondhatni shakespearei módját, mely a jellembe rejti a bűn csiráját, a bűnbe a bűnhődését, mint Ágnes, az *Árva fiú* anyja s Edward király rajzában, kiket a lelkiismeret kígyói marczangolnak. A ballada többnyire szűk is ehhez. S nem tragikai-e Zách Klára és Bor vitéz arájának sorsa is?** Arany a scot és magyar népköltészet nyomán beéri az eseményekből szövődő epikaibb tragikummal, mely váratlanul jő, mint a természet vihara, s épen következetlenségében fenyegető és megrázó. A kőrösi iskola nagyobb diákjainak dictált (kiadatlan) *Széptani jegyzetei*ben egyenesen azt mondja a költő : « . . . a balladákban ugyanazon végzetszerűség uralkodik, mint az eposban.» Most a babona szinte a sorstragédiák körébe sodorja balladáit s a nép-ítélkezés naiv túlságát juttatja szóhoz.

* L. pl. Gaál György Magyar népmese gyüjteménye, III. köt. 137. l. *Jóért jó;* Erdélyinél III. 154.; Pap Gyulánál *Sallai Kata*, Arany-Gyulainál I. 208—209. l.

** V. ö. Beöthy Zsolt : *A tragikum*. 19—20. l.

Nem a végzet nehezül-e a *Hídavatás* csoportjára s az *Ünneprontók*ra? Kund Abigél egy könnyelmű tréfával tönkre teszi kedvesét és magát, mint Toldit az álviadal meggondolatlan játéka. A tragikum e kegyetlenségét a székely balladák hatása szitja s Keményé, kinek regényeit Arany a legjobb magyar tragédiáknak tartotta, s kinek felfogása szerint a bűnhödés nagysága meghaladja bűneinkét, a jó szándék is ellenünk fordul, a sors ártatlanokat is eltipor.

Íme, a fejlődés tetőpontján Arany visszatér oda, a honnan kiindult: a magyar népköltéshez. Az új balladák rokonabbak az első, népies, mint a második korszak termékeivel, csakhogy az egyszerű népies elemek többé nem mintául, csupán anyagul szolgálnak; minden aranynyá válik a költő érintésére, mindenütt a lángelme fénye sugárzik. Az egyéni tehetség kora ez, az eredetiségé. Egyetlen ponton sem érezni a scot balladák eleven hatását. Ez az áradat kicsapott a mi mezeinkre, s visszahuzódva, dúsabb termő erőt hagyott maga után. Valódi hatásuk abban állott, hogy ismét fölszították Arany lohadó kedvét a balladák iránt, s fölébresztették tehetségének szunnyadó drámai erejét.

Ez a balladai erő föl-fölvillan ezután eposaiban is. *Toldi szerelmé*ben megkap egy-egy drámai jelenet: Toldi és Piroska első találkozása a menyegző után, meg Nagy Lajosé Máriával. *Kevehá*za, e kis epos, szinte balladai lüktetésű. *Buda halálá*ban a balladaköltőre vall a királynék versengése, a két testvér halálos párharcza, az egésznek drámai menete, a lelkekbe nyomulása, s főkép az, hogy a költő az eposra is tragikai homályt vet.

Így olvad föl tehetségében az idegen hatás nagy munkáinál is. A hun epos terve már 1847-ben foglalkoztatja, nemzeti, népies czéllal. A tárgyi kapcsolat 53-ban a Nibelung-énekhez vezeti; e hatalmas mű eleven alakjai, zordon fensége, főkép pedig a szilárd szerkezet nagy hatást tesznek reá. *Csaba királyfi*nak 53-iki első dolgozata sokat olvaszt belőle magába. E töredékben Atilla háttérbe szorul, mindent Krimhild boszúja mozgat, melyet Detre szít; ebből sarjad Csaba és Aladár viszálya, s ezzel Atilla birodalmának szétomlása. Mindez a germán eposhoz kapcsolódik, mintegy folytatása annak. A második dolgozat, 1856-ban, még Nibelung-versszakban zendül, de már a magyar hagyományba ereszti gyökerét, Atilla lép az előtérbe, s a testvér-viszály, melyen a végzet átka súlyosul; Detre is ármánya ékét kettejök közé feszíti. Ez énekek tárgyából alakul *Buda halála*. Krimhild boszúja már nem a fő, csak egyik indíték, mely a trilogia harmadik részébe huzódik. Így távolodik a költő folyvást a Nibelung-énektől, de megőrzi annak leszűrt hatását, a ‚nibelungi compositio'-t.

Egy műfaj keretében hű tükre ez egész költői fejlődésének, mely általában a népköltésből indul, a világirodalom tanulmányán emelkedik, de mindig magyar és egyéni marad.

Arany csendes élete örökös belső küzdelem a tökéletesülés felé. Fejlődése nem pusztán a tehetség természetes izmosodása. Tehetségét ismeretei támogatják, fejlődését tanulmányai. Alig van párja a világirodalomban, kinél annyi költői tanulmány nyoma látszanék, s még kevésbbé van, kinél mindez ily erős nemzeti szellemmel s ily teljes eredetiséggel párosulna. A tehetség és tanulmány szövetsége, egymásra hatása egyik legnagyobb példa, melyet élete és munkái nyujtanak.

Arany legműveltebb, mondhatni legtudósabb költőnk; megvan benne a tudós kutató vágya és alaposság. Senki sem ismerte jobban nyelvünk természetét; vizsgálta a rhythmus törvényeit; bírálatainak megjegyzéseiben, még szerkesztői üzeneteiben is, a világirodalom nagy példáira hivatkozva, a műfajok egész elméletét tárja fel; — ép ily öntudatos az alkotásban; művei a műfajok példái, költői szépségeik alatt művészi tanulságok rejlenek, mint gyümölcs a virágkehely alján.

Fölléptekor a népnemzeti irány már utat tört magának Petőfi műveivel; de ő inkább ösztöne, érzése után indult, szinte önkénytelenül emelve művészivé a népköltészet sajátságait a dal mezején; Arany elmerül tanulmányába, üdül szelemén, gyakorolja versformáit, elvonja a magyar rhytmus elméletét, tehetsége szerint az epikai előadást véve mintául. Mindketten fejleszteni kívánták a népköltészetet, üde báját, természetességét, egyszerű nyelvét összeolvasztani a műköltészet gazdagabb eszmei és érzelmi világával s fejlettebb formáival; Petőfi e részben is jobban tehetségére támaszkodott, Arany tanulmányokra is, olvasva régi költőinket s a külföldieket. Ő kapcsolta össze megujhodó nemzeti költészetünket a régi magyar költészettel.

Azután a világirodalom tanulmánya következett. Mindketten forgattak idegen költőket, de senki sem eredetibb náluk, a kik kivívták nemzeti költészetünk önállását. Ki is érezhetné jobban a tanulmány becsét, mint a ki mostoha körülményei közt egész műveltségét önmagának köszöni? Arany egyhangú életében irodalmi tanulmányokkal pótolja mintegy az élmények és benyomások híját. Tanulmányainak köre a classikai és nyugati remekíróktól a perzsa eposon, hindu drámán át egészen a khinai irodalomig terjed. A szellemi kapcsolatok buvára ő rá hivatkozik nálunk legtöbbet, s az ily kutatásra is ő maga adta nálunk a legjobb példát Zrinyinek s eposi mintáinak összevetésével.

E sokféle hatás már maga ellensúlyozta egymást. Mérsékelte azokat egyéni tehetsége, másrészt pedig az, hogy sohasem szakadt el a népi és régi magyar irodalom buvárlatától. Tanulmánya a költőknek nem fogásait, nem modorát igyekszik elsajátitani ; műveiken a műfajok természetét s fejlődését vizsgálja. Ezzel nemcsak a maga művészetét fejleszti, hanem egész irodalmunkat. Zrinyiről szóló fejtegetése saját eposi tanulmányainak összefoglalása ; a kölcsönzések, átvételetek után itt is Zrinyi eredetiségét akarta fölmutatni. A tanulmány szomja mellett szentül hitt a tehetség, a nemzeti szellem erejében. Ő nem utánoz, hanem tanul. Példái nem lenyűgözik, hanem szabadabb röptöt adnak tehetségének. A költői geniusok röptén a szárnyukkal való bánást, a magasba emelkedés titkát, a légi út irányát figyeli, — szárnyaikat nem kéri kölcsön.

Magát is tanulmányozza s mindenből azt szívja magába, a mi saját egyéniségét erősíti. Béranger játszi könnyedsége, Burns naiv bája, Moore lágy dallamai s mélyen lüktető hazafi érzése láttán tulajdon egyszerüsége, biztonsága, zenéje fejlik, s érzéseinek és kifejezéseinek rejtett, elfojtott ereje. Humorában kell lenni egy cseppnek az Aristophanes mézéből, de ki tudná eltalálni, mi való a hymettosi kasból? Dante mystikus költeményében, hol az alvilág örvénye tátong s a titokzatos rózsa nyilik, neki épen a realis vonások kötik le figyelmét, lépten-nyomon ezeket jegyzi meg a szövegben. Nem tudós, hanem költő módjára tanul : gyönyörűséget keres a költészetben, s a műélvezet a tanító-mestere. Úgy van az idegen műremekkel, mint méh a virággal : mámorosan dúskál benne, s midőn tovább száll, magával visz valamit arany porából, hogy rejtélyes műhelyében a maga mézét szűrje belőle.

Ilyen tanulmány nem hogy elmosná, még erősíti az egyéni és nemzeti vonásokat, mint maga vallja a *Kosmopolita költészet* ellen írt költeményében (5. versszak) s egyik bírálatában is : «Nem áll, hogy idegen minták szemlélése jóravaló tehetséget kiforgatna eredetiségéből, hogy szükségképen letörlené róla a nemzeti zománczot . . .»

Mások példája őt saját erejére vezette rá ; egész fejlődése befelé tör, s egyéni erejével nemzeti elemekből tanulmányai nyomán világirodalmi magaslatokra építi meg útját. Pályája azt tanitja, hogy a költői fejlődésben összehat tehetség és tanulmány, mint a hogy' egy száron nő a virág a gyümölcscsel. Példája azt tanítja, hogy a költészet közös kincse az emberiségnek, remekművek tanulmánya megtermékenyíti a nagy tehetséget is, s ez által emeli a nemzeti irodalmat, viszont a lángelme, midőn nemzeti alapon remekművet alkot, tehetségével s nemzeti szellemével az egész világirodalmat gazdagítja.

*

Arany a világirodalom remekein azt vizsgálta, a mi hosszú fejlődés eredménye és mindenütt közös : a műfajok természetét és változatosságát, a szerkezet titkait, a kifejezés művészetét. Költészetünk mind ebben meglehetősen szegény volt : jobbára a fő műfajokra szorítkozott, mintegy általánosságban, idegen minták után, kevés változatossággal ; érzései jórészt idegen formákban ömöltek, ritkán csendült meg új hang. A műfajok tarkasága, elevensége, vegyülete és mellékhajtásai seregestül Petőfi és Arany műveiben köszöntöttek be, együtt a hang és rhythmus megfelelő változatosságával, a tárgy és érzés szinte kimeríthetlen változatossága szerint. Petőfi felszabadította a költő egyéniségét, Arany kifejtette a műformákét is. Petőfi önkénytelenül találta el a természetes hangot és rhythmust, mely érzése árnyalatához legjobban

illett ; Arany ezt is tanulmány tárgyává tette. Kifejezés dolgában ez volt főtörekvése. Épen kisebb költeményeit magasztaló bírálatok után azt írta Csengerynek (1856. jún. 23.): «Az én érdemem ama — félig sükerült törekvés : formát és tárgyat összhangzásba hozni ; egészet alkotni. E tekintetben tudom, hogy áll régibb költészetünk ; tudom, hogy én itt még a kezdők, úttörők közt állok ... Minél jobban tágult látköröm, minél több műremekkel ismerkedtem meg a világirodalomban : annál jobban meggyőződtem, mi hiányzik a mi költészetünkben. Forma — nem jambus és trochaeus — hanem ama benső forma, mely a tárgygyal csaknem azonos. Érezni kezdtem, mi az, a miben a mesterek — Homértól Bérangerig — *egyeznek:* bár külsőleg — kor, nemzetiségi stb. viszonyok szerint — oly különbözők. Ezt a *valamit* megfogni, magyar viszonyaink közt reproducálni, vala törekvésem, s hogy nem egészen jártam tévúton, mutatja a legilletékesb tekintélyek egyhangú elismerése.» Valóban, már életében közhelylyé vált, hogy Arany felülmulhatatlan művésze a műformának, a mi a tartalom teljes összhangját jelenti a kifejezéssel.

A kifejezés, a külső köntös, három rétegben simul a tartalomhoz : szerkezet, rhythmus, nyelv és hang dolgában.

A szerkezet nála mindig feszesre van húzva, ezért oly világos, szoborszerű minden verse ; ily szerkezet maga lemetszi a gondolat oldalhajtásait. Ez a jegeczülés kemény fejlődés eredménye. Egyik első verse, a *Télben*, még külső képek festésénél időz, azokkal járja körül, mint valami óriás hasonlattal, az alapeszme magvát, mely e képek közül csak halk sóhajban lebben el ; ugyanez érzés, a költészet szeretete, lyrai hőforrásként csordul ki lelkéből az utolsó versek egyikében *(Mindvégig)*; érzése mutat rá egy képre, a tücsök énekére, mely dala önkénytelenségét s elhangzása csendes resignatióját egyetlen sorban meghuzódva illustrálja. Ha később kép lebeg előtte, nem uralkodik, csak társul az eszmével, mint *A lepkében* ; nem is külső vonásokkal szélesedik, hanem minden mozzanata a főgondolatot árnyalja, mintegy a költő rögeszméjét, itt a halál előérzetét. *A rodostói temető* egész eszme-láncza — a múlt erejébe s a jövő reményébe vetett hit — később *Magányban* versében (1861) egy-két versszakba sűrűdik. A *Gondolatok a békecongressus felől* egy későbbi háború idején egyetlen képbe öltöznek a *Néma háború* töredékében. Balladái is egyre kevesebb jelenetbe szorúlnak. Későbbi költeményei gyújtólencsék módjára egy pontba gyűjtik a sugarakat s tüzüket. Oly egyszerűnek látszó kis vers is, minő például az *Itthon*, remeke a szerkesztésnek : az első szak néhány egyszerű képben vágyódását fejezi ki családja után ; magyarázatképen a második általánosságban jellemzi családja körét ; a harmadik már reálisan, a mosolygó arczokat festi ; aztán a költő ellágyulását, szíve ifjodását, míg maga is szinte gyermekké lesz, s gondját felejtve, mint gyermek az atyában, bízik a gondviselésben ; e vers minden szakával fölfelé száll, az érzés mindig hullámzásban van, a gondolat emelkedik. *A világ*, mint tartalmával, hasonlatai sorával is a körben forgást, nem az emelkedést fejezi ki ; mint egy bilincs, melyből nincsen menekülés. Verseiben egyre több a tartalom, s a szerkezet mindig világos. A *Vásárban* egy valósággal látott szekér képe mellé a falu más képeit, saját hazaszálló lelkét s gyermekkorát foglalja keretbe. A *Honnan és hová?* gondolatok tornyára visz fel, onnan mutatja meg a világot. Minden költeményének világos alaprajza van, szinte le lehetne rajzolni. Verseinek, mint a márványpalotáknak, nem czikornya, hanem a világos szerkezet adja a fő díszt.

A szerkezet tiszta szépségével lépést tart a nyelvé. Mint egész költészetében, itt is a népből, a nép nyelvéből indul ki, de ezt is feljebb emeli. Már 1847-ben, *Murány ostromában* összeolvasztja az uralkodó irodalmi nyelvvel. Őskori eposi tárgyai régi irodalmunk rengetegébe vezetik, s ott a nyelv hulló avarjából régi arany pénzeket ás fel, melyek nemes patinája Károli Gáspár bibliájából gyermekkora óta ismerős volt neki. Az ő szókincse a legdúsabb irodalmunkban ; belőle tanítják az iskolában az ép és szép magyar nyelvet ; reá hivatkoznak folyvást a nyelvészek. A nyelvet is tanulmányozta, írt is nyelvészeti czikkeket — Tolnai Vilmos legelső nyelvészünknek tartja, — de a nyelvészeti folyam-szabályozással szemben az élő nyelv forrásaira hivatkozott, s küzdött az ellen, hogy gátak közé szorítsák a költői nyelv szabad hullámzását. (Erről írta *Aisthesis* versét.) Az ő költői nyelve — mint Simonyi Zsigmond kimutatta — megtermékenyítette a köznapi beszédet is. Különös adománya van : mindennapi szavak omlós göröngyből márványnyá válnak kezében ; vers-soraiban fény rezdül, mint a drágakőben.

Nyelvének egyik fővonása a tömörség. Bírálataiban gyakran gáncsolta a nyelv ‚laza, erőtelen kötését'. Költői nyelve ment minden czifraságtól, díszét nem sujtás teszi, hanem tisztasága. Mint az egész versé, úgy megfeszül nála a tartalomtól a szó burka is. Egy-egy szavában érzések és élmények lappanganak, mint a szellem az *Ezeregy-éj* palaczkjában ; így mikor ‚*be-vérző* honfisebről', a halál gondolatával kapcsolatban a fáról *lesohajtó* levélről, ‚*őszi hullás fájó titká*'-ról beszél. Élő szavai vannak, melyekben érzés kering, gestus rejlik ; az ilyeneket szokta dőlt betükkel kiemelni. (Pl. *Őszszel* versében a bús hangulathoz forduló *mulattass* szava, melyben egész keserűsége kiömlik ; a *Reményem* versben az *azért áll;* a *Kertben* lelkekbe világító szavai.) Szavak és fogalmak nála emberi életet élnek, mint a Hír szava a Széchenyi-óda elején, vagy a *Rendületlenül*, e szóból egész költeményt fejt ki, mely prisma módjára bontja szét a hazafi érzést. Egyes szavait is a legtalálóbban választja meg ; ez a szó, *pőcsik*, egyetlenszer használt szó irodalmunkban, de a mint Hamlet Osrick arczába vágja, benne van az udvaroncz egész jelleme és Hamlet minden megvetése. E részben nagy fejlődés érzik nála. Négyesy megjegyezte, hogy az ötvenes évektől fogva «minden szó mögött sokkal több lelki tartalom van, mint előbb volt, sokkal több festő erő rejlik jelentésében és több zengzetesség a hang alkatában,» — s ez a művészet «noha minden költeményben más-más, egészben mégis azt a sajátos Arany-szerű jellemzetes stílust adja, melynek mása nincs a magyar költészetben».

Nyelve nem oly bíborpalástos, mint Vörösmartyé, nem is oly könnyed, mint a Petőfié, de kifejezőbb mindeniknél. A mint vannak délig-nyitó meg estike virágok, nála is minden hangulatra minden tárgynál máskép virít a nyelv. Csak rá kell nézni egy pár oly elütő versére, minők *Dante*, az *Enyhülés*, *Török Bálint*, *Bor vitéz* meg *A bajusz*. *A walesi bárdok*ban föllépő énekeseket nem csak éneküket tartalma, hanem hangjuk is különbözőképen jellemzi, életkor és lélek szerint.

Nyelve együtt hullámzik a tartalommal, a gondolat, érzés rhythmusa emelgeti, mintegy magába veszi a cselekvény mozgását ; *Mátyás anyjá*ban az anya siettető kiáltása : Hamar a madarat ! — s a szolgák indulása : Szalad a sokaság . . . csupa rövid szótag : a rhythmus sietése fejezi ki az emberekét. Érzékeny hangszekrény gyanánt visszhangozza a külvilág hangjait, csupa hangfestés, mint az *Ünneprontók* balladájának első sorai, melyekből kizeng a harang ünnepélyes kongása s a szaporábban lóbálódzó kis harang eleven csengése.

Legkiemelkedőbb vonása nyelvének : csodálatos zeneisége. Nem hiába volt jártas a zenében : szülemlő költeményeit lelkében halk dallam kíséri. Szemere Pálnak azt írta magáról : «Kevés számú lyrai darabjaim közül most is azokat tartom sikerültebbeknek, a melyek dallamát hordtam már, mielőtt kifejlett eszmém lett volna — úgy hogy a dallamból fejlődött mintegy a gondolat. Sőt balladáim fogamzásakor is, az első, még homályos eszme felködlésnél már ott volt a rhythmus, a dallam, rendszerint nem eredeti, hanem valamely régi népdalhang, mely, nem tudom micsoda sympathiánál fogva, épen a szülemlő eszméhez társult, illett és semmi más.»

A legjobb, legkönnyebb és leggazdagabb rímelő irodalmunkban. Ragozó nyelvünk rímszegénységét játszi könnyedséggel győzte le, ríme valósággal ömlik, még oly patakzó formákban is, mint *Katalin*. Senkinél sem érezzük ily önkénytelennek a mértéket és rímet. Egyik másik versét középrímekkel is elborítja, pl. *A lantos* végső szakai, *Szibinyáni Jank*, vagy fej- és betűrímekkel, a sorok, szavak elején, máshol a rímtelenül kezdett sorok maguktól csendülnek össze *(Honnan és hová?)*. A mérték és rím természetét fejtegette — gúnyos hangon — *Vojtina levelei*ben. Radó Antal kiemelte, hogy Aranynál többnyire a gondolat kiemelkedő részét emeli ki a rím is, így egybevág a gondolati és zenei kiemelés. Erdélyi János már az ötvenes években elismerte, hogy nyelvünk ‚rímszegénységén sokat segített' s ‚a rímelésbe új módokat hoz be'. Kibővítette a rím határait az asszonánczra, melynek ő vonta el szabályait (*Valami az asszonánczról* czímű értekezésében). Ő használta nálunk a legtöbbféle nyugati versalakot és néhány keletit is. Művészete mindenféle formát magára öltött, a hexametertől a stanzán át a ghazelig s a korcs makamáig.

A magyar versmértéket már a pálya kezdetén tanulmányozza, nemcsak Erdélyi gyüjteményében, hanem maga is gyüjt népdal-schémákat. «E gyüjtemény legtarkább, legváltozatosabb lesz — írja Szilágyi

Istvánnak (47. nagypéntek) — jó lesz legalább saját használatomra.» A *Szépirodalmi Szemlé*ben olvas a magyar népzene- és versmértékről, az ütemek zenei értékéről. Ily elméleti készültség támogatja mindjárt eleinte. Később, mások félszeg és hiányos kísérletei után, nemzeti versidomunk egész elméletét ő olvasta ki a népi és régi költészet alkotásaiból, szoros kapcsolatban egyrészt a hangsúlylyal, másrészt a magyar zenével. A nemzeti versidomot is ő használta legtöbb, legkülönbözőbb alakban, mint Négyesy László kimutatta (85 formát, 179 esetben ; összes verssorainak két harmad részében).

A hangsúlyos versek egyszerű strophaszerkezetébe nagy változatosságot visz. A *Télben* első megjelenésekor minden stropha hat egyforma rövid sorból állt ; 1856-ban, mikor kisebb költeményeit kötetbe gyüjti, gyakorlott művészi keze változatosságot visz az egyforma sorokba. Ekkor vágja ketté *A méh románcz*ának eredetileg hosszabb sorait, *A rab gólyá*ban is a két rövidebb sort, mi által a rhythmus lengébbé válik, az egésznek tömörsége enyhül, szellősebb, dalszerűbb lesz, karcsúbb a szemnek is. Az ily átformálás természetesen csak úgy lehetséges, hogy az ütemek épek, az izületek összevágtak. Az egyszerű Sándor-verset is változatosan kezeli. A *Télben* a három alexandrin-sort oly művészin leplezi el, akár Petőfi a hexametert a *Játszik öreg földünk . . .* sóhajában. A *Válság idején*, *Karácson éjtszakán*, *Egressy Gáborhoz*, *Ráchel siralma*, *Ősz végén*, *A pusztai fűz* mind új meg új változatai a Sándor-versből alakított strophának ; új stanzát is épit belőle *Mátyás dalünnepé*ben ; roppant világosan tüntetve fel a stanza természetes szerkezetét, a mint középütt újra nekilendül s a két végsor előtt ér fordulópontra ; oly természetes tagozású, annyi hullámzást, elevenséget visz a máskép egyenletesen gördülő Sándor-versbe, s oly szorosan fonja egybe az egészet, hogy Radó Antal is ehhez folyamodott Ariosto fordításában. Verselésének mind e tökéletessége rhythmus-érzékén alapszik. Rhythmuson ő nem pusztán az ütemes hullámzást s a nyelv zenei csengését értette, hanem a gondolat értelmi tagolódását is, élénkebb lüktetését, tartalom és forma összevágó kimértségét, teljes egybeolvadását. Így figyelte meg ezt közmondásainkon, népi és régi verseinken, s erre építette föl nemzeti versidomunk egész elméletét. Szemében a vers abban üt el a prózától, hogy «lehány magáról minden fölöslegest, mindent, a mi lazává, pongyolává tehetné ; feloldja a prózai körmondatosságot ; a szórendet merész inversiókkal forgatja össze ; a gondolatokat, nem, mint a folyóbeszéd, *egymásba* fűzi, de *egymás után* sorozza, mintha azok a tapadás (adhaesio) törvénye szerint csak véletlenül csoportoznának együvé, s kényszeríti őket, hogy bizonyos kiszabott szűk tér határain kivűl ne nyújtózzanak, de egyszersmind azt, minden fölös hézagpótló nélkül, be is töltsék . . .» «A rhythmus tehát nem egyes tagok, sorok mértékszerű lebegése, mint valamely félig kifejlett prosodiai alak ; — nem is a rím, mérték összesége : mert, hogy ezek nélkül is van rhythmus, az összes héber költészet bizonyítja ; míg ellenben, rhythmus nélkül, a folyó beszéd rímelve is prózai természetű marad, mint ezt az arabok rímes prózáján, kiknél e korcs idom kifejlett, láthatjuk. És így a rhythmus az, mi a kötött beszédet a folyótól már elemeiben elválasztja, . . . minek veleszületett érzése nélkül lehet valaki igen jó prosaicus, de verselő nem.» *(A magyar nemzeti versidomról* szóló fejtegetései elején.) *Vojtina levelei*ben is azt tanítja :

A rhythmus oly láthatlan valami,
Mit inkább érzeni, mint hallani,
Mit észrevenni (mint a jó egészség
Szelid hatásu, titkos működését)
Könnyebb, mikor *nincs*, mint akkor, ha van ;
Mi nélkül mérték, rím haszontalan ;
S akármint gúzsba kössük : a darab
Kötetlen, boglyas, próza-vers marad.

A gondolat, érzés lüktetése, hullámzása, kiforrása, a tárgy belső fejlődése, kristályosulása, a tartalomnak ép, mégis tömör kiömlése, a külső alak szoros, mégis önkénytelennek tetsző hozzásimulása, a tartalom fölolvadása a kifejeződésben, a vele együtt született formában : nála tökéletes. A tartalom nem küzd a

kifejeződésért ; kinyílik, mint a virág. Költői eszméje úgy hozza magával a neki való formát, mint tollát a tojásból kikelő madár, mint héját a gyümölcs. A vers nála természetes beszéd, szinte önkényt jegeczül mértékbe, a rím párjához kivánkozik, a sorok pihenőin természetesen lélekzik a gondolat s a vers. Legnagyobb virtuóza a nyugat-európai versalakoknak ; legtökéletesebb megfigyelője s kifejlesztője nemzeti vers-idomunknak, nyelvünknek legnagyobb művésze. A kifejezés művészetében is legmagyarabb költőnk.

Egész költészetét a szín-magyarság jellemzi. Egyéni lyrájának tartózkodó szemérme, higgadtsága, megfontolt hazafi-érzése, epikai műveinek és balladáinak tárgya, érzés-világa, tanulsága, minden alakja — jellegzetesen magyar, ép úgy táj- és életképei. Nemzete typusait rajzolta s testesítette meg önmagában ; érzéseit, gondolkodását, erényeit és életfelfogását fejezte ki műveiben, nemzeti versformáinkban, melyeket zeneivé emelt, a legtisztább magyar nyelven, melynek nincs nála dúsabb művésze. A magyar faj minden vonását művészivé emelte, s művészete minden ízében magyar.

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

ARANY JÁNOS 1817-ben született, márczius 2. napján, Biharmegyében, Nagy-Szalontán. Az alföldi színmagyarság érzik nyelvén, művein, egyéniségében. Ősei I. Rákóczi Györgytől kapták nemes-levelüket, 1634-ben, s a szilágysági Nagyfalubúl, a szomszéd Kraszna vármegyéből szakadtak Biharba, itt beolvadtak a háromszáz hajdu maradéka közé, kiket Bocskay fejedelem 1606-ban telepített le Nagy-Szalontán, együttes nemesi kiváltság-levéllel. Együtt vitézkedtek velök az erdélyi fejedelmek szolgálatában.

Erdély visszacsatolásával a hajdúk tömeges nemesítése erejét vesztette; Mária Terézia ősi fészküket is adományul adta herczeg Eszterházynak, Szalontát (1745.). Így csapkodtak ez egyszerű világban a zord idők hullámai. Az Aranyok ekkor családi nemességükre hivatkoztak; Bihar és Szalonta váltig bizonygatták, hogy birtokaikat «néhai eleik és régi ősök érdemével nyert fejedelmi adomány után . . . bírják, abból senkinek semminemű adózást vagy szolgálatot nem teszneki»: nemességkereső pörük mégis majd egy századig húzódott, siker nélkül, ‚minthogy erdélyi fejedelemtől nyerte azt a család.' Ezt jelenti a *tört* czímer *Toldi szerelme* végsoraiban, erre érti a kutyabőr ‚hibás dátumát' az *Arkádia-féle* s ezért gúnyolja a pörösködést. Az ősi birtokból a költőre már csak egy kis tag szállott, a panaszi dülőben; azt holtig megtartotta, özvegye a szalontai Arany-Emlék-Bizottságra ruházta.

«Apám kevés földdel s egy kis házzal biró földmíves volt» — írja önéletrajzában a költő. Apjának neve György, anyjáé Megyeri Sára. Számos gyermekükből csak a legidősebb leány élt, már maga is asszony, «egy szalontai középsorsú gazdaember neje» (Levél Tompához, 53. decz. 4.), mikor kis öccse született. «Így hát én valék öreg szüleim egyetlen reménye, vigasza; szerettek is az öregség minden vonzalmával, mindig körükben tartottak és rendkívül vallásosak lévén, e hajlam rám is korán elragadt; az ének és szentírás vonzóbb helyei lettek első tápja gyönge lelkemnek, s a kis bogárhátú viskó szentegyház vala, hol fülem soha egy trágár szót nem hallott . . .» E környezet hatása meglátszik a férfi jellemén. Tompának is írja (55. jan. 16.), hogy szülei «patriárchai kegyességgel ékeskedtek; velök együtt olvasgattam a Szent írást, mi, egyéb olvasmány nem létében, szomjazó lelkem első teje vala». Sok zsoltárt tudott hallásból. Három-négy éves korában olvasni is megtanult, hamuba írt betűkön, atyjától, a ki értelmes, írástudó földmíves volt, ‚egy kissé diákos'; a *Pater noster*-re és *Credo*ra is megtanította fiát, latinul. «Csodámra jártak s én nem egy krajczárt kaptam egy vagy más produkczióm jutalmául.» Az iskolában rögtön elsőnek tették osztályában, ‚s e helyet folyvást megtartottam' — mondja. Pedig nehéz sor a szegény diáké, kinek egy négy huszasos német grammatika megszerzése is gond, s csak a véletlen segít rajta, ha egy környékbeli földesúr temetésén az énekes diákok közt ő rá is két ezüst huszas esik. Még syntaxist tanul s tizennégy éves korában már præceptorkodik az elemi oskolában, miért csekély fizetés jár, meg élelmezés, melyet minden nap más háztól küldenek be. Kétszeres munkája mellett önképzése a harmadik. E vas-szorgalom híján talán csak egy pár népdalt termő nótafa vagy népszerű vőfély vált volna belőle. De sokat olvas; Gvadányit forgatja, a Hármas históriát, a ponyvairodalom özönét; később a római klasszikusoknak az iskolában nem olvasott részeit, Tassót és Miltont az akkori prózafordításban, meg Csokonait s a rím-kovács Kovácsot. Így emelkedik magasabb példákig, Csokonainál, kit igen szeret, a magyaros irányhoz. «. . . még a grammatikai osztályba alig érve, már nem tartottam nagyobb embert, mint a könyv-, főleg a vers-írót, — meg is próbáltam a rímelést, melynek tárgyát iskolai s játszás közbeli kalandok képezték. Valahára eljött a költészeti osztály s én halomra írtam verseimet; . . . rektorom fűnek-fának mutogatta . . . a szalontai kis világ s a környék akkor már ismert, mint afféle poétát . . .» Kis-diákkori verseiből fennmaradt egy köszöntő, melyet első præceptorának, Dévai Bálintnak írt, mikor az már rektor volt Árpád községben. Vőfélyköszöntők, népi kalendáriomok rigmusai módjára kíván minden jókat az árpádi rektornak:

Zafir kövek ragyogjanak — Piros rózsák fakadjanak
Maga s párja karjain, — Lábok minden nyomain.

A rhetorikai osztálylyal elfogyott a szalontai iskola, s a debreczeni collegium következett (1833 őszén). A præceptorság évi jövedelme «alig ment száz váltó forintra», ebből épen hogy a «beöltözés»-re telt, mert ott tógát kellett viselni, hosszú fekete atillát. A nagy collégiumnak Bethlen Gábor rakta roskatag szárnyában laktak a diákok, nyolczan-tízen egy szobában. E zajos tanyán ő a német grammatikát törte s a francziát. Jelene, jövője bizonytalan. «Hány kiússza így a kollégiumot? Nekem nem volt erélyem küz-

deni . . . márcziusban Kis-Ujszállásra mentem, ideiglenes tanítónak egy évre, hogy eszközt szerezzek tanulmányom folytatására.» E télen többet tanult, mint az iskolában. Ott Török Pál volt a rektor, a későbbi pesti református püspök, s az ő könyvtára nyitva állt előtte. Itt ismerte meg Schillert s az újabb magyar költőket. «Olvastam éjjel-nappal» — mondja. Debreczenbe jó ajánlatokkal tér vissza; Erdélyi József tanár nevelőül veszi leányai mellé, (a kiknek később Petőfi emlékverseket írt); de neki nincs nyugta. Akkor állítják fel a kollégiom könyvtárában Csokonai szobrát, Ferenczi kezétől, s ő szobrász vagy festő szeretne lenni. Mint annyi homályos ábránd, az övé is a színpadra sodródott, mely elérhetőbb volt, s melyet akkor a művészet és hazafiság kettős dícsfénye övezett. De a debreceni színtársulat hamarosan felbomlik, s ő — mint később Petőfi — faluzni kénytelen. «Képzeld a nyomort! — írja később Gyulainak, — padon hálni, kabáttal takarózni s kölcsön kérni ruhát, míg az ember mosat.» A színpad fonák világa, e bizonytalan élet nem illett hozzá. De nem volt menekvés. «Haza öreg szüleimhez, kik belőlem papot vártak? Vissza a kollégiumba, honnan oly magas reményekkel távozám? . . . az öntudat kigyói . . . martak éjjel-nappal.» Nagy-Károlyon, Szatmáron át Mármarosszigetre vetődtek. Ott magánosan bolygott a hegyek közt s az Iza partján; «elmélkedtem, vezeklettem» — mondja. «Egy nap . . . álom ért rám — s jó édes anyámat halva láttam.» Ez oly megrendítően hat reá, mint később ballada-hőseire a fölizgatott lélek viziói. Egy huszast kér a direktortól s egy czipót véve, haza indul, gyalog; hét nap alatt tesz meg ötven mérföldet. Ez útra emlékezik vissza öregen *A vándor czipó* versében. — Fiatal kora sokban hasonlít a Petőfiéhez: e folytonos küzdelem, a hivatás homályos érzése, ábrándok kergetése, a balsiker; — de Petőfit mindig új remény biztatja, Aranyt hosszú időre megtöri a kiábrándulás. Hazaérve, atyját megvakultan találja; néhány hét mulva meghal anyja (64 éves korában; *Bolond Istók*, I. 74—76.). «. . . most föl kelle ébredni a kötelességérzetnek, s meggyőzni engem, hogy ősz atyámat nem lehet, nem szabad többé elhagynom.» Vele lakik a kis házikóban. Vándorlásai közben meghűlt s baját halálosnak hiszi. «A város és egyház előljárói részvéttel tekinték sorsomat; még azon őszszel megválasztának korrektornak (tanító a rektor után, de több fizetéssel s több önállósággal.» (1836.) E fizetés 600 váltóforintot tett. Jellemző e választásban Arany egyéniségének hatása. Mikor Debreczenben színésznek állt is, Erdélyi professzor tovább járatta házához; most otthonn, ez előítéletes szűk világban, korrektorrá választják a tizenkilencz éves, iskolavégzetlen, bár eminens bizonyítványú ifjat, a kiről azt is tudják, hogy színészkedett; ily ereje van egyéniségének, így sugárzik belőle a becsületesség; jelleme felül áll körülményein.

Lelkiismeretes tanító. Szeret énekelgetni kellemes bariton hangján, gitároz, a kottát is érti; az iskolai énekkart begyakorolja s hírt szerez neki a környéken. Idővel az iskola épületébe költözik s magányában újra erőt vesz rajta «az olvasás ragálya», «de inkább csak szórakozásból, mint ábrándos czéljaimat létesítendő . . .» — «. . . izlésem így is a jobb könyvekre vezette választásomat». Homért veszi elő, «küzködvén a nyelvvel», Shakespeare-t forgatja, német fordításban, fölismeri *Bánk bán* jelességét, — mindez később is tanulmányainak tárgya; francziául olvassa Molière-t, kinek munkáit utóbb az ő felügyelete alatt bocsátja közre a Kisfaludy-Társaság. Mind e mag jó földbe hull, dús termés sarjad belőlük.

1839-ben sorsa megint fordulóhoz ér: írnokságot vállal a városnál, esztendőre pedig aljegyzőnek választják. Új hivatalában a törvényeket tanulja, szép és pontos térképeket rajzol a város határáról, ügyes-bajos gazdák birtokairól. Biztos kenyérhez jutva, megházasodik, szíve régi választását követvén. Felesége Ercsey Juliánna, egy ügyvéd árvája s a volt szalontai esperes unokája. «Akkor föltettem magamban, nem olvasni többet, hanem élni hivatalomnak, családomnak, lenni közönséges ember, mint más.» 41-ben (aug. 9.) leányuk születik, Juliska, 44-ben fiuk, László. 44-ben meghal atyja, 84 éves korában, miután előbb visszanyerte szeme világát; egy éjtszaka meglátta a csillagokat. Íme, e csöndes évek öröme, gyásza. Fiatal korának mind e küzdelmeit maga leírja az emlékezés édes humorával *Bolond Istók* II. énekében: sanyarú diák-életét, színészkedése visszás érzéseit, beletörődését a mindennapi életbe.

De a sors más utat szánt neki. 1842-ben rektornak Szilágyi István kerül Szalontára, debreczeni volt diáktársa, művelt, tudós ember, író. Étkezni Aranyékhoz jár, irodalomról beszél, a görög klasszikusok tanulmányára ösztönzi barátját, a ki bele is fog *Philoktetes* fordításába. Majd angol nyelvtant hagy nála s Arany ‚addig törte *Hamlet* magánbeszédét', míg végre a német fordítást összenézi az eredetivel; «nem sokára *János király* magyar jambusokban szólalt meg, hogy ismét elhallgasson»; 44-ben a *Nyáréji álom*-nak ‚nyelvgyakorlati próbafordítását' műkedvelők elő is adják, ő tanítja be, ő festi a díszleteket. Egy évtized mulva mind a három darabnak mesteri fordításával ajándékozza meg nemzetét.

Így vezeti érzéke mindig a nagy költőkhöz, így válnak vérré fiatalkori olvasmányai: Gvadányi- és Csokonaiból a magyarosság és egyszerű természetesség; Homérból az epikai előadás fensége; Shakespeareből a lélekrajz mélységei.

A fejlődés e fokán éri a reformok egyre követelőbb kora. Olvassa a centralisták támadásait a megyerendszer ellen s 45 nyarán a maga mulatságára szatirikus eposzba fog a megyei élet visszásságairól, melyeket senki jobban nem érez. Munka közben kerül kezébe a Kisfaludy-Társaság pályázathirdetése víg eposzra; felküldi, s 1846 februárjában elnyeri a koszorút. E mű *Az elveszett alkotmány*, mely azonban csak 49-ben lát napvilágot. Nevével először az *Életképek*ben jelenik meg két kis próza-elbeszélés 1846-ban; az első, *Egy egyszerű beszélyke*, a falusi életből, épen márcziusban, midőn a fiatal írók Petőfi körül a Tízek társaságába állnak össze, a nép-nemzeti jelszót írva zászlajukra; köztük Tompa is, ki ekkor jogot tanul Pesten, s betegen fekszik a Rókus-kórházban; észrevétlenül ekkor lép először a közönség elé a megújhodó költészetnek Petőfivel együtt legnagyobb alakja. 47-ben egyszerre szár-

nyára veszi a hír: a Kisfaludy-Társaság ez évi pályázatán jelenik meg *Toldi*. A bírálók a költeményről magasztalással, szerzőjéről mint új tüneményről beszélnek. E mű ép oly költői, mint magyar, s épen egyszerűségében remek; a nép természetes költészete van itt művészivé emelve; a magyarság lelke szólal meg benne; Arany egyszerre megtalálta magát és irányát. Petőfi elkérte a pályaművet Erdélyitől, (a Kisfaludy-Társaság titkárától), elolvasta s még az nap (febr. 4.) levélben és versben üdvözölte Aranyt, sietvén «tudtára adni azon meglepetést, azon örömet, azon elragadtatást, melyet műve költött bennem. Hiába! a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy azt tegyük uralkodóvá». Ezt mondja verse is, hogy a népnek daloljanak, «Legyen minden dalunk egy-egy vigasztalás, — Egy édes álom a kemény nyoszolyára.» Csodálja rajta, hogy tenger mélységéből egyszerre bukkan ki;

Más csak levelenként kapja a borostyánt,
S neked rögtön egész koszorút kell adni.

«A természet tanított tégedet», mondja és saját iránya folytatójának nézi:

Mit én nem egészen dicstelenül kezdék,
Folytasd te, barátom, teljes dicsőséggel!

Petőfinek ez üdvözlése fölért szemében a koszorúval; ez avatta költővé, ez állította mindjárt Petőfi mellé; ezzel kezdődik benső barátságuk. Levélben és versben is felel, s e válasz első megjelent költeménye.

VÁLASZ PETŐFINEK.

Zavarva lelkem, mint a bomlott czimbalom;
Örűl a szívem és mégis sajog belé,
Hányja-veti a hab: mért e nagy jutalom?
P e t ő f i t barátul még sem érdemelé.

Hiszen pályadíjul ez nem volt kitűzve . . .
Szerencse, isteni jó szerencse nékem!
Másképp szerény művem vetém vala tűzbe,
Mert hogyan lett volna nyerni reménységem?

És mily sokat nyerék! Pusztán a pályabér
Majd elhomályosít, midőn felém ragyog:
De hát a r á a d á s! . . . Lelkem lelkéig ér,
Hogy drága jobb kezed osztályosa vagyok.

S mi vagyok én, kérded? Egy népi sarjadék,
Ki törzsömnek élek, érette, általa!
Sorsa az én sorsom, s ha dalra olvadék,
Otthonn leli magát ajakimon dala.

Akartam köréből el-kivándorolni:
Jött a sors kereke és utfélre vágott,
S midőn visszafelé bujdokolnék, holmi
Tüske közől szedtem egynehány virágot.

Jöttek a búgondok úti czimborának,
Összebarátkoztunk, összeszoktunk szépen;
Én koszorút fűztem, ők hamiskodának,
Eltépték füzérem fél elkészültében.

Végre kincset leltem: házi boldogságot,
Mely annál becsesb, mert nem szükség őrzeni,
És az Iza partján ama hű barátot . . .
Nem is mertem volna többet remélleni.

Most mintha üstökös csapna szűk lakomba,
Éget és világít lelkemben leveled:
Oh mondd meg nevemmel, ha fölkeres Tompa,
Mily igen szeretlek téged s őt is veled.

(1847.)

E vers nem volt közönség elé szánva, mégis ez jelent meg elsőnek versei közül. *Toldi* megjelenése küszöbén Petőfi kiadta a maga üdvözlő versét, s utána ezt is, az *Életképek*ben, május 8-án. A költő később megismételte benső életrajzának ily költői képekbe szövését *(Mint egy alélt vándor)*; ezt a versét egy gyüjteményébe sem vette föl, mert «a rögtönzött *Válasz* nem méltó e lelkes

költeményhez», írja oda az üdvözlő vers kéziratára. Bizalmas levél ez, azért beszél oly fesztelenül magáról, Petőfi kérdezősködésére, a ki egy tüzes szív meleg barátságával tudakozódott felőle: «... írjon magáról, akármit, ... minden érdekelni fog». Az Izaparti barát Szilágyi, ki 44-ben elhagyta Szalontát, Mármaros-Szigetre ment tanárnak. Petőfi rég ismerte, «eddig is szerettem, de most még jobban szeretem, azt tudva, hogy ő ösztönzött téged az írásra. Eszköz volt ő a gondviselés kezében, mely ha elrejti is gyöngyeit, rendel számára halászokat, kik azt felhozzák». Tompát Arany közös irányukhoz sorozza; Petőfi is. «... versedet már annyiszor elolvastam — írja — hogy könyv nélkül tudom. Majd leírom és elküldöm Tompának. — — Arany, Petőfi, Tompa, isten-krisztus-ugyse szép triumvirátus...» Saját költői valóját egész öntudattal jellemzi Arany, midőn népi sarjadéknak vallja magát és a nép énekesének; ez kapcsolta Petőfihez, ez jellemezte költészetét, kivált ez időben. Még mielőtt Petőfit ismerné, már arról ír Szilágyinak (47. jan. 9. és 31.): mit teszen «*a nép nyelvén költeni*» és «egyszerű szépségekre törekedni»; Petőfit is biztatja, hogy «az érthetetlen szépségek kora lejárt.. vagy lejáratjuk» (47. aug. 5.); hogy ők hárman olyat fognak írni, mit a nép ‚magáénak, szívvéréből szakadottnak vall' (47. május 27.); «a mit a nemesi rend átvenne a néptől, mint most a népdalokat s lenne a költészet nem csak az «írástudók és farizeusok», hanem a *nemzet* költészete» (47. febr. 28.). Mert «a népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durva nép közt s legyen egyszőrűvé velek, hanem az, hogy tanulja meg a legfensőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő». (Szilágyinak, 47. nagypéntek.) Ily világosan jellemzi közös irányukat és saját törekvéseit, melyek áthatják ez időbeli munkáit, a nagyobbakat is, *Toldit* meg *Rózsa és Ibolyát*. Versei magyar ütemre zengenek; a népköltészet előtte a példa, népköltőnek nevezi magát, néplapba ír buzdító verseket, meg a ponyvára, — *Toldit* is úgy szeretné kiadni. — E hang és ez irány uralkodik munkásságának első korszakában, a szabadságharcz leveretéseig.

Kötelez példány
FRANKLIN-TÁRSULAT

A VARRÓ LEÁNYOK.

ELSŐ.

Lyányok, lyányok: lakodalom,
Oh, be sok szép népe vagyon!
Sok fehér ing: bő az ujja,
Libeg-lobog, ha szél fujja.

MÁSODIK.

Sem hegedű, se czimbalom,
Beh szomorú lakodalom!
Mintha orruk vére folyna —
Dehogy lennék menyasszonya!

HARMADIK.

Jaj, ki vágyna menyasszonynak,
A kit harangszóval hoznak!
Gyászos ének búg előtte:
Sirva mennek esketőre.

NEGYEDIK.

Nem menyasszony,— vőlegény volt:
Hat legény hoz zöld koporsót,
Apja, anyja sír előtte,
Keserves a menyekzője.

(1847.)

ÖTÖDIK.

Apját, anyját jól ismerem:
Megmondanám, de nem merem,
Mert a szívünk megdöbbenne...
Egyikünké megrepedne.

ELSŐ.

Lyányok, lyányok, vegyetek fel
Fehér ruhát s jőjetek el
Ma csak halott-látni, ... holnap
Kivinni zöld koporsómat.*

* Szokás néhol az ifjan elhúnytnak koporsóját zöld színre festeni, s halálát ezzel mintegy megszépítni. A halottvivők ily esetben a kimultnak legény- vagy leánytársai, ünnepi öltözetben. *Arany jegyzete.*

Toldi diadala után Vahot Imre siet az új nevet megnyerni a *Pesti Divatlap* munkatársául; oda dolgozott azelőtt Petőfi és Tompa. Arany először *Rózsa és Ibolyát* küldi föl, aztán ezt, s mindjárt ez első kisebb verse — ballada. Epikai hajlama öntudatosan fordul a balladához, «azok lapban is adhatók volnának és mégis elememben maradnék» — írja Petőfinek, (47. aug. 25.); vonzza Petőfi biztatása s az ujság varázsa is. Már ekkor forgatja Erdélyi gyüjteményét, a *Népdalok és mondákat*; ott több tiszta párbeszédet talál, olyat is, hol a szereplők a szak előtt ki vannak írva, mint itt. Mintája a *Megöltek egy legényt* ... kezdetű balladás-kép: a mint egy leány holt kedvesét siratja. Aranynál a helyzetképben folytonos fokozás van, erős ellentét a képzelt vígság és való gyász közt, drámai mozgalom és tragikai kifejlet dolgában már első léptén fölülmulja példáját; első kísérletével elszakad az érzelgős vagy pathetikus műballadától s a népköltészet líraibb mintái után indul.

A MÉH ROMÁNCZA.

Ablak alatt
A pünkösdi rózsa,
Kezd egy kicsit
Fesleni bimbója :
Kék szemü lyány
Válogat belőle,
Koszorúnak
Holnap esküvőre.

Reménykedik
Egy kis méh az ágon :
Szép eladó,
Jaj, ne bántsd virágom!
Ezt az egyet
Magamnak kerestem,
Alig hasadt
Mikor eljegyeztem.

Felel a lyány :
Te bohó kis állat!
Lelsz te rózsát
Nem egyet, ha' százat,
Holnap is nyit,
Holnap is eljösz te,
Csak ne kíváND
A mi legszebb közte.

Mond a kis méh :
Szőke szép hajadon,
Neked Isten
Hű szeretőt adjon!
Nem sok a mit
Kívánok tetőled :
Ne szakaszd le
Az én szeretőmet.

Felel a lyány :
Dehogy nem szakasztom!
Dehogy leszek
E ne'kül menyasszony!
Koszorúmban
Ezt fonom előre,
Ugy vigyenek
Holnap esküvőre.

El se mondá,
Nyult a szép bimbóhoz
Hogy letörje
A virágcsomóhoz.
A szegény méh
Rárepült kezére,
Csókot adni
Annak a fejére.

‚Hess te gyilkos!
Ne bocsáss fulánkot :
Leszakasztám,
Vigyed a virágod.'
«Szép menyasszony,
Már nekem mi haszna!
Koszorúdnak
Hija lesz miatta.»

Koszorúdnak
Hija lesz miatta —
Ezt a kis méh
Keserűn mondhatta,
Mert a szive,
Hiába parányi,
Nagyon tudott
A virágért fájni.

S a leánynak,
Hiába kiáltott,
Szeme alá
Üti a fulánkot ;
Szegény bogár!
S maga haldokolva
Félreült, egy
Rozmarin-bokorra.

Szép menyasszony
Jajgat a sebével,
Esküvőre
Sem mehet szemével :
Hold fogyásig
Dagadt lőn a tája . . .
Az alatt meg
Elhagyá babája.

(1847.)

E vers a balladák kifejlődésének útján esik. Valódi románcz, az alföldi néprománcok mintájára. A nép is megeleveníti a természetet, a virágok élnek, a madarak értenek nála, de itt páratlanul gyöngéd naivság van abban, hogy a méh s a rózsa épen annyira él, épen úgy szeret, mint a lány, s valamennyiök fölött egy sors, egy igazság uralkodik, mely megvédi a gyöngébbet. A nyelv egyszerű, keresetlen, s mégis lenge, légies ; ha a méhek megszólalnának, igy beszélhetnének.

A rhythmus magyaros, népies. Arany kedvelte a négy és hat szótagú láb-ból álló hosszabb sort, ilyen a *Nemzetőr dal*, *Hecz, hecz!*, *Nyalka huszár*. Eredetileg ez a vers is ilyen hosszabb sorokból állt, de midőn kisebb költeményeit 1856-ban kiadta, változatosságot vitt azonos rhythmusú költeményeibe, a versszak alapraja, felépítése dolgában. Ekkor tördelte ketté e vers hosszabb sorait, mi által a vers karcsúbb, rhythmusa lengébb, dalszerűbb lett, a mi illik a tárgyhoz, — régebbi tömörsége enyhült. A sorok ily átformálása természetesen csak úgy volt lehetséges, hogy a vers-lábak épek voltak s önkényt váltak el egymástól, szavak nem szakadtak ketté. Az átalakítás igy egyrészt a rhythmus tökéletességét mutatja, másrészt a költő stropha-szerkesztő művészetének fejlődését.

Arany János.

Petőfi rajza.

Arczom vonásit ez ábrázolatban
Kemed hiszem hogy hiven föllelé
De így ha a mit a festő kibázott
A költő azt utánna képzeli

Arany János

Barátságuk Petőfivel egyre bensőbb. Ez arczképet is Petőfi rajzolta, midőn Szatmárról jövet először látogatta meg új barátját s nála időzött, junius 1—10 közt. «Életem legszebb napjai közé sorozom e hetet, melyet itt töltöttem, új barátom családi körében, — írja innen Petőfi Kerényinek. — Egy felől a komoly vidámságú családapa, más felől a vidám komolyságú családanya s előttünk a két fecsegő, virgoncz gyermek, egy szóke leányka s egy barna kis fiú . . . ilyen koszorú övezi szivemet és boldog vagyok . . .» E kép jobban festi a családot, mint a rajz Aranyt. Arany azt írja e napokról: «Írt ott néhány verset, engem lerajzolt (rosszúl) és a csonkatornyot, melyet meg is verselt. *Sári nénit* ott írta, egy öreg asszony adván neki tárgyat, ki az 1847-iki tűzvész alkalmával fedél nélkül maradt s nálam a színben vonta meg magát, míg jobb helyet kap. Akkor írta Laczi fiamnak a verset, ki akkor három éves volt, s kit igen szeretett, nagyokat ütvén fenekére, az ő módja szerint. A gyermekeim is igen szerették.» Az említett nagy tűz április 17-én délben tört ki s a város nagy részén végig futott. Arany a hivatalból sietett haza ; szemközt a templom már égett, s harmadik szomszédja is. «Erőnk végmegfeszítésével hordjuk a vizet — írja Petőfinek, (ápr. 21.) — s a nádas kis ház tőszomszédomban meg van mentve.» Este a nyugati szél újra lángra lobbantja a hamvadó zsarátnokot, s a vész ismét a jegyzői laknak tart, midőn a hirtelen támadt zápor kioltja. 790 lakóház égett le, 2175 épület. Arany lakása épségben maradt, de «most, bár a város, mondani egészen nyugotra feküdt lakom megett, az én kerítésem maradt legszélsővé — azontúl a gyepig rom — meg rom» — írja Petőfinek. «A házak — vagy inkább romok, többnyire lakatlanok, néhol egy-egy hű kutya, félig összeégve, őrködik azok körül, vagy az éhenhalással küzdő házigazda tántorog köztük, megtekinteni, most először, a hajlék omladékait, honnan szombaton alig tudá kimenteni maga és családja életét az éhenhalás számára.» Megrázón festi le a pusztulást a város jegyzőkönyvében is ; felhívást ír adakozásra, s felségfolyamodást, a királyi kincstártól kérve kölcsönt a nyomor enyhítésére. Szülővárosának e pusztulása magánéletére is kihat : jegyzői fizetéséből alig vehet föl valamit, s idővel más állás után kénytelen nézni.

ARANYAIMHOZ.

Midőn Toldim pályadijt nyert.

Megjöttetek? de már, de már
Gazdag leszek, gazdag vagyok :
Lám a szerencse rám talál,
Hozzám kapnak az aranyok.

Isten hozott, sápadt fiúk!
Színünk, nevünk úgy is rokon :
Nosza, ki hogy segítni tud,
Segítsetek bátyátokon.

Régen s nagyon szeretlek én,
Távolban is szerettelek,
Hej, beh sokat törém szegény
Fejem, míg lebűvöltelek!

Ne féljetek, ne fussatok,
Ne, mint ama gaz nép taval :
Alighogy bekopogtatott,
Megint elillant csakhamar.

Ne féljetek, nem bántalak :
Nagyon szelíd ember vagyok,
Csöndes fiókban tartalak,
Hol nincsenek több aranyok.

Sőt még, ha épen mondanám,
Bolond fővel, hogy *menjetek*,
Akkor se hajtsatok reám :
Az istenért! ne hígyetek.

Sőt még ha küldenélek is,
Az se legyen nektek zokon :
Ha az ajtón kivetlek is,
Jőjetek be az ablakon.

Sőt akkor inkább híjatok
Több társat is segíteni,
Hogy, ha ismét útat adok,
Ne birjalak elküldeni.

Inkább . . . de mit beszélek én!
Eszembe jut Peru s hazám :
Mért mindenik oly holtszegény,
Pedig aranyja sok van ám.

Talán, mert az arany ma már
Földhöz ragadt inség jele?
Csak gúnyol a világ talán
Szegény magyar költőt vele?

Felelnék rá : de hát minek?
Elhal számon a felelet.
Jó atyafi, hadd fizetek!
Kérem azt a kötlevelet.

(1847.)

Peru említésével itt is egyszerre mélyebbre száll. A mit a 2. versszakban arcza színéről mond, igaz; sógorának is írja: «. . . bizony sápadt legény vagyok én rendesen» (1856.). A ‚tavali gaznép' (4. vszak) *Az elveszett alkotmány* pályadíja.

Arany ritkán szól ily aprólékos ügyeiről, a mi azon idők bohème-divatának szokása volt.

A SZEGÉNY JOBBÁGY.

Életkép a multból.

Széles országúton andalog a jobbágy,
Végzi keservesen vármegye robotját.
Kavicsos fövénynyel rakta meg szekerét,
Annak terhe alatt nyikorog a kerék.
Tántorogva ballag a két kajla sőre,
Alig tetszik rajta, hogy mozog előre,
Méla mind a kettő, mintha gondolkoznék :
Hány izben hozott már és hány izben hoz még?

Ott ül a szegény pór az első saroglyán,
Elkopott ostorát a kezében fogván ;
Szomorú képére rőt kalapja alá-
Hullna, ha négy-öt szál madzag nem tartaná.
Néha megszakasztja hosszu hallgatását,
Biztatgatja két hű igavonó társát,
De azok nem birnak lépni sebesebben,
Talpok a kőuttól ég eleven sebben.

Széles országúton, mint az ég morgása,
Hallik a távolban hintó robogása,
Csak imént dördült meg messzi földön, és lám,
Percz alatt elétűnt, mint a fényes villám.
A négy szürke lónak a két kajla sőre
Nagy keservesen tud kitérni előle,
Pedig félni, félnek ; mert az isten-adták
Birnák csak a jármot, mingyár' elragadnák.

Dölyfös úri kocsis űl a hintó bakján
Fél kezében czifra ostort suhogtatván ;
Jobban esik neki, a kényes lelkének,
Ha nyakába sujt a két szegény sőrének ;
Jobban esik neki, ha egyet kiálthat :
Földi, a kerékagy siratja a hájat!
Kár volt annak árát a csapszéken hagyni,
Szegény tengelyedet siralomnak adni.

Föltekint a jobbágy, szomorúan felel :
Hej! biz a háj árát nem korcsma nyelte el,
A mi volt körülem, egy kevés zsiradék,
Gyors hintóitokra mind felkenegeték.
De a hintó népe nem hallotta e szót :
Szegény ember! és ez igy talán jobb is volt,
Máskép ki áll jót, hogy e gyámságos kezek
Nyers-nyakasságodért meg nem fenyítenek!

(1847.)

Kölcsönkönyvtár FRANKLIN-TÁRSULAT

Eleitől fogva sötét képek, komoly hangulatok felé hajlik, a derű ritka vendég nála. Ő máskép érezte és rajzolta a nép sorsát mint azok, kiknél a demokrata áramlat csak politikai elv vagy emberbaráti ellágyulás volt. E kép egy egész elnyomott osztály rajza A költő később azzal enyhít rajta, hogy gyüjteményében ezt írja a czím alá : *Életkép a múltból.* Erdélyi János így is szóvá tette ‚félrebillent serpenyőjét az igazság mérlegének'. «Felperesi szó az életből — úgymond, — mely tulajdonkép nem vitethetik bíró elé, s az alperes válasza mégis mindenkor elfogadható.»

LEVÉL PETŐFIHEZ.

Szalonta, augusztus 11. 1847.

Kedves barátom, lelkem jobb fele!
Mi volna édesebb dolog nekem,
Mint irni hozzád, irni íveket,
Tarkán, a hogy jő, zöld, piros, fejér,
Meg tudja a szent, millyen gondolat.
S mégis te feddesz és panaszkodol,
Halott-beszédet tartasz síromon,
És több eféle. Megvallom, fiú,
E szemrehányás, e feddő levél,
E szenvedélyes «meghaltál» kiáltás,
E leczke ízű dorgáló beszéd,
Ez a lelket leöntő nyakleves,
Ily megrohanva, ily váratlanul,
Hogy a léleknek annyi érkezése
Sincs, míg szemét törölje, vagy pedig
Nyálát lenyelje — meg kell vallanom,
Hogy ez nekem . . . fölötte jól esett.

Oh mert belőle látom, mint szeretsz,
Mi hő kebellel engem, hívedet,
Hogy elvakít ez édes indulat,
Hogy nincs türelmed egybevetni a
Napok folyását, tért, időt, körülményt
S egyéb tudákos elvont dolgokat,
Midőn azért békételenkedel :
Miért nem írok a szálló madárnak,
Ki egykor almafámon énekelt,
Miért nem a méhnek, ki a minap
Mézet szedett kertem virágiról,
Vagy a csapongó lepkének, ki néha
Megörvendezteté kis gyermekim,
Vagy a szellőnek és zúgó viharnak,
Mely tegnap itt volt, most ki tudja hol van?
Hová irhattam volna én neked,
Bohó fiú te! mit mondék vala

Szegény levélnek: merre végye útját,
Hogy rád találjon e négy hét alatt?
Talán bizony nem törtem én azon
Elmém eléggé s nem falék mohón
Fel minden aljas pletykát, hírharangot,
Rágalmat, emberszólást és egyéb
Vidéki mismást a divatlapokban,
Csakhogy felőled, hol-léted felől
Lelnék azokban egy betűcske hírt.
De nem találtam bennök semmi szót
Rólad, s miként a meddő figefát
Az idvezítő, el — megátkozám
Őket: ne is teremjenek soha
Édes gyümölcsöt senkinek, ha nem
Teremtek most nekem.

Mit volt csinálnom? hát sopánkodám:
Ej, ej, hatalmas és mindentudó ég,
Hol kóborolhat most az a fiú?
Gyakorta ismét így imádkozám:
Mennybéli isten, édes istenem!
Adj annak a szegény Sándornak immár
Adj valahára *állandó* tanyát,
Csendes tanyába szép kis fürge nőt,
Angyal kedélyü, szende, barna nőt,
Mellé mosolygó szép gyerkőczöket,
Egy párt, ha többet nem, fiút s leányt:
Oh adj családi boldog életet!
És íme, a mit oly forrón ohajték,
Jön a levél, hogy teljesedni fog.
Csak egy rövid hold élet, és az én
Költő barátom, mint Illyés profétа,
Tüzes szekéren a mennyégbe száll.
Én bőjtölöm meg mézes heteid,
Fogadni mernék; s néma böjteim
Hosszúak és nagyok lesznek, nagyok,
Mint a tiéid egykor Debreczenben.
Mert a barátság kis szövétneke
Halvány világgal ég a szerelem
Máglyája mellett: de mit bánom én!
Hogy el nem alszik, arról meg vagyok
Győződve, mert hisz — tűz nem olt tüzet,
Sőt jobban éleszt: hát miért emelnék
Önző panaszt a méz-teljes hetekre?
Nem, én nem zúgolódom ellenök,
Sőt azt ohajtom (veszszek el, ha nem):
Legyen halandó élted fogytaig
Oly boldog-édes mindenik heted,
Mint a legelső, melyet élvezesz
Az esküvés után.

Én addig itthon, a távolban is,
Magányomban veled társalkodom,
Könyvedből issza lelkem lelkedet,
Mint a dicsőült égi szellemek
Az idvezűlés harmattengerét.
És elmerengek arczod másolatján,
Mely néma, mégis annyit mond nekem,
Előteremti azt a tíz napot,
Midőn te, hű barát, hajlékomat
Megnépesíted egy öröm-sereggel.
Előteremti, mondom, és örökké-
Valósággá ifjitja nékem azt.
Ilyenkor aztán vágy éled szivemben,
Hogy vajha bár, nem én értem, hanem,
Kinek majd férje lészesz, hölgyedért,
S kinek dalolsz, a nemzetért, örökké
Maradnál ifju, mint ez érczlapon.

Valódi levél, látni benne a gondolatok önkénytelen kapcsolódását s mégis szárnyrakelését, mintegy a versek születését. Válasz Petőfinek arra a hexameteres levelére, mely így kezdődik:

Meghaltál-e? vagy a kezedet görcs bántja, imádott
Jankóm, vagy feledéd végkép, hogy létezem én is?

E két levél híven mutatja elütő egyéniségük mellett barátságuk mélységét. Petőfi júniusi látogatása alatt lelkük egészen összeforrt. Addig főkép a költőt szerették egymásban, azontúl épen úgy az embert. «... hidd el nekem, hogy bár mint költőt is kimondhatlanul szeretlek, mégis jobban érdekelsz, mint ember» — írja Arany (47. decz. 13.). Mint költészetük, kiegészítette egymást természetök is. «Arany gyönyörködött új barátja gazdag ifjuságában, — mondja Gyulai, — mintha vissza akarná élni benne a magáét, mely rideg és hallgatag volt. Petőfi a tisztelet és szeretet vegyes érzésével tekintett a komoly férfiúra, mert soha sem ismert tisztább szívet és nemesebb egyszerűséget az övénél.» Arany e levelén is érzik a meglett kor mély gyöngédsége az ifjúság iránt. Mintegy fioknak fogadják családjokba Petőfit. Alig megy el tőlük, már hívják vissza, várják. «Nincs egy kedves falatunk, melyet

megennénk neved megemlítése nélkül. — — Be szeretnők, ha a mi fiunk volnál! Ha hozzánk járnál legalább — vakációra» (jún. 25.). E levelét prózában folytatja Arany; ott is hívja, felesége búsúl, hogy nem látja; «Laczi váltig biztatja: hogy ‚de bizony eljő Petőfi bácsi, mert paripát igért nekem s azt elhozza . . .' A csonka torony is köszönt pedig s kérdezi: mikor lesz szerencséje? s ha valaki azt mondaná neki, nem éri ő már azt meg, mindjárt összerogyna ijedtében. A kert rózsái elmented után azonnal elhervadtak, — de ezek legalább jövő pünkösdre ismét megújulnak. A gólya is elment, de nem búcsúzott el végkép. Sándor . . . Sándor . . .»

Költői pályájuk is összefonódik, munkásságuk szinte összeforr. Őt avatja be terveibe Arany, hozzá küldözi költeményeit; Petőfi vezeti be barátját az irodalomba, ő sürgeti *Toldi estéjét* s az egésznek trilogiává bővítését; ő ajánlja a *Nép barátja* szerkesztőjeül, s viszont rábízza családját, mikor a harctérre megy. Vele áll Petőfi legsűrűbb levelezésben, életének minden eseményét tudatja vele, barátságukat nem homályosítja el soha semmi. Fiatal feleségét is Koltóról Pestre menet elviszi Szalontára, ez év őszén, s ott töltenek vagy egy hetet, melynek hangulatát Petőfi versbe foglalja *(Arany Jánosnál)*.

SZŐKE PANNI.

Szőke Panni henyélve ül,
Mégis czifra, majd elrepül;
Apja földje és tinója
Mind fölment már viganóra.

De az apja még se' bánja,
Mert kisasszony a leánya,
Ő maga is boldog jobbágy,
Elengedik a robotját.

Sem szántani, sem aratni,
Csak a vékát kell tartani:
Az uraság színig adja,
A kasznár meg el se' csapja.

Szőke Panni fölmegy Pestre,
Még ott is az emeletre,
És az apja — dehogy bánja!
Nevelőben a leánya.

Nevelőben jó dolog van:
Sok kisasszony lakik ottan,
Szép úrfiak, szép huszárok
Járnak mulatni hozzájok.

Mi lelt téged szőke Panni?
Fiatal vagy még meghalni;
Képeden volt egy pár rózsa:
Hova lett ily hamar róla?

Mi lelt téged Panna lyányom?
Elfonyadtál, szép virágom,
Jer, kiviszlek a mezőre,
Éledjen a lelked tőle.

Panni nem szól, görnyedve ül,
Olyan rongyos, majd elrepül;
Vidd ki apja, vidd mezőre,
Szép, virágos temetőbe.

(1847.)

Genrekép, mely a balladához hajlik, mert egész történet rejlik benne, három mozzanat és tragikai kifejlés. Arany maga mondja, hogy az ily balladás-képekben Petőfi is ő utána ment, «legalább a *Megy a juhász* nem volt az én mintám, de az övéi lehettek az én kísérleteim». Gyulai Pál úgy vette észre, mintha *Panyó Pannijá*n épen *Szőke Panni* hatása érzenék, «de más a felfogás, más a hang. Petőfi *Panyó Pannija* jól illett többi alföldi képei közé, minthogy a csárdák egyik megszokott alakját festi benne». Arany a Pestre tévedt s ott megtévedt falusi leányt rajzolja; a kettő két külön típus, de az erkölcsi mag rokon a két költeményben.

A RAB GÓLYA.

Árva gólya áll magában
Egy teleknek a lábjában,
Felrepűlne, messze szállna,
Messze messze,
Tengerekre,
Csakhogy el van metszve szárnya.

Tűnődik, fél lábon állván,
El-elúnja egyik lábán,
Váltogatja, cserélgeti,
Abban áll a
Múlatsága,
Ha beléun, ujrakezdi.

Szárnya mellé dugta orrát,
Messze nézne, de ha nem lát!
Négy kerités, négy magas fal:
Jaj, mi haszna!
Bár akarna,
Kőfalon nem látni által.

Még az égre fölnézhetne,
Arra sincsen semmi kedve :
Szabad gólyák szállnak ottan
Jobb hazába ;
De hiába!
Ott maradt ő, elhagyottan.

Várja, várja, mindig várja
Hogy kinő majd csonka szárnya
S felrepűl a magas égig,
Hol a pálya
Nincs elzárva
S a szabadság honja kéklik.

Őszi képet ölt a határ,
Nincsen rajta gólyamadár,
Egy van már csak : ő, az árva,
Mint az a rab,
Ki nem szabad,
Keskeny ketreczébe zárva.

Még a darvak hátravannak,
Mennek ők is, most akarnak :
Nem nézi, csak hallja őket,
Mert tudja jól,
Ott fenn mi szól,
Ismeri a költözőket.

Megkisérté egyszer-kétszer :
Nem birná-e szárnya még fel ;
Hej, dehogy nem birná szárnya,
Csak ne volna
Hosszu tolla
Oly kegyetlen megkuszálva!

Árva madár, gólya madár,
Sohse' nő ki tollad, ne várd,
Soha többé, fagyos télig ;
Mert, ha épen
Nő is szépen :
Rosz emberek elmetélik!

(1847.)

A gólya jellemző madara a magyar alföldnek, sokszor feltünik a népköltészetben. A népies irány mindhárom nagy költője lefestette. Petőfi ott is magáról beszél *(A gólya)*, s azt mondja el, ‚mi *neki* e madár'. Tompa híven rajzolja, de a maga eszméit költi rá *(A gólyához, Az özvegy gólya)*; Aranyé «teljesen hű és plasztikus madárkép» — mondja róla Herman Ottó *(A Hét*, 1915. 4. sz.) ; a gondolat, vagy inkább hangulat önkényt nyilvánul a rajzban. Nem is elvont gondolaton, hanem való benyomáson alapszik : szalontai emberek azt beszélték Kolosvári Aladárnak, hogy udvarukon Aranyék egy törött szárnyú gólyát tartottak, a gyermekek madara volt, azok gondozták. Erdélyi János ‚nem tudta belátni, hogyan lett verssé'. Egyike ez a bírálók azon gyöngeségeinek, midőn a fejlődő költőnél nem teszik föl azt, a mit a kifejlettben rögtön megértenének. Arany azt felelte neki : «Nem mint gólya ; de talán mint az 1848 előtti sisifusi küzdelmek képe — mint allegoria — megjárná.» Költeményeinek 72-iki kiadásába is beleírta irónnal : «Allegoria, az 1848 előtti szabadelvű küzdelmek sikertelen voltára, szemben a reactióval.» Voltak, a kik a költő saját képét, vergődését látták benne ; de szárnya még ekkor nem volt törve : ez évben írta *Rózsa és Ibolyát*, *Szent László füvét*, most dolgozik *Toldi estéjén* és *Murány ostromán;* az utolsó szak sem illenék magára. Ez értelmet más szubjektiv versekből magyarázzák bele, minő Maupassantnál *A vadludak*, melyek vonulására a fogoly házi ludak is csapkodnak szárnyukkal, vagy Goethénél az *Adler und Taube*, s Fontane rajza a daruról *(Der Kranich)*, mely csonka szárnynyal jár a paraszthaz udvarán, e versre — Gragger szerint — hatott is Aranyé. Ő csak később, 57-ben, alkalmazza egyszer magára e képet : mikor rosszkedvűn gubbaszt, s várja, hogy kinőjjön szárnya. (Kiadatlan levél, Gyulaihoz.)

A TUDÓS MACSKÁJA.

Nagy lett volna a tudósnak
Az ő tudománya,
De mi haszna, ha kevés volt
A vágott dohánya.
Könyvet írt a bölcseségről
— S hajna!
Akkor esett ez a bolond
História rajta.

Nem szeretett ez a tudós
Semmit a világon,
Járt legyen bár égen földön,
Két avagy négy lábon :
De a kendermagos cziczát
— S hajna!
Éktelenül megszerette,
Majd hogy fel nem falta.

Szolgája is volt ; a háznak
Ez viselte gondját,
Hogy lába ne keljen és a
Szelek el ne hordják.
Hű cseléd volt félig-meddig,
— S hajna!
Koplalás lőn este reggel
Bőséges jutalma.

Máskülönben ment a dolga
A kedves cziczának :
A reggelin gazdájával
Ketten osztozának.
Búsan nézte ezt a szolga
— S hajna!
Fél zsemlére, pohár tejre
Nagyokat sohajta.

Mert tudósunk a magáét
Ha fölreggelizte :
Felét a cziczának adni
Volt a szolga tiszte.
Úriasan élt a macska,
— S hajna!
Csak nem akart, csak nem akart
Meglátszani rajta.

«Hé . . . izé . . . mi baja lehet
Annak az állatnak?
Szőre borzas, csontja zörgős,
Szédelegve ballag.»
«Jaj, uram, hát a sok éhség! —
— S hajna!
Kétszereznők csak a tartást :
Mingyárt lábra kapna.»

S az napságtól itcze tej járt,
Kapott egész zsemlét :
A tudós csak lesi, várja
Hogy ha nekitelnék.
De a macska nem üdült fel,
— S hajna!
Elfogyott a fogyó holddal,
Sarlóvá hajolva.

Kendermagos szegény czicza
Nyavalyába esvén,
Fölvette a *néhai* nevet
Egy szép őszi estvén.
«Átszellemült kedves állat
— S hajna!
Falatom megosztám vele
Még is meg van halva!»

«Mi tagadás» mond a szolga,
«A cziczus nem vétett :
Én evém meg ő helyette
Reggel az ebédet.
Mondtam, menjen egérfogni,
— S hajna!
Nem tanyáz ám ott egér, hol
Üres minden kamra.»

Nagy volt, mondok, a tudósnak
Az ő tudománya,
De mi haszna! kevés hozzá
A vágott dohánya.
Könyvet írt a bölcseségről
— S hajna!
Ilyen apró dőreségek
Gyakran estek rajta.

(1847.)

1847 nyarán Szilágyi Szalontán járt. Sokat beszéltek *Toldi* folytatásáról, levelezésük sokáig e körül forog ; Szilágyi figyelmeztette barátját *Szent László füve* tárgyára, s ő beszélte el neki ez esetet egy mármarosi tanárról ; a költő azon melegében versbe öntötte. Az eset naiv nagyítással, az adoma hangján van előadva, az élhetetlen tudós s az agyafúrt bárdolatlanság tipikus vonásokkal rajzolvák s ellentétökben rejlik valami a Don Quixote és Sancho Pansa szembeállításából. Ezáltal emelkedik a rajz anekdotából genre-képpé, sőt a rövid víg beszély felé húz, minők Petőfinél *Csokonai* meg *A tintás üveg*, melyek azonban inkább anekdotaszerűek, mert az általános mag kevesebb bennök. A költő zenére is tette, öreg korában, mikor sokat szórakozott gitárjával.

CZAKÓ SÍRJÁN.

Ott a költő sírja, a kicsiny fehér domb,
Ujon ásott sír az, nem nőtte be hant ;
Ormán az öreg tél pihen ősz hajával,
Ifju élet romja temetve alant.
Mért halt meg? hiszen még oly soká élhetett :
Bölcs kárhoztatás! menj, dobd reá kövedet.

«Gyönge az a lélek, mely az élet súlyát
Nem birva, leroskad a pálya felén ;
Nem férfi az, a ki fölveszi a gyilkot,
Melyet vigaszul hagy a futó remény.»
Imhol a nyugágy, mit *kislelkűség* vetett :
Nagy lélek, eredj, dobd a sirra kövedet!

Te, kit aranyhímes pólyába kötöztek
S fednek születésed érdemcsillagi,
Kire gondolkozni sem szorult magadra,
S minden gondolatod más találja ki:
Ily halál sohasem fog érni tégedet:
Nagy lélek, eredj, dobd a sirra kövedet!

Te erős jellem, ki csúszva-mászva győzesz,
A kit a kegyszellő jobbra-balra hajt,
Ki el birsz feledni egy hitvány mosolyért
Annyi könyes arczot, annyi zok sohajt,
Ki az érző szívet gúnyosan neveted:
Nagy lélek, eredj, dobd a sirra kövedet!

Te, ki földi léted boldog hizlalóján
Nem sejted, hogy benned égi szellem él;
Ki, ha vágyaidat mérsékleni tudnád,
Oktalan állatnak is beillenél:
Soha ilyen gyászos nem leend végzeted:
Nagy lélek, eredj, dobd a sirra kövedet!

Te, utonállója minden pénzdarabnak,
Kit silány éltedhez bilincsel az ércz,
Ki, ha rajtad állna — míg lesz a világon
Nem tied egy fillér — örök-évig élsz,
E merényt te soha, soha nem követed:
Nagy lélek, eredj, dobd a sirra kövedet!

És te szellemfukar, ki rideg falak közt
Gyüjtesz a penésznek halott tudományt,
Kit nem érdekel a hitvány földi ember,
Míg a hold lakói állapotja bánt:
Nagy lélek, eredj, dobd a sirra kövedet,
Vagy kőnél keményebb szivtelen könyvedet!

Mi pedig, barátim, járjunk el a sirhoz
Olvasztani róla könnyel a havat,
Hadd sirjon a sziv, ha itélni erőtlen!
Tán igy hamarább jön az enyhe tavasz
S béhinti virággal az egyszerü dombot,
Hol ő pihen, a ki tövis közt bolyongott.

(1848.)

Czakó Zsigmond, a különös hajlamú, de erős tehetségű fiatal drámaíró, 1847 decz. 17-én agyonlőtte magát, a *Pesti Hirlap* szerkesztőségében, Csengery Antal szobájában. Petőfi versben siratta el. Arany jan. 7-ikén küldi fel a magáét, Petőfihez, hogy az *Életképek*be adja. Ennek újévtől fogva Jókai a szerkesztője; Petőfi is odatartozott, Aranyt is oda hívta. Szilágyi István (jan. 17.) dícséri e költeményt, de elegiának nézi; Arany azt írja (jan. 27.): «... inkább Juvenal-satira.» A *Kisebb költemények* megjelentekor (1856.) Erdélyi János szót emelt egy részök fekete színezete, kivált e vers ellen is, mely «vád az élőkre a halottért». Midőn később Madáchot sötét világnézetéért kárhoztatták, Arany azzal védte: vajjon «a pessimista irányú költő megszűnik-e csupán ezáltal költő lenni, hisz így pl. Byron nem volna az. Óhajtandó ugyan, hogy a költői lélek teljes harmoniában legyen a világgal: de ha nincs, ki tehet róla. A művészet harmoniája nem mindig az optimismusé egyszersmind». E költeményen saját fiatalkori válságainak emléke rezdül végig, lelkének árvasága sivár környezetében.

ELDORÁDÓ.

Van egy ország: Eldorádó,
Innét a nagy Királyhágón,
Kelletig van benne minden,
Az nem is kell, a mi nincsen.
Boldog egy nép a ki lakja:
Árnyékon a legyet csapja.
Buzájától, mikor terem,
Dohossá lesz minden verem
S mind magának kell megenni,
Mert nem tudja hova tenni.
Ha pedig nem termett elég,
Eladhatja mind, vagy felét:
Bezzeg akkor van vevője
S jó hasznot kapar belőle.
A kenyérre, a haszonra,
Melylyel tele zsebje, gyomra,
Fel is önthet, mert az eczet ...
Isten bocsáss!
Ez ráfogás:
A sok jó bor rajtaveszett.
Vagy ha nem bort—vizet ohajt,
—Boldog ország!—az se nagy baj:
Egyet sem lép érte lába,
Felmegy a viz ablakába,
Vagy az isten fellegébül,
(Mig uj háza fel nem épül)
Ingyen ömlik a nyakába.
De ki bolond innék vizet?
Bort ihatik, még sem fizet:
Sőt — aranykor tért-e vissza? —
Még fizetnek a mért issza!
Részeg fővel ha lefekszik,
Elhorkolhat holnapestig:

Más kisöpri háza táját,
Fel sem költi a gazdáját ;
Más megfeji a tehenét,
(El sem viszi, csak a tejét) ;
Mindent más csinál helyette,
Ugy álmában, mint imette ;
S bizta másra, vagy nem bizta,
Mire ébred, minden tiszta,
Minden meg van, minden jól van
(Csak a borju nincs az ólban) ;
S minthogy tenni
Már nincsen mit,
Legfölebb fejét vakarja
S száját tátja . . . ha akarja.

Másutt tán nem is képzelik :
Ott a szájtul mennyi telik,
Ugy hogy a kéz és az elme
Szinte rozsdát kap, heverve,
Mert csak száj kell és nagy torok,
Hogy rendin menjen a dolog.
Száj kell hozzá, hogyha raknak
Füst-alapot légváraknak ;
Szájjal áldoz a közjóra
Az országnak dús lakója ;
Hát a hazát — oh! azt pedig
Majd megeszik, ugy szeretik —
Mégse tettel : szájjal védik,
Pipálgatva örökkétig.

És valóban — a mely ennyi
Jó dohányt bir megteremni —
Méltó is, a hon javára
Bátran kelni szál pipára.
— De ki győzne mindent hosszan
Elsorolni, a mi ott van?
Az iszonyú boldogságot,
Millyet ember sohse' látott?
A ki Tamás a dologban
És akarja tudni jobban,
Menjen oda, üssön tanyát,
Nem kérdik ott apját, anyját ;
Boldognak, boldogtalannak
Uraságot, földet adnak.

(1848.)

Eldorádo mesebeli aranytermő vidék, képzelt tartomány, utópia. Itt hazánkra vonatkozik ; a sok dícséret visszáját jelenti, mint Petőfi Okatootaia versében, s Aranynál *A fülemile* végén. Petőfinél a gúny eleven szikrája pattog, Arany reális, szinte rendszeres. Hosszú tapasztalásból rajzolja a hazai gazdaság nevetségesen keserves helyzetét, hol vízszabályozás híján árvíz pusztít, a földmívesnek gabonája, bora nyakán vész, a rossz utak miatt. Ezekről, ugyanily fonákul, Koloczintos kortes-beszéde is szól, *Az elveszett alkotmány*ban (IV. ének.) Hogy mindent más tesz helyette : a mindenbe beleavatkozó osztrák közigazgatásra céloz. A borivásért való fizetség a korteskedés idejére s a vesztegetésekre vonatkozik, a földosztás a nemzetiségek térfoglalására. Régi bécsi politika volt ez. Az elnyomatás éveiben, germanizáló szándékkal, még erősebben folyt ; ez ellen kelt ki Tompa *Pusztán* cz. költeménye, s a *Pesti Napló*ban Kemény (1851.).

TÉLBEN.

Álmodám tavaszszal,
Szép, derűlt, virágos tavaszi napokkal ;
Zöld berek aljában susogó szellővel,
Csevegő patakkal.

Jártam új mezőn, hol
Ménták illatoznak oldalán az érnek,
Mely az őszvetés közt elbolyong, de ismét
Azon helyre tér meg.

Hullámzó vetés közt
Búvócskázik a fürj ; suttog a nő : «vá-vá»,
Nyomon űzi a hím s három pitypalattyot
Örömmel kiált rá.

Majd egy nyúl szökik fel
S indul az ugarnak, gyorsan karikázva ;
«Elébe! elébe!» kurjogat a szántó
Ösztökéjét rázva.

Elkiséri szemmel
A meddig belátja, csaknem az égaljig :
Most szólítja ökrét, szánt, szánt csöndesen, csak
Síró füttye hallik.

Kis pacsirta is szánt,
Mint a szegény költő, fényes levegőben :
Dalt zengve repült fel, dalt zeng a magasban . . .
Hallgat leesőben.

Karimás kalappal
A juhőrző gyermek meglopni akarja ;
A madár tovább száll, s a fiú mérgében
Nyáját megzavarja.

Szöszke fürtü bárány
Át- meg átszökdécsel a zöld hantu mesgyén,
Anyját, a ki most a nyáj közé vegyült el,
Bégetve keresvén.

Távolabb a csorda
Szanaszét fehérlik, mintha ott valaki
Szélyel a pázsitra szép mosott ruhákat
Terített volna ki.

Túl a kékes erdő,
A tájnak sötétebb keskeny karimája,
Jól kilátszik, mert még délibáb nem önte
Árvizet alája.

Száz meg száz madárhang
Szól az árnyas erdőn, titkait beszélvén,
Bokorról bokorra lomha kakuk szállong
Szellős róna szélén.

Olvasatlan ígér
Hosszu, hosszu évsort, melyből egy se' tölt el,
Melynek mindenikén örökös tavasznak
Reményszíne zöldell. —

De oly hűs az erdő
És a tiszta égre felhők gyűlekeztek :
Hallom a szélzúgást, arczomon is érzem —
Szinte fázni kezdek.

Ah, vagy ugy! . . . szobámat
Hosszu éj kihűté s nyughelyemen fázom :
Künn vad förgeteg száll, az kotorja szárnyát
Röptiben a házon.

Hold-, vagy hóvilág ez
Mely a telet éjjel sem hagyja feledni?
Vagy talán a nap jő, únalmas robotját
Igy-ugy elkövetni? . . .

Kívül a hideg szél
Sűrü apró pelyhet csapdoz ablakomba ;
Benn fagyott virágok : a szeszélyes télnek
Dús virágu lombja.

Mily sivár ez a tél!
Vastag hó takar be udvart, házi kertet ;
Országuton is csak az jár mostan, a kit
Isten átka kerget.

Országut . . . hol az most
A mezőt borító tenger hólapályon?
Itt-amott ha látszik ut nélkül bolyongni
Egy magános lábnyom.

Az is elvesz egyszer :
Két sarut találni s emberlábat abban ;
Erdőn farkas ordít ; a sikon esik, fú
Mindig vastagabban . . .

Hagyjuk e zord képet,
Hisz' ez a *való*, ez sivatag életem :
Deríts szép álmokat örökzöld tavaszról
Oh költészet! nekem.

(1848.)

Arany költői hitvallása ez a pálya kezdetén ; gyüjteményeiben versei élére állította, előhang gyanánt. Életének télies egyhangúsága közt költői álmaiban kereste a tavasz boldogabb világát. — Petőfi már kéziratban olvasta az *Életképek* szerkesztőségében, s azt írta a költőnek : « . . . nagyon szép verset küldtél Jókainak» (jan. 29.). Riedl jellemzőnek találja, hogy «ábrándkép létére is tele van az életből ellesett, reális részletekkel».

AZ ALFÖLD NÉPÉHEZ.

(Előhangja egy el nem készült költői beszélynek.)

Ti, kikért teremnek a búzakeresztek
S rózsává pirított fehér czipót esztek,
Ti a gazdag alföld édes gyermekei!
A felföldre is jó néha tekinteni.

Tudom, böcsmérlitek a görbe tartományt,
Nem adnátok érte egy jó pipa dohányt,
A patkót sem állja vad lovatok lába,
A kereketek sem tanult kalodába.

Tudom, szeretitek látni a kék eget,
A napot, hogy űl el tekenője megett;
S a csillagokat, bár meg nem olvastátok,
Egy hián szemlélni mintegy átallnátok.

Szerettek a síkra heveredni hanyatt,
Kalap levén vánkos a fejetek alatt,
Nézni a fiastyúk s gönczölszekér felé,
Olykor-olykor el is andalodni belé.

S ha néztek fölfelé, néztek balra jobbra
S nincs egy földi fűszál, mely rátok hajolna
S mindenütt, mindenütt csupán eget láttok:
Ti is égben vagytok akkor, azt tudjátok.

Szeretitek látni a szép hajnal tövét,
Hol a kerek földhöz tűzi bársony övét,
Legszebb, legpirosabb ott az ég almája,
Púpos hegy körösleg be nem harapdálja.

Hát mikor fél szemmel egyenest néz a nap
A sík puszta színén: mint örűltök annak!
Ugy-e, attól félti és azért néz szélyel:
Nem pattant-e rajta domb az elmult éjjel?

Szerettek ti mindent és örömmel tölti
Szíveteket minden, a mi csak alföldi:
A puszták havasát, a fehér gulyákat,
A puszták tengerét, a szép délibábot.

És a mozgó tábort, a nyerítő ménest,
Mely elláthatatlan az ember szemének,
(Mert csürhe nálatok s nem ménes a neve,
Ha napi járóföld nincs a kerűlete);

A szép sík földeket, egyenesre szántva,
Mert ti nem szántatok dombos bogárhátra,
A zöld vetést, melynek széle-hossza nincsen,
És az áldást rajta, ha megadta Isten.

Mindezt kedvelitek igen-igen nagyon,
Mivelhogy e dolog véretekben vagyon,
Mert alföldi magyar, nem tót, a nevetek,
Mert tejmézzel folyó lakhelyet nyertetek.

Nem volt ez mindég így. Nem a békés rokon,
Hanem ellenség járt téres pusztátokon:
Elvetett az ember, de nem takart soha,
Lábán nyomtatá el török s tatár lova.

Elnyomtatta, mondom, s ujra elvetette,
Vadul termett aztán más idén helyette,
Szegény bujdosóknak vadul termett annyi,
Hogy hosszabb kín után fogtak éhen halni.

Sokszor annak, a kit utolért a halál,
Kizöldült szájában a kövér búzaszál,
Jött utána másik, a kalászt leszedte
És az isten-adta, elhalt, míg megette.

Hiszen hallottátok a *futásnak* hírét:
Futott ám a gyáva, mert féltette bőrét:
De kemény csatára keltek az erősek,
Zsíros földeteken elhulltak az ősek.

Nincs is más hegyetek, mint sok oly *testhalom*,
Melyben egy egész had eltemetve vagyon,
Mikor már kikezdé farkas, holló, kánya,
Török és magyar test egy gödörbe hányva.

Akkor a széttépett seregek foltjai,
Kiket az ellenség hagyott hirmondani,
Kerülék a pusztát, a perjés parlagot,
Délibábján kivűl kit minden elhagyott.

Mentek felkeresni ama sziklatetőt,
Hol a sas kinyúló csupasz kövekre költ,
Elzavarák a sast, tojásit megették,
S fészke helyén váruk alapját vetették.

Ily sziklavárakban maradt fenn a csira,
Mely most az alföldön buján hajt annyira,
Mikor rozsda vert ki sarlót, ekét, kaszát
S éhen szomjan védte a magyar hazát . . .

(1848.)

Szigorú bírája magának. «. . . írtam egynéhány verset, de . . . alig akad bennök valamire-való egy pár.» — «. . . a mit kiadhatónak itéltem, az már részint kijött, részint szerkesztői körmök között van, a többi el fog hallgatni végkép» — így ír Petőfinek (47. aug. 25. és szept. 7.). Kevés verset ad ki, nagyjában minden hónapban egyet; az *Életképek* ennyit kér tőle, s két versért küld 15 pengő forintot. Nem is igen ír többet. A tárgyias, epikai költészet felé vonzódik «. . . nem esetlenkedem a lyra országában — mondja Petőfinek (47. szept. 7.), — hanem megyek azon az úton, melyen már egy pár lépést tennem sikerült, írok históriákat, rectius *históriákat ad ponyvám . . .*»

Ilyen népies elbeszélésnek indult ez. A felvidékről készül írni, de előbb az alföldet festi, Szalonta környékét és múltját. A *futást Toldi szerelme* is említi (VI.); Szalonta környéke, a hódoltság határszélén, sokat szenvedett a töröktől. Erdély fejedelmei alá tartozván, egy ideig ment maradt a dúlástól; de midőn az ifjú Báthory Zsigmond a császárhoz közeledett s Bihar-megyét átengedte neki, a török feldúlta e környéket, 1598 őszén; sok falu puszta lett; nyolcz évig lakatlan volt Szalonta. Erről a ‚futás'-ról ír Arany. A puszta vidékre — s Várad oltalmára — telepítette le hajdúit Bocskay. — Hatvan évvel utóbb másodszor menekül a nép, midőn II. Rákóczy György a lengyel hadjárat után visszaült a fejedelmi székbe s az ellene támadó török elől megint elszéledt a nép; ez volt a ‚nagy futás'. A lakosság csak évtizedek multán szivárgott vissza Szabolcs megyéből. *Testhalom* a Győri Jakab csatájában elesettek nagy sírdombja, a Gesztre vivő út mellett; a *Tájkép* is említi, meg *Toldi szerelme* (VI. 22.).

A DISMAL MOCSÁROK TAVA.*

(Ballada, Moore után.)

«Sirt ástak néki, nyirkost, hideget,
Mitől a hű, meleg szív rettegett;
És elszökött a *Dismal* tómocsárra,
Hol, bolygó tűz világítván utára,
Egész mélységes éjszakán
Evez fehérlő csónakán.

«Bolygó világát majd meglátom én,
S meghallom csónakát a tó vizén;
Soká élünk együtt, szerelmesen; —
Cziprusomb közzé rejtem kedvesem,
Midőn közelget a halál
S hallatszik dobogása már.»

Szólt s a *Dismal* tavak felé siet —
Ösvénye vad, szúrós helyen vezet,
Keresztül egybeszőtt-font bokrokon,
Zsombék között, gazos mocsárokon,
Hol vízikígyók ezre költ,
Hol ember nem járt azelőtt.

És a midőn így, fáradtan ledül,
Pillája ha talán elszenderül,
Ott hajtja le fejét a szunnyadó,
A hol mérges könyet sir a bogyó,
Melynek lecsöppent harmata
Húsát kirágja éjtszaka.

Körűl a sást farkas zörrenti meg,
Fülébe a csörgőkigyó sziszeg,
Igy szunnyad ottan, mig fel nem riad :
«Mikor látom meg a ködös tavat?
Oh! vajmikor látom,» kiált,
«Szerelmesem kis csónakát?»

Míg nyírfakéregből sajkát csinál,
Melyen a csendes tó mélyére száll,
Messze, messze követvén a lidérczet.
Most szél támadt, az ég felhős, sötét lett :
A csónak és csónakosa
Nem jött többé vissza soha!

Meglátá a tavat ; a tünde fény
Futkosva játszik síma tűkörén.
«Légy idvez» úgymond «kedvesem világa!»
És a viszonzó part nevén kiáltja
Sok izben és sok éjen át
A sírlakó hideg leányt ;

De sokszor lát az indián vadász
Most is, ha e mocsár mellett tanyáz,
Lidércz-fénynél, borongós éjfelen
Sajkás legényt s a hű leányt jelen,
Dismal ködös hullámin át
Hajtván fehérlő csónakát.

(1848.)

* Északamerikában. «Beszélik, hogy egy ifju szerelmese halála miatt megtébolyodván, barátjai köréből hirtelen eltűnt s többé semmit sem lehetett róla hallani. Mivel pedig, zavart óráiban, azt szokta volt mondani, hogy a leány nem halt meg, hanem elment a *Dismal*-mocsárok közé, gyaníthatólag e roppant vadonba bujdosott s vagy éhen, vagy e borzasztó mocsárok valamelyikében veszett el.» Moore. — Az első kiadásnál hozzá volt téve : Különben *dismal* angol szó borzasztót jelent. — Fordító. *A. J. jegyzete.*

NEMZETŐR-DAL.

Süvegemen nemzetiszín rózsa,
Ajakamon édes babám csókja ;
Ne félj, babám, nem megyek világra :
Nemzetemnek vagyok katonája.

Nem is adtam a lelkemet bérbe ;
Négy garajczár ugy se' sokat érne ;
Van nekem még öt-hat garajczárom . . .
Azt is, ha kell, hazámnak ajánlom.

Nem kerestek engemet kötéllel ;
Zászló alá magam csaptam én fel :
Szülő anyám, te szép Magyarország,
Hogy' ne lennék holtig igaz hozzád!

Fölnyergelem szürke paripámat ;
Fegyveremre senki se' tart számot,
Senkié sem, igaz keresményem :
Azt vegye hát el valaki tőlem!

Olyan marsra lábam se' billentem,
Hogy azt bántsam, a ki nem bánt engem :
De a szabadságért, ha egy íznyi,
Talpon állok mind halálig víni.

(1848 április.)

A költő kortársa, Rozvány György, azt írta Márki Sándornak, hogy a mely nap a honvédek Szalontára bevonultak, Arany, «a mint este hazament lakására, pár percz alatt megírta ezt a versét». Névtelenül ponyvafüzetben is terjedt s Szász Károly tanúsága szerint «48-ban széltére énekelték» ; Fónagy József tette zenére. Kisebb költeményei közé 56-ban, 60-ban a költő nem vehette föl, csak 72-ben, akkor is elleplezve, ily czím alatt : *Szabad hajdú dala. — A XVII. századból.*

EGYESÜLÉS.

Az, mi a költő lelkének
Álomkép gyanánt
Lengett a távol jövendő
Tündér fátyolán ;
Az, miért epedt a honfi
Soká, hasztalan,
De nem hitte, csak mutatta,
Hogy reménye van :
Az többé nem álom, nem kétség homálya :
Ismét egy a magyar ketté vált hazája!

Most szeressük, mert ki tudja
Felőlünk mi áll
Irva a végzet könyvében :
Élet vagy halál?
Oh, ki tudja, nincs-e bennünk
Rejtve már a mag —
Hogy a csak most egyesültek
Együtt haljanak,
Mint egymásra ismert ölelő testvérek,
Kikben hatni elkezd a lappangó méreg . . .?

Magyar nép, igaz rokonság
Túl a bérczeken,
Mik sötéten ott kékellnek
Világos egen ;
Osztályosunk jóban, roszban,
Kölcsön támaszunk :
Benned, bárhogy' hány-vet a sors,
Nem csalatkozunk.
Öleljük meg egymást, szívesen, meghitten,
És szeressük egymást : ugy áld meg az Isten.

Nem, nem! — Élni fog a nemzet,
A mely összetart :
Kit önvétke meg nem hódit,
Nem hódítja kard.
Megbünhödtük ősapáink
Vétkét súlyosan ;
Napjainknak, a jelenben,
Csak erénye van
S az erényes nemzet jutalma nem égi :
Földön jut dicső és hosszu élet néki.

(1848.)

Az Uniót, Magyarország és Erdély egyesülésének kimondását (május 29.), az irodalom lelkesen ünnepelte ; erre írta Petőfi *Két ország ölelkezése* költeményét, Erdélyben Kriza *Egyesülés* és *Egység* verseit. Az erdélyi ifjuság egyik vezére ekkor Gyulai Pál volt, ki lelkes czikkeket irt az egyesülés mellett, s Szász Károlylyal és Mentovich-csal ekkor adták ki első, közös verskötetüket, *Nemzeti Szinek* czímen, «Szabadság! Unio!» jeligével. Érthető, ha az Unio kimondása az Erdély szélén élő Aranyt is megihleti, a ki azonban ily örömhírek közt sem tudja elfojtani aggodalmait (2. vszak.). Verse akkor nem jelent meg.

A RODOSTÓI TEMETŐ.

Vess lángot előttem, éjjeli szövétnek,
Képzelet! s világits éjek éjjelébe ;
Messze, határin túl sok rabszolga népnek,
Hozd a kis temetőt lelkemnek elébe :
Hogy lássam az éjet, mely ottan feketűl,
Halljam a csöndet, mely szent hamvak felett űl.

Hol a kéz, hol a kéz, a ki fölemelje
Sírjokról a követ : egy nehéz századot?
Hol van a szellem, ki életre lehelje
A szivet, ha régen, régen elhamvadott?
Ah! Midőn a hű szív porrá vagyon válva,
Feltámasztja-e más, mint a költő álma?

Éjfél van. Az eget, néhány csillagával,
A Mármora tenger kebelén ringatja ;
Egyhangu morajjal dalt susog magában,
Mint bölcső felett a szunnyadozó dajka ;
És az ég szemei, az a néhány csillag,
Az álommal ők is alig-alig birnak.

Elsohajt a lágy szél, mely a tavaszt hozza,
Elsohajt a vízen és a partra téved :
«Ébredj, fű-fa, ébredj!» halkan ezt sugdozza, —
S ime, fűben-fában megmozzan az élet ;
Megmozdul az élet, felül, a kopáron :
Csak alant a sírban örökös az álom.

Ők alusznak ottan, a számkivetettek.
Idegen hazának földe tesped rajtok.
Elhagyák honukat, a soká védettet,
Melyet pártos önzés megtörött, lehajtott.
Elhagyák a szép hont, őseik lakását,
Hogy ne látnák annak végső vonaglását.

Ott vártak sokáig, noha nem reméltek.
Nem volt kitől várni, csak a véletlentül.
Hazájok szerelmét, ezt az örök mécset,
Kebelök mélyében ápolgaták szentül;
Addig ápolák, hogy annak is vége lett:
Eltemeték egymást, idegen part felett.

Ám hívek maradtak az utolsó perczig,
És szabadok, nem mint a hon többi népe. —
Most a kis csoport sir már fel sem ismerszik:
Új meg új tenyészet rendje nőtt fölébe,
És, hogy föl ne leljük a nehány szent házat,
Földig egyengette egy zsarnoki század.

Éjfél van a sirban, éjfél van felette;
Búg a Mármora, búg, tompa lágy morajjal.
Hirtelen szél támad, a hullám felretten:
Zúg a Mármora, zúg, riadalmas zajjal;
Zúg a tenger, az ég tűz szemei nyilnak,
Haragosabb fényre gerjed minden csillag.

Egyszersmind keletről, hol a nagy Isztámbol
Mélyen alszik, mint az elgyötört rabszolga,
Hős alak közelget; arcza, szeme lángol,
S megharsan beszéde, a sírokhoz szólva:
«Fel, fel ti halottak éjféli menetre!
Rákóczi Ferencz hí, a szabadság lelke.»

És a mint a szózat ereje megdördült,
Lenn, a süket mélyben, tompa viszhang éled,
Mintha most riadna serkentőt az a kürt,
Melylyel idéz majd az utolsó itélet:
S emelkednek onnan, előre hajolva,
Sötétlő alakok, mint megannyi fejfa.

Szótlan seregelnek fejedelmök mellé
Hívei, kik egykor vele halni jöttek,
Kikben a mult század lelke megismerné
Csákit, Zait, Mikest, Pápait, és többet;
Radalovics papot, kinek, míg napja múlt,
Nem a neve hangzott — szíve vert magyarul.

«Miért buslakodtok, némán vesztegelve?»
Hallatszik megint a fejedelmi szózat,
«Nincs többé bilincsen a szabadság nyelve,
Mint az ég haragja, oly hangosan szólhat,
Hogy mint nyárfa lombja, mit az ősz letarlott,
Reszketve lehulljon, ha ki van még, zsarnok.

«Nem érzitek-é a körülfolyó léget,
Mint emel, mint éleszt, mint ragad magával?
Fölvet az ár; a föld egyre alább mélyed...
Vitetünk, száguldó szélnek rohamával.
Vígan, ti halottak! ti számkivetettek!
Most mindenki vígad, csak az ármány retteg.

«Vígan, ti halottak! fel, az ős Budára,
Honnan visszatiltott egy százados átok;
Még áll, még erős a nagy királyok vára,
Még tisztelve néz rá élő unokátok;
Még van szív kebelben, és erekben van vér,
Mit az eldőd büszkén sajátjának ismér.»

Fel, fel!... És mint vésztől űzőbe vett felleg,
Gyorsan úsz az égen a kicsinyded tábor;
Szellemtestöket, mint lobogó lángnyelvet,
El-elkapja mintegy a szél s viszi távol,
Majd halomra sepri, majd elmossa őket,
Valamint a félénk, bujdosó felhőket.

Alattuk a völgyek, erdők néma lakja,
Mik szállást az éjnek oly örömest adnak,
Alattuk a Duna sillámló szalagja,
Városok, helységek, sorra elmaradnak;
Nem soká feltűnnek a budai ormok,
S a Mátyás nevéről neveztetett csarnok.

Csend van a tetőkön, csend a völgy lapályin,
Megszűntek zajongni a kik ottan élnek;
Nyugszik durva kövén, vagy selyem párnáin
A test, tarka bábbal játszadoz' a lélek:
Gyötrelem, kéjelgés, szerepök' felváltva,
Ez kunyhókba siet, az dús palotákba.

Most, a mint a sírok hős népe közelget,
Dobban a nyugvó szív és sebesebben ver;
Egy álom magaszt fel minden földi lelket:
Őket látja, őket hallja minden ember;
Túlvilági álom ez — nem szabad holnap
Emlékezni rája gyönge halandónak.

De nyomát bevési a lélekbe, mélyen,
Oda, honnan a vágy, a sejtelmek jőnek,
Mik diadalt ütnek a számvető észen
És megváltoztatják rendjét az időnek,
Hogy megáll az elme, mint egy bomlott gépely
S bámulja a lelket csodás ösztönével.

Oda vési nyomát e magasztos álom:
Képei ködmását, hangjai viszhangját,
A lejtő csoportot fenn, a magas váron,
S dörgő énekletét, a szabadság dalját,
Melyből a szeleknek szózatos fuvalma
Ezeket hozá el a veszendő lantra:

1.

Ébredsz-e már, ébredsz-e már,
Erős apák romlott fia?
Vagy nálad a halottnak is
Előbb föl kell támadnia?
Küzdésre! halld, a kakasok!
Rövid a nap, a munka sok.

Mit fürösztöd gyáva könnyel
A multat, ez ó emléket?
Hah! nem ilyen áldozatra
Szólit a kor lelke téged:
Nem langyos vizet, — meleg vért
Kell áldoznod a jövőért.

Kidölt, száraz törzsök a mult;
A jövőnek vagy te magva,
Szunnyadó mag, eltemetve,
Tespedésben megrohadva:
De a csíra még erőben:
Mért ki nem hajt lombja zölden?

2.

Mily hangok a völgyben?
Megzendül a vér,
A szívdobogásból
Vídám zene kél!
Lánczok szakadoznak,
Kard, kopja zörög;
Fuldoklik az önkény,
Álmába' hörög.
Vad kétségbeesés fölveri a palotát,
S börtönből szabadult sohaj üldöz
Gúnyhahotát.

Föltámad az élet,
És él a halál:
Pajzsán a szabadság
Szent czímere áll.
Eljő a reménység,
És eljön a hír,
Eljő a dicsőség;
Rámosolyg a sir.
Ujjongass ma, öröm! él magyar, áll Buda még!
Nem hint szennyet apái porára
A maradék.

3.

Mégis, ha úgy lenne, mégis, ha ők
Máért cserélnék el a szebb jövőt?
Ha vennének rabságot kincseken,
S igába tolná őket idegen?
Ha félbehagynák a díszcsarnokot,
Melyet kezök már félig felrakott,
Hogy légyen az hitvány férgek tanyája,
Zúgó vihar rakja fészkét reája?

Mégis, ha győzne resteség, viszály,
S fajulnának saját vétkök mián?
Ha elfelednék a küzdelmeket,
Melyek föntarták ezt a nemzetet?
Ha elfelednék, mily soká daczolt
Erőszak ellen ím e kis csoport,
S midőn legyőzték sem kellett a béke:
Önkénti számüzés lőn menedéke . . .?

4.

Úgy rontsa meg őket az átok!
Úgy jöjön az *éjszaki* orkán
Kicsavarni tövestül a tölgyet,
Mely ezredig állt a hegy ormán!

Vagy jöjön a tenger. Az örvény
Tegye lábát csontjaikra
Körtánczot lejtve fölöttük . . .
S hahotázzon rá a szikla.

Mindent, mit e nemzet
Tőn, gondola, érzett,
Mit róla az ősz hír
Évkönyvibe jegyzett,
Törüljön el onnan
Örökre a nemlét ;
És ne legyen emlék,
Melyből az utókor
Sejdítse, gyanítsa,
Hogy itt magyar élt . . .!

5.

Szörnyü, szörnyü . . .! szűnj meg, átok ;
Várakozz' még, elsiettél ;
Míg aludt, nem halt meg e nép :
Hát most veszne, mikor eszmél?

Nem! — Az ősök lelke lengjen
Köztük, és buzdítsa őket ;
Az lehellje új életre
A csatában elesőket.

Börtön a sir : börtönünkbe
Mért sietnénk többé vissza?
Várjuk el, míg a szabad lég
Könnyü testünket feliszsza.

Akkor ők mibennünk élnek :
Mi leszünk az a lehellet,
Mely győzhetlenül kitartja
A tusát a zászló mellett.

És a nemzet, e derék faj,
Dicsőségünk gondos őre,
Multja kincs-aknái felett
Élni fog örök időkre.

Ekkép énekeltek a sir jövevényi
S délczegen lejték a kisérteti tánczot.
Dalukat az égnek morgása kiséri ;
És mire a végső hang is elhullámzott,
Szétfoszolnak, mint a völgyi szőke pára,
Melyre rátekintett a nap egy sugára.

Harmadszor kiált most a szárnyas őrálló ;
Fölreped a hályog a keleti égen,
Szürkül az ég alja, s mint sürű pókháló
Délre és éjszakra halvány sugár mégyen,
Melyet visszanyomni az éjjeli ködnek
Duzzadó felhői folyton erőlködnek.

Majd a szürke súgár győz a viadalban,
Halovány orczája pirosabb szint ölt fel ;
Vértenger lesz a lég . . . és az ember abban
Úsz véres arczával és véres kezével . . .!
De kigázol a nap, fényesen, melegen,
Hogy uralkodjék a felhőtelen egen.

«Szinte epikai menetű» — írta e versről Váczy János ; valóban ilyen nemcsak terjedelme és versalakja, hanem a múlt felidézése, az álom és a visió is ; az egész mégis lírai hatású, mert erős felindulás hatja át. Ez időtájt Arany többször idézi a múltat, hol buzdításul, mint *Losonczi István* példájában, hol szemrehányásúl, mint itt s *Az örökség*ben. Álom és látomás is többször lepi meg *(Télben)*, itt előre látja az ‚éjszaki orkánt', mint az *Álom-való* is ; ez izgatott lelki életre vall, de aggodalma egyszersmind józan politikai érzékre is. Költészete most szinte kettészakad : a nép számára buzdító verseket ír ; magának írt verseiben pedig, melyeket a műveltebb közönséggel közöl, aggodalmait önti ki, kételyeit és balsejtelmeit. Rákóczi föltámadása a forrongó érzelmek e korában a közhangulatban volt ; Petőfi is többször idézte szellemét.

EGY ÉLETÜNK EGY HALÁLUNK.

„Muzsika szól, verbuválnak,
Csapj fel, öcsém, katonának!»

Muzsika szól : dörög a menny,
Bömböl a szél nagy keményen,
Zimankó gyül a hazára :
Ébredjetek valahára.
Egy életünk egy halálunk :
A veszélylyel szembe szállunk!

Ezer éve, nem ma-holnap,
Tűrjük itt, csak úgy lakónak,
És ehol még felülfordul!
Ki a házbul . . . a pitvarbul!
Egy életünk egy halálunk :
Jaj nekik, ha mi kiállunk!

Ős apánk jól földhöz verte,
De azt, látom, elfeledte ;
Most megint feltürte ingét,
De mi vágjuk földhöz mindég.
Egy életünk egy halálunk :
Jaj nekik ha síkra szállunk!

Összeröffent rácz, cseh, német,
Hogy felfalja ezt a népet,
Ezt a népet, a kit itten
Ezer éve tart az isten.
Egy életünk egy halálunk :
A bitanggal síkra szállunk!

Itt élődött, hízott rajtunk,
Mellé ült ha kitálaltunk,
Zsirunk ette, vérünk szopta,
Hogy testvérünk, azt hazudta.
Egy életünk egy halálunk :
A czudarral szembe szállunk!

Azt mondják: nincs *magyar* haza.
Hohó! de nem addig van a ;
Nem lesz magyar, az meglehet,
De titeket még eltemet.
Egy életünk egy halálunk :
Szép hazánkért kardra hányunk!

(1848.)

Pest vármegye ez év tavaszán néplapot kívánt indítani, a falu népe s a nemzetiségek fölvilágosítására. Petőfi — maga az *Életképek*nél levén lekötve — Aranyt ajánlotta szerkesztőnek. Vonzza is e föladat. «. . . kedvencz eszmém költői hatást gyakorolni a népre . . .» «nála a mennyit az *értelemhez*, meg annyit az *érzelemhez* kell szólni . . .» «Emelni a népet az irodalomban lassan-lassan . . . Ez úton akarnék én hatni, ez lenne elemem» — így mérlegeli magát s lehető hatását Petőfi első felszólítására. E tevékeny időben ő is tenni, hatni akar. Petőfi legelső levelében azt írta : «Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század föladata . . .» — E nyáron mindketten követnek is föllépnek, de visszaélések miatt Arany is kisebbségben marad, mint Petőfi. Aranyt ezért is vonzza a néplap, mert ott sokat tehet a nép politikai fölvilágosítására és küzdhet érte. Pesten is megfordul, Petőfiékhez szállva ; de nem meri családja sorsát e bizonytalan tervre bízni. Mégis ő lesz a lap egyik szerkesztője ; de mivel nem pesti lakos, Vas Gerebent (Radakovics Józsefet) teszik melléje. A lap *A nép barátja* czímen junius 4-én indult meg ; e vers az ötödik számban van, júl. 2. Négyezer példányban ment széjjel a vidékre. Arany négy hónap alatt hat népies verset ad ki, s azonfelül *Losonczi István*ját. Neve a szépirodalmi részbe a legjobbakat vonzza, kívüle Petőfi, Tompa, Czuczor, Garai, Lévay írnak bele verseket. Arany fejtegető, politikai czikkeket is közöl ; történelmünket ismerteti dióhéjban, az új törvényeket s eseményeket magyarázza, Jellasics betörése után elszántan a haza védelmére buzdítva. Czikkei és versei egy úton járnak ; a mint az események fejlődnek, az első toborzók hangja egyre tüzesebbé válik, szinte a Petőfi szikrázó haragjáig. *Kinek van igazsága* czímű czikkében is azt magyarázza, mint itt, hogy a magyar minden szabadságát megosztotta a nemzetiségekkel. A jelige Petőfi *Katona-élet* versének refrainje. A verset — később többet is — átvették ponyvafüzetek, hol névvel, hol a nélkül.

A LEGSZEBB VIRÁG.

Szép virág a rózsa, hát még a bimbója!
Mert az ég harmatja mindennap mosdatja ;
Szép virág a szüz lyány innepnapra kelve :
De legszebb virág a *haza szent szerelme.*

Nem terem az kertbe', a fekete földbül,
Sem a virágágyból soha ki nem zöldül :
Csak terem az épen az ember szivében,
Az ember szivének legislegmélyében.

A gyökere pedig vértől nedvesedik,
Ha lankadni kezd is vérrel öntözgetik:
Öntözzük, locsoljuk ezt a szép virágot!
Ez gyümölcsöz nekünk *édes szabadságot.*

(1848.)

LÓRA . . .!

Lóra, magyar, lóra! most ütött az óra,
Nem is óra ütött: vészharangot vernek:
Tűz van! ég a házad! a világ fellázadt:
Most kell talpon állni a magyar embernek.

Ezt a szép síkságot, ezt a dús alföldet,
Ménedet, gulyádat irígyelik tőled;
Elhagyják a köves terméketlen rosz tájt,
S a tiéden vágynak tenni ingyen-osztályt.

Északról, keletrül, délrül, naplementrül
Az egész szomszédság mind ellened zendül;
A kivel megosztád falatodnak felét,
Legelébb is az köt készakarva beléd.

Mutasd meg azért is, hogy e puszta róna
Halált hozó lakhely másunnan-valóra;
Vize, levegője van neki vesztére:
Szivfájást kap tőle s mind elfoly a vére.

(1848.)

A rhythmus, sőt a kezdő szavak is egy népszerű dalt követnek, mely így kezdődik: Lóra, csikós, lóra, elszaladt a ménes! Arany verse énekre termett, bár nincs adatunk arra, hogy épen ezt is dalolták volna. Népies forradalmi verseit általában így jellemzi Lévay: «. . . tele vannak tűzzel, de melynek lobogását az ő egyéni természete és ízlése mérsékli. Végerőfeszítésre unszolják a nemzetet, mert mindenünk koczkán forog. Népies forma, -népies nyelv, értékes költői tartalom, de mely nem bír érvényesülni s közajakra szállni a fegyverek zajában, midőn a nemzet költői helyett a nemzet ágyúi beszélnek.» Forradalmi költészetéről általában Gyulai Pál azt mondja: «. . . lelkesítette küzdő nemzetét, de messze maradt Petőfi forradalmi dithyrambjaitól, épen úgy, mint Petőfi elégiái messze maradtak volna az Aranyéi mellett, ha neki is oly körülmények közt kell vala írnia, mint Aranynak.»

MIT CSINÁLUNK?

Földi! mit csináltok?
Kaszát kalapáltok?
Nem azt kalapálunk,
Fegyvert köszörűlünk.

A rendet a réten
Már levágtuk régen:
Megmártjuk kaszánkat
Ellenség vérében.

Szép piros harmatban
Fürösztjük kaszánkat:
Övig-övig vérben
Védjük jó hazánkat.

(1848.)

A költő a lelkesítő verseket is saját terére vonja, a leírás körébe, s párbeszédben, egyetlen vonással rajzolt kis genre-képben fejezi ki a nép hangulatát, nagyobb hatással, mint egész riadó tehetné. Ezzel mintegy magára talált s gyakran visszatér e formához; szabadságharczi legszebb versei ilyenek: *Rásüt az esthajnal . . . Én vagyok az anyám átka . . .*

Az itt leírt készülődést *Kinek van igazsága* czimű czikke is említi: «. . . minden kovácsműhelyben láncsát kalapálnak». A kiegyenesített kasza gyilkos fegyver volt a nép kezében.

JÁNOS PAP ORSZÁGA.

Büszke, harczos, kalandor nép
Volt a magyar nemzet,
Kétélű kard, mely ha moczczant,
Jobbra-balra sebzett;
S jobbra-balra, merre fordult
A fegyvernek éle,
Puszta lett a népes ország
És üvöltött rajta végig
Farkasok zenéje.

Kin a német, minthogy ő rá
Járt a rúd legjobban.
Megfélemlék, megbusúla,
Cselt szövött titokban;
Nem birván az oroszlánnal,
Annak vermet ása,
Takarónak a veremre,
Mint egyéb gazságra, jó lesz
Krisztus szent vallása.

«Ázsiának sáska-féle
Kóborló pogánya,
Isten a te lelkedet bár
Mind pokolra hányja!
Ne legyen az idvességben
Soha semmi részed.
Lelked üdvösségeért nem,
De saját bőrünk javáért
Megtéritünk téged.»

Igy beszélt a német papság
És a pénzbe markolt,
(A papok nagy torku zsákja
Már akkor is meg volt);
Bor, tulok lett a dulásig,
A pénzt nem kimélte,
Tudta, nem vész kárba semmi,
Húzni fogja firól-fira
Az uzsorát érte.

Lett is aztán dinom-dánom,
Keresztyén tivornya.
Hirdeté az istenígét
Papok bora, bornya.
Kocsma lett az istenháza,
Melyben ittak-ettek, —
S egy-két szentnek a nevét ha
Elgagyogták részeg fővel,
Mindent megfizettek.

Kiváltképen egy pap, neve
Iván azaz *János*,
Többi közt legjobban értett
Ehhez a munkához
Udvarán örökké tombolt
A lakzi, kaláka,
Hét mérföldre érzett a szag
S úgy hítták ezt a vidéket:
János pap országa.

Kedves ország volt ez a táj
Minden naplopónak,
Kasza, kapa kerülőnek,
Éhen kóborlónak;
Kujtorgó ebek lakoztak
A jó sült szagával,
Kujtorgó magyar nép dőzsölt
— Ha tudott keresztet hányni —
Jánossal magával.

Sült ökör hevert szanaszét
János udvarában,
Két szarván boros csobányok,
Kard az oldalában.
A kinek tetszett, oda ment,
Az ökörből vágott,
S jót ivott rá a csobányból,
Nem is könnyen hagyta aztán
Ezt a jó országot.

Alig futott ennek híre
A népség között el,
A ki nem jött a szagára,
A hirére jött el,
Nem, hogy jól lakjék, hanem csak
Hogy valamit lásson, —
S addig nézte, addig nézte,
Hogy maga is megkivánta,
Kivül a palánkon.

S a ki egyszer megkivánta,
Azt be is bocsáták,
Pogány fővel el nem hagyta
Többé a kalákát:
Megtaníták kulacs-szónál
A Krisztus hitére, . . .
Vagy nem is a hitre, hanem
A vallást elundokító
Sok mindenfélére.

Első ága volt a hitnek
(Elmondom a nagyját):
Hogy minden termék tizedét
A papoknak adják,
Bort és búzát és baromfit,
Földeket is mellé
S faluszámra jobbágy-népet,
A ki a kövér pusztákat
Ingyen megmivelné.

Másik ága volt a hitnek,
Hogy: ne kapj a kincsen,
Mennyországban a gazdagnak
Semmi helye nincsen.
Ne rabold el a némettől,
A mi neki termett,
Sőt, ha ingedet lehúzza,
Azt se bánd, mert Isten úgy ad
Lelkednek kegyelmet.

Harmadik volt: országodat
Pap kezére bízzad,
Ő ráér tanácsot adni,
Míg más ember izzad.
Ő mindent végez helyetted,
Kell-e több jó annál?
Bízd rá, a mi gondba jőne;
Csak a pásztor legyen ébren,
Hadd alugyék a nyáj.

Ötödik... mit én tudom mi?
Az is ilyenféle
Rágalom s káromkodás a
Megváltó nevére,
Melyeken a jó magyarság
Gyönyörűen épült:
Idegen kalandoroktól
Ki hagyá magát pusztítni
Csaknem mindenéből.

Attól kezdve többször is volt
János pap országa.
Sült galamb, borral folyó ér
És ingyen-kaláka;
Melyekért a jó magyar nép
Mindenét od'adta,
S tett olyat részeg fejével
Hogy, mikor kijózanodott,
Százszor megsiratta.

Negyedik hitágazatja:
Házasodjál össze,
Gyenge a magyar, ha minden
Nemzet nincsen közte;
Hozz lakót, minél többfélét,
Ültesd a nyakadra,
S béketüréssel fogadjad,
Ha tulajdon eszterhéjad
Alól kizaklatna.

Legott a királyi székre
Német ember hágott,
A ki fogta, másnak adta
Titkon az országot.
S a miatt, hogy másnak adta
S a magyart megrontá,
Iszonyú belháborúban
Magyar a magyarnak vérét
Esztendőkig ontá.

Most is vannak, a kik ilyen
Hizlalóba vágynak:
Lomhán a gyomornak élni
És élni az ágynak;
Kik előtt, a hashoz mérve,
A haza sem drága,
S midőn ez küzdésre készti,
Felsohajtnak: jöjj el, jöjj el
János pap országa.

A költő a *Nép barátjá*ba szánta; hang, gondolat, érzés odavaló; gyüjteményeibe nem vette föl.

‚János pap országa' Erdélyi *Közmondások könyve* szerint: képzelt világ; szótárak utópiának, Eldoradónak, Indiának nevezik. ‚Presbyter Johannes'-ről Freisingi Ottó krónikája beszélt, az antiochiai püspök nyomán, mint hatalmas keleti pap-királyról, ki Jeruzsálem védelmére igyekezett. Történeti alakjára a kutatás egy khínai uralkodóban ismert rá, kit mint a pogányok ostorát, a monda keresztyénné avatott. Híre századokon át elterjedt volt. Shakespeare és Cervantes is említik (*Sok hühó*, II. 1., — *Don Quixote*. előszó). Magyarúl egész krónikáját megírta Valkai András, 1573. A nép képzelődésében országának jó módja a henyélésben áll (v. ö. 13. vszak), így említi Kemény a *Zord idők*ben, (Ö. M. 170. l.), másrészt a gondtalanságban, mint Csokonai mondja: ‚hol nincs semmi aggodalom'. (*Özv. Karnyóné*, III. felv. vége.) Arany a közmondásból vehette, de mintegy újra költi, s életet önt belé. Az első térítők korát említi, de közelebbi korra, a Kollonicséra is vonatkozik, főleg nemzeti vonatkozással, s még közelebbre is, más hitegetést, a nemzeti érzésből való kivetkőzést értve, hogy végül egész hévvel forduljon az érdek s a tunya önzés ellen, mint finomabban a *Rablelkek*ben. Az elkeserült hév s az éles hang jellemző e korra s Petőfi forradalmi verseinek hatására vall.

RÁKÓCZINÉ.

Ballada.

Mi lelt téged bús gilicze madárka?
Párom után nyögdécselek bezárva:
Vas kalitkám csillog-ragyog, aranyos;
De a lelkem, —
Hejh! a lelkem
Fenekéig zavaros.

Mi lelt, mi lelt, szőke asszony, kék szemű?
Társam után az én szívem keserű:
Oroszlányom viaskodik csatában,
Én pediglen
Fogva vagyok
Büszke Bécsnek várában.

Büszke Bécsnek rettenetes császárja!
Minek engem itt tartani bezárva?
Miért reszket koronádnak gyémántja?
Elbocsáthatsz:
Gyönge kezem
Koronádat nem bántja.

Szabadságra könnyü módon szert tehetsz,
Szőke asszony, elbocsátlak, elmehetsz:
Csillapítsd le lázadozó férjedet,
Békességért
Hejh! örömest
Oda adlak tégedet.

Szőke asszony útnak ered, meg sem áll,
Férje-urát fölkeresi Újvárnál;
Szólana is, köszönne is: hiába!...
Oda borul,
Mint a bokor,
Oda borúl nyakába.

Ingó-bingó rózsabokor vállamon,
Hozott isten, édes-kedves angyalom!
Isten hozott, úgy ha jöttél, szép virág:
Hogy eresztett
Volna másként
Az a bécsi porkoláb.

Hátra tekint a szép asszony, de nem szól,
Háta mögött áll a cseh kém, tudja jól:
Császár küldte a cseh kémet utána,
Hallgatózni,
Leskelődni
Békeszerző szavára.

Ingó-bingó rózsabokor vállamon!
Néma vagy-e, hogy nem szólasz, angyalom?
— «Néma legyek, mikor arra szót vesztek,
A miért a
Bécsi udvar
Engem ide eresztett!

Azt akarnák, fulánk legyen csókomba',
Mézes-mákot elegyítsek szavamba,
Kebelemen altassam el haragod:
Akkor aztán
Egy országért
Kiadnának egy rabot!

Személyemnek Magyarország nagy ára,
Visszamegyek, szavam adtam reája,
Felfogadtam, meg is állom emberül:
Visszamegyek,
Ha veled a
Békesség nem sikerül.

Jobban ismered te Bécset nálamnál:
Hitszegővel alkuba mért állanál?
Szava játék, hite szellő, kárhozat..
Vezérelje
A nagy isten
Győzedelmes kardodat! —»

‚Ez igaz hit legyen áldás utadon;
Vezéreljen a jó isten, angyalom! —
Válaszomat, érdemes cseh, vidd vissza:
Császárod, ha
Ilyet akar,
Magyar nőre ne bizza.

Búbánatos szőke asszony, kék szemű!
Meddig lesz még a te sorsod keserű?
Rab vagyok még büszke Bécsnek várában:
Rab vagyok, de
Oroszlányom
Harcza nem lesz hiában!

(1848.)

Költője maga mondja, hogy ‚a balladának ama népi, eredeti formájában... legjobban sikerült'. Még *egy* képben vesztegel, de a történelmi nevek, komoly háttér a negyvenes évek történelmi balladáival rokon; a hang, az egészet áthatő hév, a korszellem lehellete pedig másrészt Petőfi lírai hangú hazafias balladáival, minő *A király esküje*. A rhythmus, a strófa-szerkezet Petőfi *Boldog*

éjjelével azonos, bonyolultabb sorbeosztással a *Magasan repül a daru* . . . népdal rhythmusát követi. — Magva történeti esemény, habár még általánosságban s átköltve. 1706 tavaszán a bécsi udvar valóban elküldte II. Rákóczi Ferenczhez Bécsben őrzött feleségét Érsekujvárra, békeszerzőnek, Wratislaw cseh kanczellárral (ő a «cseh kém»), de a békéből nem lett semmi.

A RABLELKEK.

Hát ez a szabadság napja,
Mely igy éget és vakit?
Mely soha nem látogatta
Börtönünk gyász ablakit?
Ah! ez égő lángözönhöz
Gyenge szemünk nem szokott :
Menjünk vissza börtönünkbe!
Kedves félhomály van ott.

És e nyüzsgő élet, e zaj,
E szilaj, zúgalmas ár,
Mely el-elsodor magával,
S fejünket borítja már, —
Ah, mi háborító e zaj
S mindig lázas állapot :
Menjünk vissza börtönünkbe!
Állandó magány van ott.

Itt a lég nyersebb, keményebb,
A szellő fuvása metsz,
Felhő tornyosul felettünk,
A villám czikázni kezd,
Ég a földet megrohanja,
Itt öl a vész, gyujt amott :
Menjünk vissza börtönünkbe!
Csendes, jó idő van ott.

Mennyi küzdés! mennyi munka!
Éber álom, hosszu éj,
Szirt s hullám között hánykodás,
Kis reményhez nagy veszély!
Ah, e fáradság, rebengés
Nem gyötörte a rabot :
Menjünk vissza börtönünkbe!
Béke, nyúgalom van ott.

Hah, mi ez : kard villámlása,
Álgyudörgés, vérpatak,
Égő fáklya, véres zászló,
Öldöklő s leölt hadak!
Szalmaágyon, csepről csepre
Elenyészni volna jobb :
Menjünk vissza börtönünkbe!
Csöndesebb halál van ott.

(1848.)

A kishitűekről szól, kik a szabadságharczot még ekkor is közönnyel vagy aggodalommal nézték, rettegve a koczkázattól s beletörődve a megszokott tespedésbe. *Losonczi István* bevezetése és jegyzete a népnél is szól e lassú megmozdulásról.

ÉL-E MÉG AZ ISTEN?

Él-e még az isten . . . magyarok istene?
Vagy haragra gerjedt népének ellene,
És elhagyta végkép,
Hogy rabló, zsivány had, bérbeszedett csorda
Égesse, pusztítsa, öldökölje sorba
Régi kedves népét?

Él-e még az isten — az az isten él-e,
Ki e dús Kanaán országba vezérle
Mint Izráelt hajdan,
Hozván őseinket füstnek fellegében,
Égre fölpirosló tűz-oszlop képében,
Véres viadalban?

Él-e még az isten, — az erős, hatalmas,
A ki elleneinken adott diadalmat
Száz-meg-száz csatákon?
A ki ujjainkat kardhoz egyengette,
Nevünket dicsővé, félelmessé tette
Széles e világon?

Él-e még az isten, ki erős karjával
Megtartott, megőrzött ezer éven által
Egész mostanáig?
Ki annyi veszély közt nem hagyá elveszni,
Töröknek, tatárnak martalékul esni
Árpád unokáit?

Él még, él az isten . . . magyarok istene!
Elfordítva sincsen még e népről szeme,
S az még, a ki régen:
Harczra hát, magyar nép! isten a vezéred:
Diadalmat szerez a te hulló véred
Minden ellenségen.

(1848.)

Október 15-én látott napvilágot Arany néplapjában, mintegy költői kilobbanásául a hónap 1-én megjelent czikkének, mely Jellacsics beütéséről szólt, Deák és Batthyány sükertelen küldetéséről, kik a király elé sem juthattak, s az országgyülés száztagú küldöttségéről, mely puszta igéretekkel tért vissza. «Hogy esik tehát, hogy Jellacsics ő felsége kéziratát mutogatja, a miben eddigi tetteiért megdícsérik és báni hivatalába visszateszik?» — kérdi a czikk. A megdöbbenés e napjaiban támadt e költemény, mely mintha már csak az Uristenben tudna bízni. Arany november 5-iki czikkében is benne van e fölkiáltás: «Igazságos Isten! ne késsél sokáig!»

AZ ÖRÖKSÉG.

Azok a magyarok, kik e hazát
Véren vették, vérrel ótalmazák,
Azok a magyarok, ha riadót fúttak,
A halál képétől nem messzire búttak.

Lakásuk volt paripájok háta,
Vetett ágyok kemény nyeregkápa:
Ettek és aludtak vérmocskolta nyergen,
Jártak éjjel-nappal sok nehéz fegyverben.

Nem kérdezték: sok-e az ellenség?
Olvasatlan próbáltak szerencsét;
Tudták, a szerencse mindig ahhoz pártol,
Kinek szive még a halálban is bátor.

Elfogytak, elzülltek ottan-ottan,
Szép országok hevert elhagyottan,
Fölveré az isten mindenféle gyoma,
Éktelenné tette török, tatár nyoma.

Rongált zászló lőn az ő formája,
Nem volt annak színe, sem fonája,
Itt-amott sötétlett rajta egy-egy vérfolt:
Szép zászlónk, az ország, váznál nem egyéb volt.

E becses zászlónak, a hazának,
Védelmében hányan elhullának!
Vérökben a rúdját hányszor megfereszték
Régi ősapáink! de el nem ereszték.

Igy a zászló ránk örökbe maradt,
Ránk hagyák azt erős átok alatt:
Átok alatt, hogy, ha *elpártolunk attul,*
Ne legyen az isten istenünk azontul.

Most telik be, vagy soha, ez átok.
A zászlót, a zászlót ne hagyjátok!
Ha minket elfú az idők zivatarja:
Nem lesz az istennek soha több magyarja.

(1848.)

Az előbbeni vers sarkában jár. A *Nép barátjá*ban ekkor már azt írja Arany: «Most felnyílt szeme a nemzetnek. Most látja tisztán, hogy csak egy mód van királyával kibékülni: ha lefekszik és meghal! . . . De a nemzet nem fog meghalni, . . . a nemzet nem irtózik a szent harcztól, melynek neve — forradalom.» Erre a harczra toboroz ez a kemény vers. Utolsó verse ez a *Nép barátjá*ban. Elejétől fogva elégedetlen volt Vas Gereben szerkesztésével, már az első hónapban megírta ezt neki, később Petőfinek is panaszkodott, kivált hogy a lap, ha nem magyarázza komolyan a közállapotokat, nem fejleszt ki közérzést. Az ő időszerű versei s czikkei az akkori közlekedés utján sokszor idejüket multák, mire Pestre értek. Az őszi események egyre jobban aggasztják, nem telik tőle buzdítás; lelkén a gond uralkodik, mint a két következő vers mutatja. Visszavonul hát a laptól; nov. 5-ike után nem küld abba semmit; 49. márczius derekán nevét is levéteti róla, s új, jobb néplap terve jár a fejében.

ÁLOM — VALÓ.

Fekszem kínos ágyon. Minden tagom össze-
Zsibbadoz fektemben, mintegy lekötözve.
Csak tompán sajog a fájdalom, nem éget ;
Homlokomon érzek hideg veritéket.
Minden pehelyszál nyom, mint egy-egy kődarab,
Akadoz eremben a vér, s el-elmarad ;
S míg legyez szárnyával borongó pillámon,
Körmével szorítja keblemet az álom.

Fekszem álmadozva. Ködös, hideg éjjel
Nehézkedik rajtam sírhalom terhével ;
Messze fönn a szél zúg, hallom azt félébren,
Mintha fenteregnék mély folyó medrében.
Néha úgy is rémlik, hogy talán ímetten
Látom a hömpölygő hullámot felettem ;
Mint úszó fatörzshöz, a hullámhoz kapok :
S ölelő karombul eltünnek a habok.

Most lelkem fölébred . . . egy álomból másba :
Fövenyből, iszapból tagjaim kiásva,
Jutok zöld mezőre, mely fölött a kék ég
Verőfényes napja fölemelte székét.
Illatoz a pázsit, madárének hallik,
Könnyü lépteimtől még a fű se' hajlik,
Lepke módon szállok virágról-virágra :
Kimagyarázhatlan keblem boldogsága!

Testem étherré vált. Repülni akarok,
Lebbenő szárnyaim e két könnyü karok,
S mint füttyös pacsirta, vígan, örömégve
Fúrom fel magamat a kékellő égbe;
Arczomat a tiszta szellő mosogatja,
Kitárva előttem a menny boltozatja,
Én kéjelgve nézem az elhagyott földet,
A hegyek redőit, a bolyhos erdőket.

Még egy percz . . . az égen elterűl egy árnyék,
És én mintha vékony ködfelhőbe' járnék.
A tüzes nap fénye, melege kihalva!
Őt magát borítja felleg szürke hamva.
Minden arra mutat, hogy kitörni készül
A vihar, — szél támad, előköszöntésül ;
Felleg felleget nyom, villámtűzben állok . . .
Csattan az ég . . . főm zúg . . . eltünnek az álmok.

Én megsemmisülve fekszem. Nagysokára,
Sivárló pusztában, melynek nincs határa,
Melyen nincs egy fűszál, vagy egy élő féreg,
Egyedül, éjtszaka, eszméletre térek.
Soká nyugszom ottan ; jól esik pihennem,
Eltünt álmaimat gondolóra vennem :
Mert csak álom volt az mind, Istennek hála!
A vihar, a villám, mely engem találа.

Hallgatok, hallgatok csendes-andalodva,
Hallom, mintha lenn a föld szíve dobogna,
Egy, kettő . . . számlálom valahányat dobban,
Mindig sűrüebben, mind közelebb s jobban.
Paripák nyihognak, hadsereg közelget :
Én kelnék az útból, de a föld nem enged ;
Fehér lepedőmnek visszaránt a terhe :
Átmegy a nép rajtam : én fekszem leverve.

Mire föltekintek, a telyes hold képe
Nyájasan mosolyg le, ágyamnak elébe,
Vánkosom, mint tajték, szép-fehéren dagad,
Hallok női, gyönge, suttogó szavakat.
Kinyújtom karomat . . . s egy pikkelyes, hideg
Kígyó tekerül rá, mely fülembe sziszeg ;
Iszonyodva tépem e szörnyet lefelé,
Küszködöm, kiáltok . . . s fölébredek belé.

Istenem, Istenem, mily jól esik ennyi
Gyötrő álom után végre fölserkenni!

Hosszu az éj, hosszu ; messze még a holnap
A sötétbe néző szegény virrasztónak.
Összedúlt párnámon kínosan forgódom :
Nincs erőm alunni, pedig volna módom.
Csend van, és a csendben, tőlem jó-távoldad,
Egy kis óra élénk «pit-pat»-ozást folytat :
Úgy tetszik, szú őröl . . . s mintha félig asszú
Életfám gyökerén rágódnék az a szú!

Hánykódik az elmém hullámról hullámra.
Rajzol a képzelgés álmatlan pillámra :
Pillámat beírja mozgó képeivel,
S képeit a tarka életből szedi fel.
Ott van a bizalom, ez a dőre álom ;

Ott ül a kaján hit, egy törött nádszálon ;
Ott van a reménység, s örök rettegéssel
Futja versenyét a kétségbeeséssel!

Látom a reménynek vékony szálán tartott
Villám tündöklésü damokleszi kardot,
Melynek átkos éle nyugatról s keletrül
Egy egész országon húzódik keresztül
S egy egész nemzetnek áldozati nyája,
Egy néptörzsök esik a bárdnak alája.
Elfordulok, és a fölserkenést várom,
Míg meggyőződöm, hogy e rémkép . . . nem álom!

Vérpatakot látok, mindenfelé sokat,
Indúlok keresni fel a forrásokat,
Keresem, keresem rebegő szememmel,
És oh! megnyilt honfi szívekben lelem fel.
Fölkaczagok búmban, és dühömben sírok
Értetek, zsengéül elesett mártírok!
Szívem fáj. Erősen megtörlöm szememet :
Ébresztem magam, de nem lehet, nem lehet!

Oh zsenge mártírok, hazám vérvirága,
Korán sírba hulló nemes ifjusága,
Kikben egy-egy bölcs vész el s megannyi bajnok,
Kikben a jövendőt öli ádáz zsarnok :
Lessz-e, vajon, ennyi áldozatnak bére?
És derít-e hajnalt a nemzet egére,
Mely sebeitekből kiözönlik, a vér . . .?
Vagy apákat Isten most a fiakban vér?!

Lessz-e nemzet, mely a győzödelmi helyen
Csontaitok felett oszlopot emeljen,
A hol majd az anyák, kik még jól ismertek,
Könynyel növeszszenek egy virágos kertet ;
A hol a késő kor, e hálás tanítvány,
Emlékezettöket ünneppel ujítván,
Össze-összegyűljön : férfi, nő, . . . s a gyermek
Olvasni az oszlop betüin kezdjen meg?

Lessz-e költő, ki az édes anyanyelven
Rólatok korának csudát énekeljen? . . .
Vagy elszórnak majd az *éjszaki* vad szelek,
S idegen nép tombol hamvaitok felett?

Vagy nem lesz, a ki egy könyet ejtsen rátok :
Ősi hajlékában ég meg ősz apátok,
S kis testvéreitek, a mint térdepelnek,
Martalékul jutnak a játszó fegyvernek?

Mert — jaj, a mit látok! — széles e hazában
Dúl fajirtó fegyver, széltiben, hosszában ;
Minden bűn az élet, a szívnek verése :
Százszoros halál egy élet büntetése!
Ott az égő falvak, romba dőlt lakások,
A mezetlen inség, a jajkiáltások,
A vadonba elszórt temetetlen testek,
Mikre éh keselyűk, hollók gyülekeztek!

Ott a hitszegő hit, ott a dölyfös ármány
Ámítnak, hazudnak, házrul-házra járván ;
Ott a bűn, ki rég eldobta az álarczot
S az igazság ellen nyiltan visel harczot.
Ott nem szent a tűzhely, sérthető a vendég,
Ott a férfi öl nőt, és az erős gyengét . . .
Ah, szemem elképzik, és lelkem legörnyed :
Nem birja meg a szem, a lélek, e szörnyet.

Istenem, istenem, mily jó volna ennyi
Gyötrelmes valóból szebb álomra kelni!

De midőn a remény oly igen tünékeny,
A kétségbeesés az én reménységem :
E kettészakított oroszlán kebele
Szebb remények édes mezivel van tele.
Ama szent haragban, mely soha nem számit,
Midőn szórja méltó dühének villámit,
Haragodban bízom és hiszek, óh nemzet,
Hogy ellenid sírja a te s rod nem lesz.

Én hiszem, távol még az idő tenéked
Áldozni Szigetvárt s új Thermopylaeket ;
Én hiszek, — gyalázat volna kételkednem —
Kelő nagyságodban és dicsőségedben.
Koszorúkat ide, veszteglő cserágat!
Hősök nemzedéke emelkedik ott :
Hol ily tűz az ifju, s hol ily ifju a vén,
Nem lehet a nemzet, nem, élve-halott.

(1848.)

Petőfivel ellentétben Arany nehezen küzd ki balsejtelmei közt némi reményt. «Lelkének fenékig felzajdulásáról, emésztő lázban vergődéséről inkább kétségének megrázó jajongásai és viziói tanúskodnak, mint úgynevezett forradalmi költeményei» — mondja

Beöthy Zsolt. Riedl az ‚álom pathologiájá'-nak rajzát emeli ki e versnél, Négyesy pedig azt ‚a modern meghasonlást, mely Petőfi lírájához képest újabbszerű hangot jelez'. — A gyönyörű kép az oroszlán kebelében rejlő mézről a bibliából való, Bírák könyve, XIV. 5—8. Sámson egy oroszlánkölyköt kettészakít; «egynéhány nappal azután ... odatére ... és ímé egy raj méh vala az oroszlánnak holt tagjában és méz.» A költemény benső kapcsolatban van *A rodostói temető* czimüvel. «Két prófétai felkiáltás» — úgymond Szász Károly.

ERDÉLY.

I.

Megtörtént. Nem mondom, a mit érdemeltél —
A mit a sors mért rád, szegény, szegény Erdély!

Nyomorúvá gyötre százados rabságod,
Tört erőd nem birja meg a szabadságot.

Lánczaid lehulltak s im azontúl soká
Félve lépdel lábad, a mikép megszoká.

Gazdagon sütött rád a szabad nap fénye
S még mindig szemedben börtönödnek éje.

Kialudt, kiégett vulkán vagy ma, — benned
Ama régi lángból egy szikra sem gerjed.

És ha tán gerjedne, és ha tán gyuladna,
Azt elfojtja kebled tehetetlen hamva.

Megesett, — ha nem is, a mit érdemeltél, —
A minek szükségkép esni kellett, Erdély.

II.

Avagy a történet nincsen-e megirva,
És nem emlékeznél régi napjaidra?
Elfeledted volna multad annyi hősét, —
Míg szerencse pártolt s még inkább dicsőség?
Elfeledted volna — hiszen nem volt régen —
A vergődő sast az oroszlány körmében?
És hogy a kinek most lába szennyét nyalod,
Fejét ingatá az óriásnak karod?

Fájdalom s gyalázat! igen, elfeledted,
Az idők hulláma összecsap feletted:
A történet elhagy s lapjain tenéked
Nem szentel jövőre egy betü emléket.
Bocskai, Rákóczi, Bátori és Betlen
Nagysága beárnyaz törpe lételedben:
Ah, e dönthetetlen sziklái a multnak
Elhunyó napodtól szégyenben pirulnak!

Szív valál a multban, mely szünetlen vertél,
A szent szabadságért lángoló sziv, Erdély:
Mikor zsibbadás ült minden külső tagon,
Te valál az, a ki lüktettél szabadon.
Most mi vagy? megromlott sántabéna kézláb;
Tehetetlenségnek szolgasága néz rád:
Zsarnokod nem fárad többé lánczra tenni,
Megtanulta már, hogy — nem birsz szabad lenni!

(1848 november.)

November első napjaitól 18-ikáig Aradon volt a költő, két század magával, a bihari nemzetőrségből. Földijei tisztjökké akarták választani, de ő köznemzetőr maradt, maga szerezte honvéd köpönyegben, borjúval, szuronyos puskásan. A várost védelmezték a várbeli osztrákokkal szemben; csatára nem került sor, csak az ágyúzást állták; «tenni kevés — de halni volt esély» — mondja *Bolond Istók*ban (II. 6.). Itt ismerkedett meg Bangó Petővel, kinek széptani értekezéseit a Kisfaludy-Társaság is méltányolta, s a ki ott *Arad* czímmel lapot szerkesztett, melybe Petőfi és Tompa is írtak. Itt jelent meg e vers.

Az oláh kegyetlenkedésnek, a zalatnai mészárlásnak már ottlétében híre járt, de a vers főképen ottléte utolsó napjainak eseményeire vonatkozik, midőn Czecz alezredes visszavonult Erdélyből (nov. 15.), Kolozsvár feladatott (nov. 17.), Deésnél is csatát vesztettünk, s Erdély elveszett. A költemény felfedezője s ujra-közlője, Kara György, a közhangulatot illetőleg Horváth Mihály *Magyarország függetlenségi harczának története* cz. művének e soraira utal: «Magok azon urak, kik minden polgári s katonai hatalmat magokhoz ragadtak . . . — ők juttatták tönkre Erdélyt . . . habár nem akarva». (2. kiad. II. 130. l.) — A sas Erdély czímerében van; oroszlán van ugyan az oláh czímerben, de inkább csak általában jelenti a marczangoló ellenséget.

VÁLSÁG IDEJÉN.

Itt, hová csak későn, csak nagy-néha téved
A hír szózatának egy muló viszhangja;
Hol nincsen jelen, csak multban él az élet,
S még remény az, a mi másutt ki van halva;
Itt várok s tünődöm
Oh hazám! jövődön;
Szememet kerüli az éjféli álom,
És a kétség lomha perczeit számlálom.

E perczek be olcsók, jaj be olcsók nékem,
S mily drágák lehetnek a szegény hazának!
Kél-e napja most, vagy most tűn le az égen?
Ah, mi festi arczát, öröm-e vagy bánat?
Kéj és kín gyanítnom.
Üterét tapintom
A köröttem lomhán tespedő időnek:
Messze lüktetését hogyan érzeném meg?

Mint áradt folyóvíz rohan az idő, — én
Hallom-e zúgását, vagy csak hallni vélem? . .
Bújdosom, szétömlött árjait kerülvén;
Hullámzása alig tetszik a víz-szélen.
Olykor-olykor, messze,
A távolba veszve,
Egy moraj begörgi a csendes vidéket,
Mint midőn a vihar álmában beszélget.

E moraj . . . ki mondja meg nekem, mi volt ez:
Támadó vész, vagy már annak utóhangja?
Égi háború, vagy zápor, a mi jól tesz?
Győzelem-robaj, vagy holtak bús harangja?
Nem hallok, nem látok;
Keresek világot:
Oh, ha most valaki egy sugárkát adna!
Bár a látás után szivem megszakadna . . .

(1849.)

A balsejtelem és rettegés e kínjait érzi az igazánlátó Deák is; azt írja sógorának: «. . . mennyire kínos, fájdalmas azon állapot, melyben az ember naponkint, óránkint közelíteni látja a veszélyt, mely a haza függetlenségét elsodorja» (48. szept. 22.). Arany deczember végén Pesten járt, «ép a legválságosb időben», s elszorult szívvel ment haza. Költeményei kézi példányában azt írta e vers alá: «Az 1849. év első napjaiban, midőn a távol vidék semmit sem hallott a Nagyszombatnál megvert magyar sereg, az országgyülés stb. további sorsáról, hírlap nem jött, magántudósitás sem, mert Pest futott Debreczen felé.» Épen e világtól való elzártságot, e bizonytalanság gyötrelmeit festi itt reális költészete, a ‚koczkarázás kínját', mint később a *Magány*ban. Írja Petőfinek is (jan. 12.): «Rettenetes helyzet! Jó hírek, leverő hírek, enyhítő hírek, agyonütő hírek — ez mindig így megy. A tábornál is követelem tőled, hogy minket (már minket és *titeket*) folytonos ujságokkal tarts, különben az iszonyú bizonytalanság miatt rakásra halunk.» A *titeket* Petőfinét és fiát jelenti. Zoltán deczember 15-én született, Debreczenben. «Keresztapja Arany János, a világ egyik legnagyobb költője s legbecsületesebb embere, keresztanyja Arany Jánosné, a mily egyszerű asszony, oly jó feleség és anya» — írja Petőfi. Ő hamarosan Bem táborába készült, s kis családját Aranyék gondjaira bízta. Már január elején kérte Aranyt, hogy menjenek értök. «Régen megszoktuk már egymást úgy tekinteni, mint egy családot s a mi a mienk az tietek is és viszont» — feleli Arany (jan. 12.). De figyelmezteti barátját: «. . . nem tanácsolnám, hogy szállástokat Debreczenben felmondjátok . . . Meglehet, barátom, hogy tavasz előtt még innen is futnunk kell . . . Azért . . . jó lesz . . . fentartani, hogy . . . *mindnyájan* oda menekülhessünk.» Petőfiné a nagy hideg miatt február végeig Debreczenben maradt Vörösmartyéknál, csak akkor mehetett értök Arany felesége. Julia május közepéig, Zoltán a hónap végeig maradt Szalontán; akkor Aranyék magok is készülődtek onnan.

ÁPRILIS 14-ÉN.

Egy a pálya, egy a végczél:
Élet vagy dicső halál;
Fel, fel a nagy küzdelemre!
A sorompó nyitva áll.
Zászlónkon a szent jelíge:
Csak az boldog, a ki küzd;
Ki még most is tántorogna,
Annak többé nincsen üdv.

Függetlenség! Ez a jelszó,
És szabadság a nagy czél:
Teljes független szabadság; —
Nem kell semmi, a mi fél.
Zárt üvegházban tengődve
A szabadság nem tenyész:
Élet vagy halál jöjjön ránk,
Csakhogy légyen egy egész.

Bánjuk-e, hogy szolgaságért
Alkudoznunk nem lehet?
Hogy nincs módunk meggyalázni
A kivívott hős nevet?
Hogy, miért a honfi vére
Folyt s folyand piros mezőn,
Megnyirbálni zöld asztalnál
A borostyánt tiltva lőn?

Bánjuk-e, hogy a dicsőség
Egészen szárnyára vett?
Hogy egészen és örökbe
Birjuk a becsületet?
Hogy karunknak győzedelmét
Látja, nézi a világ,
S temetőnkhöz, mint diadal-
Ivünkhöz, kész a cser-ág?

Sőt örűljünk, sőt előre!
Habozásban nincsen üdv.
Zászlónkon a függetlenség:
Az fog élni, a ki küzd.
Fel, fel a szent küzdelemre!
A sorompó nyitva áll;
Egy a pálya, egy a végczél:
Dicső élet, vagy halál.

(1849.)

A függetlenségi nyilatkozat napja. Arany fokozatosan jutott ide, az *Él-e még az isten* ... meg *Az örökség* versein s politikai czikkein keresztül. Lélektanilag érthető az előbbi vers remegése után a koczka eldöltén érzett könnyebbülés. A forradalmi kormánytól állást is vállalt. «... a zűrzavaros időszak alatt alig kaptam meg valamit jegyzői fizetésemből — mondja önéletrajza. — Ehhez járult író barátaim ösztönzése, ... magam is vágytam az írói körökkel gyakoribb érintkezésbe jönni.» «Szalontán semmi, de semmi kilátás többé a *mindennapi kenyérre*» — írja Petőfinek (május 23.). Ezért nézett állás után. Szemere fogalmazónak nevezte ki maga mellé, a belügybe, május 19-én. Május 25-én már Debreczenben van; talán csak ott írta e versét «a forradalmi fegyverek szerencséjét is hallván»; június végén jelent meg. Debreczenben több íróval találkozott, kik a kormány hangulatkörében éltek; ott volt Vörösmarty, az országgyüléssel, Vachot, hivatalban a kormányzó mellett, Bajza, Erdélyi János, Jókai mint szerkesztők; ott ismerkedett meg Lévay Józseffel, ki Szemere oldalán szolgált s a *Közlöny*nél is dolgozott.

HAJ, NE HÁTRA, HAJ ELŐRE ...

Haj, ne hátra, haj előre!
Vérmezőről vérmezőre!
Mert ott az a virág terem,
Melynek neve győzedelem,
Haj rá haj!

Tavaszodik, lágy az idő,
Kihajt a fű, kövéren nő:
Az is azért olyan kövér,
Megáztatta tövét a vér,
Haj rá haj!

Hadd áztassa, hisz az nem baj,
Ha szépen hajt, nem másnak hajt;
Ha terem is, nekünk terem
A véren vett győzedelem,
Haj rá haj!

(1849.)

Aranyt két írói terv is vonta Debreczenbe. Egyik egy új néplap alapítása; a másik: népies versek kiadása, ponyvafüzetekben. *Toldi*t s *Estéjé*t is így szerette volna akkor kiadni, «hogy a kettőt egy huszasért árulni lehessen» (Petőfihez, 48. aug. 12.). Készen vitt magával néhány ilyen verset, s Debreczenben mindjárt felkereste Telegdi könyvárust. Május 28-án azt írja feleségének: «A népdalok iránt már trafikáltam Telegdivel. Ő lesz a kiadó ... Azt mondja, van olyan garasos históriája, a miből százhatvanezer példányt adott el. Ím itt a publicum!» (Kiadatlan levél.) Egy-két nap mulva már árulják az első füzetet, «ára 2 pengő krajczár». Ez a vers van benne, meg a következő.

RÓZSA SÁNDOR.

Rózsa Sándor, Rózsa Sándor,
Hova lettél?
Megvagy-e még, harczolsz-e még,
Vagy elestél?
Megvan-e még az a híres
Karikásod,
A kivel úgy meg-meghajtád
A vad ráczot?

Derék magyar Rózsa Sándor,
Ha magyar kell,
Fel is ér a granicsárból
Vagy ötvennel.
Mert a félszet kis korában
Ha ismerte,
Rosz feje volt, a nevét is
Elfeledte.

Félni rosz, de jó tartani
Néha-néha,
Sokszor esik az emberen
Kurucz tréfa :
Sándoron is, ki az oka
Hogy megesett?
Kár volt jobban nem vigyázni
Egy keveset.

Kivezeték istálóból
Paripáját,
Leakasztták a fogasról
Karikását,
Fegyvereit összeszedék
Egy rakásba :
Úgy nyomák meg szegény Sándort
Vetett ágyba!

Illyen-ollyan, szedtevette
Czudar népe,
Igy ejtitek ti az embert
Kelepczébe?
No várjatok — de itt osztán
Megczifrázta —
Belé kerül ez a játék
Öt-hat ráczba.

Ennyit mondott. Nem is szóla
Másnap estig ;
Naplementkor kivezették,
Hogy elvesztik.
Körül fogták renyhe ráczok,
Szerviánok,
Kopasz szájú hetyke tisztek,
Kapitányok.

Rózsa Sándor, megszorultál
Most az egyszer ;
Egy anya szült : innen ugyan
Nem menekszel.
Jobb lesz neked könyörögni
Térden állva,
Mint nyakason bevágtatni
A halálba.

Kérne is ő, szépen kérne,
De ha nem tud.
Körülhordja a szemét, de
Nincs egér-ut.
Rést keres a sokaság közt,
Merre nyilna ; —
Azt miveli két szeme, mint
A vasvilla.

Kutya madzsar! lement a nap,
Este van rád :
Add számon a sok jó vitézt,
Sok szép marhát.
Egy halálod száz halálnak
Semmi ára :
Elevenen kínozunk a
Más világra.

De ha mégis megtanítasz
Hamarjában,
Hogy kell bánni ostoroddal
A csatában ;
Rövidítünk a halálnak
A czifráján :
Hat golyó száll egy fészekbe
Szived táján.

Egyet gondol Rózsa Sándor,
Hogy attól még
Más ember, csak gondolva is,
Elirtóznék.
Ide hát a karikásom'
Jobb kezembe!
Szellőfogó paripámat
Fölnyergelve!

Szellőfogó paripáját
Fölnyergelik,
Hosszú, czifra szij ostorát
Előveszik :
Nyerít a ló örömében,
Az ostor is
Megöleli jó gazdáját
Háromszor is.

Rajta, rajta, hív paripám,
Karikásom!
Nem eleget látott a rácz,
No, hadd lásson.
Tiszt uramék megkövetem :
Egyszer-másszor
Igy, meg igy tett ostorával
Rózsa Sándor.

Avval neki! az urakat
Verni képen,
Jobbra, balra, össze-vissza,
Mindenképen.
Szerencsés rácz, a kinek csak
Kék a háta,
Hogy a hollónak-valóját
Ki nem vágta.

Szerencsés rácz, a ki jókor
Elfuthatott,
Ki Rózsának, ostorának,
Helyet adott.
Mint egy szérü, annyi helyen
Ő a gazda,
Meg sem is áll, míg ki nem ér
A szabadba.

Akkor kezdi rosz fegyverét
Csattogtatni,
Komisz porát nagy hiába
Puffogatni,
Bolond eszét — de már későn —
Szánja-bánja,
Eb a lelke sok vadrácza,
Szerviánja.

Fütyölő kis ón madarak,
Fütyöljetek!
Lám no, én is vígan futok
Tiveletek.
Mit izentek gazdátoknak?
Éjféltájban
Lakzi lesz a szerviánok
Táborában.

Lett is lakzi; megtartotta
Rózsa Sándor,
Mint az előtt, meg azóta
Egynehányszor.
Kenyerét, borát a rácznak
Ő fogyasztá:
Barna földet evett a rácz
S vért ivott rá.

(1849.)

A híres alföldi betyár 48-ban amnesztiát kapott, a miért lovas szabad-csapatot szervezett. A kegyelem-levelet Jókai vitte el neki. Ekkor írta róla versét Arany János, hogy a népnek a maga köréből termett hősről énekeljen. Voltak, így Vadnai Károly, a kik csodálkoztak azon, hogy ily szigorú erkölcsű lelkek, mint Arany, «a közönséges bűnt is meg tudták bocsátani, ha elkövetője a hazáért elszánt vitézséggel harczolt». Ez nem Arany, hanem a forradalom morálja, s a végszükségé; utóbb talán épen ezért nem adta ki versét. Akkoriban népszerű vers volt, Vadnay is tudta, mint fiatal honvéd, s még a 70-es évek végén is elszavalta emlékezetből az öreg költő előtt. — Ifj. Ábrányi Kornél a tárgyat rokonnak találta a Lehel-mondával (*Pesti Napló*, 1883. szept. 8.); csakhogy a mi ott naiv, elszánt boszú, itt menekülésre való furfanggá változik.

BEÁLLOTTAM . . .

Beállottam a Bocskai-csapatba,
Ez az igaz magyar hajduk csapatja,
Ez az ősi vitézségnek virága:
Ide, kinek a szabadság derága!

Rezes kardom szépapámról maradt rám,
Derék készség, két tinóért nem adnám,
Német, labancz bevagdalta, berótta —
Foga van a vén jószágnak azóta.

Gyere kardom, gyere velem csatába;
Minek állasz a fogason hijába?
Oldaladon ez van írva: *szabadság*,
Elszenvednéd, hogy a magyart taposssák?

Eb szenvedi, ebnek ura a német.
Ide, anyám, azt az öreg mentémet,
Kiporozom, veres sinort veszek rá,
Hogy a világ minden lyánya nevet rá.

(1849.)

RÁSÜT AZ ESTHAJNAL . .

Rásüt az esthajnal
Vásárhelyi tóra,
Ott legel a ménes:
Hol a számadója?
Hol a számadó, vagy
Legalább bojtárja,
A szegény honvédet
Hogy meg sem kinálja?

Itt van, itt tanyázgat
Számadó, bojtár is, —
Megkerül estenden
Bujdosó betyár is:
Gyere bé, barátom,
Van minálunk, gyere,
Szökött katonának
Egy karéj kenyere.

Az vagyok, elszöktem,
Dicsekszem is véle:
Nyolczszáz harminczegyben
Fogtak volt kötéllel, —
És azóta mindig
A császárt szolgáltam,
Fogadom, egy sem volt
Jobb kutyája nálam.

Meg is szeretett, mert
Haza sem eresztett,
Adott a mellemre
Krajczáros keresztet:
Már most azt akarná,
Hogy e réz keresztért
Ontsam neki én az
Ártatlan magyar vért.

Száradjon el inkább
A két kezem vállig.
Hisz még énbelőlem
Derék honvéd válik;
Megyek Debreczenbe,
Jó éjtszakát, bátya, —
Leszek míg a világ,
Kossuth katonája,
(1849.) Ország katonája.

Az előbbivel és *Rákóczinéval* együtt egy második ponyvafüzetben jelent meg, június elején. Ez s a következő rajz gyöngyei Arany szabadságharczi népies költészetének; ezek egészen az ő eszméye szerint valók, mely azt kívánta a költőtől: «Írjon népies verset, mintha különbet nem is tudna, de ... versében ... költői becs legyen.» Ez az alföldi népmánczokkal rokon, de mély érzést rajzol és gerjeszt. Benső küzdelem lappang benne, de már megoldva; a császári ármádiától a honvéd-sereghez szökő katona s az őt szívesen látó földnépe hű kifejezői azon kornak, mint a tájkép és alakjai a pusztai életnek.

ÉN VAGYOK AZ ANYÁM ÁTKA ...

Én vagyok az anyám átka,
Veszett névnek rosz gazdája,
Én hordom a nehéz vasat
A vármegye háza alatt.

Nem loptam én, csak egy tinót,
Az is a vén biróé volt:
Biró uram, itt a pénze,
Ne adjon a vármegyére.

Biró uram, jaj, bocsánat,
Ne ölje meg az anyámat:
Fiatalság, első hiba; —
Eredj, zsivány, a dutyiba.

Öreg biró, a csillagát!
Jól meggondolja kend magát:
Mást is érnek egyszer utól.
Mennyit lopott a falutól?

Édes anyám, isten veled,
Megírták a vádlevelet,
Kigyót-békát raktak belé:
Aló most, a tömlöcz felé!

Törvény urak, kérem szépen,
Hallgassák meg a beszédem,
Kivirult az akasztófa,
De nem vagyok a bimbója.

Törvény urak, nem sajnálják
Ifjuságom bokrétáját?
Kár annak itt elhervadni,
Szép orczámnak elsápadni.

Ereszszenek, hadd megyek el
Ama vitéz honvédekkel:
Ereszszenek a csatára,
Édes hazám ótalmára.

Ha elesem, azt se bánom,
Sohasem kér senki számon;
Árva vagyok: a bubánat
Eltemette jó anyámat.

Ha megjövök elevenen,
Koszoru lesz a mellemen,
Ezüstből lesz a levele:
Rá is tartom magam vele.

Haza megyek, gazda leszek,
Feleséget, szépet veszek:
Megáld engem a jó isten,
Mert a hazát védelmeztem.

«Kitünő balladai monolog — mondja Beöthy Zsolt, — a betyár-énekeknek Aranyhoz méltó, nemes hajtása.» A költő sűríti a népi motivumokat; a felfogás is egészen a népé. A népdalban ép így mentegetődzik a zsivány: Nem loptam én életembe' — *Csak egy csikót Debreczenbe'*. A nép könnyen veszi az első hibát, az egyszeri megtévedést. A *Nép barátja* egyik czikkében (*Önkénytes sereg*, 48. jún. 11.) a költő is azt írja: «Én még azon sem verem falba a fejemet, hogy a magyar legény csintalanságból imitt-amott egy tinót elbillent. Nem jól teszi, az igaz, ... kárhoztatom én is: de mégis megbocsátok neki azért a fiatali tűzért, a mi benne lakik ... a magyar legénységnek nagyobb része nem rossz indulatból, hanem csupa csintalanságból teszi azt. Nem fér a bőrében ... Ráveti a fejét, lop. Ha ki nem tudják, talán soha sem lop többször, ha kitudják s a vármegyére kerül, akkor szégyelletében tolvaj lesz belőle. Ez így megy, legénységen kezdődik s akasztófán végződik.» (Ily esetet rajzol *Az első lopás* is, jó útra téréssel.) Itt is csak legénykedésről van szó, ezt mutatja, hogy a legény a tinót épen a bírótól kanyarította el. Népies az anyára való gyöngéd hivatkozás,

irgalomkeltőűl, s a bíró megfenyegetése, kivel személyes ügynek nézi dolgát. A fordulat, hogy a legény vitézséggel mosná le tette szégyenét, megint egy úton jár a költő czikkével: ott is arra buzdítja a legényeket: «Azon két-három esztendő helyett, a mit eddig betyárságban töltöttetek, három esztendeig szolgáljátok a hazát. Álljatok be az önkénytes seregbe. Ott mutassátok meg, legények vagytok-e vagy sem.» Bűnbocsánatnak vette ezt a nép is: Sobri csapatáról is azt énekelték, hogy nem félnek, csak istentől; «Azzal is kibékülnek, — Mert huszárokká lesznek.»

VAN-E OLYAN...

Van-e olyan hamvába holt fiatal,
A ki mostan fegyvert fogni nem akar?
Fegyvert fogni, fegyverkezni csatára,
Magyar hazánk védelmére, javára?

Kiestünk volt a háború sodrábul,
Irtóztunk a sárga pitykés kabáttul,
Elpuhitott, nyomoritott a német,
Csúfja lettünk ős apáink nevének.

Hunyadiak, Rákócziak, Bethlenek
Ide s tova már mesévé lettenek,
Szondi vitéz, Zrinyi Miklós, Szigetvár,
Szájról-szájra itt-amott is alig járt.

Hallottuk a tatár futást, a régit,
Török világ, kurucz világ regéit;
Kurucz nevet viselt a jó hazafi,
Labancz volt a honáruló kurafi.

Hej a labancz! hej a ki felmarkolta!
Országunkat a németnek eladta, . . .
Akkor támadt az a hires Karaffa,
Ki a magyart, mint a búzát, aratta.

Leopold volt a labanczok királya,
Sokat akart, de beletört bicskája,
Mert erősen hadakozott ellene
Rákóczi, meg a magyarok istene.

Most, a mivel nagy Leopold nem bira,
Abba fogott a hetedik kis fia:
Ide küldte granicsárját, vasasát,
Buda várán felütötte a sasát.

Buda várban ott ül Henczi kevélyen,
Pest városát ágyuztatja keményen;
Ha mondanák, sem hinné, hogy megakad,
Hogy a honvéd megmászsza a falakat.

De a honvéd nem késik a dologgal;
Megbirkózik ágyúkkal és falakkal;
Henczi vitéz, ütött nektek az óra:
Buda várán leng a magyar zászlója.

Kiseperők hazánkból a németet,
Ezt a háromszáz esztendős sz . . . . . .
Megtanulnánk hadakozni emberűl,
Magyarország régi napja felderűl.

Most hadd jőjön az a muszka, ha ráér,
Lássa hogyan harczolunk a hazáér',
Lássa víni a szabadság gyermekit,
Kiket a hon szeretete felhevit.

Nyolcz karajczár napi bérünk: ez is jó,
Ezer forint nyomorúltnak: be szép szó!
De nem azért ontja vérét a magyar,
Hanem, mivel szolga lenni nem akar.

Kétszázezer jó katonánk fegyverbe;
Kétszer annyi fiatalság heverve;
Négyszer annyi derék férfi, — ha kell, több;
Hát ha ez is valamennyi fegyvert köt!

Talpra fiuk! kiállottuk a nagyját:
Keserülje meg a nemzet haragját
Akár német, akár muszka, akármi,
Ha merészel orrunk alá piszkálni.

(1849.)

Arany június 1-én a kormánynyal Debreczenből a fővárosba ment; ott Garay szállásából vett bérbe egy szobát. Így elszakadt Telegditől, de népies versek kiadásáról nem tesz le. Június 16-án Szemere Bertalan ministerelnökhöz folyamodik, segítségért ter-

jesztésök körül, «mert megmaradásunk egyik főfeltételének s a népköltészet leghálásb feladatának tartom a népre és hadseregre lehető legnagyobb kiterjedésben hatni.» E kérvény mellett maradt fenn a két utóbbi vers kézirata. Petőfi is az országgyüléstől s a kormánytól kérte a *Csatadal* és *A honvéd* kinyomatását és terjesztését. Arany füzeteiből több már nem látott napvilágot. Dugába dőlt a másik terv is, a jó néplapé. Szemere pártolta, a lapok hirdették is megindulását július 1-jére, de akkor «azon hírre, hogy az orosz Debreczennél van, családom miatt aggódva, Szalontára siettem — írja a költő. — Mikor a belügyministerium Váradra tétetett át, berándultam én is, s ott voltam vagy két nap, de következett a Nagy Sándor csatavesztése Debreczennél: az egész Várad futni indult, s én is visszavonultam Szalontára».

NYALKA HUSZÁR.

Nyalka huszár, honnan oly vágtatva?
S hogy' tettél szert vezeték lovadra?
Engem ucscse', gyönyörű egy állat:
Adok érte jó forintot százat

«Azt ne tőlem, a kardomtól kérdje:
Markolatig vérbe gázolt érte.
Tegye vissza, kérem, foglalóját;
Hadnagy uram, nem eladó jószág.»

Ejnye, fiú!... no de, annyi mint a,
Nem teszem én erszényemet vissza:
Kétszer annyit mondok, s a hogy illik,
Lefizetem utolsó forintig.

«Hadnagy uram, megkövetem szépen:
Egy szó, mint száz: nem eladó nékem.»
Hogy ne volna, mennydörgős huszárja!
Ráadásul még egy száz, megjárja?

«Mi tagadás! helye vón' a pénznek,
Fel is férne ily szegény legénynek;
Hanem egy új tisztnek lova nincsen:
Jó pajtásom: neki szántam — ingyen.»

Tárgy s hang a mellett szól, hogy 49-ből való s a ponyvára volt szánva. Egyik kéziratán a czim alatt valóban ez áll: *(1849-ből.)*, de csak 50-ben látott napvilágot, a *Magyar irók füzetei*-ben, *A* jegygyel; a költő gyüjteményeiben a megjelenés éve maradt alatta. Meglepő, hogy 50-ben ki lehetett adni, ámbár egész gyüjtemény is jelent meg, *Honvéd- és huszárélet anekdotok-ban*, Karádfitól (Szilágyi Sándor, megj. 50. febr. 1), melyben ez eset is benne van; Tolnai szerint innen vette tárgyát Arany. Az esetnek lehet valami alapja; Görgei (48. nov. 15.) panaszolja Kossuthnak: «... táborkaromban lévő nehány jeles tisztnek se lova, se pénze hozzá.» E rajz egyetlen vonással szépen mutatja a magyar ember meleg baráti érzését és nagylelkűségét. — Érdekes az akkori írói tiszteletdíjakra, mint lép Arany Szilágyi munkatársai közé: «Irodalmunk jelen állapotában s míg névtelenül írok, úgy hiszem, verseim darabjától nem kívánhatok több díjt négy pforintnál. — — ha e díjazást az irodalom meg nem bírja: úgy örömestebb írok minden díj nélkül» (50. márcz. 20.). «A nyalka huszár menjen tiszteletből a t. példány fejébe» — írja május 7-én.

A BETYÁR.

(Töredék.)

I.

Dallam: «*Bort ittam én, boros vagyok.*»

Kondorosi csárda mellett
Gulya, ménes ott delelget:
Csárdabeli szép asszonynál
Bort iszik az öreg-bojtár.

Öreg-bojtár, kis-számadó,
A főcsikós után való;
Leányokért élő-haló,
Menyecskék kedvire való.

Héj, kocsmáros, hova lett kend?
Furcsa rovás megy odabent:
Hiba van a kréta körül:
Egyet felír, kettőt törül.

Héj, kocsmáros, eb az ingét!
Elszeretik a menyecskét !...
El van az már réges-régen,
A felől már alhatik ken'.

Csaplárnénak volna kedve,
Csak vihogna, enyelegne :
De a betyár búsan hallgat
A karimás kalap alatt.

Mi lelt téged, Pista szentem,
Hogy ma szavad se vehetem?
Mi lelt volna! duzzog Pista,
S a rosz bort mint tejet iszsza.

Beteg vagy te, szívem István!
Vagy haragszol? mondd ki nyilván.
Nem haragszom, semmi bajom :
Csak magamban gondolkozom.

Így iszogál alkonyatig,
Míg a nap is lehanyatlik ;
Néha-néha egyet kurjant,
Azt is a legszomorúbbat.

Este pedig indulóban
Visszafordul az ajtóban :
Már most Juczi, Isten hozzád!
Tartsd még azt a piros orczád.

Jaj galambom, jaj szerelmem!
Rosszat sejtek a szemedben :
Hova készülsz? katonának?
Egy fiú vagy : nem kívánnak.

„A kívánást : az mind semmi :
De most ennek így kell lenni."
Jaj ne menj el, gyöngyvirágom,
Jobb, pihensz a vetett ágyon.

Puha ágyon, puha gyepen
Nyugovásom nincs már nekem :
Sem éjjelem, se nappalom :
Mindig az ágyuszót hallom.

Pista köszön, indul tovább,
Fölkeresi ménes-lovát ;
Juczi csak úgy néz utána
Míg behal az éjszakába.

Csikós, gulyás gyülekezik,
A menyecskét körülveszik :
De Juczinak egész estve
Odavan a játszó-kedve.

Hej, akkor nap, azután is,
Holnap is, holnap után is,
Akkor is ha más öleli :
Pistával van feje teli.

II.

Dallam : *Porcsalmai Palkó nótája.*

Csongorádi Pista magában
Válogat a ménes lovában ;
Mint a kanász pergő dolgában,
Válogat a csikók javában.

Válogathat benne, van elég.
Kiereszti pányvás kötelét,
Sárga csikó hurkon megakad,
Mond a betyár ilyen szavakat :

Hej keserves, lánczos, lobogós!
Tud-e imádkozni a csikós? ....
Uram Isten! lásd meg dolgomat :
Most lopom az *utolsó* lovat.

Ezt az egyet nézd el, Jehova!
Nem cselekszem többé, de soha ;
Ezt se teszem, bár is, magamért :
Teszem . . . a jó Isten tudja mért.

Nagy-nehezet sóhajt utána,
Veti magát sárga lovára,
Vágtat a ló messzi határra,
Csak úgy bámul a hold utána.

III.

Dallam : «*Pej paripám patkószege . . .*»

Tiszaparton táboroz a huszárság :
Arra veszi Pista betyár futását.
Adjon Isten! Hozott Isten! mi bajod? —
Semmi bajom ; huszár lenni akarok.

Összenevet a legénység, összenéz ;
Igy kötődik a bojtárral egy vitéz :
Még huszár, hé? nagy kívánság, nagy dolog ;
Sokat akarsz édes öcsém : hát gyalog? . . .

Gyalogoljon ám a kutya! nincs lova ;
Gyalogoljon a ki szokta, én soha!
Lovon nőttem, növekedtem ennyire :
Kardot ide meg sarkantyút ízibe!

Van paripám, én szöröztem magamnak,
Ilyet ugyan komisz lóba' nem adnak ;
Szegény magyar! hogy is győzné a huszárt :
Nem ád neki ő felsége a király.

Emberem vagy! talpraesett felelet!
Addsza tehát azt a vaskos tenyered;
Itt a kulacs, bor van benne, nem lőre;
Ihatunk ma — holnap aztán: „előre!"

IV.

Dallam: «*Majd elmegyünk, rózsám . . .*»

Jó huszár volt Pista,
A milyen egy huszár lehet;
Meg se is gyalázta
Azt a nevet, a gyöngy nevet.

Apja-házához ment
Ha beszálla, ha beszálla;
Csirkefiú nem sok:
A' se veszett el utána.

Szófogadó is volt,
Soha semmit nem hibáza;
Azt se' tudta, millyen
Az a pálcza, káplárpálcza.

Bort sem ivott, hej! csak
Szomjuságról, szomjuságról;
Káromkodó sem volt
Különben, csak haragjából.

El merte mondani
Kapitány úr is felőle:
Haj! ha irni tudna,
Káplár lehetne belőle.

Hát még a csatában,
Ütközetben, ütközetben!
Akkor volt ő ember
A tizedben, a tizedben!

A zászló-aljára
Fel lehetett volna tenni —
Ha huszár nem lett vón'
A többi is, valamennyi.

— — — — — — — —

(1850.)

Tárgya 48-ból való, de csak 65-ben jelent meg a *Koszorú*ban, e jegyzettel: «Első szakai egy románcz-körnek, mely (gondolom, mivel alapeszméjét az idők túlszárnyalták), félben maradt.» Mikor az *Elegyes darabok* közé fölveszi a költő, az előszóban azt mondja: «. . . tárgya miatt nem véltem kiadhatónak valaha». Az első négy strófát külön közre adta (1856.); ez kerek egész, pompás életkép. Színhelye, a kondorosi csárda, valósággal állott, a költő meg is fordult benne. Az egész rajz magán viseli a kor bélyegét: az ágyúszó, a katonának állás, a ló-szerzés és mentsége, mely az *Én vagyok az anyám átka* . . . népi felfogásával rokon: — mind ilyen. Korhű a csaplárné marasztó szava is; a mely családnak egyetlen fia volt, azt nem vitték el katonának, hogy férfi-kar híján ne maradjon a ház. Ezt a népdal is tudta: «Egyes fiu nem lehet katona.» (Arany L.—Gyulai, I. 236. l.)

HA ÁLOM EZ ÉLET...

(Töredék,)

Ha álom ez élet: mért nem jön az óra,
Mely fölébreszszen egy boldogabb valóra?
Mért hogy ennyi rémes gyötrő álomlátás
Eszméletre nem hoz, csattogás, villámlás?
S ha élet ez álom: miért oly zsibbatag,
Kimerűlt, kifáradt, egykedvű, sivatag,
Bánatból, örömből az örömrész hol van?
Tűrést a cselekvés mért nem váltja sorban?

Ne nevezd halálnak, mert hazudság lenne:
Nincs a nyugalomnak boldogsága benne;
Kinja vonaglásban adja jelenségét,
S bár reménye nincsen, megmaradt a kétség.
Volna hát legalább a fájdalom élénk,
Hogy érezve kínját, ez érzésben élnénk . . .
— — — — — — — — —

A kézirat szélére később odaírta: «1849/50 táján, a *haza buktával*.» Lélektanilag s versformában rokon az *Álom-valóval* mintha csak lepattant forgácsa volna. De fájdalma mélyebb, rajta van a kor keze súlya. Szalontán egész közvetlenségében élte á

a világosi gyászt és előzményeit. Augusztus első napjaiban Szegedről s Aradról menekülve nála kerestek szállást Vörösmarty, Bajza, Vachott Sándor, míg Arany sógora, Ercsey Sándor útlevelet tudott számukra szerezni. 7-én Görgei vonult be Szalontára, Világos alá menet, s 9-én indult tovább. Öcscse, István, föl is kereste a költőt, kit üres szobában, menekülésre készen talált (Görgei István: 1848 *és* 49-*ből*, III. 344.). 10-én feltüntek az orosz előörsök. Arany egy jó ismerősük, Rozványék oltalmára bízta családját, s többed magával a közel erdők mélyében fekvő falvakba húzódott, a járt utaktól félre; vagy két hétig bújkáltak így. Feleségének egész vagyona, mintegy tízezer forint, s kevés készpénzük Kossuth-bankókban semmivé vált; kis asztagját a villám felgyújtotta (*Bolond Istók*, II. 33.). Állása, kenyere nem volt, födele is alig, mert jegyző-utóda rossz szemmel nézte őket a régi hivatali lakás egy részében is. Mint egy néplap volt szerkesztője s izgató versek írója elfogatástól is tartott. Mikor esténként őrjáratot láttak a községben, «mindig azon hír vala elterjedve, hogy ‚most Aranyt fogják el' — beszéli sógora. — Több héten keresztül egész éjszakákat átvirasztva, felöltözötten várták az elfogatásra megjelenő katonaságot.» — Költői géniusa elcsügged, hónapokig nem bír megszólalni, mint a kinek megrendültében eláll a szava.

A LANTOS.

Zúg az erdő, lecsapott a felszél,
Szétrezzen az őszi sárga levél,
Mint ölyűtől madárkák csoportja
Megrebbenve széled a bokorba.

Mély vadonban, zizegő levélen
Ki az, a ki bujdokolva mégyen?
Ki lehet, hogy még a szél is szánja,
Eltakarván a nyomot utána?

Nincs-e néki egy nyugalmas *otthon*,
Hol vidító, enyhe láng lobogjon,
Tüzhelyén — a hajlék nyájas keblén —
Meleget és sugárt eregetvén?

Nincs-e hő kar, melynek ölelése
Haza várná boldog pihenésre?
És kicsínye, a ki csüggne térdén,
Ezer apró dőreséget kérdvén?

Vagy ha más nincs, egy magános hárfa,
Ringató dalt búgni fájdalmára?
Egy rideg lant, melynek hangja mellé
Halt reményit el-elénekelné?

Volt. — Meleg fényéhez tüzhelyének
Jó barátok, ismerők gyülének;
S a szelid nő — háza üdvöz lelke —
Kis családját együvé ölelte!

És a lanton meg nem szűne a dal,
Zenge későn, zenge viradattal:
Hangjain a szellem égbe hágott
S átteremté e viselt világot!

Mint sas, ifjodék meg a természet;
A virányon zöldebb szín tenyészett
Illatosbbá lőn a völgyi róna,
Gyöngygyel ékes a virág bimbója.

A patakviz kristálylyá szürődék,
Lombos erdő barlanggá szövődék,
Aranyozva lettek a vad sziklák
S forrás helyett könnyeiket sirták.

A hegy orma, a folyamnak medre
Szellemekkel lőn megnépesedve,
Fű-fa örült ifjú életének:
Bérczen, síkon megzendült az ének.

Szende szellő, olvadozva lágyan,
Fütyörésze alföld nádasában:
Mig a hegység szilajabb szülötte
A *Sió* vadujjongatva tört le.

Mindenütt dal. — Néha megkivánja
A vihar, a felhők orgonája,
S reszket a nagy mindenség egyháza,
Mikor e hang oszlopit megrázza.

De, ha pendült az ideg kobozzán,
Néma lőn a felhői oroszlán,
Lábhegyen járt, csendesen és óva,
Bérczi útán a hegyek zugója.

Majd el-eljött a puszták szellője
Egy-egy hangot elorozni tőle,
S diadallal vitte nyert prédáját:
Megbájolni kedves délibábját.

Fülemile, szégyenülve bokrán,
Édes irigységgel hallgatott rá,
S kedve-szegve rejtezék vadonba
Hogy silányabb énekét elmondja.

Lába előtt a vad szenvedélyek
Megjuházva, békén figyelének:
De csak egy hang kelle, hogy kobozza
Mindeniket őrjöngésbe hozza.

És ha zengé a nyomort, inséget,
Kóros ágyán az emberiséget:
Jött az *Inség*, könnyezett dalára,
Szánakozva ismert önmagára.

Ha pedig a boldogságot dallá,
A *Boldogság* maga megsokallá:
Ismeretlen vágyak keltek benne,
Mintha önmagára irigy lenne.

* * *

Most, a minek örűle, kietlen pusztaság!
Megváltozott körűle természet és világ,
Fagy dermed az erekben, a csermely hallgatag;
Fülemilés berekben üvöltnek a vadak!

Nyomába üldve csörtet halálos ellene
Egy iszonyú kisértet, melynek *Való* neve.
A tündér képzeletnek zengő madarai
Mind elhagyák s nem mernek feléje szállani

Keresné hajlokát, de csak romjait leli:
Alattok eltemetve tört házi isteni!
Ő szörnyekedve nézi és elriadva fut,
És útját arra vészi, a merre nincsen ut.

Függ lantja fűzfa gallyán: repedt öblén a szél.
Vadul végig nyargalván, őrülteket beszél,
Mitől a rémült farkas megfut, s vonít az eb,
Mitől vemhét a szarvas idétlen hozza meg.

S ő bujdosik hazátlan, a dalnak férfia,
Nincs hely a nagy világban fejét lehajtnia. —
Takard, takard el őszi beteg szél nyomait:
Ne leljék üldözői . . . leroskadt hamvait!

(Őszszel, 1849.)

Arany azt írta kézi példányába: «Nem szorosan Petőfire vonatkozik, csak eszményileg festi a magyar költő sorsát» (a magáét is.) Mégis Petőfire gondolunk; reá vall az új Orpheus rajza, a hitves és a gyermek említése s bujdosása vagy eltünése, melyet a vers balsejtelemmel említ. — Pesten látták egymást utoljára, június legvégén, midőn Kossuth többekkel együtt felszólította őket, hogy tüzeljék a népet keresztes háborúra; néhány nap mulva a kormány elmenekült Pestről, Arany hazament, Petőfi Mező-Berénybe, s onnan — Segesvár alá.

Petőfi halála sem szakította el őket egymástól végképen; Arany lelkében tovább él. Eltüntét a nemzeti gyászban is külön csapásnak érzi. Petőfi költeményeinek a költőtől kapott album-kiadásába beleírja görögül az *Odysseia* (I. 242.) sorát: ‚Eltünt nyom és hír nélkül, nekem csak gyászt és jajt hagyott.' Árnya lengi körül a *Névnapi gondolatok*ban; Arany biztatja és vigasztalja férjét kereső özvegyét, ki még nem tudja, hogy özvegy *(Emléklapok)*; az ő visszatértét reméli Egressy Gábor hazatérésekor; együtt siratja lelke ifjuságával *(Letészem a lantot)*; sokszor álmodik vele, mint Egressynek írja, látja feljőni a sírból *(A honvéd özvegye)*, maga mellett érzi munkaközben *(Emlények)*; ő Tyrtæus *A dalnok bújá*ban, ő volna szemében a nagy idők méltó lantosa *Plevna* idején is. Fájdalma csodálattal párosul, s róla szóló utolsó költeménye, mint ez első, szinte mythologiai alakká emeli *(Harmincz év mulva)*.

KARÁCSON ÉJTSZAKÁN.

Lelkem pusztaságos éjjelén keresztül
Kétes ködvilággal egy sugárka rezdül.

Csillag-é vajon, mely, mint vezérszövétnek,
Üdvezitőt hirdet az emberiségnek?

Vagy csak földi hitvány pára, mely föllángol
S éji tánczaikhoz rémeknek világol?

Akár csillag legyen, biztos égi lámpa,
Akár bujdosó láng — én megyek utána!

Mért féljek követni, ha lidérez is? hiszen
Akkor is jó helyre — temetőbe viszen.

(Decz. 25. 1849.)

Az év vége felé helyzete valamicskét enyhült; volt iskola- és hivatalnok-társa, Kenyeres János, szolgabíróságot vállalt s maga mellé vette barátját irnoknak. E hivatalban mentve volt legalább az üldöztetéstől. Irományait a kormánybiztos megyeszerte mintaképen köröztette. Később, tanár korában bekívánt életrajzában azt mondja, ‚az 1850-iki egész évet e lenyűgző hivatalban töltöttem'.

NÉVNAPI GONDOLATOK.

Itt ülök, az órák hosszu voltát mérvén,
Minden társaságom egy homályos lámpa:
És nincs földi lélek, a ki erre térvén,
Jó estét kivánni benyisson szobámba.

Nem tevék talán szert soha jó emberre?
Boldogtalan, a ki nem bir egy baráttal:
S én az enyéimről meghiszem, ismerve,
Hogy ők, mint szerencsém, nem fordultak háttal.

Szűk ugyan lakásom, kényelmet sem adhat,
És gazdája sorsát követi a konyha:
De egy-két barátot még is befogadhat
S tüzhelyem hiányát kebelem pótolja.

Hát miért nem jőnek egy bizalmas szóra,
Hogy velök megoszszam a kevést, a mim van:
Szivemet legalább, ha egyéb nem volna . . .?
Oh, — mivel nyugosznak néma süket sirban!

S hol a puszta domb és egyszerű faoszlop,
Mely szentté jelölje a föld egy zugolyját,
Azt, hol testi részök sár-elemre oszlott
S a feltámadásra magukat kiforrják?

Volt-e kéz, midőn a végsugár kilobbant,
Eltakarni üszkét hamvas szemeiknek?
És fohász, midőn a föld reájok dobbant,
Nyugalmat kivánni hült tetemeiknek?

Vagy talán a szélvész s rengeteg folyói
Jöttek el — nem lévén emberekben részvét —
Temetés helyett a messzeségbe szórni
Szegény boldogoknak rothadékony részét?

De hová juték? hisz örömünnep van ma . . .
Ünnep? igen, az van; de öröm nincs jelen:
Nevem ünnepét én — zárkózván magamba —
Ti, kedves halottak, tinektek szentelem!

Mint az elhagyott sír, lelkem oly kietlen,
Örök éjjelében csak rémeket látok:
Hadd gyujtsak ma benne — kiket ugy szerettem,
Azok emlékéül egy-egy kis világot!

Kis mécsfényt neked is, korod büszkesége,
Lángszellem! ki jövél s eltünél . . . de hova? —
Mint üstökös, melyet élők nemzedéke
Egyszer lát s azontul nem lát többé soha!

Oh! ha tán sok évek, tán lehunyt századok
Multán visszatérendsz, öltve *más* alakot:
Legyen boldog e nép s örömed oly tiszta,
Hogy ne kivánkozzál többé mennybe vissza!

(Deczember, 1849.)

Nevenapja karácsony másodnapjára következik. Szomorú ünnepek és évfordulók ezek. Barátai, író ismerősei ‚tétova búdostak', Vörösmarty Szatmárban rejtőzött, Jókai Borsodban; többeket Kufstein vagy az Újépület zárt el; sokáig levelet sem mert írni senki. Január 4-ikén elsőnek szólal meg legrégibb barátja, Szilágyi István, annyit tudakozva: «Élsz-e te és a tieid? s minő sorsban.» A költő egy pár szóban felel: «. . . jól esett tapasztalnom, hogy még van ember, ki rólam emlékezik. Annyit írhatok, hogy egészség és levegő dolgában nem szűkölködünk. Itt, bérszobában lakunk stb., stb.» Ily nyomorúságban gondol vissza a multra, barátaira, főkép Petőfire, kinek eltűnése növekvő balsejtelemmel tölti el.

A költészet a nemzet szava, szívverése. Az önkényuralom e szót is elnémitotta. «A forradalom legyőzetése után kevesebbet dolgoztam, mint a forradalom előtt, bizonyos lyrai hangulatba estem, a nélkül, hogy lyrám mindig teljes hangot adna.» A czenzura miatt «... a gondolatot már szülemlése perczében meg kelle nyesni, megfosztani legnemesb tenyészmagvától, mielőtt szóvá mert alakulni» — írja Arany, egyik bírálatában. E ‚kényszerített öngyilkossággal' menti e korbeli gyér munkásságát Erdélyi előtt. — Természetes, hogy felburjánzottak az üres szóvirágok, külsőségek. Míg a valódi énekesek elnémultak fájdalmukban, verébhad csipogott. Arany eleinte attól is tartott, hogy a kihaló törzsszel együtt hervad el virága, az irodalom *(Letészem a lantot)*. Szalontai éveinek meghitt tanuja, Ercsey írja, mint megörült a föltámadó *Hölgyfutár* első számainak, hogy az irodalom ‚nem halt meg, csak aluszik'. Midőn később e korbeli töredékeit kiadta, azt írta elébök: «Az idő ... nem vala alkalmas hosszabb költői dolgozatokra. Nem, másutt se, a nyugoti gazdagabb irodalmakban, ... annál kevésbbé nálunk, az 1849 utáni leveretés időszakában, mely kivált a szerző lelkületére ólom súlylyal borult. Ki egyes dolgozatim évszámára pillant, látni fogja, hogy 1848-ig, három év alatt (pedig szellemnyügző hivataltól éjente lopott órákban) négy nagyobb dolgozatot fejeztem be, több-kevesebb sükerrel. ... De jött az általános izgalom, jött a csüggedés kora. Mint a patak, melynek utjába sziklatömbök hengerültek, egyszerre irányát veszti: egy része tóvá tesped, más része több ágra szakadva keresi a kifolyót, de különböző szerencsével; némely ágacska vékony hegyi csurgó alakjában menekül, más vadócz gyanánt bukkan elő, más, egy darabig futva, posványnyá lapul, vagy iszap és fövénytalajban vész el: úgy voltam én. Hajtott a munkaösztön, de nem találtam irányomat. Az a derült nagyobb munka, melyben 1848 előtt hős-idylli képeket kezdtem rajzolni *(Toldi)*, elvesztette rám varázsát; más, kedélyemhez s az általános hangulathoz illőbb tárgyat kelle keresnem. Így fogtam a *Bolond Istók* első énekébe ... egyidejűleg ... némely kisebb munkákat is körvonalaztam. Ilyen lett volna *Furkó Tamás*, ... ilyen *A falu bolondja*.» E korból való *Mátyás dalünnepe*, *Vojtina Ars poetikája*, — mind töredék. Csak *Katalin* sötét történetét s a *Nagyidai czigányok* keserű komikai rajzát nem hagyta abba.

Ehhez járult testi lankadtsága. «... egy (1853 óta tapasztalt) physikai változásom mind inkább elcsüggeszte, hogy nagyobb művet valaha befejezhessek. A kisebb költemények ez időtájt meglehetősen felszaporodtak: de minden kisérlet, a nagyobbakat egész kitartással révpartra vonszolni, csak fájdalmas elégedetlenségben végződött. Így lettem én, hajlamom, irányom, munkaösztönöm daczára, subjectiv költő, egyes lyrai sóhajokba tördelve szét fájó lelkemet.» Költészete egészen egygyé olvadt a kor lelkével: csöndes, búra hajló természete hű kifejezője a gyász és szenvedés éveinek. Költői egyénisége most egészen külön válik a Petőfiétől. Mint Gyulai mondotta: «Petőfi lelkesitője nemzetének a harczban, Arany vigasztalója a harcz után. Petőfi költészetéből századokra hangzik a kardok csattogása, a trombita hangja, az ágyúdörej s a diadal mámora; Arany költészetében a késő unokák is érezni fogják a hazafi könnyét, gyászát, a legyőzött Magyarország sóhaját és szenvedése erényeit.» (Az Arany-emlékszoba megnyitásakor, Nagy-Szalontán.)

E bánat és e csüggedés hatja át ez években költészetét. Erdélyi János szóvá is tette verseinek sötét hangulatát. A költő azt írta neki: «... e fájdalmas versek egy bizonyos epocha szüleményei, s ha nincs is meg minden versben az engesztelődés, az egész gyüjteményben megvan ez.» Épen ezt emeli ki Gyulai Pál. «Arany lyrájának alaphangja mindig az elegia maradt — írja, — mely néha ódává emelkedik vagy humorba csap. S a fájdalom és vigasz e költészete mily igaz és gazdag! A fájdalom mindig megtisztul nála s a vigasz soha sem keresett, nem pusztán a reflexio szüleménye, az is épen úgy szívből jő, mint maga a fájdalom. — Mint a görög tragédia chorusa kíséri az élet küzdelmeit, aggódik, mereng, néha remél is, de mindig vigasztal s ha nem változtathat a sors végzésén, könnyes szemmel nyugszik meg benne. Lyrája benső lényegében nem egyéb, mint küzdelem az emberi élet nyomorúságai, a pessimismus, a kétségbeesés ellen. Nem annyira küzdelmeit rajzolja, mint magát a megnyugvást, a hová emelkedett, de a letörült könnyek nyomai meglátszanak s az oszló kétely árnya még ott borong.»

Költészete külsőleg is megváltozik. Már *Murány ostromá*ban «oly nyelvet akarék megkísérteni, mely az irodalmi s népies nyelv közt mintegy középet tartson» — mondja maga. Most tovább halad ez úton. Levertségét, csüggedt hangulatait miért szórná a nép közé? Módjában sem volna a néphez szólni. Később a Petőfieskedők túlságukkal le is járatják a népies irányt. E korbeli borús költészete jobban megfér hangban a nyugati formákkal; kisebb verseinek nagyobb része így zeng. «Művészi technikájuk igen jó hatással volt a Petőfi-utánzók féktelen és pőre irálya ellen ... folyton mintaképe vala az alak művészetének a nyugati formák körében is» — úgymond Négyesy.

FURKÓ TAMÁS.

Ki zengi meg, ha én nem, a mult nagy napjait:
Vitéz Furkó Tamásnak kegyetlen dolgait,
A melyeket viselt ... vagy, mondani akarom:
Mik őt úgy megviselték, vizen és szárazon.

Mindig bolond hónap volt, mióta e világ,
Az, melyet márcziusnak keresztelt a diák:
Fagy, hó, eső, derült ég, vihar ... mind egy napon!
Csak úgy bámul belé a bölcs kalendáriom.

De a mióta Caesart hatalma nimbusán
Megdönték a zavargók Martius idusán,
Nem volt e hónak olyan tizenötödike,
Mint az, mely harmadéve amúgy közénk üte.

E volt ütés magáért! ez volt a csattanás!
Szemét-fülét behúnyta nemes Furkó Tamás:
Hiába! mind hiába! . . . most is zúg a füle,
S nemzetiszín karikát hány a szeme bele.

Egyszerre megtagadva ötvenkilencz robot!
Egyszerre szélyeltörve a mogyorófa bot!
Egyszerre úr a jobbágy: kalapját fölteszi,
S mellé a „szabadságot" négy garasér' veszi.*

Egyszerre tönkre jutva kilencz zsíros pere,
Melyek után ma-holnap uradalmat nyere;
S alóla, haj! kirugva a táblabiró szék,
Melyen diurnizálva, kényére nyujtózék.

Damokles kardjaként függ felette az adó,
Előfogat, kovártély . . . mind oly irtóztató!
A régiből mi sincs már, csak ősi levele,
Hogy ablakot ragaszszon, üveg helyett, vele.

A régiből mi sincs már . . . de még van egy, igen:
Az egy Borbála asszony maradt a régiben;
Trónusok ingadoznak, és trónus összedűl:
Az ő papucskormánya áll rendületlenül.

Mint a vihar midőn tép nagy cserfa szálakat,
Villám nyerít, a szél fú, fú hogy majd megszakad:
Zúg, tombol és világot dul a forradalom:
S te szikla módra fennállsz, óh papucs-hatalom!

Ekkép sohajta Furkó, hajdan kortes vezér,
S oly nagy kokárdát tűz fel, mint egy cseléd kenyér.
Mi haszna! a szabadság ő véle nem közös:
Az ő jobbágyi láncza le nem hull, örökös!

„Eh, örökös!" kiálta egy szép esthajnalon,
„El, a táborba holnap! hí a ráczmozgalom;
Hetven nap, hetven éjjel: talán míg ez kitölt,
Az ördög elvisz ottan engem, vagy itthon őt."

Gondolta és azonnal a készülőt veré,
Megköszörülte kardját, és flintát vőn elé;
Szerencse, hogy „muszájból" is menni kelletett,
Megbánta volna máskép ezt a készűletet.

Elment tehát, s szivéből örült, hogy mehete,
Hogy otthon nem marasztja szitok vagy pemete.
És tarta nagy beszédet az indulás előtt,
Beléjött abba Árpád, s minden vitéz előd.

Meg is tevé hatását a sallangos beszéd:
Legottan megcsodálák az ő roppant eszét;
Legottan századosnak emelteté magát,
Mely rangra főfő érdem volt egy posztó kabát.

Út közbe' már, előbb mint a rendelt helyre ért,
Vitézi hajlamának adá nem egy jelét:
Lehúzatá a bírót, ha nem volt kész fogat,
Felgyujtással ijeszté a rémült falvakat.

Nem is volt párja ebben, csak egy-kettő talán,
Többek között egy A . . . purg, vagy B . . . purg Ferdinánd,
Vadászhadnagy, guerilla . . . vagy ilyenféle hős;
Emlékezik reá még egy régi ösmerős.

Elvégre, hogy megálltak a rospont-szekerek,
„Itthon vagyunk!" kiálta „ez már Nagy-Becskerek" —
Vagy Szárcsa, vagy Botos, vagy Torák, vagy Usdin . . . a
Kő tudja! — messzi külföld az a Vojvodina.

* A nemzeti kokárdát. *A. J.*

Ottan, mihelyt evésben, ivásban jóllakott,
Kiállíta vitézül tizenkét silbakot,
Hogy őrzenék személyét minden megtámadás
Ellen, — tovább se' gondolt vitéz Furkó Tamás.
— — — — — — — — — — — — — — —

(1850.)

A tudatlan és hatalmaskodó táblabírák rajza, kik a szabadságharczban annyi galibát okoztak; Petőfi is kezdett róluk ily gúnyképet, derültebb hangon. E vers «a forradalmi bramarbások hőstettein akart nevetni — sírnom kellett, s abbahagytam.» E jellemképet Riedl így csonkán is a magyar típusok közé sorozza.

EMLÉKLAPRA.

Magánosan, mint egyes falevél,
Testvéri közzül melyet elszakít
S távol vidékre hajt az őszi szél, —
Meddig heversz még, puszta kis lap, itt?
Jer, jer, megírlak és könnyű hajódat
Nyúgoti szellők árjába vetem:
Vidd asszonyodnak, egyszerű lapocska,
Szives, de bánatos üdvözletem'!

Keresd fel őt . . . de, kérded, merre? hol?
Azt nem tudom . . . valahol a világban:
Hisz útasítni fog minden bokor,
Rendes lakát hol vette a hazátlan!
Ottan keresd fel és vigasztalásul
Beszéld le néki súlyos életem.
Vidd asszonyodnak, egyszerű lapocska,
Szives, de bánatos üdvözletem'.

Gyászban találod — oh, hogy is ne! — őt:
— Ki az, kinek oly méltó gyásza van! —
Mint honleányt, mint özvegy árva nőt:
Igy is, amúgy is oly boldogtalan!
Szendén illessed fájdalmát szivének,
Hogy eszmélése kinzó ne legyen.
Vidd asszonyodnak, egyszerű lapocska,
Szives, de bánatos üdvözletem'.

Mondjad, hogy én is kettőt gyászolok:
Az ő siralma testvér az enyémmel:
Más a viszony, nem más a tárgy, az ok;
Bir-e még ő —? én nem birok reménynyel.
Oh, a reményből nyujtson egy sugárt, egy
Még hervadatlan fűszálat nekem! —
Vidd asszonyodnak, egyszerű lapocska
Szives, de bánatos üdvözletem'.

Mikép az elszakadt hű férjet ő,
Keresem én az eltűnt hív barátot;
Sötét az élet, ah! semmit se látok —
És néma, nem felel, a temető.
Enyészet dulta-é fel ifjuságát?
Vagy bujdosik földetlen földeken . . .?
Vidd asszonyodnak, egyszerű lapocska,
Szives, de bánatos üdvözletem'.

Nevét se' hallom. Mintha el lehetne
Feledni azt, alig említi ajk;
De a nemzet szivében eltemetve
Érzem s megértem a titkos sohajt:
«Fog-é zendülni még költője lantja?
S *ha* fog zendülni síkon, bérczeken? . . .»
Vidd asszonyodnak, egyszerű lapocska,
Szives, de bánatos üdvözletem'.

Mért nem megyünk el a magános völgybe,
Hol cziprust ültet a gyász *hír* neki?
Tanúbizonyság lenne annak földje,
Ott hulla-é a dalnok vére ki:
Minden csepp vérbül *új virág* kelendett
És *több* madár zeng ott a ligeten —
Vidd asszonyodnak, egyszerű lapocska,
Szives, de bánatos üdvözletem'.

Vagy tán, zarándok úton, egyedül
Bolyong, mikép az üldött bérczi vad;
Ki mer hajlékot nyitni enyheül?
A csüggedettnek ápolást ki ad?
Ki nyujt hűs csöppet dallamos ajkára
Italt ha kér, aléltan, betegen . . .?
Vidd asszonyodnak, egyszerű lapocska,
Szives, de bánatos üdvözletem'.

Repülj utadra most . . . de nem, ne még,
Száritsd föl nedvesült szárnyaidat:
Nehéz vagy a könyhullatás miatt,
Melylyel emlékeinek áldozék.
Majd csak felszárad a köny . . . ámde a bú? —
Oszlik talán egy hosszu életen. —
Vidd asszonyodnak, egyszerű lapocska,
Szives, de bánatos üdvözletem'.

(1850.)

E vers valóban emlékkönyvbe, a Petőfiné albumába volt írva; a jegyzet azt mondja: «Egy emlékkönyvi fehér lapra, mit szerző még júliusban, 1849. magához vett»; verseinek kézi példányában pedig ez van: «Petőfiné ekkor Kolozsváron volt, hol férje eltűnte után sokáig tartózkodott. Oda küldtem neki a tőle régebben átvett albumlapon a költeményt.» Ez januárban lehetett; februárban Petőfiné már elhagyta Erdélyt, hol eltünt férjét kereste. Akkoriban divatosak voltak a könyvalakú tokba foglalt külön emléklapok. A költemény név nélkül, csak A. jegy alatt jelent meg, 1850-ben, a *Magyar Emléklapok*ban, mindjárt az első számban, márczius elején. Szilágyi Sándor gyüjtötte itt össze a java írókat; ha füzeteit lefoglalták, új czímen újra kiadta s folytatta, négyszer is cserélve czímét egy év alatt. Sokan írtak betű s álnév alatt; Tompa csak a T. betűt tette ki, Jókai Sajó néven írt.

ÉVEK, TI MÉG JÖVENDŐ ÉVEK.

My hair is gray, but not with years.
Byron.

Évek, ti még jövendő évek,
Kiket reményem megtagad,
Előlegezni mért siettek
Hajam közé ősz szálakat?
Miért vegyülget ily korán e
Lombok közé sápadt levél,
Emlékeztetni a vidor fát,
Hogy majd kiszárad és — nem él!

Nem evvel tartoztok ti nékem:
Kaján elődötök, a *mult*,
Adós maradt sok szép örömmel,
Míg szerfölött is oszta bút;
Ennek kamatját, jó *reményűl*,
Fizessétek le most nekem;
Ki tudja, úgyis: érem én azt,
Hogy a tőkét fölvehetem?

Vagy épen azt jelenti e hó,
Fürtömre mely szállongni kezd,
Hogy bár rövid volt, vége! vége
Nyaramnak s a tél berekeszt? —
S hogy meg ne essék szíve rajtam,
Ha jókor meglep a halál,
Azért kell, mint az ősz kalásznak,
Megérnem a sarló alá?

Úgy van. Nem évek száma hozza
— Nem mindig — a vén kort elé:
Kevés esztendők súlya szintugy
Legörnyeszt a mély sír felé.
És nékem e földön teherből,
Bánatból rész jutott elég:
Azzal fölérő boldogságot
Hiába is reménylenék.

Ah! vén vagyok: tapasztalásom
Tárháza megtelt gazdagon:
Ott van, romok közt, életemnek
Vezére, széttört csillagom;
Ott egy szakadt fonál: ez a hit;
Egy csonka horgony: a remény;
Ily gyüjteménynek birtokában
Az ifju hogy ne volna vén!

Szétnézek és többé körültem
Nincs a nehány kedves barát,
Aggódtatóan rám függeszti
Szemét egy könyező család.
Eleget éltem, hogy utánam
Emlék maradjon itt alant :
Emlékül inséget hagyok s e
Két vagy három boldogtalant!

Szűnj meg, panasz ; ne háborogj szív!
Bünöd csak egy volt : az erény,
Ha veszteség ennek jutalma,
Jajgassak-é, hogy megnyerém?
Vigasztalásul, annyi szenved,
És szenved nálam annyi jobb ;
Miért ne én is . . . porszem : a kit
A sorskerék hurczol s ledob!

(Febr. 15. 1850.)

E vers föltárja összeomlott életét, megtört lelkét ; mintha egyszerre elaggott volna. Erre czéloz a *Chilloni fogoly*ból vett jelige, ezt fejti ki a 4. szak. Ez év tavaszáról mindössze öt verse van ; «. . . még az elégiáig sem higgadtam meg» — írja Szilágyi Sándornak, ápr. 14. Tompának pedig : «Vajha a kebel fájdalmát is így lehetne megszüntetni villany által! . . . úgy szeretnék elalunni sokáig — sokáig : örökre! . . . A vénséget nem okolhatom ; az igaz, hogy elértem már «il mezzo camino di nostra vita» az emberi élet ösvenyének felét : de hisz Dante csak akkor kezdett isteni comœdiájába s Cervantes agg korában írta az örök ifjúságú Don Quixote-t. Más a baj, édes barátom!» (52. decz. 1.) — E sóhajnak visszhangja a *Letészem a lantot.*

KOLDUS-ÉNEK.

Küszöbről küszöbre járok, hol be, hol ki . . .
Ne üzenjetek, hogy nincsen itthon senki,
Ne uszítsátok az ebet, hogy letépjen,
Annyi kezem nincsen, hogy magamat védjem :
Szegény honvéd jövök, kérni egy falatot.
— Adjatok, adjatok a mit Isten adott.

Mennyi drága erő, és mennyi nemes vér!
Hozzáfoghatót a történet nem ösmér.
Mi haszna! az erőt ásta benső féreg :
Büszke, szenvedélyes, versengő vezérek ;
Tiszta vérünk szennyes oltáron ontatott.
— Adjatok, adjatok a mit Isten adott.

Sokat táboroztam, meg is nyűttem, látszik ;
Versecztől Szolnokig, Izsaszegtől Váczig.
Ott maradt a jobb kéz, mankót hordoz a bal,
Mankóstul sem ér föl régi ép lábammal :
Oh, e rongyokat már hogy is nem hagytam ott!
— Adjatok, adjatok a mit Isten adott.

Egy szelet kenyérkét, alamizsna fillért . . . !
Valami pénz csak kell, s nem tagadom, hogy mért :
Majd, ha eltikadtam, . . . a déli nap éget,
Kocsmaházba térek egy ital bor végett ;
Jó hely az, legalább nyújt egy kemény padot.
— Adjatok, adjatok a mit Isten adott.

Ne pirongassatok, hogy koldulni szégyen,
Koldusbotom miatt más piruljon, én nem !
Ha tisztét mindenki tette volna, mint én,
Falatomhoz e sós könyet nem vegyítném :
Sántán is, bénán is, töltenék víg napot.
— Adjatok, adjatok a mit Isten adott.

Megitél a világ, hogy részeges vagyok,
Pedig, ha én iszom, hej! van arra nagy ok :
Magam sorsa is bánt . . . de az mind csak semmi,
Megszokná az ember végre föl se venni :
Más seb az, a melyre nem lelek balzsamot! . . .
— Adjatok, adjatok a mit Isten adott.

Oh! mikor ez a seb idebent megsajdul,
Lelkem minden húrja átrezeg a jajtul;
«Húzd rá czigány, mondom, egy keservest, ingyen»,
És a czigány húzza, áldja meg az Isten;
Könnye pergi át a barna ábrázatot . . .
— Adjatok, adjatok a mit Isten adott.

Nyomorú egy élet . . . magamért nem bánnám,
Ha a holnapot már hozzá nem számlálnám;
Ám e szakadt könyvet ti csak foltozzátok:
Majd olvas belőle egykor unokátok
Dicsőségetekről egy-két *igaz* lapot.
— Adjatok, adjatok a mit Isten adott.

Azt mondák, mikor a harczban ömlött vérem,
Tíz holdnyi örökség lesz valaha bérem.
Tíz arasz is jó lesz, gondolám magamban,
Koránsem gyanítva, milyen igazam van:
Oh, ha megtaláltok egykor az útfélen,
Adjatok egy szűk sírt hazám szent földjében.

(1850.)

Világos után sok költő megénekelte a csonka honvédet; e théma végső kihangzása Gyulai Pál *Hű leánya* (1882), hol a bénaság már csak a szerelem győzelmét emeli a balsors fölött. Jobbára külsőleg rajzolták a béna harczost, a tárgytól várva a hatást: Arany lelkéig hatolt, s a megindulást szinte cselekvővé kelti. A gyásznak még elkeseredése érzik rajta, mely vádba tör ki; a kézirat nem is *versengő*, hanem *áruló* vezérekről beszélt. A koldus szemrehányása nem üres szóbeszéd: Kossuth 1848. decz. 22-én hirdette ki a Honvédelmi Bizottmány nevében, hogy a nemzet a béna harczosoknak holtig való tartást, ezer forintot vagy tíz hold földet ad fejenként. — A verset csak 1861-ben lehetett kinyomatni; akkor röplapon is árulták, névtelenül. Összes költeményei közé a költő csak 67-ben vette föl, az 1. versszak *honvéd*-jét (5. sor.) *harczfi*ra enyhítvén, de kézipéldányába később oda irta: « . . . *honvéd* kell; úgy volt irva eredetileg».

ÉVNAPRA.

Kelsz és lenyugszol észrevétlenül:
Innep volnál, de senki meg nem ül,
Végzetes évi nap!
Oh, e tömeg más napot ünnepel;
Titkon sohajtja meg a hű kebel
Halomra dölt oltáridat.

Emléked átkos, nyomasztó tereh:
A vérnek és könyűnek tengere
Mind, mind ahhoz tapad.
Az ember gyönge: félve néz feléd,
S mint egykor a tanitvány mesterét,
Nehéz időkben megtagad . . .

(1850. márczius 15.)

Verseinek kézi példányába ezt írta a költő: «Mártius 15-ére, midőn még egymás hallgató közönyét gyanús szemmel néztük s nem értettük ki belőle, hogy (kevés kivétellel) mindnyájan jó hazafiak maradtunk.»

LETÉSZEM A LANTOT.

Letészem a lantot. Nyugodjék.
Tőlem ne várjon senki dalt.
Nem az vagyok, ki voltam egykor,
Belőlem a jobb rész kihalt.

A tűz nem melegít, nem él:
Csak, mint reves fáé, világa.
Hová lettél, hová levél
Oh lelkem ifjusága!

Más ég hintette rám mosolyját,
Bársony palástban járt a föld,
Madár zengett minden bokorban,
Midőn ez ajak dalra költ.
Fűszeresebb az esti szél,
Himzettebb volt a rét virága.
Hová lettél, hová levél
Oh lelkem ifjusága!

Zengettük a jövő reményit,
Elsirtuk a mult panaszát;
Dicsőség fényével öveztük
Körűl a nemzetet, hazát:
Minden dalunk fris zöld levél
Gyanánt vegyült koszorujába.
Hová lettél, hová levél
Oh lelkem ifjusága!

Most . . . árva énekem, mi vagy te?
Elhunyt daloknak lelke tán,
Mely temetőbül, mint kisértet,
Jár még föl a halál után . . .?
Himzett, virágos szemfedél . . .?
Szó, mely kiált a pusztaságba?. . .
Hová lettél, hová levél
Oh lelkem ifjusága!

Nem így, magánosan, daloltam:
Versenyben égtek hurjaim;
Baráti szem, müvészi gonddal
Függött a lantos ujjain;
Láng gyult a láng gerjelminél
S egygyé fonódott minden ága.
Hová lettél, hová levél
Oh lelkem ifjusága!

Ah, látni véltük sirjainkon
A visszafénylő hírt-nevet:
Hazát és népet álmodánk, mely
Örökre él s megemleget.
Hittük: ha illet a babér,
Lesz a ki oszszon . . . Mind hiába!
Hová lettél, hová levél
Oh lelkem ifjusága!

Letészem a lantot. Nehéz az.
Kit érdekelne már a dal.
Ki örvend fonnyadó virágnak,
Miután a törzsök kihal:
Ha a fa élte megszakad,
Egy perczig éli túl virága.
Oda vagy, érzem, oda vagy
Oh lelkem ifjusága!

(Márcz. 19. 1850.)

Minden költőn erőt vesz néha e csüggedés, hogy elforduljon hivatásától; Petőfi is írt így *(Falun; — Arany Jánosnál)*. Aranynál ez sem puszta szólam: két okkal magyarázza. Egyik: nem az már, a ki volt. Ez a sóhaj közhely. Tolnai Horatiusból idézi s Ovidiusból: Non sum qualis eram. Arany valóban érezte; Tompának így ír: «. . . nem vagyok többé az, a ki voltam» (54. okt. 18.); gyakori szólása ez; Szilágyi Istvánnak is írja: «Nem az vagyok többé, a ki voltam, nem tudok lelkesülni semmiért, nincsenek eszméim a jövőre, terveim, reményeim nem vonzanak többé» (54. márcz. 19.); ez egészen összevág e verssel. Erdélyinek meg is magyarázza: «Átok gyanánt fekszik rajtam . . . a közelebbi néhány év, ez szegte szárnyamat, érzem.» A másik ok, hogy énekét pusztában kiáltó szónak hiszi. Tompának mondja: «Olykor úgy érzem, hogy *még* nem volna lehetetlen oly művet producálnom, mint *Toldi* volt . . . De minek? de kinek? e gondolat nehézkedik ólomsúlyosan tollamra . . . S így *költeni* lehetetlen» (53. jun. 28.) Ilyen mély háttere van költeményeinek, ennyire igazolják azoknak érzéseit és gondolatait bizalmas levelei. Kifejezésében pedig érdekes példája e vers annak, mint tudta a költő a czenzura korában az általános érzéseket egyénien tüntetni fel, s mégis átérzik titkos jelentősége mind annak, a mit elleplez. Bérczy mondotta, hogy e versnek még refrainje is tolmácsa az egész korszak érzelmének.

FIAMNAK.

Hála Isten! este van megin'.
Mával is fogyott a földi kín.
Bent magános, árva gyertya ég:
Kívül leskelődik a sötét.
Ily soká, fiacskám, mért vagy ébren?
Vetve ágyad puha-melegen:
Kis kacsóid összetéve szépen,
Imádkozzál, édes gyermekem.

Látod, én szegény költő vagyok:
Örökül hát nem sokat hagyok;
Legfölebb mocsoktalan nevet:
A tömegnél hitvány érdemet.
Ártatlan szived tavaszkertében
A vallást ezért öntözgetem.
Kis kacsóid összetéve szépen,
Imádkozzál, édes gyermekem.

Mert szegénynek drága kincs a hit,
Türni és remélni megtanit :
S néki, míg a sir rá nem lehell,
Mindig tűrni és remélni kell!
Oh, ha bennem is, mint egykor, *épen*
Élne a hit, vígaszul nekem! . . .
Kis kacsóid összetéve szépen,
Imádkozzál, édes gyermekem.

Majd ha játszótársaid közűl
Munka hí el — úgy lehet, korán —
S idegennek szolgálsz eszközűl
Ki talán szeret . . . de mostohán :
Balzsamúl a hit malasztja légyen
Az elrejtett néma könnyeken.
Kis kacsóid összetéve szépen,
Imádkozzál, édes gyermekem.

Majd, ha látod, érzed a nyomort,
Melyet a becsület válla hord ;
Megtiporva az erényt, az észt,
Míg a vétek irigységre készt
S a butának sorsa földi éden :
Álljon a vallás a mérlegen.
Kis kacsóid összetéve szépen,
Imádkozzál, édes gyermekem.

És, ha felnövén, tapasztalod,
Hogy apáid földje nem honod
S a bölcsőd s koporsód közti ür
Századoknak szolgált mesgyeül :
Lelj vigasztalást a szent igében :
«Bujdosunk e földi téreken.»
Kis kacsóid összetéve szépen,
Imádkozzál, édes gyermekem.

Oh, remélj, remélj egy jobb hazát!
S benne az erény diadalát :
Mert különben sorsod és e föld
Isten ellen zúgolódni költ. —
Járj örömmel álmaid egében,
Utravalód e csókom legyen :
Kis kacsóid összetéve szépen,
Imádkoztál, édes gyermekem!

(1850.)

Ritka bátorsággal önti ki panaszait e nehéz időkben, az idegent szolgálás, a megtiprott erény miatt, az apák földjeért, mely a serdülőknek nem lesz hazájok ; mindezt alig fátyolozza el a családi hang, hogy fiával beszél ; a hat éves gyermeken keresztül az egész jövő nemzedékhez szól. Lelkének már csak a hit ád vigaszt, s itt nem annyira a vallásos megnyugvás, mint inkább sovárgása érzik. Tartózkodó Múzsája csak most szól családi köréről, mikor minden más romokban hever, s művészi ereje családias költeményeiben is a közhangulatot fejezi ki, a kor egész kínját és szenvedését ; nem ok nélkül nevezte őt Greguss nemzete ‚korköltőjé'-nek.

JULISKA ELBUJDOSÁSA.

Töredék.

Egyszer egy kis leány* mit tett fel magába?
Azt, hogy ő biz' elmegy széles e világba,
Elbujdosik messze, a határon végig,
A mező párkányán leboruló égig,
Túl a három nyárfán, a tanyákon is túl.
Fele sem bolondság, mert már épen indúl ;
Látszik, hogy koránsem tréfa volt a terve ;
Szegénykét, vajon mi indíthatta erre?

Hát bizony gyakorta megesik, nem ujság
A gyerek-szobában az ily háborúság :
A fiú vagy lányka tisztjét megfeledi :
Papa megdorgálja s a mama megfeddi,

Sőt, ha nagy a vétség s nagyon rosz a gyermek,
Az se' hallatlan, hogy valakit megvernek,
Azzal kényszerítik a maga javára,
Melynek egy-két könycsepp nem olyan nagy ára.

A mi kis lányunkat vereség nem érte :
De fájt neki a szó s megneheztelt érte ;
Félreül duzzogni, csinál képet, hosszút,
Töri fejét nagyba, mikép álljon bosszút.
Mellé sompolyog a cziczus, vigasztalja,
Dorombol egy nótát, a kezét is nyalja :
De a keményszivű elveri a macskát,
Orrára nyomintván egy goromba fricskát.

* Arany Juliska volt, nyolcz éves korában. *A. J. jegyzete*, irónnal.

Jön az ebéd sorja, csörög tányér, kalán :
Ez a kis haragost megbékíti talán?
Ő dehogy! akármint terítnek, tálalnak :
Ő még arra sem néz, elfordul, a falnak.
Majd összekeresi, a mi csak az övé,
Szép rendetlenségbe köti mind együvé ;
Nem marad ki semmi, vele megyen a *báb:*
Lesz kivel az úton *beszélni* legalább.

Akkor megcsókolja szüleinek kezét,
Búcsúzik örökre ; nem használ a beszéd ;
Anyja szépen kéri : «Ugyan hova mennél?
Hol hálnál az úton?, mit innál? mit ennél?
Ne menj el galambom, ne menj el virágom!
Ki lesz akkor az én kedves kis leányom?
Ha te engem itt hagysz, ugyan hova legyek?»
Gondolá a rosz lány : azért is elmegyek.

De az édes apja komolyan így szóla :
«Már fiam, ha elméssz, nem tehetek róla :
Itt van egy fehér pénz a nagy útra, tedd el ;
Erre sem vagy méltó önön érdemeddel.»
Fanyalogva nyult a kis leány a pénzhez,
Otthon maradásra szinte kedvet érez :
De örökségét már kiadá az atyja,
Egy szó kellene csak : szóval sem marasztja.

(Elindult *világra*, de az utczaajtónál egy kutyát látott, s nem mert világra menni.) *A. J. jegyzete.*

(1850.)

A fiú mellett a leány képe. E két gyermek a költő házának bája és derűje. Atyjok 45-ben így rajzolja őket Szilágyi Istvánnak (aug. 1., kiadatlan részlet) : «Julcsa már 4 éves, s több mint egy év óta szavalja Czuczor ‚Falusi kis leányát Pesten', Uhland ‚beteg leányát' . . . s örömömül szolgál, hogy bár földi javakat nem hagyhatok néki örökül, ép értelem és eleven képzelgés sajátjai, az utolsó év kivált meglepő jeleit mutatja költői és festészi fogékonyságának, melyek már ön itt léte alatt is, a képek iránti vonzódásában, kitüntek. A másik «fiam» Laczi, két hónap híján másfél éves, szalad és jár, de még nem beszél ; herculesi termettel, izmos tagokkal s értelme fejlődéséből itélve ép lélekkel — mely ugyan a Julcsa kényesői fürgeségű elevenségével csaknem ellentétet képez, — van megáldva ; tetteiben igen elővigyázatos, óva tesz valamit, ritkán bukik és akkor is kisegíti magát, hogy nagyot nem esik ; többnyire komolyan csendes, de azért nem mogorva, ritkán sír, néha azonban igen mérges. Ön psycholog, ítéljen ezen vonásokból jövendőjükről.» Így figyeli az apa szeme gyermekei természetét, oly jól, hogy a későbbi évekkel valóban e vonások fejlenek ki. Az irodalomba Petőfi vezette be a két gyermeket ; említi őket első látogatásakor *Uti leveleiben* (VII.), komolyra forduló tréfás hexametereiben is emlegeti «a barna Laczit s a szőke Julist e — Kedves gyermekeket». Laczinak írta bájos gyermekversét, melyre a négy éves fiút kis nénje tanította meg ; «Julcsa könyvből olvasta, Laczi hallgatta, úgy tanúlták be» — írja atyjok Petőfinek (47. aug. 25.). — Most Arany maga világítja meg kedves házanépét, a fiút s az érzékeny leányt, kinél a mély kedély apai örökség. A költő önmagáról is mond el hasonló esetet Tompának : «. . . én a mondó vagyok, hogy az ily *Schlag*-beli ember, mint te és jó magam, versírás nélkül is *poéta* maradt volna, . . . kinek a lelke mindenfelől csupa *könyök*ből áll, s minden érintkezést fájdalmas ütésnek érez. Nem voltam 12 éves, mikor egy apai feddés miatt elkeseredve, *világra* akartam bújdosni, el is mentem egész a «homok-gödrök»-ig, . . . ott iszonyú elkeseredéssel tünődtem sorsom mostohaságán, mindaddig míg — haza éheztem» (58. május 11.). Épen ezért ragadhatta meg e családi érzékeny vonás ismétlődése annyira, hogy versbe akarta írni.

EGYKORI TANÍTVÁNYOM EMLÉKKÖNYVÉBE.

Én láttam a bimbót, én láttam azt,
Midőn, érezve a nyájas tavaszt,
Kezdett kifejleni :
Őrűlt a lelkem és kéjjel telék,
És mint hiú kertész, sokat merék,
Sokat, reményleni.

De ennyit nem. Reményem balga volt,
Árnyékban sem mutatta a *valót:*
Milyen lesz a virág.
A *természet* rá csillogó mezet
Szövött ; a sok kontár kertész kezek
El nem torzíthaták.

Hintsed, virágszál, most hintsd bájaid.
A hervadásnak messze napjait
Rettegned nincsen ok:
Érintsen bár a hervadás szele,
Dús illatod, lényednek szebb fele,
A *szellem* élni fog!

(1850.)

Rögtönzés, Rozvány Bettinek. Az öreg Rozvány görög boltos volt Szalontán. Erzsébet leánya (Betti) épen akkor végezte el az elemi iskolát, mikor Arany (1839 tavaszán) jó remény fejében lemondott a korrektorságról, a megigért városi irnokságot azonban nem nyerte el, így kenyér nélkül maradt. Rozvány nevelőnek hívta leánya mellé, lakás és teljes ellátás fejében; Arany elfogadta, s ott élt, míg őszszel megkapta az óhajtott állást. Gyöngyösy regényes történetet tud arról, hogy mikor Arany fiatalkori vándorlásából hazakerült, Rozványra ellenségei gúnyverset akartak vele iratni, mi vidéken a bosszú egyik fegyvere; Arany felháborodott e lealázó ajánlaton, mert nem akart szerencsétlenségében rossz emberré válni. Ezért szerette volna meg Rozvány. A nevelő e félév alatt szinte hozzátartozójukká vált; barátságot kötött a két fiúval, Györgygyel, a kiből később ügyvéd lett, s Andrással, kiről *Kortársam halálára* cz. késői verse szól. Mikor Világos után elmenekült Szalontáról, családját Rozványékra bízta. 50-ben egy délután náluk volt látogatóban; észrevétlenül magával vitte az asztalról volt tanítványa emlékkönyvét, melyet másnap reggel Erzsike az ablakban talált, a zsalu levelei közt becsúsztatva; benne e vers. A költő nem adta ki, csak holta után küldte meg fiának Rozvány György.

HÁZIURASÁG.

Költők! a végzet ellen
Ám zúgolódjatok:
Én nem panaszkodom már:
Én háziúr vagyok.

Bizúgy, barátim, Isten
Fölvitte dolgomat:
Hiába sápadoztok
Irigykedés miatt.

Szegény, szegény csavargók!
Tudjátok-e, mi a:
Valakinek tulajdon
Lakházzal birnia?

Ki tudja, mennyi földet
Betüslött, béfuta,
Mig volt urát föllelte
A jó öreg kutya!

De ti, költő barátim,
Ha erre vét a hab,
Csak jöjjetek be bátran:
Bodré meg nem harap.

Hogyan tudnátok, hisz' ti
Más ember tűzhelyén
Hányódtok . . . én is voltam
Olyan szegény legény.

S én a viszontlátáskor
Be nem fogadhatám:
Nem volt számára egy zug
A gazda udvarán. —

Csak jöjjetek be: nálam
Lehet nyugodnotok:
Fölösleg ágy van, a ház
Sem mindenütt csorog.

Mit nem szenvedtem én is
Mióta elhagyám
Boldogságom bölcsőjét,
Szerény csöndes tanyám';

Most itt van ő is, a hű
Bodré, együtt velem;
Mintha magáé volna
Ugy őrzi tüzhelyem.

És kertem is van, ah, ez
Valóságos liget!
Hüs árnyat benne fél száz
Gyümölcsfa hinteget.

Midőn a hű komondor,
Mely gazdátlan maradt,
Olyan keservesen nyitt
Idegen ház alatt!

S fenntartja a tekintélyt
Mint háziúr ebe;
Szeretném látni, kedve
Ellen ki jőne be!

Itten merengek én el
Olykor s szemem ragyog:
Könytől-e . . . vagy örömtül
Hogy háziúr vagyok?

Sőt a mi több, lakóm is
Van, egy kis föcskepár,
Mely sárfalamra, sárból,
Szerény fészket csinál.

Mely nékem hajnalonként
Fris dallal fizeti
Le a lakbért — s a szállást
Igen szeretheti.

Három fészkét veré már
Le csintalan gyerek :
Most, a csüggedhetetlen!
Negyedszer rakja meg.

Hajh! kezdem én is, melyet
Vészek ledultanak,
Reményim föcske-fészkét
Épitni újolag :

Megérem-e, hogy benne
Nyugtot s békét nyerek?
Vagy majd leszurja a sors —
Az a pajkos gyerek . . .?

(1850.)

A jegyzőségről való lemondása után Arany szállás nélkül maradt; néhány hónap alatt két bérlakásban is laktak, előbb egy híres zsugorinál, a ki kutyájokat nem tűrte meg udvarán, mert fölette az eleséget az apró jószág elől; mondják, Aranyné az utczára hordta ki az ételt a hű komondornak, melyről szó is van e versben. 1850 nyarán egy kis házat vettek, nyolczszáz forinton, abból a pénzből, melyet a *Nép barátja* szerkesztéseért meg tudott kapni. Kis nádas ház volt, a piaczon, két szoba, konyha, kamara mindössze; tőszomszédja régi jegyzői lakának, melyben Toldit írta. A telek végében kis kert volt, melyet a *Kertben* költemény szintén megörökít; az udvaron egy terebély eperfa, annak sötét lombja bólogat a *Családi körben*. Itt kereste föl Erdélybe utaztában Gyulai Pál, 1851. tavaszán, s így írja le a házat: «A fehérre meszelt fal, csinos udvar, barátságos szoba, hol mindenütt gondos női kezek nyoma látszott, a nyugodt házigazda, derült gazdaasszony, vidám gyermekek sejteték, hogy a vén fa, mely a lak fölé védelmezőn terjeszkedik, több kincset rejt, mint sok palota büszke boltívei.» Leírja a ‚nyugalmas homlokot, a mély de csöndes tüzű szemet'; «családi köréről ráismerhetsz azon magyar életre, ép, egészséges alakokra, melyeket műveiben annyi eredetiséggel rajzol». Petőfiről beszélgettek s angol költőkről; a házigazda írói terveiről is beszélt; Gyulai mély benyomást vitt magával, s azon gondolkozott, vajon a franczia és angol írók, kiket egész világ olvas, palotában laknak, «látva e boldog családot, e nyugodt férfiút, . . . nem irigyelnék-e sorsát, egy magyar költő sorsát, ki kunyhóban lakik, egypár száz embernek ír és szükséget lát». *(Erdélyi úti benyomások.)*

REMÉNYEM.

1.

Kis hajó az én reményem,
Sem árbocza, sem kormánya;
Csapkod a hullám keményen,
Gyönge sajkám veti-hányja.

2.

Messze a kék part mögöttem,
Földe a kopár *való*nak,
Honnan el-ki számüzötten
Fut reményem, e kis csónak.

3.

Mint a hattyú, mely világra
Bujdosott, mind beljebb téved;
Egy hab a más habhoz vágja :
Mégsem óhajt lelni révet :

4.

Lelkem, a tenger hajósa,
Retteg újabb kikötőtül,
Hol tövis közt nincsen rózsa,
S pusztában virány nem zöldül;

5.

Hol *azért áll* oly szilárdan
A föld, hogy sivár mezőin
Birhassák követni bátran
Nyomaimat üldözőim.

6.

El hát, a bizonytalanba!
Merre szél hajt és hab ingat :
Érzem, enyhül fájdalmam, ha
Szél és hullám karja ringat.

7.

Ott szabad a lég köröttem, —
S néha-néha egy szivárvány
Mosolyog rám, megtörötten
Képzeletem óczeánján.

8.

El, el a bizonytalanba!
Rengj, hajóm, szabad hullámon.
És ne tudjam, így rohanva,
Meddig *halál*, meddig *álom!*

(1850.)

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

E költeményhez Szemere Pál elmélkedést fűzött, melyet megküldött a költőnek. Válaszában Arany így vázolja a vers hangulatát: «... keresem a *bizonytalant*, mert a mi *bizonyos*, az kétségbe ejt. Eszményi világba ringatom magamat, mert a reál csak ijesztő kilátásokat nyújt; nem kívánok boldog jövőt, ... hanem azt óhajtom, hogy ne érezzem a szenvedést s ... álmodott világból mehessek át — a halálba is». Csónaka «megy, megy, mint a haldoklani bujdosó hattyú, mindig beljebb a kétes messzeségbe ...» — A hányt vetett hajó, mint életének képe, mélyen benyomult képzeletébe. Felújúl *A hajótörött*ben is, s később az *Enyhülés*ben (2. szak.) ugyane képpel fejezi ki megnyugvását, megmutatva e csónakot a révben.

Köteles példány FRANKLIN-TÁRSULAT

A HAJÓTÖRÖTT.

Midőn még életet
Gondoltak benne a habok,
Elrablák tőle az
Utolsó deszka darabot;
Midőn halottnak gondolák,
Nem adtak néki temetőt,
Kietlen partra hurczolák:
Temesse majd el ott a föld.
Féljétek Istent, emberek!
Szegény hajótörött kiált;
Adjatok néki enyhelyet,
Táplálékot, meleg ruhát.

Még tennap kincsei
Terhét emelte sok hajó,
Hol viselős vala
Milliókkal a millió:
És nem gazúl gyüjtött vagyon,
Özvegyek, árvák könyei,
Hanem kitűrés, szorgalom
Verítékből lett gyöngyei.
Féljétek Istent, emberek!
Veszendő e világi jó;
A holnapig sem biztosít
Tömött szekrény, rakott hajó.

Még tennap azt hivé,
Kezében élte gyámola
S derűlten int felé
A vénség biztos távola;
Hogy számadását megtevé,
Hiányos számra nem talált,
S ezen hitben nem rettegé
Ama nagy zérust, a halált.
Féljétek Istent, emberek!
Az élet számvetése csal:
Reménybukott szív halni vágy,
Koldús marad, meg mégse' hal.

(1850.)

Az előbbivel egy kép, egy gondolat változata. A nagy vihar hajótöröttjeit rajzolja, — magát is.

A HONVÉD ÖZVEGYE.

... Gyarlóság, asszony a neved!
Csak egy rövid hó; még a gyász czipő sem
Szakadt el, melyben, könynyé olvadott
Niobeként kisérte ki szegény
Atyám holt testét: s im ő, *épen ő*
Férjhez megyen ... HAMLET.

Csatába ment az ifju honvéd,
Kemény, véres volt a csata;
Tengernyi néppel küzdve, megtört
A felkelők kicsiny hada;
De megtartá a tért, hol az nap
Élet-halálra ütközött:
Mert ott esett el mind, a téren! ...
A honvéd is azok között.

Ottan feküdt a haldoklók közt,
Nehéz két sebbel kebelén;
Két seb ... mind a kettő halálos —
Egyik jobb, másik bal felén;
Nyilt, éktelen, mély, iszonyú, de
Már fájdalom nélkűl amaz;
A másik, ámbár láthatatlan,
Gyötrőbb ... mert a szivben van az!

«Nem volna én nekem siralmas»
Az ifju felnyög, felkiált —
«Rövid éltemre koszorúnak
Föltenni e dicső halált ;
S panasz nélkül fetrengenék itt,
Ha eltiport testemen át
Diadalra száguldanának
A harczi fújó paripák.

«Ha buzgó vérem hullatása
Éretted, óh te drága hon,
Nem esett volna ily hiába . . .
Múló jegy, összedőlt romon!
Ha áldozat gyanánt esém el,
De nem ment síri áldozat,
Mely, vérrel önti bár meg a sírt,
Beléje életet nem ad.

«És enyhe voln' e kő alattam,
Ez a halál-vetette ágy,
Ha láthatnám még egyszer őket —
Kikért ez a sziv élni vágy ;
Ha vég álomba csókolhatná
A hív nő e bágyadt szemet,
Miután egy búcsu pillanattal
Megláttam őt s gyermekemet.

«Isten hozzád, lelkem fiacskám,
Bús téli fán kis árva lomb,
Játéka minden förgetegnek,
Mely gyönge ágaidra ront.
Isten veled, hölgy . . . oh te nem rég
Menyasszony, és már özvegyem :
Mért oly soká nem élek, mint fog
Szerelmem élni szíveden!»

Száll a sohaj . . . elhúnyt az ifjú,
Egyedül — annyi nép között!
Bajtársi még látták elesni,
Nem már, midőn elköltözött.
Széles, nehéz, sötét szárnyával,
Mikép egy óriás madár,
Árnyazta bé a vérmezőt egy
Homályos felleg . . . a halál.

És a feledség, mint sulyos köd,
Borult a völgyre vastagon ;
Elkezde a harczos enyészet
Rombolni a halottakon :
Nem ismeri többé meg a nő
Férjét — az apa nem fiát ;
Rokonért rokon, mátkáért mátka
A tért hiába futja át.

De a két értelmű halálnak
A kósza hír is kötve hitt :
Sokáig várta sok beteg szív
A harczból vissza kedvesit.
A honvéd ifju hölgye is várt . . .
Napról-napra kikérdezett
Minden madárt, minden szellőt, mely
A harczmezőről érkezett.

Minden nap éledt, minden este
Kihalt szivében a remény ;
Viselte már a hervatag bút
Arczán — nem még a gyászt mezén ;
Majd fölvevé a bánatos mezt
És . . . arcza rózsaszin leve :
Ő is azokhoz lőn hasonló.
Kiknek «*szép özvegy*» a neve.

Mint a virághoz, mely kitárta
Kelyhét, a méhek és lepék,
Gyülvén hozzája szép imádók,
Kinyílott szívét meglepék ;
Azóta szellőt is, madárt is
Még sürgetőbben vallata :
S midőn, a mit *várt*, bizonyos lőn . . .
Kezet más ifjunak ada.

Feledte a feledhetetlent ;
S midőn a nászi vigalom
Beálla, szíve síma volt már,
Mint rég elült ó sírhalom,
Melyen az élők gyönyöréül
Himes, virágos fű terem . . .
De már alant porában a port
Rég elenyészté a verem.

Víg a menyekző; cseng a jó kedv;
Hullámzik a dal és zene;
Sugár gyanánt lejt a menyasszony,
Hódít, varázsol kelleme;
Künn rémes éjfél átkozódik,
Fú, sír dühében a vihar:
Benn az öröm jár tölt kehelylyel,
A zene szól, a táncz szilaj.

Egyszerre — mint éj a villámtól —
Megnyilatkozik a terem:
Küszöbjén sárga, véres arczczal
Megáll a honvéd hirtelen.
A vígadók egymásra néznek,
Rémülve felsikolt a hölgy,
Alatta, mint mélységes örvény,
Indul, forog, sülyed a föld.

«Ne félj, ne rettegj a hivatlan
Vendég miatt, óh szép ara!»
Igy búg a honvéd bánatos, de
Komoly, ünnepies szava —
«Ne reszkess a férjtől, ki férjed
Körében ím meglátogat,
Nem fogja visszakövetelni
Sem szívedet, se' jobbodat.

«Jöttem, hogy, a mit sejte a hír,
De nem láttak tanú szemek,
— A mit te hinni úgy siettél —
Halálomról meggyőzzelek.
Igen! mi elváltunk: szabad vagy;
Enyém a sír, tiéd a jog, —
Mert a halottak nem pörölnek,
És én azok közűl vagyok.

«Eldobtad a tiszteletes gyászt,
Korán vetéd el azt, korán,
Meglehet, e gyász néha-néha
Emlékeztetett volna rám;
És eldobád — hajh, mint csalódtam! —
Azt is, a minél egyebet
Alig szerettél bennem: egykor
Hiu bálványod . . . nevemet.

«De nem vádollak . . . óh e vádat
Inkább magamra emelem:
Annyi őszinte érzeményért,
Mit eltékozla kebelem,
Annyi reményért, mely csalárd lőn,
És annyi esztelen hitért,
Szerelmemért, mely végtelen volt . . .
És íme most itt van: *mit ért!*»

«Élj boldogul . . . *ez* könnyü annak,
Ki, mint te, oly hamar feled —
Még egy rövid szó gyermekemről,
Azután, hölgy, isten veled:
Légy anyja és nem mostohája,
Nehogy eljőjek egy napon,
És elvezessem kézen fogva
Őt is oda, hol én lakom! . . .»

Víg a menyekző; cseng a jó kedv;
Szól a zene, a táncz szilaj;
Künn rémes éjfél átkozódik,
Fú, sír dühében a vihar; — —
Mi elrémíté a menyasszonyt,
Nem volt egyéb, mint *képzelet*,
Mosolygva nyújtja karját tánczra . . .
Aztán feled, feled, feled!

(Aug. 1850.)

Petőfinére vonatkozik, ki 1850 jún. 21. újra férjhez ment. A verset felküldte Szilágyinak, aztán visszavette; «sérteni nem akarok» — írja; azonfelül «biographiát akarok írni s adatokra lévén szükségem, nem akarom az azokhoz vezető *legjobb* útat elzárni magam előtt» (szept. 15. kiadatlan levél). A *Pesti Napló* (1882. okt. 25.) szerint kéziratban országszerte elterjedt; a költő maga gyüjteményeibe sem vette föl, «mert a ‚honvéd özvegye' még életben volt», mondja Arany László. — Arany balladáiban később nagy lélekjárás van; ez nála az első szellemjelenés, olyan formán, mint az *Árva fiú*ban; az egész költeményben van valami balladai. A 3. versszak végső három sora a kéziraton idézőjelben van, mert Petőfinek *Egy gondolat bánt engemet* . . . versére mutat; a 17. versszak, halványabban, a *Szeptember végén*-re.

EGYNÉMELY NAGYOCSKA EMBERRE.

Nagy emberek, nagy emberek,
Oh, mily kicsinyek vagytok
Ha vész üvölt, ha reng a föld
S az ég villáma csattog!
Ilyenkor a nagyok sora
Fogyton apadva gyérül;
Miért ne mást? — könyhullatást
Választani kenyérül?

Mint a hajós, midőn zajos
A tengerek dagálya,
Mind azt, miért fáradt, remélt,
Hullám közé dobálja:
A koszorút, ti nyomorúk!
Elszórni úgy siettek,
Melylyel erény s közvélemény
Övezte volt fejetek.

Még a minap kolosszilag
Verétek a felhőket,
Föl sem vevén minket, szegény
Alant járó kelőket:
Most sárba — nem döntve, hanem
Önkint borulva, másztok,
S annak, ki rúg, színes, hazug
Szóval allelujáztok.

Csak menjetek a förgeteg
Elől biztos tanyára;
Bárhogy mutat az öntudat:
Kényelmetek nagy ára.

Ha szintelen a honszerelem
Köntöse és kitágul:
Bölcs gondolat így ujolag
Szabatni azt — fonákul.

(Augustus, 1850.)

ÍRÓSZOBÁM.

Ez a szoba, hol én most
Tillaárom haj!
Pusztítom a papirost
Tillaárom haj!
Se nem csapszék, se nem bolt,
Csizmadia műhely volt.
Tillaárom haj!

Nem volt ártalmas annak
Tillaárom haj!
Sem a ragya, sem a nap,
Tillaárom haj!
Sem az árvíz, sem a hó,
Sem a revolúczió.
Tillaárom haj!

Háborúban azt mondták,
Tillaárom haj!
Most keveset adunk rád;
Tillaárom haj!
Béke-időn azt vetik,
Másra kell a pénz nekik.
Tillaárom haj!

A fő czéhmester szabott
Tillaárom haj!
Benne csizmát, papucsot,
Tillaárom haj!
Ha megvarrta, eladta,
Jól eresztett a kapta.
Tillaárom haj!

Bezzeg, de nem megy nékem
Tillaárom haj!
Ez az én mesterségem
Tillaárom haj!
Ha dolgoztam, kirakom:
Azt se kérdik, hogy adom.
Tillaárom haj!

Ne volnék csak ilyen vén!
Tillaárom haj!
Írótollam letenném,
Tillaárom haj!
S beszegődném maholnap
Csizmadia inasnak.
Tillaárom haj!

(1850.)

A *Háziuraság*ban megénekelt ház azelőtt egy csizmadiáé volt; innen a tréfálkozás. A versalakra van példa Erdélyinél (I. 154.): Nem messze van Budapest, — Iha álom haj! — Van a népnél kurjantásokkal ennyire átszőtt strófa szintén, Krizánál s Arany László és Gyulai gyüjteményében, ilyen réjával: Csillárom v. Csilláárum haj!

A FALU BOLONDJA.

Képtöredék.

Kósza Bandit ösmeri a helység,
Oly nagy benne az *élhetetlenség*.
Sohsem esett talpra semmi dolga,
Nem hiszik, hogy kártyája kivolna.
Háza-tája tővel-hegygyel össze,
Pókhálóért nem kell menni messze;
Kertjét túrja száz vakandok kertész,
Ott legel a falubeli sertés.
Maga pedig erre-arra lézeng,
Sűlt galambot vár fogára készen:
De aligha még annak is épen
Felnyitná a száját idejében.

Hívatala sok volt egyszer-másszor:
Kis korában volt ő libapásztor.
Zöld libákkal zöld mezőre menni —
Oly nagy öröm nem volt neki semmi.
Ott ledőlve, a temető sarkán,
Néha vesszőt metszegete tarkán,
Néha pedig fűz tilinkót vágott,
Vagy nézte a szőke délibábot.
Óra-hosszan nézte a felhőket,
Toldva-foldva képzeletben őket:
Majd bikának, majd toronynak látván,
Majd betyárnak szilaj lova hátán.
Majd nagy fának képzele egy foltot:
Ez alakult, amaz elmosódott,
És mikor így elmosák a szellők,
Megsohajtá az eloszló felhőt.

Vagy megállott szeme a nagy égen,
Mely felette gömbölyödött kéken,
Nézte, hogyan tűnik el a gólya —
Gólya lenni úgy szeretett volna!

Néha danolt, néha fütyörészett,
Néha csak úgy a semmibe nézett,
Néha úgy tett, mint ki messze hallgat:
Hallgatá a láthatatlan darvat.
Olykor az ér sás-szegélyü mentén
Ábrándoza, lúdjait követvén:
Gyönyörködött benne, a mint úsztak
S magok után fénybarázdát húztak.
Nézte őket, nézte, de hiába!
Még se' tudá, megvan-e libája:
Nem ügyelt rá, esze sem járt rajta,
Hogy ez övé-, ez a másé fajta.

Fél napig is odahagyta nyáját,
Fölkeresé más fiúk tanyáját,
Hol juhőrző, malaczőrző gyermek
Domb tövében ástak vala vermet.
Ottan avart, asszu kórót szedtek,
Kicsiholván tüzet élesztettek;
Minek a tűz? hát azért, hogy égjen,
Hogy a tanya barátságosb légyen.
Némelyik a pipázást tanúlja,
Ritkán szívja, többnyire csak fúja;
Agyagból van a pipa göngyölve,
S nem dohánnyal, csak lapuval tömve.
Tartja őket Bandi mese-szóval,
Egy kuk sincsen mikor ő megszólal,
Annyi mesét, oly különös szépet
Elmondani egy fiu sem képes:
Honnan szedi? tán maga *gondolja*?
Elhiszem! ha oly szépen nem folyna.
Ki hallotta? senkise azt másszor:
Nem tudja más, csak a libapásztor.
— — — — — — — — — — —

«...azt akarta feltüntetni, beszély alakban, mivé lesz a nép közt egy oly költői természet, mely a mostoha körülményekből soha ki nem fejlődhetve, nyomtalanul vész el. Később ez alapeszmét, nagyobb mérvben, a *Bolond Istók*ba vittem volna át» — írja a költő maga. Sokszor gondolt az ily elkallódott költői tehetségre, talán mert fiatalon az ő sorsa is könnyen így fordulhatott volna. Két czikke ír erről, az *Irányok* és *Az észszerű utánzásról*, egy-egy vonást egészen úgy rajzolva, mint Kósza Bandin. «...az a híres mesemondó, ...lehet, ‚született' költőnek bizonyúl, ha alkalom és mód nem hiányzik...» «Ama bojtár fiú, ki...órákig elnézi a felhők játékát... szerencsésebb viszonyok közt hírneves költő fogott lenni... A ti született költőtök talán ama bojtárlegény, kit gazdája

elcsapott, mivel a nyáj körül nem volt szemes; talán amaz élhetetlen paraszt, kinek gazdasága tővel-hegygyel fordúl össze . . .» — Ezt a thémát kezdi újra *Bóka Bandi; Bolond Istók* is egy ily ‚született' tehetség küzdelmeit festi; e három költemény egy fán termett; rokonságukat össze is állította az ifjan elhúnyt Kardos Lajos.

A LACZIKONYHA.

Vásári kép.

El innét, finnyás orru satnya nép!
El, vékony pénzü, holdvilági faj,
Melynek eleme csak illatolaj,
S befogja orrát ha szabadra lép!
El e puhult nép! nincs közöm velek,
A laczikonyháról énekelek.

Csillámlik a fagy, a hideg kemény;
Vaczog a „szomszéd" áruló helyén,
Kezében a rőf tánczol és remeg,
Hű gazdáját nem egyszer csalja meg:
Vigasztalás csak az, hogy a vevőt
Háromszor csalja meg, míg egyszer őt.
Most a lyány arcza s a mézbábos orra
Sokkal pirosabb, mint nyaranta volna;
Most János, a tót, méri sátorát,
Meghajtja sűrün a telt csutorát.
A ponyva-árus, szabad ég alatt,
Lehintett szalmán fel s alá szalad,
Gondolja: beh jó volna egy kemencze,
Mely a vásárt befűtené egyszerre!
Csak úgy neveti ő egy sandaló,
Széles gyökérre vergődött kofa,
Ki a hidegnek alig néz oda,
Fűtvén bokáit bögre-kandaló.
A köszörűs aczélja sustorog,
Kövérül a víz megfagy míg csorog.
Kalmár, szatócs nép törtdeli kezét,
„Jeszuszt" kiáltoz, s nem leli *eszét;*
Mintha meglopták volna, nyugtalan,
Pedig nem épen rosz vásárja van.
De „Angyal Bandi" meg „Zöld Marczi", „Sobri",
Sehogyse' látszanak ritkúlni, fogyni,
Sokan pislognak szélyel a ponyvárul:
Nem oly kelendő a szellemi áru —
Kivéve, hogyha szél úr elcsizel
Némelykor egyet enyves körmivel;
De tetten fogja az istóriás,
(Ha ő nem, akkor majd valaki más;)
Kárán okulva rájok könyököl,
S a szél' szemébe gúnyosan fütyöl.
Lót-fut sebesen a jövő-menő,
Sűrün czikázik keresztűl-kasul,
Mint mikor a hó fürtös gyapja hull,
Miből a puszták fergetege sző.

Ejhaj! czini, czini! dövő, dövő!
Ott ám a jó világ, a jó idő!
Elűl is ponyva, meg hátúl is ponyva:
Sátorbul utczák: ez a laczikonyha.
Éhes kutyák ólálkodnak körül,
A jó szagot kivánják messzirül,
Nem is hagyják el könnyedén a tért,
Sem egy kurjantás-, sem egy ütlegért.
Onnan a bőgő mormolása hallik,
Fülembe onnan klárinét nyilallik,
A czimbalom is zing-zong egy kicsit,
A hegedű, mintha nyúznák, visit.
De nem csupán egy zenekar lehet,
Megszámlálhatni vagy hatodfelet,
Mely mind külön-külön nótát csinál,
Ugrást az egyik, szomorút a más,
Hallik toborzó, tus, vagy áldomás:
Menjünk be, itt szokatlan élv kinál.

Mindjárt elől víg tűz szikrája pattog,
Tánczos betyárok ércz tenyere csattog;
Sistereg a zsír, kolbász, pecsenye,
Éhes gyomornak bűbájos zene.
Sátorban úgy, mint sátoron kivül,
Füstöt vet a bor, a velő hevül,
Az arcz kigyúlad, van dallás, kaczaj,
Szitok, visongás, mindenféle zaj.
Ott Júdit asszony, abárló kezében,
Hurkát kanyargat a zsír-tóba épen,
Kínnal görnyed le forró lábasáig,
Tokája mellig ér, s melle hasáig.
Bent, asztalánál, húga, egy teli

Képű menyecske, a bort mézeli,
Hint bőven borsót, paprikát a borba,
Úgy osztja szét apró, mázos csuporba;
Körötte vendég áll, vagy ül padon,
Tréfáit űzve kissé szabadon,
De a menyecske nem durczás cseléd:
Egy kis tréfát, ha nem fájós, elért.

Átellen a víg Júdit nénivel
Az ifjuság kurucz dolgot mivel.
Ott húzza három és egy fél czigány
(A brúgóst egybe-félbe számitván).
Meredt szemével a nyúlánk Peti
Czifrázza véknyan, szinte dűl neki;
Míg Dámi egy kiszolgált hegedűn
Utána baktat, lassabban, de hűn;
A bőgős, mint tapogatós halász,
Az alsó hangok mélyén kaparász;
Kint pedig, a szúrós kemény fagyon,
A fiatalság vígalma vagyon:
Szironynyal hímzett bő bundáikat
Sátorba hányták a hőség miatt;
Szellős ruhában járják ott kivűl,
Egyik se fél, hogy megfázik, kihűl:
Mert e faj egyszer kap hűlést csupán
S nem lesz melegje többé azután.
Tarkóig érő síma körhajok,
Mint piperőczé, módosan ragyog;
Bársony szegélyü kupeczes kalap
Szoritja össze a bársony hajat,
S beárnyékozza, de el nem takarja
A márvány homlokot keskeny karamja, —

Míg termetökre kissé nőtető
Az a magosdad, gömbölyű tető.
Fekete mellény, min bolyongva vékony
Zsinór szaladgál, duzzad a derékon;
A nyakra hímzett inggallér hajól,
Hó patyolatja illik oda jól;
Térdnél alább ér a bő ingnek ujja;
Bősége puffad a szélben, ha fúja;
Váll-ránczait finomra tűzdelék;
S nem meztelen — mint egykor — a derék,
Honnan redőit művészileg ontja
Le, szárközépig, a lábravaló,
Melyet redőzni lyány testvéri gondja
S fiatal ángyé, fél hétre való.
Látszanak is rajt' a mester kezek
Ha lassu tánczban oly halkal rezeg,
Vagy a sebesben szétcsapong, terül
Bő gyolcsa majdnem véghetetlenül.

Most épen gyorsat ugranak.
Nem úgy, mint holmi nápicz úrfiak,
Kaszálva lábbal, és kézzel hadarva,
Borjú szökések közt erre meg arra.
Nem görnyedeznek oly ízléstelen,
Nem kurjogatnak szünes-szüntelen
Panyóka szájjal piszkos dalokat,
Mintha gunyolnák önnön magokat.
Ők nem utánzók . . . s az eredetit
A kellem istennői szeretik,
Öntenek arra illő bájt, nemest,
Erővel és méltósággal vegyest.
— — — — — — — — — — — —

(1850.)

A magyar népi élet legtermészetesebb, legjellemzőbb, legzamatosabb képeinek egyike. A ‚tapogató' ismert halászati eszköz; a *Nyelvőr* így magyarázza: «Fenék nélküli kerek sövény. Kötésig érő vízben használják, hol a fenékre nyomva, a közbenrekedt halakat fölül kiszedik.» (IX. köt. 144. l.)

EGRESSY GÁBORNAK.

Midőn törökországi bujdosásából visszatért.

Ölelő karokkal mennek ki elődbe
És fogadnak, vídám füzérré szövődve,
Boldogabb barátid:
Hát engem mi tilt, hogy kebeledre dőljek? . . .
Nosza, rontsd szét lelkem az irigy mérföldek
Kényszerű korlátit!

Igen, itt vagy, Gábor, itt te, újra köztünk!
Álom! — álom volt hát, hogy kétségbe estünk
Éretted, utánad?
Hogy sirattuk, kölcsön, a nagy veszteséget:
Bánatos szívvel mi, a hazával, téged,
Te távol hazádat?

Ah! nem álom volt az : látom, le van irva
Szenvedő arczádon egy hosszú év kinja ;
Szólanak betűi!
Monddsza, nem tört-é meg fájdalomban lelked?
Hol vevél reményt, mely e nehéz türelmet
Ki segitsen türni?

És midőn távolról fölvehetted ismét
A hazai kunyhók szálldogáló füstjét
Mint homályos felleg —
Mi őrzötte szíved . . . mi tartá meg épen,
Iszonyú örömnek előérzetében
Hogy ne repedjen meg?

Vagy — tudom, tudom már, örömednek kelyhe
Csordultig miért nem lehetett megtelve,
Mi keserité meg . . .
Hanem itt vagy, itten fogsz maradni már most,
Lehetetlenséggel többé nem határos
Megölelnem téged.

Mint midőn galyakká szélyeloszlik a fa,
Ugy vala köztetek lelkem elágazva,
Kevés jó barátok :
Már csak egy zöldellő gyöngye volt : a bánat,
Lomb nélkül hagyá a többi minden ágat
Egy siralmas átok.

Egyiket sudáron gyors villám üté meg,
Másikat emészti láthatatlan féreg,
Sorvadának mind, mind :
Most azonban egy a másik után épül,
Nyerve lassan-lassan az élet kezébül
Lombokat és zöld szint.

Haj! csak egy nem akar éledni — — hiába
Jött a lanyha szellő, kikelet nyilása,
És a nyári harmat . . .
Ő, kit ugy szerettem, ő, kit ugy szerettél,
A közös barát nincs örömünnepednél,
Lantja mélyen hallgat.

De fátyolt a búra! — s melylyel köszöntélek,
Ne legyen legalább halotti ez ének ;
Szólj vidámabban, lant!
Az öröm, hogy itt vagy, képtelen reménynyel
Csalogat : ki tudja, hát ő nem jön-é el? . . .
Hátha eljő — s dalland!

Igen! visszatérted a jövőre zálog :
S én, kétségbeesett, most remélek, várok
Boldogabb időket ;
Még sötét az égbolt, de borús határán
Kezdi már jelölni egy feslő szivárvány
A siró felhőket.

Félre, kishitűek, félre! nem veszett el —
Élni fog nyelvében, élni művészettel —
Még soká e nemzet!
Föl, merész versenyre, kinek az istenség
Nyujtá dallamos ajk s honi hárfa kincsét!
Zengjen, a ki zenghet.

Te pedig, barátom, lépj ama padokra,
Hol oly gazdagon nőtt koszorúid bokra :
Légy új büszkeségünk :
Ölts arczodra lelket és igaz betűket, —
Magasztos erényt, mely buktában se' csügged,
Ábrázolva nékünk!

(1850. szept. 19.)

Egressy, a Nemzeti Szinház művésze, benső barátja volt Petőfinek, innen ismerte Arany, s ezért kapcsolódik hozzá Petőfi emléke. Részt vevén a szabadságharczban, a fegyverletétel után Törökországba menekült, s 1850 augusztus végén tért haza; ez időből való e költeménye, mely azonban csak hónapok multán jelent meg : egyelőre Egressy a színpadon sem léphetett föl. A *Hölgyfutár* szerkesztője, Nagy Ignácz, szept. 23-án azt írja Aranynak (kiadatlan levél) : «Tíz napig voltam elzárva. Gabi üdvözli önt, nem tartja tanácsosnak, hogy a vers most közöltessék. Nagyon sajnálom, mert gyönyörű, furorét csinált volna. Nem adhatnók «Egy barátomnak» czím alatt? . . . Ne vonja ön meg szíves gyámolitását lapomtól, . . . Csak semmi czélzás ne legyen a forradalomra s annak következményeire!» Jellemző a viszonyokra, hogy levelét nem is a költőnek czímezi, hanem ‚T. Ercsey Juliána asszonyságnak' ; így küldte lapját is. Tompa, a megjelent verset elolvasván, azt írja Aranynak (51. febr. 10.) : «A vers szép, de szegény Gábor még sem tudom, mikor jut színpadra.»

A végsorok buzditása rokon Tompának *A madár fiaihoz* versével. Tompa azt írta Szemere Miklósnak, hogy írni kell «a magyar betű kedvéért» ; Arany pedig éppen Tompának írta a költőkről (52. okt. 1.) : «. . . mi vagyunk a vonagló tagok, melyek, mozgásuk által, némi életre mutatnak».

GONDOLATOK

a béke-congressus felől.

A mult időnek bölcsei
Századokon keresztül
Örök-*mozgót* követeltek
A véges emberésztül :
Az új kor bölcsesége, mely
Amazokat neveti,
Az örök béke, *nyugalom* —
Vesző-lovát kergeti.

Nagy gondolat! képzelni is
Dicső, fenséges eszme!
Az embernem, mint egy család,
Szeretettől övezve,
Testvériségben, mint talán
Kain *előtt* élhetett ;
— Az Írás, hol jegyezni kezd,
Jegyez *csak* gyűlöletet.

Mikép egy Isten-atyja van
Az égben e családnak
Kit (a müvelteken kivül)
Minden népek imádnak :
Ugy lenne földön józan ész
Az egy közös hatalom,
Törvény, igazság . . . a kitől
Jő büntetés, jutalom.

Hogy vér a vért ne ontaná
Hiú bálványi végett,
Boszulni sértett áljogot,
Vagy nemzet-büszkeséget ;
Hogy fajra fajt ne költene
Az ápolt népgyülölség
S nemzet ne kísérné tapssal
Más nemzet sirbadöltét.

Hogy a virág és a gyümölcs,
Mit a jó föld hoz ingyen,
Soha ne lenne had miatt
Feldulva téreinken :
S a vérvonalt, hol lengtenek
Hazug hir-név zászlói,
Ne kisérnék az éhhalál
Sötét szárnyú hollói.

Hogy ne siratná az anya
Élő fiát halottúl :
Ne retteghetne a jegyes
A mátkai napoktúl ;
Ne venné fel a kora gyászt
Kicsiny árvákkal, árván,
A nő, ki nem virraszta még
Férje halálos ágyán.

Hogy az utódok sirjait
Ne számlálná meg a vén,
Hazája vagy idegen föld
Vidékeit nevezvén ;
S ne nézne könnyező szemmel
A kéklő messzeségbe,
Keresve, kérdve hasztalan :
Ki fogja már szemét be?

Hogy a késő Emlékezet,
Mikép gyermek-korára,
Álom gyanánt eszmélne csak
A rég eltünt csatákra ;
És lenne béke, oly örök
Mint Isten szellemében ;
Megkezdve itt, — állandóul
Folytatva majd az égben.

Hiú szándék! vesztett erő
Ily küzdelemre szállni,
Megáradott nemes lelkek
Sziklába vert hullámi!
A megkövült gonoszságból,
Melynek tövén kihaltok,
Nem érdemes, ha mit talán
Századokig lenyaltok.

Mióta és mig a világ,
Nem volt-e, nem leend-e
Erős, ki nyomni mindig kész,
S ki elnyomassék, gyenge?
Amazt mikép mérséklitek
Hogy enyhe légyen láncza?
Mikép ezt, hogy nagyon sulyos
Békóit meg ne rázza?

Avagy, ki fékezendi meg
Az ember szenvedélyét,
Midőn iszappal hányja fel
Háborgó lelke mélyét?
Midőn az Ész, a Bölcseség,
Megbántva, meggyalázva,
Mint a hajdan profétái,
Vonul remeteházba?

Nem lophat-é megint egy új
Prometheûsz égi lángot,
Kinek fénylő szövétneke
Felgyujtsa e világot . . .?
Nem lehet-é ismét egy új
Népáradás e földön?
Nézzétek a történetet!
S mondjátok, képzelődöm.

Óh, a világ története
Szomoru egy tanulmány!
Mint buborék tünik fel ott
Nép, nép után kimulván ;
Jaj annak, mely már tündökölt!
Annak közelg halála,
Elsímul a viz tükre és
Új hab tolul reája.

Isten egészbe' működik,
Egészre fordit gondot ;
Midőn egy nép — mint a kovász —
Megérett és . . . megromlott,
Midőn satnyúlva testben és
Lélekben túlmüvelve,
Békét ohajt a gyáva test,
Az elcsigázott elme ;

Midőn a renyhe társaság
Büzhödt állóvizében
Új bűnök milliárdjai
Vannak keletkezőben ;
Midőn a munka és vagyon
Egymástól messzi esnek,
És a tökélyre vitt csalást
Mondhatni rendszeresnek ;

Midőn eltünve a szerény
Családiság zamatja,
A nő erényét . . . s a mi több,
A férj nejét eladja ;
Midőn apát öl a fiú,
Rokont öl a rokonság,
S mérsékli bűne tudatát
A *kétes* vér-azonság ;

Midőn a gazdag megkövül
És a szegény elfásul . . .
Egy szóval a polgárodás
Fordul reánk csapásul :
Akkor elétör egy vad nép
Szilaj vére s erénye
És elborit, mint a tenger
Hullámi, vagy fövénye. —

Hagyjátok a meddő vitát !
Bölcs Isten az, ki rendel ;
Az ember tiszte, hogy legyen
Békében, harczban ember.
Méltó képmása Istennek,
S polgára a hazának,
Válaszsza ott, válaszsza itt
A jobbik részt magának.

(Sept. 1850.)

A béke barátai Amerikában s utóbb Angliában egyletekbe tömörültek, 1847 óta minden évben congressust tartottak, 1850-ben a Majna melléki Frankfurtban. Ez adott alkalmat e költeményre. Ez valóságnak látja, a mi az *Álom-valóban* még csak látomás gyanánt kisértett ; ott még a harcz iszonya borzongatja, itt a pusztulás képe. Szeme előtt a háború minden nyomora s a társadalom bűnei, nem is hiszi kiirthatónak az elkeseredés kitörését a gyöngék részéről sem — ebben hazafi érzése is beszél — de bízik abban, hogy az ember a harczban is ember marad ; ebből e kor humánus eszménye szól.

HEJ! IHARFA...

Hej ! iharfa, juharfa,
Patyolating, kivarrva :
Tudod pajtás, ki varrta ?
Az a kis lány,
Az a kis lány
A barna.

Patyolating, jegykendő,
Múlik az ó esztendő,
Karácsonban hirdetnek,
Ünnep után,
Ünnep után
Esketnek.

(1850.)

Verje meg a bubánat,
Ki elszólja babámat !
Jár a világ rosz szája :
Ne hajts rózsám,
Ne hajts rózsám
Reája.

Zenére tette Simonffy Kálmán.

HECZ, HECZ!

Utczahosszat bőg a szegény marha,
Nincsen kedve menni vágópadra,
Kínosan küzd öt-hat szelindekkel :
Életiért még öklelni is mer!

Gyepü megől vicsori szomszédok
Gyönyörködve nézik a játékot . . .
A mészáros ebeit kapatja,
Ráadásul magát is mulatja.

(1850.)

Költeményei kézipéldányába beleírta : «*A Haynau-világra.*» — Így fogta fel Váczy János is : «A meghasonlott kedélynek egy torzvonása, de nagyon sokat jelentő s mély gondolatot fedező vonása. Ez is a végvonaglás szélén álló nemzet képe s pedig a legsötétebb hangulat kifejezése keserű humorban.» — A «hecz» szó rég átjött a magyar nyelvbe ; Gvadányi azt írja : elment, hogy «láthassam — Vadak viadalát, s magam mulathassam. — Hetznek híjják . . .» E szót Arany prózában is használta, beszél ‚a heczbe' szorított komondorról' (Levél Tompához, 63. decz. 13.).

AGIO-VILÁG.

Szerény leszek kivánatimban :
Nem kérek, oh Sors, kincseket,

Nem kérek én aranyt, ezüstöt
(Neked sincs tán) : adj bankjegyet.

(1850.)

EH! ...

Eh! mi a kő jutott hozzám,
Hogy nem megy az irka-firka ;
Hiába van toll kezemben,
Csak bámúlok, mint a birka.

Gondolatim, mint a túzok,
Melynek összefagyott szárnya,
Gyalog mennek a föld színén,
Egy sincs, a ki fentebb járna.

Olyan próza minden részem,
Mint egy kalmár, a ki számol ...
De hisz' én is azt teszem most!
Lám hol a bibéje, lám hol!

Úgy bizony, nagy számvetésbe
Merülék, tudnillik ebbe :
Egy dolog *két* vége közzül
Melyik kerül kevesebbe :

Egyenesen dobni tűzre,
Mihelyt megvevém, papírom...?
Vagy akkor tüzelni fel, ha
Költeménynyel teleírom ...?

(Október, 1850.)

E szomorú év komoly hangjai közt egy-egy ily játszi tréfa meglepő, de csak első pillanatra. Őszinteségét mutatja ez ; gyászruhában is fakad hónapok multával egy mosoly. Az ily vers egy-egy futó ötlet, papírra vetve. «Fáradt lelke mintegy pihenést keres — mondja Gyulai, — s olykor a derült hangba is átcsap.» Tisztán komoly, fájdalmas költeményei szemet szúrtak volna ; az ilyenek enyhítették költészetének körvonalait, s az olvasónak is, mint Erdélyi mondta, ‚fölöttébb jól esnek'. S e tréfákon rendesen nem is pajzán jókedv, hanem keserű gúny ömlik el, s a panasz csak álarczul viseli a tréfa szinét.

ŐSZSZEL.

Hives, borongó őszi nap ;
Beült hozzám az únalom :
Mint a madár, ki bús, ki rab,
Hallgat, komor, fázik dalom.
Mit van tennem? olvasni tán ...?
Maradj Homér fénydús egeddel,
Maradj te most! ... Jer Ossián
Ködös, homályos énekeddel.

Mert fájna most felhőtlen ég,
Mosolygó, síma tengerarcz,
Élénk verőfényes vidék —
Óh, fájna most nekem e rajz!
Kék fátyol messze bércz fokán —
Arany hajó, mely futva szegdel
Bibor habot ... Jer Ossián,
Ködös, homályos énekeddel.

Ott kéken a Zeüsz-lakta domb ;
Itt zölden a nyájas sziget ;
Fölötte lomb, alatta lomb,
Árnyas berek, zengő liget, —
Hullám-mosott gazdag virány —
Fehér juhak s tulkok sereggel —
Minő kép ez! ... Jer Ossián,
Ködös, homályos énekeddel.

S ha zúdulnak véres csaták,
Szabadságért nem küzdenek,
Mert elnyomás, népszolgaság
Előttük ismeretlenek.
Törvényök nincs — boldog hiány!
A vének élőszája rendel
Igazságot ... Jer Ossián,
Ködös, homályos énekeddel.

Egyhanguság, egyformaság ;
A nappal egy világos éj ;
Nem kék az ég, nem zöld az ág,
Menny, föld határán semmi kéj ;
Csak sír az égbolt ezután
Örök unalmu lanyha cseppel,
Mig szétolvad ... Jer Ossián,
Ködös, homályos énekeddel.

Füst koronáz erdőt, bokort,
Vendégies hívójelül ;
Hősek családja, vig csoport,
Áldoz, toroz máglyák körül ;
Lantszóra lejt ifjú, leány ;
Kettős pohár, méz ízü nedvvel,
Vigan forog ... Jer Ossián,
Ködös, homályos énekeddel.

Oda van a szép nyár, oda!
A természet lassan kihal ;
Nincs többé nagyszerű, csoda,
Többé se' napfény sem vihar ;
Pacsirta nem szánt, csalogány
Nem zöngi dalját este, reggel ;
Nincs délibáb ... Jer Ossián,
Ködös, homályos énekeddel.

Óh jer, *mulattass* engemet,
Hunyó dicsőség lantosa ;
Érdekli mostan lelkemet
Borongó ég, kihalt tusa,
Emlékhalom a harcz fián,
Ki az utolsók közt esett el,
Remény nélkül ... Jer Ossián
Ködös, homályos énekeddel.

Felhőid és zúgó szeled,
A zizegő haraszt, mohar,
Magános tölgy a domb felett,
Bolyongó tűz, hullámmoraj —
Ez, a mit lelkem most kiván!
Enyésző nép, ki méla kedvvel
Multján borong . . . Jer Ossián,
Ködös, homályos énekeddel.

Kinek sötétes éjjelen
A hős apákhoz költözött
Daliák lelke megjelen,
Alánéz bús felhők között
És int feléd : «jer, Ossián,
A holtakat miért vered fel?
Nincs többé Caledoniân
Nép, kit te felgyujts énekeddel.» —

(Oct. 1850.)

Olvasmányaiban a költő önnön hangulata, sőt a közhangulat tükröződik. Homért már 46-ban költői szemmel olvasta. «Homért tanulom, *Iliast* eszem», írta Szilágyinak (febr. 22.). 47-ben már Ossiánt is ismeri. Képeik mélyen vésődtek lelkébe. Blair Hugó tanulmányára támaszkodva, hiteleseknek tartja ez énekeket ; «Ossiánnak minden bűbája elvesz, mihelyt föltesszük, hogy az Macpherson koholmánya.» Blair egymás mellett emlegeti Homért és Ossiánt ; Petőfi szembeállítja világaikat, mint a derű és a ború világát (1847.). Arany is így ír róluk Petőfinek, hogy az igazi népeposzhoz régen «Homer kellett volna, most Ossián, ki a fajulni kezdő ivadékot az elődök erényeire visszaemlékeztetné» (47. febr. 28.). Később fájdalommal érzi magát ily Ossiánnak, a *Kosmopolita költészet* versének végsoraiban. — Itt is elfordítja szemét a homéri világtól, de nem ragad egyszerre Ossián képei közé, a borús tájképbe előbb hazai vonásokat vegyít, pacsirtát, délibábot emleget, kihalt tusát, a halmot a harcz fián, a mi ismét Petőfire czéloz, a ki valóban ‚az utolsók közt esett el' ; érezteti, hogy rólunk van szó. A két végső szak egészen ossiáni, kivált a szózat, mert Ossian énekeiben «A lefolyt időknek bárdja — Együtt beszél atyáival» ; a *Selmai dalok*ban hallja ‚az esztendők szólítását : Miért zeng mégis Ossián?'.

VOJTINA LEVELEI ÖCSCSÉHEZ.

I. LEVÉL.

Mit hallok Andris? engem ucscsegéljen!
Nem hittem volna, hogy ezt is megérjem,
E nagy malheurt . . . vagy örömet (na, ni!
Az ember ki se győzné mondani)
Tudnillik, hogy te, édes jó rokon,
Poéta lettél, és a lapokon
Ritkán szedett betűi nagy nevednek
A *hall*hatatlanság felé merednek.
Ej, ej, fiú, beh sokra haladál :
Spiritusod van, vagy mi a tatár!
Nyelvem megáll, az eszem elakad :
Hiszen felleg se' volt, és már szakad!
Azt hittem, a kozákjárás után
E rongy világban nem lesz több csudám :
Nagyobb az, hogy te költő vagy, kölök,
S ki is nyomatják versed, a mi több.

Emlékszem — ezt te mindég titkolád, —
Kétszer futál meg három iskolát ;
S kétszer három = *hat* az Marótiban :
Igy legalább hat iskolád ki van.
Akkor a könyvet pad alá csapád,
És úrfi-magnak meghagyott apád.
Ez állapotban két ösvény maradt
Számodra nyitva : lenni *úr-paraszt*,
Vagy lenni *költő;* mert csupán e két
Mesterség : tollat fogni, vagy ekét,
Ez az, mi fűnek és fának szabad,
Czéh, mely akárki fiát befogad.
S mivel hallottad volt, vagy olvasád
A Kisfaludi kalamárisát,
Shakespeare hogyan lopott egy őzbakot,
Vagy szinpadon széket hogyan rakott,
Burns Róbert, a skótok Petőfije,
Költő mikép lőn, paraszt létire,
Mikép ama német csizmadia,
S a kiskunsági mészáros fia,
Ki mindenütt forgott húsz éveig
Csak ott nem, hol a tudóst nevelik :
Tehát, egy istenverte pillanatban,
„Iró leszek!" kiáltál fel magadban.
És olvasál, ha postanap került,
Vasárnapi ujságot, Honderüt,
Petőfi vagy Rigó Pál műveit,

Divatlapok szines leveleit :
Itt, ott, mi történt : Czenken, Igaron
Hogy ment a szindarab, tánczvigalom?
S a többi. És az olvasmány hatott :
Mindgyárt megirtál egy . . . birálatot.

De Frankenburg, Vahot, vagy Jókai,
Beküldött műved nem nyomatta ki.
Azt mondta rá : csak nőj még, kis szamár,
Mielőtt birálva megszólamlanál.
Te megfogadtad — a növést ; de nem,
Hogy minden istenadta pénteken
(Ez volt a szerencsétlen postanap)
Pestre ne útazzon négy öt darab.
Persze, előbb csak bérmentetlenül ;
Gondolva, hisz már *ennyinek* örül
A szerkesztő és örömest fizet :
Az ő malmára hajtod a — vizet.
De ah! a szép „vidéki levelek"
(Mert e nemben valál akkor remek)
Felbontva, olykor még bontatlan is,
Kályhába, vagy hová, repültenek,
S helyettök a szerkesztőség hamis,
Csufondáros élczei dőltenek.
Hej, *Értesitő, Mondanivaló,*
Nyilt posta, Tárcza, vagy mi a manó,
Beh tönkre sujtál sok fiók zsenit,
Ki volna most irodalmi zenith!
Igy téged, Andris, akkor legalább,
Szörnyű módon megtérdelt a galád :
Irhattad álnevül az O. P. Q-t,
Még is örökké járt te rád a rúd.
Majd megfizetted a levél diját,
Sőt olykor egy kis accidentiát
(Fertálybankót . . . de még nem volt, igaz . . .
Akármit, ide nem tartozik az)
Rekesztél a szerkesztőnek dohányra,
Még is örökké rád füstölt pipája,
S te meg nem láthatád az örömet :
Hogy' néz ki nyomtatásban leveled,
Azon betűk, a mellyeket te *irva*
Mázolgatál a rózsaszin papirra.

Kitört ezenben a forradalom,
Szépen lecsücsült az irodalom ;
Azóta nem hallottam híredet,
Már azt hivém, a muszka had meg-ett.

Hát dehogy ett! majd bizony, ily darab
Bolond gombába az beléharap!
Keresztül estél a rostán, s azonnal
Gyürni kezdéd a verseket halommal.
„Szabad a vásár, most költő leszek,
Úgyis kipusztultak a czéhesek"
Kiáltád, s íme hogy bámul a hon
Égverdeső, merész tyúk szárnyadon!
Pegasusod befogja a *futár* is,
Gondolva, hol ló nincs, jó a szamár is.

Igy töre ki belőled a zseni ;
Vétkeltem ezt meg nem érinteni. —
Már most haladj az elkezdett uton,
Mert visszalépés nincs, azt jól tudom ;
De minthogy ifju vagy (ámbár jeles)
Tanulj tinó, hogy ökörré lehess.

Mindenek előtt azt tanácsolom :
Verset sokat! legyen bár mily bolond.
De sok legyen, hogy nevedet minél
Többször találja meg az olvasó :
Az semmi aztán, hogy ha rosz, ha jó,
Ő el nem olvas, mert előre fél,
Inkább ab invisis koszorut ád,
Mi ugy sem ér egy árva polturát.

Mint a halandó ember, a ki nyers,
Szellemi, testi részbül áll a vers.
Az első láthatatlan semmiség,
Csak holmi vaskalapos hiszi még ;
A *test*, az a *vers*, a mi látható,
Fonállal mérhető, tapintható :
Ezzel van egy kis gépszerű dolog,
A másik . . . az magától jőni fog.

Beszédhez, a mit versnek mondanak,
Minden esetre kellenek *szavak*.
Te mindig ollyan szót válaszsz, csinálj,
A mit ne értsen János, vagy Mihály ;
Legjobb, ha tenmagad sem érted azt :
Igy legalább soha fel nem akadsz,
Mert, a minek értelmét nem tudod,
A szó mindenhová illeni fog.

Szükség továbbá versbe *néha* rím.
Mindegy ördög, ha nő az, vagy ha hím,

Csak arra légy leginkább figyelő,
Hogy öt-hat sorban jőjön egy elő
S a többi vers, mint galyak szekeren,
Lógjon előre-hátra, rímtelen ;
Ez szép találmány és pedig *honi:*
Eo ipso, hogy pongyola, zseni ;
Dehogy tud igy más nemzet dallani!

Igaz, hogy a rím bőven nem telik.
Lelnek biz azt, a kik nem restelik —
És holmi rosz rímnél becsesb zománcz
A versen a szép csengő asszonáncz,
De ez utóbbi szót, nem is csoda,
Nem minden bikficz érti, micsoda :
S ha *p* betűnek *b* viszhangja lett,
Fülét csoválja a rosz rím felett.

Azonban itt szabály van : s te, zseni,
Nem fogsz pedant szabálylyal küzdeni :
Te ugyanazon szót hangoztatod :
Igét igével, raggal a ragot.
„Hőss*el* — könyedd*el*" keb*lét* és szi*vét*
Rímnek nagyon jó, szépen kivivéd,
Mint a Tinódi százötven valá-ja . . .
(Ha ugyan jól emlékezem reája).

Megállj : mi könnyü és még is be szép
Cadentiás vers az ilyen beszéd :
„Barát*ok* — arcz*ok;* sirt*ál* és aludt*ál*,
Könyt*ől* — beszédt*ől;* ajtón*ál* — sokak*nál*,
Kez*ére* — tetej*ére* — képzetére"
És még ezer hasonló *ára, ére;*
Vagy : könyeim, szemeim, bérczeim,
Vagy : léptein, hölgyein, leplein,
Vagy : küld*ének*, jöv*ének*, és men*ének;*
És több efféle szentiványi *ének;*
Sőt : szer*elem*, ha jő rá gyötr*elem*,
Vagy : érz*elem*, kegy*elem*, ért*elem*,
Vagy : fájd*alom*, sir*alom*, hat*alom*,
Nyug*alom*, aggod*alom*, bánt*alom*,
Vagy lát*ás*, hall*ás*, szaglás és tapint*ás*
(Mire én e rímet csapom : *Amintás*).

Ellenben, hogyha egy sor vége *párját*,
És ráfelelne másik rím : *bevárják*,
„Harag — marad, darab—farag, győz—ősz"
Vagy pedig erre hogy csősz, plane *főz*,
És ezt azonmódon megszenveded,
Nem félsz, bizony kiszúrja a szemed!
Mert szemnek írunk, a *fül* második
Érzés, gyakran hibáz, hamarkodik,
Csak angolul nézhetni illyet el
Hogy *bird*-nek *sword*, *moan*-nak *alone* felel.

De kürtöl a posta ; megjött s megyen,
Azért, jó Bandi, most elég legyen ;
A papirosom se nyúlik tovább :
Bezárom ez első episztolát ;
Jövőre többet, jobbat is talán,
Hogy emlékezzél néha-néha rám.

II. LEVÉL.

Előre lantok !. . . . vagy, mi a guta :
Lant nem igen van . . . tollsíp és duda,
Előre tökszár, csimpolya, doromb,
Madár kelepcze és repedt kolomp!
Fel hagymabördő, fűzfasíp, bürök,
Lyukas kulcs, mely süvít, kanásztülök,
Czirok-hegedü és hasadt fazék ;
Hadd zengjen a föld és zengjen az ég!
Mert a hazának épen ily zene
Most éltető, fenntartó eleme ;
Minden szemét vers egy-egy drága kincs,
Megél, ha ebben semmi szűke nincs ;
Sovány ugarnak trágya kell, de sok :
Munkára, tollak, kalamárisok!

Igen! ha tiszta búzánk elfogyott,
Miért ne vetnénk a helyett gyomot?
Nem zöld-e a gyom, dudva és paréj?
S nem nagyra nő? akár aláhenyélj.
Árnyéka szintugy van — sőt koszorút
Fonhat belőle a ki rászorult,
Vagy kedve tartja. — Gazt ápolni hűn
Hazafias tett : gyomlálgatni bűn.

Azért előre mindenféle dibdáb,
„Hanczúzni a Parnasszuson mezitláb!"
(Mint egy barátom írá valahol,
Ki csürhe közt nem örömest dalol.)
Bátran, merészül, kissé szemtelen!

„Mi költők" a szerény hang ez legyen!
Miért ne? gyermekjáték az egész,
Sármunka, nem kell hozzá semmi ész,
Csak jó akarat és nem tiszta kéz.
S kinek csizmája rosz, vagy inge nincs;
Kit a leánytól zár kaján kilincs;
Kit apja megvert, vagy preceptora;
Kit elbájolgat a zsidó bora;
Ki éhgyomorra káromkodni tud,
Nagyot, keservest, czifrát, hájszagut,
Mint: „a ki lelke, istene vagyon!"
S a többi (példa majd minden lapon);
Ki felfödözte, hogy az éj sötét,
A sárga holdnak kajla üstökét,
Csillagot éjjel, nappal a napot,
S bir vágni rájok egy hasonlatot,
Minő *bagoly* s *hab* szók között lehetne,
Vagy mint ezek közt: *csillag* és *gereblye;*
Ki a dalt irja, még pedig hová:
Villámmal ir dalt a levegőégbe,
(Kottázza tán? . . . no, ha igy gondolá —
S a tüzes istennyila viszi végbe
A kottairást! . . .); szóval a ki mer
Nem tudva tudni s bízakodni el;
Vagy a ki sok jó versneműt bevett
És gyomra terheléseig evett,
S magát ugy érzi, hogy: *csak ki vele!*
Mit egyszer másszor oly mohón nyele:
Mind az körömre, tollra és — papirra!
(Miután nem irószer többé az irha).

Oh mert az ember lelke úgy örül
Látván e sürgést íralmunk körül!
Hány érdemesnek tünt le fénykora
S boritja könyves bolt vastag pora!
Hol a közönség, mely keresne gyöngyöt,
Mit a feledség pókhálóba göngyölt,
Ha ők, a jó fiúk, sár-foglalóba
Nem tesznek egyet kettőt hébe-hóba!
Igen, ha ők fel nem eresztenék,
Bő lében a mult héti pecsenyét,
Nem is tudnók, hogy a rég élvezett
Jobb koszt iránt szánk íze elveszett.
De ők, a jó fiúk, elészedik
A régi jobbat, és nem engedik
Hogy elenyészszen egy szép gondolat,
Hanemha — nyúzó bicskájok alatt.

Előnkbe hogyha tócsát öntenek,
(Mi ő szerintök vers, azaz: remek),
S az ember abban úszdogálni lát
Ezernyi geniális nyelvhibát,
Tarkázva itt-ott, hogy legyen bizarr,
Jobb írók eszmehulladékival; —
Ha majd egy sánta láb, majd egy bezúzott
Orr és fületlen, torzomborz fej úsz ott,
Melyekben ez s amaz jó emberünk
Költői mondatára ismerünk,
S ujjal mutatjuk: ezt tudom kié:
Berzsenyié vagy Kisfaludié,
Kölcseié, vagy Vörösmartié,
Garai, Bajza vagy Petőfié;
Ha, mondom, igy, bár csúnyán megkuszálva
Ráismerünk jobb költőink szavára:
Avagy nem méltók köszönetre, kik
A *régi* szépet *újra* éltetik?!

Ha hát van, Andris, jó fejed: tanulj.
Az ócska csizma, megfejelve, új,
És nincsen ollyan régi köpenyeg,
Miből ne telnék egy hitvány süveg;
Azé a veréb, ki megcsípheti:
Fogj *ócska eszmét* s légy *eredeti!*

Már most, eme vargabetű után,
Ideje volna ott kezdeni tán,
Hol a más héti munka elmaradt;
S köszörülni juhászkutyából agarat.

Ha még is olykor asszonánczra jő
Kedved, vagy a rím nem kinyöghető,
Legjobb, ha mindig ollyat válogatsz
(Találsz is könnyen) a mi hogy *nem az.*
Például *vár*-ra ez jó lenne: *rák;*
Vagy erre hogy *huszárt*, üsd rá: *osztják.*

De bezzeg itt ugyancsak átbukám
A mértéken; meg is fekszem talán.
Ad vocem, mérték: némely ostobák
Ennek jármába is belé fogák
Szegény verset: de te soha egyéb
Mértéket egy szál czérnánál ne végy.

Ki jámbusokban ír, (kivált komoly
Verset) caesurát ne tegyen sehol;

Jámbust pedig csak ott ejtsen belé
Hol semmikép el nem kerülheté :
Végűl csupán hosszúkat tenni szebb,
Hadd vonja lábát, mint a sánta eb.

Van a magyarnak . . ur Krisztus, mi van!?
Saját mértéke : népdalaiban,
Melyet kitánczol a paraszt legény,
És Farkas Józsi oly szépen ki húz,
De a poéta (kincsek közt szegény!)
Mértéket idegen mintára nyúz.

A szép *toborzó*, a *lengedező*
Bizony, bizony még járatlan mező,
Versébe olyat a ki tenni mer :
„Nincs benne mérték!" orditozni kell ;
Sántitson ő is úgy, előre, hátra,
Mikép a többi azt előtte járta.

Ezenkivül, mint jó levesbe hus,
Szükséges volna versbe *numerus*.
„Mi a mennydörgő! hogyan illik a
Költészethez az arithmetika?"
Hát ugy öcsém, la! ez könnyű dolog :
Érezni kell csak, és mingyárt tudod. —

Midőn te így írsz : „A leányka hőn
Fohászkodék és sirva a mezőn
Bolyonga ; fürti közt lebegve méla
Szellő susog és zengő Philoméla
Éneke szól ; süt bűbájos világa
A holdnak. Ime jő azonba drága
Kedvese, a kit oly régen ohajtva
Várt ; felsikolt és csókba forr az ajka —"
S a többi, — ez neked jó, meghiszem,
De, mintha sással metszenéd fülem.

A rhythmus oly láthatlan valami,
Mit inkább érzeni, mint hallani,
Mit észrevenni (mint a jó egészség
Szelid hatásu titkos működését)
Könnyebb, mikor *nincs*, mint akkor, ha van;
Mi nélkül mérték, rím haszontalan ;
S akármint gúzsba kössük : a darab
Kötetlen, buglyos, próza-vers marad.

Ha *írod* a verset, nem *öntöd* azt,
Össze nem áll, hiába fúrsz, faragsz,
Majd itt bicsaklik félre, majd amott,
És kárba vesz sok oly becses robot,
Melylyel, ha méltóbb helyre áldozád,
Megkapálhattad vón' kukoriczád.

Aztán meg ... aztán ... hát ... álmos vagyok :
Szervusz öcsém! máskorra is hagyok.

(1850.)

Igazi költőink, a kik nem huzódtak félre a szabadságharcz vihara elől, most fájdalmukba merültek és hallgatásra voltak kárhoztatva. Vonakodtak is szellemüket a censura bilincsébe verni. Így hivatlanok üres játéka lepte el az irodalom terét. Káros volt ez, nem csak az ízlésre és közönségre nézve, hanem hazafi szempontból is, mert irodalmunk mindig nemzetfenntartó erő volt, s ez időben nagyobb hivatás várt reá, mint valaha. A fűzfapoéták ellen a harczot Gyulai kezdte meg, a *Pesti röpívek*ben ; «. . . . jeleseink nagy része visszavonulva él, a középszerűség csiripol, erőszakoskodik. Dudva kezdi lepni az eddig csinos kertet s minden lépten szilaj állatok lábnyoma látszik.» (Összegyüjtött munkái közt ez nincs kiadva.) A ‚Parnassuson folyó hanczuzás' elől a jobbak még inkább visszavonultak. Tompa azt írja Szilágyi Sándornak, a *Röpívek* szerkesztőjének (50. okt. 22.) : «Nem nagy öröm azon csürhe nép közt élni, melylyel az újabb időben kegyetek az irodalmat ellepték.» Aranynak is panaszkodik (okt. 27.) : «Soha sem láttam annyi gazt és szemetet az irodalomban . . . Mezitlábas kamaszok hanczúznak, honn érezve magukat, a jól mívelt téreken.» (Erre czéloz is a II. levél.) Arany szintén így ír ekkor Szilágyinak (okt. 21.) : «Iszonyú sok lerúdalni való állat kezdi rágni a bogácskórót Parnassus körül. Nem vagyok azon értelemben, hogy ezt hazafiságból tűrnünk kell. Botot nekik, míg el nem rontják a közönség ízlését, vagy el nem csömörltetik az összes szépirodalomtól.» E levéllel küldi Vojtina első levelét, «a lap humoristico-socialistico-critico-satiricus részébe». Azt is írja : «Sokféle, és talán irodalmunk jelen állapotjában nem haszontalan munkásságot tudnék én egy jó szépirodalmi lap irányában kifejteni, ha az . . . képes volna engemet havonkint legalább 20—25 pengőig biztosítani, hogy ne kellene más, lealacsonyító kézi munkára szorulnom, mindennapi csekély költségem beszerzése végett.» A második Vojtina-levelet még felküldte, de a *Röpívek*et nem sokára betiltották. E két tankölteményben a verselés abc-jét magyarázza, alaposan, de a folytonos humor által költőien is ; ekkortájt értekezésbe fogott *A magyar verselésről*, de ezt egy pár mondat után abbahagyta, a második levéllel azonban együtt jelent meg tanulmánya az asszonánczról. Ezzel abba maradt ‚a hivatlan dúdolókat elriasztó satyra-cyclus'. «Megszántam szegényeket, hisz *magyarul* döngicséltek» — írja 67-ben.

Vojtina Gáspár Bernát Gazsinak a szolgája volt, egy féleszű hóbortos, a ki együgyű verseit dudorászva kódorgott Pest csapszékeiben. Az írók vacsorázó vendéglőjébe is be-betévedt, «itt mutattuk mi be őt, mint Pest egyik nevezetességét, Aranynak és Tompának» — írja Szilágyi Sándor *(Rajzok a forradalom utáni időkből.* 109. l.). Az ő ajkára adja a költő visszás tanácsait, — ebben tetőzik gúnyja. Mikor Bernát Gazsi e verseket elolvasta, nevetve fakadt ki: ‚Adta tót deákja! Elérte, a mire én hiába törekedném: mindig fennmarad a neve a magyar irodalomban.' (Vadnai Károly: *Gazsi. — Irodalmi emlékek,* 388. l.) A versek alá az volt írva: «Közli: A.... J....»

Tompa az elsőről azt írta Aranynak: «Nem találom, hogy pokróczos modorban volna írva... Egyébiránt írhatsz e veszett csordának, az nem veszi magára.» (Kiadatlan.) Válasz-verset is írt rá Vojtina Andris képében, visszautasítva a ‚szabadon költő vad zseni' nevében minden tanácsot és szabályt, ezzel még nevetségesebbé téve ez önhitt verselőket.

«Mit is beszélsz te derüre-borúra?
Rithmus, mérték, numerus, rím, caesura?
— — S az assonance! Hát az miféle állat?
Boldog isten, még mit ki nem találnak!»

Verse azonban a *Röpivek* eltiltása miatt már nem jelent meg. (Megtalálta s ismertette Váczy János, a *Magyar Salon*ban, 1890. okt.)

Az első levélben említett Maróti az akkor közkeletü iskolai számtan szerzője; a német csizmadia = Hans Sachs; a *futár* a kéziraton előbb Futár volt, Bajza folyóiratának czíme, melyből azonban csak egy szám jelent meg, 1849 jul. 1.

TÉLI VERS.

Ej, ej, garázda tél apó!
Ki ördög hítta kelmedet,
Hogy sz. Mártonnap tájba' hó
Borítja házi telkemet?

Hogy bámul a vén vaksi hold
Hópelyheken át, mint szitán!
Pedig milyen jó szeme volt
Nyáron, szerelmesek után!

Mily villogó szemmel lesett
Minden sovárgót, csintalant;
Tudta nélkül alig esett
Szerelmi légy-ott és kaland.

De most bezzeg bámulhat ám,
Mig, a mivel lát, kiapad, —
Mégsem jön ifju és leány:
Nagyon szabad künn a szabad.

Sőt a fakó poéta sem
Motollál a négy végivel,
Hanem bent ül kedélyesen
S tollmardosó dolgot mivel:

«Óh, természet halála, tél!»
Emigy kapaszkodik bele —
«S te hófehér hó, mint Adél
Fehér, hideg hókebele...»

Pedig jól tudja, a kötél,
Hogy a lány keble nem hideg:
Csak, persze, tiltja szép Adél,
Körmét annál hevitni meg.

De én kemenczém oldalán
Csak fúmigálom a telet;
Megfér kivül szobám falán!
Ne bántsa ezt a kis helyet.

Most *fázok,* mert van benne mód,
Mig el nem ég fél ölnyi fám:
Akkor... ha elrontom a szót
És *fázom,*— nem az én hibám.

(November, 1850.)

AZ Ó TORONY.

Nagy-Szalonta nevezetes város,
Mégsem olyan nevezetes már most,
Mint mikor volt szabad hajdufészek,
Benne lakván háromszáz vitézek.

Csonka torony nyúlik a felhőbe,
Rajta pihen a nap lemenőbe':
Rá-ráveti visszanéző fényét,
Mintha látnám ős apáim vérét.

Vérpirosan mért néz vissza a nap?
Azt jelenti, rút idő lesz holnap?
Oh, Istenem, hiszen elég bőven
Volt már részünk zimankós időben!

Hej csak itt is, e hitvány zugolyban,
Hány nemes szív vére ömlött hajdan!
Azt mondották, hazájokat védik,
Azt hivék, ugy áll fen örökkétig.

S mi van abból, a miért fáradtak? . . .
A torony, mit durván összeraktak.
Áll a torony, mint valami Bábel,
Rajt' az idő nyomtalanúl jár el.

Rajta pihen a féllábu gólya,
Vércse, bagoly örökös lakója,
Velök együtt a galamb is elfér,
Összeszokik, utoljára nem fél.

Rajta a gyom óriássá nő fel,
Hajba kap a szélveszes idővel.
Rá csap olykor, — hanem azt se'bánja —
A menydörgős menykő buzogánya.

Csonka falán, viharos éjfélkor,
Boszorkányok nagy serege tánczol,
S jeleül az éji vígadásnak,
Egy-egy köve földön hever másnap. —

(1850.)

A szalontai torony a hagyomány szerint a Toldiak elomlott várának köveiből épült. II. Rákóczi György maga romlatta le a bástyákat, mikor a török elől menekült; azóta lehetett a donjon is csonka. A költő családja kétszáz évet töltött e torony árnyában, százados harczaikkal a költő érzésében egybeolvad a legutóbbi küzdelem gyásza. Mikor Petőfi 47-ben Szalontán időzött, lerajzolta s meg is énekelte a ‚zimankós idők' e tanúját. Képzelete fölépíti a csonka falat, újra dicső napjait éli, romjaiban is a szabadság hírmondója, s pusztulásában a költő a jelen sülyedését látja. Arany 50-ben írja versét; a leveretés után ő is a múltba merül, de hiábavalóknak tartja küzdelmeit, s az omladékban pusztuló hazája képét szemléli. Petőfi képzeleti rajzával szemben ő részletes vonásokkal fest, ismeri a toronynak saját multját s képét a népi képzelet babonáival színezi. — A torony most Arany emlékének van szentelve; fia, László, befödette és kijavíttatta, s benne őrzik a költő ereklyéit. Kapuját újabban a költő ülő-szobra diszíti, kolozsvári Szeszák Ferencz alkotása.

SZILVESZTER-ÉJEN.

A vén sirásó haldokol:
Vígan tehát ágya körül!
Ki annyit sirba fektetett,
Most a sor ő reá kerül.
Hajrá fiúk! ez a pohár
Az elfolyt nyolczszáz ötvenért!
Kivan,— nincs egy nap híja se' —
Bohó, ki többet is remélt!

Már ezt leőrtük, úgy a hogy,
A mi kevés még hátra van,
— Habár csak ellentétül is —
Viraszszuk dal között, vigan.
Hajrá fiúk! ez a pohár
Ama békés türelemért,
Hogy a halandó *újba* kezd,
Ha egy rosz ó évet lemért!

Hányan vagyunk, kik a sorstól
Rongyot kapánk élet helyett,
Mégis, mivelhogy nincs különb,
Hordjuk biz azt, a míg lehet!
Hajrá fiúk! ez a pohár
A szenvedő embernemért,
Mely várva tűr, csalódva hisz —
S túl bírja élni a reményt!

Zörgetnek a ház ablakán:
Egy vak madár az, mely repül,
A förgeteg; — mint fú, esik!
Maradhat! tágasabb kivűl.
Hajrá fiúk! ez a pohár
Azért, ki bujdokolva jár
És nincs, hová — egy ilyen éjt
Kihuzni — hajtaná fejét!

Mit bánjuk, hogy lejár az év!
Énekre ajk és tánczra láb!
Használja, ki mozogni tud,
Ezt az előnyét legalább.
Hajrá fiúk! ez a pohár . . .
Föl a kehelyt, koczczantsatok!
Csörgése szóljon, hogy kikért,
És szóljon az, hogy halligatok.

Vígan! az ó év haldokol,
Nevessünk, mint örökösi, —
Pedig bizony semmit se hágy
Annak, ki végperczét lesi.
Hajrá fiúk! ez a pohár
Az évért, mely kiszenvede;
Emléke fönn lesz *holnap* is . . .
Egy kis mámor futó köde.

(1850.)

Csodálni való, a censura ez időszakában mily bátran mondja ki Arany a félreérthetlen vonatkozásokat, a mozogni tudó lábról, melyet nem szorít bilincs, a pohárról, mely nem *cseng*, hanem *csörög*, mint a rablánczok, s a bujdosókról, kiket később Tompa is a nemzet vendéglátásába ajánl, *Nyárban* czímű versével. Méltán írta Aranyról Greguss, hogy ő «saját lelkét mintegy . . . gyúpontjává

teszi a közérzületnek . . . ; ő korának eszméltetője s mélabús hangulatában egyszersmind érzelmi képmása, . . . míg mint művész európai színvonalon áll, szemlélkezésében sajátlag épen a magyarnak világnézetét értelmisége mostani fokán képviseli, magára nézve . . . legegészségesebb, legépebb nyilatkozással, ő a magyar közhangulat tolmácsa és a nemzet arczképfestésze». *(Általános észrevételek.)* Bérczy úgy találja, a versbe «ama szilajság vegyül, mely a poharak közötti búfeledés kísérleteit jellemzi». Érdekes, mint öröködik meg Aranynál egy-egy ötlet vagy szólam. Mentovichnak 58. ápr. 25. azt írja: «Rongy élet biz ez, de hordjuk, míg lehet, mert nincs különb».

ÉV KEZDETÉN.

(Egy ismeretlen poéta dolgozótársul köti magát.)

Új esztendő . . . patvarba új!
Mindössze is csak fejelés:
A régi roszból toldoza
Új roszat a gondviselés.
Hogy töltsem el, oh jémini!
Ezt a negyedfélszáz napot?
Legyen szives megküldeni
Szerkesztő, kérem, a lapot.

Igaz, nem fizettem elő,
Nem, mert ha volna sincs miből,
De fölcsapok költőnek és
Teremtek majd, a semmiből.
Hátha kisül még, hogy zseni
Az ész, mely bennem hallgatott!
Legyen szives megküldeni
Szerkesztő, kérem, a lapot.

Majd írok önnek szépeket,
Aranyat ér minden sorom,
Hogy elbámul belé, ha él,
Poëseos praeceptorom,
Ki azt mondá, ökör vagyok
S a szégyenpadra lecsapott.
Legyen szives megküldeni
Szerkesztő, kérem, a lapot.

Majd írok én, bárhogy veszi
A kritika, új ostorom;
Ha mondja, *rosz:* «igen, de *sok!*»
E szóval őt letorkolom;
Mert minden istenadta nap
Firkantok egy új darabot.
Legyen szives megküldeni
Szerkesztő, kérem, a lapot.

Mi is hiányzik énnekem
A végre, hogy költő legyek?
Csizmám lyukas és vállamon
Alig van egy rosz köpönyeg,
Fésülhetetlen a hajam,
Ingem silány, szennyes gyapot —
Legyen szives megküldeni
Szerkesztő, kérem, a lapot.

És tárgyam — ah, ön látja, van
Tárgyam unos-untig elég,
Kivált *enbálványom* körűl
Forogva, mint malomkerék.
Hisz kit ne érdekelne az:
Lencsét evém-e, vagy babot?
Legyen szives megküldeni
Szerkesztő, kérem, a lapot.

Úgy van! *magamról* is tudok
Beszélni sok épűletest:
De hát milyen nagy a világ!
Tárgyat csak az nem lel, ki rest.
S én e kutya világra úgy
Haragszom! mert megharapott.
Legyen szives megküldeni
Szerkesztő, kérem, a lapot.

Egy árva példányt! . . . Óh, ha én
Egy tisztelet-példányt nyerek:
Megköszöni *egész* vidék,
Minden rangbéli emberek.
Mert lássa, hozzánk egy se' jár
S ez oly keserves állapot!
Legyen szives megküldeni
Szerkesztő, kérem, a lapot.

Irén is többször mondta már,
Irén, e kedves kis papucs:
«Mit olvasunk a télen át?
Ah, nem fizet elő apus!»
Pedig «*Irénhez*» írok én
A milyet ön sohsem kapott.
Legyen szives megküldeni
Szerkesztő, kérem, a lapot.

Sőt a nagyságos asszony is
Felhozta szóval a minap:
«Az ember ujságot se lát,
Mióta nincs a régi pap.»
Ezért kimondhatatlanul
Sajnálja is szegény papot.
Legyen szives megküldeni
Szerkesztő, kérem, a lapot.

Óh, mennyi vágyteljes kebel —
Hány szomju lélek önre néz!
Öné a felelet-teher
És e teher igen nehéz:
Mikép fog számot adni ön,
Ha majd felelni kell *amott:*
«Miért nem szokta küldeni,
Szerkesztő, *ingyen* a lapot . . .?»

(1851.)

Érdekes, hogy ez ártatlan tréfában is van komoly mag: egyrészt a fűzfapoéták gúnyolása, mint Vojtinában, — másrészt a közömbös közönségé.

KERTBEN.

Kertészkedem mélán, nyugottan,
Gyümölcsfáim közt bíbelek ;
Hozzám a tiszta kék magasból
Egyes daruszó tévelyeg ;
Felém a kert gyepűin által
Egy gerlicze bugása hat :
Magános gerle a szomszédban —
S ifjú nő, szemfödél alatt.

Kevés ember jő látogatni,
Az is csak elmegy hidegen :
Látszik, hogy a halott szegény volt,
Szegény s a mellett idegen.
Rokonait, ha van rokonja,
Elnyelte széles e világ ;
Nem nyit be hozzá enyhe részvét,
Legföljebb . . . a kiváncsiság.

Műhely körűl a bánatos férj
Sohajtva jár, nyög nagyokat ;
Ide fehérlenek deszkái,
Épen azok közt válogat.
Amaz talán bölcső leendett,
Menyegzős ágy eme darab :
Belőlük elhunyt hitvesének
Most, íme, koporsót farag.

Siránkozik a kisded árva,
Amott sir öntudatlanul ;
Ha nő szegény, az életkönyvből
Nehéz első betűt tanul!
Ölében rázza egy cseléd lyány,
Duzzogva fel s alá megyen :
«Sirj no, *igazán* sirj!» kiált rá,
S *megveri*, hogy *oka* legyen.

Kertészkedem mélán, nyugottan,
A fák sebeit kötözöm ;
Halotti ének csap fülembe . . .
Eh, nékem ahhoz mi közöm!
Nem volt rokon, jó ismerős sem ;
Kit érdekel a más sebe?
Elég egy szivnek a magáé,
Elég, csak azt köthesse be.

Közönyös a világ . . . az élet
Egy összezsúfolt tánczterem,
Sürög-forog, jő-megy a népség
Be és ki, szünes-szüntelen.
És a jövőket, távozókat
Ki győzné mind köszönteni!
Nagy részvétel, ha némelyikünk
Az ismerőst . . . megismeri.

Közönyös a világ . . . az ember
Önző, falékony húsdarab,
Mikép a hernyó, telhetetlen,
Mindég *előre mász* s — *harap*.
S ha elsöpört egy ivadékot
Ama vén kertész, a halál,
Más kél megint, ha nem roszabb, de
Nem is jobb a tavalyinál.

(1851.)

A *Háziuraság*ban megénekelt kis ház kertje. Arany örömest bíbelt fákkal, virágokkal ; Szalontán ma is emlegetik, hogy «gyümölcscsel szívesen szolgált látogatóinak, de rózsát, virágot hiába kértek tőle, sohasem adott, mert — azt mondogatta — a virág csak a tövén virág és csak ott szép». (Szendrey Zsigmond, az *Irodalomtörténet*ben, 915.) Volt gyümölcsös-kertje is, a ‚fás-kert', a községen kívül, azt festi később a *Vágy*ban. — Tisza István különösen szerette e verset, mondja Angyal Dávid, mert «a lyrai költőtől azt kívánta, hogy férfias eszméket, életbölcseséget öltöztessen választékos nyelvének díszes köntösébe». (Emlékbeszédében.)

CSALÁDI KÖR.

Este van, este van : kiki nyúgalomba!
Feketén bólingat az eperfa lombja,
Zúg az éji bogár, nekimegy a falnak,
Nagyot koppan akkor, azután elhallgat.
Mintha lába kelne valamennyi rögnek,
Lomha földi békák szanaszét görögnek,
Csapong a denevér az ereszt sodorván,
Rikoltoz a bagoly csonka, régi tornyán.

Udvaron fehérlik szőre egy tehénnek :
A gazdasszony épen az imént fejé meg ;
Csendesen kérődzik, igen jámbor fajta,
Pedig éhes borja nagyokat döf rajta.
Ballag egy czicza is — bogarászni restel —
Óvakodva lépked hosszan elnyult testtel,
Meg-megáll, körűlnéz : most kapja, hirtelen
Egy iramodással a pitvarba terem.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

Nyitva áll az ajtó ; a tüzelő fénye
Oly hivogatólag süt ki a sövényre.
Ajtó előtt hasal egy kiszolgált kutya,
Küszöbre a lábát, erre állát nyujtja.
Benn a házi asszony elszűri a tejet,
Kérő kis fiának enged inni egyet ;
Aztán elvegyűl a gyermektársaságba,
Mint csillagok közé nyájas hold világa.

Egy eladó lyány a tüzre venyigét rak :
Ő a legnagyobb s szebb . . . a hajnali csillag.
Vasalót tüzesít : új ruhája készen,
Csak vasalás hija . . . s reggel ünnep lészen.
Körűl az apróság, vidám mese mellett,
Zörgős héju borsót, vagy babot szemelget,
Héjából időnként tüzre tesznek sokat :
Az világítja meg gömbölyű arczukat.

A legkisebb fiú kenyeret kér s majszol ;
Üszköt csóvál néha : tűzkigyókat rajzol.
Olvas a nagyobbik nem ügyelve másra :
E fiúból *pap lesz*, akárki meglássa!
Legalább így szokta mondani az apjok,
Noha a fiú nem imádságon kapkod :
Jobban kedveli a verseket, nótákat,
Effélét csinálni maga is próbálgat.

Pendül a kapa most, letevé a *gazda;*
Csikos tarisznyáját egy szegre akasztja ;
Kutat az apró nép, örülne, ha benne
Madárlátta kenyér-darabocskát lelne.
Rettenve sikolt fel, a melyik belényul :
Jaj! valami ördög . . . vagy ha nem, hát . . . kis nyul!
Lesz öröm : alunni se' tudnak az éjjel ;
Kinálják erősen káposzta-levéllel.

A gazda pedig mond egy szives *jó estét*,
Leül, hogy nyugaszsza eltörődött testét,
Homlokát letörli porlepett ingével :
Mélyre van az szántva az élet-ekével.
De a mint körülnéz a víg csemetéken,
Sötét arczredői elsimulnak szépen ;
Gondüző pipáját a tüzbe meríti ;
Nyájas szavu nője mosolyra deríti.

Nem késik azonban a jó házi asszony,
Illő, hogy urának ennivalót hozzon,
Kiteszi középre a nagy *asztalszéket*,
Arra tálalja fel az egyszerü étket.
Maga evett ő már, a gyerek sem éhes,
De a férj unszolja : «gyer közelebb, édes!»
Jobb izű a falat, ha mindnyájan esznek, —
Egy-egy szárnyat, czombot nyujt a kicsinyeknek.

De vajon ki zörget? «nézz ki, fiam Sára :
Valami szegény kér helyet éjtszakára :
Mért ne fogadnók be, ha tanyája nincsen,
Mennyit szenved úgy is, sok bezárt kilincsen!»
Visszajő a lyánka, az utast behíván.
Béna harczfi lép be, *sok jó estét* kíván :
«Isten áldja meg a kendtek ételét is,
(Így végezi a szót), meg az *emberét* is.»

Köszöni a gazda : «Része legyen benne :
Tölts a tálba, anyjok, ha elég nem lenne.»
Akkor hija szépen, hogy üljön közelébb —
Rá is áll az könnyen, bár szabódik elébb.
Éhöket a nagy tál kívánatos izzel,
Szomjukat a korsó csillapítja vizzel ;
Szavuk sem igen van azalatt, míg esznek,
Természete már ez magyar embereknek.

De mikor aztán a vacsorának vége,
Nem nehéz helyen áll a koldus beszéde ;
Megered lassanként s valamint a patak,
Mennél messzebbre foly, annál inkább dagad.
Az idősb fiú is leteszi a könyvet,
Figyelmes arczával elébb-elébb görnyed ;
És mihelyt a koldus megáll a beszédben :
«Meséljen még egyet» — rimánkodik szépen.

«Nem mese az, gyermek», — így feddi az apja,
Rátekint a vándor és tovább folytatja ;
Néma kegyelettel függenek a szaván
Mind az egész háznép, de kivált a *leány:*
Ez, mikor nem hallják, és mikor nem látják,
Pirulva kérdezi tőle . . . *testvér bátyját:*
Három éve múlik, hogy utána kérdez,
Még egy esztendőt vár, nem megy addig férjhez.

Este van, este van . . . a tüz sem világit,
Kezdi hunyorgatni hamvas szempilláit ;
A gyermek is álmos, — egy már alszik épen,
Félrebillent fejjel, az anyja ölében.
Gyéren szól a vendég s rá nagyokat gondol ;
Közbe-közbe csupán a macska dorombol.
Majd a földre hintik a zizegő szalmát . . .
S átveszi egy tücsök csendes birodalmát.

(Ápr. 10. 1851.)

A magyar népi család typikus rajza ; a béna harczos alakjával rajta az idő jele. Lévay szerint «miniatur rajzában egész népéletünk élő elevensége van megörökítve, melyhez hasonló festmény nem került még ki magyar költő-művész ecsetje alól». Arany alá akarta írni, hogy Burns *Szombat estéjének* hatása alatt szülemlett, «csak azért nem tette, hogy a ‚béna magyar harczos' által akkor kelteni óhajtott hatást ne rontsa» — mondja Arany László. Jól ismerte Burns munkáit, fordított is belőlük, s kötetében sok helyütt ott a lapszélen irónjának nyoma. A két kép hasonlósága azonban csak a tárgy közösségében gyökerezik ; mindkettő egy-egy családot rajzol, a skót család népesebb, a gyermekek serdültebbek, korosbak a szülék ; a magyar család elevenebb, vacsorájuk derültebb, a képen több a mozgalom, a festői vonás, a tavasz levegője ; több a hangulat is, bár minden vonása tárgyias. Mindegyiken ott van a felnőtt hajadon szerelme titkával, de mennyire magyar leány az Aranyé, a ki híven vár kedvesére, míg a katonasorból kiszabadúl, s szemérmében úgy kérdezősködik felőle, mintha *bátyja* volna. Ott a hit, itt a szabadság martirjainak bús emléke jár, a skót költő végül szinte hymnusba fog, a magyar költemény méla képben hangzik el, min együtt érzik a kor hangulata s a költő természete. A harczos előbb *honvéd* volt, — saját példányában később vissza is javította, — beszéde is először nyíltabb volt :

(11. versszak 5—8. sor) : Beszél a dicsőség véres napjairúl,
S keble áttüzesül és arcza felpirúl,
Beszél azokról is — szemei könyben úsznak,
Kikkel más hazába bujdosott — koldúsnak.

(12. versszak, 1—2.) Elbeszéli vágyát hona szent földére,
Hosszu terhes utját, a míg haza tére . . .

Mikor azonban a költő beküldte a *Losonczi Phoenix*nek, e jótékony album szerkesztője, Vahot Imre, azt írta neki : «. . . a ki csak olvasta, . . . el van ragadtatva. Hanem én, ki annyira ismerem a mostani sajtószabadság viszonyait, — egy bökkenőt találtam benne . . .» A fenti sorokat kifogásolja, «mert a vizsgáló igen jól érti a czélzásokat, . . . a kibujdosottak, a menekültek s átalán véve a forradalmi dicsőség és nyomorúságról még csak említést sem lehet tenni». (Kiadatlan.) Most e szavak helyén hatásukat látni ; ennek köszönjük a könyves fiú kirajzoltabb képét, kiben sejtelmünk a költőre ismer, fiatalon.— Megjelenésekor a *Remény* folyóirat azt írta : «. . . tükör az életből. Minden igaz, minden élethű, . . . és mégis minden költészet.» A leírás olyan hű, hogy ráösmerni a nagy eperfáról a költő szalontai udvarára. Erdélyi kiemeli a ‚poétai festést', mely a lélekbe világít ; «a tüzelő fénye nem oly nagy dolog a sövényen, hanem oda képzeljük, hogy az a tűz nem ég hiába ; mellette családi jelenet látható, festetlenül is». Ilyen a gyermekek rajza, s a nagy fiúé, kinek egy szavából lelkében olvasunk. Az ilyenekre érti Salamon Ferencz, hogy Aranynak «a látottak, hallottak erős vonásokban nyomultak lelkébe, s épen a legnagyobb költők közvetlen környezetükből, azaz a nemzettől, helyből és korból veszik alakjaikat, képeiket és eszméiket» s hogy a nagy művészek «egyszerűségükkel űznek fényt». E családi képet Than Mór megfestette az Arany-Albumnak.

A KÖLTŐ HAZÁJA.

«Művész hazája széles e világ ;
A hírnév országutját lakja ő,
S ez út hosszába' minden olajág,
Minden babér az ő számára nő.»

Ám hadd legyen, nem tagadom,
Övé, mely bírja őt, a hon :
De szívem azt sugja minduntalan,
Hogy a költőnek egy — csak egy hazája van.

Kezdődik e hon a csendes tanyának
Küszöbjén, melyhez emlékezete
Köté legelső végét fonalának,
Midőn először útnak erede ;
Hová e gondolatvezér
Mulatni vissza-visszatér —
És egy szerény zöld ággal megpihen,
Mint bárkán a galamb, az ősi tüzhelyen.

Ott ismerősen vészik őt körül
Gyermekkorának játszótársai ;
Eléje ott nyájas szóval kerül
Az agg szülő — tán már csak néhai ;
Minden szöget, minden zugot
Ugy lel, miképen megszokott,
Bár őse telkén most a vén Idő
Új gazda : bont, épít, a hol s mint kedve jő.

Mely ott felé zeng, a meghitt beszéd
Anyai tejnek édes folyama,
E szó nyitá meg szívét és eszét,
Ajkára ez s mult, hogy dallana ;
Szerelme bimbó-hajnalán
E nyelvet érté a leány,
S ezen viszonzá a «szeretlek»-et,
Vagy a sohaj szócskát, mit visszarebegett.

S a nyílt szivű nép, melyet ott talál,
Vele érzésben és nyelvben rokon ;
Dala e nép közt ajkrul-ajkra száll,
Örül vagy sír az édes hangokon ;
Fogékony ott minden kebel
A dalra, melyet énekel, —
S hogy ebből semmi hang el nem veszett,
Tudnia biztosan, mily boldog élvezet!

A meddig ily nép fogja őt körül,
Nép, melynek érzi keble, zengi szája
A költő énekét, — addig terül,
Ott éri végét *a költő hazája;*
Azon túl maga jövevény,
Dala üvegházi növény,
Legszebb illatja, színe kárba megy :
Széles világon nincs népe s hona — csak *egy !*

Innen, hogy ő e népet és hazát
Szeretni tudja kimondhatlanúl :
Nem a dijt méri, melyet tán az ád,
Oltára nem önző lángokra gyúl ;
És, bárha szűk, és bárha gyér
A jutalom és a babér :
Ő e honért, e honnal s honnak él, —
Örömeit, búját zengvén, ha dalra kél.

Boldog, ha büszke lantján a haza
Dicsőségének napját zengheti!
Ha nincs multjának vérző panasza,
S reménye vásznát jó szél lengeti!
A dal, mit igy teremt ujja,
Egy nemzeti hallelujah,
Viszhangja messzi ég alá kihat —
És fölverendi a késő századokat

De bár fogy a nép és hazája pusztul,
És a jövendő hallgat, — nem felel,
Bár keble csak bánat dalára buzdul :
Honát a költő mégse' hagyja el ; —
És, mely alélt hattyú gyanánt
Várja magára a halált —
Ő nemzetének hattyuéneke,
Ő, a lant bánatos, haldokló gyermeke.

(1851.)

A költészet nemzeti hivatásának hitvallása ez. Eleinte saját körét, emlékeit festi, ebben látja az egész hazát, ez az út a tág haza szeretetéhez. Egyik bírálata is azt mondja : «A költő hazája nem mindig a politikai haza, lehet egy tartomány, vidék, sőt falu is ; az a meleg fészek, honnan kiröppent, hová édes emlékei vonják vissza, hol érzelemvilága melegebb, otthonosabb, . . . a költő nagyon anyás gyermeke — ‚Mutterland'-jának. Ki venné rossz neven, ha Petőfi mélyebb vonzalmat hirdet a puszta, Kis-Kunság homokpusztái iránt, mint más vidéke iránt a hazának ?» Innen emelkedik itt ő is az egész hazához, melytől a költő nem szakadhat el. Kétféle hivatását festi, látja, a mint a nemzet fénykorát dicsőítheti, vagy egy pusztuló korszak siratója, mintha megint Homér és Ossian lebegne előtte, vagy inkább Petőfi és önmaga. De most a gyászban is látja a költő föladatát, nem mint a *Letészem a lantot* csüggedt hangulatában. Így áll ki a nemzeti költészet védelmére, szintén e kettős hivatás jelében, a pálya vége felé is, a *Kosmopolita költészet* ellen.

HAJNALI KÜRT.

A szőke reg, a barna éj
Kétes csatában küzködött :
Kétségesen borongtam én
Az ébrenlét s álom között.
Imetten-e? álomban-e?
Hallék üvöltő hangokat :
Honnét e hang? — kürtszó rivall,
Nyí a vadászeb és ugat.

Csodálatos, mélyenható,
Édes-fájós e kürtzene,
Keresztül búg csonton, velőn,
Mikéntha sírból zengene.
Rá az eb is, az oktalan,
Ösztönileg vonít, csahol :
S e hangzavar egynémi vad
Harmoniába összefoly.

Ez élesen, fennen kaczag,
De hosszu jajban végezi ;
Az tompa böffenésivel
Az alsó hangot képezi ;
Közből a többi nyí, vakog,
Üvölt, huhol, búg a szava ;
Közé a viszhang kerepel
És a vadásznép nyers zaja.

Vidám vadászok, menjetek!
Az ébredő pacsirta hí ;
Tiétek a nap bimbaja,
Erdő- s mezőnek illati.
A szűzi lég, harmatkönyű,
Higgadt folyam, fris lengeteg ;
A rózsakedv, aczélerő . . .
Vidám vadászok, menjetek.

Én majd a reggelnek bizony
Csak már a tallóját szedem :
Nyűgözve tart egy bal szokás :
Vagy álnévvel természetem.
Jó szándokon nem mulna, de . . .
De mikor az ágy nem bocsát! —
Vidám vadászok, menjetek :
Jó mulatást . . . *jó éjtszakát.*

(Máj., 1851.)

E költemény nem szalontai benyomásra vall. Ez év nagy részét Geszten töltötte, ott írhatta e versét. Fiatalkori barátja, Kovács János, nevelő volt Geszten, a Tisza-családnál. Ismerte barátja nyomasztó helyzetét, s irodalmi órák adására ajánlotta, tanítványa, Domokos mellé, ki Tisza Kálmánnak és Lajosnak öcscse volt. A család még jegyző-korából ismerte és becsülte a költőt. Ez állás eloszlatta leggyötrőbb gondjait, megszabadult a szolgabírói hivatal lélekölő nyügétől s családját biztosítva tudta. «1851 május első napjától fogva . . . október közepéig» időzött Geszten. Családjához minden vasárnap haza járt. Növendéke csak tizenhárom éves volt ugyan, de — mint Arany írta — «a legjobb magán nevelés által kifejlett gyermek», s költői tehetségű ; hamar megszerette. Naponta két órát adott neki, a classikai és magyar irodalom elemei- és történetéből ; maga is újra beleélte magát ezek tanulmányába. Utóbb nem is a kastélyban lakott, hanem a kerti ‚remete-lak' magános szobájában ; ‚oda járt a leczkékre Domokos' — írja Arany László. E lakot és szobát a család kegyelete akkori állapotában őrzi. E nyugalomban sokat dolgozott ; itt írhatta *Jóka ördögét*, forgatta fejében a *Daliás időket*, itt fogott *A nagyidai czigányokba*, s az első két énekkel el is készült ; mikor eltávozott, szobájában, Domokos első levele szerint, egy Byron-kötet boriték-lapjára akadtak, néhány stanzával ; *Bolond Istókon* is dolgozott. E termékeny félév első fecskéje ez a vers.

A GYERMEK ÉS SZIVÁRVÁNY.

Allegoria.

Sirt az ég egyik szemével
A másikkal nevetett ;
Páros ívü szép szivárvány
Koszorúzta keletet :
Szép szivárványt, barna felhőn,
Nézte ábrándos fiú,
Egy sovárgó méla gyermek,
Kék szemű, de szöghajú.

«Be gyönyörü híd az ottan!
Égi híd az» gondolá,
«Óh, talán ott járnak épen
Az angyalok fel s alá!
Mint szeretnék odamenni!
Bizony el is szaladok,
Jó fiút hogy bántanának
Azok a jó angyalok!

«Messze sincs az; lám csak ott van
A közel erdő megett,
Még ma estig rajta könnyen
Megjárhatnám az eget.
Istenem, mily szép is lehet
Ám belülről az az ég!
Istenem, ha én egy kissé
Oda bepillanthatnék!»

Szólt, eredve gyors futásnak,
És legottan messze jár ;
Édes anyja híná vissza,
De szavát nem hallja már.
Útfelen száz kis virág int :
«Ülj le közzénk, szép gyerek!»
Száz madár mond: «dallok egyet!»
De ő nem hallgatja meg.

Síkos a föld és alóla
Ki-kicsuszamlik az ut,
Tüske rántja meg ruháit
Hogy «megálljon! hova fut?»
Majd elébe vág s keresztül-
Fekszi ösvenyét az ér,
Mely, ha egyszer átgázolta,
Ellenkedve visszatér.

De az értől nem ijed meg,
Nem hátrálja síkos ut,
Szóba sem áll vad tövissel :
Egyre gázol, egyre fut.
Sem gyönyörre, sem veszélyre
Nem tekintvén láb alatt,
Szép szivárványt a magasban
Nézi, nézi, és halad.

Kérdi tőle útas ember,
Egy öreg szántóvető :
Hova oly lélek szakadva?
És mi végre siet ő?
«Jaj» felel, de gyors futtában
A kérdőre sem tekint,
«Ama *hídhoz* kell sietnem,
Vissza is jönöm megint!»

«Balga gyermek, hol van a híd?
Hova futsz ily esztelen?
Szivárvány az : vége nyugszik
Messzi, messzi tengeren :
S a megürült fellegekbe
Szí fel onnan új vizet . . .
De hiszen fuss, ha tapasztalt
Ősz fejemnek nem hiszed.»

«Ám legyen hid, ám szivárvány
Oda már én el megyek,»
Szólt a fiú, «hogy felőle
Épen bizonyos legyek.»
És az erdő bokros utján
Bekanyarul egymaga,
Hol feketén leskelődik
Már felé az éjtszaka.

Ott sohajnak, ott kaczajnak
Múló hangját hallani,
Ott fejéről fövegét is
Le-lekapja valami ;
Ott fehéren a sürűből
Rá-rábukkan egy fató :
De galyak közt a szivárvány
Int feléje, s halad ő.

Szembe jőnek búcsujárók,
Szinte kérdik és felel. —
«Kis bohó, mi haszna fáradsz?
Oda nem jut ember el.
Mi lehet az a szivárvány?
Van felőle sok mese :
De közelről (*ennyiünk* közt!)
Még nem látta senki se'.»

Nem elég ez a fiúnak :
«De én látni akarom!»
Szóla és tör fel a hegynek
Ut nélküli avaron.
Kő hasítja gyenge lábát,
Szirten át esik-bukik ;
Haj! s alélva roskad össze
Midőn feljut a fokig.

Ott is, a mint összerogyva
Tehetetlen fekvék,
Epedő nagy kék szemével
A szivárványt nézte még ;
A szivárványt, a mely szinte
Fogyni látszott, sinleni —
És mind jobban, és mind jobban
Elsápadtak színei.

«Szép arany hid, szép szivárvány,
Én szerelmem, bár mi vagy, —»
Esdekelt ő tárt karokkal,
«Oh, ne hagyj el, — oh maradj!
És ha égbe nem mehettem
Rajtad, mint az angyalok,
Várakozz', hadd nézzelek még!
Várakozz', mig elhalok!»

Hallja ezt egy agg remete
S a fiú előtt megáll,
Háta görnyed ősz hajától,
Reng a mellén hó szakáll :
«Ily korán a sírba mért vágysz?»
Feddi nyájasan a bölcs —
«Hamar volna még lehullnod,
Mint a meg nem ért gyümölcs.

«Vágyaid elérhetetlen
Tartományba vonzanak ;
Az, mi után futsz epedve,
Csalfa, tünde fényalak,
Egy sugár a nap szeméből . . .
Büszke diadalmosoly,
Mely a sirvafutó felhőn
Megtörik, — de nincs sehol!»

Így az agg bölcs — még tovább is
Fejtegetvén szavait. —
S felnyitá a nagy természet
Titkos záru ajtait.
A fiút meg ápolóan
Vette gondjai alá,
És midőn a hajnal ébredt
Szüleinek vissz'adá. —

Gyakran látott még azontúl
Szép szivárványt a fiú,
De, ha nézte, sírva fakadt
S lőn kedélye szomorú :
«Hogy üres kép, játszi súgár,
Mit olyankor szeme lát,
Nem *híd*, a mely összekötné
Földdel a menny kapuját!»

(1851.)

«. . . azon eszmét akarná kifejezni, hogy vannak az ifjúi kebelnek vágyai — fellegvárak, — csalképek, melyektől később oly nehezen válik meg, miután a való kiábrándítja» — így magyarázza Arany Erdélyinek. E rajongó ifjú mintája talán Tisza Domokos.

volt. — Néphit az alföldön, hogy a szivárvány vizet szí föl a fellegekbe, — erre utal elnevezése; a biblián alapulhat, mely a vizözön megszüntét összekapcsolja a szivárvány feltünésével. Közmondás: iszik, mint a szivárvány (Erdélyinél), sőt a néphit szerint tárgyakat, embereket is magához szívhat (Ipolyi: *Magyar mythologia*, 275. l.). Egyes mesék a tündérek útjának mondják, vagy égbe vivő útnak, hídnak, mint itt.

A DAJKA SÍRJA.

A dajka sírján egyszerű halom,
Csekély fatörzsök áll emlékjelül:
Fekszik külön, temetőoldalon,
Virágzó tüske, zöld pázsit, körül.
Felette a lágy szél suhogva jár,
Szines pillangó, beszédes madár.

Megszáll az alkony; áttetsző homálya,
Mint könnyü fátyol, leng a sírokon;
Borulni az agg nő fejoszlopára
Eljő unoka, gyermek, vagy rokon;
Nem rokon az, nem magzat, unoka:
Két úri hölgy a sír zarándoka.

Két úri szép hölgy. Onnan jöttek el,
Hol legvirítóbb az élettavasz,
S örömmadár víg füttye énekel,
S zöld lomb között még nem sárgul panasz...
Hogy emlegetnék s megkönyeznék, sírván,
A hű cselédet rideg, puszta sírján.

Miök volt nékiek az agg cseléd?
Miért emelnek ily élő emléket?
Adott-e az mást, mint béres tejét?
Talán még azt se', csak hitvány meséket.
Felejtve régen játék, dal, mese:
Hű szíve az, mi nem lesz sohase'.

Oh szép, mikor feledség-nyomta földbül
Kisarjad a szív, az elporhadott,
Mint rom felett a repkény ha kizöldül —
És kegyelet sír rája harmatot!
Oly szép, de ritka...! Pedig a szivér'
Nem jutalom a hitvány szolgabér.

A dajka sírján egyszerű halom.
Född el, virágzó tüske, puha pázsit;
Dúdolj fölötte lanyha fuvalom,
Dalokkal édesítsd szunnyadozásit;
Mondj szép regéket, sokszavú madár;
Színes pillangó, lengj álmainál.

(1851.)

Volt Geszten a kripta mellett egy ilyen sír.

DOMOKOS NAPRA.

Midőn szüleid és mind a kik szeretünk
Nyájas köszöntéssel tehozzád sietünk;
Midőn kedvedért a — bár hiános — család
Vigan ülte körül innepi asztalát:
Kedves fiú, hát én mit adjak most neked?
Egy édes csemegét: hizelgő éneket?...

Nem! azt én nem adok, te sem várod, hiszem.
Gaz, ki a Muzsáknak hamis tömjént viszen.
Szégyen a lantra, mely költött érdem által
Meggyaláztatni és gyalázni nem átall;
Minél édesb, annál émelygősb csemege —
Annál undoritóbb, minél szebb éneke.

Zengjem érdemeid? oh, azok *lehetnek:*
Állasz még küszöbén ifjú életednek;
Előtted a küzdés, előtted a pálya,
Az erőtlen csügged, az erős megállja.
És tudod az *erő* micsoda? — *Akarat*,
Mely előbb vagy utóbb, de borostyánt arat.

Áldjad a jó Istent, ki megálda téged,
Adván őreidül szerető szüléket,
Adván eszközöket, elhárítni pályád'
— Annyi más futónak nehéz — akadályát.
Áldjad Istent, hanem óvakodj', a mivel
Ő álda meg, *saját* érdemül róni fel.

Nemes önbizalom, de ne az önhittség,
Rúgói lelkedet nagy czélra feszitsék:
Legnagyobb czél pedig, itt, e földi létben,
Ember lenni mindég, minden körülményben.
Serdülj, kedves ifju . . . poharam cseng érted! —
Légy *ember*, ha majdan azt az időt éred.

Vess számot erőddel s legjavát, a melyet
Leghasznosbnak itélsz, hazádnak szenteljed.
Vagyon sok szüksége, sok fogyatkozása:
Bárhol állj, csak tőled előmentét lássa.
Serdülj, kedves ifju — habzó kelyhem dagad —
A haza igényel munkás, hű fiakat.

Szeressed hazádat . . . Oh, a honszerelem
Most lehet őszinte, igaz, önzéstelen.
Ne is tőle kívánd, a mit ő nem adhat:
Magadban keressed az édes jutalmat.
Csillagi nem lesznek, fényes díszjelei:
Keresztje elég van, — de maga viseli.

S ha talán, az érzés tengeréhez jutva,
Néked a szelid lant tisztessége jutna:
Hass! buzdits! egyesits! hogy osztály ne légyen
Köztünk, hol magyar szó, honfiérzet — szégyen.
Virág a költészet . . . egy nép irodalma:
De ha nem virágzik, nem is terem a fa.

Ha pedig a tettdús férfikor elhíván
A lanttól, komolyabb munkásságot kíván:
Ne feledd, mily gyönge ama *virág* bokra,
Van szüksége közös ápoló karokra.
Serdülj, kedves ifju — még egyszer a kelyhet! —
Nőj eléggé nagyra betölteni helyed!

(Aug. 4, 1851.)

Bár alkalmi vers, inkább parainesis. Végig pillant az élet korszakain, a származás előnyeit buzdításul veszi s nagyobb kötelességekkel állítja egyensúlyba. Tisza István méltán mondotta, hogy «talán a legönérzetesebb, a legférfiasabb, a legfenköltebb gratuláló vers, a melyet ismerünk» *(Utazás Arany János körül. — Az Ujság*, 1912. febr. 16.). Domokos is több verset írt Aranyhoz, s azokból a fiatal szív őszinte és meleg vonzalma szól. Egyikben arra kéri, hogy ha gyermekeire néz, jusson eszébe ő is, ki ‚éltét adná', csak mellette lehetne. Verseit rendre elküldözte, s Arany megtette rájok megjegyzéseit, idővel magasb szempontból; néha saját munkásságáról is ír s az irodalmi életről; szép és meghitt viszony fejlődik köztük. Korához képest Domokos meglepően fejlett és művelt, de ezzel gyermeteg kedély párosul és a jólét kedves derűje. A költő 52-ben a szünidő egy részét Geszten tölti. 52 végén tanítványának egyik versét Tompának is megküldi; «én ily kezdet után merek remélni». Domokos Kőrösön is többször meglátogatja; ott látta Szilágyi Sándor, 54-ben. «Magas, rendkívül szép fiatal ember volt, még pelyhedző bajuszszal és szakállal s különösen szelid, szép szemekkel» *(Pesti Hirlap*, 1882. 302. sz.). Domokos ekkor érettségire készült, de közben kór támadta meg, s Itáliába vitték. Hazatértekor kedvéért Arany felrándul Pestre; újabb verseiből néhányat kiadat, hogy ezen való öröme üdítse a fiatal költőt. 55 őszén az ifjú Egyiptomban keresett gyógyulást; 56 júniusban tért haza. «. . . akkor én is felrándultam (Pestre) — írja Arany Tompának (jun. 25.) hogy láthassam, — onnan Gesztre mentek, a fiú ágyba esett és 21-én meghalt. 18 éves volt még. — Sajnálom, igen sajnálom; ha nem egy jeles író, költő, de mindenesetre irodalom kedvelő főúr veszett el benne». — Ez a köszöntő-vers befejező gondolatát ismétli.

A *Pesti Napló*ban Arany írt róla nekrológot, kiemelve, hogy a fiatal költő «a *gondolatra*, költői eszmére fekteti a súlyt».

A *Vasárnapi Ujságban* Jókai írt róla, a *Budapesti Hirlap*ban Salamon, azzal a hittel, hogy ‚a dicsőség borostyánja' ‚az ifjabb nemzedék közt tán számára virágoztatta volna a legszebb koszorút'.

Arany más emléket is állított kedves tanítványának: kiadta 84 versét, előszavával, az anya költségén, a Garay-árvák javára; munkájáért nem fogadott el semmit, bármily gyöngéden közeledett is a család; félt volna a belvádtól, hogy, legszentebb érzéseit tőkésítette'.

Az első szaknál a ‚hiános család' mellé odairta kézi példányában: «. . a nagyobb fiúk: László, Kálmán, Lajos, utazni voltak külföldön.»

RÁCHEL.

«Akkor Herodes . . . elküldvén szolgáit, levágata minden gyermekeket, kik valának Bethlehemben . . . Ráchel, siratván fiait, nem akart vigasztalást bevenni, mivelhogy az ő fiai nem volnának . . .»

(Mát. II. 16, 18.)

A lámpa csügged, az éjfél setét,
Virrasztja Ráchel két szép kisdedét;
Arczára halvány mécs világa süt,
Viharzó búja már lecsöndesült,
Mint a derékban megtörött virágszál
Alácsüggeszti fonnyadt szirmait:
Dús fürtözetje dult képén alászáll,
S beárnyékozza kettős fiait.
Ül ágya szélin és az ágyban ott
Szelíden nyugszik a két kis halott;
Meghülve, de nem merevedve meg, —
Téjarczaikon lágy mosoly lebeg;
És a kicsiny száj félig nyitva, mint
Ösztönszerűleg az emlőre nyilt.
Három egész nap, három lázas éj
Mult el, mióta nincsen éte, álma,
Midőn a zsarnok Heródeszi kéj
Szép csecsemőit keresé halálra.

Oh, a rémséges éjszaka!
Midőn a kisded álmai fölött
Poroszlók kardja villoga
És százakat és ezreket leölt.
Midőn kétségb'esett anyák,
Keresve menedék tanyát,
Dobogó kebelen
Vitték a gyönge magzatot,
Kit az anyai félelem
A fájásig szorongatott:
Vitték, hogy a vad szolga ösvenyét
— Elébe futván — rövidítenék!
Midőn *Rámá*ba hallatott
Sirás, kiáltás, jajgatás,
Lőn keserű könyhullatás —
Mikép jósoltatott!

Azóta Ráchel búja fenn viraszt,
Kizárva minden részvétet, vigaszt.
Magához senkit nem bocsáta:
Mint vészmadár elem-csatába,
Merült be tenger bánatába.
Hiába kérte martalékait
A sír, megnyitva éhes ajkait:
A sírral ő daczolva pörbe szállt,
Kétségb'esése kétlé a halált.
Mignem kizajlott szenvedély után
Nyugottság tünt fel az ábrázatán,
Oly mélabús, kietlen nyúgalom,
Minő romok felett vagyon.
Most csendes a bú, mint ha éji vész
Multán a hold fájdalmasan kinéz.
Értelme néha felhős még ugyan,
Hanem felhője már villámtalan;
És lelke türni tud, habár föleszmélt,
Elbirja az emlékezet keresztjét.

Olykor, ha lassú merengésiben
Elméje, mint fáradt madár, pihen —
Olykor lehajtja melle bimbait,
Csiklándva mintegy alvó fiait;
De visszaretten és sohajt nagyot,
Emlője érzi a halálfagyot;
Könyhullatásban szivfájdalma könnyül,
Bánatja szózatos panaszban enyhül.

RÁCHEL SIRALMA.

Puha fejér ágyam hullámos redőin
Mily szépen alusztok, én szép csecsemőim:
Édes-é az álom? . . .
Unszoló emlőmet elfogadni késtek;
Balgatag reménynyel várom ébredéstek —
De hiába várom.
Ah! hiszen nem fogtok ébredni, — tudom már, —
A ti nyúgovástok több a nyúgalomnál,
Tudok mindent — jaj — jaj!
Nevető szememre nem nevettek vissza,
Gőgicsélő szómra nem rebegtek vissza
Csókra késztő ajkkal.

Halva vagytok, halva. Ime, itt a mély seb :
Mintha nem lett volna elegendő kisebb
Ajtó a halálnak!
Mintha gyenge csírát egy ujj nem letörne —
Mintha kis galambfi nem meg volna ölve
Kit sziven nyomának!

Oh, hadd csókolom meg e vérző sebajkat,
Mely, égre kiált bár, iszonyúan hallgat, —
Oh, hadd mossa könyem!
Kiálts fel, te nyilt seb, boszuért az égre,
Hogy kegyetlen szerződ meglakoljon végre,
Lakoljon meg szörnyen!

Mi haszna! mi haszna : nincs már nekem fiam! —
Folyna bár miattok boszuló vérfolyam,
Föl nem ébrednének :
Azt a kis patakot, mely a szivet hajtja,
Ha egyszer elapadt, ki nem pótolhatja
Óczeánja vérnek.

Iszonyú Heródesz! ha már eltökéléd
Ártatlanra fenni pallosodnak élét,
Miért biztad másra?
Szomjazó szemekkel mért nem jövél magad?
Talán kőszivedből enyhe forrás fakad,
Irgalom forrása.

Oh, ha láttad volna . . . oh, fiaim, lelkem! —
Lerogyék előtte, sirva térdepeltem
A vad pribék előtt ;
Kértem, hogy ne bántsa, mondtam, ne ölje meg,
Mert *enyéim* e szép ártatlan kisdedek :
Hiába kértem őt! —

Sirt a vad poroszló, szemei könyeztek ;
Azt hivém, nem bántja, azért áll oly veszteg ;
Feledém, hogy szolga :
Ha te könyezél ott, kemény szivű király,
Egy fiait féltő anya fájdalminál, —
Meg nem ölted volna.

Bethlehem leányi, kik anyák *voltatok*,
Ne irígyeljétek e kettős bánatot,
Ne irígyeljétek :
Ha nem volt oly büszke jogotok remélni,
Mint Ráchelnek, ím a bánat is felényi
Részben jut tinéktek.

Temetés lesz holnap. Jertek el, oh jertek!
Látogassuk együtt a temetőkertet ;
Nem irtózom többé :
Fektessük le halvány gyermekimet szépen
— Kik alusznak immár az urnak kezében,
Fiaitok közzé.

Ime, a szép tavasz kiesett az évből,
Egy nemzedék holt ki az emberiségből,
Nyugszik temetőben ;
Serdül Bethlehemnek, felnő számos ifja :
De egynek se lészen születése napja
E *két* esztendőben.

Hah, de mily panasz, hogy e kor méhe meddő!
Ime, látok, látok . . . megnyilt a jövendő
Távolban, közelben :
Kiről annyi jósnak zenge ihlett szája,
Megszületett, érzem, Júdának királya
Kicsiny Bethlehemben!

Zsarnoki féltésed vérengzése volt ez :
De tudd meg, de tudd meg, vérszopó Heródesz,
Hogy ő nincs elveszve!
Napjaid számítvák, megifjult az idő,
És, kitől rettegsz, nem féli fegyverid ő,
Az *Ige*, az *eszme!*

(1851.)

Bibliai köntösben hazafias allegoria. Az egészen a külső tárgy s a részletrajz uralkodik a gondolat elleplezésére, de a vonatkozást a végső szak, bár a tárgyhoz illőn, mégis félreérthetlenül világítja meg. Itt ‚az elegiai panasz ódai magasságra tör' — mondja Váczy. Arany nem írt több ily bibliai mezű allegoriát, de Tompa sokat ; hozzá, mint paphoz, különösen illettek azok. Ugyane tárgyat és eszmét is feldolgozta, *Herodes* czímen (1863), s maga följegyezte, hogy Heródes «az eszmét, szabadságot . . . még bölcsejében megfojtani akaró zsarnok», a «született kis Jézus az ébredő szabadság képe».

A DALNOK BÚJA.

Sötét éjben, rideg lakában,
Virraszta meddő bánatában
A dalnok egyedül;
Mint egy koporsó, néma lantja,
Nehéz gondban fejét lehajtja,
Bús hangszerére dűl.

Mellette és körűle vannak
Romjai sok törött sohajnak,
Szárnyaszegett dalok,
Szelleme gyászos töredéki,
Fájdalma átkövült emléki . . .
Romok közt andalog! —

Miért nem zendül, mire hallgat,
Oh ének ifja, lantod, ajkad?
Miért igy vesztegel?
Vagy szíved elfásult, kiégett —
S a szép világ bübája téged
Többé nem érdekel?

Nem lelkesűlsz-e föl, ha nézed,
Tavaszszal az ifjú természet
Hogyan képez, teremt?
Nem hallod-é a lomb sohajját?
És a patak csörgő morajját
Nem érted, mit jelent?

A fölkelő, a nyúgovó nap
Kietlenebb-e s úntatóabb,
Mint egykoron vala?
Nem hat meg az éj szent magánya?
A holdvilág sejtelmes árnya,
S a fülmilék dala?

— «Hagyj, kérlek, itt némán epednem.
Oh, volna bár kiégve keblem
S többé ne érzenék! . . .
De, mint a Mózes bokra hajdan,
A dalnok-szív ég olthatatlan
És soha el nem ég.

«Jő a tavasz . . . *virágot* ápol,
Mind ez, mit a hősök porából
Fel bír éleszteni!
A lombsohaj ezrek nyögése,
És a patak gyász csörrenése . . .?
Könnyű megérteni.

«A felkelő, az elhunyó nap
Hozott-e ma, igér-e holnap
Örömet és reményt?
S az éjfélnek van-é magánya?
Megnépesíti holtak árnya,
Felzaklatván, az éjt —»

Dalnok, ha van szivednek búja,
S érinti azt fájdalmak ujja,
Hangot hogy még sem ad?
Hiszen a bú mesterkezének
Verésitől a legszebb ének,
A legszebb dal fakad.

— «Haj! zönghet-é a szivnek hurja,
Midőn a bánat tépi, dulja
S nem óva nyúl felé?
Ha durva kézzel gyönge lantod
Kemény sziklához paskolandod:
Hármonia kel-é?»

Szülötte vagy tán gyáva kornak,
Lelkedben eszmék gyulva forrnak
S nincs tárgy, kiöntened?
Tettekre híni fel a vásott
Idők fiát szent hivatásod,
Munkára költened!

— «Nem gyávaság korában éltem,
Láttam sokat, mindent megértem,
Mind a szépet, nagyot,
Miről zengett magasztos ének,
Mit följegyezvén a történet,
Csodául fennhagyott:

«Láttam Marathon győzedelmét,
Spárta leányi honszerelmét,
Xerxes özön hadát,
Leonidást Thermopylaeben,
És Tyrtaeust, lanttal kezében,
Buzdítni a csatát . . .»

Csodálatos! hát még se szólal
Hurjaidon magasztaló dal?
A hőslakoma vár:
Csaták után, hűs mirtusz enyhén,
Nyugvó daliák közt pihenvén,
Édes a dal s pohár.

— «Csaták után, haj! nincs vidám tor,
Mit ének fűszerezne s vándor
Kehelynek örömi:
Cziprus ködében a daliák
A dalnok énekét nem hallják
— Nem értik — zöngeni!

«De ő nem is zeng. Tehetetlen
Lantját letészi csüggedetten
És szíve felzokog:
Oh, ti nagyok, oh, ti dicsőek,
Félisteni régmult időnek,
Szerencsés dalnokok!

«Fényes, magasztos korban élni,
Büszkén emlékezni, s remélni,
Tinéktek adatott!
Osztozni a hősnek babérján,
Vagy bús panaszt emelni sirján:
De mindig — szabadot.

«Megállapítni az időnek,
A mult ködébe sietőnek,
Rohanó kerekét,
Birván szelíd ének hatalmát,
Örökéletűvé tenni a *mát*
S *tegnap* történetét.

«Tinéktek adatott, a gyenge
Lant húrjain játszani s zengve
Éltetni az erőst!
És, kit nehéz vas dönte sirba,
Az istenekkel tenni sorba,
— Feltámasztván a hőst.

«És adatott vala tinéktek
Teremteni új nemzedéket
Az elhunyt sirjain;
Építni várost, Amphionként,
Hol durva kő mozdúla önként
A lantos húrjain.

«Én a kifáradt küzdelemnek
Hanyatló korszakán merengek,
Szemem alátekint . . .
Késő, habár láttam virágát,
Biztatnom a kidölt fa ágát:
Virágozzék megint.»

(1851.)

Saját költői csüggedésének rajza. Csirája a közhangulatból s önnön fájdalmából fakad, de mintha érlelné egy sugár az *Uj görög dalnok* énekének visszfényéből is, melyet már 45-ben lefordított. Ő is görög világot fest, de abban hazája pusztulását jellemzi, saját megtört énekét; Tyrtaeuson Petőfit érti; önmagával folytatja a párbeszédet. Aigner elegiának mondja, mely az epika terét nagyon megközelíti. *(Az elegiáról.)* Szász azt emeli ki, hogy «némileg az allegoria ruhájába burkolva, vagy legalább idegen benyomásokat látszatva alkalmúl venni, a költő mély alanyiságát teljes mértékben s csaknem páratlan költői erővel fejezi ki».

MOORE VERSEIBŐL.

Köteles példány
FRANKLIN-TÁRSULAT

ESZÜNKBE JUSSON . . .

(Forget not the field.)

Eszünkbe jusson, hol veszett el
Hősink utója, legjava
Mind, mind! — s ápolt fényes reményünk,
Sirjokba szállván, elhala.

Csak egy perczig szakadna még el
Az akkor ránk vert rabbilincs:
Nem! — nincs erőszak földön, égben,
Hogy összeforrasztná megint.

Oh! nyernők vissza csak halálból
E szíveket úgy, mint előbb,
Megvíni még egyszer, szabadság!
Szent harczodat, isten előtt;

De vége, vége. S bár az évlap
Kürtölje hóditónk nevét:
Átkos a diadalmenet, mely
Elhunyt szabad szivekre lép.

Sokkal becsesb a sír, vagy börtön,
Melyből egy honfinév ragyog,
Babéritoknál, ti, szabadság
Romján emelkedett nagyok.

(1852.)

Vörösmarty is lefordította, 47-ben, distichonokban; 48-ban Petőfi is *(Ne feledd a tért . . .)*, rímesen, mindketten kissé bővítve. Vörösmartynál egy elegikus szép költemény, a múlt dicsőítése; Petőfinél a honszerelem hymnusa. Arany szövege hangra és tömörségre hű mása az eredetinek, a hazafi emlékezés és bánat költeménye. Neki, az ötvenes években, e költemény ugyanazt jelentette, mint írójának, azért fordíthatta leghívebben. — Aranyt Moorehoz az ír költő bánatos mély hazafisága s édes zenéje vonzotta; e három fordítás csak hátrahagyott versei közt látott napvilágot.

A DALNOK ELHULLT...

A dalnok elhullt! — ám iga
Nem sujtja büszke szellemét;
Megnémul a kedves koboz,
Ő tépte hurját szerteszét;
Mondván: «ne láss bút, láncz miatt,
Szerelem s vitézség lelke, te!
Rabúl ne zöngjen húrjaid
Szabadnak termett éneke!»

Moore: *The Minstrel-boy* költeményéből, a 2. versszak. E töredék fordítással a költő Petőfi emlékének áldozott.

OH! NE BÁNTSD A KÖLTŐT ...

(Oh! Blame not the Bard . . .)

Oh! ne bántsd a költőt, ha lombok alá fut,
Hol *kéj* tesped, a *hirt* gond nélkül mosolygva:
Többre született ő s boldogabb időkben
Lelke szentebb lángra gerjedhetett volna.
Az ideg, mely lantján most tágan lecsügged,
Fel birá ajazni a hős büszke ívét!
És az ajk, mi most csak vágy dalát lehelli,
Kiönthette voln' a honfi megtelt szívét.

De jaj hazájának! — Oda büszkesége,
Megtörék a szellem, mely sohasem hajlott:
Romjain gyermekeî titokban sohajtnak,
Mert szeretni vétek, halál védni a hont.
Fia becstelen, míg áruláshoz nem ért,
Megvetik, ha csak nem pirul őseiért:
Egy szövétnek fénye vezet méltóságra,
Melyet gyujt a hazát elemésztő máglya.

(Az ötvenes évekből.)

Töredék. Petőfi is lefordította, az egészet. Arany a maga és szomorú kora képét látta benne.

ÉRZÉKENY BÚCSU.

Télen-nyáron nincs több, csak egy kabátom,
Ez is elhágy, e régi hű barátom,
Alig-alig tartóztatom az ujját,
Tépett keble vészi tőlem bucsúját.

Vén kabátom, oh, miért hagysz engem el?
Nincs, ki hozzád már simulna, hű kebel;
Nem találsz te sehol ilyen gazdára,
Ki szeressen gyöngeségid dacára.

Vékony a te egészségi alkatod:
A levegőt soha ki nem állhatod,
Eddig is én adtam egy kis meleget,
Ugy birád ki a süvöltő szeleket.

Nem fogadtam hű szerelmet pap előtt,
Voltam azért állhatatos viselőd:
Czifra köntös rám hiába kacsintott,
Czifrasága tőled el nem csábitott.

Hej pedig volt egy időben pénz elég,
Válóperünk egy szavamból kitelék,
Csak egy szóval mondtam volna : menj öreg!
Most te hitvány sipka volnál legfölebb.

Jobb időkben — nem tenné azt sok barát —
Hű maradtam gyöngéidhez, oh kabát :
Illik-e most idehagynod engemet,
Csak azért, hogy nem hizlalom a zsebed?

De minek a szemrehányás! hű valál,
Egyszerü, mint a kebel, mit takarál,
Egyszerü és igénytelen valami,
Nem akartál soha többnek látszani.

Nem ohajtál czifraságot, diszjelet :
Egy zsinorkát magyarosan legfölebb . . .
Az is, az is lekopott már, a mi volt :
Szegény kabát, te éled tul a zsinórt!

Nem soká élsz, könnyü ezt megjóslani :
Im beálltak feloszlásod napjai,
Fogsz heverni, megvetett rongy, útfelen :
Nem baj! úgy is csak lenéztek szüntelen.

Fognak ottan jőni-menni emberek,
De nyugalmad senki sem zavarja meg :
Azt a ruhát a koldús sem veszi fel,
Mit egy magam-szőrü ember elvisel.

Már bocsátlak. Menj, kiszolgált veterán,
Valahol még összejövünk mi talán :
Az idő ha éltem is majd elnyüvé,
Ki tudja, hogy hol kerülünk együvé?

(1851.)

Bérangernak is van egy verse ócska kabátjáról : *Mon habit*. Mind a két költő átmelegíti s fölemeli tárgyát : magukat jellemzik benne, a maguk egyszerűségét. Béranger is :

T'ai-je imprégné des flots de musc et d'ambre,
Qu' un fat exhale en se mirant?
M'a-t-on jamais vu dans une antichambre,
T'exposer au mépris d'un grand?
Pour des rubans la France entière
Fut en proie à de longs débats ;
La fleur des champs brille à ta boutonnière :
Mon vieil ami, ne nous séparons pas.

Vettelek-e én körül illatokkal,
Mikkel magokat kendőzik sokan?
Mikor tettelek ki a megvetésnek
A nagy urak előszobáiban?
Neked, — a míg a szalagok színéért
Küzdött az ország sok véres csatát —
Egy mezei virág volt gomblyukadban . . .
— Ne váljunk el mi, jó öreg barát!

(Szász Károly fordítása.)

E vadvirágról szóló sort idézi Arany Eötvös Józsefnek, a koronázáskor, a kitüntetést igyekezve magáról elhárítani : «La fleur des champs — egyéb nem is illenék az én gomblyukamba, ha keserű gyászom ez egyszerű örömtől is meg nem fosztott volna».

Mindkét versben van még egy közös, eleven vonás : az összeszokásnak szinte baráti érzése, enyhe humora ; Béranger ebben érzelgősebb, Arany humoros inkább ; emlékezésében sincs annyi derű, — inkább szelid mélabú érinti. Egészen saját jellemképe ez.

Mint nagy művészek rajza mellett a lap szélén egy-egy röpke vázlat, Arany kéziratai mellett is néha munka közben, hevenyében odavetett töredékes sorokat találni. E kézirat hátlapján e gyönyörű, eddig kiadatlan sorok maradtak fenn :

Ohajtanék én egy csöndes tanyát,
Derült egű völgy nyájas kebelén :
Hová e hánykodó világ zaját
Elvétve hozná a szél csak felém,
Mint messze tenger zúgó morajját,
Mely lassan elhal a puszták szelén . . .

OH! NE NÉZZ RÁM . . .

Oh! ne nézz rám oly sötéten
Pályatársa életemnek,
Mint midőn az őszi felleg
Húzza árnyékát a réten ;
Nézz szelíden, nézz mosolygva :
Férfié az élet gondja.

Bárha csügged hív barátod,
Nincs enyelgő tréfa nyelvén,
S a kemény sors vésze kelvén
Arczom elborulni látod ;
A te szíved ez ne nyomja :
Férfié az élet gondja.

Dörgve hull a nagy zuhatag,
Szirthez illik rémes árnyék ;
De szelíd a rónatájék,
Zengve lejt a völgyi patak,
Mely a zöld virányt befolyja :
Férfié az élet gondja.

Hát ne nézz rám oly sötéten ;
Zúgjanak bár künn a vészek,
Csak ez a kis enyhe fészek
Ez maradjon mindig épen :
Szivem a bajt könnyen hordja :
Férfié az élet gondja.

(1852.)

1851 új fordulatot hoz a költő életébe : októberben a nagykőrösi egyháztanács meghívja tanárnak. Azon években sok írónk lelt menhelyet a tanári széken. Kőrös tíz tanára közt is ott volt Mentovich, Ács Zsigmond és Szász Károly, a ki a mathesis tanítására vállalkozott, hogy a magyar irodalom tanszékét átadhassa Aranynak. Erre írta neki a költő tréfásan : «Ejnye Kari, hát hogyan illik a — Poésishez az arithmetika?» Ugyane napokban hívták Kecskemétre is, hol szintén egész irodalmi kör volt a tanári kar : Szilágyi Sándor, Obernyik, Losonczy László ; de ő Kőrösnél maradt. Tanártársai összegyűlve várták Mentovich lakásán ; szívesek voltak hozzá, szerette is őket, de Kőrösön soha sem tudott megszokni. Legelső levelében azt írja sógorának : «. . . ha a megtörténtet meg nem történtté lehetne tenni, nem volnék én nagykőrösi tanár, hanem szalontai — semmi sem.» «Az emberek idegenek — írja még 53-ban is sógorának, — és nekem, úgy hiszem, azok maradnak, ha száz évig itt lakom is.» A megélhetés gondja nyomja e ‚homokos, salétromos Kanaán'ban, ‚hol az ember hatodfélszáz forint fizetés mellett meghalhat éhen, oly nagy a drágaság a főváros közelléte miatt' (Szilágyi Istvánnak, febr. 5. 1853.). E gond kivált feleségére nehezült, neki még fájdalmasabban esett a hazulról való elszakadás. 54-ben is (okt. 18.) azt írja a költő Tompának : «Mikor . . . kifáradtan családja körébe tér s enyhületre, vigaszra volna szüksége : akkor sóhajokkal, az el nem élhetés miatti örökös aggodalmakkal kell találkoznia, melyek, bár némák, de annál gyötrőbbek!» S ugyane levél kiadatlan részében : «. . . e néma bú, epedés, rejtett könnyek az én gyilkosaim». Ez állapot tükre e vers.

ENYHÜLÉS.

Kél és száll a szív viharja
Mint a tenger vésze ;
Fájdalom a boldogságnak
Egyik alkatrésze ;
Az örömnek levegőjét
Megtisztitja bánat,
A kizajlott búfelhőkön
Szép szivárvány támad.

Tegnap a remény is eltört,
Az utolsó árbocz,
Csupán a kétség kötött egy
Gyarló deszka-szálhoz :
Ma fölöttem és alattam
Ég és tenger síma ;
Zöld ligetnek lombja bókol
Felém, mintegy híva. —

Nem törik a szenvedő szív
Oly könnyen darabbá,
Csak ellágyul, s az örömre
Lesz fogékonyabbá ;
Mint egy lankadt földmüvesnek
Pihenő tanyája :
Kész boldogság lesz neki a
Szenvedés hiánya.

Nincsen olyan puszta inség
Hogy magának benne
A halandó egy tenyérnyi
Zöld virányt ne lelne ;
És ha ezt a szél behordta
Sivatag fövénynyel :
Megsiratja . . . de tovább megy
Örökös reménynyel. —

Sivatagja életemnek!
Van pihenő rajtad ;
Vészes hullám! szív-hajómat
Nem szünetlen hajtod ;
Ha nehéz bu, és nehéz gond
Rosz napokat szerze :
Kárpótolja a nyugalom
Enyhületes percze.

(1852.)

A gondok nem szüntek meg Kőrösön. A kormány nehezen adta meg az iskolának a nyilvánossági jogot, bekövetelte a tanárok életrajzát s állásuk soká függőben volt; bosszantó rendeletek érték egymást, melyek még a szakáll- és bajusz-viselésre is kiterjedtek; Arany 52. decz. 1. ujságolja Tompának «a világszerű eseményt, hogy épen az imént vágtam le don Cæsar de Bazan-féle spanyol szakállamat és csippentém rövidebbre bajuszomat, megelőzendő a parancsot»; innen ötvenes évekbeli arczképeinek e változása. Elfoglaltsága is nagy. Mégis írók között él, közelebb éri Pestet, a kecskeméti tanárok is átjárnak látogatóba. Némi megnyugvást érez, legalább egyelőre. «Mi itt megvagyunk. Egészségünk jó, mindennapi kenyerünk még eddig nem hiányzott — nem ázunk, nem fázunk és . . . pipázunk; mi kell több a boldogságra? majd csak összesurlódunk az itteniekkel. Az emberek mindenütt emberek; ne várjunk tőlük se nagy jót, se nagy roszat, akkor kijövünk,» írja a közöny humorával sógorának, 1852 újév napján. E hangulatot fejezi ki mélyebben s melegebben e költemény, mely a *Reményem* és *A hajótörött* viharvert csónakának képét most megmutatja a révben (2. versszak). Szomorú bölcseség ez, mely szinte a lemondásban keresi az elégültséget. Tompa azzal vigasztalta ‚fekete levelére' barátját (52. febr. 2.): «Neked elég gazdag kebled van vigasztalódni, vagy legalább tűrni.» — «Van, van pillanat az életben, midőn sötétebb . . . az ember a szokottnál, . . . de van aztán nyájasabb oldala is . . .

Szeresd a mosolyt s könnyet arczodon,
A boldogság e kettőből vagyon.»

Épen e gondolat visszfénye rezeg a költeményen; Arany is keresi a derültebb oldalt, a maga vigaszául; nem a Tompa tanácsára, hiszen e költemény harmadnapra, hogy Tompa megírta levelét (febr. 5-én), már meg is jelent, hanem önkénytelenül, s kiábrándultságában fanyar közönynyel s keserű humorral nézi a világ különös folyását *A világ*ban, a családi kör enyhét élvezi az *Itthon*

A VILÁG.

A világ egy kopott szekér,
Haladna, de nem messze ér;
Itt is törik, ott is szakad:
Sohse féljünk, hogy elragad.

A világ egy tói malom,
Néha tenger vize vagyon,
Néha csepp sincs, úgy kiszárad;
A mint kéne, sohsem járhat.

A világ egy rozzant csárda,
Rosz menedék télbe' nyárba';
Télbe' fázol, nyárban ázol:
Mégis benne éjszakázol.

A világ egy régi mente,
Moly, penész, por összeette,
Folt sem állja, foldani kár:
Czérna után szakad mindjár'.

A világ egy vén muzsikás,
Nem tud ő már kezdeni mást;
Minden hangból húz csak felet,
Minden nap egy nótát feled.

Részeg ember ez a világ:
Ötször, hatszor egy nyomba hág;
Kész ugorni hegyen völgyön
S felbukik a síma földön.

(1852.)

Keserű tréfa: hasonlatokat halmoz egymásra, melyek mindegyikében van egy kirívó, visszás vonás, melynél fogva a hasonlatúl vett tárgy önczéljával, önmagával ellenkezésbe jut, tökéletlenné, fonákká torzul, semmirevalóvá válik; — ilyen a költő szemében a világ.

ITTHON.

Mint a madár a fészkére,
Szomju vándor hűvös érre,
Mint a gyermek anyaölbe:
Vágyom én e nyájas körbe.

Csillogó szem, mosolygó ajk:
Ez az a mit szívem óhajt,
S küszöbömet átallépve,
Ez derűl itt én elémbe.

És felejtem egyelőre
Gondjaimat a jövőre:
Mi nehéz súly függ e vállon,
Nehogy kedvök búra váljon.

Itt, enyelgő kis családom
Közt, van az én jó világom;
Künn borong bár a magasban:
Itt örökké csillagos van.

Szívem ifjul, gyermekké lesz:
Kis örömet nagynak érez,
Körülem is ártatlan kedv
Játszi pillangója repked.

Gyermek szivvel, öntudatlan
Nyugszom meg e gondolatban:
Hogy övéit el nem hagyja,
Ki mindnyájunk édes atyja.

(1852.)

A geszti hónapokban távol élt családjától, most mintegy újból rátalál s felolvad benne; innen ez érzés új mozdulása, mely dalra kelti. Az együtt-lét örömeből s hogy sorsukat biztosítva tudja: ebből fakad szívében a hála. Ritkán enged bepillantani családi körébe; felesége arcza ezen kívül csak kétszer tünik fel nála: *Oh ne nézz rám oly sötéten* . . . s a *Nőmhöz* kezdett derűs versben; fiához egy költeménye van *(Fiamnak)*, leányáról hét, unokájához négy kis verse, — ennyi családi költészete. — Most válik szorossá régi barátsága Tompával, mintegy kiegészítve családi körét. Még nem látták egymást; február végén toppan be hozzá Tompa. ‚Incognito állított be', «de én rögtön gyanúba vettem, s így kénytelen volt elnevetni magát. Remek fiú, kit nemcsak becsülni, de szeretni is kell. Ha munkáit olvasva, azt hinnéd, hogy valami melancholikus ember, igen csalatkoznál . . . E három nap valóságos oáz kőrösi életem Saharájában» — írja sógorának (febr. 28.). Uj környezetében fel is támad munkakedve; befejezi *A nagyidai czigányok*at, ezért hallgatnak el kisebb költeményei február derekától fogva; májusban viszi fel a kész kéziratot Pestre, s ettől kezdve újra feltünnek versei a lapokban.

Kőrös irodalmi kis köre, a tanárok társasága, legalább időnként, szintén föl-földeríti; a kecskeméti író-tanárok sokszor átrándulnak, Obernyik, Szilágyi Sándor, a ki hamarosan Kőrösre megyen tanárnak, Bulcsú Károly; ő is átmegy néha hozzájok, az épülő vasúton, ‚a kavics tetején' utazva. Sok tréfát űznek egymás közt. Aranyban is vet néha egy-egy buborékot a jókedv; tréfás verset írt Szilágyi disznótorára (56), — versbe foglalta a tanári kart, Szilágyi Sándor emlékezetében megragadt a Weisz collégájuk kopaszságára vonatkozó pár sor: «Weisz barátom, azt a foltot, — A mely tavaly még nem volt ott, — Viseld egészségesen.» Egyszer Szász Károlyt nem találván otthon, látogató-jegyül ezt hagyta hátra:

Adatik tudtodra óh Szász
Károly öcsém, innét a
Papirról, hogy míg te kószá'sz,
Keresett egy poéta.

Máskor a betegségből lábbadozó Szászt már nem érve lakásán, négy strófát rögtönzött, melyből Szász ennyire emlékezett:

Egy fél czitrom, negyed csirke
S egy kis leves maradék
Mutatja csak, hogy nem régen
Itt egy beteg vala még.

Ily derült órában keletkezett paródiája is Lisznyay versére. A Lisznyayéhoz hasonló rakonczátlan képzelet, üres szószaporítás, léha rögtönzések ellen irányultak nagyrészt Arany *Poétai receptje* s Erdélyi és Gyulai kritikai támadásai. A megbotránkozás általánossá vált, midőn 52. júniusában *Nyáréj* czímű költeménye megjelent. Arany László, atyja verstréfájának magyarázatául, idéz is belőle pár sort. «Az ötvenes évek elején, úgymond, a franczia irodalomban divatba jöttek a hangutánzó versek; madarak csicsergését, erdei zsivajt, békák zaját stb. akarták a rhythmus és rím mesterkélt pengésével kifejezni, s ezzel egy eredeti újítást hozni be a leíró költészetbe. Nálunk e téves irányt Lisznyay Kálmán kezdte meghonosítani s rövid sorokra szaggatott, csengő-bongó versekkel lépni föl. Szolgáljon mutatványúl egyik ilyen szerzeményéből a következő néhány sor:

Vad korom —	Megesik	Mély hangú
Setét rom	Elesik	Ú, ú, ú
Tört fokán	Linglanglong	S, s, s,
Borostyán	Harang kong	S, s, sz.
Körmöli	Darázs dong	Krikrak
Gyürmöli	Bika bong	Quakquukquak . . . stb.“

Arany és Szász együtt olvasták a *Hölgyfutár*ban, s gúnyversük rögtön megtermett, egy fali kalendáriom leszakított lapján, «hogy megmutassák, hogy az ilyen eszmétlen rímeléshez semmi sem kell egyéb, mint plajbász és papiros» — írja Szilágyi, kinek nyomban elküldték a verset. Nála maradt meg s ő adta ki, 1883-ban, a *Nemzet*ben. Nem tudja, mi belőle Aranyé, de «hogy nagy része van benne, tőle magától hallottam». Az ilyen rögtönzések kéziratait a költő nem tartotta meg, barátai őrizték meg egy részüket, legtöbbet e korból Szilágyi Sándor.

LISZNYAY KÁLMÁNNAK.

Hej Kálmán !
Igazán
Megvallván,
Bolondok
E hangok,
Melyeket
A rekedt
Trombita
Sipita.
Mit ér ez ?
Ki érez
Hipp — huppot
Csipp — csuppot ?
Gyerekes
Szó repes
Ajkidon
Kálmusom.

Vajh ki mond
Ily bolond
Éneket
Te neked ?
Mert bizony
Szent iszony
S rémület
A fület
Fogja el,
Míg figyel
E dalra ;
Feküdj az
Asztalra
Oh kamasz !
És ne tégy
Ily dallást,
Példát végy
S nézz meg mást.

Sülülü
Bülülü
Kótyonfitty
Sipiritty
Hallgass már
Mer 'szen kár
Fáradság,
Izzadság,
Mert mind ez
Szélbe vesz !
Mily laza
Vers az a
«*Nyári éj*»
Kotyfos téj,
Csiríz pép
Nem egyéb.
Tele száj,
Papagáj-
Csárogás
Semmi más,
Oly hüle,
Oly tarka,
Se füle
Se farka !
Hátha már
Egy szamár
Két tagot
Faragott
Rímekre :
Ezekre
Mit mondasz ?
Még jobb az ?
Például :
(A mitül
A fülem
Végtelen
Megfájul —
Siketül) :

Bár mán,
Kálmán !
Zengnél
Ennél
Verset
Szebbet.

Két tag,
Lásd csak,
Kurtább
Sort ád
És ez
Vershez
Furcsább.

KÍN.

Szép
Kép,
Gyöngy
Hölgy,
Jaj
Hallj !
Mert
Bent
Szűm
Hűn
Ég
Rég ;
Egy
Kegy
Jó
Szó :
Ez
Lesz
Ír
Vagy
Sir
Fagy !

(1852.)

Ilyen tréfás vers később a *Névnapra*, azt is Szilágyi Sándor tette el.

NÉVNAPRA.

Tisztelt jó barátunk, ki vagy Fodor Gerson,
Virtusokkal fénylő, becsületes Person.
Kinek Balog uram mondaná most : «Herr Sohn»
Ne jöjjön éltedre felhő, csak immer Sonn'!

Neved örömnapja imé hozzánk juta,
Sőt ha nem csalódom, már tovább is futa,
Mégis az én Múzsám néma volt és buta,
A mi, ha nem csuda, üssön meg a guta.

Ne legyen ez, kérlek, teneked megbántás,
Hogy ebédutánra lett készen a rántás,
Azt ne mondd szegénynek : «post festa quid cántás ?»
Rosz volt a vonója, de már ismét gyántás.

Mert különben, hidd el, nem lett volna ő röst :
S mint Izsák megáldá Ézsaut, a szőröst,
A miérthogy neki lencsét hoza bőröst :
Ugy megáldott volna téged és Nagy-Kőröst.

No de, a mi haladt, nem marad el mégis ;
Menjen nálam hozzád lajhárabb vendég is :
Ezerszer később az utolsó vég is,
Avagy csak egy hitvány náthabetegség is.

Légy jó egészségben, derék Gerson Fodor,
Valamig a halál slepje el nem sodor,
Égő pipád füstje legyen mindég bodor, —
És e poémában ne sértsen a modor.

U. i. «Tyúk, ide búbos!
Kalács ide fonatos!
Béles ide, rongyos!»*

(1853 február 22.)

* E három sor a régi karácsonyi énekesek verseiből való. — Arany László megjegyzése.

Tréfás alkalmi rögtönzés, Fodor Gerzson nagykőrösi földbirtokos nevenapjára, ki a tanári kar tagjaival jó barátságot tartott. «A humoros hangot főképen a furcsa rímek tartják fönn az egész versen keresztül» — írja Szinnyey Ferencz (*Arany humora. — Budapesti Szemle*, 1905.) Arany jó barátságban élt collegáival, de nem sokszor tudott alászállani tréfálkozásaikhoz, s lassanként heti összejöveteleikről is elmaradoz. Másoktól pedig még inkább elzárkózott ; «az emberek idegenek és nekem, úgy hiszem, azok maradnak, ha száz évig itt lakom is» — irja sógorának, 53. márcz. 2.

DANTE.

Állottam vizének mélységei felett,
Síma volt a fölszin, de sötét, mint árnyék ;
Alig mozzantá meg a rózsalevelet,
Mint rengéskor a föld, csak alig hullámlék.
Aczéltiszta tükre visszaverte híven
A külső világot — engem is : az embert ;
De örvényeibe nem hatott le a szem,
Melyeket csupán ő — talán ő sem — ismert.

E mélység fölött az értelem mér-ónja,
Mint könnyü pehelyszál, fönnakad, föllebben :
De a lélek érzi, hogy az örvény vonja,
S a gondolat elvész csodás sejtelemben.
Nemismert világnak érezi nyomását,
Rettegő örömnek elragadja kéje,
A leviathánnak hallja hánykodását .
Az *Ur lelke* terült a viznek föléje.

Csodálatos szellem! egy a mérhetetlen
Éggel, a mely benne tükrödzik alattam!
Egy csak a fönségben és a terjedetben
És, mivel mindenik oly megfoghatatlan.
Az ember . . . a *költő* (mily bitang ez a név!)
Hitvány koszorúját, reszketvén, elejti
És, mintha lábait szentegyházba tenné,
Imádva borul le, mert az Istent sejti. —

Lehet-é e szellem az istenség része?
Hiszen az istenség egy és oszthatatlan ;
Avvagy lehet-é, hogy halandó szem nézze
A szellemvilágot, teljes öntudatban?
Évezred hanyatlik, évezred kel újra,
Míg egy földi álom e világba téved,
Hogy a *hitlen* ember imádni tanulja
A köd oszlopában rejlő Istenséget.

(1852.)

Most olvassa először Dantét, Streckfuss német fordításának segélyével, de az olasz szöveget is szemmel tartva ; eredetiben idéz belőle Tompának, az év végén. Könnyen s támasz nélkül csak 56-ban olvassa olaszul. Már most átérti a nagy mű lelkét. Erdélyi magasztalja is a költő «bölcsészeti hajlamát, mélységét, csaknem legérezhetőbb hiányát a magyar költészetnek». 1865-ben, Dante születésének hatszázados évfordulóján, a M. T. Akadémia e költeményt nyomatta ki külön lapon, a Dante-album számára, melybe az olaszok a pálya-költeményeket s más alkalmi műveket gyűjtötték össze. Ez albumot a firenzei Santa Croce-templom sekrestyéjében végig lapozta Rádl Ödön, s rábukkant benne Arany költeményére, olasz fordításban is ; alatta olaszul írt jegyzet sajnálkozik azon, hogy a költemény nem vett részt a pályázaton, mert ily klasszikus formában, ennyi mélységgel s ily tömören és találóan a beküldött művek egyike sem jellemezte Dantét. (Kaposi József : *Dante Magyarországon*, 131. l.)

TEMETŐBEN.

A holtak álmai felett
Szépen virúl a kegyelet
E nyúgalom-hazában;
Hűs a berek, és zöld a hant:
A hála műve megfogant,
S tovább tenyész magában.

Ki tudja, mily rég lehete,
Hogy itt az első csemete
Először hajta lombot!
Azóta hány délczeg fa lőn
Fej-oszloppá e sírmezőn —
És hány szív összeomlott!...

(1852. junius.)

Sógorának így írja le kőrösi életét (56. ápr. 26.): «Hetenként vagy 16 órát leőrleni, azután hazajőni, olvasgatni, ha van mit, legtöbbször unatkozni, kisétálni a professoratus egyetlen majorjába — az általad is látott temetőbe, ebből vagy ilyenekből áll életem.» Szilágyi Istvánnak így ír (57. decz. 3.): «... itt minden mulatságunk — a temető. Ennek árnyas fái s a sírok közé megyünk tavaszi friss léget — a mező édes lelkét — színi. Szép, szép, de kissé melancholicus. Talán e körülmény is okozza, hogy kedélyem ritkán derült». — E temetőt Szász Károly is megénekelte. 53-ban itt temették el az ő feleségét, a költő Idunát; sírkövére Arany ezt a verset írta:

Egész teste fájdalom volt,
Egész lelke szeretet:
Az súlyától földbe hajolt,
Ez a mennybe sietett;

Fényes lelkének a mennyben
Jobb is, mint e földi szennyben;
Ott van igazi hazája,
Kedveseit oda várja.

A sírt Arany így festi le Tompának: «A sírkő árnyas berekben, félre a többi síroktól, csaknem magányosan áll, egy dombon; aranyozott betűi oly szépen csillognak ki a lombok közül, ha a délesti nap rájok veti sugárait!» (1853. szept. I.) — Szász kötetbe gyüjtötte Iduna verseit, s e kötet élén is Arany sorai állnak:

Mint álló csillagot
Nem láttuk az égen,

Fényesen ragyogott,
Oh! de már *estében*.

VÁGTAT A LÓ...

Vágtat a ló a pusztába',
Mint a villám, viszi lába,
Ég az ostor szennye testén,
A sarkantyú oldalába'.

Kénye-kedvén rosz katangok
És lapú közt hogy csatangolt,
Kikiálták vén gebének,
S hámba fogták mint bitangot. —

Máskor ugyan jobbnak látták,
Most, silány dög, ugy találták;
Szánakoztak rajta csúful,
S hej, be nehezen sajnálták!

«No mi is lesz már belőle?
Alig van a csontja, bőre,
Lépni sem tud, vagy ha lép is,
Inkább hátra, mint előre!»

Egy az ostorával csörget,
Más teszen rá éles nyerget,
Más kalapját rázza és bőg,
Mint az, a ki sáskát kerget.

«Czo fel, czo fel utoljára!
Lassan-lassan, szegény pára;
Nem gyalázunk, nem böcsmérlünk —
Pénz nekünk a bőröd ára!»

De keresztűl úton, mesgyén
Vágtat a ló, a nemes mén:
Oldalában a sarkantyú,
Gyáva ostor szennye testén.

S itt egy darab, ott egy darab,
Itt egy ember, ott egy kalap —
Fakó szekér — csepü-szerszám —
Lovag — kocsis — messze marad.

(1852.)

Kisebb költeményei kiadásakor, 56-ban, alája tette: «Emlékezés a *Nagyidai czigányok*ra.» A *Magyar Hírlap* bírálata adott rá okot (jun. 8.), mely félreérti az új művet, szegénynek találja, megrója ‚pórszerű gondolatát', s nem látja benne a vonatkozást. A költő e verssel válaszolt a *Budapesti Visszhang*ban (jun. 20.), mely ugyane számban elismerő bírálatot közölt. A ‚nemes mén' a költő

Pegasusa, mely lerázva az akadékoskodókat, új erővel, szabadon száguld : már feltünt lelkében a *Csaba trilogia* gomolygó terve, s még ez év végén megírja *Keveházát*. Egy másik példányába, mely most a Csonka-toronyban van, méltán irja tehát e vers mellé : *Jövendölés*. Később elhallgatta a vonatkoztatást, mert a reális kép magában is megáll, mint gúny és semmibevevés közt a tehetség és erő előretörésének rajza.

MINT EGY ALÉLT VÁNDOR . . .

Mint egy alélt vándor, midőn fele utján
Csüggeteg szemmel néz hátra, majd előre :
Mielőtt e rögös pályát tovább futnám :
Hadd nézzek a multra, nézzek a jövőre.

Szomorú egy látvány! ime ott terülnek
Mögöttem s előttem, mindenik kopáron ;
Nincsen rajtok, miért bánkódjam, örüljek :
Sem ez nem kecsegtet, sem azt nem sajnálom.

Találkoztam ugyan, a mig átalkeltem,
Egy-egy fris virággal, egy-két termő fával :
De a fa gyümölcsét én meg sem izleltem,
S megelégedém a virág illatával.

Ott, a hol az élet víg örömi nyiltak,
Úgy érzettem, mintha tilalmasban járnék,
És midőn a kéjek zöld lugosba híttak,
Ezt sugá valami : hosszu pálya vár még.

Jártam a jelenben, éltem a jövőben.
Idegen város volt a jelennek percze,
A hol meg sem áll az útas átmenőben,
Még körül sem néz, mert az ő czélja messze.

Így a holnap mindig elrabolta a mát,
Én nem mertem élni, mert élni akartam ;
Keresém a távol békes nyúgodalmát
S a béke galambját önként elzavartam.

De mi veszteség volt ama perczek élve,
M·g a szép jövendő vonzott annyi bájjal?
Míg előre néztem s futottam, remélve,
Dobogó kebellel és pihegő szájjal?

Tudtam, hogy csalódás mind az, a mit látok,
De, mivel oly szép volt, gyönyörködtem benne ;
Oh, édes reményim, tündér palotátok —
Hadd volna az ábránd, csak előttem lenne!

S hadd vonúlna messzebb: követném, követném
Gyermeki bizalmas könnyenhivőséggel,
Mig csak elmosódó rajzát kivehetném
Ott, hol a kerek föld határos az éggel.

De kopár, sivatag jövőm láthatára :
Mért fussak felé, ha nem igér enyhűlést!
Megtompult kebellel, szemeim bezárva,
Óhajtom magamra a megsemmisűlést.

Örömest nem mennék, örömest pihennék,
Habár e nyugalmat már nem érzeném is ;
De hiába, futni vagyok kénytelen még,
Majd, elébb vagy később, megpihenek én is.

Nem a czélra vágyom ; elveszett irányom ;
Óhajtok pihenni : mindegy, hol, miképen :
Akár czélhoz érve, zöldellő virányon,
Akár összerogyva, pályámnak felében.

(1852.)

Arany kedélye csak rövid időre enyhült meg Kőrösön, csakhamar új gondok környékezték. A kormány egyre halogatta a tanárok megerősítését ; ő sem érezte magát biztosnak s már-már lemondásra gondolt. Helyzete különben is ‚parlag kilátást nyújt egy családnak a jövőre'. «A hivatal is gyakran nem kényelmes ruha, de benne vagyok, nem vethetem le oly könnyen, mint szeretném» ; ily panaszokat találni leveleiben. «Ily körülmények közt . . . nem csoda, ha a múzsa elveszti minden elevenségét, vidorságát» — írja Szilágyi Istvánnak (53. febr. 5.) — Ehhez járul írói csalódása : *A nagyidai czigányok*at nem értették meg. ‚Bukott poétá'-nak nézi magát, mint Lévaynak írja (52. okt. 16.), s kétkedik önmagában. «Barátom! én nem tudom mit adnék annyi önhittségért, mint ezen emberkék némelyikében van . . . De egyik skepsisből a másikba esem, . . . hiába! nem tudok magammal megelégedni» — Az iskolai szünidőt ez évben egész családjával otthon tölti Szalontán, de «iszonyú henyeségben», mint Tompának írja. Ez években gyakran vesz erőt rajta ilyen fásultság, minőről Tompának panaszkodik (54. okt. 18.) : «Vannak perczeim, mikor szeretnék elenyészni, csakhogy az öntudattól meneküljek. Gyulai szokta mondani : fáj az élet, . . . nekem igazán fáj.»

VISSZATEKINTÉS.

Én is éltem... vagy nem élet
Születésen kezdeni,
És egynehány tized évet
Jól, roszul leküzdeni?
Én is éltem . . . az a sajka
Engem is hányt, ringatott,
Melyen kiteszi a dajka
A csecsemő magzatot.

Első nap is oly borultan
Hajola reám az ég!
S hogy nevetni megtanultam,
Sirni immár jól tudék;
Soha se' birám teljébe'
Örömeim poharát;
Az ifjuság szép kertébe
Vas korláton néztem át.

Félve nyultam egyszer-máskor
Egy rózsát szakasztani:
Késő volt — a rázkodáskor
Mind lehulltak szirmai.
Keresém a boldogságot,
Egy nem ismert idegent:
Jártam érte a világot —
S kerülém ha megjelent.

Vágytam a függetlenségre,
Mégis hordám lánczomat,
Nehogy a küzdés elvégre
Sulyosbítsa sorsomat:
Mint a vadnak, mely hálóit
El ugyan nem tépheti,
De magát, mig hánykolódik,
Jobban behömpölygeti.

Álmaim is voltak, voltak . . .
Óh, én ifju álmaim!
Rég eltüntek, szétfoszoltak,
Mint köd a szél szárnyain.
Az az ábránd — elenyészett;
Az a légvár — füstgomoly;
Az a remény, az az érzet,
Az a világ — nincs sehol! —

Nem valék erős meghalni,
Mikor halnom lehetett:
Nem vagyok erős hurczolni
E rámszakadt életet.
Ki veszi le vállaimrol . . .?
De megálljunk, ne, — ne még!
Súlyos a teher, de imhol
Egy sugár előttem ég.

Szende fényü szép szövetnek, —
Mely egyetlen-egy vigasz, —
Szerelemnek, szeretetnek
Holdvilága! te vagy az.
Elkisérsz-e? oh, kisérj el —
Nincs az messze — síromig;
S fátyolozd be derüs éjjel
A ki majd ott álmodik!

(1852.)

Az előbbinek tisztultabb, líraibb alakja; mindkettőnek csirája a *Válasz Petőfinek* egy-két versszakában rejlik. Ott szövi először képekbe élete folyását. E három vers mintegy önmagát újítja meg, mindinkább telve, kristályosulva, s a pálya végén is megismétlődve az *Epilogus*ban. E három képen közös vonások is vannak: a tüske közül szedett virág az elsőben, a másodikban a virág, melynek csak illata volt övé, — itt a félve szakított, széthulló rózsa; a középsőben az örömek közt a tilalmasban járás érzése, itt a kert, melybe vaskorláton át néz, — ugyanazt mondják, épen úgy, mint amott a siető utas képe, emitt a boldogság keresőjeé; hasonló az élni nem merés is (előbbi, 6. vszak, itt 3. és 4.), az egész fásultság, de itt líraibb, s vigasza van, mint már az *Enyhülés* és *Itthon* mutatta. E megenyhülést talán a nyári szalontai időzés hozta meg, az otthon töltött két hónap, midőn emlékei s a régi szeretet övezték.

A PUSZTA RÉMEI.

«Ez-e hát a puszta? ama híres puszta?
Csikósok, betyárok, poéták édene?
Melynek képeit már annyiszor elnyúzta
A festő, a költő, szinpad, táncz és zene?

Hadd lássalak egyszer, zsálya-koszorúzta
Áldatlan áldozók özvegyi *mindene!*
Hadd lássam csodánál csodásabb világod:
Csárdáid, kútgémed, fényes délibábod!»

Szólt az ifju művész, vándorbot kezében,
A mint szeme előtt tágul a határ;
Nézése megfárad az unalmas képen:
Most látja először ... s oly rég látta már!

Hiába kalandoz szeme földön égen:
Egy olaj ágacskát sem hoz e madár,
Mint a holló, melyet széles a világra
Bujdosni bocsátott az ősz pátriárka.

Korán utnak indult ...

(Az ötvenes évekből.)

AZ ELHAGYOTT LAK.

Áll a kis lak pusztán, ridegen,
Gyom veri fel nyájas udvarát;
Kapujánál jő megy idegen
S «ki van itthon, hej no?» bekiált.

Ki van itthon? kérdi kétszer is,
De szavára senki nem felel:
Üres a ház, meg a félszer is,
Hogy lakosa élne, semmi jel.

Vidor ösvény, a kis kapuig,
Jámbor útast várni nem szalad,
Nem fut ki elébe, — megbuvik
Elvadultan a vad fű alatt. —

Nyöszörög a kútgém betegen,
Omladozó-félben a gödör;
Fujdogál a felszél hidegen:
Harangoz a szélben a vödör.

S az üres ház néha ugy hereg!
Néha nagyot sóhajt ablaka:
Kerüli azt nappal a gyerek,
Kerüli a tolvaj éjtszaka. —

(1852.)

A költő kőrösi lakának képe, melyet e nyáron két hónapra elhagyott. Okt. 1-én azt írja hazaérkezéséről Tompának: «Az eddig kopár udvar, mit nem tartottam képesnek egy árva fűszál megtermésére, övig érő dudva vegetatióval üdvözölt; a kaput csak félóráig tartó gyomlálás és kapálás után lehetett kinyitni.» Első kőrösi lakása volt ez, a Gál-házban, melynek egy része, a gyermekek hálószobája felett, 52. novemberében beszakadt, úgy hogy rögtön ki kellett költözni, pedig kis városban nem könnyű kiadó lakást találni. Megint a költő egyéniségének hatását mutatja, hogy egy jómódú birtokos, de különös ember, Beretvás Gusztáv, «önként fölkereste s odaajánlotta tágas úri portájának nagy részben üresen álló szobáit» — mondja Arany László. E ház azon utczában állott, melyet ma Arany nevéről neveznek. Három szép szobájuk volt itt; Arany csak attól félt, mint Tompának írja (52 decz. 1.), «hogy a tulajdonos semmi fizetést nem akar elfogadni, miből némelyek azt jósolják, hogy ha megún bennünket, tél közepén is kihány». Beretvás a költő erősködésére később elfogadta a lakbért, s itt lakott a költő 55 nyaráig, mikor az eklézsia házába költözött, az iskola tőszomszédságába.

A PUSZTAI FŰZ.

Ki ültetett engem sivatag pusztába
Örökös botrányúl a csavargó szélnek?
Ki ásta gyökerim' égető buczkába,
Hogy ne virulhassak, hanem mégis éljek?
Oh, legyen átkozott
A kegyetlen kéz, mely engem ide hozott!

Mosolygva köszönte a kelő vidor nap,
Alája tekintvén tölgyfa sátoromnak;
Este visszanézett, búcsut venni tőlem
S én felé bókoltam a szelid szellőben;
Délbe' megkimélt s én
Nem aléltam össze forró ölelésén.

Zöld berek aljában, enyhe patak szélén
Ifju napjaimat oly vidáman élém!
Szél s nap ellen védve, kristály nedvet ittam,
Kék hegy és ég tiszta levegőjét szíttam;
Minden áldott reggel
Rakva lőn fris lombom csillogó gyöngyekkel.

Alattam kövér fű, puha pázsitszőnyeg,
Virágzó pompája íratos mezőnek!
Ezüst levelimen hímes lepke rengett,
Hajló ágaimon víg madárdal zengett;
Rám szállt éjtszakára
A bús fülmile, — nem a kevély tölgyfára.

Majd, ha a lég izzó fehér fényben ége,
Lehajoltam a víz árnyas tűkörébe,
S mig én fürteimet nézdelém, futtában
Száz tündér habocska mosogatta lábam!
Örvénykét csinált ott,
S odagyüjté mellém az úszó virágot.

Karcsu leányzó járt fürdeni vizemben,
Hófehér szépséggel, piros szeméremben ;
Karom nyujtám neki, óva lesegítém,
Szűzi szép alakját zöld lombbal körítém ;
Gondosan takartam,
Hogy senki ne lássa, féltve beárnyaltam.

Jött az ifju pásztor, üldözé a bánat,
Nem sajnáltam tőle vékony ágacskámat :
Kimélve lemetszé, furulyának fúrta,
Aztán oly szomorún, keservesen fútta,
Oly bús volt az ének!
De szive azóta könnyebb a legénynek. —

Állok most egyedül, sivár pusztaságon,
Rekedt hangu szöcske minden társaságom ;
Nézek a hőségtől délibábos tájra,
Szomjamat növeli csalogató árja ;
Amott volna egy kút,
De nekem vizéből egy csöppecske sem jut.

Mellettem vonúl egy régen elhagyott gát,
Senki sem jár rajta, hidját is ellopták :
Minek is ott a híd, hol se viz, se medre,
Lecsapták az útat kétfelől a gyepre ;
Oh! az ég harmatját
Lombomon ez útak sárrá változtatják.

Lombom oly szinetlen és levelem oly gyér ;
Jő az alélt vándor s pihenő helyet kér,
Nem talál, tovább megy és engem elátkoz :
«Soha ki ne zöldülj, soha ne virágozz'!»
De mit ér az átok,
Ha fonyadva mégis több-több tavaszt látok!

(1852.)

Első fogalmazása töredékében e sorok vannak :

Egyedül, egyedül e kopasz térségen,
Vagyok őrizője elhagyatott gátnak,
Ezen járt el egy út, híd volt rajta régen,
Nem tudom, rá hidat hogy miért csináltak.
Most kikerül az út, szóba sem áll velem,
Csak behinti porral harmatos levelem.

Volna ugyan módom látni elég népet
Néha, midőn mennek karczagi vásárra ;
De ki venne észre, sanyarú fa, téged!
Nem kell nekik a te ritka lombod árnya.

E szín-magyar alföldi kép pontos vonásai mutatják, hogy való szemléleten alapszik. A költő magános sétáin láthatta e sorvatag fát, mely nem neki való helyen teng, s láttán magára gondolt. Most, a szalontai látogatás után, különösen idegennek és elhagyatottnak érezhette magát ; ő is elvágyik innen, vissza régi környezetébe. Az első töredékben keserűbb a panasz, a kidolgozásban az emlékek kiszínezése s a visszavágyódás uralkodik ; a pontos helyrajz ebben elmosódik, s a költő szokása szerint homályosúl az egyéni vonatkozás, önállóvá izmosul a kép.

ŐSZ VÉGÉN.

Ki, ki a mezőre! nem állhatni ellent :
Gyönyörű idő van, a lég enyhe, tiszta :
A csapodár tavasz megbánta, hogy elment,
Az jött újra vissza.

Tavaszi sugárral a megifjodott nap
Fénybe öltözteti a világos eget ;
Fehér gyolcs ruhában jőnek, udvarolnak
Távol a föllegek.

Hallom indulóját költöző madárnak
A végtelen ürből, mely fölöttem kékül.
Nyár és kikelet van, a tavasznak, nyárnak
Szeszélyei nélkül :

Sem a változó nap, mint a beteg ember,
Nem siratja minden pillanatnyi kedvét ;
Sem a rekkenő hév, váratlan dörejjel,
Tűz-kanóczot nem vét.

Harmatos mezőben, hol ezüst ér ballag,
Nem sápad halálra a legyilkolt fűrend ;
Virul a rét újra, öltözik a parlag.
Minden újul, örvend.

Csak te nem derűlnél, fátyolos kedélyem? . . .
Tavaszod megtértét soha ne reméljem? . . .

(1852.)

Arany lehangolva érezte, hogy sorsának fordulata nem sok jót hozott. ‚A kőrösi élet Saharájáról', ‚exilium'-ról beszél sógorának ; «itt az egyhangúság megöl» (53. márcz. 2.), «tönkre vagyok téve az unalom s egyhangúság által» (53. aug. 26.). Az e nyári otthon időzés a kedély szenvedését testi bajjal tetézte. Egy pusztán lakó ismerősük látogatására menvén, útközben megfürödtek egy elhagyott vízi-malom csatornájában, a zsilipen átomló vízsugárral zuhanyozva magukat, kivált Arany. Utána hamarosan főfájásról panaszkodott, később fülzúgásról is ; e baj megöröködött nála, s ez is hozzájárult komor hangulataihoz, s gyakran fakasztá panaszra.

POÉTAI RECEPT.

Gyöngy, harmat, liliom, szellő, sugár, villám,
Hajnal, korom, szélvész, hattyu, rózsa, hullám,
Délibáb, menny, pokol . . . ha mind egybevészed :
Recipe — és megvan a magyar költészet.

Adj hozzá, ha tetszik, mintegy fölöslegül,
Hold*sugárt*, a melynek *illatja* hegedül,
A remény *húrjából* ezüst *szakállakat*,
És fond *láng*ostorrá, mint *eső*szálakat.

A kétségbeesést *álomhab*nak véljed,
Takarja be a *nap* a sötétlő *éjet*,
Rózsád *szeme* légyen a roppant *ég boltja*,
Melyből egy *meteor* a tengert *kioltja*,

S ha ez mind nem elég : *bundára hasalván*
Pislants a leányra egy *laposat*, csalfán ;
Fújad a tilinkót *szedtevettés* szájjal,
S kenje meg Apolló fürteidet . . .

(1852.)

E gúnyban rég felgyűlt keserűség ömlik ki. Kedvetlenül nézte a népieskedők túlzásait, a sallangos üresség et, a Petőfi-utánzók kicsapongását, mik elnyomással fenyegették a komoly népies irányt. Május 31-én azt írja sógorának : « . . . oly erősen grassál egy pár félreismert lángész, hogy becsületes ember nem képes meg nem csömörleni tőle». Nem sokára ki is tört a harcz a kritika terén. 53 elején az akkor megindult *Szépirodalmi Lapok*ban, melyet Pákh és Gyulai szerkesztettek, Kazinczy Gábor álnéven nyílt levélben szólalt fel az ellen, hogy «szerelmesek legyünk mindenbe, mit e föld megterem». Arany rögtön írt Pákhnak, tűzzel védve a népköltészet termékenyítő erejét, az egészséges nép-nemzeti irányt. «Én a szépet sem a népieshez, sem a nem-népieshez nem kötöm kizárólag. Nekem a szép, szép minden alakban.» De «a mely népnek nem volt, nincsen gazdag népköltészete : annak nem lesz önálló nemzeti költészete, hanem mások hulladékain fog élődni, mint Róma a Hellászén . . .» Ekkor jelent meg ott a *Poétai recept*, gúnyolva a népiesség túlságait, a velőtlen czafrangot, képtelen képeket. Erdélyi János is felszólalt e lapban, egészen Arany szellemében, gúnyolódva, hogy «a sajátságos népies . . . a kenet», s fejtegetve, hogy a népélet külsősége «pusztán kelmeszerű adalék». A «kelmeiség» vádját olvassa rá több versírónkra *A magyar lyra a forradalom után* cz. összefoglaló tanulmányában is. Egy év mulva, Petőfiről írva, Gyulai is kikél az oly csélcsap múzsa ellen, melynek «egy nap eszébe jutott odahagyni a salont és juxból beállni falusi szolgálónak» ; de szót emel a kritikusok ellen is, kik, mint Toldy és Greguss, a népies iránynak csak kinövéseit nézték, megfeledkezve éltető erejéről. A ‚népiesség' körül támadt fogalomzavar sokáig uralkodott. Arany *Kisebb költeményei*nek megjelenésekor (1856.) is ezt igyekezett tisztázni az ő példáján Salamon, s Bérczy is. Arany maga e viták közben azt írta Tompának (53. jún. 28.) : «Népies költészet, «csak költészet legyen,» egy irodalomnak sem válik kárára.» De a magyar «egy elvet égig emel, három esztendő múlva elcsapja . . . A helyen, hogy azt mondaná : Péter vagy Pál rosszúl ír, ezt tűzi zászlajára : le a népiessel! . . . Visszatérünk a bombásztokhoz, a czifra ürességhez.» — A vers ezek ellen is szól.

A KIS POKOL.

Töredék.

Első ének.

A költő egy zajongó vásárba jut, hol a taszigálást ki nem állhatván, a vásár közepén magasló hegyre akar menekülni, de szörnyek útját állják. Midőn egy elszalasztott tolvaj helyett üldöztetnék, földalatti lebújba veti magát, hol a pohos csárdásban Horáczra ismer, ki védelmébe veszi, s ajánlkozik, hogy a kis poklon keresztül kivezeti a tömkelegből.

Az emberélet utjának felén
Egy nagy zsibojgó vásárba jutottam,
Mivelhogy a jó útat nem lelém.
Minő tolongás, öklözés van ottan!
Ki ad, ki vesz, ki húz-von, csal, ki lop,
Kevés, hogy nézne csak, mint én, nyugodtan.
De annak is «szsz», tyúkszemére: top!
S míg fájdalom miatt fogát beszíja,
Lépen könyökli holmi gaz kolop,
Hogy nyavalyássá lesz, — vagy kicsi híja.
Sehol megállás: vígyori pofák
Rivallnak a tömeg közől: «szorítja!»
És jó, ha csontod nem lesz por-tobák.
Nincs ótalom, kell menned a tömeggel:
Czivódó kalmárok, nyelves kofák
Üldöznek, mint hal a prédát, sereggel,
Unszolva, egész isten-adta nap,
Hamis árút, hazug szóval s bilyeggel.
Igy foly örökké ez ember-iszap
A hegy körül, melynek kies legormán
Szelíd fény lángol, mint az esti nap.
Kiáll a hegy, tenger szigetje-formán
A pocsolyából, melyet gázolék,
Melynek vizén nem biztos semmi kormány.
Parnasszus, e szó fényes gázzal ég
A hegy süvegjén, mint arany bokréta,
Hová feljutni éhszomjas valék.
De nem csekély az út, nem könnyü séta:
Meredek a hegy, s melynek köldöke,
Hullámlik alján az ember-pocséta.
Engemet is hab hab után löke
S már-már kezemben volt a biztos párkány,
A szikla martnak egy éles szöge:
Midőn alattam, mint otromba sárkány
Duhadt fel a mélység posványiból
Egy szörny, kinek sohsem elég a zsákmány.
Megismerém: e hat betű: FRIVÓL
Tarkán volt írva minden pikkelyére, . . .

(1850—52 körül.)

Szatira, az ötvenes évek elejének üres, léha (= frivol) irodalmára, melyet a költő már *Vojtina levelei*ben is gúny tárgyává tett. Itt Dante hangján és képeiben szól, kit 52-ben már jól ismert; e ‚purpureus pannus', ez álfönség annál nevetségesebbé teszi a kigúnyolt üres bombastokat. A költő a *frivol* szót eredeti jelentésében veszi; Páriz-Pápainál a latin frivolus = Híjába-való, semmire kellő; a franczíában is: vain, léger, sans importance. Arany két birálatában is magyarázza e szót; «a gondolat, érzés . . . *erős* legyen — úgymond, — ne valamely *frivol* (e szó nem kaczért, kikapót tesz), hétköznapi, úton-útfélen kapható gondolat»; máskor a *banál*lal veszi egyértelműnek. Ily értelemben illik e szörny rajza akkori irodalmunkra, melyet a *Poétai recept* is üressége miatt ostorozott. E kis töredéket a költő nem adta ki, csak *Hátrahagyott versei* közt látott napvilágot.

MAGYAR MISI.

Magyar Misi ám a legény egyszer a talpán,
Kivált mikor a bajuszát felpödri nyalkán,
Félre üti darutollas túri süvegét,
Majd megbolondul utána a fehér cseléd.

Minden ujján sárga gyürü Magyar Misinek,
Minden ujján egy szerető, mégsem unja meg;
Ha megunja, cserbe hagyja őket a hamis:
«Válaszsz babám nálam immár szebbet jobbat is.»

Ha megcsalja Magyar Misit hű szeretője,
Nem bolond, hogy érte magát a vizbe ölje:
«Verje meg a három isten», csak ezt kivánja,
Káromkodik nagy bujában egyet utána.

Betekint a Dübögőbe, kérni egy italt,
Van neki ott embersége, míg pénzébe' tart;
De ha elfogy a hitele, parancsolni kezd,
Töri magát Iczig zsidó, ha ő ráijeszt.

Köti borát fűre-fára, kell vagy nem neki,
Még az utczán elmenőre is köszöngeti;
De jaj annak, a ki osztán abból nem iszik!
Szerencse, ha lepedőben haza nem viszik.

«Ki a legény a csárdában!» Misi felkiált,
Szereti ő mutogatni erejét s magát;
Máskülönben áldott ember, a légynek se vét,
De ne próbáld kisebbítni a becsületét.

Egy az, a mit szíve érez s a mit szája mond:
Rászedi őt, megcsalja őt akármi bolond;
Agyonütne, ha elvennél tőle egy kovát:
De egy szóért odaadja legszebbik lovát.

Esze is van neki annyi mint akárkinek,
Tanulhatott volna ő, de gondolá: minek?
«Nem lehet pap minden ember» — így okoskodék,
«Annyi a tudós közöttünk, hogy fele se *kék*.»

Világlátni, tapasztalni, messze nem megyen,
Legfölebb a vásárokra, hogy tinót vegyen;
Mert van elég apai jus, hogy megéljen ő:
Három vékás földje után — a közlegelő.

Mint sebes tüz, a kezében munka ugy halad,
De henyélni jobban szeret barna hűs alatt;
Nem is azért dolgozik ő, hogy talán szeret:
Csak azér', hogy ne bántsa a lelkiösmeret.

Katonának, háborúba, menni vágya nincs,
De ha egyszer belekapott, bizony párja sincs,
«Hadnagy uram!» így kiált fel magyar-miskásan:
«Vágjuk le mind s menjünk haza, kérem alássan.»

Egy szó mint száz, derék fiú a Magyar Misi,
Csak az a kár, hogy maga is ezt nagyon hiszi;
Bölcsesége sem hiányzik, mert nagyon tud ám
Néha-néha bölcselkedni . . . kivált kár után.

(1852.)

Erdélyi fölvette a *Magyar közmondások könyvébe* (1851.) ezt: Magyar Miskásan. Megjegyzi, hogy «a Miska névben lusta erő fogalma rejlik . . . És van bolond vagy bohó Mizsi is». Van e névben egy kis csúfolkodás, kicsinylés, csakhogy elnéző szeretet mellett. Arany is így festi, hibáztatva, mégis szeretettel. Az a jellemvonás, hogy egy jó szóért mindenét odaadja, *Toldi* végszakában is megvan, meg már a régi énekben: Természete a magyarnak — Hogy a jussát nem hagyja, — De ha vele bánni tudnak, — Az ingét is odadja. — A vers rhythmusa, a 13 syllabás sor, a régi *Házasok éneke* szerint, használatból kiment forma. Arany is csak régi költőkből hoz fel rá példákat, *A magyar nemzeti versidomról* szóló értekezésében.

A HAMIS TANÚ.

Állj elő, vén Márkus! vedd le a süveget,
Hadd süsse a napfény galamb-ősz fejedet;
Tartsd fel három ujjad: esküdjél az égre,
Atya, Fiú, Szent-Lélek hármas istenségre:
Hogy az a darab föld, a melyen most állasz,
Nem *tarcsai* birtok, — *ladányi* határ az.

Eléálla Márkus, térdben összeesve,
Görnyedező háttal, mintha sírt keresne;
Téli fának hinnéd, mit a zúz belombol,
Fázik, a ki ránéz s a halálra gondol;
Kezei reszketnek: tán erő hijában?
Tán a lelki vádtól, vénség álarczában?

Esküszöl — «Esküszöm az élő Istenre,
Utolsó napomra és örök idvemre. —»
Esküszöl — «Esküszöm, s ha hamisat szólok:
Se földben, se mennyben ne lehessek boldog;
Föld kidobja testem, ég kizárja lelkem:
Ama sebes örvény hánytorgasson engem.—»

Lakoma Ladányban, — muzsika, mulatság;
«Ej, haj! dinom-dánom: mienk az igazság;
Nem azé a madár, a ki elszalajtja,
S kinek a foga fáj, tartsa nyelvét rajta.
Lám a vén Márkusnak esze volt előre:
Talpa alá tette, úgy esküdt a földre.» *

* Azaz: egy darab ladányi földet készített jó előre talpa alá, s így az eskünél mentalis reservatával élt. *A. J.*

Ott iszik az öreg a tanácscsal sorban :
De mintha keserűt érezne a borban.
Haza megy, komor lesz, szó kifogy belőle,
Sorvadoz, meg is hal, az nap esztendőre.
Négy harang siratja, két pap megdicséri,
Mint becses vendéget, sok nép kikiséri.

Elkiséri a nép a kicsiny ajtóig,
Melylyel a világi élet becsukódik,
Nyitva már az ajtó, készen a sir szája,
Ugy látszik hogy épen a halottat várja ;
Zeng a búcsuének, a kapa megcsillan,
Fekszik a koporsó, odalent, a sirban.

És a fekete föld a mint hull, a mint hull,
Nyögve a koporsó megrendül, megindul,
Kivetődik a sir dobbanó partjára,
Ropogva szakad föl fedelének zára :
Megrázkodik a test és talpra ugorván
Szeme fehérével körülnéz mogorván.

S a mint három ujját emeli az égre,
Úgy rémlik az, mintha kékes lánggal égne.
Majd a néptolongás közepébe törvén,
Odafelé tart, hol kútat ás az örvény,
Hol a forgó habok, leszállván a mélybe,
Fejöket befúrják a parázs fövénybe.

Az időtől fogva, mikor a hold felkel,
S a vizet behinti ezüst pikkelyekkel,
Gyakran látni Márkust — ég felé az ujja —
Mélységből kibukni s elmerülni ujra,
És, mikép izgága volt egész élete,
Így kötődik szóval : «oldjak-e? kössek-e?»

Ne feleljetek rá, körözsi halászok!
Kétélű a kérdés, bajt hozna reátok ;
Kötni: összekötné hálótok egy bogba,
Oldni: szélyeloldná hosszan a habokba ;
Halkan imádkozva evezzetek itt el ;
S ne mondjatok esküt, ha nem igaz hittel.

(1852.)

Az eskü szavainak csalafinta félremagyarázásával tett hamis eskü ősi és elterjedt mesetárgy : mulatságos benne az emberi furfang vonása, tanulságos a bűnhödés erkölcsi leczkéje. Leggyakoribb a botba dugott pénz ; az adós a botot a panaszos kezébe adja, míg megesküszik, hogy már visszaadta tartozását ; a lábbelibe tett föld izlandi mesékből német krónikákon át a vendekig mindenütt megvan. Arany kőrösi helyi mondából vette, melyet Szabó Károly mond el egyik értekezésének jegyzetében *(Uj Magyar Múzeum,* 1850—51.) ; Riedl akadt rá. Az első kiadásokban a költő ki is tette a czim alá : *Népmonda.* Salamon Ferencz *Arany és a népiesség* cz. tanulmányában kiemeli a költemény szépségeit. «Az esketés ünnepélyessége egész a megdöbbenésig van nyelvben, hangban, festésben elénk állítva.» Az *Atya, Fiú, Szentlélek* . . . sornak «metszet előtti fele egy szótaggal van toldva, mi az egésznek hatalmas lendületet ád, s e sort mintegy ünnepélyesen emeli ki, különös kivételkép a többiek felett». Kiemeli a «Lakoma Ladányban . . .» alliteratióját s a rákövetkező sor lendületét. «Az erőteljes, valóban festő leírások s a kikerekítés s arányosság a legjelesebb költemények egyikévé teszik. Így nyomja Arany a nép ajkairól vagy a krónikából vett mondákra saját egyéniségének erős bélyegét s e bélyegek közt első az, hogy mindenből kikerekített egészet alkot.» Greguss a költői festés példáit idézi belőle, Szász a «rettenetes igazságszolgáltatás rendítő képét» emeli ki.

HIÚ SOVÁRGÁS.

Volnék kis pacsirta, hogy zenghetne dalom
Harmatos, virágos, illatos hajnalon ;
Hogy magasztos ének szárnyain lebegve
Merülhetnék mélyen a fényes egekbe ;
Hogy lerázván a föld minden szennyét, porát,
Innám egy dicsőbb lét isteni mámorát ;
Majd elszenderűlve boldog csalódáson,
Édes álom lenne — ne fájna bukásom.

Volnék kis pacsirta, — tavasz hirdetője,
Kihez a reménység arany szálát szője ;
Köröttem az eget rózsafelhők szegnék,
Zöldellő vetések halmain levegnék ;
Hogy a magvető, ki új kalászt hinteget,
Felém fordult arczczal keresné az eget,
Telnék be örömmel, hálás bizalommal,
Versent énekelve zöngzetes dalommal.

Akkor, midőn még a természet oly pazér,
Akkor, midőn gyermekmódra futkos az ér,
Midőn sarjad a fű, és virágzik a fa,
Mindenütt uj erő buzog fel, dagadva :
Midőn az agg sirja szélétől visszalép,
Évei számadását bizton viszi elébb,
Midőn a halálra nem is gondol senki . . .
Oh! akkor szeretnék vígan énekelni.

Szebb akkor az éjjel, mint jelenleg a nap,
A szilaj vész, mint most enyhe, lágy fuvalmak;
Szebb az ég viharral, mint egyébkor tisztán —
Nyeritő villámmal, végig a nagy pusztán.
Egy percz! és a mennynek haragja kiontva,
Szép szivárvány béke-zászlaját kibontja ;
Szenvedés, aggódás feledségbe mégyen :
Örömköny rezeg a kis virág szemében.

Vagyok pelikánja kietlen mezőnek,
Búsongó madara híves, ködös ősznek,
S mint a délre húzó daru fejem felett,
Egyhangon tördelem bágyadt énekemet.
Örömből, keservből dalforrás fakadhat,
Az elpattanó szív még egy hangot adhat :
De, mikor zenként zsibbad el érzete,
A fásult kebelnek nincsen költészete.

(1852.)

Az ötvenes évek mélabús tespedése, panasza szól belőle, az általános zsibbadás, s a költő saját viszonyainak kínja, melyek közt költői erejét elsorvadni érzi. De érzi erejét. Ercsey Sándornak azt panaszolja : «. . . keveset dolgozom. Többnyire lehangolt vagyok . . . az ihletés . . . nagyon ritka . . . Mindazáltal nem desperálok, sem azt nem hiszem, hogy ki volnék merülve, a mit, ha isten éltet, valaha tán még be is bizonyítok.» (53. márcz. 2.) Boldog, derült korért sóvárog, mely éltetné tehetségét, s e homéri képpel szemben *(Őszszel)* ismét ossziáni borús világba roskad. — E csüggedésből a genius ereje mégis kiemeli : az eseményes költészethez fordul s az 1853-ik év első balladás éve lesz.

A 2. versszakban *levegnék* nem sajtóhiba ; így van a kéziraton ; Berzsenyinél is, *Az estve* versében : Minő mennyei csendesség — Lelke leveg körültünk.

ROZGONYINÉ.

(Ballada.)

«Hová, hová, édes férjem?»
«Megyek a csatába :
Galambóczon vár a török,
Ne várjon hiába.»
«Megállj, megállj, édes férjem!
Ne menj még csatába :
Befordulok egy kicsinyég
Öltöző szobámba.»

«Azt keresem, hiv magyar nő,
Véres ütközetben,
Hogy lehessek, élve, halva,
Mindig közeledben :
Súlyos a kard, de nehezebb
Százszor is a bánat ;
Jobban töri, mint a pánczél,
Kebelem utánad.»

Csalogatja csemegével
Muczi paripáját ;
Lebke szellő lebegteti
Tengerzöld ruháját ;
Széles uton, poros uton
Felleget ver a ló,
Csillámlik a . . . villámlik a
Fényes aczél patkó. —

«Én kegyesem, szép hitvesem,
Ellenemre jársz-é?
Sima vállad, puha kebled
Töri az a pánczél ;
Félve tartod a nagy kardot
Remegő kezedben :
Mit keresnél, gyönge asszony
Véres ütközetben?»

Gyöngyös arany fejkötőjét
Sisakkal borítja,
Karcsu füzött selyem vállát
Pánczélba szorítja ;
Kardot is köt : bársony övre
Gyémántos fogantyút ;
Piczi piros csizmáira
Szép ezüst sarkantyút.

«Fogadj Isten, húgom asszony,
Itt az ütközetben ;
Nyilat ugyan, a mint látom,
Hoztál szép szemedben —»
«Uram király, Zsigmond király!
Nem oly divat már ma
Nyillal lőni, mint felséged
Fiatal korába'.»

Galambóczot a Dunáról
Ostromolni kezdik ;
Folyamon is, szárazon is
Egyre törik, vesztik.
Elől, elől Rozgonyival
Kedves élet-párja,
Hiv szerelme, szép Cziczelle,
Szentgyörgyi leánya.

Szól az ágyu — szokatlanul
Durva ozmán fülnek ;
Hajóira tüz kanóczok,
Koszorúk repülnek ;
«Vizet, vizet!» a pogányság
Orditoz hiában ;
Mind odaég, bár van elég
Viz a nagy Dunában. —

Kár volt neked, Zsigmond király,
Mindgyárt megijedned,
Gyalázaton a pogánytól
Egér-utat venned,
Fut a farkas néha-néha,
De szikrázó foggal ;
Népedet te átkeletted
Szökve, mint a tolvaj. —

Pogány török a Moráván
Érkezik uj haddal :
«Most vitézek! hajós népek!
Közül-akarattal!»
Maga vivé Rozgonyiné
Ellenök a gályát,
Követi a sok dalia
Lobogós ruháját.

Maga Murad ezt a dolgot
Nem veszi tréfára,
Közeledik nagy hadával
Törökök császára ;
Százezerre megyen serge,
Sok basával, béggel,
Török, tatár — spahi, jancsár,
Válogatott néppel.

Spahi, jancsár utóhadnak
Ered az inába :
Sok rohan ott éles tőrbe,
Még több a Dunába ;
Gyalog szerrel a király is
Csak nehezen futhat ;
Jó Rozgonyi karja, kardja
Csinál néki utat. —

«Hej! ki hozza, kormányozza
Ide azt a gályát?
Vagy már senki meg nem menti
Magyarok királyát?»
«Én, én hozom, gyönge asszony,
Hajómat az éjben :
Ülj fel uram, Zsigmond király,
Te is, édes férjem!»

Lászlóvárott a magyarság
Vala bátorságban.
Híre futott a csatának
Szélyel az országban.
Egy árva szó sem beszéli
Zsigmond győzedelmét ;
Mind a világ, széles világ
Rozgonyi Cziczellét. —

(1852.)

Tárgyát Szalay László magyar történelméből vette, sokat forgatta azt. Galambócz ostromának előadása közben említve vannak ott a részletek is, ‚a Moráváról érkezett török hajók', ‚Rozgonyi hitvese, Czeczilia, a Szentgyörgyi grófok családjából . . . férjének oldalán' ; hogy ‚Murád közeledett . . . százezerre menő sergével' ; ‚a király Rozgonyinak köszönhette életét', míg ‚Lászlóvár oltalmába vette'. E balladájában merül Arany először az események részleteibe, férkőzik alakjaihoz oly közel hogy — mint Riedl megjegyezte — «meg tudja mondani, mi volt Rozgonyiné paripájának a neve». Mindez roppant színes és elevenítő ; így tesz a népballada, mely ismerős alakokról és eseményekről zeng, így a skót ballada is. Aranyt épen a skót balladák vezették egyrészt a részletekhez, másrészt az előadás sebes folyásához, mely két hónap történetét egy pár jelenetbe vonja össze s párbeszédbe önti az eseményeket. Mintája itt *Sir Patrick Spens*, melyet le is fordított. Szász Károlynak maga mondotta, hogy «a gálya ‚vészteljes hajózás gondolatát' is ez költötte föl benne». Pákhnak is ír skót tanulmányairól, — mert neki ‚küldte a kéziratot ; — «. . . a scot élet helyen magyar életet mertem vázolni ; utánozva egyedül a ballada *menetelét*, ezt is csupán azért, mert népdalaink s egy-két igazán a néptől eredt balladáink folyamával bámulatosan megegyez». (53. febr. 6.) Erdélyi János megérezte, hogy némely sorok ‚a mi népünk és dalunk formái', egyesek ‚egyenesen *Szép Ilona* románczának dialogusaira emlékeztetnek'. Pákh is írja Aranynak (53. jan. 5.), hogy elragadtatásában a kéziratot többek előtt felolvasta, «s azok valóságos csárdást hallottak a hangokban». Így olvad fel a tanulmány költői ereje- és eredetiségében. Ez eredetiségét fejtegette e műben Gyulai Pál, hogy «népies formája . . . összhangzik a tárgygyal, s a rythmus alaphangja mintegy a Rozgonyiné kedélyében van ; mily hű és költői felfogás, midőn a nő férjét nem valamely eszme iránti lelkesülésből követi a csatába, mi egy kis anachronismus mellett a költői érdekből is vonna le valamit, hanem ‚hogy lehessen élve halva közelében'? Egy a nőiség határán túllépett s kétes erényekkel kimázolt hősnő helyett mily nagyszerűen áll előttünk ez egyszerű hölgy, ki nem érzi tette nagyságát, mert az nem egyéb, mint szerelme, mi oly természetes». (A *Szépirodalmi Lapok*ban. 1853. 16. sz. ; összegyüjtött bírálatai közt nincs meg.)

ÉV UTOLJÁN.

Kifelé az évnek a szekere rudja,
Pályáját a nap is csak robotban futja,
Csak azért jő fel, hogy a gondját kivesse,
A hol a reggel van, ott a dél, az este.

Mi örömet adtál? Mi emléket hagytál?
Annyit se nekem, mint a tavalyi naptár,
Mely hiába mondja, hogy: «csötörtök, péntek»,
Ha egyszer ledobtam, belé sem tekintek.

Mehetsz, mehetsz jó év! a mit hoztál, vidd el,
Megelégedtem már sovány böjteiddel;
Egy szó nem sok, azzal sem marasztlak téged:
Kívánok jó utat és jó egészséget. —

Menj! hadd tudjalak a többi után sorba,
Legalább nem esett életemen csorba:
A kopár sivatag, hol nem látni zöldet,
Legalább nem hagyja lyukasan a földet. —

(1852.)

ÚJ-ÉVI KÖSZÖNTÉS.

Mint a Noé hű galambját,
Ki reménynek viszi lombját,
Várnak engem mindenek;
Sok sötét arcz lángra lobban,
Sok kebel ver hangosabban
A hol én megjelenek.

Kérdik: van-e levél Tüge?
S kiki, a min szíve csügge,
Arra gondol hirtelen:
Ez rokonra, jó barátra,
Az geschäftre, actiákra
S hogy kél a rozs odafenn.

Ez, ha rózsaszin kopertát
Hoztam neki: egy sechsert ád,
Máskép nincs becsületem;
Amaz reszket, ha nincs francó,
S bár majd fölveti a bankó,
Rám kiált: nem fizetem!

Pénzt vár a diák gyakorta,
De ha atyja jól lehordta:
Hogy reám néz, mily vadon!
Urfi, legyen jó reménybe:
Nem buhattam a levélbe,
A hogy vettem, úgy adom.

Igy bolyongok télen, nyáron,
Porba, fagyba, vízen, sáron
Tisztem teljesítni kész;
És most boldog új esztendőt,
Kíván szebbnél szebb jövendőt

TÜGE SÁNDOR
levelész.

(1853.)

A levélhordó kértére írta. Arany László ezt jegyzi meg hozzá: «E megénekelt levélhordó, Tüge Sándor, Nagy-Kőrösön évek során át viselte e díszes hivatalt; fürge, eleven ficzkó volt.» A költő ezt írta a kéziratra: «Alkalmi bolondság, de mely az illetőnek *nem tetszett*. (N.-Kőrös.)» Csak halála után jelent meg, rögtönzései közt. Ez alkalmi verssel sarjadt együtt irodalmibb alakban az *Alkalmi vers*.

ALKALMI VERS.

Az uj évet (ócska tárgy!)
Kell megénekelnem,
Hálálkodva, a hogy illik,
Poharat emelnem.
Mit van mit kívánni még
Ily áldott időben? —
Adjon Isten, a mi nincs,
Ez uj esztendőben.

Olcsó legyen a kenyér,
A gabona áros;
Jól fizesse a tinót
S nyerjen a mészáros.
Mérje pedig szöszön-boron,
Font kijárja bőven,
Adjon Isten, a mi nincs,
Ez uj esztendőben.

Senkinek a nyakára
Ne vigyenek kontót;
Valaki csak ráteszen,
Nyerje meg a lottót;
Annyi pénzünk legyen, hogy!
Még pedig pengőben.
Adjon Isten, a mi nincs,
Ez uj esztendőben.

Szegény ember malaczának
Egy hija se essék ;
Messze járjon dög, halál,
Burgonya-betegség ;
Orvos, bakó a díját
Kapja heverőben.
Adjon Isten, a mi nincs,
Ez uj esztendőben.

Kivül belül maradjon
Békében az ország ;
A vásárra menőket
Sehol ki ne foszszák.
Béke legyen a háznál,
És a szivredőben.
Adjon Isten, a mi nincs,
Ez uj esztendőben.

Zenebona, babona,
Húzavona veszszen!
Visszavonás, levonás
Minket ne epeszszen.
Legyen egység, türelem,
Hit a jövendőben.
Adjon Isten, a mi nincs,
Ez uj esztendőben.

Tücski-hajcski baromnak
Sokasuljon lába ;
Boczi járjon mezőre,
Gyermek iskolába ;
Gyarapodjék a magyar
Számra, mint erőben.
Adjon Isten, a mi nincs,
Ez uj esztendőben.

A biró is, mint eddig,
Tisztét jól betöltse :
Viz kedviért a babát
Soha ki ne öntse ;
Emberiség, igazság
Egyik serpenyőben.
Adjon Isten, a mi nincs,
Ez uj esztendőben.

Nagy uraink (ha élnek)
Nőjenek nagyobbra ;
Áldozzanak, legyen is mit,
Még se üssék dobra ;
Nemzetiségünk mellett
Buzogjanak hően.
Adjon Isten, a mi nincs,
Ez uj esztendőben.

Iró pedig irónak
Szemét ki ne ássa, —
Ne is legyen az idén
Napfogyatkozása
Jó erkölcs-, eszme-, hirnév-,
S előfizetőben.
Adjon Isten, a mi nincs,
Ez uj esztendőben.

Mire üssek még pohárt?
Asszonyi hűségre?
Barátság-, polgár-erény-,
Vagy mi más egyébre?
Hiszen ezek közöttünk
Vannak *kelendőben.*
Tudj' Isten, mi minden nincs,
Ez uj esztendőben!

(1853.)

ARKÁDIA-FÉLE.

Én is Arkádiában . . . szt!
Magas hangból kezdettem —
Engem sem a gólya költött!
Nagy dolgokra születtem :
Jártam egykor, mint akárki,
Négy-kézláb,
S vagyok mostan, mint sokan nem,
Ép-kézláb.

Kutyabőröm nem hiányzott,
De hibás volt dátuma,
Bennem a tens vármegyének
Elveszett egy vótuma :
Ki tudja, ha e szavazat
El nem vész . . .?
Eh! feledjük, ostobaság
Az egész.

Szenvedélylyel kezdenék nagy
Gazdaságot tartani ;
Szőrin lábán . . . utoljára
Maradna is valami ;
Megszámlálnám a mi bejő
S meg' kimegy ;
Ez aztán a mulatságos
Egyszer-egy.

Hagyott volna édes apám
Gazdaságot kényeként,
Megmutatnám . . . de hiába!
Ág is húzza a szegényt :
Életében annyifelé
Protestál,
Hogy ha meghal, *csak megáld*, de
Nem testál.

Volna a sors édes anyám,
Nem lennék én heverő ;
Kebelemen, érzem, érzem
Mint buzog a tetterő ;
Nyilna csak tér, — kész bennem az
Akarat —
Nyilna csak . . . hogy futtatnám az
Agarat!

Elpipáznék téli este
Kávéházban, névnapon :
Koppasztanám a madarat,
Ha már meg nem foghatom ;
Fosztanám a tollat, tudni-
Illik a . . .
De a miről szólni sem po . . .
Litika.

Közdologban, a hogy illik,
Vezetném az ügyeket;
Nem esnék oly összejövés,
Hogy ne vinnék szerepet;
Nem esnék — azt minden ember
Hiheti —
Olyan vásár, sem országos,
Sem heti.

Pártolnám az irodalmat
Minden uj év kezdetén;
Egyszer, igaz: hanem elég
Egy sütésből egy lepény.
Kis áldozat a hazáér'
Meg nem árt:
Megszörözném minden évre
A naptárt.

Szóval, oly sokat tehetnék,
Annyi pálya nyitva áll;
Élnék s halnék függetlenül . . .
A mennyiben rajtam áll.
És nem volnék, a mi vagyok,
Verselő,
Magyarosan: kapa-kasza-
Kerülő.

(Jan. 1. 1853.)

A kezdet Berzsenyinek *Életphilosophia* költeményére mutat, mely így kezdődik: Én is örömre születtem — Arkádia berkében . . . vagy, a mit itt Berzsenyi összefoglal, egyenest Schillerre, a *Resignation*ra:

Auch ich war in Arkadien geboren,
Auch mir hat die Natur
An meiner Wiege Freude zugeschworen . . .

Ez időtájt, az irodalmi ízlés tévelygése által elkedvetlenítve, csakugyan megfordult Arany fejében olyas gondolat, nem folyt volna-e sorsa nyugodtabban, ha az irodalom útját elkerüli. Ez év június 28. így ír Tompának, az irodalmi ízlés szeszélyéről szólva: «Miért is kellett . . . e pályára lépnem, mely egész életre boldogtalanná tett? . . . ha én *Toldi*t nem irtam legyen: nem volnék most vagabundus.» (Ez szinte egyet jelent a kapa-kaszakerülővel.) Elképzeli életét, ha családja nemessége s vagyonkája csorbítatlan marad, Parlagi Jancsi módjára, — s e rajzban egész osztályt jellemez. A kettétört po—Litika szóról Arany azt írta Erdélyinek, ki azt megrótta: «Ez játék, melyet kevesen vesznek észre, de hogy kegyed észre nem vette, csodálom. Arról van szó, hogy a magyar ember politizál — úgy, a mint *most* politizálhat. Könnyű észrevenni, miféle *madár*, miféle *tollfosztás* (a leghálátlanabb dolog) van szóban. Most következik, hogy kimondjam a szót, de *nem merem*, nem tanácsos, mégis valahogy ki akarom nyögni s így fordítom: De a miről szólni sem *po—Litika*. — A nagy többség ezt úgy érti, hogy *nem sűlt* a vers, azért szakasztottam meg a szót: holott én magát az állapotot festem az előadás által. Csekélység, elismerem, de azt hittem, hogy némelyek mégis megértenek, s hol művészileg gondoltam alkotni, nem ütnek a körmömre, mint tanulatlan ficzkónak.» — Ily czéltudatos Aranynál minden legkisebb vonás.

DE GUSTIBUS.

Magyar Miska olyan ember,
Hogy a könyvet nem szereti,
Csak azt hányja, csak azt veti:
Minek a könyv? kell is neki.

Egyszer mégis, (ha nem lopott),
Ajándékba könyvet kapott,
És, így levén az állapot,
Olvasni kezde egy lapot.

«Hallja maga, János deák!
Mi van ebben?» — Hát ídeák,
Felel neki a kérdezett,
Költői finom ídeák.

«Értem. De mért nem rak tehát
Belé vaskosabb ídeát?

Én úr vagyok, nem böjtölök:
Sódorral mártom a theát.»

(Jan. 2. 1853.)

A czím a latin közmondás rövidítése: De gustibus non est disputandum, — ízlés dolgában hiábavaló a vitatkozás. A vers az *Arkádia-féle* hátlapjára van odavetve s együtt jelent meg a *Poétai recept*tel; ezek körébe vág. A falusi urak könyv-iszonyát gúnyolja, miről ez év júliusában azt írja Tompának: « . . . nálunk az olvasás . . . nem *Bedürfniss*.» E részben szomorú tapasztalatai voltak; Szalontán csodálkoztak azon, hogy volt, a ki *János vitéz*t kinyomatta (Szilágyi Istvánhoz, 47. nagypéntek); Tompát azzal biztatja (jún. 28.): «Ha innen 10—12 előfizetőd akad összesen: úgy nagyon kitett magáért a város, melyben pedig oly sűrű az intelligentia.» Maga ép akkor tájban készült összeszedni régebbi verseit, de a folyóiratokat, melyekben azok megjelentek «borzasztó, hogy ily nagy városban meg nem kapni» — írja sógorának, (május 20.) — E vers is személyes vonatkozású hát; mutatja a *János diák* megszólítás is.

TÖRÖK BÁLINT.

«Fohászkodik mostan
sok gyakor sirással
Asszonyfeleséged
az két szép fiával —»
Tinódi.

Izabella királyné Budában
Azt se' tudja, hová lesz buvában :
Két ellenség két felől szorítja,
Szivét a gond száz felől borítja.

Összegyüjti budai tanácsot :
«Jó emberek, adjatok tanácsot :
Boldogasszony temploma keresztjén
Török zászló lengjen, vagy keresztyén?»

Szól a biró, nagy Isten szavával,
Tizenharmad szék-ülő magával :
«Mire a nap még egyszer kisütne,
Német zászló lesz oda felütve.»

Titkos éjjel a kaput kinyitják,
Magyar urak ezt nem is gyanitják :
Török Bálint, György barát vezérek!
Kár alunni mostan a vezérnek.

Nem aluszik a barát, felébredt ;
Török Bálint ruhát sem cserélhet :
Az ellenség, ki nyakra, ki főre,
Takarodik a várból előle.

Jár a barát postája, követje,
Szolimánhoz titkos üzenetje ;
Maga Bálint csak morog, csak ümget :
«Ez is elád maholnap bennünket!»

Sárga lovát nyergelik atlaszra,
Úgy robog a budai piaczra,
Nagy sokaság közibe ugy léptet :
«Halljátok ezt ti budai népek!

«Áruló az, áruló a neve,
Verje meg a magyarok Istene,
A ki Budát — gyilkolom a fattya! —
Kettő közűl egynek is feladja.»

— «Áruló az, áruló a neve,
Verje meg a magyarok Istene,
A ki Budát közűlünk feladja,
Török Bálint szavát nem fogadja.»

Érkezik a vad pogány, sereggel :
György, a barát, összesug ezekkel ;
Maga Bálint, ha szivből, ha szinre,
A basának dolgozott kezére.

«Két ellenség a Duna-két-parton :
Kevés annak az én egy jó kardom :
Egyiket a másikkal — hiába!
A hogy lehet» — gondolja magába.

Hétfő napon hajnal hasadáskor,
Veresebb az ég alja, mint másszor ;
Hajnal előtt a Szentgyörgy terére
Vágtatott a magyarok vezére.

Ágaskodik jó lova magasra,
Kukorékol a csaták kakassa ;
Hej! mit akar a Bálint ma reggel
Török-magyar egyesült sereggel?

A mit akar meg is teljesíti,
Hajnali szél zászlaját röpíti,
Maga pedig kardját emelinti
Török Bálint, jó vitéz, Enyingi.

Széles a viz a Duna árkában :
Ne menj neki, bolond cseh, vaktában!
Neki menne, ha partja se volna,
Vize helyen pokol tüze folyna.

Fut a vezér maga is, vesztébe,
Beletört a gyalázat szivébe :
Szegény öreg! hogy ki nem huzhatta,
Futásában elvérzik miatta.

Török Bálint, jó vitéz, Enyingi!
Vitézséged ne mutasd nagyon ki,
Mert a pogány bizony megigenli,
Gonosz barát ellened ingerli.

Gonosz barát hitszegő tanácsa
Azt a vermet csak ássa, csak ássa,
Ki miatt lesz Budavár bukása,
Török Bálint hálóba jutása.

Győzedelmes ütközet elmulván,
Izeni a Szolimán nagy szultán:
«Fiam Bálint, magyarok vezére,
Jöszte hozzám ebédre, ma délre.

Jöszte hozzám az ország nagyával,
Izabella királyné fiával:
Atyja után én vagyok az atyja,
Árvaságát meg sem is siratja.»

Gondolkozik a Bálint magában:
Nem lesz-e jobb maradni Budában?
Mintha sugná, valami azt mondja:
Ne menj, Bálint, a török táborba!

Király-asszony ellenben azt mondja:
«Török Bálint, te segíts bajomba:
Gyermekemet nem adom barátnak,
Szivében nincs érzelme apáknak.

«Neked adom, hűséges jobbágyom!
Neked is van két fiad Torbágyon:
Mintha egyik volna most öledbe',
Viseld gondját, úgy adom kezedbe.» —

Hosszas ebéd a török szultáné,
Hátra van még a *fekete kávé;*
Török Bálint tétova tekintget:
«Körülfogott a jancsár bennünket!»

«Nézz ki fiam, gyenge kis apródom!
Látsz-e nagy port a budai úton?»
— «A *szombati* kapuja kitárva,
Ott megyen a sok török Budára.»

«Nézz ki megint, édes kis apródom;
Jaj Istenem, be szörnyen aggódom.»
— «Izabella királynét csalárdul
Költöztetik kifelé a várbul.»

«Harmadszor is nézz ki még, apródom;
Oh! hogy erről tenni már nincs módom . . .»
— «Boldogasszony tornya tetejében
Félhold ragyog, a kereszt helyében.»

Jő parancsa Szolimán szultánnak,
Parancsolja Verbőczi Istvánnak:
«Te fogsz lenni az ország birója;
Török Bálint itt marad egy szóra.»

Parancsolja azután barátnak:
«A csecsemőt vidd el az anyjának,
Te fogsz lenni ország kormányzója;
Török Bálint itt marad egy szóra.» —

«Hej! az a szó több-e, mint egy másik?
Minek jöttem én azért *Mohácsig!*»
«Fiam, Bálint, érjük el Eszéket:
Becsülettel hazaküldlek téged.»

«Hej! az a szó hosszu már egy hétig;
Hosszu nekem Budától *Eszékig.*»
«Fiam Bálint ne tüzelj, várd sorra:
Hadd megyünk le, ne tovább, Nándorra.»

«Nagy Szolimán! nagy a te hatalmad,
Nándor alól most tovább lecsalhat . . .»
— «Kutya voltál, az maradsz, de *vason:*
Lánczot neki, hogy ne haraphasson!» —

Várja szegényt — beh mihaszna várja! —
Odahaza a szép két kis árva:
Minden reggel kimegy az utczára,
Édes atyját de mihaszna várja.

Várja szegényt szerelmes szép nője:
Ki-kiáll a magas könyöklőre;
Fehér képét ereszti karjára,
Ugy zokog, hogy még se jön a párja.

Héttoronynak egy sötét zugában
Török Bálint üldögél magában ;
Ifju korát a vénség megszánja,
Megérleli s a halál levágja. —

(Jan. 21. 1853.)

A jelige Tinódira utal forrásképen ; belőle merített Arany Losonczi és Szondi történetéhez is ; irodalomtörténeti leczkéiben kiemelte az eseményekkel egykorú énekei becsét. Tinódi többször emlékezik jó pártfogójáról, kinek házánál legszebb idejét töltötte ; vitézségét, rabságra jutását még azon évben, 1541-ben, megírta, *Buda veszéséről és Terek Bálint fogságáról* szóló énekében ; el van ebben mondva a királyfi levitele a török táborba, a vár ellepése, a királyné kiköltöztetése Budáról, Török Bálint fogságba ejtése, feleségének és két fiának bánata. Esztendő multán új éneket szerez a hű lantos *Príni Péternek*, *Majlát Istvánnak* és *Terek Bálintnak fogságokról*, — ebből való a jelige. A család elárvulását a jó ismerős meghatottságával festi ; tőle örökölte e részletet Arany, tőle hősének szeretetét. *Erdéli historia*ja nyomán ítéli meg ily szigorún Frater Györgyöt. Őt követi az előadás is, a lassú lépésű sorok egyszerű rímei ; a czím alatt ott is volt, hogy : *Históriás ének*. A budai események részleteit pedig — mint Zlinszky Aladár és Toncs Gusztáv kimutatták — Verancsics krónikájából meríti, a ki élt János király és Izabella udvarában ; le van itt írva a budai tanács s a mint «szent Mihal felewl az kys kapwt fel nytatta», az éji harcz, a vár népének felesketése «nagy szowal, hogy arulo legien az, walaki sem nymetnek, sem Tereknek meg adna Budat». «Az fr. Giergy, es a tewb . . . urak . . . alnoksagga[Jarattak a' kewetsyget» a törökhöz, és «mind egy akaraton az nymet Taborra rohanak», harczközben «terek Balynt is igin wetty . . . vala magát». El van mondva a csecsemő levitele, az ebéd, mely alatt körülfogják őket, s «Terek Balintot szép és tyszteletes szokal tartanak, hogy im pechrwl, im Soklosrwl, im Ezykrol el bochathyak, myg iryk az Nador feierwarat. Ott . . . wassot werynek az lábaira, es mynt Rabot kezdynek tartany». A Budai É'saiás *Historiájá*ból való a Héttorony neve, «a' hol kilentz vagy tíz esztendei szenvedése utánn meg is holt». Ennyi tanulmányt fordít tárgyára Arany, ily alaposan utána jár a részleteknek, ily híven ragaszkodik hozzájok. Mégis művészin alakít : összevonja az eseményeket s szálaikat mint gyúpontba a főbb jelenetekbe gyűjti, kiemeli hősét, s még némi lírai beavatkozástól sem tartózkodik (17. vszak), nem oly közvetlenül, mint Petőfi *A király esküjé*ben (Ne menj fel, ne menj fel . . .), hanem mintegy a hős önnön balsejtelmét szólaltatva meg. Megmutatja a hőst családi oldaláról is. Az apród leleményes alakja drámai párbeszéddel hozza közel a csak *látott* párhuzamos eseményeket. A ‚hátra van még a fekete kávé' közmondás úgy van beszőve, mintha itt teremne ; Tóth Béla már ide is köti a *Szálló igék*ben, pedig Tököly Imrét marasztalták így a nagyváradi basa ebédjén, s kávé után «kötözve rabul vitetett Drinápolyba» (Erdélyi : *Magyar közmondások könyve*.). Arany az egészet elmélyíti, a kor lelkét rajzolja benne ; mint Gyulai mondja : «Nem a háromszázados politikát fejezi-e ki Török Bálint, a mikor így szól : «Két ellenség a Duna-két-parton — — Egyiket a másikkal — hiába! A hogy lehet . . .» Lappang benne némi vonatkozás is ; «Nem a külföldi börtönöknek rabjaiért remegő honfiszív dobog-e *Török Bálint*ban?» — kérdezi Beöthy Zsolt *(Beszéd Arany nagykőrösi szobra előtt)*. Így teszi Arany a történelem eseményeit élőkké : a részletek által, költői leleményével, s érzésünk megmozdítása útján.

SIR PATRICK SPENS.

(Skót ballada.)

Úl a király Dunfermlinben,
Bort iszik, vér-pirost ;
«Ó! hol kapok egy jó tengerészt,
«Szép uj hajómra, most?»

Feláll és mond egy ősz lovag
Király jobb térdinél :
«Sir Patrick Spensnek párja nincs,
Ha ő tengerre kél.»

Nagy levelet ir a király,
Pecsétet nyom reá,
Sir Patrick Spensnek küldi azt ; —
Parton járt fel s alá.

«Norvég felé, Norvég felé,
Norvégba menni kell :
Norvégiai királyleányt
Szállítni vízen el.»

Az első szót hogy olvasá,
Nagyot, nagyot kaczag ;
A másik szót hogy olvasá,
Szemébe köny fakad.

«Ki dolga ez? ki tette ezt?
Ki mondta ezt neki,
Hogy a király, télvíz időn,
Küldjön tengerre ki?

«Ha fú, ha fagy, esik, szakad :
Hajómnak menni kell,
Norvégiai királyleányt
Szállítnom vízen el!»

Hétfő-reggel a vásznakat
Eresztik szabadon ;
Norvégban ők kiszállanak
Egy szerdai napon.

Még egy hetig sem voltak ott,
Sem egy, sem két hetig :
Hát már a fő norvég urak
Mind ezt hányják, vetik :

«Héj! a királyt s királynét már,
Skótok, kiélitek? . . .»
«Hazudsz, hazudsz, hazug poronty!
Én mondom : értitek?

«Hoztam fehér pénzt, a mivel
Kitartsam emberem ;
Szép sáraranyt is, jó rakást,
A széles tengeren.

«Hamar, hamar, legényeim!
Készülni! s holnap el!»
«Nincs mér' sietni, jó uram,
Félek vihar kap el!

«Mult este az uj hold szarva közt
Látszott a régi hold :
Ha most, uram, tengerre szállsz,
Félek, baj ér utól.»

Alig egy mérföldet halad,
Kettőt, hármat alig :
Hát elborul, hát zúg a szél,
A hab fodorodik.

Horgony szakad, árbocz lelóg,
Oly iszonyú a vész ;
Hullám veri a tört hajót,
Nincs épen semmi rész.

«Hol egy legény, hogy a kormányt
Fogná meg azalatt,
Mig felmegyek az árboczra,
Ha látnék szárazat?»

«Itt vagyok én : és a kormányt
Megtartom az alatt ;
Félek, uram, az árboczról
Sohsem látsz szárazat!»

Egyet se lép, egyet ha lép,
Csak egyet fölfelé :
Hát a hajó kapcsa szakad,
Sós viz zuhog belé.

«Hozzátok azt a vég selymet,
A vásznat is elé :
Tömjük a rést, hogy a sós víz
Ne jöhessen belé!»

Mindjárt hozák a vég selymet,
A vásznat is elé :
Tömik a rést, de a sós víz
Azért csak jön belé.

Hej! röstelék a skót urak
Hogy ázik a czipő :
De mig jól széttekintenek,
A víz fejökre nő.

S hány szép pehelyvánkos lebeg
A hab közt tétova!
S hány édes urfi nem kerül
Honába, de soha!

Sok hölgy töri fehér kezét,
Sok lány tépi haját
A kedvesért, hű jegyesért
Kit már sohase lát.

Soká, soká ülhetnek ott,
Kezökben legyező,
E hölgyek, mig Sir Patrick Spens
Hajóra partra jő.

Soká, soká ülhetnek ott,
Hajokban fésü, szép,
E lányok, míg egy is bizony
Meglátja kedvesét.

Feljül, feljül Aberdooron,
A mélység ötven öl ;
Ott fekszik a jó Patrick Spens,
Az urak is, körül. —

(1853.)

Arany ezen és az *Edward*on tanulmányozta a skót balladát ; ennek festő előadása hatott is a *Rozgonyiné*ra.

V. LÁSZLÓ.

Sűrű setét az éj,
Dühöng a déli szél,
Jó Budavár magas
Tornyán az érczkakas
Csikorog élesen.

«Ki az? mi az? vagy úgy —»
«Fordulj be és alugy
Uram László király :
A zápor majd eláll,
Az veri ablakod.»

A felhő megszakad,
Nyilása tűz, patak ;
Zúgó sebes özönt
A réz csatorna önt
Budának tornyiról.

«Miért zúg a tömeg?
Kivánja *eskümet*?»
«A nép, uram király,
Csendes mint a halál,
Csupán a *menny* dörög.»

Megcsörren a bilincs,
Lehull, gazdája nincs :
Buda falán a rab
— Egy-egy felhődarab —
Ereszkedik alá.

Mélyen a vár alatt
Vonúl egy kis csapat ;
Olyan rettegve lép,
Most lopja életét . . .
Kanizsa, Rozgonyi.

A felhő kimerült,
A szélvihar elült,
Lágyan zsongó habok
Ezer kis csillagot
Rengetnek a Dunán.

Az alvó aluszik,
A bujdosó buvik ;
Ha zörren egy levél,
Poroszlót jőni vél
Kanizsa, Rozgonyi.

«Hah! lánczát tépi a
Hunyadi két fia —»
«Uram, uram, ne félj!
László, tudod, nem él
S *a gyermek*, az fogoly.»

«Kettőzni kell az őrt,
Kivált Mátyás előtt!»
«Mátyás, az itt maradt,
Hanem a többi rab —
Nincsen, uram, sehol.»

«El! mig lehet s szabad!
Cseh-földön biztosabb.»
«Miért e félelem?
Hallgat minden elem
Ég s föld határa közt.»

«Messze még a határ?
Minden percz egy halál!»
«Legitten átkelünk,
Ne félj uram : *velünk*
A gyermek, a fogoly.»

Az alvó felvirad,
A bujdosó riad ;
Szellő sincsen, de zúg,
Felhő sincsen, de búg
S villámlik messziről.

«Oh adj, oh adj nekem
Hűs cseppet, hű csehem!»
«Itt a kehely, igyál,
Uram László király,
Enyhít . . . mikép a *sír!*»

Állj meg, boszú, megállj :
Cseh-földön úl a rab ;
Cseh *földben* a király,
Mindég is ott marad,
De visszajő a rab . . .!

(1853.)

A költő itt hatalmas lendülettel a ballada tökélyéhez emelkedik. Forrását maga megnevezte Turócziban (IV. 62.); meg van itt a zápor, Rozgon és Kanysa menekülése, aláereszkedésök a falon, Mátyás ott maradása tömlöczében, a király megrémülése a menekültek hatalmától, gyors szökése Bécsbe, majd a cseh földre, magával víve Mátyást, végül hirtelen halála : a ballada egész tárgya ; még a mérget is említi. A következő fejezet Mátyás királylyá választásáról szól, mire a ballada is czéloz. Egy-két vonást Zlinszky Aladár Fesslernél talált föl, kiből költőink sokszor merítettek. Itt, mikor a királyt nyugtalanság gyötri, «sein Kämmerling, Böhme von Herkunft, hiess ihn schlafen . . .» Ez alakot Arany végigviszi az egész költeményen, ő ad hírt az eseményekről, a szolgai alázatosságból kivillantja gonoszságát, vele nyujtatja a méregpoharat, melyet Szalay szerint «Podiebrad vagy a dühösebb kelyhesek közül valamelyik nyujtott a királynak» ; — erre czéloz a kehely említése ; Fessler ezt az Igazság bosszuállásának mondja. — E költemény egész tragédia, tragikaibb a Hunyadiak sorsából merített színműveknél. Arany nem az eseményeket festi, hanem tükröződésüket a bűnös lelkében, a lelkiismeret gyötrelmeit, istenítéletét. Azt tartotta, a ballada «nem a *tényeket*, hanem a tények hatását az érzelem-világra . . . fejezi ki, . . . magokból a tényekből . . . csupán annyit vesz föl, a mennyi mulhatatlanul szükséges». A ‚balladai homályt' úgy fogta fel, hogy a népi költő ismert eseményt beszél el, közönségének «nem kell történet, csak egy-egy emlékeztető szó, hogy követhesse az érzelmek fordulatait». (Szász Károly verseiről szóló bírálatában.) Itt ő is így tehetett, hiszen az eseményt az olvasó ismeri a történelemből, s megvilágították volna azt a szomszéd balladák is, mert egész ballada-kört tervezett a Hunyadiakról. A lelkiismeret rémei Zlinszkyt Macbeth és III. Richárd éjszakáira emlékeztetik ; Négyesy kiemeli, «minő rejtelmes erővel hat lelkünkre az isteni bosszuállásnak az egész balladára ráterülő silhouetteje, a lélekállapot és a természeti jelenségek kapcsolatossága és ellentéte». Mert a természet, mely rémíti a királyt, fedezi a menekülőket. Két esemény-sor folyik párhuzamosan : a páratlan versszakok a menekülőkről szólnak, a párosak a király gyötrelmeiről, hogy az utolsó szakban egybe ömöljön a király bűnhödése és Mátyás hazatérése ; a legsötétebb tragédiákon tör át ily biztató sugár. Az ily szerkezetről azt írta Arany : «Nem olcsó hatásvadászat az ilyen, mikor t. i. az *egymás mellett történő* s mintegy *versenyt futó eseményekről* lerántjuk a leplet, hogy a néző tisztán lássa, s remény s kétely közt hánykódjék, melyik lesz a győztes.» Ez a ballada és *Török Bálint* tisztán mutatja, mit és mint merít Arany forrásaiból, s mily művészettel alakítja tárgyát.

RÉGI JÓ IDŐBŐL.

Elfolyt a méz a köpűből,
A köpű is romba :
Beléesett egy vén medve
Világfájdalomba ;

Dirmeg idébb, dörmög odább,
Hangja szép goromba :
Hej! nem így volt, más világ volt
Fiatal koromba!

Nem őrizte akkor a méh
Szuronynyal a mézet,
A szamócza és a málna
Bővebben tenyészett ;
Nem volt ilyen hosszu a tél —
Alig hogy a talpam
Fölfelé is, lefelé is
Egyszer végig nyaltam.

Csöve nem volt a vadásznak,
Az oláhnak botja —
Sem pedig így megviselve
Bundám állapotja.
Zöld erdőben, zöld mezőben
Barangolva bátran,
Kis királyi méltósággal
Tetszésemre jártam.

Akkor minden tüskebokron
Nem volt ennyi fészek ;
Mély odúból huhogtak az
Udvari zenészek ;
Tele szájjal énekeltek,
Szélesen és hosszant ;
Ez az apró sok csicsergés
Engemet csak bosszant.

No de 'iszen, bár nehezen,
Tűröm a míg tűröm,
Bölcseségem a világnak
Fogaim közt szűröm ;

S ha nem akarja bevenni
A jó tanulságot :
Felfalom egy ásitással
Az egész világot.

(1853.)

Név nélkül jelent meg a *Szépirodalmi Lapok* Csipkebokor cz. rovatában (ápr.), hova Arany máskor is küldött tréfásan csipkedő kis verseket, a *De gustibus*t s a *Poétai recept*et. Az itt közölt verset minden gyűjteményéből kihagyta, a politikai vonatkozások miatt, melyek burkoltan a szelid öngúny mellett is a korra céloznak.

A HEGEDŰ.

Víg legenda.

Krisztus urunk Szent-Péterrel
Vándorolván gyalog szerrel,
Magyarhont is útba ejté,
Az alföldet nem felejté,
Ha a beszéd nem szófia
És áll a géográfia,
A mit ugyan eldönteni
Szoroska hely az itteni.
Mondom tehát, mennek vala :
Elől az Úr, —
Nehány lépésre szótlanúl
Követte hű apostola.

Út közben egy csárdához értek,
Vendég ivott abban temérdek,
Azaz hogy mindenféle sok
Palócz, matyó fuvarosok,
Jó alkura, még jobb hiszembe'
Tehert szállitva Debreczenbe.
Bogárhátu, széles faru
Szekereik, mint egy falu,
Oly szanaszét, rendetlenül,
Hevertek az állás körül ;

Mig a lovak, mint ünnepen,
Szélt vettek a széles gyepen
S nem látszanak búsulni rajta
Hogy valaki el-, vagy behajtja,
Vagy eltévednek és soha
Nem lesznek a matyó lova.
Ellenben a jó kedvü gazdák —
Ők úgy se' gondolnak vele :
Busuljon a ló — arra bizzák —
Hiszen elég nagy a feje ;
A kancsó kézről-kézre jár,
Énekelik hogy : *isz — sza már;*
Hallani zajt,
Hangos kaczajt,
Szidalmat is, épületest,
Rohadt beszédekkel vegyest.

Péternek mind ez új dolog,
Szeretné látni, hallani
Kissé közelről az egészet,
És, mintha vonná valami,
A csárda felé sompolyog,
Gondolva, hogy tán csak benézhet.

A mint hogy rögtön is bement
Urának ellenére, ki
Szelid hangon igy szólt neki :
«Ne menj be, Péter!» —
Nem mondja kétszer ;
De, büntetésül hogy bement,
Hátára *hegedűt* teremt.

S alighogy a küszöbre lép,
Alig fordúl egyet elébb,
Midőn körötte, mint a méh,
Felzendül a garázda nép.
«Huzd rá! huzd rá!» kiáltja mind,
Dolgozván a sok itcze, pint ;
Az egyik a borát köti,
A másik pénzét csörgeti ;
Furfangosabb elmével egy
A léczes kármentőbe megy
S a fürge csaplárnét kivonja,
Szintugy repit belé a kontya,
És tánczra-billegőn a pár
Elébe áll, *nótára* vár.
Péter pedig csak néze szét :

Mirevaló mind e beszéd?
A hegedű . . . az oly csodás :
Nem látja ő, de látja más.
Hiába szólt, hiába kért,
Hogy ő a nótához nem ért :
Tüzre olaj a kifogás,
Kopasz mentség, szabadkozás.
És már nőttön-növő dühök
Miatt a házpalló dübög ;

Alant a ház pallója, fent a
Béketürő mester-gerenda ;
Ütés ütésre, botra bot :
Veszedelmes egy állapot!
Én nem tudom, de gondolom
Hogy abból Péter is kapott.

Az Idvezítő ez alatt
Szép csöndesen tovább haladt,
S midőn elérte a tanitvány,
Feléje fordult, igy tanitván :
«Kiváncsiság bűnnek fele,
A rosznak már nézése ront ;
Ki szántszándékkal lett bolond
Hagyd ott! ne szólj az nap vele ;
Józanság! a szavam, — de részeg
Ember elől én is kitérek.»

(Apr. 17. 1853.)

A népmese olykor szerepelteti a vallás alakjait, az Üdvezítőt is, a ki emberré lett és járt a földön ; mellette Péter a gyarló embert jelenti. Krisztusé a tanítás, Péter része a nevetség ; vele, mint egyszerű halászszal a mese egészen bizalmas lábon áll. E tárgynak Arany verse óta több változatát felmutatták ; csupa külföldit ; pedig nálunk is élt. Czuczor feldolgozta *Remete Péter* czímen, amiensi Péter személyére költve, a kivel ujonczok bánnak el és kiteszik az esőre ; Péter aztán mindig esőt zúdít rájok, ha gyakorlatra mennek. Szeged vidékén ácsokról mesélték, a kiknek bosszujára Péter görcsöket növeszt a fákban. Élt hát az alföldön s ma is «széltére ismerős» Szalontán, meglehet, hogy ma már Arany feldolgozásából, a ki e népies ‚vig legendát' egy naptárban közölte, elhagyva a bosszuállás adomaszerű csattanóját s általánosabb és komolyabb tanulságot emelve ki.

A SÁRKÁNY.

Egy roppant sárkány, — de nem az
Mely a mesék honában költ,
Nem is az a másik, melyet
Szent-György vitéz hajdan megölt,
Hanem legújabb nemzedék —
Szárnyaira emelkedék,
Hogy elhagyná a földi port,
Melyet a szél szemébe hord.
Aránylag óriás feje
Kétségkivűl lángész jele,
Míg a derék s azon alább
Mindegyre keskenyül a láb,
Mint jól szabott tánczmesteré,
Mint a betűk között a V.
Két nagy szeme, szemöldöke
Holló-korom-éj-fekete,
Szakál, bajusz is van elég,
S az arcza berzseny szinben ég :
Szóval : igy szemre-főre tetsző
Volna — de egy kissé ijesztő.
Még ifju benne minden íz,
Még szívos az élet-csiríz,
Mely összetartja tagjait,

Különnemű darabjait.
Mert nem szabad felejtenem,
Mennyi különböző elem,
Hányféle rész s mily gyülevész
Foltjaiból lett ő egész.
Ott szárnyal egy *sok tollu* kóta,
Röpülni most tanúl egy óda,
Néhány «Balatoni Levél» *
Melyek hasát kinozza szél ;
A délibábról egy mese,
Az : «Árnyék és szerelmese,»
Egy dráma, egy irány-regény :
Az a pokol mély fenekén,
Ez játszik a hold kerekén ;
Egy festett angyal, mely repűl,
De nem hinnéd próba ne'kűl ;
Egy költői kor-vázolat :
Hernhuterek Árpád alatt ;
Egy műtani, széptani czikk,
A farka végén egy «kritik» ;
S mindezt bezárja :
«*Változat* a sphaerák dalára.»

Mondom tehát, azaz hogy írom :
Sárkány barátunk emelé
Mind e csodákat fölfelé,
Halványabb vagy szürkébb papíron.
S már elhagyá a háztetőt,
Hol a nagy lábu gólya költ,
Már a kémény torkába lát,
Lenézi a jegenyefát,
Le a varjút, ki oly henyén
Tollászkodik a jegenyén.
Sőt a torony, ez óriás,
E legnagyobb *auctoritas*,
Bezzeg mereszti négy szemét,
Alig titkolja szégyenét,
Nyújtózkodik is, de hiába!
Ha szárnya nincs, mit ér a lába!
Mi haszna, hogy ott ül magas
Tetején a kevély kakas!
Mi haszna, hogy berzenkedik :
A sárkány túlemelkedik,
Mint egy merész királyi sas.
És még tovább is szállana, —
Megtetszett néki a tanya,

* Dagályos levelek egy szépirodalmi lapban. *A. J.*

«Hol a villám foganzik és
Bölcsődala a mennydörgés.»
Mindig felebb, mindig felebb,
A végtelenhez *közelebb*,
Emeli őt ifjúi vágya,
«Hol a mindenséget belátja» :
Be a falut és a mezőt,
Hol a kender vetése zöld,
Egyéb minden sárgulni kezd,
Sűrű a boglya és kereszt,
S a tarka dolgos nép a réten
Oly apró, mint tyukok szeméten.
Ezek felé
Nem röstelé
Kiáltni mostan egy nagyot :
«Rám nézzetek : én *sas* vagyok!»
S hogy elhigyék : ismételé.

No, ezt ugyan nem hihetik,
De a beirt
Silány papirt
Mely *föléjök* emelkedik,
Aprója, nagyja
Ujjal mutatja,
Sőt némelyik gyönyörködik,
Egy tekintetre nem hagyja.
Hanem a sárkány többet várna :
Tapsot kiván, az kell neki,
Gondolja, hogy megilleti
Valamivel többecske lárma ;
És míg a híg
Aetherbe' lóg,
Száján kitör e *monológ:*
«Hah, gyáva por a földtekén,
Maradj, veszsz hát! megvetlek én.
Nincs-é nekem elég nagy szárnyam,
Hogy a sphaerák honát bejárjam?
Itt billeg az jobb s bal felöl,
Testem pehelyként viszi föl,
És még fölebb vinné, de meg-
Tartóztat e köldök-zsineg.
Mit? nem vagyok én az
Ég üstököse,
Pályámat a *földhöz*
Hogy semmi ne kösse?
Föl, föl csak azért is!
Mindegyre fölebb!
S *te nyomoru czérna*,
Pokolba veled!»

Így szóla ; és mikép a vad
Borjú, mely lenni vágy szabad,
Lesütött fővel
S minden erővel
Addig czibálja kötelét,
A míg ott nem hagyá felét :
Úgy a mi sárkányunk tolá
A madzagot fel és alá,
Néha lecsap, néha pedig
Ugyan neki rugaszkodik.
Elannyira, hogy a zsineg
Szökéseit nem bírja meg, —
S a mely eddig röptét feszíté,
Eget a földdel közvetíté,
Most elszakad
A kötelék
És ő szabad!
«Övé az ég.»

De mint a széles szárnyu héja,
Midőn csirkét rabolni czélja,
Vagy rá a cső nem puffra lő,
Ép oly irányt vesz mostan ő.
Teste könnyü, feje nehéz,
Szárnya fityeg, mint köntösujj
Szokott, midőn nincs benne kéz,
Avagy forgácsi a czégérnek,
Ott a hol árpanedvet mérnek —
Midőn zimankó szele fúj.
Repülne hajh! repülne ő,
De nincsen arra jó idő,
Ellenben van kilátás,
Hogy a fejét, mely földre húzza,
E pillanatban összezúzza —
A mi bizony nem áldás.
De mily szerencsés baleset!
Épen egy tócsába esett,
Hol míg elázik szárnya, farka,
(Mivel egyik se' gutta-percha),
Tó-szélen egy vén Brekeke
Kár-örömmel így rekege :

«He! he! he!...
Lám : okosabb, mert biztosabb
Ide le ;
Ne hidd, hogy a sas *néz* a napba :
Tamás voltam, leszek is, abba :
Csak földre néz, prédára les,
Nyúlat, juhot, libát keres ; —
Mi a repülést illeti :
Repülhet, szárnya van neki ;
Én arra sem vagyok irígy,
Mert nála jobban ugrom : *így!*»
S valóba'
Hol a már szélyelázott
Sárkány gerincze látszott,
Odazuppant, a tóba.

Melyik részen van itt az iró? —
Úgy tesz, mint a falusi bíró
Egy bonyolult kérdés fölött :
«Se neked — se neked nincs igazad :
Valahol, a kettő között,
Keressétek az igazat!»

(1853.)

Mese alakban — tanköltemény ; «széptani mese» — mondta magáról a kéziraton. Irodalmunkban akkor két tulság uralkodott ; egyik az üres föllengzés ; erről mondotta Erdélyi János, hogy «az alkotás mesterségét épen a szabadjára bocsátott képzelődés rúgja szét, ... a képzetek sokasága csak épen anyag a rendetlenségre». Arany ez év jún. 28-án azt írja Tompának : «Visszatérünk a bombásztokhoz, a czifra ürességhez.» Ez ellen szól itt a papirsárkány példája. — A másik véglet a pőre realismus, ezt jelképezi a mocsár békája. A maga lappéldányába oda is írta a czím alá : *(Ideál vagy csupasz természet?)* Maga, eszményi realismusával, a középúton jár. Vojtina későbbi *Ars poeticájá*ban több vonás rokon e verssel ; ott is tagadja, hogy «némi kósza föllengésben áll a híres eszmény», s azt vallja : «...e látszatot *igaz* nélkül meg nem csinálhatod». A tanítást ki is érezték. Lévay azt írja neki : «*Sárkány*odnak nagyon megörültem ; kár, hogy nem körmöl és harap mérgesebben s nyiltabban» (május 19.).

VÁGY.

Nem itt, nem itt van az én világom!
Más vidék az, a hova én vágyom!
Illatosabb, napfényesebb róna,
Mintha nem is az a napja volna.

Erdő, mező változatos szinnel —
Mesteri kéz olyat soh'se színel :
Kék ligetek, kék hegyek aljába'
Fürödik a puszták délibábja.

Ott van az én egyszerű tanyácskám,
Mintha most is szemem előtt látnám ;
Kertem is van : talpalatnyi birtok . . .
Most is abban ültetek és irtok.

Csemetéim bodorodva nőnek,
Hosszu sorral mind elémbe jőnek,
Örömarczczal, mint hálás növendék,
Mutogatván a piruló zsengét.

Nőjetek is nagyra, kicsiny fáim,
Szülő hazám kedves rónatájin :
Hadd legyen ott jó pihenésem még,
Mielőtt egy hosszabb utra mennék.

Lombjaitok hűse ha beárnyal :
Zeng fölöttem szózatos madárdal ;
Ismerem én e madarat régen,
Dalt ezután is hoz az énnékem.

Egyszerü dal, egyszerü szív s lélek
Sorsosi az avatag fedélnek! — —
Földi ember kevéssel beéri,
Vágyait ha kevesebbre méri.

(1853.)

Arany folyvást visszavágyott Szalontára. Mikor Kőrösön egyik bérházból a másikba költözött, mindig vágyva gondolt otthoni kis házára, s a községen kívül eső gyümölcsösre, hol sokat kertészkedett. Ott látta meg először Petőfit, a ki otthon nem találván, utána ment, s azzal köszöntött rá barátjára, a ki egy kis diófát nézegetett, hogy addig éljen, míg abból telik ki a koporsója. Kőrösről már második levelében azt írja sógorának : «. . . most is inkább szeretnék fás kertembe . . . , mint az itteni . . . gymnasiumba sétálgatni» (52. febr. 28.). Kis háza s gyümölcsös kertje állandó gondja leveleiben. Tisza Domokos azzal a hírrel kedveskedik neki, hogy a fák szépen nőnek. Hazavágyódása csak nő az évekkel ; ez időtájt is azt írja Tompának (ápr. 27.) : «Szeretnék egy kis falusi életet, azaz ha lenne valamim, a mihez lássak, mert így, czél nélkül a *legelőre* járni nem találom elég vonzónak.» Később is panaszolja : «Semmit sem óhajtok inkább, mint szegény szalontai kunyhómat, hogy ott megint oltogathassak *procul negotiis . . .*» Ez a vágya szól az *Epilogus*ból s a *Hoc erat in votis . . .* töredékéből is. Kőrösön «nincs egy talpalatnyi kert, föld — s az ember ha száz évig itt lakik sem szerezhet semmit, oly drága a fekvő vagyon.» (54. május 8.) — Ilyen mély érzésből fakad ez egyszerű kis vers. A földnek ez a szeretete mélyen magyar vonás. Mikor az ‚iskola tövében' álló tanári lakba költözött (55. ápr.), egész örömmel írja Tompának, hogy habár szállása «nincs oly nagyszerű, mint a másik, de mégis több kényelmet ad falusi szabású embernek ; itt nem kellend a temetőbe menned sétálni, . . . kert is van egy kicsi» (kiadatlan részlet, 55. jún. 8-iki leveléből.) A föld szeretete s a hazavágyódás együtt fakasztja e költeményt. — A végső axioma senecai mondás.

A VIGASZTALÓ.

Mi a tűzhely rideg háznak,
Mi a fészek kis madárnak,
Mi a harmat szomju gyepre,
Mi a balzsam égő sebre ;
Mi a lámpa sötét éjben,
Mi az árnyék forró délben, . . .
S mire nincs szó, nincsen képzet :
Az vagy nekem, oh költészet!

Ha az élet útja zordon,
Fáradalmit fájva hordom,
Képemen kel búbarázda,
Főmön a tél zúzmaráza :
Néhol egy-egy kis virág nyit,
Az is enyhit egy parányit :
A virágban téged lellek,
Öröme a kietlennek!

Ha szivemet társi szomja
Emberekhez vonva-vonja,
De majd, mint beteg az ágyba,
Visszavágyik a magányba :
Te adsz neki puha párnát,
Te virasztod éji álmát,
S álmaiban a valóság
Tövisei — gyenge rózsák.

Jókedvem te fűszerezed,
Bánatomat elleplezed,
Káröröm hogy meg ne lássa,
Mint vérzik a seb nyilása ;
Te játszol szivárvány-szinben
Sűrü harmatkönyeimben,
S a panasz, midőn bevallom,
Nemesebb lesz, ha kidallom.

Verseimben van-e érdem:
Sohse' bánom, sohse' kérdem ;
Házi mécsem szelid fénye
Nem hajósok létreménye,
Nem a tenger lámpatornya,
Mely felé küzd száz vitorla,
Mely sugárát hintse távol . . .
Elég, ha nekem világol.

(1853.)

Megújítása ez a költészethez való ragaszkodásának, melyet előbb a *Télben* fejezett ki, s mit most az élet delén megismétel, végén is még egyszer a *Mindvégig* meleg strópháiban. Méltán hangoztatja Bérczy, hogy Arany a költészetet ‚mint második éltető levegőjét szereti' ; Schmidt Juliánt idézi, hogy ‚a valódi költőt a költészet boldoggá teszi, mert képesíti arra, hogy a lelkére súlyosuló terhet külsőleg alakítsa s így attól menekülhessen', — szóról-szóra így veszi Arany is, a 4. versszakban. Mikor ki akarja mondani, hogy mi neki a költészet, alig bír a képek áradatával, s végül saját benső világában mutatja fel, mint lelki szükséget, vigasztalóját. A részletek is igazak ; a társaság utáni szomj s az elvonulás egyszerre volt meg benne. November 22-én azt panaszolja Tompának : «Tovább két hónapnál alig láttam embert, . . . semmi szórakozás, . . . hogy a lélek ruganyosságát visszanyerje» ; 54. januárjában pedig Ercseynek azt mondja, hogy a tanári összejövetelekről is elmarad, «. . . ezt is meguntam, mert a rendetlenség nem használ az én még egyre zúgó fejemnek». Különben is a régi tanári kör kezd elszéledni, 53 őszén épen Szász Károly megy el meg Jánosi, később mások ; s Arany lassanként szinte magára marad. Annál inkább egyedüli enyhhelye a költészet.

TÁJKÉP.

Fűzes* Tiszaparttól Biharig egy róna,
Mintha sebes árviz meggyalulta volna ;
S ha Belényes ormán fölkel a nap reggel :
Végignézhet rajta, még álmos szemekkel.

Ugaron a bojtár legelteti nyáját,
S dombtetőn ríkatja gyenge furulyáját,
Maga pedig hozzá keservesen mormol :
Nem tudja, mi leli odafent az ormon.

Nincs azon hegy és völgy ; itt-ott egy fa törzse,
Távol rengetegek szétszórt előörse ;
Vagy kerek erdőcske messzi láthatáron,
Mely alá kiönt még a *dél vize* nyáron.

Nem tudja, hogy a hely, hova lábát teszi,
Hány derék vitéznek csontjait fedezi ;
Nem tudja, hogy emlék minden legkisebb hely :
Hogy a Haza teste mindenütt egy sebhely . . .

Nincs halom a téren, vagy csak eltévedve,
Mintha olykor a föld buborékot vetne ;
Azt is emberi kéz ásta-véste, látszik,
Hogy alá temesse egyikét a másik.

Nyugodj, vén dalia! becsülettel nyugszol. —
Én pedig kijártam, és én ültem sokszor
A kis domb süvegjén, ott az ér oldalon,
Melynek neve ma is, mint régen, *Testhalom.*

Hova lőn hajléka? várműve? temploma? . . .
Csak temetőjének maradt reánk nyoma.
Hol vigadt? hol küzdött? imádta Istenét? . . .
Csak sírhalma látszik, mely őrzi tetemét.

Oda járt ki hozzám a beszédes Monda,
Melylyel már bölcsőmet ringatá Szalonta ;
Méltó-e hogy a lant elzöngje? Miért nem? . . .
Alacsony az ember, de magas az érdem.

Szántogat a gazda, síró füttye hallik,
Barázdája a domb oldalán felhajlik,
Csak, hová tinói már nehezen másznak,
Tetejét hagyá meg a botos juhásznak.

Nem csak az, kit a hír untalan emleget,
Hajta végre dicső bajnoki tetteket :
Sok tudott honáért élni halni ollyan,
Ki felejtve nyugszik egy hitvány zugolyban.

— — — — — — — — — — —

* *Volt*, 48 előtt. *A. J.* (1853.)

Győri Jakab mondájának kezdete lett volna, de újra kezdte, másképp.

SZENT LÁSZLÓ.

Legenda.

Monda Lajos a nagy király :
Eredj szolgám, Laczfi Endre,
Küldj parancsot, mint a villám,
Köss nehéz szablyát övedre :
A tatártól nagy veszélyben
Forog Moldva, ez a véghely :
A tatárra veled menjen
Tíz ezernyi lófő székely.

Kél Budáról Laczfi Endre,
Veszi útját Nagy-Váradnak ;
Kölestermő Kunság földén
Jó csatlósi áthaladnak ;
Várad kövecses utczáin
Lovuk aczél körme csattog,
Messze fénylik a sok fegyver,
Messze döng a föld alattok.

Hallja *László* a templomban
Körösvíznek partja mellett ;
Visszatér szemébe a fény,
Kebelébe a lehellet ;
Koporsója kőfedelét
Nyomja szinte három század :
Ideje már egy kevéssé
Szellőztetni a szűk házat.

Köti kardját tűszöjére
S fogja a nagy csatabárdot
Melylyel egykor napkeleten
A pogánynak annyit ártott ;
Félrebillent koronáját
Halántékin igazítja ;
— Éjfél tájban lehetett már, —
A vasajtót feltaszitja.

És megindul, ki a térre,
És irányát vészi jobbra,
Hol magasan felsötétlik
Érczbül öntött lovagszobra ;
Távolról megérzi a mén,
Tombol, nyerit, úgy köszönti :
Megrázkódik a nagy *érczló*
S érczlovagját földre dönti.

Harczi vágytól féke habzik,
Kapál, nyihog, lángot fúvall ;
László a nyeregbe zörren
S jelt ad éles sarkantyúval ;
Messze a magas talapról,
A kőlábról messze szöktet ;
Hegyen-völgyön viszi a ló
A már rég elköltözöttet.

Egy ugrás a Kalvária
És kilencz a Királyhágó ;
Hallja körme csattogását
A vad székely és a csángó :
Ám a lovat és lovagját
Élő ember nem láthatja,
Csodálatos! — de csodákat
Szül az Isten akaratja. —

Három teljes álló napig
Vívott a pogánynyal Laczfi ;
Nem hiányzott a székely sziv,
De kevés a székely harczfi,
Mig a tatár — több mint polyva,
Vagy mint a puszták fövénye —
Sivalkodik, nyilát szórja,
Besötétül a nap fénye.

Már a székely alig győzi,
Már veszélyben a nagy zászló,
De fölharsog a kiáltás :
«Uram Isten és *Szent László!*»
Mint oroszlán, ví a székely,
Megszorítva, nem megtörve . . .
Most a bérczen, láthatatlan
Csattog a nagy érczló körme.

«Ide, ide jó vitézek!»
Gyűjti népét Laczfi Endre :
Hát egyszer csak vad futással
Bomlik a pogányság rende ;
Nagy tolongásnak miatta
Szinte már a föld is rendül ;
Sok megállván mint egy bálvány,
Leragad a félelemtül.

Sokat elüt gyors futtában
A repülő kurta csákány ;
Sok ki sem mozdul helyéből,
Maga rab lesz, lova zsákmány.
Foglyul esett a vezér is
Atlamos, de gyalázatja
(Nehéz sebben vére elfoly)
Életét meg nem válthatja.

Fel, Budára, Laczfi Endre
Számos hadi foglyot indit ;
Annyi préda, annyi zászló
Ritka helyen esik, mint itt.
Rabkötélen a tatárság
Félelemtül még mind reszket,
És vezeklik és ohajtja
Fölvenni a szent keresztet.

Hogy elértek Nagy-Váraddá,
— Vala épen László napja —
Keresztvizre áll a vad faj,
Laczfi lévén keresztapja.
Összegyűl a tenger néző
Hinni a csodába, melyet
Egy elaggott, sírba hajlott
Ősz tatárnak nyelve hirdet :

«Nem a székely, nem is Laczfi,
Kit Isten soká megtartson ;
Hanem az a : *László! László!*
A győzött le minket harczon :
A hivásra ő jelent meg,
Vállal magasb mindeneknél,
Sem az előtt, sem azóta
Nem láttuk azt a seregnél.

Nagy lovon űlt a nagy férfi,
Arcza rettentő, felséges ;
Korona volt a fejében
Sár-aranyból, kővel ékes ;
Jobb kezében, mint a villám,
Forgolódott csatabárdja :
Nincs halandó, földi gyarló
Féreg, a ki azt bevárja.

Mert nem volt az földi ember,
Egy azokból, kik most élnek :
Feje fölött szűz alakja
Látszott ékes nő személynek ;
Koronája napsugárból,
Oly tündöklő, oly világos! —»
Monda a nép : az Szent-László,
És a Szűz, a Boldogságos.

S az öreg tatár beszédét,
Noha kétség nincs felőle,
Bizonyítá a templomnak
Egy nem szavajátszó őre :
Hogy három nap a sírboltban
Lászlót hiába kereste ;
Negyed napra átizzadva
Találtatott boldog teste.

(Szept. 19. 1853.)

A nemzeti hősök sok nép mondájában visszajőnek a halálból, népüket megsegíteni. Így figyel a Kyffhäuser mélyén Barbarossa Frigyes, az Alhambra alatt Boabdil. Szent Lászlóra e vonás Ipolyi szerint Csabáról szállott. Hasonló kép a *Cid* románczkörben Herdernél, mikor a holt hőst lóra ültetik s az ostromlott Valenciából átviszik Castiliába ; a mórok szétfutnak előle, a mint ott megy rettentően, «Reitend vor auf weissem Rosse, — Grösser als die andern alle — ... Sein Schwert glänzete wie Feuer.» Arany ez időben végig forgatta a krónikákat a *Daliás idők* kedvéért ; így talált e tárgyra, a Budai krónikának egyik, a dubniczi krónikából átvett jegyzetében. El van ott mondva a had a tatárok ellen, Athlamos ellenállása, a három napig tartó harcz, a jelenés, feje fölött a nőalakkal, s az is, hogy ezalatt nem találták a váradi szentegyházban Lászlónak ott őrzött fejét, s végül átizzadva lelték. A költő a krónikát sok művészi vonással bővíti : ilyen László kikelése a sírból *egész* testében ; a szobor-ló megéledése, a mi a Don Juan mondának is megkapó eleme ; itt mintha a híres Szög táltos elevenednék meg ; mindebben a csoda a reális vonásokkal szinte természetesnek tetszik. Aranyozott ércz-szobráról a Peer-codexbeli ének is szól : «Képed feltették a magas kőszálra» ; itt van László úgy leírva : ‚Válladtól fogva mindeneknél magasb', s ‚Lám mindent te ejtesz, ki teveled küzdik' ; innen való a gyöngyös sár-arany korona említése is, mi talál a szent hermájára ; ez ének zengi azt is, hogy László ‚Szűz Mária választott vitéze', — innen feje fölött a jelenés. László megjelenését a költő a tatárokra tett hatásában is festi, a mi művészi, s egy tatárral mondatja el, a mi bizonyítóbb.

Laczfi hadjárata a csodával együtt be volt szőve a *Daliás idők* első dolgozatába (VI.) ; Toldi is ott küzd s ő futamítja meg az ellent ; a székely az ő hősiségéről, óriás termetéről, ismeretlen alakjáról kezdi hírlelni, hogy védszentjök segített rajtok, soraik közt hadakozva. Ott a költő reális alapot ad a legendának, mikor hősére ruházza ; szétbontja szövetét s hősének vállára teríti a monda arany palástját. Ez év őszén Arany előlkezdte művét (l. Tompához, nov. 22.), ezzel a gyönyörű legenda, mely megigézte s ott zsongott lelkében, fölszabadult, hogy külön kristályosuljon ; most visszaadta Szent Lászlónak. De a *Toldi*val való kapcsolat nem szakadt meg végkép ; mint Nagy Lajos uralkodásának eseménye, e költemény bele van kapcsolva *Toldi estéjé*be ; egy apród énekli.

CSENDES DALOK.

I.

Ej! haj! ne szomorkodj'
Szivbeli jó barátom ;
Ej! haj! minden ember
Holtig él e világon.
Tegnap is volt, már ma is van,
Holnap is lesz, úgy ahogy :
Ej! haj! feleségem,
Majd elélünk valahogy.

Azért, hogy elapad
Már a víz is előlünk,
Azért a bubánat
Messze járjon mitőlünk.
Nyomoruság, szomorúság :
Elég ebből egyik is ;
Ej! haj! feleségem,
Szenvedtünk mi eddig is.

Ej! haj! sohse búsulj
Szivbeli jó barátom ;
Ej! haj! minden ember
Szenved azt a világon.
Lám a hold is változandó :
Néha telik, néha fogy ;
Ej! haj! feleségem,
Majd megélünk valahogy.

(1853.)

II.

Igyunk biz' azt egy-egy kicsit,
Ne szégyeljük, ha jól esik ;
Hiszen egy-két ital bortul
Ez a világ fel nem fordul.

S ha felfordul : mit én bánom!
Abba' sincsen semmi károm ;
Tán, kit a sors fejre buktat,
Akkor ismét talpra juthat.

Ha felfordul : Isten neki!
Tán bizony még használ neki :
Mélyen leszánt a jó gazda,
Ugy esik alul a gazza. —

(1853.)

Az elsőben feleségét biztatgatja (V. ö. *Óh ne nézz rám . . .*), a másodikban magát ; mindkettőben a ‚valahogy csak lesz' vállvonó, közömbös magyar philosophiája szól, s ebben a költő fásultsága. Érdekes, mint válik nála a dal egyénivé ; mint Tóth Ede írta, «még dalaiban is művészi nyugodtság lehel».

Kötelez példány FRANKLIN-TÁRSULAT

AZ EGRI LEÁNY.

Ballada.

I.

Kassa mellett, egy fölvárban,
Tivornyázott a cseh rabló ;
Ordas új bor a pohárban :
Hozzálátnak ketten-hárman.

Szóla *Telef*, zord vezérök :
«A keservét! hisz' ez méreg!
Semmi tűz a rosz csigerben :
Lőre volna ez Egerben.

«Lóra tehát, indulóra!
Fel, borinni, vig leventék :
A pap, a csap adja mindég,
Kevés neki annyi vendég.»

Szólt az egyik : ez fölséges!
Szólt a másik : milyen édes!
Boldog ország, áldott ország
Melynek földe ilyen bort ád!

«Egri püspök nagy pinczéje
Drága borral teljes-teli :
Szegény csehet nem sziveli,
De a lengyelt vendégeli.

S mint a holló, mint a felhő,
Mint az árnyék, mint a szellő,
Oly sötéten, annyi zajjal
A zsiványhad messze nyargal.

II.

Egri leány ablakára
Rászállott egy kis madárka,
Koczogatja, veregeti,
Esdekelve így szól neki :

«Nem eresztlek, ki se nyitom,
Mert egyedül vagyok itthon ;
El is ült már a jó madár,
Bagoly az, ki éjtszaka jár.»

«No, ha az vagy, jer, hadd látlak :
Szegény madár! bebocsátlak ;
Fázol ugy-e, reszketsz igen
Odaki, a nagy hidegen.

«Nyiss ablakot, szép leányzó :
Hideg szél fú, esik a hó,
Fázom itt a ház ereszbe' :
Nyisd ki hamar és ereszsz be.»

«Nem vagyok én csúnya bagoly,
Inkább tőrbe esett fogoly,
Szerelemnek hű madara :
Szeretődnek édes szava.»

«No, ha az vagy, jőj be onnat :
Kinyitom az ablakomat,
Az ajtómat, ablakomat . . .
Melengető két karomat!

III.

Rozgonyi püspök palotája nyitva,
Négy sor ablakkal kivilágositva :
Magyar ott a lengyelt szívesen látja,
Új ismerőse, régi jó barátja.

«Éljen Ulászló! Hunyadink is éljen!»
Rá zene zendül, ropog a dob mélyen,
Rá zene zendül, kehely összecsendül ;
Magyar és lengyel deli tánczra lendül.

«Hej, ti vitézek, koszorúsdi tánczban!
Vér foly az utczán, foly a vér a házban!
Ég a város! . . . tüze messze lángol,
Négy szög eletjén ide is világol.»

— Hol az én kardom? — hol az én nyergem?
— Paripámra ki tud igazítni engem? —
Az enyém damasz volt — az enyém skárlát —
Besenyő lovamnak sohse' láttam párját.

«Hej! ma vitézek *bottal* az ebre!
Másszor ülünk már puha szép nyeregre!
Ki lovon, — ki gyalog, — ki, ha épen *mászva*,
Mert a veszély már itt van, a házba'.»

Csörren az ablak, bezuhant az ajtó,
Szép piros bortól iszamós a padló,
Szép piros vértől sikamós a padló :
Odabent a cseh, odabent a rabló!

IV.

«Mi zuhog, hallod-e?» — «Szilaj szél zugása.»
«Mi dobog, hallod-e?» — «Kebled dobogása.»
«Jaj, ne menj ki Lászlóm, jaj, ne menj ki szentem:
Valami hidegség úgy borzogat engem!»

«Hogy ne mennék, édes? majd itt ér a hajnal;
Gerlicze szívedet ne rémítse a zaj :
Katonák az utczán, Lengyel László népe,
Simon püspök bora nem fér a fejébe.»

Kimene a legény, bár ne tette volna!
Szíve meleg vére kiömölt a hóra,
Szétfőcscsent az útra, a küszöb kövére :
Egy csepp a leányzó fehér kebelére.

És mint a sebes tűz, az az egy csöpp éget ;
Érez a lány szíve csoda melegséget :
Szeretője keblét a mely átalverte,
A vasat, a vasat kézből kitekerte.

S ki látta valaha, villámlani télben?
Fegyver csillogását fekete éjfélben?
Galambot *marók*kal víni, verekedni?
Gyönge szűzi karról piros vért csepegni? —

Sok pribék esett el egyenetlen harczon,
De az *egri lányból* sem lett *egri asszony:*
Messziről egy dárda hű szivét bejárta,
Fehér köntösében odarogyott szépen
Kedves halottjára.

V.

Fut a rabló megrakottan,
Nyomja vállát súlyos préda ;
S a bitang nép, a sok czéda,
Veszekedik a lopotton.

De a magyar lóra pattan,
Követi sok bátor lengyel :
«No s vitézek, hát e szenynyel
Mi legyünk-e az adósok?»

Jó lovagok, hű csatlósok
Hogy elérik a pribéket —
No hiszen, cseh, jaj most néked!
Mért születtél e világra!

Nem akadnál most az ágra
Gyalázatnak czímeréül,
Varju, holló ételéül,
Ország utja közelében. —

Itt is, ott is, minden lépten
Maradoz a védtelen cseh ;
A ki futhat, nagy szerencse :
De kevés már a ki futhat.

Maga Telef sem lel útat
Kassa mellé, a felvárba :
Körülfogva, mélyre zárva
Bünhödé meg az elmultat.

(1853.)

E vérbefuló idyll a régi krónikást is úgy meghatotta, hogy följegyezte Ulászló korának eseményei közt. Mert a névtelen legény és leány szerelmének háttere történeti : Ulászló lengyel hívei hazamennek ; útközben megszállnak az egri püspöknél ; ott rajtuk üt Giskrának, a bányavárosok főkapitányának egyik hadnagya, Telefus ; e harczban válik halálossá a mindennapi idyll, melyet Callimachus mellesleg elbeszél. Greguss — Arany kisebb költeményeiről szólva (1856), — regényes balladának nézte, ‚mely nem csupán jelenetekre, hanem felvonásokra' is oszlik, s a ‚balladai beszély' elnevezést koczkáztatta meg rá, a mit később, *A balladáról* s Arany balladáiról szóló műveiben, nem ismer. Kiemeli, hogy ‚az egésznek összeszerkesztése mesteri', s hogy ‚mily éles ellentét

van a szerelmesek találkozása s a külső események közt', s hogy a IV. rész végszakában mily erősen emelik ki a négy főmozzanatot a középrímek. Szász Károly megjegyezte, hogy ‚a tulajdonképeni ballada csak a IV. szakaszban van, de három románcz készíti elő s egy ötödik fejezi be». Erdélyi a II. részből kihagyta volna az utolsó előtti stróphát; erről Arany azt írta neki: «... fájna azt az egy kis szakot kilökni, mely naivitással szól előbb a madárról, aztán megy által a kedvesre. A biztonság, boldogság érzelmét fejezi ki e szak, hogy még kötődnek is — ellentétül azzal, a mi következik». Jól látta Greguss, hogy e képben a szerelmi találkozó ‚a madár (a néphit szerint a szerelem hírnöke) jelképe alá rejtőzik'. A költő e változó jelenetekben mélyen érezteti, mint tiporják el a kardos események a szívek boldogságát. A leány nála, miután kedveséért maga is fegyvert ragadt, nem maga öli meg magát; sokkal természetesebb és szebb így, érezte már Greguss, bosszuálló szenvedélyében, ügyetlenül viaskodva, védekezés helyett inkább a közös halált keresve. E jelenetet Lotz Károly megfestette. A rhythmus csodálatraméltón kíséri a hangulatot; a rablók gyülevész csapata körül rendetlenül torlódnak a rímek, az utolsó részben a szinte egymásba folyó stróphák mintegy a menekülők suhanását éreztetik a szeretők incselkedése népies idyll; a táncról a költő maga mondja: «Előttem . . . amaz ismeretes lengyel dallam lebegett: Busul | a lengyel | hona álla | potján.»

Egy szava, a *marók*, kérdés tárgya volt. A költő Aristophanes-fordításában is használja, s az ehhez csatolt szótárban Ponori Thewrewk, a ki megkérdezhette a költőt, úgy magyarázta: héjjaféle madár.

ÁGNES ASSZONY.

Ballada.

Ágnes asszony a patakban
Fehér lepedőjét mossa;
Fehér leplét, véres leplét
A futó hab elkapdossa.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Odagyűl az utczagyermek:
Ágnes asszony, mit mos kelmed?
«Csitt te, csitt te! csibém vére
Keveré el a gyolcs leplet.»
Oh! irgalom stb.

Összefutnak a szomszédnők:
Ágnes asszony, hol a férjed?
«Csillagom, hisz ottben alszik!
Ne menjünk be, mert fölébred.»
Oh! irgalom stb.

Jön a hajdu: Ágnes asszony,
A tömlöczbe gyere mostan.
«Jaj, galambom, hogy' mehetnék,
Míg e foltot ki nem mostam!»
Oh! irgalom stb.

Mély a börtön: egy sugár-szál
Odaférni alig képes;
Egy sugár a börtön napja,
Éje pedig rémtül népes.
Oh irgalom stb.

Szegény Ágnes naphosszanta
Néz e kis világgal szembe,
Néz merően, — a sugárka
Mind beléfér egy fél szembe.
Oh irgalom stb.

Mert, alighogy félre fordul,
Rémek táncza van körűle;
Ha ez a kis fény nem volna,
Úgy gondolja: *megőrűlne.*
Oh irgalom stb.

Ím azonban, időtelve,
Börtönének zárja nyílik:
Ágnes a törvény előtt
Megáll szépen, a hogy illik.
Oh! irgalom stb.

Öltözetjét rendbe hozza,
Kendőjére fordit gondot,
Szöghaját is megsimítja
Nehogy azt higyék: *megbomlott.*
Oh! irgalom stb.

Hogy belép, a zöld asztalnál
Tisztes őszek űlnek sorra;
Szánalommal néznek ő rá,
Egy se' mérges, vagy mogorva.
Oh! irgalom stb.

«Fiam, Ágnes, mit miveltél?
Szörnyü a bűn, terhes a vád;
Ki a tettet végrehajtá
Szeretőd ím maga vall rád.»
Oh! irgalom stb.

«Ő bitón fog veszni holnap,
Ő, ki férjedet megölte;
Holtig vízen és kenyéren
Raboskodva bünhödöl te.»
Oh! irgalom stb.

Körültekint Ágnes asszony,
Meggyőződni ép eszérül;
Hallja a hangot, érti a szót,
S míg azt érti: «meg nem őrül.»
Oh! irgalom stb.

De a mit férjéről mondtak
A szó oly viszásan tetszik;
Az világos csak, hogy őt
Haza többé nem eresztik.
Oh! irgalom stb.

Nosza sirni, kezd zokogni,
Sűrü záporkönnye folyván:
Liliomról pergő harmat,
Hulló vizgyöngy hattyu tollán.
Oh! irgalom stb.

«Méltóságos nagy uraim!
Nézzen Istent kegyelmetek :
Sürgetős munkám van otthon,
Fogva én itt nem űlhetek.
Oh! irgalom stb.

«Mocsok esett lepedőmön,
Ki kell a vérfoltot vennem!
Jaj, ha e szenny ott maradna,
Hová kéne akkor lennem!»
Oh! irgalom stb.

Összenéz a bölcs törvényszék
Hallatára ily panasznak.
Csendesség van. Hallgat a száj,
Csupán a szemek szavaznak.
Oh! irgalom stb.

«Eredj haza, szegény asszony!
Mosd fehérre mocskos lepled ;
Eredj haza, Isten adjon
Erőt ahhoz és kegyelmet.»
Oh! irgalom stb.

S Ágnes asszony a patakban
Lepedőjét újra mossa ;
Fehér leplét, tiszta leplét
A futó hab elkapdossa.
Oh! irgalom stb.

Mert hiában tiszta a gyolcs,
Benne többé semmi vérjel :
Ágnes azt még egyre látja
S épen úgy, mint *akkor éjjel.*
Oh! irgalom stb.

Viradattól késő estig
Áll a vizben, széke mellett :
Hab zilálja rezgő árnyát,
Haja fürtét kósza szellet.
Oh! irgalom stb.

Holdvilágos éjjelenkint,
Mikor a víz fodra csillog,
Maradozó csattanással
Fehér sulyka messze villog.
Oh! irgalom stb.

És ez így megy évrül-évre,
Télen-nyáron, szünet nélkül ;
Harmat-arcza hő napon ég,
Gyönge térde fagyban kékül.
Oh! irgalom stb.

Őszbe fordul a zilált haj,
Már nem holló, nem is ében ;
Torz-alaku ráncz verődik
Szanaszét a síma képen.
Oh! irgalom stb.

S Ágnes asszony a patakban
Régi rongyát mossa, mossa —
Fehér leple foszlányait
A szilaj hab elkapdossa.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

(1853.)

Gyulai Pál beszélte, hogy a költő Geszten egy csöndes-őrült paraszt asszonyt látott, a ki reggeltől napestig mosott a patakban. Arany e rögeszmét lélektanilag büntetésnek veszi, nagy bűnt told eléje, de a hirtelen és erős bűnhödéssel részvétet is kelt. Az egyszerű történetet az őrület rajzával emeli művészivé. Ágnes rögeszméje, hogy folyvást látja a vérfoltot, Zlinszkyt lady Macbethre emlékezteti, a ki kezére mered : «Itt — mégis van egy folt.» De Ágnesnél kivehető a rögeszme elhatalmasodása : a folt eltüntetése eleinte észszerű igyekezet, aztán válik rögeszmévé. Jancsó Benedek utalt a bűnösök ügyetlenségére a palástolásban : Ágnes a falu szemeláttára mossa a véres lepedőt. A mint a hajdúval beszél, a rögeszme ‚felszínre kerül'. Ki vannak emelve a fejlesztő hatások : a börtön csendje, sötétje. (*A. J. lelki betegeiről.* Abafi *Figyelője*, 1884.). Riedl kiemeli a háborodottaknál a maga elé meredő tekintetet. Rendes előjel a megzavarodástól való félelem. Lady Macbeth is így aczélozza magát : «Így tépelődni nem kell, mert az ember könnyen megőrül.» Learban is felvillan : «Irgalmas ég, ne hagyj megtébolyodnom!» Ily áruló jel ruházatának gondos rendbehozása, vigyázatból ; — ezekre Greguss mutatott rá (*Shakespeare pályája* cz. könyvében.). Jancsó kiemeli, hogy a tébolyultak különös éleselméűséggel vonatkoztatnak mindent rögeszméjökre. Ágnes a bíró szavaiból csak azt veszi ki, hogy nem mehet haza, pedig ki kell mosni a foltot. Mindez a rögeszmének hű kórtani képe, sőt fejlődése, legnagyobbrészt önállóan s a szűk keretben az élet egész gazdagságával. Az egészet ez elmélyedés mellett külső vonások is gazdagítják, minő szeretőjének rávallása Ágnesre, a mi fokozza részvétünket ; a törvényszék megilletődése, mely az olvasóét fejezi ki ; a hazaküldés, mi a vétkest Isten igazságának adja át. Ágnes rögeszméjét s alakját mélyen lelkünkbe égeti a patakban mosó asszony háromszor elénk tünő képe, a változó évszakok közt a muló éveken keresztül mindig egyformán, a mi a büntetést örökkévalónak mutatja. Greguss kiérzi, mint ‚lassudik leírássá' az utolsó kép, mely tele van festői vonással, a mint hab *zilálja* árnyát, a sulyok csattanása *maradoz:* ritkább, szabálytalan. Reviczky Gyula kiemeli az előadás nyugalmát, mely «párosulva a rohamos menettel, plasztikussá teszi a műremeket ; csak a refrainben . . . jajdul fel a balladába temetett mély érzelem». (*Temesi Lapok*, 1876. febr. 11.). E refrain ‚a félelem és szánalom tragikai érzéseit tartja felszínen' — mondja Négyesy. Ez a fohász Ágnes szívéből tör elő, de néha mintha a bírák sóhaja lenne, máskor a költő ajkáról szakad föl, végül szinte a mi megdöbbenésünkből és szánalmunkból. E balladához Székely Bertalan három képet festett, melyeket a Képzőművészeti Társulat sokszorosított. A festőnek, hogy magát megértesse, vissza kellett menni az elbeszélésben : első képe

akkor mutatja Ágnest, a mint először pillantja meg a vérfoltot az ágyon, melyről kedvese akkor hurczolja el a holt-testet, a második a pataknál, a harmadik is ott, sysiphusi munkájában megvénülten. Ebből is látni a költemény beállítását: mennyire egy pontból, a bűnhödésből, van minden megvilágítva, hátrafelé.

MÁTYÁS ANYJA.

Szilágyi
Örzsébet
Levelét megirta;
Szerelmes
Könyével
Azt is telesirta.

Fiának
A levél
Prága városába,
Örömhirt
Viszen a
Szomorú fogságba:

«Gyermekem!
Ne mozdulj
Prága városából;
Kiveszlek,
Kiváltlak
A nehéz rabságból.

«Aranynyal,
Ezüsttel
Megfizetek érted;
Szívemen
Hordom én
A te hazatérted.

«Ne mozdulj,
Ne indulj
Én egyetlen árvám!

Ki lesz az
Én fiam
Ha megejt az *ármány?*

«Adassék
A levél
Hunyadi Mátyásnak,
Tulajdon
Kezébe,
Senkinek se másnak.»

Fekete
Viaszból
Nyom reá pecsétet;
Könyöklőn
Várnak az
Udvari cselédek.

«Ki viszi
Hamarabb
Levelem Prágába?
Száz arany,
Meg a ló,
Teste fáradsága.»

«Viszem én,
Viszem én,
Hét nap elegendő.»
«Szerelmes
Szivemnek
Hét egész esztendő!»

«Viszem én,
Hozom én
Válaszát három nap.»
«Szerelmes
Szivemnek
Három egész hónap!»

«Istenem,
Istenem,
Mért nem adál szárnyat,
Hogy utól-
Érhetném
Az anyai vágyat!» —

S ahol jön,
Ahol jön
Egy fekete holló;
Hunyadi
Paizsán
Ül ahoz hasonló.

Lecsapott,
Lecsapott
Fekete szélvészből,
Kikapá
Levelét
Az anyai kézből.

«Hamar a
Madarat!...
El kell venni tőle!»

Szalad a
Sokaság,
Nyomba, hogy lelője.

Madarat,
Nem egyet,
Százat is meglőnek:
Híre sincs,
Nyoma sincs
A levélvivőnek.

Nap estig
Az erdőn
Üzeti hiába:
Éjfelen
Koczognak
Özvegy ablakába.

«Ki kopog?
Mi kopog?
Egy fekete holló!
Nála még
A levél,
Vagy ahoz hasonló.

«Piros a
Pecsétje;
Finom a hajtása:
Óh áldott,
Óh áldott
A *keze-irása!*»

(1854.)

Tárgya *V. László*hoz kapcsolódik: Prágába vitt fiát Hunyadi özvegye ki akarja váltani ‚az ellenség ármányából', aranynyal, ezüsttel, mondja a krónika. Bonfini úgy emlékezett, hogy Mátyás király Bécsben a magiáról beszélgetve, azt mondotta neki: egyszer anyja üzenetével egy kengyelfutó hat óra alatt megtette az utat Prágába meg vissza, nyilván a gonosz lélek segélyével. E csodálatos hagyományt Arany a Hunyadi-czímer hollójával köti össze; a hírvivő madár gyakori a népköltészetben; itt az anyai szeretet csodatevő erejét szolgálja. S mily természetes és művészi Aranynál mindez: a lassan részletezett levélírás, a fokozódó ajánlkozások, a gyorsan lecsapó madár, a fölvert hangos vidék, s ellentétül az est csöndjében bekopogtató rejtélyes sötét holló, a válaszlevéllel, mely előbb a réginek tetszik, csak azután látni, hogy *piros* a pecsétje s a *fogoly* írása. Mikor a költő felküldte a *Magyar nép könyvébe*, Gyulai azt írta neki: «Eötvös versedtől egészen el volt ragadtatva.» (Kiadatlan levél.)

A FÜLEMILE.

Hajdanában, a mikor még
Így beszélt a magyar ember :
Ha per, ugymond, hadd legyen per!
(A mi nem volt épen oly rég) —
Valahol a Tiszaháton
Élt egy gazda : *Pál* barátom,
S *Péter*, annak tőszomszédja ;
Rólok szól e rövid példa.

Péter és Pál (tudjuk) nyárban
Összeférnek a naptárban,
Könnyü nekik ott szerényen
Megárulni egy gyékényen ;
Hanem a mi Péter-Pálunk
Háza körül mást találunk :
Zenebonát, örök patvart,
Majd felfordítják az udvart ;
Rosz szomszédság : török átok,
S ők nem igen jó barátok.

Ha a Pál kéménye füstöl,
Péter attól mingyár' tüszköl ;
Ellenben a Péter tyukja
Ha kapargál
A szegény Pál
Háza falát majd kirugja ;
Ebből aztán lesz hadd-el-hadd,
Mely a kert alá is elhat!
Ez sem enged, az se hagyja,
S a két ház, kicsínye, nagyja
Összehorgolnak keményen ;
Mint kutyájuk a sövényen
Innen és túl összeugat
S eszi mérgében a lyukat

De, hogy a dologra térjek,
Ember emlékezet óta
Állott egy magas diófa,
Díszeül a Pál kertjének.
A szomszédba nyult egy ága,
Melyet Péter, minthogy róla
A dió is odahulla,
Bölcsen eltűrt, le nem vága.

Történt pedig egy vasárnap
Hogy a fentírt fülemile
Ép' a közös galyra üle,
Azt szemelvén ki oltárnak
Honnan Istent jókor reggel
Magasztalja szép énekkel :
Megköszönve a napot,
Melyre, im, felvirradott.
A sugárt és harmatot,
A szellőt és illatot ;
A fát, melynek lombja zöld,
A fészket, hol párja költ,
Az örömet, mely teli
Szivecskéjét elteli ;
Szóval, a mi benne él
S mit körében lát, szemlél,
Azt a pompát, fényt és szint,
Mely dicsőség
— Semmi kétség —
Ő érte
Jött létre
Csupán ő érette, mind!
Elannyira, hogy Pál gazda,
Ki gyönyörrel ott hallgatta,
Így kiáltott örömében :
«Istenem uram,
Beh szépen
Fütyöl ez az *én madaram!*»

«Kendé bizony az árnyéka!
Mert olyat mondok, hogy még a...
Hangzik átal a sövényen
Egy goromba szó keményen.
«Hát kié — pattogja Pál —
Mikor az én fámra száll?»
«De az én portámon zengett :
Hogy illetné a *fütty* kendet!»
Pál nem hagyja : őtet uccse!
Péter ordit : ő meg úgy se!
Többrül többre, szórul szóra,
Majd szitokra, majd karóra,
Majd mogorván
Átugorván
Ölre mennek, hajba kapnak ;
Örömére a szent napnak
Egymást ugyan vérbe-fagyba, —
Hanem a *just* mégsem hagyva.

Pál azonban bosszut forral,
És a hogy van, véres orral
Megy panaszra, bírót búsit,
S melyet a vérszenny tanúsit
A bántalmat előadja.
Jogát, ugymond, ő nem hagyja,
Inkább fölmegy a királyig
Térden csúszva : de a füttyöt,
Mely az ős diófárul jött,
Nem engedi, nem! halálig.
Nyomatékul egy tallért dob
Az igazság mérlegébe,
Mit a biró csúsztat a *jobb*
Oldalon levő zsebébe.

Pétert sem hagyá pihenni
A nagy ártatlan igazság :
Nem rest a bíróhoz menni
Hogy panaszát meghallgassák.
Igy s ugy történt, — elbeszéli,
Övé a fütty, ő azt véli
Nincs vármegye,
Ki elvegye,
Nincsen törvény, nem lehet per,
Hisz azt látja Isten, ember! —
De, hogy a beszédet össze
Annál jobb rendben illeszsze,
Az ütlegből sokat elvesz
És a joghoz egy tallért tesz,
Mely is a birói zsebben
Bal felől, a szív iránt
Meghuzódik a legszebben.

Felderűle a kivánt
Nap, mely a vitát eldöntse,
Hogy a fülemile pörben
Kinek szolgál a szerencse.
Ámde a birót most cserben

Hagyja minden tudománya,
És ámbátor
Két prokátor
Minden könyvét összehányja,
S minden irást szélyeltúr is :
Ilyen ügyről,
Madárfüttyről,
Mit sem tud a *corpus juris;*
Mignem a biró, haraggal
Ráütvén a két zsebére
S rámutatván a két félre,
Törvényt monda e szavakkal
A szegény fülemilére :

Hallja kendtek!
Se *ide* nem, se *oda* nem
Fütyül a madárka, hanem
(Jobb felől üt) *nekem* fütyöl,
(Bal felől üt) s *nekem* fütyöl :
Elmehetnek.

*

Milyen szép dolog, hogy már ma
Nem történik ilyes lárma,
Össze a szomszéd se zördül,
A rokonság
Csupa jóság,

Magyar ember fél a pörtül.
Nincsen osztály, nincs egyesség
Hogy szép szóval meg ne essék,
A testvérek
Összeférnek,
Felebarát
Mind jó barát :
Semmiségért megpörölni,
Vagy megenni, vagy megölni
Egymást koránsem akarja.
De hol is akadna ügyvéd
Ki a *fülemile füttyét*
Mai napság felvállalja!?

(1854.)

A madárfüttyön — semmiségért — való pörlekedés világjáró adoma, megvan már Naçreddin hodsa tréfái közt ; Trostler József tizenhét változatát sorolja fel (*Irodalomtörténeti közlemények*, 1914.). Nálunk is el volt terjedve, versben is feldolgozta Hegedüs Sámuel, a Kőrösi Csoma tanára, meg Sárosy Gyula.

Bizonysága ez annak, hogy az emberi természet általános vonását testesíti meg, mely változó alakban itt is ott is fölmerül. Arany azt tartotta : «Mint egy parton heverő síma kavicsról senki sem mondhatja meg, hol azon szirt, melynek egykor része vala, melyik hullám repeszté le, sodrá tova zömök koczkáját, melyik és hány rendbeli mosogatta éleit gömbölyűre : ép oly kevéssé nyomozhatnók ki azon mesék, kalandok, hosszabb rövidebb elbeszélések kútfejét, további alakulások tényezőit, melyek az ember ős természetéből fakadnak elő.» (*Zrinyi és Tasso* tanulmányában.) Ő e mesét typikusan magyarrá teszi, a rossz szomszédság, a sövény lyukánál egymásra agyarkodó kutyák — átvéve mintegy gazdáik gyűlölködését — a *diófa*, a pörlekedés szenvedélye csupa ilyen vonás ; oly elevenen adja elő az esetet, mintha az ő falujában, szeme előtt történnék, ‚igaz mesé'-nek is mondja *A magyar nép könyve*, a hol először jelent meg. Gyulai szépen fejtegeti, hogy Arany «nem a tárgyban keresi az újat, hanem a földolgozásban . . . Azt hiszi s nem ok nélkül, hogy a nép a legnagyobb inventor s Homéron kezdve Goethéig a legkitünőbb művek népi hagyományok alapján keletkeztek . . . Ezekből szövi ki műveit, ezeket szűli újra, darabosságukat egyengeti, hézagaikat kitölti s töredékeikből egészet alkot». Nem jelenti ez képzelete szegénységét, hiszen Shakespeare is így a készből dolgozott, s Arany képzeletéből is oly mesterműveket merít, mint *Ágnes asszony*, az *Árva fiú*, *Vörös Rébék*, *Hídavatás*, *Tetemrehívás*, de különös életerőt sejt az oly tárgyakban, melyek már egyszer éltek s több biztonságot érez az alakításban, a hol valami alapja van.

REG ÉS EST.

Szeretem a reggelt,
Mikor a jegenyék sudarára
Legelébb esik a
Születő nap arany sugára
S kiderül a vidék,
Szine, illata, hangja föléled :
Tova még, tova még!
Enyim a nap, enyém az élet . . .

Ah, az est!
Bágyad akkor elme, test ;
Hazaszáll a megtört lélek ;
Nő a lombárny . . . félek, félek.
Mit hozál *ma*, vándor szellem,
Hogy *holnapra* fölemeljen? . . .
Boldog, ha visszanéz a mára
Öntudatod nyájas sugára! —

(1854.)

A BAJUSZ.

Volt egy falu — nem tudom, hol,
Abba' lakott — mondjam-é, ki?
Se' bajusza,
Se' szakálla,
Egy szőr szála
Sem volt néki;
Annálfogva helységében
Nem is hítták egyéb néven:
Kopaszszáju Szűcs György bátya;
E volt az ő titulája.
No mert (közbe legyen mondva)
Azt az egyet meg kell adni,
Hogy a Szűcs György falujában
Könnyü volt eligazodni:
Mivel ottan minden ember
Névhez jutott olcsó szerrel
Azon felül, mit az apja
Adott neki, meg a papja.
Nem tudom, ha más vidéken
Megvan-é e szép szokás,
Nem tudom; de nagy kár lenne,
Ha divatból úgy kimenne,
Mint például — hogy többet ne
Mondjak . . . a káromkodás!

Egyébiránt Szűcs György gazda
Semmit is el nem mulaszta,
Hogy bajuszát megnövelje,
Meglévén . . . a puszta helye . —
Kente, fente ő azt irral,
Kigyóhájjal, medvezsirral,
Ebkaporral, kutyatéjjel;
Meg is nőtt az minden éjjel
— Tudniillik, álmában;
S ha fölébredt, mennyi kéjjel
Tapogatta . . . hiában!

A mi pedig Szűcs György gazdát
Máskülönben illeti:
Nem bolond ember volt ám ő:
Ládájába' pénz, egy bögre,
Azonkivül juha, ökre
És — szamara volt neki.
Sőt az is szent, hogy már régen
Ott űlne a birószéken,
Hasa, hája, kéknadrága . . .
Minden kész e méltóságra:
De mit ér, ha nincs bajusz!
Ily anyám-asszonyos képpel
Sohsem választá a nép el;
Szavazott rá tíz, vagy húsz.

Oh ti, kiket a természet
Bajusz-áldással tetézett,
Ti nem is gondolhatjátok,
A csupasz száj mily nagy átok!
Ti, midőn a szúrós serte
Síma állotok kiverte,
Minden szentet sorra szedtek
S a beretvától sziszegtek!
Ti, ha egyszer, hébe-korba'
Beleér levesbe, borba
Szegény ártatlan bajusz; vagy
Télen át rá jégcsap, zúz fagy:
Már az olyan nagy sor nektek!
Már ollót mit emlegettek,
Nem tudván, e szőr mily drága,
Becsesebb a drága gyöngynél:
E hiányzott *csak* Szűcs Györgynél,
S lám! hiányzott boldogsága.
Mily irígyen nézte másnak,
A legutolsó kapásnak,
Hogy mohos a szája-széle:
Bezzeg, cserélt volna véle!
De mi haszna! mind hiába!
Nincs orvosság, patikába,
Széles mezőn, drága kertben,
Vagy más helyen,
A mi neki szőrt neveljen!
S már a bajszot úgy gyülölte,
Hogy legott a méreg ölte,
Látva, hogy nő más embernek,
Vagy korommal fest a gyermek;
Sőt csupán ezér' a macskát
Sem tűrhette udvarában, —
S bajuszt kapván áldott nője,
Elkergette, vén korában.

Történt, hogy oláhczigányok,
(Tudvalevő nagy zsiványok)
Kóborlának a vidéken,
S megszálltak a faluvégen.
Nosza mingyár' sátort ütnek,
Tüzet rakva, főznek, sütnek
Abból, a mit valahonnan
Más faluból idehoztak,
Minthogy onnan
Éhen-szomjan
Búcsu nélkül eltávoztak.
Meghíják a rokonságot,
A helybeli czigányságot
És ezeket tőrül hegyre
Kivallatják mindenképen:
Mi van? hogy' van a helységben?
S a hallottat szedik begyre.
Épen mint a jó vezér,
Ha az ellenséghez ér,
Minden bokrot és fatörzsöt,
Minden zegzugat kikémel;
Lassan mozdul seregével,
Küld vigyázót, előörsöt,
Puhatolja, merre gyengébb,
Hol erősebb az ellenség;
Nem siet, de csupa szemfül,
S mikor aztán ütközetre
Megy a dolog: gyors a tettre,
Veri a vasat, míg meg nem hűl,
Nemkülönben a bölcs vajda
Haditervet kohol mingyárt:
Nincsen egy ház, nincs egy pajta,
Hogy ne tudná csinja-binját:
Hol lakik dús özvegy asszony,
Kit jó móddal megkoppaszon?
Melyik háznál van eladó,
Sári, Panni, Zsuzsi, Kató,
Ki legény után bolondul?
Mert az a jövendölést
Megfizeti ám bolondul!
Kinek esett holmi kára
S van szüksége prófétára,
Hogy nyomába *ne* jöhessen,
Sőt, a mi több, *ráfizessen*?
Ki szeretne gazdagodni,
Könnyü módon pénzhez jutni:
Ásni onnan, hova nem tett,

Vagy, *ha tett is*,
A letett kincs
Idő közben elszelentett?
Mind ez a vén vajda gondja,
Ki nem adná egy vak lóért,
Hogy a magyar kész bolondja.

Nem kerülte ki figyelmét
Szűcs György uram nyavalyája,
Gondolván, hogy ő kigyelmét
Egy kissé *megberetválja*.
Nem kell ahoz neki szappan,
A nekül is mester abban :
Szőrmentibe, vagy viszára
Beretválni nincsen párja.
Kivált most, hogy az idő
S alkalom oly kedvező :
Ripeg-ropog
A sarló-fog,
Munkától ég a mező ;
Nincsen otthon,
Csak az asszony,
Hogy megfőzzön,
Vagy dagas szon ;
Vagy ha néhol egy beteg
Szalmaágyon fentereg ;
Vagy a *seprü*, házőrzőnek
Felállítva küszöbre ;
De ha Isten meg nem őrzi,
Ott lehet az örökre.

Egyedül van Szűcs György gazda,
Egy lélek sincs udvarában :
Hát im! a furfangos vajda
Beköszön a pitvarában.
«Ejnye gazduram, a kőbe!
Mi dolog az, hogy kigyelmed
Bajuszát *levágja* tőbe?
Magyar ember-é kigyelmed?»
Milyen szemmel nézett rája
Szűcs György gazda, képzelhetni :
A vasvillát sem lehetne
Mérgesebben odavetni ;
De a czigány győzte szóval,
Hízelgővel, úsztatóval :

Míg György el nem panaszolta,
Hogy áll a dolog mivolta.

«Szent Pilátus! minő szégyen!
Hát miér' nem mondta régen?
Soha sem volt? nem is *termett*?
Hát miért nem mondta kelmed?
Nagy bajusza volna régen :
Hisz ez az én mesterségem!»

Megörüle György a szónak,
Hogy bajusza lesz maholnap,
S mintha nőne a szép sörte,
Már a helyét is pödörte.
Sonka, sódar,
Füstös oldal,
Liszt, szalonna,
Főzelék,
Van elég ;
Ráadásul jó ozsonna,
S valamit a vajda kére,
Megalkudva, megigérve.
Nosza, tüzet rak legottan,
Lobog a láng, bőg a katlan,
Száll a szikra, fojt a füst,
Fő a fürdő, forr az üst,
Benne mindenféle gyimgyom,
Holmi gizgaz, holmi ringyrongy
A mi úton, útfelen
Elhányódik, vagy terem.
E bűbájos fürdőlében
Nő meg a György bajsza szépen ;
S ha hibáznék egy kicsi :
A babona ráviszi.

Kész immár a bornyomó kád :
Szűcs György, jó remény fejébe,
Nyakig űl a szennyes lébe,
Istennek ajánlva dolgát.
A czigánysereg azonban
Beszivárog alattomban ;
Jön elébb egy, aztán kettő,
Mintha csak úgy történetből :
Szerencsére a vajdának
Épen jó, hogy *bebotlának!*

Egy tüzet rak, más vizet mer,
Másik fát hoz . . . kell az ember ;
Úgy szaladnak! úgy segítnek!
Dolgot ád a vajda mindnek.

Hogy pedig a hasznos pára
Szűcs uram fejét megjárja :
Elővesznek egy nagy ponyvát
És a fürdőkádra vonják ;
S a kád mellett körbe-körbe
Táncz kezdődik, fürge, pörge ;
Kalapácstól dong a donga,
«Tiktak, tiktak» foly a munka,
S egy büvös dal
Ümmög halkal :
«Bajusza *lesz* Szűcs Györgynek,
Igen biz a, szegénynek.»
S mig a ponyvát sietősen
Jó erősen
Apró szeggel *odaszegzi*,
A czigányhad ujra kezdi :
«Bajusza van Szűcs Györgynek,
Ne *irígyeld* szegénynek!»

Ez alatt a pénzes bögre
Búcsujárni ment örökre,
Követé a füstös oldal,
A szalonna, meg a sódar,
Az ágynémü, fehérnémü,
A vasféle, meg a rézmü.
Szóval, a mi könnyen mozdult,
Lába kelvén, mind elpusztult,
Mert a gazda — «tiktak, tiktak» —
Nem hallá, hogy zárat nyitnak.

Meddig űle György a kádban
Lepedővel leszögezve,
Nincs megirva krónikámban.
Csak annyi van följegyezve,
Hogy mihelyt abból kilépe,
Tükröt vévén a kezébe,
Hogy bajuszát felsodorja :
Nem tehette, mert nincsen mit!
Mert bajusza nem nőtt semmit,
De *igen* a füle s orra!

(1854.)

Ez is világszerte forgó anekdota. Hazai régibb változatait csak kézirati följegyzésekből közölték, a költő a nép ajkáról vehette. Szendrey Zsigmond szalontai tanár azt bizonyozza, hogy helyi monda volt Szalontán, Szücs György gazda leszármazói ma is élnek s mai is kopasz szájúak (*Irodalomtörténet*, 1915.); meglehet, hogy a nép, szokása szerint, csak a vándor adomát kötötte személyhez, s úgy lehet, épen Arany verséből terjedt el. A költő egész kis költői beszélyt alakít belőle: fesztelen előadásban, mintha mesélne, s könnyed és fordulatos előadása önkénytelenül pendülne mértékre és rímbe. A faluhelyt szokásos gúnynév, a kuruzslással való próbálkozás, György gazda jellemzése csupa oly részletek, melyek Erdélyi szemében ‚tanulmányozni valók', ép így ki van kerekítve a czigány furfang. A bajusz hija komikus szerencsétlenséggé nő, kihat a gazda lelkére, házasságára; az ily oktalan boldogtalanság, a becsvágy, ilyen dologban, a szalmaszálhoz kapkodó vak hiszékenység s a nyomán járó csalódás — mindig nevetséges, de van benne emberi vonás; innen, hogy — mint Erdélyi mondja — ‚egyetemes költői érdeket tud támasztani'. A mellett a népre nézve ép olyan eszméltető, akár *A fülemile*

1853 vége felé s 54-ben a költő alig egy pár kisebb verset közöl. Pedig a szerkesztők — írja Tompának, (jún. 23.); «majd megölnek a honorárium igéretével, de bölcsen átláttam, hogy ha én időmet s erőmet ő kigyelmökre fogom fecsérleni, akkor sohasem fogok valami nagyobbat producálni. Azért ezentúl még csinjábban kapnak tőlem, mint eddig. Szerelmes nem vagyok, hogy mindennap egy HOZZÁ című verset vágjak: a tárgyias vershez pedig tárgy kell, és a mi több, hevülés a tárgy iránt, az pedig nem jő minden füttyentésre». Arany férfias bátorsággal fejezte ki a közhangulatot s a maga érzéseit, bár veszedelemmel járt; 52-ben fogták el Sárosy Gyulát, akkor zaklatták Tompát *A gólya* miatt; a szerkesztők, ha lapjaikat fenn akarták tartani, óvatosságra kényszerültek. Ez is a tárgyias költészet felé hajlította; meggyőződése is az volt: «A költőnek, azért, hogy nemzete előmentét eszközölje, épen nem szükség a politikától kölcsönzeni eszméket: ő énekeljen, költsön úgy, mintha végczélja nem egyéb volna magánál a költészetnél: már megtette kötelességét nemzete irányában. A nemzet, kinek jeles költői vannak, érzeni fogja önbecsét, habár a költemények nincsenek elárasztva politikával, hazafisággal s egyéb ilyen phrasisokkal. A *virágregék* épen úgy czélra visznek, vagy még jobban, mint a leghazafiasb költemények», írja Tompának ez időtájt, 53. május 23-án. Maga e szerint cselekszik. 53 vége felé írja *Az első lopást*, 54 tavaszán sajtó alá kerül a szabadságharcz óta készen váró *Toldi estéje*, s ez új ösztönt ad a trilogia kikerekítésére. Júniusban (23-án) Tompával ezt közli: «Reményem van a nyári szünet alatt valami nagyobbat állíthatni elő; mert nem szeretném, hogy már bevégeztem légyen irodalmi pályámat»; szeptember 27-én meg is vallja neki: «Még egy hun eposzt forgattam eszemben.» De mindez meddő terv. «Az egész nyáron, úgy szólva, mit sem írtam: kedélyem meg van törve, se kedv, se erő! — ... a dologtalanság és unalom e két hó alatt egészen petrifikált. — ... ha a lélek nem hajt, a kenyérért dolgozni nem tudok.» (Tompához, szept. 27.) E válságos év folytán sok minden csüggesztette. Elején némi futó félreértés támadt köztük Tompával, melynek egyikük sem volt oka, csak mindkettejük érzékenysége. Másik ily belső tusakodása, mikor nyáron Szalontára hívják tanárnak; a hazaköltözés régi vágyát most nem tudja megvalósítani: ott egymagának kellene mindent tanítani, s fiát sem akarja kivenni a jobb iskolából. Ez évben különösen súlyosan érzi a megélhetés gondját; ez nem bocsátja a vacatióban Tompához; mindez lehangolja. Már 53 őszén panaszkodott: «... fej és fülzúgásban szenvedek, ... mi rendesen nagy szellemi lomhaságot eredményez. S ez az oka, hogy mostanában kevesebbet foglalkozom költészettel, mert a képzelődést különösen ártalmasnak tapasztalom» (Tompának, 53. nov. 22.). 54 júniusában (23.) úgy találja, ha «mérsékelt munkában szórakozást keresek, akkor igen jól érzem magamat»; de a meddő iskolai szünet végén (okt. 18.) megint így ír: «Testi és szellemi gyöngeség mind mélyebben sülyeszt», s ‚ha verset akar írni, a tollfaragásig viheti', s «bár próbáltam vagy kétszer pegazusom szárnyait s nem egészen süker nélkül (*Ágnes asszony* is már ez epocha szüleménye, valamint *Mátyás anyja*, részben az *Első lopás* s még vagy kettő) korán sem lendül az úgy, mint előbb. Félek is magamat exaltálni, mert a kimerültség, mely rá következik, borzasztó.» — Íme ritka megszólalásának számos okai; íme a benső küzdelem, melyet hallgatása takar! Ez állapot tükre a következő kis vers:

EGY KIS HYPOCONDRIA.

Meddő napok! üres lapok!
Kezdet elég: de semmi vég.
Lesz-e idő valaha még,
Melyben erőt s kedvet kapok?

Mi az erő? Önbizalom!
Kedvet s hevet a munka ád:
Folyó viznek nincs semmi gát,
Halál tesped álló tavon.

Nézd a napot: bár alkonyul,
Képén vidor az estbibor . .
Ha! infámis rosz kerti bor!
Az ember még kijózanul!

(1854.)

«... megengedem, hogy bajom hypocondria, de ha az, akkor e nyavalya koránsem oly nevetséges, mint állítják — írja Tompának. (54. okt. 18.) — Mert mi lehet borzasztóbb oly szenvedésnél, mely a szellemek szárnyait szegi.» Orvosa bort ajánlott, de a bor «jobban eltompít, mint máskor, s a helyen, hogy felderítne, komorrá, nehézzé tesz» (53. decz. 4. Tompához). — E baj nem tartott sokáig; 55-ben költészetének szárnya újra föllendül.

SÍRVERS

BARANOVSZKY MIKLÓS HAMVAIRA.

Bús Tisza partjaitól, vándor, ha kit erre hoz útad :
Íme! hazád nyelvén szól veled e ravatal.
Itt *Baranovszky*, honod fia, ment el örök nyugalomba,
Messzefutó pályán itt pihenésre talált.
Ős Buda bölcsőjét, — vagyonát nyujtá idegen föld,
Szorgalom, áldással fogva baráti kezet.
Majd a munka után megjött a kényelem, izlés :
Művészet, tudomány honn vala termeiben.
Sírja fölé koszorút, mely el nem hervad, örökzöld
Hála virágaiból hű rokonok szive font.

*

Futva-fut a csermely, szaporán növekedni folyóvá ;
S míg tova és tova száll : bérczhona messze marad.
Végre közös tengerbe vegyűl. Azt gondolod, elvész?
Zápor alakban jő : s felbuzog a honi bércz.

(1854. deczember 25.)

A költő alájegyezte : «Nyugszik Homburgban. Írtam Tomori Anasztáz kértére.» Tomori 53 ősze óta Szász helyében a mathematika tanára volt Nagy-Kőrösön ; görög keleti vallású ember, előbb Theodorovicsnak hívták. 54-ben meghalt nagybátyja, Baranovics, a ki fiatalon Sina bankházába került, dúsgazdag ember lett belőle, s nagy műbarát és gyűjtő. Vagyona és műkincsei nagy részét unokaöcscse örökölte, kiből szintén műpártoló vált, de a magyar cultúra javára. Ő adta ki Szász Károly műfordításainak egy kötetét ; drámai jutalmakat tűzött ki, ezek gyümölcse Jókai *Könyves Kálmánja* és Obernyik *Brankovics Györgye;* ő fedezte írói tiszteletdíjait a Kisfaludy-Társaság teljes Shakespeare-fordításának, mely Arany gondjai alatt jelent meg. Elkészíttette Katona és id. Lendvay Márton ércz szobrát, az ő adománya a Nemzeti Múzeum kertjében álló Antinous-szobor. Ily törekvései s áldozataira vonatkoznak a sírvers végsorai.

Arany e sírverset nem adta ki, Tomori közölte, a 80-as években.

AZ IHLET PERCZE.

Mint a szerelmes boldog álminál
Tündér alakká lesz bálványa képe :
Úgy lebben olykor a művész elébe
Teljes tökélyben a szűz ideál.

De oh, ha vére csillapodni száll,
A grácziák övét elejti szépe :
Más hölgy tolong az istennő helyébe . . .
Asszony, minéműt köznap is talál.

Reszkess az égit így elveszteni!
Ha ő jelen, ha őt mosolygni látod :
Akkor, akkor ne múlaszsz költeni! —

Egyszerre, mint árny, tűn el az imádott,
És mint a rózsafelhő, nem sajátod ; —
Percz a tiéd, egy percz, az isteni!

(1855. jan.

HATVANI.

Népmonda után.

Kitelt az év, a percz lejára,
Hogy Debreczen hires tanára,
Mint vérrel esküvé egy rosz nap,
Átadja székét — a Gonosznak.

Az ifjuság tömöttebb rendben
Gyűl össze a hallóteremben,
Meghatva titkos borzalomtul,
Midőn az éji óra kondul.

Nincs semmi nesz. Hallgatva várnak
Jöttére a tudós tanárnak,
Ki a fekete könyvben olvas,
S kohán aranynyá válik a vas.

Mi sors vár rád a csillagokban,
A csiziónál tudja jobban,
Bölcsek követ régóta birja,
Nap- s holdfogyatkozást megirja.

Télen, szobában. érlel dinnyét
Csiklándni a vendégek ínyét,
S az asztallábból, mint varázslás,
Csapon dől a tokaji máslás.

A szobapadlón vizet áraszt,
Hogy nem lelsz egy tenyérnyi szárazt,
Sikolt, ugrál a női vendég :
De a viz egyre árad mindég.

Mert ezt kétségtelen forrásból
(Ki más után, ki hallomásból)
Az ifjuság vallotta szentnek :
Vénebb diákok nem füllentnek.

Most a perczet borzadva várja
Midőn belép hires tanárja,
Nincs semmi zúgás, — légy ha rebben
Meghallik a népes teremben.

Sötét az éj. Künn vad vihar dul,
A szélkakas meg-megcsikordul ;
Benn ösztövér gyertyák lobognak
Elősejtelmén nagy dolognak.

Az asztalon pedig halommal,
Egy gólyalábu czirkalommal,
Sötét, kormos edények állnak :
Eszközi bűvös mágyiának.

Ott serpenyő, ott szerteszélyel
Kisebb-nagyobb szelencze, tégely,
Üvegcső, lombik és retorta . . .
Tán a — majd megmondám ki hordta!

Mellettök egy magasabb állvány,
Fából csinált rezes nagy bálvány,
Üvegtányérral, mint malomkő :
S ha hozzá érsz, megüt a mennykő.

De ím az ajtó, tudniillik
A műterem ajtója, nyílik
S jő a tanár, miként szokása . . .
Nem a tanár! csak *képe-mása*.

A suhogó fekete öltöny
Halkal seper végig a földön,
És kezdi, mint dologhoz értő,
Beszédjét a ravasz kisértő.

De, mint ama bölcs csízióban,
Homály uralkodik a szóban :
Mi a planéták befolyása?
Mit jósol a tenyér vonása?

Kik e s ama *jegyben* születnek,
Sírnak-e többször, vagy nevetnek?
A teli hold, a görbe ujság
Szeszélyiből mi a tanulság?

Ha *tigris* a *medvét* lebirja,
(Mikép Albertus Magnus irja,
Vagyis ha két ércz egybeolvad)
Hogy áll elő más *oktalan vad?*

Mind e csodát kifejti bőven
S mutatja tűzön, serpenyőben ;
Sok görbe szám s ABRACADÁBRA
Firkáitól hemzseg a tábla.

De, a mint egy gonosz planétát
Rajzolna, elejti a krétát :
Egy kis deák (röstebb a nagyja)
Utána szökken és feladja.

Hanem . . . egek! . . . az ifju sápad
Meglátva egy pár csodalábat ;
«Lóláb!» suttogja félelemben,
«Lóláb!» fut végig a teremben.

S egyszerre, mint vihar zugása
Dördűl az ének harsogása,
Merész hangon, őszinte hitben :
«Erős várunk nekünk az Isten!»

És mind magasbra szárnyal a szó,
Üvölt a *discant*, búg a *basso*,
Mikéntha Luther lelke szólna :
«Ha e világ mind ördög volna!»

Egy pillanat . . . kénkőszag érzik,
Hová lett a kisértő? nézik :
Hűlt helye a tanári széken,
Maga? . . . tán már pokolfenéken.

De a tanár jő, a valódi,
(Többé vele nem bir Asmódi)
S mi a természet zára, nyitja?
Isten dicsőségűl tanitja. —

(1855.)

Hatvani István (1718—86) — ‚a magyar Faust', mint Jókai nevezte, — Debreczen tudós természettanára volt ; a nép közt boszorkánymester hírében állott. Ördöngős tettei Arany diákkorában még közszájon forogtak s egy kis füzetbe írva, közkézen is ; e füzetet újabban kiadta Tóth Béla, a *Magyar ritkaságok* közt. Megvannak ott a futólag említett részletek is : a vízáradás, a szobában érlelt dinnye, az asztallábból ömlő bor, a mi Faust szemfényvesztéseivel közös ; meg a vérszerződés, az egész eset az ördög eltünéséig, — csakhogy Aranynál az anekdota költészetté lendül : az ördöngösség szétfoszlik a tanár beléptével, jogába lép a valóság ; a szent ének «melynek növekedő erejét szinte hallani véljük» (Salamon), nem csupán az ördög kudarczát, hanem az Úr és a tudomány hatalmát hirdeti ; Salamon egyenest vallási költeménynek nézi.

A TETÉTLENI HALMON.

Még áll a domb s én állok a felett,
Játszik velem bűbájos képzelet.

Csekély a domb, alig emelkedő,
Ormán csak fű, nem a bércz fenyve nő.

Csak, mintha pajzán szélfiak szeszélye
Egykor magát mulatta volna véle,

Midőn a porba' játszván, mint szokott,
Fövényből a pusztán csibét rakott.

Vagy, mintha ember hányta volna nemrég . . .
Ki gondolná, hogy százados nagy emlék!

Hogy épen e halmon verette sátrát
Honunk szerzője, diadalmas Árpád!

Innen tekinte szét uralkodó
Szemekkel a vitéz honalkotó,

Le a Tiszáig, melyen túl ama
Berek sötétül, a táj karama,

S le Alpárnak, hol a kevély Zalán
Földönfutóvá lesz . . . holnap talán!

Ma még a zászló mind nyelére függ,
Ma még a harczlovat békózza nyűg ;

Békén legelnek a halom körül,
Ropogva, mint láng, mely avarba dűl.

Egy ménes ez, egész a látkörig,
Hol a nap fénye játszva megtörik.

Csúcsos süveggel a tengernyi sátrak
Elszórva mindenütt, — s a dali bátrak,

Mint a köpűből méh, ha rajt ereszt,
Körüldonogják a szellős ereszt.

Itt ősi dal zeng bujdosó Csabárul,
Bús vígalomban a szív öble fájul ;

Ott kanczatejnél, mely borrá megerjed,
Harsány mulatság nyers lármája gerjed,

Míg ösztörűfán egy-egy vizsga kém
Függ, mint árbocz fölött hajóslegény,

Vagy egy vezér, a hadnak pásztora,
Vágtat s nyomán fölkél a föld pora.

Megszólal egy kürt napnyugat felé,
Csatára hívó — ez a Lehelé . . .!

Nem, nem, — csak a szomszéd Abony, vagy Törtel
Kanásza múlatá magát a kürttel.

Gulyát növel a tábor helye s ők
Alusznak régen, a honkeresők.

De te virulj lábuk nyomán, Tetétlen!
Bársony füvet, sarjút tenyészsz a réten,

Hogy a kaszás ha egymást sarkalá,
Kövér rend dőljön a csapás alá.

Terhes kalászok habzó aranya
Borítsa földed, — s a csinos tanya,

Mely ott fehérlik zöld fasor megett,
Hordjon magán jólléti bélyeget ;

Körözze mindég színe-telt majorság,
Hogy lássa hasznát Isten, ember, ország, —

És álljon a domb, a multak jele,
Kímélve bánjon a vész is vele.

(April, 1855.)

A kézirat az utolsó sorhoz csillag alatt e jegyzetet füzi : *Lásd Béla kir. névt. XXXVIII. fejezet.*

A költő egy kiránduláson volt tanártársaival Tanárky Gedeonnak, a későbbi államtitkárnak közel tetétleni pusztáján, ahhoz tartozott a megénekelt halom, mely ‚lecsapott boglyához hasonlóan, csonkán, tetőzetlen áll' — mondja Ballagi Aladár (*Nyelvőr*, II.), innen neve. A kis dombnak nagy multja van ; a Névtelen jegyző szerint Zalán ellen hadra kelve «Árpád vezér és nemesei a Zagyva vizétől megindulva egész seregökkel táborba szállának a Tetétlen halom mellett a Tiszáig (juxta montem Tetevetlen usque ad Thysciam), azután a Tisza partján menve Alpár homokjához érkezének.» Arany ekkor lát a hún eposz kidolgozásához, sokat buvárkodik a krónikákban, Anonymus szövege mellé sok megjegyzést teszen. Szemében itt a történelmi táj régi képét ölti magára, a költő beleéli magát a múltba, a honfoglalók lelkébe, annyira, hogy az alpári harczot is az ő időszámításukkal, «holnap»-ra várja. Látni, a mint a költői génius a valóság partjairól a képzelet hullámaira száll. Tolnai e beleélést nyomon kísérte az igeidőkben, a mint a múltból jelenbe sőt jövőbe mennek át s lélektanilag is, a mint előbb csak a *tudat*ban merül föl Árpád alakja, rögtön *látja* is a dombon, népesül a tájék, már kürtszót is *hall*, Lehelének *tudja*, de ez föl is rázza, «mint mikor félálomban valamely hangot hallunk, ez félig még beilleszkedik álomképeink közé, hogy aztán erős physiológiai hatásával fölébreszszen». (*Irodalomtörténet* 1915.) Visszaébred a jelenbe, a táj való képére, de az emlék és meghatottság nem foszlik széjjel. Erdélyi jobb szerette volna, ha a költő a rajzot előbb abbahagyja ; de a költő megmaradt annál : « . . . nem volna hatalom, mely rábírjon, hogy végét elvágjam s epigrammatice fejezzem be mintegy. Az én lelkem csak így találja egésznek — ‚megáldani a földet, hol azok jártak'».

Ez élménye nyomán, így éli bele magát a hún világba is *Csaba Előhang*jában ; s ez ösmerős történelmi vidékre telepíti Atilla udvarát.

KÉT ÉLES KARD.

Töredék.

Marciánus büszke császár
Adaját nem fizeti :
Mennek hozzá kemény szóval
Etele követi.

«Az adót te, gyáva császár,
Megadjad, megadjad!
Te uradtól, Etelétől,
Meg se is tagadjad.»

Hallja császár a parancsot,
Jő megyen fel s alá ;
Teszi magát mintha nem is
Hallaná, hallaná . . .

(Az ötvenes évekből.)

Kapcsolatban áll a hún trilogiával, melyen ekkortájt dolgozott ; talán ide is volt szánva, közbeszőtt éneknek ; az esemény melyről szól, előjő *Buda halálában* : VII. ének, *A követség.*

SZIBINYÁNI JANK.

Ritka vendég Ráczországban
Zsigmond a király, a császár :
Jól fogadja István vajda,
István, kinek apja Lázár :
Hét egész nap látja dúsan,
Becsülettel, emberséggel ;
Nem felejti, ki a gazda
S nem felejti, kit vendégel.

«Hallod-e Jánk» . . .! Im azonban
Zörmöl a gaz, reng a sűrü :
Nagy csikasz vad ugrik föl, de
Visszaperdül, mint a gyűrü —
«Hallod-e Jánk! ím *királyod*
Szeme látja, — s ez jutalma
Hogy te nékem azt a farkast
Megkeríted élve, halva.»

Jank azonban mind nyomon van :
Le, a völgynek, fel, a hegyre,
Vadcsapáson, vízomláson
Veri, vágja, űzi egyre.
A vad olykor hátra horkol,
Foga csattog, szája résnyi,
Majd, mint vert eb, kit hevertebb
Ostor üldöz, szűköl és nyí.

Majd vigasság : zene, táncz, bor
Tartja ébren a fölházat,
Majd *ujudvar*, öklelés áll, —
Hangos erdőn nagy vadászat :
Száz tülök szól, hajt az eb s pór,
Nyomja össze a vad berket,
Szorul a rés, a lovag lés,
Íja pendül, ménje kerget.

Rövid a szó, — gyorsan hangzó
Kísérője büszke jelnek :
De sokallja, meg se hallja,
Már nyomúl a hősi gyermek.
Hol királya, még a tájra
Szeme egyszer visszalobban,
S a vad állat meg sem állhat :
Mind szorítja, űzi jobban.

Már az állat piheg, fárad,
Nem az ifju, noha gyermek :
Martalékát addig űzi
Míg ledobban s vár kegyelmet.
A királyhoz és urához
Rabul vonja, szégyenszemre ;
Szól a vajda : ez nem első!
Szóla Zsigmond : «Istenemre! . .

Áll a hajsza, vége hossza
Nincs vetélgő hegyke dicsnek :
«*Magyar* a magyar» Zsigmondnak,
«*Szerb* a szerb» Lazárevicsnek ;
«Ámbár — mond ez — udvaromnál
Van egy apród, csak parányi :
Az *magyar* lesz! . . . Erdély szülte,
Neve Janko Szibinyáni.

S majd a róna sorompója
Nyílik, a mint hajtja ménjén,
Majd eltűnnek a sürűnek
Lombos, ágas szövevényén.
Itt gyalog száll, — paripája
Fel s alá nyerít gazdátlan ;
Szóla Zsigmond : kár volt, mégis!
Szól a vajda : semmi! bátran!

«*Tartom* a just e fiúhoz!
Enyim a fa, az gyümölcse :
Visszakérem. Te kegyelmed
Ebben most már kedvem töltse.»
Nem oly hangon volt ez mondva,
Hogy sokáig, vagy hiába . . .
Így került Jank Szibinyáni
Zsigmond király udvarába.

Ott idővel karral s fővel
Isten után vitte sokra ;
Másszor is még, többször is még
Járt vadászni *farkasokra:*
Mint védője a keresztnek,
Megrontója büszke tarnak,
Idegen nép hőse is lett
Derék hőse a magyarnak.

Most is vallják, egyre dallják
Szerbhon ifjai, leányi,
Guzliczájok hangja mellett :
Ki volt Janko Szibinyáni.
De a magyar ajakon is
Neve, híre átalános :
Mert hisz' él még . . . él örökké
A dicső *Hunyadi János.*

(April, 1855.)

Hunyadi János e fiatalkori kalandját mindössze egy-két sorban említi gr. Teleki József nagy műve : « . . . katonai pályáját Ráczországban kezdette . . . Itt egy nagy vadászat alkalmával a fejedelem ohajtására egy rendkívül nagy farkast üzőbe vevén, azt vízen szárazon fáradhatatlanul mindaddig űzte, míg végre elejtvén, bőrével neki kedveskedheték». Később Zsigmond udvarába került. E két adatot Arany természetesen olvasztja össze. A Szibinyáni név szerb népénekből való, minőkből egész gyüjteményt adott ki Székács József, 1836-ban ; azokban sokszor előfordul a guzlicza, «a hegedűhöz hasonlító hangszer, csakhogy nyaka rövidebb, alakja tojásdad kerek, egyetlen egy húrja valamint a vonó is egybevett lószőrből áll». (Székács.)

HUNYADI CSILLAGA.

Csillag tűnt fel, fényes csillag,
Merre a nap télben feljő ;
Tiszta volt a mennyek boltja,
Semmi pára, semmi felhő.

S valamennyi égitestet
Homályossá tőn a szégyen,
Hogy, miként az, nem ragyognak
Összevéve hárman-négyen.

De koronkint amaz egynek
Fénye elhalt, oly sötét lett!
Bárha semmi köd vagy pára,
És az égbolt tisztán kéklett.

Ámde újra még telyesben
Ragyogott fel szép világa :
Mint a gyémánt, oly tündöklő,
Mint az arany, olyan sárga.

Látta ezt egy földönjáró ;
A sötétből, mely övezte,
Vágygyal nézvén ama fényes
Csillagokra, messze, messze . . . .

S álmodozván így sohajtott,
Így ohajtott fel a jámbor :
„Haj! ki vagy te, sárga csillag,
Ismeretlen égi vándor?

Nem vagy-é te ama bolygó,
Minden bolygók fejedelme,
Kinek útját szabja, méri
A tudákos emberelme?

Nem vagy-é te ismeretlen
Szebb egekből új jelenség,
Hozva nékünk e vén földre
Bal szerencsét, jó szerencsét?

Nem vagy-é te boldog szellem,
Megidvezült, megdicsőült,
Hogy vigasztalj a mostanról,
Hogy reményt nyujts a jövőrül?"

Ekkor ábrándos lelkében
Így zendült meg valamely szó,
Mintha csak a csillagokbul
Válaszképen lehallatszó :

Én vagyok *az!* földi ember,
Fajod régi büszkesége,
Nevem így zeng míg egy név lesz :
Hunyadiak dicsősége.

Kiknek tiszta ép erkölcsén
Semmi csorba, semmi szeplő ;
Kiknek, egyaránt, kezében
Nagy volt a kard, és a gyeplő . . . .

(1855.)

Czíme előbb *Ihletés* volt. «Előhang akart lenni a Hunyadi ballada-körhöz» — mondja a költő jegyzete. E terv sok éven át igézte, 53—57 közt ; ezek keretéül lehetett szánva *Mátyás daliünnepe*, mely ez évből való, de töredék maradt ; mindössze négy ballada készült el, nagy hézagokkal a történelmi sorban, ezek : *Both bajnok özvegye, Szibinyáni Jank, V. László, Mátyás anyja.* «Nem sorjában akartam megirni, hanem majd egy, majd más kiválóbb mozzanatot ragadni meg, azután úgy kötni össze egy egészszé — írja az *Elegyes darabok* kiadásakor. — De meg kelle győződnöm, hogy százával a ballada nehezen jő ; s ha ihlet jőne is, egység bajosan lesz.» Ez előhangot nem is közölte, minthogy test nem volt hozzá ; *Kapisztrán*-t sem.

ZÁCS KLÁRA.

(Énekli egy hegedős a XIV-ik században.)

Királyasszony kertje
Kivirult hajnalra :
Fehér rózsa, piros rózsa . . .
Szőke leány, barna.

«Királyasszony, néném,
Az egekre kérném :
Azt a rózsát, piros rózsát
Haj, beh szeretném én!

«Beteg vagyok érte,
Szívdobogást érzek :
Ha meghalok, egy virágnak
A halottja lészek!»

«Jaj! öcsém, Kázmér,
Azt nem adom százér' —
Menj! haragszom . . . nem szégyel-
Félek, bizony gyász ér! [led? . . .

«Sietős az útam,
Reggeli templomra ;
Ha beteg vagy, hát feküdj le'
Bársony pamlagomra.» —

Megyen a királyné,
Megyen a templomba ;
Szép virágok, deli szűzek
Mind követik nyomba.

Könyörögne, — nem tud,
Nem tud imádkozni ;
Olvasóját honn feledé :
Ki megyen elhozni?

«Eredj fiam, Klára,
Hamar, édes lyányom!
Megtalálod a térdeplőn,
Ha nem a diványon.»

Keresi a Klára,
Mégsem akad rája :
Királyasszony a templomban
Oly nehezen várja!

Keresi a Klára,
Teljes egy órája :
Királyasszony a templomban
De hiába várja.

Vissza se' megy többé
Deli szüzek közzé :
Inkább menne temetőbe
A halottak közzé.

Inkább temetőbe,
A fekete földbe :
Mint ama nagy palotába
Ősz atyja elébe!

«Hej, lányom, lányom!
Mi bajodat látom?
Jöszte, borúlj az ölemre,
Mondd meg, édes lyányom.»

«Jaj, atyám! nem — nem —
Jaj, hova kell lennem!
Hadd ölelem lábad porát, —
Taposs agyon engem! . . .»

Harangoznak délre,
Udvari ebédre ;
Akkor mene Felicián
A király elébe.

A király elébe,
De nem az ebédre :
Rettenetes bosszuálló
Kardja volt kezébe'.

«Életed a lyányért
Erzsébet királyné!»
Jó szerencse, hogy megváltja
Gyönge négy ujjáért.

«Gyermekemért gyermek :
Lajos, Endre, halj meg!»
Jó szerencse, hogy Gyulafi
Rohan a fegyvernek.

«Hamar a gazembert . . .
Fiaim, — Cselényi! . . .
Ott levágák Felicziánt
A király cselédi. —

«Véres az ujjad,
Nem vérzik hiába :
Mit kivánsz most, királyi nőm,
Fájdalom dijába?»

«Mutató ujjamért
Szép hajadon lányát ;
Nagy ujjamért legény fia
Borzasztó halálát ;

«A más kettőért
Veje, lánya végét ;
Piros vérem hullásaért
Minden nemzetségét!»

Rosz időket érünk,
Rosz csillagok járnak :
Isten ója nagy csapástól
Mi magyar hazánkat! —

(1855.)

Az Anjouk korának e zord eseményéhez a költőt a *Daliás idők* tanulmánya vezette. A részleteket Szalayból meríti, az olvasófüzérért küldést a budai krónikán át Istvánffy krónikájából. Mint a közel múlt eseménye, e ballada be van szőve *Toldi Szerelmébe*, egy kobzos énekli ;

ezt is Istvánffyban olvasta : cytheraedis ad lyram canitur — a hegedősök is énekelnek róla. Ez ének tökéletes tragédia, az első kéziraton öt szakaszra oszlik, mindegyik egy-egy felvonás : az első öt stropha a királyné és öcscse párbeszéde ; a templomi jelenet négy vers ; azután Klára a palotában (10—14. versszak), a bosszuálló atya (15—19.), a király ítélete. Az adatokba életet lehel az erős drámaiság, e tárgyiasságban az érzés egész viharai zúgnak. Salamon Ferencz fejtegette, *Buda haláláról* szólva, «minél jobban kerüli, hogy a maga személyében szóljon, annál teljesebben feledi a hallgató magát a költőt. A jó elbeszélő műben az, a mi meghat, maga az elbeszélő érzelme és hangulata ugyan, de ez mindig csak mintegy lappang az előadás szavaiban . . . Egy jeles ballada vagy eposz olvasásánál ép annyira a költő emotióinak hatalma alatt állunk, mint egy hatalmas óda vagy szónoklat olvasásakor. — — Van-e egész lyránkban meghatóbb dal, mint az egészen elbeszélői objectivitással írt *Zács Klára*?» — kérdi. Ki nem zúdul fel a sors ellen ez igazságtalan igazságszolgáltatásra, s a végső sóhajban reszkető félelem nem fenyeget-e Isten büntetésével, mi itt a költői igazságszolgáltatást pótolja? E szorongást érezte azon kor is ; Szalay Dlugossra hivatkozva írja : «Magyarország nagyjai hiszik és vallják, hogy azon naptól fogva . . . a jó szerencse bucsút mondott . . . országuknak és végtelen gyász borult reájok . . . Isten keze nehezedett az országra.» Ez szól itt a balsejtelmű fohászban, átjátszva egyszersmind az új énekes korára : az ártatlanul ömlött vér 55-ben sem volt messze, s ki ne hallaná e sohajból az ötvenes évek nyögését?

Az előadás minden művészete mellett egyszerű, a népiességig. Rhythmusa a nép-balladáé : Megöltek egy legényt — Hatvan forintjáért. A lányok és rózsák hasonlítása mindennapi népi szólam ; a királyné boszújának népies részletezésénél Erdélyi *Szép Ilona* románczára gondolt ; a kegyetlen bosszuvágy maga is népies. Gyulai, Tolnai és Benedek Elek rámutattak, hogy egy-egy vonás később vissza is szállt népi énekekbe ; így Bogár Imrének 1863-ban történt kivégzése után sirató verse így szól : Harangoznak délre — Féltizenkettőre — Most kisérik Bogár Imrét — A vesztőhelyére. E balladából vette László Fülöp egyik első történelmi festményének tárgyát : Klárát, atyja lábaihoz rogyva.

A VÉN GULYÁS.

Egy pohár bor a kezében,
Bora elfoly, keze reszket,
Vén gulyás ül a karszéken,
Mult időkre emlékeztet.

Hosszu évsor nyomja vállát,
Száz esztendőt emlegetnek ;
Elég volna hagyománynak,
Elég volna történetnek.

Ifj' urakkal iddogál sort,
Kik, mint gyermek a toronyra,
Oly bámulva, oly szédülve
Néznek e nagy életkorra.

Elgondolják, hogy ha évök
Összeraknák hárman, négyen,
Az ha lenne olyan lépcső
A mi e tetőig érjen.

S elgondolják, hogy kedélyre
Három, négy sem ér ez aggal,
Ki nevet, iszik, danolgat
Tréfaűző ifj' urakkal.

«Azt a régit, Marczi bátya!»
S felkurjant a kedvencz nóta,
Ki tudná hanyadszor fúja!
És ki tudná, hogy mióta!

«Hej Nagy-Kőrös hires város,
Ez s ez ottan a nótáros . . .»
De az mégsem oly keserves
Mint a : «gonosz komiszáros.»

Erre még most is neheztel,
Nem felejti a vén pásztor :
Sok borsot törhettek *egymás*
Orra alá, egyszer másszor.

S ki a rövidebbet húzá,
Az *ellenfél*, hol azóta? . . .
Csak a Marczi bácsi ajkán
Élteti egy öreg nóta.

Így danolgat, így beszélget
Ama régi jobb időrül,
Közbelopván egy-egy *rejtélyt*
Hol tinórul, hol üszőrül.

Körben űlnek hallgatói
S egyik igy szól ingerkedve :
«Hát a halál, Marczi bátya? . . .
Volna-e már hozzá kedve?»

Nem felel rá ; most az egyszer
Ugy tesz, mint a ki nagyot hall,
Néz sokáig a padlóra
S döföli az ónas bottal.

Végre homlokát felütve
Néz merően, szól nyugodtan :
«Beszámoltam minden őszszel,
Kárban soha nem maradtam.

«Egy borjúfark sem hibázott,
Ennyit sem tud rám a gazda ;
Még apjának, nagy apjának
Sem volt soha rám panaszsza.»

S leül biztos öntudattal
Hogy rendén a számadása.
Nem hiányzik-é majd végül?
Nem én dolgom, — azt ő lássa.

S ujra felpirúl kedélye,
Hadd busúljon a ki káros;
Jót iszik rá és felkurjant:
«Hej Nagy-Kőrös hires város!..»

(Május, 1855.)

Arany megfordult Szilágyi Sándorral Farkas Elek közel inárcsi pusztáján; ott látta «Csonka Márton gulyást, ki több volt száz évesnél s ki már Farkas Elek nagyapjánál is szolgált» beszéli Arany kőrösi éveinek krónikása, Benkó Imre. Arany egész genre-képet fest róla, legmagyarabb arczképeinek egyikét, méltán diszítették vele nagy-kőrösi szobrát. Azt a vonást, hogy a halál említését hallatlanná teszi, Erdélyi a poétai festés példájául mutatja föl, ‚melynek mögletében ott látszik a népi felfogás és viselet.' Nem az a fődolog, hogy a vén gulyás ónos botjával döföli a padlót, hanem a lelkében támadt gondolatok, melyekre ama viselet rájok mutat.» Ép ily sokat mondón villan ki sokszor egy-egy szóból a gestus: *Ennyit* sem tud rám a gazda, — látni, mint mutatja körme hegyét, mint csettint ujjával az öreg. Shakespeare ad így utasításokat a szövegben.

A VÉN GULYÁS TEMETÉSE.

Viszik Marczi bácsit, nem is hozzák vissza,
Hova ő most indul, nem csekély út lessz a!

A gulyát sem kérdi: hever-e? szalad-e?
Csak egyszer se mondja: *tala te, tala te!*

Nincs is benne mód, hogy gyalog odaérjen:
Mint urat kell vinni fekete szekéren.

Csöndesen nyujtózik hátán a szekérnek,
Már nincs messze a hely, tüstént odaérnek.

Harmincznál ökör van fogva a járomba . . .
Majd csak bévontatják a paradicsomba.

Ott örök bucsút vesz tőle ménes, gulya;
Mögötte bezárul más világ kapuja.

Hát még a kiséret! az egyszer a fényes:
Előtte a gulya, utána a ménes.

De kiséri két pap, két egyház imája . . .
No, hisz valamelyik majd csak eltalálja.

S a lágyszívű barmok, mintha búsulnának,
Mind olyan ostoba képeket csinálnak.

S a mit száz esztendő *nyilt kérdésül* hagyott,
E szegény bitang juh fölleli itt, vagy ott.

De az neki mindegy: ő már deszkát árul,
Vagy tud, vagy nem is tud e komédiárul.

Lelje is föl *nyáját*, lelki üdvösségét;
Béke födje hamvát . . . fátyol az emlékét.

(1855.)

A vén gulyás 55 tavaszán már nem élt. Febr. 25-iki számában a *Vasárnapi Ujság* leírja a *Rendkívüli temetést*, ‚melynek híre aligha be nem futja a világot'. E temetés egészen úgy történt, mint a költemény mondja. A költő előtt e hírre támadhatott föl alakja, s talán ekkor írhatta mind a két verset.

EMLÉNYEK.

I.

Ki nékem álmaimban
Gyakorta megjelensz,
Korán elhúnyt barátom,
Van-é jel síri fádon,
Mutatni, hol pihensz?

Óh! mert hiába költ már
A hir nekem mesét,
Hogy még tán eljövendesz:
Tudom én, mit jelent ez
Ellenmondó beszéd.

Igen, a hir halálod
Kimondani haboz,
S hogy a nehéz követség
Nagyon zokon ne essék,
Szavában ingadoz.

Majd elragadja tőlem
A már adott reményt ;
Majd, a midőn elillant,
Távolról visszacsillant
Még egy csalóka fényt.

Hány bús alakban látom
Éjente képedet!
Sirból megannyi árnyak . . .
S kik onnan visszajárnak,
Nem hoznak életet.

II.

Behantozatlan áll
Hamvai fölött a hely.
Hol, merre nyugszik ő,
Nem mondja semmi kő,
Nem mondja semmi jel.

S hazám leányi közt
Nincs egy Antigoné,
Ki sirját fölkeresve,
Hantot föléje nyesve,
Virággal hintené!

(1851-ből.)

III.

De nyugszik immár csendes rög alatt,
Nem bántja többé az Egy gondolat.

Gyakran, ha az ég behunyta már szemét,
Gyakran érzem lobogni szellemét.

Mely annyit érze, hamvad a kebel,
Nyugalmát semmi nem zavarja fel.

Szobámba leng az a nyilt ablakon,
Meg-megsimítja forró homlokom.

A lázas álom, a szent hevülés,
Ama fél jóslat . . . vagy fél őrülés,

Hallom suhogni könnyü lépteit
És önfeledve ajkam szól : te itt? . . .

Mely a jelenre hág, azon tipor
S jövőbe néz — most egy maréknyi por.

S döbbenve ismerek fel rajzomon
Egy-egy vonást, mit szellemujja von.

De jól van így. Ő nem közénk való —
S ez, a mi fáj, ez a vigasztaló.

«Övé! kiáltom, itt, ez itt övé :
A szín erős, nem illik együvé.»

A köny nem éget már, csupán ragyog ;
Nem törlöm még le, de higadt vagyok.

És áldom azt a láthatlan kezet . . .
Múlass velem soká, szelid emlékezet!

(1855. jun.)

Az első két vers még 51-ből való, de a költő összefoglalta a későbbivel, hogy ne lássék egy théma annyiszor ismétlődni. Az ötvenes évek elején még föl-föl ütötte fejét a hír, hogy Petőfi él. Legendák röpködtek s évekig nem tudtak elülni. 51. jan. 1-én Kertbeny azt írja Aranynak Lipcséből : «Wegen Petőfi schrieb ich im März 1850 an Emich, und dieser gab mir die *bestimmte* Versicherung, dass er lebe! ja, er setzte dazu, er habe den zweiten Band seiner Gedichte aus Petőfis eigener Hand erhalten! Auch schrieb mir die Baronin Bettina von Arnim aus Berlin, dass ihr ein junger Teleki gesagt, er wisse es sicher, dass Petőfi mind bujdosó noch versteckt daheim lebe! Sie müssen sich sehr genau darnach erkunden.» Tompa szintén 51-ben (jul. 13.) azt adja hírül Aranynak : «Egy Bécsben kelt levelet olvastam, Elek Mihály borkereskedő által aláírva, ez világosan azt mondja, hogy Petőfit, ki nála volt, látta. Ilyet még sem lehetne tán bolondjában írni.» (Mind a két levél kiadatlan.) Híre járt, hogy a kolozsvári piaczon látták, mócz-gunyában. Ál-Petőfik is támadtak, minőt Jókai rajzol *Az új földesúr*ban. Jókairól Arany azt írja sógorának : «Jókai . . . esküdni kész rá, hogy ama bizonyos valaki él s meg is látogatja a nyáron. Tudja Isten!» (52. május 11.). Még 77-ben is arról tudósítja néhány kisebb versének angol fordítója, Edward D. Butler (május 4.) : «Grande et heureuse nouvelle, á la quelle nous n'osons croire. Le poéte Petőfi Sándor serait vivant . . . Quelques uns pensent que les Russes . . . l'ont envoyé en Sibérie. Un homme, revenu des mines de Sibérie, affirme, qu' il a vu P. S.» (Kiadatlan levél.) Arany már 51-ben kijózanult e hitegetésből,

lélektanilag magyarázza e csalóka reményt, barátja jeltelen sírjára gondol, s a III. darabban szellemének éji látogatásait rajzolja Gyakran látja álmaiban; Egressynek írja (54. márcz. 19.): «Én számtalanszor álmodom Petőfiről, s rendesen oly töredékek egésztettnek ki, a melyeket, ama fatalis idők óta, életben létéről vagy haláláról hallottam. Így, a többek közt, egyszer találkozom vele, beszélek halála hírérről, s az ominosus kukoricza-földről is, neki. Ő azt mondja: igaz, hogy ott voltam, igaz, hogy egy kozáktól dsidaszúrást kaptam, de nem haltam meg, hanem pór-ruhában megmenekültem stb., oly részletesen, hogy felébredtemkor sem tudtam magamat egyhamar belétalálni a valóságba.»

NÉPNEVELÉS.

Híres falu Gömörben J . . . . .,
Még híresebbé tette jósa,
Kiről bár még nem zönge ének,
Hét ország vet határt nevének.

Jövendöl egyre, télen-nyáron,
Túltesz a százéves naptáron:
Mikor lesz szél, eső, zimankó,
Mikor kell bunda, vagy szürkankó.

Hol az okosság mécse rögtön
Kialszik, őt vezérli ösztön,
Mint a kaszáspókot vezérli . . .
Vagy a mi a szelet megérzi.

Mint egy garabonczás, legottan
Vihart csinál, ha kedve szottyan;
S mit szája mond — probátum! — meglesz:
Nyáron meleg, télben hideg lesz.

Ha ő egyszer kimondja, várhadd:
Lesz jégeső, a víz megárad,
Gyümölcskertünk hernyó emészti,
Betegek a szőllő gerézdi.

«Csitt! — közbevág — csitt!» és az apró
Naptárak ajkán elhal a szó;
Vagy azt se' tudják, mit beszélnek:
Derűt, borút össze-izélnek.

A Győri, Váczi, s több e féle
Mind hosszu orral búnak félre;
S a Lőcsei (oly nagy korábban!)
Meg-megfordul halott-porában.

Az üstökös feljőni sem mer,
Csúffá tevé egy földi ember:
Ide s tova lesz (ő ha rest is)
Lesz háború, éhség, vagy pestis.

Örüljetek, szegény parasztok!
Többé ne halljam egy panasztok;
Mit zúgolódtok az időre?
Azért papoljuk mi előre?

Nem! — féltse más, hogy magva veszszen,
A babonát: korántse'! dejszen!
Ha egyszer mi, tanultak, űzzük,
S mint tudományt, rendszerbe fűzzük.

A véges ember mit se' tudna,
Ha olykor nincs egy J . . . ., R . . . . .,
Mely e hitetlen, vak sötétség
Korában szítsa Veszta mécsét.

(Junius, 1855.)

A kéziraton ki van írva a két község neve: Jolsva, Rudna; a rimből is kivehetni.

A tudákos időjósok és kuruzsló csoda-doktorok ellen szól. Az itt leírt két alakot, a vers kedvéért, új emlékezetbe idézte Tolnai Vilmos (*Irodalomtörténet*, III.). A jolsvai időpróféta jóslatait 54—55-ben közölték az ujságok; Ferjentsik Sámuel evangelikus lelkész volt az; a szelet figyelte, s egyik szobája tele volt pókokkal, levélbékákkal — mondja egy tudósítás. Rudnó csodadoktora az ottani katholikus pap volt, Madva Ferencz. Nála Madách is megfordult, gyógyulást keresve.

Most egy időre megritkulnak a versek; e nyár beváltotta a régi tervet: Arany a szünidőben családostul meglátogatta Tompáékat (aug. 20—szept. 23.). «A szíves fogadtatás, melyben részesültünk, mely hetek multával sem hagyott alább előzékeny jóságában, még egyszer oly becsessé tette előttünk e kedves háznépet, melylyel úgyszólván összeforrtunk» — írja sógorának Arany (oct. 19.). Tompa már háromszor is megfordult Kőrösön; Arany most járt Hanván először, először és utoljára. E négy-öt hét alatt, «egy betűt sem» írt. Bár a környéken cholera pusztított, a két költő több kirándulást és látogatást tett; megnézték a dióspyőri várromot, hol Petőfi is járt; fölkeresték Lévayt Sajó-Szentpéteren, Szemere Miklóst Lasztóczon, elmentek a szalánczi romhoz, s hazafelé útbaejtették Bányácskát, «azaz Széphalmot, a Kazinczy Széphalmát, hol újonnan elavult, soha teljesen ki nem épült s már rozzant, félig füstös szalmával, félig mohos zsindelylyel födött, különben úri szabású házában épen zsidó zsinagógát találtunk ... A kertben, melynek ákáczait maga ültetgette, áll szürke gránit síremléke ... Az elhagyatottság szomorú képe az egész Széphalom» — írja sógorának, oly keserves bánattal, minőt e helyen Petőfi is érzett. Megnézték a borsi kastélyt, II. Rákóczi Ferencz születése helyét, megfordultak Sáros-Patakon Erdélyinél, Bánfalván Kazinczy Gábornál.

Felüdült lélekkel váltak meg egymástól. «Mennyivel több köt most bennünket hozzátok, mint azelőtt — írja barátjának Arany. — Egyik emlék a másik után éled föl lelkünkben, ... mint buborék a vizen: az ember egy buborékot kevés ideig lát, de mindig új meg új születik az eltünt helyett.» Tompa is azt írja (oct. 4. kiadatlan): «Híjunk van, mióta elmentetek.» Atyja leveleiben a kis Laczi is üzenget a még kisebb Tompa Gézának, a ki reggelenkint az ágy alatt is keresi játszótársát. Tervelgetik is a viszontlátást Kőrösön jövő nyárra, de abból nem lesz semmi, sem akkor, sem később.

Benyomásaiból Arany egy költői tervet jegyzett föl, az is kidolgozatlanul maradt. Megfordultak Tompa jó barátjának özvegyénél, a széki pusztán, melyet Tompa megénekelt, s honnan Arany is mély benyomást visz magával, s egy költői tárgyat, melynek tervét így jegyezte föl:

AZ ÖZVEGY LAKÁSA.

(Vázlat.)

Domb oldalához, mint fecskefészek a parthoz, támaszkodva áll az özvegy szerény hajléka. Bokrok s az őskert lombjai védik a viharok elől. A kert tiszta, csinos, jólmívelt, a belépő úgy érez, mintha szentélybe lépne. Semmi *férfias* a ház körül, minden tárgy asszonyi gondot, asszonyi tisztaságot lehel. Az özvegy kis hajlékát egy fecskepárral osztja meg, mely bizton fészkel gerendáján, ki s bejár a nyílt ablakon. E lak úrnője vidor, — mosolygása derült életkedvet hazud, egy szó sem árulja el bánatát, színleg fájdalom nélkül emlékszik elhúnyt férjére. Semmi közönséges sopánkodás, semmi mesterkélt bú. Élénk csevegéssel hordoz meg az egyszerű kert tiszta ösvényein, — majd fölvezet a dombra. — E hely az, hova minden fényűzést pazarolt, itt vannak a legszebb, legritkább virágok, e hely a kert szíve, — mert itt áll egy márványemlék, — férje sírja!

Egy másik papirszeleten e sorok:

... Zöld halom tövénél áll szerény lakása
Keskeny láthatár ...

Hogy ne a világot, csak a mennyet lássa.
... Mosolyog, mosolyog, míg nem mosolygása
Szivárványnyá válik szeme egy könnyében.

Arany még 58-ban is emlegeti Tompának (nov. 28.) Recskiné kertjét s a szépen ápolt sirt, például hozván fel a fiát vesztett Tompának, hogy idővel «a keserű emlékezet édessé válik, ... s az ily fájdalom aztán egy neme lesz a boldogságnak.»

ÁRVA FIÚ.

Árva fiú sír az ablak alatt,
Ifi'asszony a szobában múlat.
«Anyám, anyám! hideg van itt,
Bocsáss be,
Bocsáss be.»
«Megállj, poronty ... megyek ki csak,
Megállj te!»

Ifi'asszony gyujt lobogó lángot,
Süti annál a csőröge-fánkot.
«Anyám, anyám! ereszsz be már,
Ehetném,
Ehetném.»
«Csak *ezt is* még a föld alá
Tehetném!»

Árva fiú marad a sötétben,
Özvegy asszony kedvese ölében.
«Anyám, anyám! nem tudom én
Mit látok,
Mit látok,
Félek nagyon ; ne oltsd el a
Világot!»

Temetőben árva fiú apja
Lepedőjét, szemfödelét kapja.
«Anyám, anyám, az Isten szent
Nevére,
Nevére!
Amott jön az édes apám
Fehérbe.»

Kimene az özvegy asszony éjjel,
Veri fiát a vizes kötéllel.
«Ne bántsd, ne bántsd, gonosz r . . . . .!
Az árvát,
Az árvát :
Te ölted meg, te adod meg
Az árát.

«Temetőben csendes az én házam,
Jobb neki ott énvelem egy házban ;
Oda viszem karon fogva
Magammal,
Magammal :
Ne bánjon így senki az én
Fiammal!»

S ifi'asszony elszalad egy ingben ;
Ismeri őt a faluba' minden :
Körűl, körűl csatangol a
Temetőn,
Temetőn.
Szegényt, szegényt szánd meg uram
Teremtőm!

(Oct. 1855.)

Greguss *Ágnes asszony*nyal foglalta össze, mint ‚két falusi balladát' ; később a költő több ilyet írt. Bensőbb kapocs, hogy ott a hitvesi, itt az anyai hűség ellen vétő asszony büntetését festi. Az egyszerű tárgyat itt is erős lélekrajz mélyíti el, a mint a kizárt fiú a sötétben félve holt apjára gondol, az megjelenik neki, s a mint említi, a látomás átterjed a kegyetlen asszonyra. A kisértet úgy jő, mint a nép képzeli, lepedőben ; fiáért jő, hogy magával vigye a rossz bánás elől ; így tartja a nép hite, így van Aranynál *A honvéd özvegy*ében is. A kisértet az asszony lelkiismeretében szólal meg, s hallatára megőrül. Ingben fut el, a hogy kijött a szobából, úgy csatangol ; az őrültek sokszor nem tűrik magukon a ruhát ; Greguss emlékeztet Lear kiáltására : «Félre ezen toldaékokkal!» A kóbori bolond alakja igazi falusi kép. A rögtöni erős bűnhödés is a népköltéssel rokon.

BOR VITÉZ.

Ködbe vész a nap sugára,
Vak homály ül bérczen völgyön.
Bor vitéz kap jó lovára :
«Isten hozzád, édes hölgyem!»

Vak homály ül bérczen-völgyön,
Hűs szél zörrent puszta fákat.
«Isten hozzád, édes hölgyem!
Bor vitéz már messze vágtat.»

Hűs szél zörrent puszta fákat,
Megy az úton kis pacsirta.
Bor vitéz már messze vágtat,
Szép szemét a lyány kisirta.

Megy az úton kis pacsirta :
Hova megyen? hova ballag?
Szép szemét a lyány kisirta :
Szólt az apja : férjhez adlak!

Hova megyen? hova ballag?
Zúg az erdő éji órán.
Szólt az apja : férjhez adlak :
Eskü elől szökik a lyány.

Zúg az erdő éji órán,
Suhan, lebben a kisértet.
Eskü elől szökik a lyány :
Szól vitéz Bor : «jöttem érted.»

Suhan, lebben a kisértet,
Népesebb lesz a vad tájék.
Szól vitéz Bor : «jöttem érted
Elesett hős, puszta árnyék.»

Szellem-ajkon hangzik a dal,
Indul hosszu nászkiséret.
«Édes mátkám, vígy magaddal!»
— «Esküvőre! úgy igérted.»

Egy kápolna romban ott áll,
Régi fényét visszakapja.
Zendül a kar, kész az oltár,
Diszruhában elhunyt papja.

Népesebb lesz a vad tájék,
Szellem-ajkon hangzik a dal.
«Elesett hős, puszta árnyék,
Édes mátkám, vígy magaddal!»

Indul hosszu nászkiséret,
Egy kápolna romban ott áll.
«Esküvőre! úgy igérted.»
Zendül a kar, kész az oltár.

Régi fényét visszakapja,
Ezer lámpa, gyertya csillog.
Diszruhában elhunyt papja ;
Szól az eskü : kéz kezet fog.

Ezer lámpa, gyertya csillog, —
Künn az erdő mély árnyat hány.
Szól az eskü : kéz kezet fog ;
Szép menyasszony színe halvány.

Künn az erdő mély árnyat hány,
Bagoly sí a bérczi fok közt.
Szép menyasszony színe halvány —
Halva lelték a romok közt.

(1855. november.)

A síron túl is tartó szerelem, a kedvesét a halálba is követő szerelmes világszerte örök tárgya a költészetnek. A szerelmes olykor készakarva emészti el magát párja után, mint Romeo a holtnak hitt Julia koporsója mellett, így a mi népballadánkban Kádár Kata ; másszor, költőibben, utána hervad buvában, mint Krizánál a torjai legény (*Vadrózsák*, 181. l.) ; ily szívrepesztő bánatot fest Arany a *Varró leányok*ban. Olykor maga a holt szerető jön vissza kedveséért és magával viszi. Ilyen magyarban *A halá vőlegény* palócz mese, melyet Pap Gyula jegyzett föl s adott ki (*Palócz népköltemények*, 1865), s melyről Arany *Koszorúja*, nyilván Arany László tollából, ismertetést közölt, kiemelve a Goethe-féle ‚mysterióse Behandlung', a párbeszéd és rémes elragadás balladai elemeit ; mindjárt elő is került Csurgó vidékéről egy rímes töredéke. E régi balladának édes testvére lehet az a szintén elkallódott német népballada, melynek alapján írta *Lenore*t Bürger, a balladának a német irodalomban épen oly úttörője, mint nálunk Arany. Bürger is azt tartotta : «Alle Poesie soll volksmässig seyn» ; Arany szerint is «a legtöbb eredeti inventio a néptől származik» (írja egy szerkesztői üzenet a *Koszorú*ban). Itt is ilyféle népi képzelődésből merít, lélektanilag összekapcsolva két motivumot : a buvában elhervadó leányt, a folytonos rágondolással képzeletben fölélesztett kedvesével, ki érte jő. Az egészet a regényes középkorba teszi ; erre mutat Bor neve, melyet *Bánk bán*ban az Árpádokkal együtt emleġetnek (V. felv.). Az ősz és éj köde és félhomálya lebeg a kép fölött, melyben egygyé mosódnak a való és a képzelet vonásai. Korszerű és költői az ‚elesett hős', mi megszépíti a vitéz halálát. A természetes bánat előkészítője a természetfölötti látomásnak, az új esküvő terve elevenen idézi fel a régi esküt, a halott mátkát a bús leány oly élőn látja, mint apját Hamlet, — ‚lelke szemében'. A lány ‚búja tölti bé helyét', — mint Shakespearenél Constanzia gyásza, eltünt fiáét (*János királyban*), s ‚létereje képzeletbe fúl', mint Macbethé. Mindinkább a lázas káprázatok közt él, a halál paroxismusában esküvőjét látja, az erdőn, a kápolna romjai közt, hova rögeszméje vezette. E regényes történet, mely tisztán a lélekben, a képzeletben játszódik, realis lélektannal van jelenítve, s előadásában népiesen egyszerű vonások színezik, minő a búcsú emléke, a hervadt ősz szomorú képe ; népies a férjhez erőltetés, a lány elbujdosása, a ballagó pacsirta, melyről a költő versei kézipéldányában megjegyezte : «Pipiskét kell érteni, mely a tél hírnöke, s a mint halad az országúton, az elbujdosó leányt jelképezi» ; — párja a másik népies madár, a bagoly halált jelentő sivítása. Ipolyi *Magyar mythologiá*ja (225. l.) ír a néphitről, hogy néha a halottak összesereglenek, ‚temetők közepén álló kápolnákban', melynek ‚ablakai kivilágosodnak, orgona és énekszó hallatszik', s holt pap mond misét a halottaknak.

Így válik természetessé a költő ereje s a népi képzelet elevenítő vonásai által a képzeleti tárgy is. Greguss kinyomozta, hogy a lassú léptű, folyvást visszaforduló versforma maláji eredetű ; Chamisso élt vele három költeményében, melyek kettősen festik a külvilágot és belső hangulatot. Aranynál ez is mintegy a való és képzelődés hullámzását, egymásba gyűrűzését jelzi.

Eddigi kisebb költeményeit Arany 1856-ban kiadta összegyüjtve, két kötetben. E tervet Tompa pendítette meg, még 53-ban ; kisebb verseit Arany oly kevésre nézte, hogy a régebbiek meg sem voltak nála ; sógorát kérte meg, hogy a Szalontán hagyott lapokból írja ki azokat. 55-ben maga is összeszedi az újabbakat. «Ez a gyüjtés unalmas dolog — írja Tompának (jun. 8.) ; — régibb versein az ember látja, hogy itt vagy ott foldozni, tatarozni kellene, — de röstelli vagy nem tudja.» Később is érti barátjának ellenszenvét a maga régibb versei iránt ; «én is voltam úgy sokkal». A forradalmiak természetesen elmaradtak, egyébként «a tűzbe felét elvnek addig van helye, míg nyomatva, vagy legalább könyvben nem olvassák» (57. febr. 5. Tompának). A rendezésnél szabadon járt el, «vígra szomorú — jobbra gyengébb» ezt ajánlja később Tompának. A gyüjteményt Heckenast adta ki 2000 példány-

ban; tiszteletdíja 800 pft. Akkor előfizetőket volt szokás gyüjteni; Bérczy Károly jegyezte föl a ‚pirító tény'-t, hogy «a nemzet első költőjének költeményeire mindössze 364 előfizető gyült össze». Pedig Arany dicsősége már fennen ragyogott; a műbírálat a legmagasabb példák közt emlegette műveit, így Csengery *A hőskölteményekről* írva (53), Erdélyi *Egy századnegyed* irodalmának vizsgálatában (55) azt fejtegetve, hogy «az utolsó fejlődési korszakot nem is mondhatnók bevégzettnek, ha a fölvett művészi népiesség... a költőknél már öntudatig nem volna víve; ha nem állna a korszak végén Arany János». Új gyüjteményét a legkitünőbb kritikusok fejtegetik, s *Toldi estéje* után most e gyüjteményre megnyílik előtte az első hely költészetünkben.

Greguss a forradalom óta csak két íróra meri alkalmazni a *művész* nevet, Aranyra és Keményre, de «a szép tartalmat szép alakban mint teljes egységet valóban csak Aranynál tapasztalni» *(Általános észrevételek legujabb irodalmunk körül)*. A kisebb költeményekről szóló tanulmányában abból indul ki: «Vétene, ki Aranyra nem a legmagasb mértéket alkalmazná.» Vele szemben a bírálat magyarázattá változik, mondja. Mintha Petőfi-bírálatának tévedését akarná jóvá tenni, oly elismerő és lelkes. Kiemeli Arany műveinek benső összhangját, a biztos szerkezetet, a költő ízlése mellett nagy műveltségét, érzéseinek mélysége mellett tárgyilagosságát, sokoldalúságával együtt; rámutat epikai munkáinak lyrai átszőttségére, szakítására a szónoki irálylyal. Kivált a balladák bilincselik le, s fejtegetésök első csirája a balladáról s külön Arany balladáiról írt nagy könyvének. Bérczy Károly a költő lelkébe igyekszik bevilágítani munkáin át, s szoros kapcsulatukba a kor szellemével; másrészt azt fejtegeti, hogy Aranynál népies *annyit* jelent, mint *magyar. Arany és a népiesség* czímen közli fejtegetéseit Salamon Ferencz is; szemében Arany jellemzésére a «*népiesség*» nevezet üres szó, mert ő sem több, sem kevesebb, mint valódi költő, ki «zárkövét képezi lyrai költészetünknek — elérte a tökély legmagasabb fokát»; «az itész nevetségessé válik, ha őt akarja tanítani, neki Aranytól tanulnia kell». Czikkei nyomán újra kigyúlt a harcz a ‚népies' körül; Greguss *Eszmecseréje* is elismerte, hogy Arany kisebb költeményeinek túlnyomó része nem népies, s e szó nem talál Arany egész pályájára, főkép azon sekély értelemben nem, mint használni szokás. Egy újabb czikk-sorozatban Salamon külön a kisebb elbeszélő költeményeket fejtegeti. Erdélyi a tanulmányt emeli ki Aranynál, érzelmeiben a mélységet, s a művészi formát; költői nyelvét, rímgazdagságát tökéletesnek vallja. Sok apró gáncsa mellett is magasabb fokon látja elődeinél, másrészt szemében «ő az újabb magyar lyra azon képviselője, kiben határozottan kivehető már a sokak által előkészített irodalom kezdete». Arany minderre azt találta, hogy «a tömjénfüst is fojtós»; a diadal feszélyezte Tompával s verselgető tanár társaival szemben; önkritikáját pedig nem enyhítette: «nekem nem az a bajom, hogy sokat tartok magamról, hanem hogy minden dícsériádák daczára... nem tudom bálványozni kedves szüleményeimet». (Tompának, jun. 25. és ‚a szünnapok elsőjén'.)

A gyüjteménynek minden irányban nagy sikere volt; Arany elfoglalta az irodalomban az őt megillető helyet. A kiadás 59. őszére elfogyott. Szalonta megfesttette nagy fia arczképét Barabás Miklóssal, s tanácstermében helyezte el. Toldy Ferencz pedig 57-ben kiadott *Kézikönyvével* belefoglalja őt a magyar irodalom történetébe; bár fájlalja, hogy a Kisfaludyak utódai «a népiest emelték a művészet fölibe», *Toldi*t halhatatlan műnek nevezi, s elismeri, hogy balladai s epikai munkáival Arany «a kor csúcsára hágott, melyen, ha a jelek nem csalnak, első rangját meg is fogja tartani». Mindezt betetőzte a Magyar Tudományos Akadémia elismerése, mely 200 aranyas nagy jutalmával 1860-ban a *Kisebb költemények*et koszorúzta meg, mert «nemcsak mélységre és lyrai alkotásra nézve elismerten első helyt állanak, hanem... elsekélyedett és teljes formahiányban szétáradó költészetünknek elsülyedéséből kiemelkedésére üdvös irányt mutatnak, midőn a népiestől csak az eszmei tartalmat s formáiból az aesthetikailag érvényest veszik át s művészileg dolgozzák fel. E mellett... a néptől ellesett s nemesített... nyelvezetökkel egy új, saját időszakot teremtettek».

NÉMA BÚ.

Halnak, halnak,
Egyre halnak,
Színe, lángja a magyarnak.
Itt is egy név,
Ott is egy név,
Hányat elvisz minden egy év.
S a ki még él,
Minden névnél
Összerezzen, búsan, árván:
Mint a néma
Lomblevél, ha
Egy-egy társa húll le sárgán.

(Márcz. 1856.)

E gyász többekért van. 1852 őszén Kerényi Frigyes és Bozzai Pál haláláról írt Tompának, felsohajtva: «... miért nem halunk meg mindnyájan!» — 53-ban Garay halt meg; benne régi jó barátot vesztett; Garay verset adott *A nép barátjá*ba, s nála lakott Arany Pesten, 49-ben mint ministeri fogalmazó. 50-ben, midőn Garay megvakult és nyomorba jutott, Arany gyüjtést kezdett számára Szalontán, azok körében, «kik gyönyörködtetek a virágokban, melyeket a költő pályája tövisei közül szedett». Halálakor diákjai Kőrösön gyüjtöttek az árvák számára, s a költő azt írta róla Tisza Domokosnak: «Ő korának hű képviselője a magyar köl-

tészetben, lantja nem egy keblet gyujta honfiui érzésre.» Versben még sem gyászolta el; mint Egressynek írja: «Én csak bizonyos objectiv állapotban tudom kezelni az érzelmeket. Hol valami engem közelről, mélyen sebez, ott hallgatok.» Így érzett Vörösmarty halálakor is (1855. nov. 19.). «Várom — írja Tompának, — hol szólal meg egy méltó lant a nagy halott felett... Talán ez sem szabad? Én magam nem tudok írni. Sokkal jobban tisztelem Vörösmartyt, hogysem középszerű tirádákkal s jeremiádokkal szentségtelenítsem sírját.» Sógorának is így ír: «Hallgassunk: nagyobb a fájdalom, mintsem czifra szavakba önthetnők!» — s arra buzdítja, karolja fel a Vörösmarty árvái javára Deák által megkezdett nemzeti gyüjtést. E meg nem írt költemények törnek ki e sohajban; azért a czíme *Néma bú*. Csak évek multán adta ki, egy új gyász idején, gróf Teleki László halálakor, 1861-ben, a *Szépirodalmi Figyelő*ben, mely Teleki halálát e két gyászkeretes sorral jelentette: Teleki László meghalt. — Teleki László nem hal meg soha

MIRZA SHAFFYBÓL.

(Bodenstedt.)

I.

ZULEIKÁHOZ.

Ha nézem gyönge lábadat,
Nem foghatom meg, oh kedves leány,
Hogy' birja ennyi bájodat!

Ha nézem apró kezedet,
Nem foghatom meg, oh kedves leány,
Hogy' vághat ily szörnyű sebet!

Ha nézem rózsa-ajakad,
Nem foghatom meg, oh kedves leány,
Hogy egy kis csókot megtagad!

Ha nézem két okos szemed,
Nem foghatom meg, oh kedves leány,
Hogy' kétli még szerelmemet?

Nézz rám! ne légy oly mostoha!
Hőbben szivemnél érted, oh leány,
Egy emberszív se' vér soha!

Hasson meg e szerelmi dal,
Szebben szerelmet nálam, oh leány,
Neked egy emberajk se vall!

II.

Kertjében a kis fülmile
Fejét búsan ereszti le:
Mi haszna, mond, szép énekem?
Az édes hang mit ér nekem,
Ha szürke tollaim helyett
Nem a rózsa szép színe fed!

Virágágyán a rózsa sír:
Az élet rám mi becscsel bír?
Mit nékem a szín, illatár,
Királyilag pompás szirom,
Ha e silány fakó madár
Ének-varázsát nem birom!

«Hagyjátok a pört és panaszt»
Dönté el Mirza-Shaffy azt:
«Te rózsa, illatos ruháddal,
Te fülmile, szép hangu száddal,
Ti bájos színek, zöngzetek:
Dalomban egyesüljetek.»

III.

Hol a költő a végtelenbe vész,
Könyvét, tanácslom, tedd le hirtelen:
Mit meg nem ért a józan emberész,
Hiányzik abban egy, — az értelem.

(1856.)

E néven keleti színezetű szerelmi és bordalok jelentek meg németül (1850), nagy feltünést keltve. E három verset Jolowitz keleti anthologiája (honnan Arany forditotta) a perzsa költők közt közli, s azt írja szerzőjükről: «Lebt in Tiflis». Csak később derült ki, hogy ez álnéven Bodenstedt saját költeményeit adta ki.

IRJAK? NE IRJAK?

I.

Irjak? ne irjak? egyre számolom
Határozatlan az öt ujjomon.
Nem írni, vétek; irni, kész harag . . .
De mikor Bikficz is verset farag!
Eh, félre tőlem együgyű szerénység!
Máshol megy az: itt *minden* a legénység;
Szerény koldúsnak táskája üres;
Ki mer, nyer, és talál az, ki keres.

Nincs szebb dolog, mint az őszinteség;
Elrejtett gyertya mi haszonra ég?
Vagy, például, mit érne a tojás,
Ha nem kiáltná a tyúk: „kotkodás!"
Czégér fityeg hol a kancsó kerülget,
Czégér ne'kűl a jó bor is elülhet,
Kivált az érdem olcsó vakbora, —
Nehezen akad erre czimbora.

A nagy Simon (ki nem isméri őt!)
Az ál szerénységből szépen kinőtt.
Ő az, kitől (bizony már jó minap)
Egy hirdetést hoz valamennyi lap:
Hogy ő az apja lelkinek se vár
(Nem oly bolond ő mint Shakespeár')
Elismerésre, költői babérra,
Halál után egy foghagymát sem ér a;
Patkó se' kell, ha már nem él, a lónak,
S jobb egy veréb ma, mint egy túzok holnap:
Ismerje meg hát a világ jelenben
És bálványozza lángeszét; különben . . .

No, mások ezt más útakon teszik,
S mindegy az út, ha összeérkezik.
Ezt elragadja „villám képzelet"
És hordja fenn „a csillagok felett";
Azé „miként sas" röptiben merész,
Felhőt eszik, s bátran a napba néz;
Sok a babért fitymálja, megveti
Mint gyermek a babot: „kell is neki!"
Míg más, ki páva tollakkal ragyog,
Fennyen kiáltoz: „én költő vagyok!"
Némelyik „pálma", ezt ő mondja, ő;
Már most is óriás . . . hát még ha nő!
A másik így zár minden éneket:
„Lesz oly idő még, mely megemleget! . . ."

II.

Hogyan? nem írni most? letenni tollamat,
Midőn, ha nem csordúl, csöppen egy kis kamat?
Midőn az olvasó már-már olvasni kezd,
S talán még rá is áll, ha mondom: vedd meg ezt!
Hálá az égnek! ím, lendűl a könyv-ipar:
Iró, ha kurta is, lesz néki, ha kapar;
Az űzlet új, hanem elég böcsűletes,
A czikk olcsó ugyan, de kél, bár szemetes;
Aztán, szó a mi szó, nekünk sem sokba áll,
Oly könnyen *termelünk*, mint a ki úgy . . . talál;
Mint a kosárkötő, s a még olcsóbb koma . . .
De hisz oly régi már s kopott ez adoma.

Minden kezdet nehéz. Nálunk kivált soká
Lőn, míg a házalást a Múzsa megszoká:
Hogy mint tirol leány, ajtón ablakon át
Unszolja készletét s mindig kész mosolyát.
Mert a kereskedést — ha tiszta, ha vegyes —
Fitymálva nézte a fönhéjazó begyes;
A legtisztábbik is, gondolta, nehezen
Ha nem hagy olykor egy kis piszkot a kezen.
Nem volt inyére a hétköznapi modor,
Virágillat helyen nem a *lucri odor;*
Üzér, ügyér, hajhász, csőd, firma, company,
Ily szókat ő ki sem birt volna mondani.
Nagyon rátarti volt: fen-ült a glórián,
Övedzve néha mint karcsú görög leány,
Vagy olykor mint a Seine partjárul egy najád,
Vagy szőke Rajna-szűz, ontá arany haját.
Idegen volt, de szép, a szép „Xenidion",
S nem árulá kecsét . . . leszállitott dijon! . . .

III.

Irjak? ne irjak? . . . Egy istencsapás :
Szólnom kisebbség, bűn a hallgatás.
Mert kinek arcza van, és háta ép,
Ily had közé bizony átallva lép,
Kivált ha nincs is méltó fegyvere,
(Mit ér a szó, hol ostor kellene!)
S a közmondás hamar fejére gyűl :
„Ki, úgymond, e' s ama közé vegyűl . . ."
De mikor a czivódás tére szent!
Patkóiktól még az oltár se' ment!
Fut a kilencz szűz, döng a két halom!
Ocsmány ölkölharcz az irodalom!
E szentegyházbul ostorral sem árt
Kiűzni alkuszt és galamb-kufárt.

„Vitatkozás az elmét növeli",
Koczódni kissé, ez is emberi,
S az író, hogyha másnál *emberebb*,
Bizonyos pontig jól áll a szerep :
Míg tárogatva zeng a csatadal,
Lovagkeztyűben foly a viadal,
S borítja bár az arczot vas lemez,
Hiszszük, nemes vonásokat fedez.
Így tört minap láncsát Kazinczy, Bajza,
Így fedte Kölcseyt Achilles pajzsa ;
S ha olykor közbe szólt a szenvedély,
Ha nem mindig volt más az ügy s személy :
Nem kofanyelven hallá a közönség :
Az, és philippica . . . van ám különbség.

Való, hogy a személyes galibát
Az ügygyel összevétni nagy hibád :
De mit teszesz, ha egy masült zseni
Arczodba körmöl és fogát feni?
Ha rosz poéta és rosz költemény —
Apa s fiú — ugyanazon személy,
Mert, mint a tigris védi kölykeit,
Úgy védi a papa szülötteit?
Ilyenkor nagy baj a határvonás :
— De egy epigram' még se' záptojás! . . .
(1856.)

A költő ráírta a kéziratra : «*Három szatirácska;*» — az irodalmi állapotok fonákságai ellen, mint a *Vojtina-levelek*, a *Poétai recept*, *A kis Pokol*. Az első az irodalomba tolakodó önhittségről szól ; 53-ban gúnynyal írta sógorának, hogy a *Délibáb* elve : «. . . tüskét, bogarat, akármit, csak sok legyen!» s «hogy senki sem oly gyenge közöttünk, hogy az irodalom nélkülözhetné». — A második nem ok nélkül szól a toll letevéséről ; 55. júl. 1. írta Szász Károlynak resignáltan : «. . . én már csak publicum vagyok». A ‚leszállított díj' Tompa panaszára czéloz, hogy ‚még a foldozó varga is könnyebben túladhat portékáján, mint a magyar költő a maga versein s hogy az ő első kötetét «a *Martius*-áruló fiúk hordozták . . . az utczán és kávéházakban s iszonyúan kötögették 20 krért». (Kiadatlan levél.) — Az irodalmi vitatkozás elfajulását rég kárhoztatta Arany (Tompához, 53. júl. 11.), kifakadva a miatt, ‚mily hang uralkodik a lángeszeknél.'

SZONDI KÉT APRÓDJA.

Felhőbe hanyatlott a drégeli rom,
Rá visszasüt a nap, ádáz tusa napja ;
Szemközt vele nyájas, szép zöld hegy-orom,
Tetején lobogós hadi kopja.

Két ifiu térdel, kezökben a lant,
A kopja tövén, mintha volna feszűlet.
Zsibongva hadával a völgyben alant
Ali győzelem-ünnepet űlet.

‚Mért nem jön a Szondi két dalnoka, mért?
Bülbül szavu rózsák két mennyei bokra?
Hadd fűzne dalokból gyöngysorba füzért,
Odaillőt egy huri nyakra!'

«Ott zöldel az ormó, fenn zöldel a hant
Zászlós kopiával a gyaur basa sirján :
Ott térdel a gyöngypár, kezében a lant,
És pengeti, pengeti, sirván :»

. . . S hogy feljöve Márton, az oroszi pap,
Kevély üzenettel a bősz Ali küldte :
Add meg kegyelemre, jó Szondi, magad!
Meg nem marad itt anyaszülte.

«Szép úrfiak! immár e puszta halom,
E kopja tövén nincs mér' zengeni többet :
Jertek velem, ottlenn áll nagy vigalom,
Odalenn vár mézizü sörbet. —»

Mondjad neki, Márton, im ezt felelem :
Kegyelmet uradtól nem vár soha Szondi,
Jézussa kezében kész a kegyelem :
Egyenest oda fog folyamodni.

«Serbet, füge, pálma, sok déli gyümölcs,
Mit csak terem a nagy szultán birodalma,
Jó illatu fűszer, és drága kenőcs . . .
Ali győzelem-ünnepe van ma!»

Hadd zúgjon az álgyu! pogány Ali mond,
És pattog a bomba, és röpked a gránát ;
Minden tüzes ördög népet, falat ont :
Töri Drégel sziklai várát.

«Szép úrfiak! a nap nyugovóra hajolt,
Immár födi vállát bíbor szinü kaftán,
Szél zendül az erdőn, — ott leskel a hold :
Idekinn hideg éj sziszeg aztán!»

A vár piaczára ezüstöt, aranyt,
Sok nagybecsü marhát máglyába kihordat ;
Harczos paripái nyihognak alant :
Szügyeikben tőrt keze forgat.

«Aztán — no, hisz úgy volt! aztán elesett!
Zászlós kopiával hős Ali temette ;
Itt nyugszik a halmon, — rövid az eset — ;
Zengjétek Alit ma helyette!»

Két dalnoka is volt, két árva fiú :
Öltözteti czifrán bársonyba puhába :
Nem hagyta cselédit — ezért öli bú —
Vele halni meg, ócska ruhába'!

«S küldött Alihoz . . . Ali dús, Ali jó ;
Lány-arczotok' a nap meg nem süti nála ;
Sátrában alusztok, a széltül is ó :
Fiaim, hozzá köt a hála!»

Hogy vítt ezerekkel! hogy vítt egyedül!
Mint bástya, feszült meg romlott torony alján :
Jó kardja előtt a had rendre ledül,
Kelevéze ragyog vala balján.

«*Rusztem* maga volt ő! . . . s hogy harczola még,
Bár álgyugolyótul megtört ina, térde!
Én láttam e harczot! . . . Azonban, elég :
Ali majd haragunni fog érte.»

Mint hulla a hulla! veszett a pogány,
Kő módra befolyván a hegy menedékét :
Ő álla halála vérmosta fokán,
Diadallal várta be végét.

«Eh! vége mikor lesz? kifogytok-e már
Dícséretiből az otromba gyaurnak?
Eb a hite kölykei! vesszeje vár
És börtöne kész Ali úrnak.»

Apadjon el a szem, mely czélba vevé,
Száradjon el a kar, mely őt lefejezte ;
Irgalmad, oh Isten, ne légyen övé,
Ki miatt lőn ily kora veszte!

(Jun. 1856.)

Minden vonás tanulmányon alapszik, melynek Tinódi éneke, Buday *Polgári lexicon*-a és Szalay történelme voltak forrásai. Szondyról Tinódi óta sem feledkezett meg a magyar költészet ; Kölcsey a hős eszményképe gyanánt említi *Zrinyi dalában;* Czuczor, Erdélyi balladát írtak róla. Aranynál kihallatszik valami Tinódi ódon nyelvéből (régies szóalakok, szóhasználat : marha = vagyon értelmében), a mi illik az énekes apródok ajkára. Zlinszky Aladár megfigyelte, hogy mindegyik költő más mozzanatnál ragadja meg az eseményt ; Czuczor a legelején : «Mily had kel a drégeli völgyön elé?» — Erdélyi középütt : ‚Másé már a mező, csak a vár Szondyé' ; Arany ott veszi fel, a hol Erdélyi abbahagyta ; a mely képpel Erdélyi befejezi versét, azzal nyitja meg ő a magáét. E kép keretében táru

fel minden: az apródok énekében elevenül meg Szondy hősisége. Greguss előbb ‚regekép'-nek nézte, később rájött, hogy voltakép két ballada is van egybe szőve: a hős sorsa, s az apródoké, ‚egyik tulnyomóan epikus, a másik lyrikus, drámain összefonva, ritka művészettel' — irja Szász Károly. — Arany kétszer belefogott e balladába, míg harmadjára mai szerkezetében megnyugodott. Az elsőben Szondi maga szólal meg, s az események sorjában peregtek volna:

SZONDI.

«Beborult a csillagos ég felettünk,
Uram isten! védd a hazát helyettünk;
Vérünk áldozása,
Életünk fogyása
Hogy ne essék hiába:
Oh, ne engedd, uram isten!
Jutni pogány igába.»

Szondi vitéz szomorkodik szivében;
Töri török Drégel várát keményen;
Basa büszkén járat:
Adja fel a várat
Kegyelemért, cserébe.
«Kegyelem az istennél van:
Folyamodom elébe!

«Hadakozó vitéz népem mind kevés,
Fogy az ember, szaporodik a törés;
Minden katonámra
Egy-egy kapu tárva
Dőledező falamon:
De azért mi nem megyünk ki,
Itt halunk meg a romon.»

Hallja Márton, Oroszfalu pásztora,
Kezeinél az úri szent vacsora . . .
. . . . . .

A második töredék címe: *A két apród.*

Szondi vitéz harczolt lelkesen,
Drégel alatt nyugszik csöndesen;
Sírja felett kopján gyász lobogó, koszorú
Kopja tövén két szép ifiú.
. . . . . .

Ez már a kidolgozott mű csirája. A kész költeményben Arany csak visszatekint az eseményekre, mint a nap a drégeli oromra, s mint ez az árnyat, megnőteti a körvonalakat. Szondi hősisége, jósága, hűsége mind hatásában nyilvánul a két apródban, kikben megújul lelke. A mint nagyságát zengik, hívekké és bátrakká válnak maguk is, s ép úgy daczolnak ellenségeivel, mint ő. Elragadtatott énekük valóságos ballada a hős küzdelméről, mely szinte tovább foly köztük s Ali küldötte közt. «A hűség és hősiesség balladája ez — mondja Gyulai, — két jelenet egymáshoz fűzve, egymást emelve, két lélekállapot egymást teremtve és magyarázva.» Ép ily szemléltetőn festi a török világot a küldött szavaiban, szokásaiban, képeiben; talán a világirodalomban sincs párja annak, mennyire saját nyelvén szólaltat meg egy idegen alakot, saját természete szerint ez idegen nyelvet. A természet képei is emelik a hangulatot. A visszasütő nap megaranyozza az omladékot és a hős sírját, a hold halványan világítja meg a völgyben zsibongó tábort, hogy aztán mindent elnyeljen az éj homálya, csak Szondi dicsőségét nem. E hősi küzdelem, a dicső halál közelebbről a szabadságharcz küzdelmeire emlékeztet. «A honvéd hősiessége nem elevenedett-e föl Szondi halálában, a ki még harczol, bár ágyúgolyótól megtört ina, térde?» — kérdi Gyulai. Az énekesek hangjával mintegy összefolyik az Aranyé.

NÉPDALOK.

SÍRVA JÖN A MAGYAR NÓTA VILÁGRA . . .

Sírva jön a magyar nóta világra,
Bánatos a magyar ember világa.
Mit keseregsz, atyámfia, rokonság?
Ez az egész merő élet bolondság.

Duna vize lefelé foly, nem vissza,
Régi baját magyar ember eliszsza!
Azt miveli széles-magas kedvében,
Majd megszakad belé a szív keblében!

ELESETT A RIGÓ LOVAM PATKÓJA . . .

Elesett a Rigó lovam patkója,
Jeges az út, majd kicsúszik alóla,
Fölveretem orosházi kovácsnál, —
Ej no! hiszen több is veszett Mohácsnál!

Volt nekem egy rigószőrü paripám,
Eladatta a szegedi kapitány,
Ott se voltam az áldomás-ivásnál, —
Ej no! hiszen több is veszett Mohácsnál!

Volt nekem egy fehér házam, leégett;
A telekem, azt se tudom, kié lett;
Be van irva vásárhelyi tanácsnál, —
Ej no! hiszen több is veszett Mohácsnál!

Volt szeretőm, esztendeig sirattam,
Az nekem a mindennapi halottam,
Most is megvan az a gonosz, de másnál, —
Ej no! hiszen több is veszett Mohácsnál!

(1856.)

E két dalt Egresy Sámuel kértére irta, «a ki földesúr e tájon», «szövegül az általa componált zenére», mint sógorának írja Füredy énekelte azokat, később Tamásy, a ki a másodiknak refrain ét az utolsó stropha végén fütyülni szokta.

A HEGEDŰ SZÁRAZ FÁJA . . .

A hegedű száraz fája,
Beh szomorú a nótája!
Úgy meg sí-rí, úgy kesereg,
Talán a könnye is pereg.

A hegedű bús nótája,
Magyar ember múlat nála:
Úgy meg danol, tánczol, vigad,
Hogy a szive majd megszakad.

(Nov. 1856.)

Arany maga rt hozzá zenét. *Arany János dalai.* Pest, 1884.

PÁZMÁN LOVAG.

Víg ballada.

I.

Vára öblös teremében
Jár alá s fel bajnok Pázmán,
Lépteit majd csillapitja,
Majd megindul szaporázván;
Lába, szíve, egyre tombol,
Visszadöng a tölgyfa padló:
Udvaron áll, kész nyeregben,
Nyihog, prüszköl, fú a vad ló.

«Hova férjem? édes férjem?
Ily korán? ily éhgyomorral?
Panni! Gunda! hol maradtok?
Egy, kettő, a mézes borral!
Menten itt lesz, (boldog Isten!
Még hajamba' nem volt fésű) —
Ha egy perczig vár kegyelmed,
Lesz kalácsom, új sütésű.»

Hallja Pázmán, elfordúlva,
Háza zengő fülmiléjét ;
Csak pirosló füle látszik,
Az mutatja szenvedélyét ;
Feje búbján holdvilág van,
Melyet ércz-sisakkal föd be ;
Nem felel, csak egyszer-kétszer
Kiköhent az őszi ködbe.

«Rosz idő van, édes apjok!
Nem tanácslom . . . hűs a reggel»
Mond az urhölgy, és befordul
S visszatér nagy köpönyeggel ;
Várva, félve, tűrve, kérve
Áll mögötte, hogy feladja :
De boszúsan tiltja hátrább
Könyökének mozdulatja.

«Mire véljem, drága férjem?
Honnan e rosz kedve már ma?
Nem alutt jól? rosszul ébredt?
Kénye ellen volt a párna?
Én vetem fel, két kezemmel,
Én puhítom minden este —»
Szól, s mint harmat gyenge fűvön,
Remeg a szép asszony teste.

Indul Pázmán, meg se' állván
Könnyes szemnek, rezgő szónak ;
De nem mindjárt leli nyitját
(Sarka felől) az ajtónak.
Néz utána egy-két perczig
Szegény ifju asszony, Éva :
Úgy nevetne! s úgy meg-sír, hogy!
Soha, soha ilyen tréfa.

Mikor aztán a küszöbnél
Azt se' mondja : Isten áldjon,
Vas kezére omlik a nő,
Csókkal hinti, hogy megálljon.
De az, fogja, visszadobja,
Egyet mordul : «vissza, kígyó!»
Ráfordítja a nagy kulcsot
S öve mellé szúrja : «így jó!»

II.

Visegrádon a király van heverő sorral,
Nem komoly tanácsot űl, nem hadi cselt forral,
Nincsenek is ma körötte nagyszakállú vének :
De van öröm, hejjehuja, táncz, muzsika, ének.

Odamene jó lovag, bús-haragos Pázmány,
Lépte alatt nyög a föld, csikorog a márvány.
«Ki dörömböl? ki csörömpöl?» — «Ismeri fölsége :
Kinek az a jó bora volt, s nyalka felesége.»

«Nosza hamar a bolond! ülj le ide, Rikkancs!
— Gondolom én, mi a baj, hol töri a bakkancs —
Légy te király, én pedig egyszerü kiséret :
Mit te kiadsz, itt a szavam, álljon az itélet!»

Összeszedi a bolond sete-suta képét,
Úgy üli meg a király aranyos karszékét. —
Odakünn az öreg, ha ki útját állja,
Kilencz szobán keresztül döfi, taszigálja.

Megkövetem a király fölséges személyét :
Nagy harag és nagy panasz nyomja szivem mélyét ;
Nem vagyok én boros ember — bor nekem a bánat!
Megkövetem, ha szabadabb szóra nyitom számat.

Jöttek, uram, udvarodtól, ifiú legények — —
«Mi dolog ez? s ide haza maradtak a vének?»
Nem az a baj, uram király, más nekem a gondom :
Odajöttek vadászni, fiatalok, mondom — —

«Vadasodat megrohanák? tilalomba törtek?»
Dehogy uram! annyi van ott, vigye el az ördög,
Annyi a vad erdeimen, se szeri, se száma —
De, ha szóhoz nem jutok, nem lesz vége márma.

Este magyar lakomán szívet melegíténk,
A királyért, hazáért, poharat üríténk —
«Teleitták magukat? összeverekedtek?»
Dehogy itták, dehogy itták! szépen lefeküdtek.

Reggel, uram, indulnak, köszönik a szállást —
«S nem fizetik, úgy-e bizony, a vacsorát, hálást?»
Beste kura fi . . . . zetésért látni a vendéget!
Magyar ember nem teszi azt, tudja-e fölséged!

Reggel, uram, valamennyi útnak ered szépen,
De az egyik visszaoson — ez a bajom épen —
Azt az egyet, uram király, a radnai Szűzre!
Megölöm, — ha ma jutok is a gyehenna-tűzre.

«Nagyon illő a panasz, jó lovagom, Pázmán ;
Ilyen eset még nem esett magyar ember házán :
Útnak ered a vendég, visszaosont egyik ;
Azt az egyet megölöd : nagyon helyes eddig.»

Átkozom is! . . . Nem vagyok én se bolond, se részeg:
Hogy valaki jő-megy, azér' gyilkosa nem lészek ;
De mikor a küszöbön állt feleségem, Éva . . .
Ezer átok! megölöm, megölöm azt, még ma!

«Nagyon okos a beszéd, jó lovagom, Pázmán ;
Hiba lenne, ha valahogy félre magyaráznám :
Feleséged a folyosón — vagy küszöbön álla :
Pedig, ugy-e, ritka eset volt ez eset nála?»

Gyilkolom is! . . . Uram király, értse meg a szómat!
Elrabolá földi kincsem' és mennybeli jómat ;
Megcsókolta — úgy segéljen! — szemeim láttára ;
Hej, hogy elébb nem tudék kapni paripára!

«Fejedelmi hitemre! — és a hit nem szellő —
Meglakol a vakmerő, a semmire kellő!
Tegyen a kar igazságot! víjon veled szembe!
Hogy is hívják? a neve nem jut már eszembe.»

A nevét . . . azaz hogy . . azt nem tudom épen!
De talán meglelem felséged körében. —
Ez az, uram! itt van, uram : kutya egye máját!
— S kimutatá a lovag . . . magyarok királyát.

III.

Gyűl Visegrád kandi népe,
Férfi és nő, agg és gyermek :
Valami lesz a vár alján,
Hogy sorompót, sátort vernek ;
A poroszlók ütlegéért
Nem adják e mai látást ;
Otthon macska űl a padkán,
Ütheti a kő a rántást!

Kapu kordul, szárnya fordul,
Lobog a toll, a kürt harsan :
Jó vitézek, harczra készek,
Mind lejőnek, gyűlve gyorsan.
Zárt sisakkal két levente
Olyan, mint a kéményseprő :
Ujjal mutat rá a gyermek,
Ölbe sír az aprócseprő.

«Félre, félre! . . . pálya mérve!
Fék szorosan! láncsa szögbe!
Jól vigyázz... fuss!» — Futnak aztán,
Dobog a föld, mintha nyögne ;
Fogy a térség, nő az ember,
Paizs, dárda összeroppan :
Hátracsuklik a jó Pázmán,
S úgy leszáll, hogy szinte puffan.

«Talpra, bajnok! semmi, semmi :
Túl ugortál a veszélyen —»
Szól amaz, felütve siskát ;
A király az : éljen! éljen! —
«Éljen!» mondaná a harczfi
A mint szeme könybe lábog,
De szavak helyt vére buggyan
S vérrel együtt három zápfog.

«Isten engem!» a király mond,
«Nem akartam, jó levente ;
Három ily fog! aranyt érő!
És még birta volna, nemde?
Három ily fog! úgy sajnálom,
Nem mondhatom ki eléggé :
Jó szerencse, ha ezúttal
Közte nincs a bölcseségé.

,De hogy, íme, jó tanácscsal
Fűszerezzem e kis tréfát :
Másszor űlj honn, ha bajod nincs,
És becsüld meg jobban Évát.»
Így a fölség ; de tanácshoz
Kalácsban se' lett adósa :
Három fogért három falu
Lőn a díj : Som, Somogy, Pósa.

Vígan koczog haza Pázmán,
Tarsolyában kutyabőre ;
Ám szekérrel asszonyához
Vásárfia ment előre.
Kérdi Éva, ezt is, azt is,
— Úgy jő neki, mint egy álom —
De a férje mind ezt hajtja :
«Tartsa Isten jó királyom!»

(Decz. 1856.)

Versei kézipéldányába a költő bejegyezte : «A király I. Károly ; a tárgy lényegében történeti.» Forrására Tolnai Vilmos Szalay Lászlónak egy jegyzetében akadt rá : «Apáink . . . szerették emlegetni, hogy Károly 1319-ben Pázmán Istvánnak, . . . mivel a hadi-

játékban három fogát kiugrasztotta a királyi gerely, három falut, Pósát, Somogyot és Somot adományul adta.» (II. 172. l.) Budai azt is tudja, hogy e három falu Bihar megyében van. Innen a név, a bajvívás, a három fog és három falu. A fura mérkőzést a költő komikai mesével toldta ki; a királynak nincs neve, mint a mesékben; az olvasó így a fiatal Mátyást gyanítja benne, a hagyományos tréfaszerzőt. A szerelemféltő koros férj duló-fuló ingerültsége, kongó pathosa tüstént nevetségessé válik, a mint az ajtó nyitját nem találja; még nevetségesebb a második jelenetben, a hol a parlagi lovag az udvari bolondot nézi királynak s előtte magát a királyt vádolja be; a rhythmusból itt kihallatszik a tréfás ifjak fojtott kaczagása; e részt Szász «a leghumorosabb vígjátéki jelenésnek» mondotta. Gyulai szemében is «a féltékeny férj, a mint a királyt helyettesítő udvari bolond félbeszakításai miatt mind jobban belezavarodik panasza előadásába, fölér egy egész vígjátékkal». Ép ily komikai a csúfondáros vereség, melyet még fokoz a csúffá tett lovag elégült öröme az adományon s a kezdő képpel ellentétes kedveskedése otthonn; Falstaffra emlékeztető alak, Zichy Mihály úgy is rajzolta. A költő maga is földerült e tárgyon, s a maga tréfáját is beleszőtte. Tóth Kálmán hibáztatta *Toldi estéjé*-ben, hogy az apródok a király előszobájában dévajkodnak, holott Lajos olasz illemet honosított meg; Aranyt bosszantotta ez értetlen gáncs egy *naiv* eposzszal szemben; erre vág itt vissza a kilencz szobával, melyeken Pázmán a palotában végig lökdösődik. — Pázmán akadozó szava: Beste kura fi . . . zetésért — elharapott káromkodás, melyet hirtelen másra fordít. Hamlet beszél így barátai előtt: «Nincs oly gazember széles Dániában» — «*Mint a király*, akarja mondani, de hirtelen másra csapja a beszédet,» — jegyzi meg Arany, *Hamlet*-fordítása alján. — E lélektani mozzanat tetszett neki s itt alkalmazza, a nyers beszédű kurta-nemesnél, a kinek a király előtt is kiszalad a száján egy megszokott durva szólam.

Percy gyüjteményében egész csoport ily ‚király-tréfa' van; Arany is azt írta a kéziratra: *Egy trufa*. Greguss mellőzi magyarázataiban, mert elmélete nem ösmer víg balladát, pedig angolban is ilyen *A dióbarna lány* . . . a *Szép Ellinor*ról szóló, s Lévay fordításai közt is sok. A mi népballadáink közül ilyen *Pálbeli Szép Antal* esete, hol a legény terítőre fekszik, hogy a gyászhírrel odacsalja kedvesét, de jöttére felugrik és megöleli; *Molnár Anna* nyolcz változatából is derült hét. Az elmélet itt szűkebbre vonta körét, mint a költő teremtő ereje, mely folyvást új utakat tört.

BOTH BAJNOK ÖZVEGYE.

Hunyad alatt, egy kis házban,
Ült az özvegy, talpig gyászban;
Mint gyümölcs a fát, lehajtja
Nehéz gondja, gondolatja:
Neveletlen négy magzatja.

Hatalommal a rokon had
Elfoglalta birtokunkat:
Ide látszik a ház orma,
Ide barnúl régi tornya,
Ide villog a vitorla.

Mert szószóló nyelve néma,
Ótalmazó karja béna;
Sirba szállott szemünk fénye,
Az özvegynek a reménye,
Az árvának a törvénye!

«Gyertek elő — monda — gyertek
Négy apátlan árva gyermek:
Hadd szelek most a kenyérből,
Nem puhából, nem fehérből:
Csak az árvai szegényből!

Jaj! mert a ki védelmezne,
Messze van az tőlünk, messze:
Levél oda el nem juthat,
Izenő szó oda nem hat,
Követ onnan hirt nem hozhat.

Cserna vizén zúg a malom:
Más veszi a vámot azon;
Másnak zöldell a domb hátja,
Másnak a völgy selyem ágya, —
Még az Isten is megáldja!

Kérdezi majd a jövevény:
Bothi Bajnok hol van szegény?
Both elesett, a hű bajnok,
És az árvák, és az anyjok, —
Tudja isten, merre vannak!»

Hunyad alatt egy kis házban
Ül az özvegy, földig gyászban;
Mint gyümölcs a fát, lehajtja
Nehéz gondja, gondolatja:
Neveletlen négy magzatja.*

(1856.)

* Első darabja lett volna egy Hunyadi ballada-körnek, melyből azonban csak Szibinyáni Jank, V. László és Mátyás anyja készült el. Az *özvegy*, Hunyadi János édesanyja, gr. Teleki szerint; a hős származására nézve az a versió van követve, melyet gróf Teleki leghitelesbnek állapít meg. *A. J.*

Teleki azt írja: «Az egykorú írók és oklevelek egyhangúlag bizonyítják, hogy Hunyadi János nem vette eredetét valamely előkelő fényes családból.» (Teleki: *Hunyadiak kora Magyarországon* I. fej.) «Bonfin . . . atyját Budnak nevezi. Ez . . . Voik Buthi

vagy Vuk Buti . . . nevezet alatt is fordul elő.» (35. l.). «Chalkokondylasz mondja . . ., hogy a kormányzó Erdélyben született, még pedig Hunyad városában.» (57. l.). «. . . fivérén kívül voltak Hunyadinak több nővérei is.» (63. l.) «Ősei birtokos nemesek voltak», — mondja Teleki; a fiatal Hunyadi János özvegy anyjának szegénységét a vers birtokuk elfoglalásával magyarázza, a mi jó korvonás.

KAPISZTRÁN.

(A Hunyadi balladakörből.)

Fut Mohammed földön, vízen;
Védve immár a vég Nándor;
Homlokát letörli a hős
Hunyadi és Kapisztráno.

Borulának buzgó szivvel
Boldogasszony zsámolyához,
Te-Deumot, Téged-istent
Tart az ősz Hunyadi János.

Minden oszlop olyan zászlós,
Mintha mennybe szállna szárnyon;
Diadalmi dícsérettől
Dagadnak a bolthajtások.

És Kapisztrán így könyörge:
Oh, kegyes szűz, méhben áldott!
Hála néked; mert te véded
Hullámhányta hajócskádat!

Mert karomba vén koromba
Küldsz erőt és gyorsaságot:
Paizsodnak fénye előtt
Porba hulltak a pogányok.

Oh, fedezzed a keresztet,
Hogyha már én sirba szállok;
Végső harczom megharczoltam,
Nincs több hátra e világon. —

Ám leoldja olvasóját
Hunyadi vitéz, a jámbor;
Fon füzérbe, koszorúba,
Szép könyörgést, szép virágot.

S mind' ezt mondja, míg levonja
Olvasóján a gyémántot:
«Védjed Isten a magyar hont,
És te szent Szűz, méhben áldott.»

És midőn a rózsát vonja — —
. . . . . .

(Több nincs. — 1855 körül.)

A hálaadás rajza a nándorfehérvári győzelem után. A ballada-körből maga a viadal sem hiányzott volna; Thuróczyban a költő megjelölte az erre vonatkozó helyeket, más könyvekből is jegyezgetett ki hozzá adatokat. A Tedeumot Szalay előbb, a krusóczi győzelem után említi; mikor Hunyadi «dandárait Nándorfehérvárra vitte, hol Téged Istent énekeltetett a seregek urához».

Négyesy megjegyzi, hogy a költő az előhangban, *Hunyadi csillagá*ban is közeledett a spanyol formához, itt «egyenesen a spanyol asszonánczot alkalmazza, de betűrímmel erősítve a rhythmust». (Jubileumi füzet. 30. l.)

A WALESI BÁRDOK.

Edwárd király, angol király
Léptet fakó lován:
Hadd látom, úgymond, mennyit ér
A welszi tartomány.

Van-e ott folyó és földje jó?
Legelőin fű kövér?
Használt-e a megöntözés:
A pártos honfivér?

S a nép, az istenadta nép,
Ha oly boldog-e rajt'
Mint akarom, s mint a barom,
Melyet igába hajt?

Felség! valóban koronád
Legszebb gyémántja Welsz:
Földet, folyót, legelni jót,
Hegy-völgyet benne lelsz.

S a nép, az istenadta nép
Oly boldog rajta, Sire!
Kunyhói mind hallgatva, mint
Megannyi puszta sir. —

Edwárd király, angol király
Léptet fakó lován:
Körötte csend a merre ment,
És néma tartomány.

Montgomery a vár neve,
Hol aznap este szállt;
Montgomery, a vár ura,
Vendégli a királyt.

Vadat és halat, s mi jó falat
Szem-szájnak ingere,
Sürgő csoport, száz szolga hord,
Hogy nézni is tereh:

S mind, a miket e szép sziget
Ételt-italt terem;
S mind, a mi bor pezsegve forr
Túl messzi tengeren.

Ti urak, ti urak! hát senkisem
Koczczint értem pohárt?
Ti urak, ti urak! . . . ti welsz ebek!
Ne éljen Eduárd?

Vadat és halat, s mi az ég alatt
Szem-szájnak kellemes,
Azt látok én : de ördög itt
Belül minden nemes.

Ti urak, ti urak, hitvány ebek!
Ne éljen Eduárd?
Hol van, ki zengje tetteim —
Elő egy welszi bárd!

Egymásra néz a sok vitéz,
A vendég welsz urak ;
Orczáikon, mint félelem,
Sápadt el a harag.

Szó bennszakad, hang fennakad,
Lehellet megszegik. —
Ajtó megől fehér galamb,
Ősz bárd emelkedik.

Itt van, király, ki tetteidet
Elzengi, mond az ag ;
S fegyver csörög, haló hörög,
A mint húrjába csap.

«Fegyver csörög, haló hörög,
A nap vértóba száll,
Vérszagra gyűl az éji vad :
Te tetted ezt, király!

Levágva népünk ezrei,
Halomba, mint kereszt,
Hogy sírva tallóz a ki él :
Király, te tetted ezt!»

Máglyára! el! igen kemény —
Parancsol Eduárd —
Ha! lágyabb ének kell nekünk ;
S belép egy ifju bárd.

«Ah! lágyan kél az esti szél
Milford-öböl felé ;
Szüzek siralma, özvegyek
Panasza nyög belé.

Ne szűlj rabot, te szűz! anya
Ne szoptass csecsemőt! . . .»
S int a király. S elérte még
A máglyára menőt.

De vakmerőn s hivatlanúl
Előáll harmadik ;
Kobzán a dal magára vall,
Ez íge hallatik :

«Elhullt csatában a derék —
No halld meg, Eduárd :
Neved ki dicscsel ejtené,
Nem él oly welszi bárd.

«Emléke sír a lanton még —
No halld meg, Eduárd :
Átok fejedre minden dal,
Melyet zeng welszi bárd.»

Meglátom én! — S parancsot ád
Király rettenetest :
Máglyára, ki ellenszegűl,
Minden welsz énekest!

Szolgái szétszáguldanak,
Ország-szerin, tova.
Montgomeryben így esett
A híres lakoma. —

S Edvárd király, angol király
Vágtat fakó lován :
Körötte ég földszint az ég :
A welszi tartomány.

Ötszáz, bizony, dalolva ment
Lángsírba welszi bárd :
De egy se' birta mondani
Hogy : éljen Eduárd. —

Ha, ha! mi zúg? . . . mi éji dal
London utczáin ez?
Felköttetem a lord-majort,
Ha bosszant bármi nesz!

Áll néma csend ; légy szárnya bent,
Se künn, nem hallatik :
«Fejére szól, ki szót emel!
Király nem alhatik.»

Ha, ha! elő síp, dob, zene!
Harsogjon harsona :
Fülembe zúgja átkait
A welszi lakoma. . . .

De túl zenén, túl síp-dobon,
Riadó kürtön át :
Ötszáz énekli hangosan
A vértanúk dalát.*

* A történelem kétségbe vonja, de a mondában erősen tartja magát, hogy I. Eduárd angol király, Wales tartomány meghódítása (1277) után, ötszáz walesi bárdot végeztetett ki, hogy nemzetök dicső multját zöngve, a fiakat föl ne gerjeszthessék az angol járom lerázására. *A. J.*

1857 tavaszán az uralkodó Budára jött. A kormány-hatóság üdvözlő verssel kívánta fogadni a hivatalos lapban. Első sorban Aranyt szólították föl, «aranyokat igérve sokat, sokat — írja Tompának, jún. 26., — de én legjobb akarat mellett sem tehetném meg, beteges állapotom miatt,» — mely itt jó ürügy volt. — Más sem vállalkozott a jobb költők közül ; végre Lisznyai írta meg a verset névtelenül. Aranyt ez ihlette meg : az írók hazafias bátorsága, némaságuk a kormány-parancs ellenében. Erről írta *A walesi*

*bárdok*at, idegen történelmi képben a magyar költők érdemét mutatva föl s azt az eszmét, hogy a költészet nem aljasul a hatalom bérencz dicsőítőjévé. A bárdok e sorsát elbeszéli Dickens, az ifjúság számára írt angol történetében, mely meg volt a költő könyvei közt. Ismerte angol költői feldolgozását is ; Elek Oszkár szerint forgatta Ideler és Nolte angol anthologiáját, s abban meg van Thomas Gray (1716—71.) *The bard* (a pindaric ode) költeménye, ily jegyzettel : «Első Edward, miután meghódította Walest, a hatalmába jutott összes bárdokat kivégeztette.» A versben a király bejárja a leigázott tartományt ; egy bérczről egy bárd elátkozza, azután leveti magát a szirtről. Montgomery neve egy másik angol balladában egy más király pihenője, hol walesi bárdok mulattatják ; Milford-öböl shakespearei tájék és név *(Cymbeline, III. Richard)*. Angol forrásaiból vette a költő az eseményt, e neveket, a bárd elnevezést. — Volt a tárgynak magyar feldolgozása is, *Az ötszáz gâel dalnok* Tóth Endrétől. Félezer énekest visznek itt vérpadra, mert ők tartják a lelket az elnyomott nemzetben ; de maradékaik tovább zengik a dicső multat és a szebb jövőt. Tóth Endre költeménye 1860-ban jelent meg, a *Szigeti Albumban*, *Az új görög dalnok*kal, Arany fordításával együtt. Úgy látszik, mintha innen vette volna az *ötszáz* énekest, e mondai nagyítást, némileg talán a gondolatot is. A kéziraton nincs évszám, s csak 1863-ban jelent meg, akkor is mint «*Ó-ángol ballada*». De Arany László, a ki be volt avatva atyja életének és munkásságának minden részletébe, azt írja, «1857-ben keletkezett». Solymossy Sándor tudja, hogy el volt terjedve, kéziratban Tomori Anasztáz titkon többeknek megmutatta, Solymossy atyjának is. Szász Károly, Tóth Ede kötetét bírálva, szintén azt mondja, ismerr e tárgyat ‚tárgyilagosb kivitelben', s ‚balladai felfogással hatása erősebb s epikai kivitelénél fogva megragadóbb' (Arany *Szépirodalmi Figyelő*jében, 1862. júl. 10.). Arany az egészet egy sarkalatos drámai jelenetbe összpontosította, melynek a király bűnhödése csak utójátéka, s ő lehelli e tárgyba azt az eszmét, a való élet példájából, hogy a költészet nem hódol parancsszónak, csak a hazafi érzésnek. Idegen mezben egészen rólunk énekel ; Solymossy rámutatott, hogy Wales hegyvidék, Aranynál pedig az «*ég földszint az ég*» tájképben a költő alföldünkre gondol ; odaillik a levágottakból rakott *kereszt* s a *tallózó* élő. Arany minden korú énekest megszólaltat, öreget és ifjat ; a leghatalmasabb szavuban, kinek ‚kobzán a dal magára vall' s ‚emléke sír a lanton még' — Solymossy Petőfire ismer. *(Ethnographia,* 1917.)

KÖSZÖNTŐ-DAL.

II. Endre korában.

Bort ide a billikomba! föl vele!
Csengjen össze tiszta ezüst kebele,
Mint szivünkből e kivánat égre száll :
Éljen a hon! éljen urunk, a király!

Harczra magyar! lelsz magadnak vívni tért :
Győzni dicső, halni dicső, a hitért ;
Tűzz keresztet Jérusálem szent fokán :
Éljen a hit! veszszen el a vad pogány!

Egyesül a rózsavirág és kereszt :
Ily jegy alatt hű lovagszív vért ereszt :
Éljen urunk, hős királyunk, s leánya,
Magyarország legdeliebb rózsája!

(Márcz, 1857.)

Kéziratán fel van jegyezve : «Gr. Ráday színigazgató kivánatára. Egy operaszöveghez, mely II. Endre korában játszik.» E dalművet az uralkodó-pár magyarországi időzése alatt a Nemzeti Színház adta elő, május 4.-én. A dalmű : *Erzsébet*, eredeti opera három felvonásban, írta Czanyuga József, zenéjét Erkel Ferencz és Doppler testvérek. II. Endre leányáról, magyarországi Szent Erzsébetről szól, vonatkozással Erzsébet királyné nevére. E szerepet Hollósy Kornélia adta. A *Vasárnapi Ujság* azt írta (május 10.), hogy a közönség a darabot ‚tisztelgő hallgatással' fogadta, — «mégis hangos tapsokban és hosszas éljenzésben tört ki, a midőn egy ősz színész poharat emel és köszöntést mond : Éljen a király és éljen a haza!»

A BUJDOSÓ.

Dal.

Párja vesztett giliczének szíve fáj,
Fülemile panaszától zeng a táj ;
Ne szomorkodj' fülemile, gerlicze :
A te bajod az enyémhez semmise'.

Égi madár hegyen-völgyön megszállhat,
Társa helyén társra megint találhat :
Jaj, de nekem nincs se hazám, se párom,
A világot egyes-egyedül járom.

Messzi honom tája körül jaj be kék . . .
Azt se' tudom, *hegy*-e az ott vagy az ég ;
Azt se' tudom, eljutok-é oda még :
Vagy sohse' lesz egyéb hazám, mint az ég!

(1857.)

Egressy Sámuel közbenjártára Hollósy Kornéliának készült, énekszövegül ; innen az érzelmek és a szöveg lágysága.

HOLLÓSY KORNÉLIÁNAK.

(Emlékkönyvbe.)

Egy nép lakik túl tengeren,
Hol délre lejt az Álpok alja,
Hol fűszeres völgy, rónaság
Az erdős Appennint uralja :

Hajdan dicső nemzet, ma rab ; —
S hogy láncza csörgésit ne hallja :
Énekkel űzi bús neszét,
S az ércz igát enyhíti dalja.
Oh, hát dalolj *nekünk* ! . . .

(Máj. 1., 1857.)

A kitünő művésznő emlékkönyvébe többen írtak verset : Tompa, Szász Károly, Tóth Kálmán, Sárosy Gyula, Egressy Gábor.

BALZSAMCSEPP.

Szív, örömtől elszokott szív,
Multak gyászos özvegye!
Meghervadtál, meghajoltál —
Az vagy-é még, a ki voltál,
Árva szívem, az vagy-e?

Óh, neked már fáj a bú is,
Az öröm is fáj neked!
Bánt az árnyék, a derű is,
Bánt az édes, keserű is,
Mint a szegény beteget.

Nem a régi fájdalom már,
Évek folytán a mi rág :
Csupán mérgét hagyta benned,
S minden illetésre szenved
A tulérző fájvirág.

Jer! a multak hűs derével
A jelent tovább ne öld.
Mi okod van új panaszra?
Nézz a kikelő tavaszra :
Ege fényes, lombja zöld.

Jer! az áldott szép természet
Enyhe öle hívogat ;
S temetőn bár ha bolyongok
Eltakarják üde lombok
A sötét sirhalmokat.

(Jun. 1857.)

E bút és gyógyulását megvilágítja a költőnek egy levele. Ez év őszén Tompa eltemette kis fiát, s bánatáról azt írta Aranynak ; az «. . . nem fájdalom többé ; ez betegség, a lélek elgyengülése.» Arany azt írja erre (58. febr. 9.) : «Én is átéltem a fásultság, csüggedés, semmivélétel azon phasisait, melyekről te most panaszkodol ; én is tudom, mi az : . . . járva-kelve halottnak, — sőt . . . *szenvedő* halottnak lenni ; örömet semmiben nem találni, sőt magától *az örömtől futni, mert az is fáj, mint betegnek a kaczagás;* — mindezt én átérzettem a közelebbi évek alatt.» Tudja, mily könnyű és hiábavaló ilyenkor a tanács, mégis azt mondja :«. . . csinálj commotiót, lelki mozgást magadnak. Probatum est. Míg én gondolatomat mindig csak bajomon — mint nyelvet a fájós fogon — tartottam : semmi remény nem volt javuláshoz. Örökös töprengésben éltem . . . Aztán kerestem, miben találnék még *érdeket* a világon.

Sokszor csekélység hozott pillanatnyi szórakozást.» — Munkába is fogott, *Az utolsó magyar*ba. «Kezdtem valamit ... Bevégzem-e ? azt nem tudom, de hogy e folytonos foglalkozás a lelket enyhíti, azt tapasztalásból mondhatom ... írok lelki nyugalmamért.» — E hangulat tükre a vers. Az utolsó kép a kőrösi temetőről van véve, hol járkálni szokott, s melyről *Temetőben* versét írta ; itt jelképes gondolati tartalmat nyer ; a temetőn bolygás nem csak *igazán* van értve ; levelének kiadatlan része így szól : «Ohajtom a tavaszt, pedig tudom, hogy minden nap, minden évszak közelebb visz a hanyatláshoz! Semmi, hadd járjon le minél előbb.»

BÉRANGER HALÁLAKOR.

Siratni őt? Bérangert?
Barátim, és vajon minek?
Sirassuk azt, ki elhúllt
Félösvenyén küzdelminek.

Ő nem silányka vázlat,
Nem léha töredék vala :
De élte oly egész, oly
Tökéletes, mint egy dala.

Egy eszme benne folyvást,
Az alap-érzelem is egy :
Honszerelem a *végsor*,
A melybe minden szak kimegy.

Béranger 1857 jul. 16-án halt meg. Régi népszerűségét akkor már kicsinylés váltotta fel. Lanson azt mondja róla : «La mesure de Béranger, c'est cette moyenne assez vulgaire de l'esprit français qu'on appelle l'esprit bourgeois» ; de kiemeli gyöngéd hajlandóságát a szegények és elnyomottak iránt ; «et puis la forme de Béranger est admirablement populaire», «des rythmes nets, vifs, qui saisissent l'oreille». — E két utóbbi vonást szerette benne Petőfi és Arany. Kötetével Petőfi ajándékozta meg barátját, s e vándor-kötet nevezetes útját így mutatják a bejegyzések : Arany Jánosnak — Petőfi Sándor ; Tompának — Arany ; Lévay Józsefnek — Tompa Mihály ; Szász Károlynak 8/III. 883. — Lévay József ; — A Kisfaludy-Társaságnak megőrzés végett 1891. febr. 4. — Szász Károly. — E könnyed versben Arany szinte saját hangján gyászolja el Bérangert. A *végsor*hoz csillag alatt odateszi, hogy az ‚refrain' ; ez Bérangernak jellemző vonása ; tőle tanulta Petőfi.

Arany Béranger egyik chansonjának fordításába is belefogott, de abbahagyta, pedig pompásan indult. Egyik legnépszerűbb éneke ez költőjének :

AZ YVETOT-I KIRÁLY.

Volt Yvetotban egy király,
Kiről az évlap mit se tud,
Hamar fekvő, későn kelő,
Hirnév nekül is jól alutt ;
S azt mondják, korona helyett
Hálósapkát fejire tett.
Zsanett.
Oh! oh! oh! oh! ah! ah! ah! ah!
Be jó királyka is vala!
Lala!

A többi versszakokból csak töredékek maradtak :

Naponta enni négyszer ült,
Kastélya volt nádkaliba,
És egy csacsin szép csöndesen
Járt fel s alá országiba'.
— — — — — — — —
Izlése finnyás nem vala,
Csak szomja egy kissé pogány,
De, boldogítva népeit,
Király se' halhat meg talán.
— — — — — — — —

Főfő családok lányinak
Szépen tudott udvarlani,
Jobbágyinak száz oka volt
Őtet atyjoknak mondani.
— — — — — — — —
— — — — — — — —
... Arczképe máig fenmaradt,
Egy híres csárda czímere,
Ott lóg az eszterhéj alatt.

AZ UTOLSÓ FŐPAP.

Frankl után.

A büszke Szíon elesett,
Az Isten vára omladék ;
A délczeg oszlop- és tornácz-sor,
Hol tömjénfüst gomolyga másszor,
Most puszta rom, feldúlaték.

Az oltár papja mind leölve ;
Holt csecsemők hűs éjfelen ;
Mély csend remeg körül, kivéve
Ha a merész bolt egy-egy íve
Leroppan, zúgva, hirtelen.

Egy pap maradt a gyilkolásból,
Hozzá a fegyver nem hatott.
Midőn későre vált az éjjel,
Vőn, ékesen arany szegélylyel,
Papi fehér ruházatot.

Az *urim* s *thummim* tiszta fénye
Ragyog keblén, mint szent tüzé ;
Ezüst hajtincse a komoly
Sötétredős arczon lefoly
Szakállának hava közé.

Így járdal utczák vadonán,
Csak viszhang a kisérete ;
A váz-rom elsápad körül,
Ha űzött fellegek közül
A hold reá bús fényt vete.

Némán az ősz felhág a templom
Hideg márvány koczkáira,
S meghatva sorsától, mely üldi,
Könyes szemekkel e szót küldi
Az ég sötét foszlányira :

«Te elhagyád ten-népedet,
Szent templomod feldúlva, ím!
Mely boltjain dereng vala,
A tiszta súgár elhala ;
Homályba dőlt a Cherubím.

«Haragod az oltárt megtöré,
Véráldozat minden papod ;
Nem méltatál továbbra bennünk',
Hogy templomodra mi ügyeljünk ;
Az oltár rom, néped halott.

«Vedd vissza hát a templom kulcsát,
Reszketve nyujtom föl neked!»
S míg térdre hull ködlepte szemmel,
Hall messziről, vad zöngelemmel,
Tompa diadal-éneket.

A mint imádva, kar-emelten,
A templom őre térdepel :
Egy légi kéz könnyű sugára
Ereszkedik le, és az árva
Kulcsot magához vonja fel.

Kik távol azt ragyogni látták,
Lesujtó villámnak hivék.
Hajnal pirult kelet vidékin :
S a templom márvány omladékin
A főpap holtan feküvék.

(October, 1857.)

Arany egy anthologiából fordította, mely valódi héber agadai költemény gyanánt közölte. Később kezébe került Frankl versköteté, s ott találta mint eredetit. E kötetet meg is bírálta, s e versről azt mondja, már az anthologiában «annyira modernnek találtuk az eszmejárást benne, miszerint gyanúba vettük, hogy csak ‚pia fallacia' utján került az agadai költemények közé».

Frankl cseh származású osztrák költő (1810—1894) ; Bécsben Lenau, Beck Károly, Grün Anasztáz, Grillparzer és Pyrker köréhez tartozott ; Pyrker a legendákhoz, az előbbiek a magyar tárgyakhoz vezették ; *Ein Magyarenkönig* czímen költői beszélyt írt Salamonról. Arany méltányolta tehetségét, meg is bírálta verseit. Schlosser figyelemreméltó költőnek tartotta.

NÉMET DAL.

Oh, mint zúg, mint dagad,
S ütődik habra hab,
A csöndes barna hullám
Idébb-idébb nyomulván.
Mondd meg, te esti szél :
Férjem, fiam, ha él?

S van-é a messzi pálma
Hüsében édes álma?
Vagy mindkettő pihen
Tenger halk mélyiben? . . .
Már mindent éj takar :
Födözzön, kedvesim,
Szendén egy égi kar!

Kézirata az előbbiével egy lapra van odavetve, de eredetije nem Frankl versei közől való.

NYERÉSZKEDÉS.

Moore után.

Kívánsz nagy nyereményt? ezt halld meg, üzér!
Ha kergeted a hasznocska szagát:
Végy embert, oly áron, a mennyit megér;
És add el, a mennyire tartja magát.

(1857.)

A LEJTŐN.

Száll az este. Hollószárnya
Megrezzenti ablakom.
Ereszkedik lelkem árnya,
Elborong a multakon.
Nézek vissza, mint a felhő
Áthaladt vidékre néz:
Oly komor volt, — oly zöldellő,
Oly derült most az egész.

Boldog évek! — ha ugyan ti
Boldogabban folytatok, —
Multam zöld virányos hanti!
Hadd merengek rajtatok.
Bár panaszszal, bár sohajjal
Akkor is szám telve lőn:
Kevesebbem volt egy jajjal . . .
Hittel csüggtem a jövőn!

Most ez a hit . . . néma kétség,
S minél messzebb haladok
Annál mélyebb a sötétség;
Vissza sem fordulhatok.
Nem magasba tör, mint másszor —
Éltem lejtős útja ez;
Mint ki éjjel vizbe gázol
S minden lépést óva tesz.

(1857.)

Arany 57-ben töltötte be negyvenedik évét, s korszakot alkotó munkásság közepett úgy érzi, mintha már lejtőre jutott volna. Sokat panaszkodik egészségi állapotára: «Minden, kissé feszített vagy folytonos munka (sokszor a puszta olvasás is) eltompít» — írja Tompának, (56. jun. 25.). «Iskolai dolgaim elfoglalják időmnek nagy részét», ez a másik baj. «Verset nem írtam ősz óta — legalább semmi egészet.» — (Tompához, 57. jun. 26.) Ez évben a szünidő egy részét, augusztus közepétől szeptember derekáig, otthonn töltötték Szalontán; bár oda sem vágyott. «A hűhót és a lármát nem szeretem, legörömestebb vagyok családi magányomban» — tárja ki szívét Tompa előtt, (u. ott). Toldy Ferencz biztatta (augusztus 12-én): «Költői fejlődése fészkében . . . nem lehet, hogy lelke ismét költőileg ne hangúljon.» — De Arany oct. 4. azt panaszolja Tompának: «Egy betűt sem dolgoztam, még csak nem is olvastam.» «Hogy nem írok, az nem elkedvetlenedés — mondja Szemere Miklósnak (57. nov. 29.). — Fuimus — az, a mi és mennyi lehettünk.» E vers papirján is még e gyönyörű sorok vannak odavetve:

A madár, ha nem dalolhat,
Olyan bús lesz azután!
Felborzasztva minden tollat,
Ül a puszta őszi fán.
A szakadt húr összerándul
És remegve haldokol — — —

E lejtőt említi *Csaba előhangja* (1856.) is:

Derült is, borult is a lejtő mögöttem,
De a mi elül van, azt borítja felleg,
Ki tudja veszélyit a lemenetelnek!

Mindezt mintegy összefoglalja Szászhoz írt levele, (56. május 7. kiadatlan): «A fiatalság szenvedése vihar, de nem őszi szél: megtépi a fa lombját erőszakosan — de nem fonnyasztja le *szép csöndesen*. — Jó magam a XL-ikbe fordulék át márczius elején s 1857 tavaszán, ha azt érem, L betű fog figurálni éveim számában. Ez pedig már nem az önbizalom kora, kivált ha az ember beteges; úgy vagyok, mint a ki ösmeretlen mély vízbe lábol, minden lépést félve teszek.» E hangulat reszket a költeményben, e kép bukkan fel végsoraiban.

KEMPELEN RÍZA SÍRKÖVÉRE.

Ríza jövel! zendült a szellemi szózat egéből,
Vágyad örök *szép* volt : íme az isteni szép.
Ríza, maradj! rebegé szomorún az övéi szerelme,
Mennyed alant is van : tenszived alkota itt.
Már szállt, már küszöbén lebegett a végtelen üdvnek:
Megtért volna, de haj! zárva mögötte az ég.

Kempelenné Tóth Ríza Tóth Kálmán testvérnénje volt, írónő, kinek hat elbeszélés-kötete s egy regénye jelent meg. 1858 jan. 1., halt meg. Kempelen Győző, jászberényi gymnasiumi tanár, a verset még felesége halála hónapjában, mint tanártársa, kérte Aranytól, «a legjobb családanya s mindenesetre szorgalmas írónő» sírjára.

Arany másnak is írt sírverset, így fölkérésre ; nem tudta megtagadni idegennek sem, ha egy kegyeletes szív ő hozzá fordult ilyen kérelemmel

KNÓCZ JÓZSEF.

E fölemelt gyász kő, idegen! számodra jelentse :
Kit fedez a holtak nem rövid éje alant.
Emlékét, mi övéi, kövön nem, szótalan érczen
S néma betűn birjuk : vésve szivünkbe van az.
Emlékül minekünk állatta magasztos erényét
A hű férj, szeretett jó atya és hazafi.
Tiszta becsülettel ragyogóvá tette betűit,
Jelleme a márvány, hol neve irva marád.
A fáradhatlant fáradság győzte le végre ;
Sok vesztése után itt nyeresége vagyon.
Két város polgára, betöltvén emberi tisztét,
Mennyei polgárrá tette örök kegyelem.

KNÓCZ LÁSZLÓ.

A nagyatyát, szerető nagyatyát vídítani jöttem.
Könnyetek a fiuért szűnjön omolni, szülék,
Még, örömére, alig hogy kezdtem játszani térdén :
Most kebelén nyugszom, hív unokája, megint.

1857 oct. 27.

A levélből, melylyel a költő e sorokat megküldte a családnak, kitetszik hogy fölkérésre s előírás szerint készült, mondja is : «. . . nem lehetett a kívánt tulajdonokat másképen kiemelni . . .» A kő a budai vizi városi temetőben áll, a szerint Knócz ‚Buda és Krakó városok polgára' volt, erre czéloz a vers. E megrendelésre írott sorokat a költő nem vette föl művei közé, a kéziratot sem őrizte meg; a megholt családjánál s a kövön maradt fenn ; régebben egy napilap, újabban Várdai Béla közölte.

BALLADA

AZ ELŰZÖTT ÉS VISSZATÉRT GRÓFRÓL.

(Goethe.)

Oh, jöszte be, jó öreg énekesünk!
Itt lenn, a terembe', magunkra leszünk,
Zárjuk be reteszszel a zárat.
Anyánk könyörög, s az atyánk odakünt
Farkasra vadász, tova fárad.
Mondj szép regedalt, oh de többször is ám,
Míg bétanulom kis öcsömmel ;
Már rég epedünk zene s dalnok után.
Gyerek ezt hallgatja örömmel.

Irtózatos éjben, ölő hadon át,
Elhagyja a fénylakot, ősi honát,
Kincsét idejében elásta.
A gróf tova illan a kis kapun át,
Mit burkol ölébe' palástja?
Mit rejteget és viszen oly szaporán,
Hogy visszatekinteni sem mer?
Kis lánya szegény az, aludva karán. —
Gyerek ezt hallgatja örömmel.

No s virrad ; előtte a messze világ,
Szállást neki völgy, neki hűs bokor ád,
Enyhet falu népe, daláér'.
Így vándorol, így eped éveken át,
Szakálla alább meg alább ér ;
Ám nő kebelén is a szende alak,
Vihar ellen védve köpenynyel,
Nem fejtheti szebbé herczegi lak. —
Gyerek ezt hallgatja örömmel.

Év elhalad, évnek utána megyen,
Meghagyja, megadja magát a köpeny,
Nem is éri be termete teljét.
Néz apja reá, kire néznie menny!
Örömében nem leli helyét ;
Oly gyönyörü, oly nemes a hajadon,
Fájárul a mag nem ütött el ;
Oly kincs az apának e drága vagyon! —
Gyerek ezt hallgatja örömmel.

S ím vágtat elő fejedelmi lovag,
Felnyúl a leány keze, vélve hogy ad,
Alamizsnát nem veszen észre.
Ám gyönge kacsója szorítva marad :
Ez kell nekem! üdvöm e kézre!
Ismerve — az ősz felel — égi becsét,
Mint herczegi nőd' emeled fel ;
Ott a lovag elgyürüzé jegyesét —
Gyerek ezt hallgatja örömmel.

Megáldja pap őket az ima helyén,
Vígan, szomorún is, a hölgy vele mén,
Szomorún, hogy vészi bucsúját.
Azóta ide s tova jár-kel a vén,
Örömében viseli búját.
Ilyen vala drága leányom, ilyen
Unokákat vártam idővel!
Oh! nappal is, éjjel is áldja szivem —
Gyerek ezt hallgatja örömmel.

Megáldja a gyermekeket ; de mi hang?
Zörgetnek : atyánk jön! az ősz oda van!
Elrejteni őt hova tudjuk? —
Mit csábitod a gyereket, te bitang!
Fogjátok el, érczkezü hajduk!
Börtön fenekére a tolakodót! —
Anyjok veszi észre, hamar kel,
Fut, nyájasan esdeni, szólani szót. —
Gyerek ezt hallgatja örömmel.

Hajdú haboz, áll nemes arczczal az ősz,
Gyermek s anya esd, a hogy esdeni győz ;
A herczegi dölyf nyeli mérgét.
De asszonya kértire lázad a bősz,
Míg vad dühe feltöri kérgét :
Vesztemre vevélek el, utczai rongy!
Koldus te! . . . hanem hiszen úgy kell!
Szennyet koronámra hoz ím e poronty —
Gyerek ezt nem hallja örömmel.

Még áll, diadalmasan áll az öreg,
Döbbenve hanyatlik a szolgasereg,
A férj dühe dúl — kire töltse?
Átkos vala nászom, a kéjteli reg,
Viráginak itt a gyümölcse!
Nem pótol — igaz! — nevelés soha fajt,
Nemes érzet jár csak a nemmel,
Koldús anya szült ime koldusi rajt —
Gyerek ezt nem hallja örömmel.

És el ha taszít apa, férj ha el űz,
Széttépi vadúl, a mi együve fűz :
Oh jertek az őshöz, apához!
A koldus, az agg, a mezítelen ősz
Még fel bir emelni magához.
E vár az enyim! Te raboltad el azt,
Fajod űze ki gyilkos elemmel ;
Itt rá a pecsét, a királyi malaszt! —
Gyerek ezt hallgatja örömmel.

Már jogszerü fejdelem űli a trónt,
Ő vissza hivének ad ősi vagyont,
Feltörhetem a kincs zárát.
Hagyján, fiam! így szeliden ipa mond :
Urunk kegyelem-szava vár rád.
Mind jóra üt ez ki ; feledjük a bajt!
Ma szerencsénk csillaga tünt fel,
Nőd grófi leány, szüle herczegi fajt —
Gyerek ezt hallgatja örömmel.

(1858.)

1858 első felében Arany ennél egyebet nem adott ki; írja is Tompának: «Kivéve azon egy fordítást, ... az egész év alatt nem írtam semmit» (jún. 5.). De ekkor fordítgat Tassóból és Ariostóból, ekkor fog, még februárban, *Az utolsó magyar*ba.

E fordítást április 6-án küldte föl Csengery *Budapesti Szemléjébe*, ez új folyóiratba, melyről azt írja sógorának: «Az derék dolog lesz, olyan még nem volt mostanság az irodalomban.» Azt kívánta, hogy párhuzamosan közöljék mellette a német szöveget. «Goethe ritka olvasónak lesz kezénél, még kevesebb veszi magának a fáradságot, hogy utána keressen: de ha így együtt van, akaratlanúl is odatekint. E ballada formailag egyike a mesteri alkotásoknak... Nem árt néha ily műfordításokra is ösztönt, példát adni, mert már bizony-bizony *nagyon* is eredetiek kezdünk lenni.» Az eredeti szöveg közlése megmutatta, hogy a fordítás fölér vele. Oly hű, minő átültetés csak lehet, sőt itt-ott gazdagabb: hol reálisabb, hol képletesebb az eredetinél, nyelve ódonabb s márványszerűbb; tősgyökeres kifejezései nem teszik magyarossá.

Például íme a 4. versszak eredetiben:

Und immer sind weiter die Jahre gerückt,
Der Mantel entfärbt sich, der Mantel zerstückt,
Er könnte sie länger nicht fassen.
Der Vater, er schaut sie, wie ist er beglückt!
Er kann sich für Freude nicht lassen;
So schön und so edel erscheint sie zugleich,
Entsprossen aus tüchtigem Kerne,
Wie macht sie den Vater, den theuren, so reich! —
Die Kinder, sie hören es gerne.

Érdekes, hogy érzéke Goethének nagyrészt bölcselmi magvú balladái közt épen ehhez vonzotta, mely valóságos északi népballadán alapszik; Goethe itt, saját nyilatkozata szerint, Percy gyűjteményének *The beggars daughter of Bednallgreen* című darabját használta fel. Utolsó balladáival egy időben pedig az *Erlkönig* fordításába fog Arany; ez egy régi dán balladára támaszkodik, melyet Herder a *Stimmen der Völker* kötetében *Erlkönigs Tochter* czímen közölt. Arany mindkettőből kiérezte az ősi balladák tüzét és lüktetését. Az *Erlkönig*-et így fordítja:

TÜNDÉRKIRÁLY.

Ki vágtat ilyenkor az éji szelen?
Az atya, fiát viszi hű kebelen;
Bizton megölelvén a gyereket,
Tart néki szivén puha jó meleget.

Mit búvsz, fiam, oly rettegve? kiált; —
Nem látod, apám, Tündérkirályt?
Tündéri királyt, koronával, uszállyal?
Köd száll, fiam, ott, az iromba homálylyal.

«Gyöngyöm, gyerekem, gyere, légy az enyém!
Meglásd, mi furát játszom veled én;
Nől partjaimon sok tarka virág;
Kantust aranyost ad anyám tereád.»

Apám, jaj apám, nem hallod-e már,
Mit súgdos az a Tündérkirály? —
Légy jó, ne nyügölj, édes gyerekem,
Szél suttog az asszú leveleken.

«Nos, jössz-e ma, szolgám, jössz-e, parányim?
Hogy' fognak az éjjel apolni leányim!
Körtánczba' leányim ölén ha forogsz,
Elringani, lengeni, zsongani fogsz. — — —

Itt abba hagyta s nem vette elő újra. Goethének e balladáihoz Aranyt az is vonzhatta, hogy föltetszik rajtok egy-egy művészi vonás, minővel maga is élt már eredeti balladáinál. Az elűzött gróf történetében a múlt a jelenbe torkollik, a szenvedés örömre fordul, bár külső eszközök segélyével, minő az adomány-levél; *Szondi két apródjá*-nál a jelen olvad át a múltba, a mi mélyebb, s a lélektani helyzetből foly, a mi művészibb, s mégis természetesen következik a tárgyból. A refrain Goethénél változatos, illeszkedő, simulékony: Arany *Ágnes asszony*ában még inkább. — Az *Erlkönig*ben *Bor vitézz*el rokon a hangulat, a magikus világítás, a képzelődés elmosódott, de el nem oszló káprázatai; Arany gazdagabb, egy helyzet helyett egész meséje van, több benne az indokolás, az alak, a tájrajz, a lelki élet árnyalatai, fokozódása. Nem állíthatni, hogy a közös vonásokat Goethétől vette és úgy fejlesztette,

hiszen Goethe egyik bölcselmi balladájának is szinte párja van Aranynál: az *Ünneprontók* eszméje testvér a *Wandelnde Glocke* alapgondolatával, hol a harang ráijeszt a templomkerülő gyermekre; az ördög-dudás fékezhetlen bűvereje a *Zauberlehrling*-re emlékeztet; csakhogy Arany az egészet egy ponyvafüzetből merítette, s a hasonlóság csak a népies-vallásos eszmében gyökerezik. Olvasta Goethe balladáit, s megfigyelhette azokban az erkölcs erejét, a lélekfestést, a balladái félhomályt, — de maga dúsabb cselekvényű, drámaibb, hézagosabb és tömörebb s főként kevésbbé elvont. A költő úgy van az idegen műremekkel, mint méh a virággal: gyönyörűséggel dúskál benne, s midőn tovább száll, magával viszi aranyporát, hogy rejtélyes műhelyében öntudatlanul egészen mássá alakítsa.

•

TANÁRI JUBILAEUMRA.

«Quem dî odere» — hangzott a panasz
Évszázadok hosszú során keresztül;
«Quem dî odere» — és a régi átok
Mind egyre zúg, nem szűnt meg a panasz.
Kedv, ifjuság, erő, szellem-vagyon
Ma is gyakorta mind hiába vesz:
Homályos a czél, tömkeleg az út,
S kit e pályára Isten átka sodrott,
Szívvérit ontsa bár, mint pellikán,
Hálátalanságot növel magának.

Te, ritka férfi! áldjad Istened,
Ki oly önérzettel dúsgazdagon
Állhatsz pihenni meg pályád felén.
Körödbe gyűlnek a felnőtt fiak,
(Egy ember-öltő) s érett *férfi* észszel
Köszönve a mit *ifjakért* tevél,
Legszebb jutalmad így tőlük nyered.
S mi felkiáltunk: mily nagy érdem az,
Minő erény, mely e hálátalan
Pályán a késő hála újra sarjadt,
Nem hervatag babérait szedi.

(1858.)

A kéziratra rá van írva: *Vandrák jubileumára.* Vandrák András (1807—84) az irodalom tanára volt az eperjesi jogakadémián; számos tankönyvet írt, a Tudományos Akadémiának levelező tagja volt. 58-ban félszázados tanári működésének ünnepét ülte. — Gyulai Ágost rámutatott, hogy az első szak panaszai párhuzamosak a költő nagy-kőrösi leveleivel, melyekben sokszor említi e pálya felelősségét, költőietlen fáradságait, — de a második szak a magasztos hivatás rajza, s az ebben rejlő erőé, mely a költőt is vonzza. *(Paedagogiai Értesítő,* 1917.) Ez által subjectiv nyilatkozása ez nagy-kőrösi évei hangulatának.

Arany lelkiismeretes tanár volt, panaszai épen a felelősség érzését mutatják. A felsőbb osztályokban tanított, rhetoricát és verstant, olvastatás útján, elemezve, nem tankönyvből, szabályok szerint, — ezt írja Lévaynak; az irodalom történetét saját kéziratából tanította, mely azonban csak «Toldy igen rövid extractusa» (Gyulainak, 58. decz. 22.); de «kiegészítem szóval» (Lévayhoz, 58. febr. 24.); ezt a füzetet újabban kiadta Pap Károly. Olvasó-könyvet is kezdett összeállítani, kiadásra, «de belefáradtam, abbahagytam», — mondja Szilágyinak (57. decz. 3.). Röviden tájékoztató széptani jegyzetei is maradtak, azok még kiadatlanok. Az iskola értesítőjébe írta alapvető tanulmányát *A magyar nemzeti versidomról;* «. . . kellett írnom valamit, — írja Tompának, — s ezzel 12 évre ment vagyok hasonló munkától. *Tizenkét* év múlva! irok-e én akkor értekezést? Nem hiszem.» (56. aug. 30.). Toldy Ferencz rögtön lenyomatta az *Új Magyar Múzeum*ban. Ily lelkiismeretes tanár volt. Collégáinak jó barátja. «Derék, jó fiúk ezek itt; annak örülök, hogy igen jó collegatusban élek. Nincs itt semmi a féle, mint néhol szokott — bruderschaft az egész compania, mint a katonáknál» — mondja Szilágyi Istvánnak (57. decz. 3.). A régi tanárok lassanként elszármaztak Kőrösről, elment Szász, Ács Zsigmond, Jánosi, Salamon Ferencz, Mentovich. — «Csak én veszek itt Nagy-*Körösön*—ör*ökösön*» — tréfálgat (Tompának, 56. jún. 25.). Az újak közt is voltak jeles emberek, régi ismerősei: Szilágyi Sándor, Obernyik, a történetbúvár Szabó Károly, Ballagi Károly. Pestre ritkán ment föl, többet jártak le hozzá pesti ismerősei: Eötvös, Kemény, Toldy, a két Hunfalvy, Greguss, Csengery, a ki sokszor felvitte a ‚nagy lányt' a maga lányaihoz ‚pestezni'; legtöbbször Gyulai; megfordult nála Pákh, Sárosy, Zalár, Nyáry Pál is. Arany ottléte sokakat vonzott Kőrösre, s e kis várost egy időre a szellemi élet egyik góczpontjává avatta. — Tanítványai előtt roppant tekintélye volt; tanári munkájának sikerét látta, diákjai közül többől vált jeles ember: Szilády Áron, Dömötör János, Szél Farkas, Ágai, Balogh Tihamér, Tolnai Lajos, Baráth Ferencz. Fia is az ő keze alatt tanult. Szárnypróbálgatásaikat figyelemmel nézte az önképzőkörben, melyet ő vezetett, s egy-egy jobb munkájukról egész kis bírálatot írt.

Mégis ‚sivatag hely'-nek érzi Kőröst, vágyik el belőle; mikor meg Kecskemétre, Szalontára, Debreczenbe hívják, megint visszaijed sorsa új fordulatától. De a vágy, hogy e helyről s tanári állásától szabaduljon, egyre erősbödik, s már közel is van betelése.

WOHL JANKA EMLÉKKÖNYVÉBE.

To love, to like, enyelgénk,
Amaz sok, ez kevés;
(Szótár segélye nélkül
Támadt az érezés;)

Egy szóba' most ezen per
Kiengesztelve lőn:
Zeng édesen: *remember!*
Át téren és időn.

(1858. junius 29.)

Wohl Janka, a későbbi írónő s a *Magyar Bazár* szerkesztője, 58 nyarán mint tizenhárom éves kis lány látogatóban volt Nagy-Kőrösön Ballagi Károlyéknál, Arany tanártársánál. Lelkesült a *híres* emberért; erről szól a vers, mint maga Wohl Janka beszéli *(Gyermekéveimből, Pesti Napló,* 82. oct. 29.). Wohl Janka később kézimunkákkal, versekkel kedveskedett, mire Arany azt válaszolta: «... Kegyed lehet Bettina, de én oly kevéssé Goethe, mint Diogenes nem lesz az soha.»

A POLOSKA.

Rímes próza.

Makámát írni — mint Abu-Mohammed Kazim Ben-Ali Ben-Mohammed Ben-Othman *Hariri* — nem tréfa dolog; — annyi, mint: repűlni gyalog, — s ki egyszer ebbe fog — nagy veszedelem érheti: — lábát ízibe megütheti, — orrát is betörheti. — Mindazonáltal én megkisértem, — úttörőnek bukni is érdem; — aztán meg nem szabad-e, kérdem — prózát versben írni — már így ni! — mikor annyi verset írnak prózában — a két nemes magyar hazában, — de kivált mostanában!

No tehát a csimaz vagy poloska — legyen lelkesedésem poczka, — a tárgy legalább nem ócska; — pedig ez is tesz valamit nálunk — hol annyi az ütött kopott — nem mondom: lopott — hogy csupa zsibvásárban járunk. — Aztán hisz tárgyam elég klaszszikai: — szunyog, csimaz egymásnak *vér*-rokonai, — s ha Virgil az elsőt megénekelte, — Poloska, jövel te!

Van egy, ki millió, — az ő neve légió; — eredetileg szőke faj, — mint a vaj; — de ha más ég alatt meghonosul, — mások vérén megpotrohosul: — barnára fajul akkoron — mint a csöppentett . . , korom. — Világosság élő magzatja — Kánt is megmondhatja *; — de szereti a sötétséget — philanthrop czéljai végett. — Külsejét a mi nézi, — rajta ugyan kevés a vitézi, — arcza penészesen úriás, — termete sem igen daliás, — háta pedig kifelé görbe,— karcsusága átmegyen a körbe, — noha pánczéllal is bir — mint egy kürazir, — evvel azonban nem mellét fedezi, — hátát védelmezi. — Van továbbá neki jó fegyvere, — csípni, szúrni ugyan tud vele, — hanem a mivel ellenséget űz, — nem annyira fegyver, mint a . . . bűz. — Egyik erénye a háziasság, — nincs vériben a zajos vigasság, — nem zavar egy könnyen rendet, — nem tör csendet; — természete birkai békes, — türelemmel ékes, — oly józan, oly éber, — mint egy héber. — Éji magányban, rejtve működik — tíztől circiter ötig, — feláldozza szende nyugalmát — nem is üt semmi lármát, — virrasztja az emberiség álmát. — Nappal azonban visszavonul, — (gondolom: ír, tanul,) — ön lelkibe mélyed, — keresi a rejtve levő mélyet — mint egy philosoph. Ah — nincs kerevet, szófa, — nincs ágynyiladék — vagy falhasadék — oly mélyen magasan — hova ő be ne hasson, — mit föl ne kutasson. — Különösen tetszik néki — minden a mi régi, — vagyon ahoz privát gustusa, — ő annak született antiquariusa. — Gyönyörködik a művészetben, — festett szobában, kép keretben, — nagy hajlamot érez rája, — van saját műiskolája, — s ha eljön az

* Kant a poloskák szaporodását a világosság befolyásának tulajdonítá; ezért hálószobája ablaktábláit nappal sohasem engedte fölnyitni. (Heine.) *A. J.* jegyzete.

est — ő maga is fest. — Hát még minő kedélyes! — kivált mikor, éhes, — szárnyával arczod gyöngén legyezi — mialatt véred veszi. — Sohasem ereszkedik nyilt csatába, — ha kergeted, gyors neki a lába, — eltünik egy percz alatt — mint villám s gondolat ; — de legott visszatér, — noha engedelmet se kér, — gallérodba ragad, — s „eszi a nyakad!" — aztán megint ill' a — berek! mint az ügyes guerilla, — meglapul az egész kamarilla. — Túl szerénység neki nem kenyere, — nem várja, hogy hiják szépen: gyere! — hova egyszer vendégül beférkezik, — onnan ugyan szűrit többé ki nem teszik. — Egyébiránt nagyváros on született, — lenézi a nomád életet ; — paplan alatt jobb szeret hálni — mint rusticálni. — Hazája müvelt Európa, — szerelmes a civilisatióba ; — s míg honn marad a tábor törzse, — mindig elébb nyomul előörse — szárazon úgy, mint vízen át ; — neki találták fel a gőzmasinát : — nyugat felől keletre vándorol, — békésen hódít, még nem is porol. — Mint polgár : cosmopolita, — ő nem mondja : „si est vita — non est ita" ; — hanem megindul apraja, véne — hazát keresni ott „ubi bene". — Bú nélkül hagyja el az ősi lakot, — és mint madár ha elejt egy fűmagot — dúsan tenyész föl a meddő kopár : — csimazból is elég egy pár. — Kiválóan ügyes telepedő : — ha egyszer ráülhet, övé a lepedő, — lepedővel az egész nyoszolya, — aztán a ház legkisebb zugolya ; — pár nap mulva hemzseg a gyarmatos, — ha nem tetszik, pusztuljon a lakos! — Nincs korlátozva bizonyos geogr. fokig, — minden klimát azonnal megszokik, — s ne félj hogy elszökik! — nem háborgatja ily könnyelműség, — jelleme a ragaszkodó hűség. — Bármely idegen elembe' — teszi magát otthonos kényelembe, — ősi szokásit el nem hagyja, — vérit soha meg nem tagadja, — nem alkalmazza senkihez magát : — a ki vele van, tűrje a szagát! — Legörömestebb útfélen tanyáz — hol fogadó van, vagy más efféle ház, — és, mint jámbor apáink régen — kapva kaptak az új vendégen : — mindenki iránt megelőző, — vele bételni se' győző. — Így terjeszti dicső faját, — viszi a civilisatio zászlaját — őrszemeit előre kitolva, — hátrál előtte barbárság, bolha, — ez kénytelen el-eblábóni : — „veteres migrate coloni!" — s megújul a világ, ez az ócska ; — no tehát : for ever, poloska! . . . . .

GHAZEL.

„Kérdjétek a kalyibától : nem lappang-e ott egy bölcs,
Kit a nagyok pitvarától magához vont az erkölcs."
Az megmondja : ott mély a víz, hol nem látni fenekét ;
A diónak külső héja zöld ugyan, de nem gyümölcs.

A bolondot, ha bolondoz, neveti a sokaság :
De ha okos nincs szavában, időt vele te ne tölts.
Szomorúnak lenni mindig nem tanácsos : te, midőn
Szemét sorsod összehúzta, vídám képet akkor ölts.

(1858.)

«Invalidus múzsája» e szülöttét névtelenül akarta kiadni, Jókai *Üstökösében*, nem tartva számot «sem az írói dicsőségre, sem egyéb accidentiára», — írja aug. 25 ; de Jókai azt mondja : «. . . még sem állhattam meg, hogy ezt a jegyet # alá ne tegyem, a mivel a financz-világban az «arany»-at szokták jelezni.»

A költőt e tréfára a szokatlan külalak csábíthatta, minővel nálunk addig senki sem tett kísérletet. 1853-ban az *Új Magyar Múzeum* közölt egy kis tanulmányt a rímes prózáról, négy mutatványnyal, az arab irodalom buzgó ismertetőjétől, Repiczky Sámueltől ; Arany már régebben ismerte e formát Jolowitz *Polyglotte*jából, mely négy makámát közöl, Rückert fordításában, s Hariri életéről (1054—1122) és a makáma felől is ad rövid tájékozást ; innen vette Arany a Hariri teljes nevét. Makámát először Hamadani írt, a X. században, Hariri előtt, páros rímű kis verseket szőve közbe, miben Hariri is követi. A makáma neve Repiczky szerint a «Káma = áll igéből ered s így magyarosan állomást jelentene, nem csak szószerint, hanem némileg tartalmánál fogva is, minthogy az ilyen makáma azt tartalmazza, hogy valaki ide vagy oda utazott s e helyen . . . némi társalgást nyitott.» Hivatkozik De Sacyra, a ki Hariri makámáit arab nyelven ily czímen adta ki : *Les séances de Hariri;* Jolowitznál *Standrede.*

Minden makáma egy kaland, *egész* magában ; csak a beszélő személye fűzi össze. A beszélő elmondja, mint került ebbe vagy abba a városba, s ott mit látott ; e közben lép fel Abu Said (Repiczky szerint ‚a gondolkodó'), «proteusi lény», kinek hol bölcs, hol tréfás beszéde teszi a makáma magvát. — Arany csak a külsőt vette át, a pongyola rímes prózát s a közbeszőtt közmondás-szerű bölcseségeket ; belső szerkezetét mellőzte, az egészet modernizálta. A tárgyat talán Hariri héber utánzójától, a XIII. században élt Alcharisi nyomán vette föl, kinek egyik, Jolowitznál közölt makámájában két költő verseng, tárgyat adva föl egymásnak, egyik a hangyát, másik a bolhát. Arany verse itt is mélyebb vonatkozású. Az országot elözönlő cseh és osztrák Beamterek élősködő hadáról szól,

a kik észrevétlenül mindent ellepnek. Jókai ki is törölt belőle két sort, «a miről . . . rájött volna a censor, hogy nem a poloskáról van ott szó, hanem — valaki másról s majd lett volna ne mulass nekem is, Aranynak is, meg az *Üstökös*nek is.» *(Mikor az emberek nincsen gondolatja;* — a *Szélcsend alatt* kötetben.) (Talán csak egyet, a kamarilláról ; ez nincs az *Üstökös*-ben.)

A ghazel az *Üstökös*ben is nyomon következik. Arabban 7—8 párversből szokott állani, s mind egy rímre pendül, mint itt. Arany rövidebbre vonta, de megtartotta tartalmában a példabeszédszerű bölcseséget, mi itt a makáma rejtett magvára czéloz, a tréfa szóban rejlő komolyabb vonatkozásra.

DAL ÉS ÖT FORINT.*

(Ömledezés egy szerkesztőhöz.)

Csak öt forintot kértem : megtagadtad.
Te egy dalt kértél. Íme itt adom!
Pedig hogy öt forint egy dalt megérjen,
Már ezt — bocsáss meg — tisztán tagadom.

Öt rosz forint a bank rongy-szűleménye,
Szél fúja el, már a mint születik ;
De lám, ha a dalt egyszer könyvbe nyomták,
Ott megmarad örök itéletig.

Öt rosz forint egy éji múlató *kört*
Alig idéz a «Komló»-ban elő :
A dalkör egy aczél *pánt*, melyen izzadt
Kohó tüzében — pőröly és ülő.

Öt rosz forintért kapsz olcsó szerelmet :
Dalban csak úgy dől szerelem, forint,
Mert a dalban — s pedig minél silányabb —
Marokkal a gyémánt, arany, rubint.

S te mégsem adnál öt szegény forintot? . . .
Majd adnak ott fenn hát az angyalok!
Siromra állíts szobrot — öt forintig,
Ha majd a dallásban — megszakadok.

(1858 körül.)

* Sárosy egy versének paródiája. A vers *után*, de nem *ellene*. *A. J. jegyzete.*

Sárosy Gyula *Csók és dal* verse 58-ban jelent meg a *Hölgyfutárban* (3. szám.), s így szól :

Egy csókot kértem, angyal! megtagadtad . . .
Te dalt kértél, — s én, íme, itt adom!
Pedig hogy egy csók egy dallal fölérjen —
Már ezt — bocsáss meg! — mégis tagadom.

Egy csók : az ajak édes költeménye,
Mely halva van már, a mint születik,
S lám, mélyeikből még a temetők is
A halhatatlan szép dalt fölvetik.

Egy csók : virághant vízbe csuppanása,
Gyürűt idéz a hab szinén elő ;
Örök gyürű egy dalkör, égi tűznél
Koholja azt a szív és agyvelő.

Szerelemért kapsz csókot ezrivel ;
Dalért szerelmet s csókot is vele ;
Mert legyen a dal bárminő silány is —
Szerelemmel és csókkal van tele! . . .

Te még sem adsz hát csókot *életemben?*
Majd adnak azt ott fenn az angyalok . . .
Te meg csókold meg egykor a *keresztfát*,
Ha majd — hazámhoz híven — meghalok!

A parodiát szinte kihívja e föllengző ömlengés ellentéte Sárosy hétköznapi gondolkozásával és anyagi helyzetének folytonos ziláltságával. A kinek e vers szól, Leövey Klára is anyagilag gyámolította őt, míg az Új-épületben raboskodott (1852—53.), egy hozzá irott rögtönzött vers épen öt forintról szól. Sárosy *Az én albumom* czímen egy kötetet adott ki, hogy viszonyait rendbe hozza, s írótársaitól kért bele munkákat ; Arany *Pázmán lovagot* adta oda. A *Komló*-vendéglőt nem ok nélkül említi a parodia ; Sárosy sokat emlegette és élvezte a bort, Aranyhoz írt verse is így kezdődik : «Mit csináltok a Komlóban?» *(Visszaemlékezés a távolból* — Arany Jánosnak ajánlva.) — A vers kifordításával Arany természetesen csak a maga mulatságára játszott ; ki nem adta.

Ilyen parodia a következő is ; ezt azonban kiadta az *Üstökös*ben.

AZ ÚJ MAGYAR KÖLTŐ.

Parodia.

Jár számkiüzötten az árva kölök,
Dalt zengedez és dala úgy nyöszörög,
Oly éhes-epedve foly ajkairól,
Hogy tégla repedne fal ormairól.
Zeng tetteket, a haza szebb idejét:
Goromba csatákat, otromba vezért;
Zeng zsálya szerelmet: a lyányka haját,
A szép szemet, arczot, — egyéb nyavalyát.
S míg a dal epedve foly ajkairul,
Ábrándozik — praenumeránsairul!

„Jó gyermekem, a haza szebb idejét
— Nem tudsz te ahoz — sohse zengjed.
A lyányka nem érez, az ifju nem ért,
És nincs potya-pénze szerelmeidért:
Némuljon el ostoba versed.
Vagy zengj, de magadnak, erőtelenül,
Hol senki ne hallja — kemencze megül;
S méltó dali bért
Tűzd árva fejedre a fűzfa babért."

(1859.)

És így köszörűtlen az ifju megyen,
Nem tudja, hol éte, hol ágya legyen
S míg gyomra tekergeni hagyja, kihal
Bús éneke, tört szusza hangjaival.

„Fedd, fűzfa, örökre az ifju nevét!
Kő járda! te nyomd kebeledre szivét.
S tán csendes alunni tivornya után:
Zengd álmait éjiden árva czigány."
Szól s nyugszik azóta egy ablak alatt,
Hol vargainas fut, ebecske szalad,
S vészhangon üvöltöz a bakter elé,
S villámgerelyét viszi ágya felé.

De feljön az ormokon a teli hold,
Mint egy kulacs, a hideg éjbe mosolyg.
Oh ifju, mi álmod a mámor után?
Szép álmokat énekel annyi czigány.
S már nem fut az ebfi — szaglálva megáll:
S ott szendereg egy szivar, álmainál.

Vörösmarty *A magyar költő* versének parodiája. Arany általában azt írja a parodiáról (Vida *Nemzeti koszorú*jának bírálatában): «Sikerült parodia az eredetinek menetét, fordulatait, szavaiból is minél többet megbír.» Maga e szerint jár el: követi a verset, a szavaknak többnyire még hangzását is megőrzi, de mindent gúnyosan fordít, s mint Sárosy versénél, az egésznek tárgyát fölcseréli, oly hasonló növésüvel, melyre a kifordított ruha ráillik. Egyik parodiája sem irányul az illető vers ellen, ez még kevésbbé. Vörösmarty 1827-ben írta költeményét, a magyar költők nehéz küzdelmeit és szenvedését rajzolva; e verset Széchenyi kedvelte. Arany a maga korának nyegle verselőire alkalmazza, kik ellen többször kifakad. 58. júl. 3. azt írja Tompának: «Nekem csak egy fáj: az, hogy én nem irhatok . . . satirát, élest, hegyest, gorombát . . .» Ezt a satirai kedvet öntötte ki itt. — Kezdő verselők is sokat háborgatták, hogy mondjon bírálatot próbálkozásaikról. «Én nem tudok mit tenni az istenadtákkal — panaszkodik Tompának, 58. szept. 29. — . . . nem tudom, honnan szedte egykor Kazinczy az «*istenfiakat*»: most a legtöbb . . . *majom!*»

REMÉNYINEK.

(Emlékkönyvbe.)

Karddal melyet dicsővé tenni, egykor
Híven ajánlád ifju véredet,
A hon, az úgy-e szent hon, félig élt már,
Halál árnyéka rásötétedett.
Te messze távozál, — mi itt maradtunk,
Tompán enyészve, mint sivár növény,
Mely élni nem tud, halni még nem érett,
Ledőlt fa korhadó tövén.

A honfibú, mely elzsibbaszta minket,
Tenálad munkás fájdalom leve,
Nagy, büszke, boldog népek közt forogván
Müvészetedben a magyar neve.
És, kik panaszra, mely szóban alél el,
Fület zárnának, a dús boldogok,
Veled kesergik azt, a min te vérzel,
Midőn nyirettyüd úgy sir, úgy zokog.

Most a reménynek egy hangját, Reményi,
Vidd el nyugatra zengő húrodon ;
Hirdesse szózatos fád a világnak,
Hogy újra érez, újra él e hon.
És élni fog, — menny, föld minden hatalma
Zúdúljon bár fel, — mert élni akar ;
Öngyilkolásra hogy többé fajulna,
Sokkal önérzőbb a magyar.

(1859.)

Az ötvenes években az emigratio mozgalmain kívül néhány világjáró magyar művész emlékeztette a külföldet arra, hogy a magyarság még él, főkép Liszt és Reményi. Lisztet 1841-ben ezen idők lelkes bizalmával üdvözölte Vörösmarty ; Arany a közelmúlt romjain méláz, melyeket megvilágít a remény egy sugara ; de mindkettejöknél egyforma nemzeti önérzet mutatkozik. Arany fölhozza Reményi ifjuságát, midőn Görgey vezérkarát kisérte, majd kibujdosását Angliába, hol sikerei mintegy az emigratio mozgalmait támogatták ; a jövőre is ebben látja hivatását. Reményi jó magyar maradt ; Petőfi szobrára ő kezdte a gyűjtést, egy hangverseny-körúttal. E közben tért be Nagy-Kőrösre. Találkozásukat a helyi hagyomány jócskán kiczifrázta ; Arany így írja le Szásznak, ki tőle e költeményt kéri : «Reményinek én egy rosz verset írtam, nem is érdemes elküldenem. Lakomán voltunk s kezembe nyomta albumát, nem szabadulhattam tőle. Este adta át és hajnalban indult, így majdnem rögtönöznöm kellett . . . Ki azonban nem jöhet.» (59. május 24., kiadatlan.) — Reményi 65-ben újra fölkereste s a verset érdekes ajándékkal viszonozta : Victor Hugo kis daguerotyp arczképével, melynek hátlapjára ez van írva : «Victor Hugo — Souvenir de la Sibérie de l'exil — donné à Reményi. — Marin Terrace, 18 9bre 1854.» — Reményi ezt írta mellé : «Én pedig megigértem Victor Hugónak, ha valaha visszatérek hazámba, úgy ezt a becses képet Arany Jánosnak fogom adni, — igéretemet ime beváltom. 1865. Feb. 3-án — Reményi Ede.»

AZ ÚJ GÖRÖG DALNOK.

(Byron «Don Juan»-ja III. énekéből.)

1.

Szigethazám, szigethazám!
Hol Sappho égett s énekelt,
Hol terme harcz és bék müve, —
Delos megállt és Phoebus kelt!
Örök nyár hint még rá sugárt,
De, napján kűl, minden leszállt.

2.

Skios múzsája s Teiosé *
A hőskoboz, szerelmi lant,
Más parton él hirben, nem itt ;
A hang, szülőföldén kihalt,
Bár Eccho távolabb veti
Mint ősink «Boldog Szigeti».**

3.

Néznek Marathonra a hegyek —
S Marathon a tengerre néz ;
Ott álmadoztam egykor én,
Hogy még Göröghon szabad lész :
Mert, állva perzsa sir felett,
Nem hittem szolga létemet.

4.

Ült a király bérczhomlokon,
Mely néz le Salamis fölé ;
Ezrével ottlenn a hajók,
Had, nemzet számra : — mind övé!
Megolvasá nap költekor —
De hol valának este, hol?

5.

Hol vannak ők? s hol vagy te is,
Hazám? Partod némán hever ;
Nem zendül itt a hős koboz —
Nem dobban itt már hős kebel!
S lantod, az oly soká remek,
Ily kézre száll-e, mint *ezek*?

* Homeros. Anakreon.

** A hellen költők νησοι μακαρων-jai. Valószinűen a Zöldhegyfoki- vagy Kanári-szigetek. (Moore jegyzete. Mások szerint oázisok Afrikában. Ford.)

6.

Még valami — ha nincs babér —
Bár szolganép közt, lánczokon, —
Pirulni honfi módra, mint
E dalra most is homlokom ;
Mert, haj! mi itt költői bér?
Pir a népér' — köny a honér'.

7.

Hát csak sirassuk jobb napunk?
S piruljunk? — Haltak őseink.
Add vissza, föld, kebeledből
Spartai elhunyt hőseink!
A háromszázból *hármat* adj :
És Thermopylaenk ujra nagy!

8.

Mit? csend tovább? csend mindenütt?
Ah! nem ; — a holtak hangja kél,
Mint távol omló zúgatag,
Felelvén : «egy kezdjen, ki él —
S megyünk, megyünk, vezessetek!»
Élőn kivül, nincs más siket.

9.

Mind hasztalan ; verj másik húrt ;
Kelyhedre tölts Samos borát!
Harczot török csordákra bizz,
Vért néked ontson a borág!
Hah! lám, alig hogy szólalál —
Mint érti sok vad bacchanál!

10.

Még dívik pyrrhi tánczotok,
De hol a pyrrhi harczirend?
Feledségbe e kettő közül
Mért a nemesbik leczke ment?
Kadmos betűje fenvagyon —
De rabnak szánta-e, vajon?

11.

Samos borával tölts kehelyt!
Kedvetlen e tárgy, hagyjuk ezt!
Az ihleté Anakreont,
Ki szolgált — de Polykratest. —
Térdünk haszint' akkor hajolt,
A zsarnok mégis honfi volt.

12.

Lám, Chersonéz' tyrannja is
Szabadságnak hő bajnoka ;
E tyrann Miltiades volt!
Oh! bár efféle zsarnoka
Volna a jelennek! Lánczai
Soká fognának oldani.

13.

Samos borával tölts kehelyt!
Bérczes Sulin, s a pargai
Parton, van még egy faj, minőt
Szültek a dórok anyjai ; *
S van hintve mag, ott valahol,
Kikben Herakles vére foly.

14.

Szabadságot franktól ne várj —
Ezek királya vesz, meg ad :
Miben süker reménye él,
Csak honfi kard, csak honfi had;
Ozmán erő, latin cselek,
Megrontanák hős vértetek.

15.

Samos borával tölts kehelyt!
Árnyékba 'lejtnek szűzeink —
Im mint ragyog dicső szemök ;
De, nézve lángzó szépeink,
Enyém forró könyekben ég :
E kebleket rab szopja még!

16.

Tégy Sunium ** párkányira,
Hol senki, mint én, s a habok,
Hallgassuk egymást búgni, míg
Dallal, mint hattyu elhalok :
Hon nem hazám, mely lánczot hord —
Csapd földhöz a samosi bort!

* Suli, Parga, városok. Mindkettő Epirusban, amaz hegyen, ez a tenger mellett.
** Legdélső hegyfok Attikában.

Arany 1845-ben azt írja Szilágyi Istvánnak, hogy angolul ‚már szinte oly szabadon' olvas, mint németül. Jó egy pár angol könyve van, köztük a teljes Shakespeare és Byron. Nagy Ignácznak angol regény fordítására ajánlkozik, Dickens *Chuzzlewitt*jére gondol, melyet Petőfitől kapott ajándékba ; szó van *A windsori víg nők*ről is ; kész megbírálni Lemouton Emilia Shakespeare-fordításait ; *Bánk bán*t *Macbeth*tel és *III. Richard*dal hasonlítgatja össze. Ekkor fordítja le e költeményt s elküldi Szilágyinak (decz. 4.).

«Engem e vers megkapott — írja. — Meglehet, ha fordításban, olyanban kivált, mint ez, olvasom: szintúgy érzéketlen maradok mellette, mint alkalmasint ön most; de angolúl olvasva, s ott, a hol felhozatik, nem hiszem, hogy önt is meg nem ragadná... Mert ez óda — vagy elegico-óda — vagy micsoda, igen szép. — Az eredeti itt váltogatva rímel, nekem ennyit tenni is veszett munka volt rím dolgában...» Arany később megfeledkezett e fordításról, de Szilágyi megőrizte. Mikor a mármaros-szigeti tűzvész után *Szigeti albumot* szerkesztett a reformatus templom és iskola fölépítése javára, Aranytól is közreműködését kérte, mire a költő azt felelte: «... nincs nálam semmi, — de még egy forgács sincs, a mi egész, vagy oly önálló darab volna, hogy közöltessék. Csonkabonka törek, az van sok. De mit ér! soha sem lesz azokból egész». Erre Szilágyi azt kérte, engedje meg legalább e régi fordítás kiadását. Arany rálett, de visszakérte és átsimította. Ekkor már tökéletes az angolban, nyár eleje óta fordítja a Tomori által tervezett teljes magyar Shakespeare számára *János királyt* és a *Szent-Iván-éji álmot*. Sokat változtat a régi szövegen. «Most jó Byronom van, jegyzetekkel» — írja Szilágyinak, 59. decz. 6.; ezt Tisza Domokos hagyatékából kapta emlékül. «Most is elég messze marad az eredetitől, de lehetetlen a versalakot és *hangot* megtartva, jobban fordítni, legalább nekem. — Azt hiszem, így is maradt benne szépség.»

J.....HOZ.

Bús az ősznek hervadása,
Hulló lombok, néma táj;
De az ősznek van varázsa,
Enyészetben méla báj.

A gyümölcs hull — semmi: érett!
Hallgat a lomb — semmi: szólt!
Öltsön a mező fehéret —
Semmi: oly dús zöldje volt!

Csak, ha bimbó fővel asznak
A virágok: oh, ez fáj;
Ha reménye új tavasznak,
Most születve, sirba száll.

Óh, derülj hát, ifju lélek,
Légy a vídám hajdani;
Gyönge vagy még a zord télnek
Koszorúját hordani!

(1859.)

A költő Juliska leányához szól, ki ekkor tizennyolcz éves, az ábrándok és első csalódások korát éli. Érzékeny kedélye már gyermekéveiben gondolkodóba ejtette atyját; a jó gyerek is gond a szülének. «E gyermeknek igen nagy szenvedélye van minden iránt, a mi *nem prózai* — írja Tompának (53. decz. 4.); — s ez nekem nem kevés gondot ad, mert egyfelől azt sem akarnám, hogy műveletlen maradjon, másfelől félek, hogy ábrándozó lesz, s az élet prózai oldalába nem fogja tudni magát betanúlni. Midőn Pestről hazajöttünk, anyját egyszerre csak e határozott hangon ejtett szavakkal lepte meg: anyám, én színész leszek.» E vágy maga tehetségre s művészi hajlamra mutat. Akkoriban játszott is színházat több vele egykorú leánykával, Jókai *Örmény és családja* elbeszélését adták elő, melyet ‚magok alakítottak vígjátékká'; Jókai előtt is eljátszották, mikor 54-ben Kőrösön járt. (Jókai: *Egy nap Arany Jánosnál. — Emlékeim.*) 56-ban működvelő előadáson Lucza kisasszonyt játszta Kisfaludy *Csalódásai*ban; «jól játszott — írja atyja, — úgy sikoltott, mint az áspis kígyó» — ‚s csak úgy bukdácsolt a koszorúkban'. (Tompához, jun. 25.) Ez előadásról a *Hölgyfutár* is megemlékezett, s Tompáék eltünődtek a híren; Arany siet őket megnyugtatni: «Többször nem hagytuk fellépni, s ő könnyen belenyugodott.» Ábrándozása nemesebb irányt vesz; többen terítőt horgolnak az Úr-asztalára; «*magoktól* jöttek e kegyeletes eszmére, midőn itt először communicáltak, — beszéli atyja — Csak szép az a női szív, míg romlatlan, tiszta.» (Tompához, 56., a szünnapok elsőjén.) Ily ábrándos és érzékeny lélek a költő leánya; korán ejthetett árnyat lelkére az élet egy futó felhője. A költő a maga példányába odaírta: «Nem olvasta soha.»

GÖRÖGBŐL.

(Kallimachosz.)

Mirtusz lombja közé fonom be szablyám,
Úgy, mint Hármodiosz s Arisztogeitón,
Mikor a bitorlót megölék
S egyjogúvá Athenae lakosit tevék.

Nem vagy, Hármodiosz, te halva, nem vagy,
Élsz, mondják, szigetin a boldogoknak,
S veled ott gyors lábu Achilevsz,
És Diomédesz, a Tűdeidesz, veled.

Mirtusz lombja közé fonom be szablyám,
Úgy, mint Hármodiosz s Arisztogeitón,
Hogy Athenae szent áldozatin
Zsarnoki férfi Hipparchot agyonölék.

Fön lesz híretek, él dicsőn örökre,
Kedves Hármodiosz s Arisztogeitón,
Mivel a bitorlót megölé
Kardotok, és Athenae szabad általa.

«. . . e nyáron a félig értett, félig elfeledt görög klasszikusoknak oly hévvel dőltem, hogy szem- és elmetompulásig olvastam őket» — írja Csengery Antalnak 1860. jul. 9. — Ez időből való lehet a fordítás; 62-ben egy czikkének jegyzetében közli, példának arra, hogy a görög-római világ *ódai* lyrájától mi dalszerűség különbözteti meg az ily *szkoliák* ‚nem nagyrabecsült' töredékeit.— Kallimachos Kr. e. 310—240 közt élt. A megénekelt két hős Athén megszabadítója a zsarnok Hypparchostól; a testőrök által életüket vesztették szobrot állítottak nekik az Akropolison, énekek őrizték emléküket.

SZÉCHENYI EMLÉKEZETE.

1.

Egy szó nyilallott a hazán keresztül,
Egy röpke szóban annyi fájdalom;
Éreztük, a mint e föld szíve rezdül
És átvonaglik róna, völgy, halom.
Az első hír, midőn a szót kimondta,
Önön hangjától visszadöbbene;
Az első rémület kétségbe vonta:
Van-é még a magyarnak istene.

2.

Emlékezünk: remény ünnepe volt az,
Mely minket a kétségbe buktatott:
Gyászról, halálról, szív-lesújtva szólt az,
Napján az Úrnak, ki feltámadott.
Már a természet is, hullván bilincse,
A hosszu, téli fásult dermedés,
Készíté új virágit, hogy behintse
Nagy ünneped, dicső Fölébredés!

3.

Immár az ég — ah, oly hideg korábban! —
Irántunk hő mosolyra engede;
A négy folyó és három bércz honában
Kilebbent a tavasz lehellete;
S melynek halálos — úgy tetszék — elaszta,
Életre pezsdült a kór sivatag;
Lassú folyót önérzelem dagaszta,
Büszkén rohant le a szilaj patak.

4.

S fölzenge távol a menny boltos alja,
Gyümölcshozó év biztató jele,
Hallott korán megdördülő morajja —
Midőn egyszerre villám sújta le.
«Széchenyi meghalt» — Oh, mind, mind csalékony:
Te víg tavasz-nap! ujjongó mezők! . . .
«Széchenyi meghalt» — S e nagy omladékon:
«Élünk-e hát *mi?*» búsan kérdezők.

5.

Mert élni hogyha nem fajúlva-tengés,
Olcsó időnek hasztalan soka;
De vérben, érben a vidám kerengés,
Mely szebb jövendő biztos záloga;
Ha czélra küzdvén, nagy, nemes, dicsőre,
Így összehat kezünk, szivünk, agyunk,
Vezérszó: ildom, a zászlón: előre! —
Ő az, ki által lettünk és vagyunk.

6.

Megrontva bűnöd és a régi átok,
Beteg valál, s nem érzéd, oh magyar;
Nép, a hazában nem volt már hazátok:
Sírt még hogy adna, állt az ős ugar.
S mint lepke a fényt elkábulva issza,
Úgy lőn nekünk a romlás — élvezet;
Egy-két kebel fájt még a múltba vissza:
Nem volt remény már, csak emlékezet.

7.

De, mely a népek álmait virasztja,
Elhagyni a szelíd ég nem kivánt ;
Széchenyit küldé végtelen malasztja
E holttetembe érző szív gyanánt,
Hogy lenne élet-ösztön a halónak,
Bénult idegre zsongító hatás,
Reménye a remény nélkül valónak :
Önérzet, öntudat, feltámadás.

8.

Midőn magát ez nem tudá szeretni,
Ő megszerette pusztuló faját.
Oh, nemzetem, *ha* fognád elfeledni
Hogyan viselte súlyos nyavalyád?
És mennyi harczot küzde önmagával?
Hány izgatott, álmatlan éjjelen?
Míg bátorító Macbeth-jóslatával
Kimondá : «a magyar lesz» — hogy *legyen!*

9

Bizton, ezer bajunk közt, megtalálta
Azt, a mi fő, s mindet befoglaló :
«Elvész az én népem, elvész — kiálta —
Mivelhogy tudomány nélkül való.»
S míg kétle a bölcs, hátrált a tevékeny,
Bújt az önérdek, fitymált a negéd :
Ő megjelenve, mint új fény az égen,
Felgyújtá az oltár szövétnekét.

10.

És ég az oltár. Im, körébe gyűltünk,
Szétszórt bolyongók a vész idején.
Már is tüzénél szent lángra hevültünk,
Fénye világol sorsunk ösvenyén.
Oh, rakjuk e tüzet, hogy estve nála
Enyhet találjon áldó magzatunk!
Ez lesz a méltó, a valódi hála,
Mit a nagy Jóltevőnek adhatunk.

11.

De hogy' kövesse nyomdokát az ének?
Némuljon el, lant, gyönge szózatod.
Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!
Klió, te készítsd legdicsőbb lapod!
Évezredek során mit összejegyzél
Honfi erény magasztos érdemét,
S arany betűkkel érctáblába metszél :
Abból alkosd Széchenyi jellemét.

12.

Írd azt, ki a pusztán népét vezérli ;
Ki kürtöl, és lerogy a régi fal ;
Tarquin előtt ki arczát megcseréli ;
Fülepet ostoroz lángajkival ;
Ki győzni Athént csellel is szorítja ;
Kit bősz csoport elítél, mert igaz ;
Ki Róma buktán keblét felhasítja —
Elég . . . a példa fáj : Széchenyi az!

13.

Ő szól : s mely szinte már kővé meredten
Csak hátra néze, mint Lóth asszonya,
A nemzet él, a nemzet összeretten,
Átfut szivén a nemlét iszonya ;
Szól újra : és ím lélek űl a szemben :
Rózsát az arczra élet színe fest ;
Harmadszor is szól : s büszke gerjelemben
Munkálni, hatni, küzdni vágy a test.

14.

Hitel, Világ és Stádium! ti, három —
Nem kézzel írt könyv, mely bölcsel, tanít,
De a lét és nemlét közti határon
Egekbe nyúló hármas pyramid!
Ám, hadd üvöltsön a Számum viharja,
Dőljön nyugatról a sivár homok :
A bújdosók előtt el nem takarja,
Melyet ti megjelöltök, a nyomot.

15.

S lőn új idő — a régi visszacsökkent —
Reményben gazdag, tettben szapora ;
A «kisded makk» merész sudárba szökkent ; *
Ifjú! ez a kor : «Széchenyi kora».
Nézd ez erőt : hatása mily tömérdek —
De ne imádj : a munka emberé —
Szellem s anyag, honszeretet s önérdek
Mily biztosan lejt a közjó felé.

16.

Majd elborulni kezde láthatára :
Kik műve által lettünk magyarok,
Nem ügyelénk többé vezérnyomára,
Mi napba néző szárnyas Ikarok.
Oh, hogy riadt fel intő jós-ajakkal! —
S midőn a harcz dúlt, mint vérbősz Kain,
Hogy álla tört szívvel, merev hajakkal —
Egy új Kasszándra Trója lángjain!

17.

Hosszú, nehéz, sötét lőn akkor éjünk,
Nyugalma egy álarczozott halál ;
S midőn a szív feldobbant, hogy reméljünk :
Nagy szellem! íme, köztünk nem valál.
Oh, mely irígy sors önző átka vett el,
Hogy ébredésünk hajnalát ne lásd? —
Vagy épen egy utólsó honfi-tettel
Tagadnod kelle — a feltámadást? . . .

18.

Nem, Üdvezült, nem! . . . fájdalmunk hevében
Hamvad ne sértse káromló beszéd,
Oh, nézz egedből és örvendj e népen,
Mely soha *így* még nem volt a tiéd!
Leomlunk sírodon szent döbbenéssel,
A sujtó karra félve ismerünk :
De Antéuszként majd ez illetéssel
Küzdelmeinkhez új erőt nyerünk.

19.

Emléket, oh hazám, mit adsz e sírra?
Hová tekintesz földeden, magyar,
Hol Széchenyi nevét ne lásd megírva
Örök dicsőség fénysugárival?
Ha büszke méned edzi habzó pálya,
Ha eszmeváltó díszes körbe gyűlsz,
Ha szárnyakon röpít a gőz dagálya,
Ha tenni, szépre, jóra egyesűlsz ; —

20.

Duna, Tisza . . . ez mely prüsszögve hordja
Fékét, s szabályhoz törni kénytelen ;
Amannak hódol a sziklák csoportja,
S Trajánusz híre újból megjelen ;
Az ifju szép Pest, ki bizton ölelve
Nyújt Corvin agg várának hű kezet,
S az édes honni szót selypíti nyelve — —
Széchenyié mind ez emlékezet!

21.

Széchenyi hírét, a lángész csodáit,
Ragyogja minden, távol és közel :
Áldozni még jerünk — ah, oly sokáig
Nem értők — Széchenyi szivéhöz el.
Nem láttuk, e szív néha mit palástol
Hordván közöny havát és gúny jegét :
Hogy óvni gyönge csíráit fagyástól
Őrizze életosztó melegét.

22.

Értünk hevült, miattunk megszakadt szív,
Te, az enyészet ágyán porladó!
Késő, de tartozott szent hódolat hív :
Egy nemzeté, ím, e hálás adó.
El kelle buknunk — haj, minő tanulmány! —
Meg kelle törnöd — oh, mily áldozat! —
Hogy romjaidra s romjainkra hullván,
Adjunk, Igaz! tenéked igazat.

* «Minden jelenetek jövendő fényt mutatnak nemzetünknek, minek megjövendölésére semmivel több jóslói tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a *kisded makkból*, ha meg nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja.» *Széchenyi.*

23.

Szentebb e föld, honunk áldott alapja,
Mióta, nagy szív, benne nyúgoszol ;
Szentebb a multak ezredévi lapja,
Mióta, nagy név, hozzá tartozol.
Koszorút elő! . . . morzsoljuk el könyűnket :
Az istenűlés perczi már ezek!
Borítsa ünneplő mirtusz fejünket :
Reménynyé váljon az emlékezet.

24.

Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét, ámbár napja múl ;
Hanem lerázván, a mi benne földi,
Egy éltető *eszmévé* fínomúl,
Mely fenmarad s nőttön nő tiszta fénye,
A mint időben, térben távozik ;
Melyhez tekint fel az utód erénye :
Óhajt, remél, hisz és imádkozik.

25.

Te sem haltál meg, népem nagy halottja!
Nem mindenestűl rejt a czenki sír ;
Oszlásodat még a család siratja —
Oh, mert ily sebre hol van balzsamír? . . .
Mi fölkelünk : a fájdalom vigasztal :
Egy nemzet gyásza nem csak leverő :
Nép, mely dicsőt, magasztost *így* magasztal,
Van élni abban hit, jog és erő!

(1860.)

1860. április 8-ika, a húsvéti feltámadás ünnepe, — Széchenyi halála napja. A M. T. Akadémia nyomban elhatározta hogy gyászát őszszel ünnepélylyel fejezi ki ; emlékbeszéd tartására b. Eötvös Józsefet kérte, költeményre száz aranyat ajánlott. Erre «az akadémia osztatlan bizalma Arany Jánost hívta föl». Csengery már a hivatalos fölkérés előtt értesíti erről. A levél Aranyt szenvedőn találja. «Édes barátom, ha engem egy Széchenyi *halála* föl nem képes gerjeszteni arra, hogy szót adjak a nagy nemzeti fájdalomnak : akkor semmi felszólítás, semmi aranyos jutalom, nem fogja azt eszközölni — írja neki a költő (ápr. 23.). — Megkisértem, vedd őszinte igéretemet, de nem tudom, ha megbírom-e. Annyival kétesb a süker, hogy e nagy nemzeti gyász nagyobb, mintsem szóval ki volna mondható.» Toldynak is így ír, a hivatalos fölszólításra : «Én, ki évek óta — és bizony nem önkényes — hallgatásban *sínylek*, most írjak, és írjak egy Széchenyiről, a milyet *róla*, a milyet *tőlem* várnak : valóban ez elnyom.» Szerény, mégis önérzetes. Azt ajánlja, szólítsanak fel többeket s a legjobb verset olvassák fel ; «akkor, ily erkölcsi *nyomás* nélkül, én is talán szabadabb röptöt nyerek vala, s talán jobban sikerűl, mint így. Hanem ez mind késő.» (május 26.). «A szünidőt várom, — mondja Csengerynek, — mert ihletés nélkül és szakadozva nem megy az» (jul. 9.). Augusztus derekán reméli, hozzáfoghat. Séta közben jegyezgeti gondolatait zsebkönyvébe, s ebből látni, hogy a gondolatok kiforrtan merülnek föl nála, s aztán szinte önként ömlenek alakba. Ott van prózában az egész első versszak, aztán e gondolat : «Mert, ha élni nem csak állati v. növényi tengés, hanem valami nemesebb ennél : ő általa lettünk . . .» — mindjárt mellette versben is. Azután : «Szentebb a haza földe, mióta téged rejt,» — s ez is rögtön versbe ömlik, «Jóslata : ‚a magyar lesz!' — macbethi jóslat, azért, hogy legyen!» Itt van többek közt a ‚kisded makk', ‚látszó hidegsége, mely védő hólepel volt', a nagyok eszmévé válása, s hogy a nemzet gyásza nem csak leverő, . . . «nemzet, mely gyászolni tudja jeleseit, remény- és önérzettel telik meg». E sorok mélyre világítanak az alkotás titkába. A gondolatok ércze mind ez, a mint lelkének kohójában olvad s formába ömlik. Minden eszme készen, szinte végleges szavakban merül föl, s nem veszt, nem homályosúl a kidolgozás apró alkujában. A költő új vért önt az óda megcsontosult formáiba, föllengő szavak helyett költői lepelbe burkolt tanulmányt ad, megvilágítva Széchenyi eszméit, műveit, szellemét hatásukban, példájával emelve és tanítva, s épen a gyász mélységéből merítve erőt. Benne van e képben Széchenyi egész alakja és kora : hatalmas vonással érezteti nagyságát, összekapcsolja a feltámadás ünnepét, a tavasz ébredésének reményét a gyászszal ; a tavasz lehelletében érezteti az olasz-osztrák harczmezők felől jövő szabadabb fuvalmat. Majd hazánkra tér, a pusztuló faj rajzára, minőnek Herder látta ; kimondja Széchenyi kedves szavát, az *ildomot*, min a német Klugheit-ot értette ; idézi jóslatát, a *Hitel* szavait : «Sokan azt gondolják : Magyarország *volt;* én azt szeretem hinni : *lesz!*» Kiemeli az Akadémia alapítását, melyre mint ifjú huszártiszt, 60,000 ezüst forintot tevő egy évi jövedelmét ajánlotta fel ; történelmi példákhoz méri, jellemzi műveit, Ikarusban Kossuth túlzó politikáját s a kétségbeesett Széchenyi jóslatát :

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

«Én a csillagokból olvasok.Testvér a testvért, népfaj a népfajt fogja mészárolni, engesztelhetetlenül és őrülten. Száguldó csapatok dúlnak fel mindent, a mit építénk.» (Kemény Zsigmond tanulmányában.) Elősorolja alkotásait : a lóverseny alapítását (1822), *Lovakrul* könyvét, melylyel «a huszárok nemzetét ő buzdította a lótenyésztés jobb módjaira» ; az ‚eszmeváltó kör' a Nemzeti Casino (alap. 1827) ; az ő érdeme, hogy Pest és Vácz közt 46-ban megnyilt az első vas-pálya ; ő kezdte meg a Tisza-szabályozást s a Vaskapuét, építette a Lánczhidat, s kapcsolta össze vele a két parti várost Budapestté. S ennyi részletből egységes képet rajzol : egy munkás, nagy életét. Fölemlíti Széchenyi gúnyos módorát, s mély lélekismerettel magyarázza. Szellemét és munkáját hatásában mutatja föl, ebből és példájából a jövő reményét szűri le, az óda biztató kívánalma szerint. Páratlan, fenséges költemény ez ; tartalma fölér egy történeti és lélektani tanulmánynyal ; a költészet fáklya-fényének lobbanása mindent megvilágít. Szerkezete oly biztos és szép, oly művészi, mint a Széchenyi hídjáé. Szavait mintha márványról olvasnók : súlyosak, tömörek, nagyok ; ajkán a szavak rendesen megszépülnek, mélyebbé és többet mondókká válnak ; a mi a más kezében agyag, neki márvány. — Széchenyinek méltó emléke, költészetünknek fölülmulhatlan dísze e mű ; magasabbra Arany tulajdon geniusa sem szárnyalt.

Az ünnepélyt oct. 13-án tartották meg ; a *Pesti Napló* tudósítása azt írja : «Arany szavait, mint Eötvösét, szünni nem akaró éljenzés követé, s a költő felé ... minden felől tódulának öregek és ifjak — ez utóbbiak közt a két Széchenyi, — hogy meghatott szívök köszönetét egy-egy kézszorításban nyilatkoztassák ; a távolabb levők karjokat nyujták, kalapjokat, kucsmájokat lengeték feléje.» — Szász Károly tréfásan azt írja a költőnek : «Feleségem ... azt ítélte, hogy az első stropha megéri a száz aranyat» (60. oct. 20.). Lévay szemében «magasan szárnyaló classikus óda, melyben a legnagyobb magyar dicsőítése, az emlékező nemzet méltósága s a költő szellemfönsége oly magasztos, együttes kifejezésre jut.»

AZ ÖRÖK ZSIDÓ.

Pihenni már. — Nem, nem lehet:
Vész és vihar hajt engemet,
Alattam a föld nem szilárd,
Fejem fölött kétélü bárd ...
Tovább! tovább!

Éhes vagyok : ennem iszony ;
Láng az ital, midőn iszom ;
Álmam szilaj fölrettenés,
Kárpit megől szivembe kés ...
Tovább! tovább!

Oh, mily tömeg! s én egyedül,
Útam habár közé vegyül :
Érzem, mint csónak a habot,
Hogy átmenet mind rám csapott ...
Tovább! tovább!

Az út, hová talpam nyomul,
Sűlyed, ropog, átvékonyul ;
Ónsúlylyal a kolosszi lég
Elzúzna, ha megállanék ...
Tovább! tovább!

S melyet hazud a sivatag,
Mind délibáb : tó és patak ;
Gyümölcs unszol, friss balzsamu :
Kivűl arany, belül hamu ...
Tovább! tovább!

Az üstökös meg' visszatér,
Kiröppent nyíl oda is ér,
Az eldobott kő megpihen :
Én czéltalan, én szüntelen
Tovább! tovább!

Rettent a percz, a létező,
S teher minden következő ;
Új léptem új kigyón tapod :
Gyülölöm a mát s hőlnapot ...
Tovább! tovább!

Rohannom kell — s a földi boly
Mellettem gyorsan visszafoly :
Ködfátyol-kép az emberek :
Én egy arczot sem ismerek ...
Tovább! tovább!

Pusztán folyam mért nem vagyok,
Hogy inna fel asszú homok!
Mért nem futó, veszett vihar,
Mely ormokon egyszer kihal ...
Tovább! tovább!

Irígylem az ágról szakadt
Levelkét : hisz majd fennakad ;
Irígylem az ördögszekért :
Árokba hull : czéljához ért ...
Tovább! tovább!

Szegény zsidó ... Szegény szivem :
Elébb-utóbb majd megpihen.
Az irgalom nagy és örök,
Megszán s átkom nem mennydörög :
Tovább! tovább!

(1860.)

Az örök zsidó mondáját angolszász szerzetesek jegyezték föl először, a XIII. század elején, egy Armeniában élő Kartaphilus nevű emberről, a ki Pontius Pilatus ajtónállója volt, s midőn a halálra ítélt Krisztust a palotából kivezették, siettetve megtaszí-

totta ; ezért a földön marad, míg az Üdvözítő vissza nem tér ; valahányszor száz évet ér, álomba merül, melyből újra harmincz évesnek ébred, minő akkor volt. — A monda terjedt, s a XVII. század küszöbén egy német népkönyvben üti föl fejét. E szerint Hamburgban a püspök prédikációja közben egy mezitlábas, toprongyos ember megy be a templomba. Kérdőre vonatva, elmondja, hogy neve Ahasverus, varga volt Jeruzsálemben, s midőn Krisztust a Golgothára vitték, kiállott háza kapujába, s a Megváltót, mikor ott megállt pihenni, tovább űzte. Krisztus azt mondta neki : «Én megpihenek, de neked nem lesz nyugtod az ítélet-napig.» — Itt járul örök életéhez az örök bolyongás átka. E költői hagyomány átfolyt más mondákba, így az örök vadász s a bolygó hollandi történetébe ; műköltők is sokszor fordultak hozzá, epikai és lyrai művekben egyaránt. Alakja a föld örök vándorát jelenti, az örök embert ; így gondolt rá Goethe, mint egy nagy epos hősére, a ki a történet legnagyobb mozzanataiban jelenik meg, Madách Ádámjának módján ; így rajzolja Nero korában Hamerling : *Ahasver in Rom* (1865.) ; e mondákból kölcsönzi sensatiós regénye czímét Sue. Másoknál lyrai jelkép ; Lenaunál a boldogtalanság személyesítője, az életundor- és halálvágyé Schubart eposi töredékében és Béranger versében. Nálunk Vörösmartynak van róla egy drámai töredéke, az örök zsidó és a Halál párbeszéde (1850.) ; Arany után Kiss József írt róla, az üldözött zsidóságot és önmagát látva benne *(Uj Ahasvér)*. Arany a mondába mély lyraiságot lehellt : magát látta az örök vándorlásra ítéltben. Ő az, a ki «minden érintkezést fájdalmas ütésnek érez» (Tompához, 58. május 11., 7. vszak), a ki nem lel nyugtot, a kit sorsa kerget.

Kőrösön mindig idegennek érezte magát. 60. jan. 4-én pedig azt írja Csengerynek : «Az én itteni helyzetem mind tarthatlanabbá kezd válni. Nemcsak hogy a jó emberek — collegáim — . . . elhagyogatják Kőröst, — nemcsak hogy a pálya, melyre igazi hajlam helyett kénytelenség taszított, egészségem hanyatlásával napról-napra terhesebb lesz, kedv, erő, kitartás elhagy : de az iskola is hanyatlás útjára tért. Egy új szellem kezd itt uralkodni : elfüstölni innét minden jóravaló embert . . .» Panaszolja, hogy a megürült görög tanszék óráit fel akarnák osztani a tanárok közt. — « . . . nincs kedvem 16 óra helyett 22-őt tanítani. Ez is . . . úgy elrabolja időmet, munkakedvemet, hogy mást alig dolgozhatom : hát még egy uj, egy harmadik nyelv.» Ez állás különben is «nemcsak jövőmet, hajlott koromat nem biztosítja, de a jelenre sem nyujt tisztességes életmódot . . . De mit tegyek? . . . Tanszéket máshol keresni — ez annyi volna, mint csurgó alól esőbe jutni». Arra gondol, hátha lapot adna ki. «Egy tisztán szépirodalmi, kellő kritikával szerkesztett lap által még talán az irodalomnak is lehetne használnom.» — Csengery rögtön felel : «Deák . . . úgy vélekedik, hogy téged ki kell ragadnunk azon lélekölő állásból, s irodalmi központunkra hozni . . . Bármiként, monda Deák, de szégyen volna, ha független állást nem tudnánk itt számodra biztosítani.» Közben a költő szinte visszariad a tervtől ; februárban Csengery azt veti szemére : « . . . el kell ismernem, hogy kedélyed és szertelen lelkiismeretességed nem szerkesztőnek való». Tompa is ijeszti : «Pestre ne menj! Ott lennél még igazán beteg, beteg lélekben, testben és hitben» (febr. 1.). Arany mégis azt érzi : « . . . itt ónsúly nehézkedik lelkemen : évek óta nyom az eltévesztett pályának terhe. — — Talán nem vesztem volna még el az életnek s irodalomnak. — — Talán fölelevenedném köztetek, ‚mint a holt szén eleven társai közt', a hogy Szemere M. egyetlen szép verse mondja» — így festi töprengéseit Csengerynek (jul. 9.). Pestre vonzza fia jövője is, ki egy év mulva már az egyetemre lép. A tervezett lap alapítására kedvező volt az idő. Az irodalom újra-éledőben volt. Föltámadt az Akadémia, s Aranyt rögtön levelező, és még azon ülésben rendes tagjává választotta. «Tudtomra első eset az Akadémia történetében» — írja sógorának. Ugyanazon ülés *Toldi estéjét* a Marczibányi-jutalom 50 aranyával koszorúzta meg ; siettek mindazzal az elismeréssel, melyet addig — az Akadémia kényszerű szünetelése miatt — nyilvánítani nem lehetett. Arany előbb *Bánk bán*ról kezdett székfoglalót dolgozni ; e nagy tragédiánkat már 36-ban elébe tette *Stibor*nak, «miért illően ki is nevettettem» — mondja önéletrajzi levelében; később angolra kezdte fordítani, mert «olyan shakespeareies» ; most — mint Szásznak írja — Shakespeare-fordításai vezették hozzá ; később mégis Zrinyihez fordult, az epikushoz, kit évek óta, az olasz költők olvasása közben is tanulmányozott, s kinek akkoriban nagy művét is át akarta simítani, hogy olvashatóbbá tegye. Székfoglalója (59. oct. 31.), *Zrinyi és Tasso* egybevetése, az első nagy összehasonlító irodalomtörténeti tanulmány irodalmunkban, csonkán is alapvető mű, s mint Riedl mondja, «tanulmány a költő lélektanához». Csengery *Budapesti Szemléje* közölte ; külön is ki akarták adni, de írója, töredék volta miatt, nem egyezett bele. Aranyt mindez közelebb hozta pesti barátaihoz s az irodalmi élethez, fokozhatta önbizalmát is.

A Kisfaludy-Társaság is újra éledt. Bár Arany, mint Csengerynek írta, ‚nem akart volna a régibb tagok sérelmére lenni', megválasztották igazgatónak (aug. 1.). Ezzel az a vágya is teljesült, «hogy a lapon kívül is volna — bármi csekély — támasz, . . . melyre sorsom fecskefészkét most harmadszor — és a mi több, nyaram végén! — lerakjam» (Csengerihez, jul. 9.). Arany Pestre költözése, ‚életkérdés irodalmunkra nézve, — írja Csengery Gyulainak, 1860, aug. 12. — Benne egy roppant hatású irodalmi központot nyerünk irodalmunk székhelyén, s lapja által azon helyzetbe lesz hozva, hogy elmondja lassanként nézeteit' (B. Szemle, 1923.). Szeptember elején megkapta a kormány-engedélyt is lap-alapításra. Elköltözött tehát Kőrösről, nem haza Szalontára, a hova mindig vágyott, hanem egyelőre Pestre. «‚Allah' messzebb tette előlem a ‚darab kenyeret'» — írja Mikesre czélozva Tompának (aug. 10.). Erre vonatkozik nála a bolygó Ahasvér képe. — Lapja *Szépirodalmi Figyelő* czímen 1860. nov. 7. megindult ; tőle ez benne az első költemény, a 4. számban, nov. 28.

SIRVERSEK A NAGYKŐRÖSI TEMETŐBEN.

Nagy-Kőrös temetőjében igénytelen emberek sírkövén egy pár szép sírvers őrzi annak emlékezetét, hogy múló viszonyai néhány évig oda kötötték Arany Jánost, ott élt egyszerű emberek közt, velük barátkozva, halálukat gyászolva. Még Pestről is küldött sír-iratot a gyászolók kértére egy-egy jó emberének fejfájára, hogy emlékét örökítse.

BARTOS GÁBOR SÍRKÖVÉRE.

Mint atya, mint hű férj sietett az övéi körébe,
Szíve családja után fáj vala: fölkeresé.
«Itt lelem a nagy részt: nőm és nyolcz gyermekem» úgymond,
«Értök alélt testem köztük alunni ohajt.
Kettő még viharos pályán oda van: Gyula, Gábor,
Isten, az árva fiúk atyja, vezére te légy!»

1856. ápr. 12.

Bartosné Ercsey-réven rokona volt a költő feleségének; ezért írta versét, az özvegy kértére.

KUPAI KOVÁCS MIHÁLY SÍRJÁRA.

A jó férjet, atyát
Özvegye, magzatja
Éjjeli, nappali
Bánatban siratja;
Vissza ohajtaná,
Vissza nem sírhatja:
Számláld meg könnyeit,
Vigasztalás atyja!

1860.

Kovács Mihály szomszédjuk volt, mikor a Beretvás-féle házban laktak (1852. nov. — 55. ápr.).

BORDÁCS DÁNIEL SÍRVERSE.

Azt jelenti e néma jel,
Itt nyugszik Bordács Dániel.
Biró, ügyvéd, polgár, barát;
Sok nemes szív áldja porát.
Mint férj maga volt a hűség,
Ez az első keserűség,
Melylyel hitvesét illette,
Hogy bánatba öltöztette.

1865.

Bordács felesége barátnője volt a költő feleségének.

KÁROLYI SÁMUEL.

Óh a kimondhatatlan
Kínt mondd ki, néma jel!
Férj, atya volt: ma egy név
Károlyi Sámuel.
Egyedül hogy ne lenne
A sírnak mélyiben:
Két kis fia itt véle,
Lajos, László pihen.
És hogy vigaszt keresve
Találjon egy szivet,
Bús özvegy és öt árva
Emelé e követ.
Orvos, ki itt lelt gyógyirat,
Itt várja, míg új nap virad.

1862.

A költőnek barátja és orvosa volt. A költő Pesten laktában is többször kért tőle tanácsot levélben.

KIES ŐSZ.

(Oct. 20.)

Még nem hallom a pacsirtát,
Mely tavaszról zengve hirt ád,
S égbe fúrja énekét;
A nap, a föld édes-ketten
Nem mulatnak önfeledten,
Váltva csókjok melegét.

Ősz ez! ősz ez!... mind hiába
Tűz virágot gyér hajába,
Színli csalfán a tavaszt;
A mezőt bár hogy' ruházza:
Szebb időnek rémes váza —
Közte sárgul a haraszt.

Zöld az erdők lombja bátor,
Fénylik este a mennysátor:
Van hiány már fönn és lenn;
Csillag és lomb egyre ritka:
Őszi hullás fájó titka
Rezgi által csöndesen.

Hasztalan, hogy új virágba
Borul ismét a fa ága,
S új szerelmet ünnepel:
Kit vidítson meddő éke?
Egy fuvallás... azzal vége:
Váltja szemfödő lepel.

Óh, ne bizzunk e varázsra:
Kész anyag gyűl hervadásra,
Az enyészet gazdagul;
Fű-fa zöldje azér' hajt csak
Hogy, mit sírva megsohajtsak,
Több legyen majd, ha lehull.

*

Mit remegsz? él, bár lekötve
Szunnyad olykor téli nedve,
Természetben nincs halál;
Nyúgalom csak mély alélta,
— Mindig új az ősi példa —
A mi rég volt, most is áll.

És ha jő sugár, mely csábit
S el-elrugja csalvirágit:
Termő-elve ép marad;
Legjavából nem fecsérel, —
S mely gyümölcsöt ápol, érlel,
Ád az Isten új nyarat!

(1860.)

A költő a fővárosban közelebb jut a közélethez, mely épen ekkor kezd országszerte mozgalmasabbá válni. Ausztria 59-iki elvesztett olasz háborúja után az egész országot elfogja a remény, hogy közviszonyaink hamarosan jobbra fordulnak. Arany barátai épen a vezérférfiak. «Én mindennapos vagyok a *Naplónál*, Keménynél: ez egyetlen recreatióm, esti sétáim czélpontja» — írja Tompának 1860. decz. 16. Vasárnaponkint Deákkal is találkozik, a jobbágyfelszabadító Bezerédj István özvegyének asztalánál, ki férje halála után is együtt tartotta barátjainak megszokott körét. A költő szeme ott bepillant Deák lelkébe, föltárulnak előtte nem csak vezéreszméi, hanem hangulatai is. Őt is lekötik az események, s hazafias költészete, mely a szabadságharcz óta jobbára czélzásokba volt kénytelen burkolózni, most második virágzását éli.

E költemény az octóberi diplomára vonatkozik, mely színleges fél-alkotmányosságával vegyes érzelmeket, reményt s csalódást is keltett. Pest városa örömében kivilágítást akart gyújtani; Kemény a 48-iki törvények teljes visszaállítását követelte a *Napló*ban; Deák, mint Kónyi Manó mondja, «tisztában volt magával, hogy a jogfolytonosság elvét sértő octóberi diploma nem lehet helyes alapja a fejedelem és a nemzet közti kiegyezésnek», de «azt akarta, hogy a nemzet magára hagyva ítélje meg a concessio értékét» *(Beksics: Kemény Zs., a forr. és a kiegyezés.)*; mégis «oly alapnak veszi, a melyből jó fejlődhetik» — jegyzi naplójába Lónyai Menyhért. Így festi Arany is a csalóka ősz képét, mely ‚szebb időnek rémes vázá', csalvirága dértől hervad, de vallja, hogy ‚termő elve ép marad', — a megegyezés kisérlete ha dugába dől is, vágya és szüksége nő. E bizalmat hirdeti a *Rendületlenül.*

RENDÜLETLENÜL.

Hallottad a szót: «rendületlenül —»
Midőn fölzengi myriád ajak
S a millió szív egy dalon hevül,
Egy lángviharban összecsapzanak?...
Oh, értsd is a szót és könnyelmü szájon
Merő szokássá szent imád ne váljon!

Sokban hívságos elme kérkedik,
Irányt még jóra, szépre is az ád;
Nem mondom: a hont ők nem szeretik;
De jobban a tapsot, mint a hazát...
Oh, értsd meg a szót és hiú dagályon
Olcsó malaszttá szent imád ne váljon!

Fényt űz csinált érzelmivel nem egy,
Kinek világát csak divat teszi ;
Ő nála köntös, eb, ló egyre megy,
S a hon szerelmén a hölgyét veszi . . .
Oh, értsd meg a szót s függve női bájon,
Kül csillogássá szent imád ne váljon !

Van — fájdalom! kinek czégér hona.
Hah! tőzsér, alkusz és galambkufár :
Ki innen! e hely az Úr temploma :
Rátok az ostor pattogása vár! . . .
Oh, értsd meg a szót : kincs, arany kináljon :
Nyerészkedéssé szent imád ne váljon!

Szeretni a hont gyakran oly nehéz : —
Ha bűnbélyeg sötétül homlokán,
Gyarló erényünk öntagadni kész,
Mint Péter a rettentő éjszakán.
Oh, értsd meg a szót : fényben, vagy homályon —
De kishitűvé szent imád ne váljon!

Szeretni a hont — ah! még nehezebb
Midőn az ár nő, ostromol, ragad . . .
És — kebleden be-vérző honfiseb —
Bújsz a tömegben, átkos egymagad.
Oh, értsd meg a szót s győzve a ragályon
Káromkodássá szent imád ne váljon!

Hallottad a szót : «rendületlenül?»
Ábránd, hiúság, múló kegy, javak, —
Lenn a sikamló tér, nyomás felül,
Vész és gyalázat el ne rántsanak.
Oh, értsd meg a szót : árban és apályon
— Szirt a habok közt — hűséged megálljon!

(1860.)

Első szakából a *Szózat* éneke zúg ki, szívreszkettetőn. Egyik legszebb példája e rész annak, mint születnek újjá Aranynál a szavak ; márványfényük és súlyuk s aczélzenéjök van. A gondolat-menet is rávall : aggodalmas természete a hazafiaskodás szeszélyeitől óv, a hiúság és divat csábjától, az érdek és nyerészkedés ingerétől, a népszerűség, a megalkuvás és kishitüség kísértéseitől : «Lenn a sikamló tér, nyomás felül» — mintha csak Deákot hallanók, midőn sógorának az ország ‚kétes helyzetéről', ‚fenn absolutistikus czélok . . ., alant forradalmi túlfeszített reményekről' beszél (61. jan. 9.). Egy új *Szózat* ez, a kor veszélyei- és kisértései, minden zátonyai közt oly rendületlen hitet hirdető, minőt ama régebbi *Szózat* gyujtani kivánt.

MAGÁNYBAN.

Az óra lüktet lassu perczegéssel,
Kimérve a megmérhetlen időt ;
Ébren a honfigond virasztva mécsel,
Homlokra összébb gyüjti a redőt.
Vajúdni meddig tart még e világnak?
Sors! óraműved oly irtóztató :
Hallom kerekid, a mint egybevágnak :
De nincs azokhoz számlap, mutató.

Jön, jön . . . egy istenkéz sem tartja vissza . . .
Mint mélybe indult sziklagörgeteg :
Élet? halál? átok, vagy áldás lesz? — Ah,
Ki mondja meg! ki élő mondja meg!
Vár tétován a nép, remegve bölcse,
Vakon előtte kétség és homály.
Idő! szakadna bár méhed gyümölcse . . .
Ne még, ne még — az istenért! — megállj.

Oh mert tovább e kétség tűrhetetlen,
A koczkarázás kinját érzenünk ;
De nyújtanók a perczet, míg vetetlen
A szörnyü csont, ha rajta mindenünk.
Egy lépés a gomolygó végtelenbe,
Holott örvényzik a lét, a halál :
És mi fogódzunk a hitvány jelenbe :
Tarts még egy kissé, gyönge szalmaszál!

Még egy kevéssé . . . De mely kishitűség!
El, el! ne lássam e dúlt arczokat!
Ész, egybeforrt vágy, tiszta honfi hűség,
Bátorságot nekünk mindez nem ad?
Megvert reménynyel induljunk csatába?
Hitben feladjuk már a diadalt? . . .
Nem, nem! Szivünk egy vértanú imába'
Megedzve, kezdjük a győzelmi dalt!

Az nem lehet, hogy milliók fohásza
Örökké visszamálljon rólad, ég!
És annyi vér — a szabadság kovásza —
Posvány maradjon, hol elönteték.
Támadni kell, mindig nagyobb körökben,
Életnek ott, hol a mártir-tetem
Magát kiforrja csendes földi rögben:
Légy hű, s bízzál jövődbe, nemzetem.

Nem mindig ember, a ki sorsot intéz;
Gyakran a bölcs is eszköz, puszta báb;
S midőn lefáradt az erőtelen kéz,
A végzet tengelye harsog tovább;
Csüggedve olykor hagyja lomha gépül
Magát sodorni az ember fia:
De majd, ha eszmél s öntudatra épül,
Feltűnik egy magasb hármónia.

És vissza nem foly az időnek árja,
Előre duzzad, feltarthatlanúl;
Csak szélein marad veszteg hinárja,
S partján a holt-viz hátra kanyarúl.
Bízvást!... mi benn vagyunk a fő sodorban:
Veszhet közőlünk még talán nem egy:
De szállva, ím, elsők között a sorban,
Vásznunk dagad, hajónk előre megy!

(April, 1861.)

Az octóberi diploma után a nemzet megmaradt a csöndes ellenállásnál, az uralkodó pedig ment tovább a megkezdett úton, s kiadta februári patensét, az ‚egységes összbirodalom' alapján, kiszakítva a magyar korona alól Horvát-, Tót-országot és Erdélyt, s legfontosabb ügyeinket közös Reichsrathban összpontosítva. Most Deák is elvesztette reményét; Eötvös azt beszélte Lónyainak: «... az öreg úr... meg van győződve arról, hogy csak forradalmi tér marad fönn a nemzetnek.» Arany azt írja Tompának (febr. 23.): «Senki sem tudja megmondani, hova lyukadunk ki. Én magam részéről azt hiszem, se alkotmány nem lesz, sem sükeres fölkelés.» Azonban kiirták a választásokat. Szülőföldje Aranyt akarta megválasztani képviselővé, Tisza Kálmán is fölkereste e végből; de ő 48-iki jelölésére gondolt, — «azóta öregbedett tapasztalásom, és megtanultam: ‚kiki a maga szerepében' —» feleli a fölkérő levélre. Az országgyűlés április 2-ára összegyűlt, Deák dolgozni kezdett föliratán. Új remény szállt a szívekbe, bár kétség s aggodalmak között. «Lelkem telve aggodalmakkal közügyeink miatt — írja kereszt-leányának Deák, ápr. 20.; — ... nincs elegendő nyugalom keblemben s a mély aggodalom azon tárgyhoz köti minden gondolatomat, mi ez aggodalmat okozza.» A bizonytalanság e remegését festi a költemény, mint 49-ben a *Válság idején* című vers. Nem csak a maga aggodalmait fejezi ki, hanem Deákét is, kinek mélyen látott lelkébe, s az egész korét. De hirdeti bizalmát is, mint szabadságharcz-korabeli buzdító verseiben. Három nagy hazafias költeménye *(Kies ősz, Rendületlenül* és ez) a kor egész lelkét fejezi ki: fájdalmát, elszánt kitűrését és csüggedetlen reményét egyaránt. Deák felfogása tükröződik bennök, szinte alakja is, Deáké, ki a korszak személyesítője, ki a költőt barátságába fogadta, s be hagyta nézni lelkébe. E benyomás öröködik meg *A jó öreg úrról* szóló töredék gyönyörű hasonlatában.

RÖGTÖNZÉSEK, TERVEK, TÖREDÉKEK.

FÉL MAGYARSÁG.

Az én fiatal koromban
(Vonj le negyven évet)
Magyar volt a honfi *keble**
Csak a lába német.

Most a melle zsák-kabátban
Úszik a köz árral:
Csak amúgy *földszint* protestál
Hosszu csizmaszárral.

* Attilában jártak, de pantalonnal. *A. J. jegyzete.*

CZILINDER.

A kalapom czilinder,
Nem holmi csekélység:
Ha fölteszem: magasság,
Ha leveszem: mélység.

(1860.)

1860-ban divatban volt a magyar viselet. Arany nem volt barátja semmi efajta tüntetésnek, kivált visszatetsző volt szemében, ha atillához pantallót hordtak, csizmához kaputrokot. Tompa azt írta erről barátjának: «... Sem pénzem, sem kedvem, ‚megkordoványozni' magamat' (1860. febr. 1.). Arany márczius 30. igy ír: «A ‚talpig magyar' időszak még nálam sem állott be... Volt idő

és pedig nyomasztóbb légkörben, hogy kinevettek a magyar nadrággal, megvárom most, még kinevetnek a némettel is. Félek, hogy ha csináltatok, *kimegy a divatból* . . . Felöltönyöm mindig volt magyar is, az most is van, és hordom, — de sarkantyút nem veretek. Az ily gebe pegazus . . . nem való sarkantyúhoz.» Czipőjére, Benkó tanusága szerint, ‚üttetett egy kis gombot.' — Mind a két apróság csak hagyatékából került elő.

A KÉT MADÁR.

Kalitja börtönében két madár : egyik ifjú, másik vén. A zsarnok, ki őket fogva tartja, szánalomból egy nap zöld ággal fonta be kalitjokat. Az ifjú madár hangosan üdvözli a tavaszt és hallgatásáért a vént megfeddi. A vén, tapasztalásból felel. Nem tavasz ez, fiam ; zsarnokunk csak a börtönt akarja velünk megszerettetni, hogy feledjük az erdőt. Valami lenne-e ebből?

(1860—62 körül.)

Az ifjabb nemzedék túlságos öröme, könnyelmű megnyugvása sugallhatta. Ki nem dolgozta, talán mert a *Kies ősz* is ily természeti képben fejezi ki hangulatát, s talán a bizodalmat sem akarta csökkenteni.

1861.

Megüdvözöllek régi búm dalával
Remények éve! áldom jöttödet.
Oh, tégy irgalmat e szegény hazával!
Ha bünhödénk, elég a bünhödet,
S elég viselni — ha mint Jób — keresztünk ;
Szirt is leroskad, nem hogy férfi váll.
Ne csalj, ne csalj midőn remélni kezdtünk,
Még egy csalódás : annyi mint — halál!

Csak önmagának vetette papírra, ki nem adta.

A HÁROM-PIPA UTCZA.

Kisfaludy *egy* pipáról
Monda elmés pipadalt :
Illő, hogy e «három pipa»
Nyujtson érte diadalt.
Éljen hát az ő utczája!
S a magyarnak «nagy pipája»
(Mint a régi példa jár),
Legyen egyszer tömve már!

(1861. febr.)

Arany Pesten a *Három-pipa-utczá*ban fogadott lakást. «4 jó szobás szállás — írja Tompának, 61. aug. 25., — de baj az, hogy a központtól kissé távol, hogy második emelet . . .», s főkép, hogy nagyon zajos ház volt ; 63-ban el is költözött az Üllei-útra. Mint ottani lakót érdekelte, midőn az utczát át akarták keresztelni Kisfaludy-utczának. A *Figyelő* egyik februári száma a hirek közt azt írta : «. . . úgy megörülénk e tragicomicus pipák reménybeli távozásán, hogy tüstént az itt alább olvasható verset rögtönzők, mely keveset ér ugyan, de elég jó a «hárompipa» mellé.»

PALÓCZY HALÁLAKOR.

(1861 ápr. 27.)

Menj, fáradt veterán! . . . Egy nemzet látta halálod :
Kézben fegyverrel, harczon elesni dicső!

A *Szépirodalmi Figyelő* megemlékezése volt a veterán politikusról.

SZERKESZTŐI LEVELEK.

JÓKAIHOZ.

I.

Vége az országgyülésnek,
Már nem kell több dictió :
Tudjuk már, hogy a mért küzdénk
Nem egyéb, csak fictió.
Egész ország csendes, nyúgodt,
Csupa boldogságban elring :
S hogy ne ébredjen, ne ríjon,
Legyezi Ritter von Sch . . ..

Nosza tehát, édes Mórom,
Vesd le a nagy gondokat :
Múzeumba nem kell járni,
Neugebäud' se hívogat.
Tarts egy kurta monológot,
Ilyenformát, édes Mórom :
„Füllentettem egyszer-másszor,
Hogyha megfogom az orrom ;

„Igértem beszélyt, novellát,
Hindut, perzsát, arabot ;
Tűztem is határidőket,
Sohanapja holnapot :
Eltelt már azóta „kis-kedd",
El a „borjunyúzó pintek",
Hogy adott igéretimre
Még oda sem hederintek.

„Diszn... azaz hogy nem szép tőlem
Cserbe' páczba' hagyni mást;
Annál szebb lesz a novella,
Jó barátom, majd meglásd :

Ma fogom a penna végit,
S firkantok a „Figyelőnek"
Olyat, hogy sohse kivánjon
Szebbet jobbat... szemfedőnek!"

II.

Én-kedves czimborám, jó Jókai Mór úr!
Ha te csak halogatsz, úgy járok én pórul,
Itt vagyon október, hűvösebb a czella,
Még sincs a kezemben az igért novella.
Tudod pedig, tudod, a czigány adomát,
Mégse szánod a te collegádat s komád'.

Én rám szól keserves tanulsága ládd-é :
Mikor haldokolva vaczogott a dádé,
Intvén a napnak, mely boronga télileg :
«Bújkálj! bújkálj! sütnél még ha lenne kinek»
— — — — — — — — — — —
Te is irnál pajtás : de majd nem lesz kinek.

1861.

Arany eleinte felüdült a fővárosban. Egy-egy látogatás, «olcsó kirándulás a zöldbe», néha kellemes délutánt szerez. . . . «Kilencz évig nem szórakoztunk Kőrösön annyit, mint Pesten ez egy év alatt . . . Talán ennek köszönöm kedélyem némi derülését, s önbizalmam erősültét — írja Tompának, 1861. aug. 25. — Verset azonban nagyon ritkán írok. A szerkesztés, kivált az ilyen, mint az enyém, hogy folytonos kézirat-hiánynyal kell küzdenem, nem enged valami jóravalót hoznom létre. Hol egyik rovat nincs, hol a másik, majd fő czikket, majd kritikát kell írnom, majd külföldi irodalmat teremteni elő, majd novellát *fordítani*, . . . a lapot korrigálni, . . . stb.». — «Sokszor egy nyomorú vers, egy rossz beszély miatt kétségbe vagyok esve, és nem tudom, honnan adjak a szedőnek» — panaszolja másszor (1861. febr. 23.).Így jött létre, kénytelenségből, két beszély-fordítása : Gogoly kitünő beszélye : *A köpönyeg*, és Sollohubé : A grófi kastélyban. — Kivált beszély akad nehezen ; erre legtöbb a panasz. Ez a két vers is beszélyt sürgető magánlevél. Jókai eléggé támogatta a *Szépirodalmi Figyelőt;* első számában is őtőle indult meg egy öt számra terjedő elbeszélés, *A kuruczvilág után*. A második évfolyamot is ő nyitotta meg, *Egy szegény asszony története* cz. keleti elbeszéléssel (1—5. sz.). Épen ezt sürgetik Arany tréfás levelei ; az első szeptemberben, erre vall az országgyülés berekesztésére vonatkozó czélzás, melyet Schmerling aug. 22. oszlatott szét (az ő neve van kipontozva az 1. stropha végén) ; a második ugyanezt sürgeti ; ősz felé más évben nem jelent meg ott semmi Jókaitól ; ezt a levélkét maga adta át, egy akadémiai ülésen, októberben.

CYNISMUS.

Alkalmi szesszenés.

„Cynismus", tisztelt Allgemeine?
Ez egyszer mégis sokra ment :
Ön dokter, és így fogja tudni
Hogy a *cyon* kutyát jelent.

S e név illetné a magyart meg,
Csupán hogy ő magyar marad?
Fogadja, dokter, jó tanácsom :
Ne bántsuk a kutyát : harap!

Hajdan bikákkal vítta harczát,
Tüzes szelindek volt ez eb;
Erőre nem sok volt hasonló,
Termetre egy se nála szebb:
Most, hogy pihen, a gyáva nyúl is
Boszantsa, mint vén agarat?...
Fogadja, dokter, jó tanácsom:
Ne bántsuk a kutyát: harap!

— — — — — — — —

(1861.)

Alkalmi tréfás visszavágás a kiegyezési kisérletek közben gyakori támadások egyikére; félben maradt.

AZ ÉLCZLAPOK RAJZOLÓIHOZ.

Miért, hogy minden frakk-farkot
Most ti a láb közé tesztek?
Azt jelenti: hunyászkodnak?
Vagy talán azt, hogy: *megvesztek?*

(1862.)

Félrevetett papirjai közt maradt meg.

KITÖR AZ!

Hogy bemutatja magát! első szava négy-ötezer hold:
Holdas vagy no, tudom: homlokodon viseled.

(1862 körül.)

Röpke tréfa; véletlenül maradt fenn papirjai közt.

ÁLOM ÉS VÁGY.

Álmaidon ne törődj', mert a mit az emberi elme
Vágyva remél ímett, azt látja, ha álmodoz, épen.

Egy 63-ban megjelent értekezés hátlapján. (Rokon *Toldi* X. énekének első soraival.) 1923-ban adták ki.

TINÓDI REDIVIVUS.

(Üstökös.)

Patvarba, collégám, jó deák Tinódi!
Álom-é ez a hír, vagy penég valódi?
Ujság-iró lettél, rád ragadt a módi?
Sok szerencsét kivánok a munkához, földi!
Együtt hegedűlénk, jut eszedbe, hajdan?
(Akkor is szűke volt pénznek a tarsolyban)
Te jó Kolosvárott egy kovács műhelyben,
Én egy sombokorban, Szilágyságon, Kusalyban.
Toldi Miklóst akkor szörzöttem énekben,
Te is válogattál híres vitézekben:
Dobót, Szondi Györgyöt foglalád versekben:
Most egy fiát se látsz Pesten az ilyesekben.
Röttentő hadakban ki forogtál akkort:
Dúdolsz mai napság omnibuszt, fiakkert;
Nem hőst — kákompillit;* nem almát, de vaczkort —
Barátom Sebestyén, nem szeretem ezt a sort.
Utczáról utczára baktatsz mint egy kódis,
Rongyos vagy, kilátszik a lábravalód is,
. . . . . .

(A hatvanas évekből.)

* Régi szó = léha, semmittevő. *A. J.* — Az egész Ilosvai Selymes Péter nevében s nyelvén szól.

ŐSZ FELÉ.

Oh, mint szeretném újra élni
Az ifjuság arany korát,
Még egyszer újra átremélni
Hosszú reményeim sorát, —
Hévvel haladni a tetőnek,
Borítaná bár köd, homály —
Míg fénybe' most, a lejövőnek
Ragyogva, de mögötte áll!

(A hatvanas évek kezdetéről.)

SZÉP ŐSZ.

Ki, ki bátran a szabadra!
Oly szoros e fal között!
Tavaszunk egy fúvalatra
Ime, íme visszajött!

A kökörcsin újra bátor,
A letiprott fű dagad;
És fölöttünk a mennysátor
Gyolcs felhőket szárogat.

Mily vidám a csermely táncza,
Lejtve a zöld sík felé,
Mintha többé téli láncza
Soha nem rettentené. —

Ifju hévvel az öreg nap
Új szerel . . . . . .

(Több nincs. — A 60-as évekből.)

Az előbbivel együtt csak a *Hátrahagyott versek* kötetében látott napvilágot, a *Forgácsok* közt. A szerkesztői gondok közt kevés költemény fakad, s ha néha egybe belefog is, abba hagyja. «. . . a legnagyobb leki aggodalmak közt (zúgó fejjel) írnom kell mindent: kedv, idő s azon meggyőződés nélkül, hogy csak tűrhető is kerül ki tollam alól. Majd főczikket, majd kritikát, majd . . . külirodalmat. A vers is rám nézne, . . . de e nyugtalan állapotban teljes lehetetlen, — novellát magam fordítok!!! szóval le a napi hirekig és correcturáig mindent kell csinálnom» — panaszolja Gyulainak (61. aug. 28.). Ez időszakból való egy pár prózai beszélytöredéke. Nagyobbára lapjaiba írt prózai dolgozatai két nagy kötetre mennek munkái közt; e czikkek a külföldi irodalom ritka alapos ismerőjének, az *Irói arczképek* a magyar irodalom-történet, bírálatai az irodalom-elmélet kiváló tudósának mutatják.

VOJTINA

ARS POÉTIKÁJA.

Tele vagyok, *dallal* vagyok tele,
Nem, mint virággal a rét kebele,
Nem mint sugárral, csillaggal az ég:
De tartalmával a „poshadt fazék" *,
Vagy mint csatorna, föld alatti árok,
A melybe nem csupán harmat szivárog. —
Tele vagyok. Nincs tűrni mód tovább:
Feszít a kóranyag, a zagyva táp.

Olvastam egy pár száz kötetre ment
Regény-, beszély-, poéma-speciment:
Kit meg ne rontson aztán ennyi zöld! s
Ne rágjon ennyi éretlen gyümölcs! —
Melyből világok lettek, a chaosz —
Bennem hasonló zűr támadt ahoz,
Hemzsegve tarkán „mint a beteg álma":
Lássuk, ha e zűrből valami válna.

Költő *leánynyal, borral* nagyra lát:
Tőlem ne várja senki már dalát.
Bort . . . legfölebb ha néha megiszom;
S a szerelem . . . rég volt az! rég bizon.
Én is szerettem: (oh, ez édes emlék
Szivemre most is oly enyhítve ömlék!)
De halkan, zaj ne'kül . . . mint a virág
Egymásra hajlik és hangot nem ád

* Olla potrida. *A. J.*

Midőn felpattan illatos pora
S elönti a kéj boldog mámora.
Egy *mukk*omat se' hallád, vaksi hold! . . .
(Látta-e, nem tudom, vagy ott se' volt);
Nem kiabáltam a természetet,
Csak érzém, mit szivembe űltetett;
S midőn szerelmet a leánynak esdék:
Nem oly szagú volt mint a nyomdafesték.

De a *hazáról* . . . Úgy van, a haza!
Zengjen felőle hát a dal, nosza! . . .
Késő ez is: mi haszna lelkesűl
Az ember, ha középen bele sűl!
De meg, mit érne gyöngéd szó nekik,
Midőn a hont ordítva szeretik? —
Midőn legszebb virág a mályva-rúzsa:
Köténybe rejti kis bokrát a múzsa.

Volt a hazának egy-két énekem.
Bágyadt, igaz, s „örömtől idegen":
De honfi keble érzé a panaszt,
A csendben, éjben jól kivette azt;
S a fájdalomban, mely elfojtva sírt,
Ön-fájdalmát lelé, s hozzá az írt.
Sebet tör a dal, de balzsamteli
Ujjával ismét megengeszteli.

Most helyzetünk valóban istenáldás:
Ének se' kell, csupán hangos kiáltás.
Ki a hazáról mond nagyot, sokat:
Csak rajta! nem hiába kurjogat.
De bár a hont szeretjük egyaránt:
Van a modorban néha, a mi bánt;
Mert jóllehet az érzés egyre megy:
A költő, s a . . . czipész-inas, nem egy.

Én már ezentul ilyetén gyalog
Versen . . . csak így pálczán lovagolok;
Zúg, sistereg, szédűl szegény fejem:
Nincs odafent, szárnyas lovon, helyem.
S azóta, hogy nem mondtam éneket,
„Mély hallgatásban torkom elrekedt";
S mint hangjavesztett opera-dalár,
Lettem éneklőből . . . énektanár.

Mendacem oportet esse memorem:
Költőnek ezt ajánlani merem.
Nem épen tisztes, de derék szabály,
Versembe jól fér, s a mellett — talál.
Azaz — magyarra téve a szavak:
„Költő hazudj, de rajt' ne fogjanak";
Mert van egy példa, hogy: a sánta eb . . .
A sánta költő még keservesebb.

Hazudni rút. Ez ellen a morál,
A társas illem egykint perorál:
De költőnek, bár lénye isteni,
Nemcsak szabad: — szükség fillenteni.
Avagy felettünk nem hazud az ég,
Bolttá simulva, melynek színe kék?
A támadó nap burka nem hazud?
S fejünk felett, min jár, nem ál az ut?
A csillagok hullása nem csaló?
Távol hegy, erdő kék szine való?
Szivárvány hídja nemcsak tettetés?
A látkör széle nem csúf rászedés?
A délibáb, midőn vizet csinál,
Melyben torony, fa kettészelve áll,
Lebegve orma, tótágast az alja:
Hát nem szemed, szomjad ingerli, csalja? . . . .
Minden hazugság, földön a mi szép:
Csontváz, ijesztő a valódi kép;
Azt vérrel, hússal ékesíteni
Jer, jer költő! . . . . hazudva isteni!

Győzz meg, hogy a mi *látszik*, az *való:*
Akkor neved költő lesz, nem csaló, —
A mint nem az volt rég az átheni,
Malacz-visítást tudva színleni;
Ellenben a pór, a ki szűr alatt
Ríkatta disznát, és kuhin maradt,
Bár a visítót gúnyosan emelte,
A hallgatók füttyét megérdemelte.
Mert a közönség *érzé*, hogy amaz
Úgy rí, miként *legtöbbször* a malacz,
Míg a valódi — csont és vér noha —
Tán úgy sikoltott, mint másszor soha.

Itt a különbség: hogy e látszatot
Igaz nélkül meg nem csinálhatod.
Csakhogy nem a mi *részszerint* igaz, —
Olyan kell, mi *egészben* s *mindig* az.
Tán nem való, hogy ez s ez úgy esett,
Tán ráfogás a felhozott eset:

Mátyás király nem mondta s tette azt ;
Szegény Tiborcz nem volt élő paraszt ;
Bánk, a nejével, megvénült falun,
Sohsem dühönge többé a szarun,
Evett, ivott, míg végre elalún :
De mit nekem *valód*, ha ez esetben
Bánk törpe lesz, Mátyás következetlen?
Ha semmi évszám, krónikás adat
Engem le nem győz, hogy nem tett vadat?
Nekem egész ember kell és király,
Vagy férj, nejéért a ki bosszut áll,
S ember-, király-, meg férjben az egyén :
Csip-csup igazzal nem törődöm én.

De bár egész, s örök — úgy puszta-nyersen
Feladva, nem segít valód a versen.
Itt kell már a szabály : „költő, hazudj!"
Nem olyan ám mind, hogy belőle tudj :
Mert van sok eszme, *igaz* fogalom,
Mitől előre borsózik dalom.
Az egyszeregy, bár meg nem dönthető,
Képzelmi szószszal bé nem önthető ;
Sem oly igazság, min függ a peres ;
Sem a rideg tan, elvont, rendszeres ;
Vond bár kívül reá költői mázad :
A pőre tartalom fejedre lázad ;
Vagy, mint midőn az óriás *boa*
Nagy martalékkal hömpölyög tova,
Gímet rabolván, vagy bölénytinót,
Fél testtel a mely még száján kilóg,
Hétszámra hordja az ágbogas fejet,
Vélné az ember, egy erdőt evett,
Hét számra látni, hogy szerv- és idomra
Különböző táppal vesződik gyomra :
Úgy jár az istenadta költemény
A nyers igazzal, mely daczos, kemény ;
Csakhogy sokára sem emészti meg :
Marad nehéz, feloldatlan tömeg.

Akarsz repülni? hát csak rajta! hüss! . . .
Hanem szárnyadra ólomsúlyt ne köss.
Bár fontos a földszint némely való :
Ott fenn, a hígban, nem neked való ;
Kivéve hogyha tán bölcsen rakod,
Mint léghajóba, megmért súlyagod :
Már tánczol a *gömb*, mint betyár lova
Kit nem bocsát a csárda oszlopa,
Már fel s alá kapkodja üstökét
Hogy elszakítsa tartó köldökét,
Recseg az oszlop, enged a kötél,
A tenger néző szívszorongva fél
Hogy felnyilallik a könnyű golyó,
S *egy* percz alatt eltűn a léghajó,
El, végtelen világokon keresztül,
A semmibe, örökre, mindenestül! . . .
De te nyugottan ülsz még a kosárba',
Előtted óra, és a perczre várva
Midőn kiálthatsz : „a kötélre! vágd!"
S többé a földdel semmi czimborád.
Ám érzi súlyát a szélházi gömb,
Megemelinti és azt mondja : öhm!
Lassan, nehézkesen úgy szárnyra kel,
Mint bérczi sas ha nagy zsákmányt czipel.
És ím! előtted ég és föld kitárul,
Nézhetsz föl és le a közös határrul :
De, hogy ne szálljon vakmerőn veled,
A léghajót csinján mérsékeled,
S midőn egekben így zarándokol :
Azt sem felejted : „hátha lebukol!"

Ily czélra megjár a *bölcselmi* eszme,
Különben annyi, mintha kárba veszne.
S a mit *tapasztalsz*, a *concrét* igaz,
Neked valóság, egyszersmind *nem az*.
Vásár az élet : a földnek lakossa
Lót-fut, könyökli egymást, és tapossa,
Ad-vesz, czivódik, káromol, kaczag ;
Por, sár megöl, megfojt a hagyma-szag,
S ha kételkednél hogy mindez *való*,
Lépen bök egy rúd, feltaszít a ló : —
Mit gondolsz? ha énekbe öntenéd
Úgy, mint *van*, e sok mozgó pecsenyét ;
Ha e vásárbol egy karéjt levágva
Belé illeszthetnéd a dalvilágba :
Mit gondolsz, nyerne a költő vele,
Hogy *ily* igazzal zsúfolá tele?
Hogy macskástúl-ebestül átvevé
Azt, a minek *árnyéka* az övé? . . . .
Állok Dunánk szélén, a pesti parton :
Előttem a kép, színdús üde carton :
Felleg s hegy által a menny kékje csorba,
A nap most száll le a város-majorba ;
Büszkén a Gellért hordja bársonyát,
S fején, mint gondot, az új koronát ;

Lenn a Tabánban egy toronytető
Gombjának fénye majdnem égető ; *
Míg fönt a Mátyás ódon temploma
Szürkén sötétlik, mult idők roma ;
És hosszu rendje apró sűrü háznak
Fehérlik sorba', mint gyepen a vásznak ;
Alant a zölden tiszta nagy folyam,
Mint egy smaragd tó bérczek közt, olyan,
Meg nem legyinti szellő' s fecske szárnya,
Csak mélyén lüktet forradalmas árja ;
Felszíne tűkör, és abban, mikép
Tündéri álom, az előbbi kép
Tisztára mosdva, felfordítva ring,
Mint lenge kárpit, a merő fal ing . . .
Ábrándos lelkem a hullámba mélyed,
Vágyban elúszva búvárlom a mélyet :
Itt, itt a nymphák ! itt a chárisok ! . . .
Az utczán por, bűz, német szó, piszok.

Nem a való hát : annak égi *mássa*
Lesz, a mitől függ az ének varázsa :
E hűtlen hívség, mely szebbít, nagyít —
Sulykot, bizony, nem egyszer elhajít :
Ez alkonysúgár, mely az árnyakat,
E köd, mely nőteti a tárgyakat ;
E fénytörődés átlátszó habon,
E *zöld*, esős lég egy május-napon ;
Ez önmagánál szebb, dicsőbb természet :
Egy szóval . . . a költészet.

Azonban azt se véld, hogy a való
Kirúgva jobb egészen láb alól,
Hogy némi kósza föllengésben áll
A híres eszmény, vulgo : *ideál;*
Hogy csak nehány szó, egy kis *lexicon*
Kell : és tiéd a Parnassz, Helicon:
„Csermely, virág, lomb, szellő, hattyudal,
Ábránd minőt a sejtelem sugall,
Kék távol, esti csillag, félhomály"
(Tanuld meg : félig semmit se csinálj !)
A „Hóra, Flóra, Gráczia, Pszüché"
S a többi, — hogy keverd mind együvé
S *detur, signetur:* „ideál". Hahó !
Csinján, barátom : több is kell *ahó !*

Idea : *eszme.* Nem szó, nem modor.
Azt hát fejezzen ki vers, kép, szobor :
S eszményi lesz Béranger, mint Horácz,
Vagy a görög, melyet ő magyaráz ;
Nem is kell a bajuszos Berzsenyi
Vállára ó palástot metszeni :
Jobb, hogy találva *ő* van és *kora*,
Mint régi Hellász . . . fűzött bocskora !
Jelennek írunk . . . és tán a jövőnek,
(Legtöbbje pénzért a betűszedőnek,
De az sohsem hallgatja Vojtinát,
Gyártván *divathoz* a vásárfiát ;)
Jelennek ír, ki a jelenben él,
— Mondom — közöttünk hisz, szeret, remél,
Küzd, vágy, remeg, örvend, szomorkodik :
Mért élne *visszább*, vagy húsz századig ?
Kinek szokott ruhája lenge burnus,
Csak nyűg, teher lábán az ó cothurnus ;
S kiről tudom jól : ki apja-fia,
Röstellem azt, ha élve *múmia.*
— — — — — — — — — — —

(1861.)

* Ez 1849-ben volt így. *A. J.*

Arany költészetének egyik kimagasló vonása a művészi öntudatosság. Senki sem gondolkozott nálunk annyit az irodalom lényegéről és kérdéseiről ; levelei tele vannak ily megfigyelések- s megjegyzésekkel. Tanulmány, elmélkedés, önbírálat ez öntudatosság szülője s ez nemcsak megtestesülten jelenik meg költeményeiben, hanem félszegségek által kihíva, alkalomszerűen, bírálva és oktatva, gúnyolva s ostorozva is kisebb-nagyobb versekben. Valamennyi az irodalom lelkiismeretének megszólalása. Így szólal fel *Vojtina két levele* a ‚hivatlan dúdolók' ellen, száll szembe a *Poétai recept* s a *De gustibus* a magyarkodás túlságaival, az *Irjak ? ne irjak ?* az irodalmi élet sűlyedésével ; a rím- és verstan elveit feszegeti a *B. Kemény Zsigmondhoz* írt verses levél ; *A költő hazája* s negyed század multán a *Kosmopolita költészet* az irodalom nemzeti jellegéért küzdenek, az *Intés* a természetes egyszerűség elvét hirdeti a művészetben. *A sárkány* ‚az ideál vagy csupasz természet' kérdését pendíti meg, — ehhez tér vissza mélyebben és több oldalún az *Ars poetica*, betetőzve kisebb, alkalmi tankölteményeit. A névvel, gúnyos hanggal Vojtina régi leveleihez kapcsolódik.

Az irodalom időszerű kérdéseit most lapjában világítja meg ; épen azért alapítja ezt, mert szerinte «egy irányadó lap nem léte a baj, hogy tehet akárki jót, rosszat a nélkül, hogy valaki ügyelne rá az irodalomban, — se író, se közönség nem tudja magát tájékozni, a műérzék teljes kiveszőben. Tehát lap kellene, mely egy ifjú költői nemzedék nevelését tűzné ki czéljául» (Tompához,

1860. márcz. 30.). Ezért csoportosul körötte minden jobb író; e czélt szolgálják az ő bírálatai és irányczikkei, melyek sok és magas szempontú kritikusnak, a leszűrt elméletek emberének, az irodalom valóságos tudósának mutatják. Fejtegetései közt e tanköltemény könnyed és mély ars poetica; az irodalomnak csak egy kérdését fejtegeti, de a legfőbbet: a költői felfogás lényegét, az eszményítést, színesen, emelkedetten, költői módon.

Egy részletet május végén fölolvas belőle a Kisfaludy-Társaságban. Tompának is ír e ‚humoristico-didacticus' művéről; «e zaklatott külső és belső viszonyok közt abba kellett hagynom. Azonban előveszem, mihelyt lélekzethez jutok, mert szeretem a tárgyat» (aug. 25.). Tompa Szemere Miklóstól is hallott e fölolvasásról; de a folytatáshoz nem bízik; «Félek, hogy úgy leszesz vele, mint a *Toldi* derekával.» (Szept. 25.) Úgy is lett; a költő nem folytatta. Miért? «... kritikai lapszerkesztésem alatt elég alkalmam volt meggyőződni, hogy praeceptorságom nem kell senkinek — jó, hát nem kell.» — E szavak kíséretében veszi fel töredék munkái közé, 1867-ben.

A mű töredék voltában is egész; erősen megvilágítja a kérdést s szinte kimeríti tárgyát. Tanításaihoz párhuzamos helyeket állíthatni e korbeli bíráló s fejtegető czikkeiből, melyeket lapjába írt.

«Tagadom, hogy ... a költészet *főczélja* egyéb lehessen, mint a szép» — írja Bulcsút bírálva; ezt fejtegeti *Az észszerű utánzásról* szóló tanulmány is. A latin közmondást már Petőfinek idézi, ‚a költészet fő és egyetlen elve' gyanánt. A mit a malacz-visítás példáz, arról azt tartja: «Vajon a művész helyesen használja-e fel az igaz, de nagyon rendkívüli momentumokat? Szerintem ... téved». (Szász K. költeményeinek bírálatában.) A *látszat* és *igaz* viszonyáról így ír: «A költészetben — valamint minden ágában a művészetnek — többé-kevésbbé mindnyájan utánzók vagyunk (*Irányok*, III.). «... a ‚teremtő képzelet' ... nem ‚teremt', — nem hoz elő új képzeteket a semmiből; hanem az észrevett, megfigyelt régiekből rakja azokat össze: alkot» — mondja *Zrinyi és Tasso* tanulmánya. — A ‚puszta nyers való' ellen kivánt hatni az egész *Figyelő*, «hogy elvégre kihatoljunk az öntudat nélküli naturalismusból» — hirdette *Előrajza*. «Minden igaz költészet eszményít» (*Irodalmi hitvallásunk*); «Ne a *látottat*, hanem az *érzettet* fessük» — (Szászról írt bírálatában); «a költészet maradjon, a minek lennie kell: ünnepe a léleknek, nem hétköznapja» (Hebbel-bírálat.). Kárhoztatja a ‚*conventionell* eszményiséget' (*Irodalmi hitvallásunk*), azt tartja: «Minden igaz költészet eszményi, mert eszmét fejez ki.» (Fejes István bírálatában). — Mindez összevág a költemény tanításaival, a költészet lényegére világít s különösen jellemzi Arany költészetét, melynek ‚éltető elv'-ét Gyulai Pál így jelöli meg emlékbeszédében: «Költeni és mégis igaz maradni, ez volt jelszava, ez a föladat, melynek megoldásától függ a költői siker. ... s a művészeti igaz nem egyéb, mint a való földolgozása a kifejezendő eszme szerint. Ez igazra, ez igaznak minél hathatósabb kifejezésére törekedett Arany, ennyiben volt ő realista, de tulajdonkép nem tett egyebet, mint az ideált és reált szorosabb kapcsolatba igyekezett hozni, mint bármely magyar költő ... A nép-nemzeti elem fejlesztése már magában rejtett némi realismust.» E fejtegetés Arany munkáiból van leszűrve, mégis szinte úgy hangzik, mintha főleg tanköltemányéből s bírálataiból volna elvonva, melyek akkor még össze sem voltak gyűjtve; ily éles a Gyulai Pál szeme, s ennyire össze van forrva Aranynál elmélet és költészet.

SZÉCHENYI TISZAI OSZLOPÁRA.

I.

Azon hírre, hogy ott ércz *szobra* fog állíttatni.

Széchenyi áll itten. Meghalt. Nem hal meg az érdem:
Messze jövendőnek szűli örökbe fiát.
Széchenyi áll itten; végignéz mérnöki szemmel
S műve derék folytán helybehagyólag örül.

II.

Mely riadalma soká vala édentáji mezőnek,
Dúlva mit a kegyes ég, s emberi szorgalom ad,
Széchenyi a sárkányt letöré félisteni karral:
Most kígyózva simúl oszlopa lábaihoz.

III.

Dúlt az elem. Robogó özönét rettegve kis ember,
Hasztalanúl az eget jajja repeszti vala.
SZÉCHENYI szól : s a tétlen erő munkára gyülekszik ;
SZÉCHENYI kezd : s ím őt hirdeti már is a vég.

(1862. május.)

«Gróf Desewffy kérelmére. (Máj. 1862.)» A Tisza-szabályozást Széchenyi indította meg 46-ban, s 48-ig vezette ő maga. Desewffy Emil azt írta a költőnek : «A Társulat azon helyen akar Széchenyinek egy obeliszket állítani, a Dob-Polgári gát tövében, hol ő a szabályozást az első kapavágással tettleg megkezdette.» Az I. epigramm szoborra van szánva, a másik kettő oszlopra.

TESTVÉRI ÜNNEP.

Allegoria.

Volt egy anyának (így szól a rege)
Két szép leánya, édes gyermeke.
Az egyik felnőtt szűzek dísze már,
Dús szőke hajjal, mint a napsugár,
Szemében, a menny távol kéke, mélye
Alatt, rejtelmes, égő szenvedélye ;
Arcz és idom, szendén borult kebel
— Szobrász minőt márványra nem lehell ; —
Míg zárt tökélyben ott áll az egész,
Mintegy magából ellebbenni kész.
Kis húga pajzán, dőre, csacska gyermek,
Ki játszva ingerel, boszantva nyer meg,
Omló hajának éjszin fürtiben
Nagy szenvedelmek láza még pihen ;
De már tüzével, öntudatlanul,
A szem sötétje játékot tanul ;
Nem ég, de már gyujt ; a vér elfutottan
Piros arcz és ajak majd csókra csattan ;
Nem vágyni — bírni késztő az alak :
„Várj, lepke, várj rá! hisz' elfogjalak! . . ."
Könnyelmü, csalfa, játszi, tetszi, testi,
Az élet-inger duzzadt színe festi.
Két vérrokon, de oly más-más elem :
A *Színmüvészet*, s nénje : *Költelem.*

Kézen soká az ifjabbik leányt
Vezette nénje gondos őr gyanánt.
Elvitte Hellasz omladékihoz,
Hol oly örömmel, annyit álmodoz ;
Mutatta néki az apák erényét,
Szeplőtelen dicsőség tiszta fényét ;
A hőst, ki vív honáért, s a ki hal :
Zrinyit, Keményt, a két Hunyadival.
És járt vele magános utakat,
Hol bérczi csermely könnyez és szakad ;
Tanítá, mit zeng a szellők sohajja,
Miért pirul az ég rózsás karajja ;
Madár a lombon mennyi bút nyögell,
Mitől hasad meg fönt a bérczkebel ;
A holdas éj miért oly sápatag,
Szélcsöndben is mi rezzent ágakat ; —
Tanítá néki : a bűn mily galád,
A hon szerelme szózatos dalát ; —
S mind, a miért ő lelkesül maga,
Utánrebegte öcscse ajaka.

De nőtt a gyermek, s a hiú dalon
Elfogta benső titkos únalom.
„Mit nékem — így pöröl — bérczed, köved!
Miattam a nap szállhat s feljöhet . . . .

Talán a költői és színi hatást akarta fejtegetni, miről ez években sok vita folyt ; egyesek a puszta színszerűség, szinte a színpadi fortélyok fontosságát hirdették a színművekben, mások a tiszta költői hatás elsősége mellett küzdöttek, holott a kettő nincs ellentétben, sőt kiegészítik egymást s csak együtt érvényesülnek igazán. Alighanem ily értelemben békítette volna ki a két testvért Arany.

Mennyi töredék a jó reménynyel várt új környezetben! A költőt a fővárosban is gyötörték a megélhetés és új helyzetének gondjai. «A lapra nézve Heckenasttal úgy áll a szerződés — írja Tompának (1861. aug. 25.) — hogy ha az első év végével nem haladna 750-t az előfizetők száma, ő lemondhat a kiadásról.» Az első félévre pedig csak «négyszáz s egynehány az előfizető — írja Ercsey Sándornak Juliska. — Apám sokat aggódik ; nekünk kell vigasztalni, hogy ne csüggedjen.» 61. februárjában is azt írja a költő Tompának : «. . . az új előfizetés úgy indul, hogy magam is Heckenast panaszos kegyelemkenyerét fogom tán enni, nem soká, ha rávisz az orczám.» (Kiadatlan részlet.) Tompa ki is fakad, hogy «hát sem a tudományért, sem a Kisfaludy-Társaságért, sem *éretted* nem akarja e nyomorúlt publicum fenntartani a *Figyelőt?*» — (61. szept. 25.) — Ép ily érzékenyen nézi a költő a Kisfaludy-Társaság helyzetét. «. . . az én 800 forintom csak úgy lenne meg, ha a tőkéből fizetné . . . Kívánhatom-e ezt? Nem leszek-e erkölcsileg kényszerülve előbb-utóbb kijelenteni, hogy ha így van, lemondok díjamról és szolgálok díj nélkül?» (Tompának 61. aug. 25.) — Viszont mind a két bizonytalan hivatal egyformán tömérdek gonddal és munkával jár. A lapba sokat ír maga, sokszor czikk hiján kénytelenségből. «Tavaly örökké abba dolgoztam — írja 62-ben, — (ily sűrű betűkkel, mint ez a levél, van vagy száz ív kéziratom, mit mind a *Figyelő* ett meg.» (Tompának, jún. 20.) — Munkatársai polemiába bonyolódnak egymással ; mások polemikus czikkeik ki nem adásáért duzzognak, a szerkesztő irányczikkei miatt is hol egyik, hol másik munkatársa neheztel ; neki folyvást békítgetnie kell. — A Kisfaludy-Társaság igazgatása sok munkát ad, mert a költő magas czélokat tűzött önmaga s a Társaság elé. Már 57-ben (Kazinczy nevére) irodalmi társaság szükségét hangoztatta. «Máskép e széthúzó törekvések dissolutiót idéznek elő . . . Központot kell alkotnunk e chaoszban, mely körül a jobb elemek csoportozzanak.» (Salamonhoz, 57. nov. 20.). A világirodalom classikusait akarja példákul irodalmunk elé állítani. Ekkor indítja meg a Társaság Shakespeare és Molière műveinek fordítását és kiadását ; Arany maga három darabot fordít Shakespeareből, *János királyt*, *A szent-Iván-éji álmot*, melynek «3/4 része rímelt jambus», és *Hamletet*. Óriási munkát végez más fordítások bírálata és sajtó alá rendezése körül is. Mind e mellett van a kis versek gyér voltának egy örvendetes oka is. E nyáron (jún. 20.) elősorolva bajait Tompának, azzal végzi : «Mindaz által . . . koránt sem aggódom itt oly sokat, mint Kőrösön . . . Sőt annyira vagyok, hogy *vers* írásba fogtam, — nem a lap számára, hanem *nagy* munkába . . . S bár lassan haladok benne, de azért megy' «nulla dies sine linea» sine 4—5 stropha. — — Ha a *Figyelő* addig élne, míg ama munkával készen leszek, akkor nem bánnám, ha meghalna is. *Nem élt volna hiába.*» E nagy mű *Buda halála*, mely 63 tavaszán készült el.

A *Figyelőnek* azonban nem csak ez az érdeme volt ; mint folyóirat is nagyot lendített irodalmunkon : központosította a jobb írókat, ismertette a külföldi irodalmak eseményeit, fölébresztette a kritikai szellemet, terjesztette az ízlést. Két lapjának pusztán szerkesztői üzeneteiből is — melyeket mind maga írt a költő — érdemes oktatásokat, egész kis költészettant lehet összetallózni ; meg is tette Várdai Béla. *(Egyetemes Philologiai Közlöny*, 1908.)

POÉTA ÉS POLITIKUS.

A liget akáczi lenézték a fenyvet,
Hogy megettök nyáron oly bús színben senyved ;
«Mikor ti virúltok, bágyad az én szinem»
— Mond ez — «de ha tél van, *én* zöldellek, ti nem!»
(1862. Szliács.)

«Engem Balassa (úgy hallom, Eötvös kértére) magától fölkeresvén, kihallgatta nyavalyámat, s egy hónapi fürdőt rendelt, Szliácson» — beszéli egy Tompának írt levél (jún. 28.). Ott, a fenyvek közt támadt ez ötlet, mely a természeti képet a czím szerint mélyebb vonatkozásúvá teszi. Erre volt ok és alkalom, mert az élénkülő politikai élet kezdte elfordítani a figyelmet az irodalomról, mely egy évtizeden át a közérzés egyetlen szava volt ; e változást sinylette Arany folyóirata is.

A költő augusztus derekától szeptember közepéig időzött Szliácson. Odamenet meglátogatta Sztregován Madáchot, két napra. Új ismeretség volt ez, de hamar vált benső barátsággá. 1861-ben az irodalomban akkor még névtelen képviselő egy drámai költeményét vitte el Aranyhoz, véleményét kérve. Az író Madách Imre volt, a mű *Az ember tragédiája*. Arany rögtön fölismerte becsét ; «valahára födöztem fel egy *igazi* talentumot, — így értesíti róla Tompát (61. aug. 25.). — Első tehetség Petőfi óta, ki egészen önálló irányt mutat». Fölkarolja az új írót, művét bemutatja a Kisfaludy-Társaságban, s ennek útján kívánná közrebocsátni ; maga ajánlkozik göröngyös stíljének átsimítására. Madách már csak a kész munkát látta. «Egyet fogok csak örökké restelleni . . ., hogy olyan szellemet, mint tiéd, magasztos hivatásától én vontam el hetekre mechanicus munkára» — így köszöni meg a költő bajlódását. (62. febr. 20.). Sztregováról Madách vitte kocsiján Szliácsra, s vele maradt két napig. Arany e kis versen kívül egyebet nem írt ott Szliácson ; a fürdők s az orvos által rendelt séták kifárasztották. «Valóságos teng-élet ez, nem gondolok se előre, se hátra, nem aggódom, csak néz ki belőlem a lélek, mint toronyból a bakter» — írja onnan Madáchnak.

ANYAGOND.

Johanna után.

Beszedem szép gyölcsom a fehéritőrül,
Magam én azt fontam, s nyűttem vala tőrül. —
Mikor a mosolygó kék ibolyát szedtem,
Mikor a takácshoz fonalát elvittem :
Kinek ez? nem tudtam előre.

Most már tudom : angyal, itt e szerény lakban,
Angyal jelenik meg, csecsemő alakban,
Gyolcsom neki pólya, takaró lepel lesz,
Úgy szoritom hévvel dobogó szivemhez,
Szerelemtől megteljesűlve.

Oly csendes, oly néma itt benn a jelenség ;
Magam magam előtt vagyok immár szentség,
Mert bennem lakozik ama szentek szente :
Egy lény, kit az isten életre teremte ;
Magam' ővele többre becsűlöm.

Jer hát, puha gyolcsom — ládd mily nagy örömre
Tartottalak eddig, — jer ide, ölemre!
Most szabni akarlak, oly örömest varrlak
Reggel idején már s az esteli fénynyel, —
Munkát egyesítve reménynyel.

(1863.)

Frauenleben, Gedichte von Johanna című kötet pár sornyi bírálatába szőve jelent meg, mutatványul, Arany új lapjában. A *Figyelő* két évi fennállás után 1862 október végével megszünt. Arany már 62. nyarán gondolkozott azon, hogy ‚kifordítsa a *Figyelő* subáját' s ‚publicum-csődítőbb alakban' éleszsze újra, jobban a szépirodalom, a nagy-közönségnek való olvasmány felé hajolva, «concentrálva minden szépirodalmi erőt vagy a javát legalább», csinos alakban. E tervezgetésre vonatkozik ez a bohókás rögtönzés :

EPITAPHIUM.

ITT NYUGSZIK

ARANY JÁNOS,

SZERKESZTŐ.

SZÜLETETT 1817 MÁRCZIUS 2-ÁN

MEGHALT . . . .

Nincs végezve itt még a czikk,
Folytatása következik :
Én-Uram, légy én szerkesztőm,
Új folyamban újra kezdőm.

1863-ban megindult a *Koszorú*, a költő saját kiadásában, s ismét azon töprengése közben : «. . . van-e irodalmunk oly állapotban, hogy bármely kisded koszorút folyvást csupa remek művekből fűzhessen össze?» Az új lap új gondjai megint elvették idejét s kedvét a költői munkásságtól.

HORATIUSBÓL.

Ulla si juris .... Od. II. 8.

Megszegett sok esküvésed
Egyszer ártott volna csak;
Egy fogad lett volna barnább,
Egy kisújjod körme vak:

Még javadra vál, hamisan
Hívni holt szülőd porát,
Az örök istent, s az éjnek
Néma csillag-táborát.

Minden ifju néked serdül,
Néked nő új szolgahad;
És a régi — szidja jármod:
S fenyegetve — ott marad.

Elhinném; de valahány új
Csalfasággal terheled:
Tündöklőbben támad, ifjak
Köz bajára, szép fejed.

Maga Vénus már kaczagja,
A nymphák is együgyűn;
Kaczag Ámor, fenve lángzó
Nyilát véres köszörűn.

Félti anya kis legényét,
Félti tőled fukar ősz,
S férjét új ara szegény, hogy
Báj-körödben elidőz.

EMLÉKÜL.

Ismerni akarónak.

Ha levetve gyarló testet,
Úgy, mint ideállá fested,
Lengne hozzád tiszta szárnyán
Ez a szellem: elbocsátnám.

Így, ne óhajtsd látni szembe:
Ember ő is, törpe, gyenge;
S tán becsét is, ha csalódnál,
Alább tennéd ... a valónál.

(1864. szept. 24.)

A kéziraton a czím alatt a későbbi általánosabb sor helyett ez van: *Izidórának.*

Izidóra néven gr. Bethlen Miklósné adta ki verseit, jótékony czélra. Levélben kérte a költőt, írjon emlékkönyvébe; erre válasz e vers, s egyszersmind a kért autogramm.

A MAB KIRÁLYNÉ.

Romeo és Júliából. (I. felv. 4. jel.)

... No lám, a Mab királyné volt veled.
Tündéri bába ez, ki nem nagyobb
Alakba' jár, mint egy gyürű agátja
Mit egy tanácsos az újján visel.
Picziny fogatján alvó emberek
Orrán keresztül hajtat e királyné:
Küllője pók-czomb a kis kocsinak,
Ernyője szöcskeszárny, és a kerék
Vágánya fínom pókhálószerű;
Kantár a holdfény nedves súgara,
Ostor tücsökláb, a fonatja rost;
Egy szürke mentés szúnyog a kocsis,

Félannyi nagy se', mint a kis kukacz,
Mit egy leány sebes ujjából ás.
Üres mogyoró a szekér, csinálta
Mókus maiszter, vagy Babszem Jani,
Tündér bognárok, h'óta e világ.
Így vágtat éjrül éjre, szeretők
Ágyán keresztül: s álmuk szerelem;
Udvarfi térdén: s álma bókolat;
Ügyésznek ujján: s álma pör-dijak;
Szép asszony ajkán: s álma csókra csók.
De gyakran a nőket, ha megneheztel,
Bőr-pattanással gyötri Mab, hogy a

Sok édességtől szájuk elromolt.
Némelykor udvaroncz orrára hajt :
S álmában ez fő hivatalt szagol ;
Másszor meg dézma-süldő farkhegyével
Csiklándja egy alsó pap orrlikát :
S legott zsíros megyérül álmodoz.
Gyakorta harczfinak hajt el nyakán :
És álma ennek csupa nyak-szelés,
Roham, spanyol tőr, cselvetés, öt ölnyi
Hosszú ivások ; aztán hirtelen
Dobszó fülébe, melyre fölriad,
Körül-imádja egyszer-kétszer a
Szentjét, s elalszik újra. E Mab az,
Ki összebontja éjjel a lovak
Sörényét, s bogba fűzi a hajat,
Mely, ha kibontják, nagy veszélyt jelent.
Ő a boszorkány, mely megnyomja a
Hanyatt fekvőket éji álmaikban . . .
Ő az, Mab asszony.
— — — — — — — — — — —

(Talán 1865.)

A kéziratra ezt írta a költő : Reményi kedvéért fordítottam.

A *Koszorú* szintúgy lekötötte szerkesztőjének minden idejét, mint azelőtt a *Figyelő*. Biztatón indult ; «van némi reményem, hogy 8—900 körül csak elkotyog a prenumeráczió valameddig — biztatja Tompát is (63. decz. 13). — Majd elcsűröm-csavarom az életet még valameddig, soká, azt hiszem, úgy sem kell. Negyvenhat éves ember vagyok — ily egészségű *író* ember nem igen ér mathusalemi öregséget, az 50—60 év közti válságos időszak nagyon megpróbálja a legényt.» — «A lapot sokfelé szeretik : kivált az iskolai ifjúság nagyon kap rajta ; . . . így annak is volna értelme, hogy az irodalom érdekében feltartsam. — — Hiszen, hogy ne *óhajtsak* e bábelből menekülni ; abból semmi sincs, de csak akkor, ha némi valószínűség mutatkozik a Szalontán megélhetésre» (64. nov. 21.).Maga rég haza vágyik ; leánya 63 -ban oda ment férjhez.

A *Koszorú* nem igen segítette elő e vágy betelését ; előfizetői egyre fogytak, s 65 nyarán, a félév végén, megszünt. Arany előtt ekkor új tér, új hivatás nyilt meg : ez év elején az Akadémia titoknokká választotta.

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMONDHOZ.

Szerkesztő Ur! tisztelt báró!
Lapjában egy hazajáró
Lélek kísért : tudja-é?
Ki sohajtoz : mind szemét, a
Mit firkál mai poéta ;
Verse rongyos, maga éh.

Nem tud rímet, nem tud nyelvet,
A legjobb is mindent elvet,
A mi mérték és szabály.
S bár sort sor után apróz, a
Verse mégis csupa próza,
Nem honolván rajta báj.

E jó kisértet méltán bus,
Rosz biz itt trochéus, jámbus ;
De ha nem sűl el ma már!
Legalább csak volna ím e
Poétáknak olyan ríme,
Mint : *issza már* és : *sz . . . !*

«Csitt rablánczok csörgési csitt!
Ne visítsatok egy kicsit —»
Ez a magas ideál ;
Toldott rím, mozaik munka,
Hanem ettől minálunk a
Legjobb is, hajh! messze áll.

Vagy ha csak, mint Csokonay
(Bár Kovács, ama pátkai
Irta ezt is) zengenék :
«Mivel homlokomra Liza
Rózsakoszorút tászliza —»
Úgy is volna ebben ék.

Hajh! ne várd most, te pedánt agg,
Hogy a rímben egynehán' tag
Összecsengjen végtelen ;
Mikor törvényt holmi rossz szab :
Hogy a *kelleténél hosszabb*
S *mesterkélt* rím éktelen.

A bizony, mert el nem érik,
— Magas szőlő, lassan érik —
Akad mentség, ok, vagy más ;
S tovább kullog az így szóló :
«Acerbam sumere nolo —»
Orra tőle fokhagymás.

Pap-ot, *bab*-ot egybe tűr e ;
Szállítsd inkább egy betűre,
Vagy kettőre e hadat :
Kar-*om*, bont-*om:* ez elég lesz,
Ennyit úgy-e megeléglesz?
Szivességből nagy adat.

Görbe — törpe, körbe — törve,
Mindez rímnek puszta örve,
Hátul egy rossz e betű.
Nem ér semmit : csont*om* — pont*on*,
Törpe — e*pe:* ez már *bon ton*,
Ez már csengőbb öntetű.

Tanulnának Kölcseynktől
És más régibb bölcseynktől:
«Phidiasz a mit farag —»
Hogy rímelnek! ecce! íme!...
(A manóba! *nincs* is ríme):
«Berovátkolt kődara*b* —».

Tanulhat, ki akar, abból,
Mert van ott rím, *két* darabból
S rímelő szentenczia;
Van substantivum, hogy: *mérték*,
S rá magát az igét *mérték*,
Ez ám a kadenczia!

És van ott egy hosszu ének
Hangzatából csupa *é*-nek
Az a kunsztstuck egyszer ám!
A sok *é* a fület marja, s
Néhai professor Varjas
Áldja zengő cziterám.

Ah ő is botlott ez úttal!
És most e hibára útal
Hitvány majmok ezere.
Azt sem veszi fontolatra,
Hogy rímelt a «Mondolatra»
Kölcsey és Szemere.

És van ott több régi csínus
Tordán termett leonínus,
Alkáji-rend, distikhon!
Ez egyszer az ízes konyha!
Ilyet nem főztök bizony, ha
Meggebedtek is tik hon!

Ah, de mindez kaviár ma!
Mindenütt e próza lárma;
Nektár helyen csalmatok!
Nem ügyeltek lábra s tagra;
A mi rímel szarvas — ...
Az legyen jutalmatok!

(1865.)

A *Pesti Napló* júliusi számaiban névtelen czikksorozat jelent meg, *Költész-irodalmunk jelen állapota nyelvészeti tekintetben* czímen; szerzője, mint Mészöly Gedeon kiderítette, Zsoldos Ignácz, a jeles jogtudós (*Magyar nyelv*, 1917.); igen szigorú a költőkkel szemben; szerinte «csak az tökéletes, jó cadentia, hahogy a végső szótagok minden betűi nemcsak csalókán, de voltaképen is tökéletesen megegyeznek»; példaképen Kovács Józsefnek, kinél ‚tökéletesebb rímelőt' nem ismer, e sorait idézi: «Csitt rablánczok bilincsi csitt; — Ne visítsatok egy kicsit.» — dicséri Csokonainak *Liza-tászliza* rímeit, s neki a *bab* és *pap* sem jó rím, mert ‚csak a szó végén állnak egyhangzatú betűk'. Arany, a ki utat nyitott az asszonánczoknak, a *Napló* szerkesztőjéhez e tréfás verset írta: ‚azon szabály szerint, a mint a *Napló* czikkezője kívánta' — mondja Arany László. A tréfa nem volt közlésre szánva, de Kemény kiadta (aug. 13.). Hasonló ehhez az alábbi töredék, a műkedvelő nyelvészkedés divatáról.

GRAMMATIKA VERSBEN.

El van már temetve ama korcs *bennünket*,
Nem ficzamítja ki többé az eszünket,
Ha csak fel nem támad hetedszer is mint a
Regényhőst életre hozza egy csöp tinta.
Nosza, még a többit, a mi nem fér főben,
Temessük el ím' e kolerás időben;
Mert a nyelvnek is van pestises járványa,
Ha nem volna, csinál doktora, bábája.
Mi a nyelvet rontja, az a legfőbb veszély:
Hogy még a paraszt is mind magyarul beszél.
Grammatikát nem tud, hiába csináljuk,
Mégis egyre darál, egyre fecseg szájuk.
Ugy beszél mint apja, nem halad a korral,
Nemes oltvány helyett él ösi vaczkorral;
Azt se tudja: *ki, mi;* azt is összevéti;
Három szál fonal az *ige* pászmán néki.
Ikes vagy nem ikes, azzal nem törődik,
Gyermeke ha csint tesz, mondja *megverődik;*
Szóval annyi bűne, a mennyi mondása:
Ez a paraszt beszéd nagy isten-csapása.

Törvény kell a nyelvnek, mert különben elvész,
Törvényét ki szabja, mint az a sok nyelvész,
Az a három, négyszáz tudós képviselő,
Kik egy-egy indítványt sűrűn hoznak elő,
Sőt nem is indítványt, mert törvénynyé kenik:
Önnön bogarába szerelmes mindenik:
Ez az *ás és*-t leli olyan iszonyatnak,
Hogy talán a szószt is nevezi *mártat*nak;
Amaz *ly* betűtől sáppadoz és ünget
Hogy ettől a hideg ki nem lél *bennünket;*
Más az *oly* és *olyan* különbségin épül
S megöli a bűnöst könyörület nélkül;
Harmadik máglyára itélne valakit,
Ha nem ír és nem mond *a ki* helyen *akit;*
Van, ki dühös egy-egy régi jámbor szóra;
Mit vétett? ki tudná! nem tetszik az orra;
Van ki irt száz könyvet, s kérkedik hogy soha
Egybe sem tevé ez ártatlan szót: *noha!*
— — — — — — — — — — —

(1865. körül.)

GÖRGEI ARTHUR LEÁNYÁNAK.

(Emlékkönyvbe.)

Mese, mese: mit találtam
E világban járván?
Szép ibolyát villámzuzta
Délczeg cserfa árnyán;

Oroszlánnak felszakított
Kebeléből mézet* — —
Így elegyít erőt bájjal
Az anya-természet!

(1865. nov. 21.)

* Birák könyve XIV. 8.

Görgey alakját a haladó idő, a magára vállalt áldozat s szenvedés egyre tisztább világításban mutatták. Arany mindig méltányolta hősiségét és önfeláldozását. *A nagyidai czigányok*-ban a szabadságharcz szörnyű fonákságai s végzetes tévedése közt csak Görgeyt nem veszi czélba a gúny, — ebben látni a költő felfogását. A hadvezér olvasta e művet, megértette vonatkozásait, kiérezte a megbecsülést és kíméletet, s midőn 67-ben hazatért, meglátogatta Aranyt. Felnőtt leánya, Berta, már előbb megfordult itthon, s a legjobb körökben engesztelő, meleg barátsággal fogadták; a költő családjával is találkozott. Ekkor írta neki Arany e sorokat, felujítva az *Álom-való* bibliai képét. Arany László képzeletét is megragadta a sorsüldözött vezér és szépséges leánya, róluk mintázta *A délibábok hősé*ben (1873) Réfalvit és Etelkét. Rajzolja a gyanú és rágalom lélektanát, mely ‚árulókat hagy' ‚írmagúl', hogy minden hibát ‚nyakukra toljon'. Így védi a „tiprott hőst' Gyulai Pál is, *Romhányi*jában. Ez volt róla Arany körének fölfogása, melybe Deák, Kemény, Eötvös, Csengery tartoztak.

ÁRTATLAN DACZ.

A Tudománynak háza vagyon:
Ennek örűljek hát ma nagyon?
Kell gyalogolni a lelkem agyon
Nyári melegben, téli fagyon.

Hát hisz a malmot befejezték:
De szegény molnárt kirekeszték;
Kormányos evezzen a gálya *után* —
Igy akará ezt a kapitány.

Nincs ki ne lássa, bár csupa vak,
Hogy kocsis helye kocsin a bak;
Ha leszorítják, hajtja gyalog:
Csakhogy ez aztán lassu dolog.

Ámde ki vallja ebben a kárt?
Nékem ez a kis séta nem árt:
Pezsgeti vérem', tart melegen —
Csak a szekéren baj ne legyen!

Nem palotába — veszszen a fény! —
Nem oda vágytam s gondolok én;
Vontak erővel, kór-nyavalyást,
S dísze nekem Dejaníra-palást.

Egyszerü kunyhó, ott *keleten!*
Rakja rajongó képzeletem;
Oda sóvárog e fáradt tetem:
Küszködöm, várok, míg tehetem.

Tavaszi fecskék, dal kedvesi!
Jertek el, Isten kőmüvesi!
Rakjatok ott egy fecskefalat:
Megpihen a költő az alatt.

(Deczember 11. 1865.)

Ez év január 26-án az Akadémia titkárrá választotta Aranyt, az elhalt Szalay László helyére. A Tudós Társaság épülő palotája már közel volt a befejezéshez; abban a titkár számára is készült lakás. Azonban az igazgatótanács, Desewffy elnök javaslatára, épen e választás napján, a titkári lakás bérbeadását határozta el, s az új főtitkárnak a bérház egyik szerényebb lakása s 800 forint lakbér közt engedett választást. Aranyt bántotta e kicsinylés; megmaradt Üllői-úti szállásán, melyhez az új palota sokkal távolabb esett a régi Trattner-háznál, s a palota fölavatásának napján e verssel könnyített keserűségén. Inkább vágyott Szalontára; egy kis ház terveit rajzolgatta; a fecskék, melyek az utolsó szakból kikandikálnak, e képzelt kis ház eresze alatt csivegnek, mint régi fecskefészkes házán, melyet a *Háziuraság*-ban énekelt meg. — Sérelmét föltárja Lónyay Menyhérthez irott levele 1867-ben, midőn végre a palotába

költözött. «Megvallom . . . úgy esett, mintha az Akadémia — vagy elnöke — még sem tekintene Sz. utódjának ; mintha a kéz, mely a koszorút nyújtá, titkon töviset csapott volna szemembe. S valóban gondolkoztam, ne vonuljak-e vissza azonnal a még fel nem hagyott szerkesztői foglalkozáshoz . . . Isten látja lelkemet : «egy dióhéjban ellaknám» Hamletkint ; de bántott az, hogy személyemre ily kivétel történt ; s nem csupán gazdálkodási szempontból határoztam magamat arra, hogy külvárosi szállásomat tovább is megtartsam. Legyek minél távolabb, mondám ; annál inkább fel fog tünni hiányom ott, hol folytonos jelenlétemre volna szükség . . . Nem vágyom én a palotába — mert palota» — mondja, szinte versét ismételve. De «. . . . igen nagy terhemre volt a naponkénti félmérföld gyaloglás» — írja sógorának (67. ápr. 9.) — ; «. . . nem birnék ki még egy ilyen telet : közelebb kell vonulnom a hivatalhoz, vagy ott hagyni végkép, a mit legjobban szeretnék. — — De hogyan vihessem ki, hogy én már *semmise* legyek?» panaszolja Tompának, 67. ápr. 22. — Még fájdalmasabb, a mit Lónyaynak ír : «Két év óta nem dolgozhatom semmit, mert az inspirátio nagyobb műveinek némi folytonosság kell ; én erre, a minden délelőtti bejárás mellett, soha sem bírtam szert tenni.» — A két év, a mennyire ez állást ideiglenesen elvállalta, letelt. Beéri a Szalaynak szánt lakás egy részével ; de e nélkül «lemondás által volnék kénytelen véget vetni ez állapotnak.» Lónyai és Eötvös természetesen siettek fölajánlami a költő által kivánt lakrészt (az Akadémia-utczai oldalon, a bérház felől eső három szoba — a szélső három ablak — s az udvari rész ez). A verset nem adta ki soha, s kézirata alá később e sorokat írta : «*Fekete hálátlanság* volna, el nem ösmernem s nyiltan nem hirdetnem a M. T. Akadémiától, érdemen felül, nyert jótéteményeket s többféle kitüntetést ; más részről *buta kajánság*, nem örvendenem tudományos előmenetelünk oly ünnepén, minő a nemzet áldozatkészségéből díszesen fölépült házának megnyitása volt. A föntebbi humorkás elmejáték csupán amaz egyéni fájdalmas benyomás szüleménye, hogy a határozottan *titkári lakásnak* épült lakrészt, az *én* megválasztatásom után, idegennek adták bérbe, nekem pusztán lakbér és bérlak közt engedtetvén szégyenítő választás. Azonban ez állapot nem tartott sokáig ; 1867-ben báró Eötvös, akkori elnök, maga szólított fel a tiszti lakás elfoglalására, melynek nagyobb részét, csekély évi bérért, használtam 1870-ig, midőn az igazgató-tanács kegyessége a bért is megszüntette ; lemondásom után pedig (1879) az akadémia a lakást holtig ingyen átengedte.»

A lakásban özvegyét is holtáig meghagyta az Akadémia, ezzel akarván kiengesztelni a régi sérelmet. — Ez eset fájdalma, ez érzékenység, a humorba játszó, elnémitott vers, az annyi gyöngédséggel hozzá fűzött megjegyzés, ez önérzetes, mégis szerény levél híven mutatják a költő jellemét. Gyulai, midőn e verset a költő halála után kiadta s ismertette keletkezése körülményeit, méltán sóhajtott fel fájón : «Szegény barátom! mennyi nemes büszkeség és szerény türelem, mennyi gyöngédség és aggodalom, mennyi érzés és lemondás volt benned s külső nyugalmad mennyi benső forrongást takart.»

LEÁNYOMHOZ.

Kórágyon ott, nagy-betegen,
Halálhoz is már tán közel,
Virágom édes gyermekem,
Mily messze föld különöz el!

Röpülnék, mint az ércz-fonál
Villáma, mely hírt hoz, viszen :
De akaratom lánczon áll,
Erős békón lábam, kezem.

Mit ér szünetlen, mint a rab,
Futkosni pányvám szűk körét!
Ha egy lépés sem hamarabb,
Egy lépés sem közelb feléd!

Mit ér e zúgó, rosz fejet
Széttörnöm a kalit vasán :
Ha gyötrő, távol fekhelyed
Nem enyhül e meddő tusán!

Szenvedsz : mióta? mennyi kínt? . . .
Régen! sokat! Óh Istenem! . . .
Röpűlök : látlak-é megint?
Vagy a pohár csordulva vár,
S fenékig kell ürítenem! . . .

(1865 decz. 13.)

Juliska 63 nyarán férjhez ment Széll Kálmán szalontai református paphoz. Most még erősebben hívja oda szüleit régi vágyuk — «. . . hihetőleg Laczi is oda kerül» ; ezért «*Buda halála* díját, aranyaimat stb. összekaparva, egy darabocska földet vettem ott», — írja Tompának a költő, 64-ben (nov. 21.) ; piacztéri házát eladja, s a paplak tőszomszédságában vesz telket. Minden terve arra szálldos. «Még vagy két évig fön kellene tartani magamat Pesten : akkor némi kilátással a ‚független szegénységre' leköltözhetném Szalontára» — tervezgeti 65-ben is. «. . . egy ‚fösvény' sovárgó tekintetével számláltam minden fillért, melyet becsülettel megtakaríthatok : hogy e czélomat, habár évek folytáni kitartás, nélkülözés által, valósíthassam» — mondja később (66. febr. 18.). Költői tervei is erre ösztönözték : «Nem pusztán a röstség hajtott erre — magyarázza sógorának (65. jun. 29.) : — inkább az, hogy még valamit kedvem szerint dolgozhassak. Ily szaggatott és zaklatott hivatal mellett sehogy sem akar az menni.» E vágy sohajt egy pár kis verstöredékből ; a *Pázmán lovag* végén e négy sor van odavetve ; egy papirdarabkán a másik (eddig kiadatlan):

SZÜLŐHELYEM...

Szülőhelyem, Szalonta,
Nem szült engem szalonba;
Azért vágyom naponta
Kunyhóba és vadonba.

SZÜLŐFÖLDEMHEZ.

Én kis hazám a nagy hazában,
Szalonta, vedd ez énekem!
— — — — — — —
Te a meleg szív vagy nekem!

A fiatal párnál 65. nyarán megjelent a kis unoka, Piroska. Ez örömet sok aggodalom előzte meg. 65. jul. 13. azt írja sógorának a költő: «Szegény kis Juliska, csak túl volna már minden bajon! Egészséges, de oly kicsiny, oly gyenge idegzetű.» Ez a válság szerencsésen elmúlt, de tél elején a fiatal anya meghűlt, beteg lett. Eleinte eltitkolták szülei előtt; Arany csak decz. 13-án tudta meg. Két nappal azelőtt avatták fel az Akadémia palotáját, tartotta ő első titkári jelentését; ez esemény s a 18-iki összes ülés egyelőre hivatalához lánczolják. Szíve vergődése csordul ki e versben; 13-án kezdte, utolsó három sorával 19-én végezte be, mikor elindulhatott Szalontára.

Juliska deczember 28-án meghalt. A fájdalom elzúzza a költőt. «Semmi sem vagyok — így önti ki szívét Tompa előtt félév multán is (66. aug. 19.). — Pedig volna még, a mi fölemeljen, vigasztaljon: hisz' nem vesztettem mindent. Jó fiamban annyi kárpótlást lelhetne szívem. De az a kis koporsó mindig előttem van, a mint döczögött előttünk a gyászkocsin. És annyi szomorú jelenet az utolsó órákból.» Sógorának részvevő szavait azzal hárította félre: az ő fájdalmai idő multával nem enyhülni, hanem növekedni szoktak. Veje hívja őket magához; egy ideig gondolnak is rá: «Szalontára költözve részt vehetünk nevelésében szegény kis árvának, ott szeretnék meghálni *s ő mellé* temetkezni!» (Tompának, 66. aug. 19.). «Hisz ez már szerény óhajtás: ennyit sem adna meg a sors?» (Erczeyhez, 66. aug. 20.). De fiát nem sokára Pesthez köti hivatala; maga is megvallja sógorának: «...kezdek rátérni, hogy félrevonultságomnak alkalmasabb helye lenne Pest, mint Szalonta» (68. febr. 4.). Juliska sírjába el van temetve a remény is, kedves régi terve, hogy öregségét Szalontán tölthesse, nyugton, *egész* családja körében. Egy papirszeletke már mint holt vágyról beszél erről:

Vágytam, Juliskám, lakni hozzád,
Számlálgatám az évek hosszát...

Most az együtt-lét vágya a halál gondolatába fordul. «A halál *komoly* gondolatja — írja Tompának (68. febr. 27.) — azon naptól fogva... mindennapi társam... *Egy részem* már *ott* van!»

JULISKA SÍRKÖVÉRE.

I.

Midőn a roncsolt anyagon
Diadalmas lelked megállt:
S megnézve bátran a halált,
Hittel, reménynyel gazdagon
Indult nem földi útakon,
Egy volt közös, szent vígaszunk:
A LÉLEK ÉL: találkozunk!

II.

Férj, szüle, testvérnek szakad érted szíve, Juliskám!
Csak, ki legárvább lőn, egy mosolyog: csecsemőd.
Benne mi kárpótlást keresünk nő, néne, leányért;
Jaj neki: búra ha nő, hol keres édes anyát!

(1866.)

A fájdalom enyhületet keres a kedves halottról való gondoskodásban. Az apa 66. februárban már sírkövet állít. Elmond a Tompának (febr. 18.), mint takarékoskodott, gyüjtött, hogy Szalontán ‚mint maga szegénye' megélhessen. «Még csak az eladott

helyébe, egy kis ház szerzése volt hátra : terveztem: alkudoztam, építettem erősen. S most! . . . Tegnap indítottam el az első *épület követ* — Gerendaytól! Egy pyramidál gránit darabot, mely egyszersmind évek óta sovárgó ábrándjaim *zárkövét* képezi! A hová eddig legörömestebb pillantott lelki szemem, a hol megnyugvását találta : most, azon vidék felé, e kő zárja el a kilátást! — De nem örökre. A mit reá metszettem, azt a meggyőződést épen a haldokló ágyánál merítém. — — híven adja az utolsó, a legutolsó óra benyomását. — — Köszönöm én ezt az *én kedves angyalomnak;* köszönöm hogy midőn lelkünk letört, ő felemelte. Áldassék az óra, mely elhúnyt kedvesem elköltöző szellemét oly magasztos világításban tűnteté elém! Ez az egy vigasztalás kitörölhetetlen.»

Ez ‚utolsó órák'-ról Arany László *Piroska és édes anyja emlékeül* írott költői emlékezésében azt mondja : «Az utolsó napon arczáról eltűnt a korábbi bágyadtság, . . . szeme fölragyogott, homlokát lelkesültség tette sugárzóvá s egész valóján oly szemmellátható volt a szellem erejének utolsó fellobbanása, hogy ez órákban szörnyű tusáját s a halál rettenetességét még környezőivel is csaknem feledtetni bírta. — Mintha oly sphaerákból tekintett volna vissza reánk, melyek a mi szemeinknek láthatatlanok s onnan hozott volna nekünk vigasztalást és enyhületet. Biztos öntudat látszatával . . . beszélt nekünk a túl-világról, melyet ő már szemeivel lát : «Ne búsuljanak, kedveseim, *a lélek él, mi találkozni fogunk.*» — Én látom az útat, mely ama hazába visz.» — «Az ige, az eszme örökké való.» — Sokáig beszélt . . . így, csengő erős hangon . . .»

A második vers alap-érzése is ott sajdult meg a költő lelkében a halálos ágynál. Másnap tudatja gyászát Tompával, s levelében ott e sor : «Kis árváját egészségben, de minő sorsnak hagyta itt!» Ercsey azt írja, a haldokló anya maga ajánlta gondjaikba kisdedét. A költő ezt a feliratot érezte melegebbnek ; «olyan családias» — írja sógorának (jan. 26.). — A kőre az első van fölvésve.

FELJAJDULÁS.

Ne lettél volna szívem gyermeke,
Csak, mint valál, Istenkéz remeke :
Könnyem szakadna e feldult romon :
És most *erőt vegyek* fájdalmamon! . . .

(1866.)

Juliskát nem csak az atyai szeretet látta ilyennek. Arany barátai mind szerették, kivált Gyulai, Kemény, Csengery. Ercsey így jellemzi : «Ritka nőt ruház fel a gondviselés annyi kellemmel, szeretetreméltósággal s vonzó kedélyességgel. A kik vele érintkeztek, az ő rokonszenves egyéniségét alig feledék el.» E két sirató versről azt mondja Haraszti : a szülői fájdalomnak legmeghatóbb gyöngyei a világirodalomban. (*Arany János.* A *Modern Könyvtár*ban.)

JULISKA EMLÉKEZETE.

Mióta romba dőlt oltáridon, Hazám,
A honfi legszentebb könyével áldozám,
Mint egy Jerémiás nyögdelve bánatom',
Oly megtörött szívvel, de nem oly szabadon :

. . . . . .

(Nagyon fáj! nem megy!) *A. J. jegyzete a kéziraton.*

(1866.)

Leánya emlékét költészetében nem csak a két sírvers és e tört sóhajok őrzik. Legszebb emléke a *Toldi szerelmébe* szőtt néhány versszak (VI. ének). «Az *ottani* Piroskáról a *mi* Piroskánkra térve át, néhány subjectiv vers-szakot írtam anyja emlékezetére.» — «Ily *rámában* óhajtottam volna, hogy apai fájdalmam emléke fenmaradjon.» (Tompának, 67. aug. 6. és 68. febr. 14.). Később is, látszólag közömbös versben, e sír felé néz a költő tekintete, a mint *keletre* kíséri a vándor felhőt, ‚mely ott egy kedves sírra száll'. *(Ének a pesti ligetről.)* Lyrája szomorgóbb, humora mélább ezentúl. Gyászának fátyola egész költészetére ráborúl. Juliskát gyászolja Múzsája akkor is, ha nem róla beszél. Riedl úgy vette észre, hogy ettől fogva műveiben még inkább hajlik a tragikai megoldás felé. Legtöbbet mondó emléke az a hallgatag gyász, mely a költőt egy évtizednél hosszabb időre elnémítja. Évek multán még e sohajban szólal meg fájdalma :

INTÉS.

A fájdalommal, gyermekek,
— Láng az, mely éget és emészt,
Kard, mely önvéred ellen készt, —
Tréfát ne űzzön versetek.

Fájdalma idővel sem enyhül, csak hozzá szokik, az élet új gondokat, új változásokat hoz. Mentovich részvét-levelére azt írja a költő (66. nov. 27.): «... Azóta már féltünk — *féltettünk* többet is; ez által enyhült némileg annak az egynek kizárólagos volta. De azért megmarad — meg, utolsó lehelletig!» 66-ban egy ideig azon aggódnak, hogy az osztrák-porosz háborúban László fiok «ágyú elébe jut» (Ercseyhez, jul. 5.). Semmi sem mutatja jobban fájdalma mélységét, mint hogy szinte vigaszt talál e féltésben, mert ebből látja, hogy fia megmaradt. Benne öröme telhetik. Augusztusban azt írja Tompának: «Fiam már fizetéses hivatalnok a Földhitelintézetnél, megélhet a maga keresményéből. De szinte rettegek örülni, hogy czélt ért. Hiszen, a másik is!!!...» Esztendőre fia nagy meglepetést szerez: *Elfrida* költői beszélye pályadíjat nyer a Kisfaludy-Társaságnál. «Arany Laczi közelebbi bravourja nem lepett meg egy kissé? — kérdi sógorától, (67. febr. 23.). — Engem nagyon. Im én beadom financiernek, hogy legyen practicusabb ember, mint az apja, s egyszer csak kipattan, hogy poéta! De már nem lesz belőle semmi» — veti utána tréfálva. Azon év május 30-án pedig azt írja Tompának: «Laczi tegnap köszöntött be a Kisfaludy-Társaságba. A mennyiben megítélhetem, elég alapos értekezést írt népmeséinkről. Állása is biztosítva van. 1500 ft fizetésbe lép. Több, mint az enyém. Ilyen a sors, barátom, ha mér keserű csapást, másfelől meg is vigasztalhat. E fiúban annál nagyobb örömem telik, mert *én* tudom, hogy *magától* annyi, a mennyi.» Fia valóban sokat örökölt atyja költői tehetségéből is, jelleméből még többet; mutatja ezt az is, hogy a levél e részletét nem adta ki. — Fia mellett másik vigasza kis unokája. «... szeretném annak a kis árvának fejlődését naponkint látni, s benne megifjodni» — írja sógorának (68. febr. 4.). 68-ban a nagyszülék magukhoz veszik Piroskát; benne mintha Juliska tért volna vissza közéjök.

Eleinte úgy elmerül fájdalmába, hogy maga is megretten állapota miatt, s kénytelen ‚erős elhatározással kitépni magából a *gondolkozást* bizonyos tárgyról'; ‚beleülni a gépies foglalkozásba, nyakig'. Ez nem csupán a hivatali elfoglaltság volt; a költői munkára képtelenül, *összes munkáit* rendezgeti sajtó alá. Nem a becsvágy ösztönzi erre, hanem a halál gondolatának érintése; gondoskodni kíván övéiről. «... miért ne állítnám glédába egyszer *rongyos vitézeimet?*» — ujítja föl Tompa előtt Petőfi költői képét, a ki ‚rongyos vitézek'-nek nevezte verseit. (66. decz. 8.) — «Minek hagytam volna, hogy valaki potom áron elcsalja utódaimtól halálom után? Jobb volt most realizálnom belőle, a mit lehetett... most... megmaradt enyéim jövője iránt, emberileg szólva, nyugodt vagyok» (67. május 30.).

Ily szomorú gond gyüjti össze a magyar költői szellem ez örökkévaló termését. Legnagyobb költőink kötetei mellett ott sötétlik ez a zordon árnyék. Petőfi azért adja ki nagy kötetét, hogy házasságának legalább első hónapjait megóvja a mindennapi gondtól, s öreg szüleit is. Arany gyüjteményével egy időben jelennek meg Tompa halotti beszédei és imakönyve; már beteg, gondban, hogy hol vonhatja majd meg magát özvegye, mikor egy csinos eladó házat lát, de «nekünk igen drága, majd kétezer frt». «Ekkor az .. elhatározásnak bizonyos kétségbeesésszerű nemével... a munkának dőltem... Gyakran, késő éjjel, szívdobogásom s mellem hullámzása, kezem által, mely a papiron volt, ezt megreszkettette. Igy jött világra az *Olajág*... Most már talán meglesz a ház.» (67. május 25.). Így tárja föl könyvei történetét barátja előtt.

Arany is így haboz és töpreng: «Mondhatják, hogy... azt a sok töredéket nem kellett volna fölvenni. Mondhatják, hogy várni kellett volna, míg *Toldi* kész, meg *Csaba*. Mondhatják, hogy az egész lim-lom kiment már divatból. — Mit bánom én! Szeretnék menekülni ettől a *nem nekem való hivataltól*; szeretnék már meghúzódni a magam szegénységében, s hátralevő kevés időmet magam szabadjában használni fel. Szidnak, hogy keveset írtam; de barátom, annyi és mindig oly *terhes* hivatal mellett nem elég az? Jegyzőség, professorság, szerkesztés, titoknokság! mind egy *egész* embert kíván; napról napra elfoglal, nyűgöz, boszant, lelket öl. Mi marad aztán poétáskodni? s hol marad a kellő nyugalom?» (Tompának, 66. decz. 8.). 67 augusztusára megjelent a hat kötet. S ugyanekkor díszkiadású albumban is; külön albumban Than Mór és Lotz Károly rajzai a költeményekhez. A kisebb költemények sora az újabbakon kívül a szabadságharcziak egy részével bővült és sok töredékkel, *Elegyes darabok* czímen.

A kiadásról Szász Károly írt beható ismertetést (*Budapesti Közlöny*, 1867. ápr.), kiemelve Arany ‚alig észrevehető fokozatosságú, — de a két végpont összevetéséből mégis csalhatlanúl kitűnő nagy haladását a tökély határához'. 72-ben az egész újra megjelent, kétféle kiadásban. A gyüjtemény új tartalmát 73-ban nagy jutalmával koszorúzta meg az Akadémia, «egyúttal egész pályáját óhajtva koszorúzni a költőnek, a ki a magyar epikai költészetnek mind a komoly, mind a víg nemben nemzetibb irányt adott, a nép-nemzeti műballadát mintegy megteremtette és a ki úgy ezen, valamint más műveiben az eszme és alkotás erejét a nyelv és nemzeti rhythmus ritka bájaival egyesíti». Így következett el Arany elsőségének általános elismerése, így szilárdult meg — Beöthy Zsolt szavával élve — költői primatusa, életében a classikusok, a halhatatlanok közé avatása.

MONDACSOK.

A fájdalom elvette a költő szavát. Az 1866. év a sírverseken kívül egy betű nélkül telik el, néma bánatában évekig csak apró rögtönzéseket vet papirra nagyritkán; ilyen az előbbi, melyben fájdalma szólal meg; aztán a haza gondja, a kiegyezés sikerének éretlen koczkáztatása, a Deák elleni támadások ingerlik egy-egy ‚fulánkos' megjegyzésre, melyeket fiókjába zár. Gúnyolódva *Mondacsok*nak nevezi az ilyeneket.

A HAZA SORSA.

Küzdelem a létért,
De nem a *jól*létért;
Nem hatalomért,
Csak nyugalomért.

(1867.)

DEMOKRATA-NÓTA.

Deák Ferencz! megélünk mi
Kend nélkül;
Kivánjuk a szabadságot
Rend nélkül.

(1867.)

POHÁRKÖSZÖNTŐ

A CSENGERY CSALÁDRA.

Mint nevök e versben, oly símán folyjon az éltök:
*Antal, Róza, Loránt, Olga, Leona, Eti.**

(1867.)

* Férj, nő, és a négy gyermek neve, koruk szerinti sorban. *Arany László jegyzete.*

Csengery Antalhoz régóta benső barátság fűzte a költőt; Lóránt fiának kereszt-apja is volt; Olga később Heinrich Gusztáv felesége lett, Eti Wlassics Gyuláné.

A CSILLAG-HULLÁSKOR.

(1867.)

A koronázás rendjelosztó ünnepén Szent-István-renddel tüntették ki Aranyt, s személyében az irodalmat. Ő e hírt először Kajdacsy orvostól hallotta, junius tizedikén, midőn érte ment, hogy nagy beteg fiához hívja. Aggodalmában ügyet sem vetett a szóbeszédre. 11-én este Tóth Lőrincz is ujságolta. Másnap reggel a költő levelet küld b. Eötvös cultus-ministernek. «Ha még lehetséges, muljék el tőlem e pohár!... azt sem tudom, mi következménye lenne, ha én e fejedelmi legfensőbb kegyet magamtól elhárítanám: de úgy érzem, hogy helyzetemben e következményt kellene választanom inkább. Értem én s hálásan elfogadom az eszmét, hogy ez által az irodalom azon ágának legfensőbb figyelemben és buzdításban részesítése a czél, melynek én is igénytelen munkása vagyok: de sem az irodalom nem fogadna el engem képviselőül, sem én magamat annak nem tartom. — — ‚La fleur des champs' — egyéb nem is illenék az én gomblyukomba, ha keserű gyászom ez egyszerű örömtől is meg nem fosztott volna.» — A levél vivője rögtön hozta is Eötvös válaszát: «Az, mit tőlem kívánsz, nem áll hatalmamban, s ha állana, nem tenném. — — nincs senki az országban, ki nem találná természetesnek, ha a magyar király a legnagyobb magyar költő iránt hódolatát fejezi ki. — — neked jogodban áll e rendjelt nem hordani, s ezt alkalmasint tenni is fogod, de azt visszautasítani, ahhoz bizony, barátom, nincs jogod. Nem csak a fejedelem iránti tiszteletet, de más érdekeket sértenél meg, melyek bizonyosan ép úgy szíveden fekszenek, mint bárkinek.» — A kinevezés ezen a napon, junius 12-én, már meg is jelent a hivatalos lapban. Ezekre vonatkozik az I. és II. kis rögtönzés.

I.

Azt beszélik, rendjelt kaptam — —
Nem vetettem, mért arattam?

II.

A mi benne fényes :
Az irodalomé ;
A mi benne kényes :
Egyedűl magamé.

MÁSKÉP :

Fénye, ragyogása . . . (ha van,)
Az irodalomé ;
Gyanúsitása . . . (a' van,)
Egy magamé!

A belügyministerhez is fordult ; «. . . eddigi életem egész folyama, egész viseletem, házi és anyagi körülményeim oly sekélyes egyszerűséget mutatnak fel, hogy azzal e rangbeli kegyteljes megkülönböztetés a legélénkebb contrastot képezi . . . Én, a nép fia s igénytelen dalnoka, ki, a győzelem bizonyosságával, már két izben (1861 és 1865-ben) utasíték vissza országos képviselői mandatumot a nép kezéből : valóban, belső önállásom sérelmének látszata nélkül, felülről sem fogadhatom el e kitüntetést».

Erre Eötvös és b. Wenckheim Béla belügyminister személyesen is fölkeresték, hogy eltérítsék visszautasító szándékától. Erre vonatkozik ez :

III.

Járnak hozzám méltóságok,
Kötik rám a méltóságot :
«Megbocsásson méltóságtok,
Nem érzek rá méltóságot.»

Végre meggyőzik, hogy «nagy demonstrationalis látszat nélkül (mitől mindig irtóztam) a visszautasítás meg nem történhetik, — de kikötöm, hogy soha fel nem teszem» — írja a Wenckheim-levél hátára. — Gyászában sérti ez irónia. «. . . nem mentem magamat senki előtt és sehol — mondja Tompának (aug. 6.), — az én democratiám épen abban nyilvánul, hogy *semmi* tekintetben nem alterál az a dolog : maradok, a ki voltam ; *azt* pedig rajtam ugyan meg nem látja senki.» «. . . és mégis — insinuatiókat kell tűrnöm, hogy nem adják azt, a ki nem kéri, nem csúsz-mász utána', stb.— írja Tompának (68. febr. 27.). — Képzeld ezt az állapotot! Fiam beteg, magam körömmel vájnám fel leányom sírját : s *akkor* én kereszt után járok, s örűlök neki rettentően.» E fájdalom sohajt e két sorból :

IV.

Csillagot, keresztet noha rám aggattok,
Boldog ez a kebel nem lesz már alattok.

Némely hirlap valóban ejtett gúnyos czélzásokat, így a *Hon* (jun. 22.). «. . . lekenyerezett, fizetett hazaáruló lettem (mint annyi más becsületes ember és jó hazafi, magát Deák Ferenczet sem véve ki)» — jegyzi meg a Wenckheim-féle levél hátlapján.

Tompa azt felelte erre : «Nem mondom, hogy nem akadhat, kinek költői fényed elvette szeme világát, . . . de más itt a baj . . . az irásra hivatkozom : «a te világod nem e világból való!» — Az ily szurkálásra termett a következő két vers :

V.

AD NOTAM : Ég a kunyhó,
Ropog a nád . . .

Kis keresztem
Hogy szereztem?
Feleljétek ezt, ha kérdik :
Elkopott a lába térdig.

VI.

RÉGI DAL, ÚJ SZÖVEG.

Székács, Arany, Szilassy
S hazánk több ily pimaszi
Keresztekért akarnak
Sírt ásni a magyarnak!

A VI.-hoz Arany László azt jegyzi meg : Kortes nóta volt, a harminczas években, Szabolcsban, persze más nevekkel, a kik akkor nyertek kitüntetéseket. Dallama : «Kinyílott a tulipán!»

A költő hamar fölülkerekedik az egészen, s keserű gúnynyal nézi magát :

VII.

A SZOMORÚ KINÉZÉSŰ LOVAG.

A hiúság gőzi bánt-e ?
Hogyne, arra van nagy ok:
Pegazusom Rozinánte,
Magam Don Quixote vagyok.

VIII.

Ha békűlnek, határt hánynak,
Egy suhanczra jó sort vágnak:
Én is, a mit sorsom rám mért,
Elszenvedem — a hazámért!

Kedélyének hullámzása végül e tréfás képben hangzik ki. A határhányásnak ez a ‚szertartása' le van írva *Jóka ördögé*ben, a VI. szakasz végén.

Nagyobb költemények híján ez években e felszálló kis buborékok mutatják, hogy a sima felszín alatt fulladozó élet küzködik Mintha lelkének és költűi erejének megingott oslzopai hullnának szét e törmelékké: ily apróságok tükrözik hazafi érzését, hangulatait, a csöndes resignatiót. az életnek egy-egy hozzá elcsapó hullámát.

E hevenyészett, eldobott sorokban is van eszme, költői erő és gúny, s hatalma a kifejezésnek. Mint Szász Károly mondta: «... a mit csak úgy rázott ki köntöse újjából, az is... épkéz-láb, s.... tökéletes formában jött ki onnan. Rögtönzései is olyan tökéletesek a magok nemében, mint geniusának legtovább melengetett és legérleltebb gyümölcsei.» *(Vasárnapi Ujság*, 1882. 44. sz.)

HINC ILLAE . . .

Haynaunál, Bachnál gonoszabb e nemzeti kormány;
Ez csak üvölteni hágy: az *hivatalt is adott.*

(1868.)

ÁJ-VÁJ.

Vagy a tüdő, vagy a máj,
Vagy a szív, de az a táj
Érzem szorúl, feszűl, fáj.
Ettől csappan meg a háj:
Ez mondja majd nekem: *állj!*
Hanem panaszt ne ejts, száj!
Az élet úgy se volt báj,
Meghalni jobb, ha — *muszáj!*

(1868.)

AZ ALKOTMÁNYOS SARJADÉK.

«Jobb dolgunk volt a Bach korában!»
Kiáltja száz ifjú torok:
És rájok áll is e dolog:
«Haj! a boldog gyermekszobában!»

(1869.)

AZ 1869-i VÁLASZTÁSOK.

Irtó háboru volt küzdelmed az értelem ellen ;
Készül az irtó harcz a kaput ellen : örülj!

Köteles Példány
FRANKLIN-TÁRSULAT

MÁSKÉPEN.

Mely ideálként leng vala
Ifjú lelkem elébe ;
Majd vértanúként meghala :
A *szent hazának* képe :
Ti vagytok-é, kik most szavaztok,
Szatócsok és részeg parasztok
S megvesztek általa!?!

Arany a nehéz időkben folyvást hallatta hazafias szavát. Meggyőződése volt, «hogy a magyart nem lehet csak úgy spongyával letörölni a föld színéről — biztatja Tompát (66. decz. 8.). — Tűrtünk eleget, tűrni fogunk talán többet és tűrjenek a hátul maradók is.» 67 után lenézéssel fordul el a lármás hazafiaskodás túlcsapongásaitól, s egy-egy méregbe mártott nyilat lő reá. 68. jun. 5. azt írja Tompának : «Most igazán ‚oldott kéve' nemzeted! korbács kell ennek, akkor összetart : adj neki egy ujjnyi szabadságot, s előrjöngi a hazát. Mindig így volt, mindig is így lesz.» A korteskedés látványa mindig leveri s 72-ben is azt írja fiának, ki ekkor Angliában utazik : «Az országban csúful foly a korteskedés . . . Undorító és nagyon elszomorító . . .» (Kiadatlan levél.)

EMLÉKRE.

Vándor megállj! Hó! bámuld e követ,
Melylyel *magunknak* szerzénk hírnevet ;
Itt tornyosúl a megkövült dagály :
Mind nagy szavak! bim! bum! Vándor megállj.
(1869.)

Alkalmasint az ekkortájt országszerte emelt honvédemlékekre vonatkozik.

SÍRVERS.

Élt, szeretett, meghalt ; nincs hézag utána nemében ;
Jó emlékezetét őrzi utódja : elég!
(1869.)

ALUNNI . . .

. . . . . .
Alunni és *álmodni* kell :
Felét az ember életének
*Delirium*ban tölti el!
(1869.)

FŐTITKÁRSÁG.

Szép megtiszteltetés,
De nem birok vele :
Nem vagyok már a *kés*,
Hanem csak a nyele.
(1869.)

Az akadémiai titkárságot Arany barátai és tisztelői inkább díszül szánták mindkettőnek, a költőnek s az Akadémiának egyaránt. «Te lész a bokréta az Akadémia süvegén,» — biztatta a vonakodót Eötvös. De Arany lelkiismeretessége e hivatalban is

sok gondot és ‚vesződséges munkát' vett vállaira. Ez is egyik oka, hogy ez években oly keveset, szinte semmit sem ír. «Pedig ... szeretnék ... bevégzeni egyet-mást töredék munkáimból ... hogyha e cholera-visitatio még az életre ‚tauglich'-nak talál, igyekszem csonka-béna munkáimat kiegészíteni», — írja Tompának, 66. nov. 14. — Eötvös rajta volt, hogy a költő erejét s idejét kímélje ; 67-ben ‚minden gépies, irodai functiót' a jegyzőre biztak, s 1869-ben kidolgozták az Akadémia új alapszabályait, melyek «némileg könnyítettek az addigi titkár, ezentúl főtitkár teendőin. Dolga kevesebb, s hatásköre, az osztályok és bizottságok autonomiája következtében, szűkebb lett» — mondja Szily Kálmán. — A csüggedt költő már későnek érezte e segítséget ; ezt panaszolja a vers.

«URAM BÁTYÁM.»

Férfi korom vége felé, már is Kora vénség hava űl felettem :
Hideg nekem a delelő nyár is ; Mind a világ «ura-bátyja» lettem!

(1869.)

ÖTVENHÁROM ÉV.

Az élet rajtam egyre nehezűl ;
Kivénültem *kortársaim* közűl.

(1870.)

Leánya halála, saját betegeskedése s a folytonos munka megtörték a költőt, korán vált belőle öreg ember. 1853. óta nem volt többé egészséges. Májbaj kínozta, szeme gyöngült, fejzúgása hallását rontotta meg ; erről már 61-ben panaszkodik. Sajnos, nem tréfa, a mit egy ülési meghivóra ír (*Akadémiai papirszeletek*, IV.). Tompának azt a tanácsot adja (66. nov. 14.) : «Törődjél belé, mint én évek óta, *fél* ember lenni, *negyedrész* ember lenni.» «*Vén* ember vagyok» — írja már 67-ben (ápr. 22.). Ez a hangulat szól e rögtönzésekből.

TOMPA SÍRKÖVÉRE.

I.

Természet! ki ezer képben tükrözte halálod'
S új életre hogyan kelsz, ha üdűl a tavasz,
Most öleden nyugszik, maga egy burkolt, szomorú kép,
Várva nagy értelmét bús tele titkainak.
Lágyan öleld tetemét Anyaföld s ti szeretti, Virágok,
Üljetek ágya köré, mondani méla regét.

II.

Tompa Mihály tetemén ez elomló szikla nem emlék ;
Ő maradandóbbat tőn maga műveiben.
Csak jel : egész ország fájdalma kiért sajog egyre,
Hű fia drága porát e helyen őrzi *Gömör!*

1868-ban a költőt új gyász, új veszteség érte : július 31-én meghalt Tompa. Halála előtt még egy nagy öröme volt : költeményeit nagy-jutalmával koszorúzta meg az Akadémia. Az előleges hír, a várás bizonytalansága fölizgatja, de Arany gyöngéden

csöndesíti. A dicsőség s barátja szeretete fölmelegitik halkuló szívét; Voltaire szavait idézi: «Meghalok, de rózsák között!» (Aranyhoz, 68. május 3.) — Benne Arany igaz, hű barátot vesztett, ki előtt mindig föltárhatta lelkét; vele levelezett legsűrűbben, családostúl vendége volt 55-ben hetekig; Tompa háromszor is meglátogatta őket Kőrösön, utoljára 59 őszén feleségestül. Évről-évre várták egymást, készültek egymáshoz, de Arany pesti évei alatt Tompa csak egyszer fordult meg ott, 65. szeptemberében. Orvoshoz ment, barátjához szállott s náluk töltött pár napot. Tompáné levélben köszöni meg, hogy urát oly szívesen látták. «Mondta, hogy tik még mindig azok a jó áldott lelkek vagytok, a kik voltatok.» Ez volt utolsó találkozásuk. Tompa már ekkor beteges volt; szívbaja később rettenetesen kínozta; halálhíre többször is elterjedt Pesten. — A halála utáni napon e levél érkezett tőle Aranyhoz: «Kedves Jánosom! Lelkemnek híven s végig szeretett barátja! Végórámban, az élet határánál, visszatekintve életemre: magas, nemes lelkednek barátsága meghat. Fogadd, bucsúra, lankadó jobbomat! Kedveseiddel, mind négyeteket értve, legyen rajtad isten áldása! Kiláradtam, pihenek. *A lélek él: találkozunk!* Ajánlom enyéimet! — Hanva, 1868... Végig híven szerető Miskád.» E levél fölér Tompa legszebb költeményeihez, egész lelkét mutatja s egész barátságukat. Feleségének is azt mondta haló sóhajával: «Boldog vagyok, s én mondom, boldog vagy, áldottam; rendben hagyom minden dolgodat, a többi az Aranyé és Szászé.» Egyszerű ravatalát özvegye így írja le Aranynénak: «Jól esett nekem, egy kis örökzöldből kötött koszorút tenni selyem sapkájához, úgy, hogy kedves hideg homlokát érintse. Iróasztalát fekete posztóval letakarva, műveit fejéhez raktam.»

Előbb az özvegy jelölte meg kőlappal a sírt; maradó emléket fölébe Gömör vármegye emelt. Tompáné ekkor azt írja Aranynak: «Kérésem s óhajtásom, a mi felejthetetlenünké is volt, hogy sírkövére kedves komám írjon nehány sorocska emlék-iratot. — — Azt mondja egyszer: Ha a végzet csakugyan elszólít, majd idővel, ha magadhoz térsz s nekem síremléket hozatsz: ne legyen az más, mint szürke márvány, a felirat az Aranyé legyen.» (Kiadatlan levelekből.) Így készült e két fölirat; a költő az elsőt választotta, azt küldte el, azt vésték föl. Kéziratát «... lelkemhez ölelve, könnyhullatás közt, csókjaimmal árasztottam el — írja Tompáné; — e versecske jelezni fogja azon soha el nem muló barátságot, mi a sírban, halálban is megmarad.»

Próbálkozásai közben ez az ‚ironikus sohaj' is kicsúszott a költő tollából:

SZEGÉNY MISKA SÍRKÖVÉRE.

Hát jól van így, amice Tompa:
Én skártba, te végnyugalomba;
S ha nem pönög lantunk, gitárunk,
A varju sem károg utánunk.

(1869.)

Az elmulásnak az a resignált gondolata csendül meg itt, mint később az *Ének a pesti ligetről* s a *Honnan és hová?* végsoraiban.

AZ ÖRDÖG ELVITTE A FINÁNCZOT.

(The deil 's awa wi' th' exciseman.*)

(BURNS.)

Jött az ördög hegedü szóval,
Elvitte a finánczot;
És minden asszony így kiált:
«Belzebub, éljen a tánczod!»
Az ördög, az ördög,
Az ördög e tánczczal
Oda van, oda van,
Oda van a finánczczal.

«Czefrét verünk, főzünk italt,
Lakomát csapunk nagy tánczot:
Szépen köszönjük, Körmös úr,
Hogy viszed a finánczot!»

(1868 körül.)

«Van csárda-tánczc, kuferczes, láncz,
Tudunk polkát és fránczot:
De legjobb tánczc az ördögé,
Hogy viszi a finánczot.»
Az ördög, az ördög,
Az ördög e tánczczal
Oda van, oda van,
Oda van a finánczczal.

* Burns maga is *exciseman* volt. *A. J. jegyzete.*

KÓBOR TAMÁS.

(Tam O' Shanter.)

Burns.

«Boszorkánynyal, manóval teljes e könyv.»

Gawin Duglas.

Ha ritkul a vásári tér,
S szomszéd, koma, szomjan betér
Kocsmába, a hosszú napon ;
S hullong a nép ki a kapun :
Míg boldogan serezve űlünk,
Elázunk és rusnyán örűlünk,
Mit bánjuk a mérföldeket,
Mocsárt, lejtőt, meredeket,
Mely köztünk s a hon közt terül,
Hol asszonyunk dér-dúrral ül,
Ráncz homlokán, mint vész egen,
S ápolja mérgét melegen!

Szegény Tomin bezzeg betelt,
Hogy éjjel *Ayr*ből utra kelt,
(A vén Ayrből, melynek nincs párja
Derék legényre, szép leányra.)

Hej Tomi! lett vón' bár eszed
S Katód tanácsát béveszed!
Megmondta százszor, hogy te nagy
Szájhős, iszos, szélházi vagy,
Ki Mindszenttől Farkasnapig
Nincs vásár, hogy ne légy nyakig ;
Minden sütés-lisztnek felöntesz
A molnárral, míg ráköszönthetsz ;
Lovad ha egy patkót lerúg,
Már a kovács veled berúg ;
Templomba indulsz úrnapon
S hétfő is ott ér a csapon.
Megjósolá : elébb-utóbb a
Dögöd' lelik a *Doon* folyóba'!
Vagy hogy az *Allowayi* ó
Templomnál elkap a manó!

Ah, szende hölgyek! köny csorog
Szememből, ha rágondolok :
Hány szép tanács, hány bölcs dolog
S hosszú tanítás kárba vesz,
Mit férj a nőtül fel se' vesz!

De tartsunk sort : — Tamás tehát
Pompás helyen érzé magát,
Kandallónál — jó tűz alatta —
A sör magát dicsőn itatta ;
Mellette Csiszlik Jancsi, a
Hű, régi korhely czimbora :
Egymást testvérkint szeretik,
Nyakaltak együtt hetekig!
Dal s zaj között az este mult,
A sör meg, az mindég javult ;
A csaplárné enyelg Tamással
Sok titkos édes lábnyomással ;
Csiszlik minden vadat elészed :
Röhögte a csaplár a készet ; —
Künn zúghat a vész, bőghet is :
Tamás nem vét rá fittyet is.

A Gond, hogy ily boldogot lát,
Serhabba fojtá önmagát ;
Mint méhe száll kincscsel rakottan,
Szállt minden percz gyönyörrel ottan,
Ur a király : hanem Tamás
Boldog, dicső, mint senki más!

De a gyönyör : *el*nyílott mák,
Érintsd, s leomlott a virág!
Vagy hó, mely a patakba hull,
Perczig fehér — aztán sehul!

Vagy tünde csillag : azalatt,
Mig rámutatnál, leszaladt!
Vagy a szivárvány dísze, mely
Zápor között mosódik el. —
Időt ki köt meg? . . . Itt az óra :
Tamásnak is kell ülni lóra ;
A rémes óra eljöve,
Az éj ivének zárköve ;
S oly éjszakán lesz indulandó,
Mint még soha bűnös halandó.

Fútt, fútt a szél, majd megszakadt,
Ömlött a zápor, mint patak ;
Gyors fényt el-elnyelt a vak éj,
A dörgés hangja hosszu, mély ;
Ily éjszakán — gyermek is érti —
A jó lelket Gonosz kisérti.

Jó szürke Rózsiját megülve,
— Kinél jobb ló sincs ott-körülbe'—
Sáron-vizen Tamás üget,
Fitymál szelet, záport, tüzet ;
Majd fogja új kék süvegét ;
Majd dúdol egy vén skót regét ;
Majd óva néz szét sok helyen,
Hogy „el ne kapják" hirtelen :
Mert *Alloway* tájához ért
Hol a bagoly s szellem kisért.

Immár a gázlón áthaladt,
Hol a kupecz hóba fuladt ;
Föl, a nyirfák — a szirt megé,
Hol Karcsi részegen nyakát szegé ;
El, a rekettye s búzaföld

Mellett, hol a vadász megölt
Kis gyermek hullájára lelt ;
Ki, a cserén, — a kútnak át
Hol Mungó anyja felköté magát.
Előtte a *Doon* árja hömpölyg,
A vész az erdőn zúgva bömbölt,
Sarktól sarkig villám lövelt,
Harsant az ég közelb-közelb :
Hát ím, nyögő fák közt világ van :
Az ó templom áll szinte lángban,
Fény tör ki résen és falon ;
Bent tombol a táncz s vigalom.

Hős *Árpanedv*, ki lelket adsz!
Tőled veszélyben nő a dacz.
Egy rosz hatos csudát tesz nálunk ;
Egy korty : s az ördöggel kiállunk! —
Tamásnak is fejébe mászott
A ser : hét ördögtül se fázott.
De Rózsi meghökkent, megállt,
S nagyon uraltatá magát
Kézzel, sarokkal, míg elé
Mozdulni mert, a fény felé.
Juj, Tomi, most! a mit te látsz!
Merő bűbáj, s boszorka táncz ;
Nem ujdon-uj cotillon az,
Minőt Páris divatba hoz,
Hanem kuferczes, kopogós,
Mártogatós, leguggolós,
Ugrós szilaj táncz, — s bőrduda :
Ezt fujják talp alá oda.
Ablak-szugolyban legfölül
Maga vén Sátán bácsi ül
Mint nagy, bozontos, czirmos eb,
Övé a muzsikás szerep ;
Szorít is oly nyers hangot ő,
Hogy reng belé boltív s tető.
Körül, mint szekrény, sok koporsó,
Egy-egy halott mindben, s utolsó
Diszköntöse van rajta még ;
Fagyos kezökben gyertya ég,
Melynél Tamás, bátor vitéz,
Ur-asztalán szörnyedve néz :
Egy gyilkost, még bitófa-díszben,
Babát, ki nem volt keresztvízen ;
Kötélről most metszett zsiványt,
Szájtátva még, a hogy végsőt zihált ;
Öt bárdot, a vérrozsda rajta,
Öt hosszu tőrt, rá vér tapadva ;
Ott egy gyerekfojtó zsineg,
Kés, mely apát ölt meg, kinek
Torkát szelé saját fia,
Nyelére száradt ősz haja.
Ott három ügyvédnek a nyelve
Sok rongy-hazugsággal bélelve ;
Rohadt papszívek feketén
Bűzlöttek minden szegletén ;
S több iszonyúság, förtelem,
Hogy elsorolni vétkelem.

Döbbenve míg bámul s fülel
Tamás : kedv, tréfa nő dühvel ;
A síp jobban-jobban hasítja,
A tánczos nép ugyan szorítja,
Perdül, czikáz, ölel, forog ;
Vén asszony izzad, hogy csorog,
Mind falho' vágja ringye-rongyát,
S egy ingbe járják a bolondját.

Hej Tomi! vón' csak szép leány
Ez mind, kövér, úgy tíz s nehány ;*
Az ingök nem vastag hetes,
De hószin gyolcs, tizenhetes :
Ezt a „többsincs" nadrágom' is,
Mely egykor volt kék bolyhu *plüsh*,
Leadnám czombomrul, le, csak
Hogy egyszer rám pillantsanak!

De ennyi görhes vén banya
Csikót is megvadítana,
Ugrálva botján szanaszerte ; —
A gyomrod hogy' föl nem keverte!

De Tomi tudta, mit, hogy? ám :
„Volt ott egy furcsa fürge lány"
Kit most avattak bé a karba,
(Utóbb ismerte *Carrick* partja :
Mert sok baromfélét leölt,
Sok jó dereglyét összetört,
Sok kárt tőn árpa-, rozsvetésben ;
Élt tőle a táj rettegésben.)
Az inge finom len fonálból,
Melyet visel még lánykorából,
S bár hossza sértőleg hiányos,
De, mert különb nincs, czélirányos.

Ah! hitte vón' a tisztes mámi,
Mikor megvette inged, Náni,
Két fonton (ez volt kincse mind),
Hogy még boszorkány tánczba vidd!?

De szárnyad itt, múzsám, ereszd le,
A dal magas, nem bírod ezt te :
Hogy' ugrott Náni, hogy' bomolt,
(Virgoncz, erős egy fruska volt,)
Hogy állt Tamás, mintegy büvölve
Szemével a lányt majd benyelve ;
Még Sátán is izeg-mozog,
Szemet mereszt, — fú és szuszog ;
Míg — egy szökellet, újra más —
Eszét veszté bolond Tamás
S kiáltja : „Brávó, Kurta-ing!"...
Rögtön setét minden megint,
S alighogy Rózsit fékbe kapja,
Zúdul ki a pokol csapatja.

Mint vadméh zúg ki bősz dühvel
Ha fészkét rabló verte fel ;
Mint nyúlra, hopp! vadászcsoport,
Mely orra előtt felugort ;
Mint űzi egy vásári had,
Ha „tolvaj! fogd meg!" szó riad :
Fut Rózsi most ; — üvölt inába
Boszorkány és vasorru bába.

Juj Tomi! lesz vásár megint :
Pokolba sülsz meg, mint hering ;
Otthonn Katid hiába vár :
Bús özvegy asszony Kata már!
Czo, Rózsi, mint tőled telik!
Siess eljutni híd-felig,
Ott rázhatd, gúnyra, farkadat,
Folyó vizen boszorka had
Átkelni nem mer, nem szabad.
De míg a hidra feldübörgött,

* T. i. éves.

Volt neki rázni farka, ördög!
Mert Náni, ki ott jár közel,
Szorítja Rózsit és tüzel,
Tamás ellen tör és lohol ; —
Ha tudná, Rózsi mit kohol :
Egyet szökik — gazdája ment —
De szürke farka kárba ment :
Náni tövön belé ragadt ;
Szegénynek, egy csutak maradt!

No, ez igaz történetet
Ha ki, anyától született
Olvassa, és ember fia,
Tanácslom megfontolnia
Ha kedve inni csoszszan épen,
Vagy kurta ing jár az eszében,
Hogy kéjtül a kár nincs tova :
Ím példa rá Tamás lova.

(1868—73. között.)

Ez években Arany «költői műveire gondolni sem tudott — beszéli fia — s egész studiummal kellett elméjét valamely foglalkozáshoz törnie, hogy bánatától, gondjaitól, mély gyászának érzelmétől kissé szabadulni tudjon. Valóságos «szellemi gymnastikákat» vett elő. Egyszer arra vetette magát, hogy megtanulja az angol kiejtést nyelvtanokból, . . . s szabályait és kivételeit hexameterbe szedte.» Ujra olvasta Shakespearet, a kiről azt tartotta, «a mit a zsoltár zeng az úrról : Nagy vagy uram a nagyokban és nagy vagy a kicsinyekben» ; forgatta Moore-t, s különös kedvenczét : Burnst. «Örömest bajlódott skót dialectusa nehézségeinek leküzdésével, — mondja Arany László, — s néhány költeményének fordítgatását is megpróbálta ; e fordítások közül *Kóbor Tamást* néhány évvel később (1873) Gyulai sürgetésére befejezte s átadta a *Budapesti Szemlének*.»— E költemény lefordításához *A fülemile* és *A bajusz* költőjét e népies elbeszélés tárgya, hangja, humora vonzotta. Humorát emeli ki Carlyle is, a ki különben nem nézi sokra e művet, mert «ama sötét, komoly, bámulatos korba, melyben még a hagyományt hitték és melyből az ered, nem vezet bennünket vissza, nem kísérli meg természetfölötti szüleményeinek átalakítása által megütni az emberi természet ama mély, titokteljes húrját, mely egykor az efféle tárgyakra felelt, . . . s ekként a kaland tragédiája nem lesz egyéb, mint mámoros ábrándkép vagy egy tarka sergőzre festett kísértet és csak a bohóság bír benne némi valódisággal.» Burns nem is akart egyebet írni tréfás és gúnyos költeménynél, mely legfölebb a népi babonát érinti s hozzá még alkalmi. Hőse Douglas Graham bérlő, a ki Shanterben lakott, innen költeményének czíme. A bérlő szerette a sört s vásár napján mindig bement Ayr városába, czimborájával, John David csizmadiával. Egyszer késő éjjel lovagolt haza, zivatarban. A Doon hídja táján a szél lefútta kalapját, melyben a vásárban árult pénzét tartotta. Zsémbes feleségének babonásságát felhasználva, otthon boszorkányokról beszélt, mintha azok ütöttek volna rajta Alloway templom-romja körül. A környéken sokat beszéltek erről csúfolkodva ; Burns, a ki finánczvolt, a csempészektől hallott róla. Versét állítólag egy nap alatt írta. Ő maga ezt tartotta főművének. A leírt tájat jól ismerte : az alloway-i temetőben feküdt atyja, ott áll ma a költő mausoleuma, benne képe, Kóbor Tamás és Csiszlik Jankó szobrai közt. — Így mondja ezt el Lévay József, a maga fordításához írt jegyzetében. *(Burns Róbert költeményei.)* Az élet eleven színe, a bohókás vonások, a genius szikrái ragadhatták meg Aranyt. Iratai közt több kisebb Burns-fordítás töredéke is fenmaradt.

AE FOND KISS . . .

Egy hő csókot, — és mi válunk ;
Egy bucsúszót — s vége nálunk!
Szívfacsart köny mátka-jegyzőm,
Bú, sohaj lesz a menyegzőm.
— — — — — — — —
Ha mi egymást nem követjük,
Szívvel, hévvel nem szeretjük,
Soh'se látjuk — vagy örökké :
Most nem válunk szív-törötté. — —

FÜGG LOMHA KÖD . . .

(The lazy Mist . . .)

Függ lomha köd a halom ormairul,
Rejtvén, hol a csermely alákanyarúl,
Mint bágyad az egykori oly üde kép,
Hogy az ősz halványan a télbe belép.
Lombatlan az erdő, a róna kopár,
Elvitte vidám cziczomáit a nyár.

Hagyj félrevonulni s andalgani gyors
Árján az időnek, s mint üldöz a sors!

Oh mily sokat éltem, — de mennyit hiába!
Szűk arasz éltemből mi lehet még hátra? — — —

Az angol önhangzók meséjét is le akarta fordítani, mely rokon Vörösmarty *Ypsilon-háborújával*, e ‚nyelvészeti bohózattal', mint Gyulai nevezi.

CHINAI DALOK.

(Angolból.)

Kiírtam: «JOURNAL of the North-China Branch of the ROYAL ASIATIC SOCIETY for 1871 & 1872» George Carter Stent értekezéséből: *Chinese Lyrics* (mely különben semmit sem ér). *A. J. jegyzete.*

I.

A SZÉP HORGANY TŰ.

1.

Tavaszszal, mikor a fűzfa zöldelt,
Hajnal hasadtakor esett,
Hogy szép horganytűm elveszett.
El, el! igazán elveszett!
Oh jaj nekem! Ejhaj!

2.

Az én horganytűm elveszett:
Ki fia volt az a diák,
Ki szép horganytűm felvevé?
(Valaki fölvette bizony.)
Fel, fel! fölvette valaki!
Oh jaj nekem! Ejhaj!

3.

Akárki lelte meg tűmet,
Ha nékem visszaadja azt,
Meghálálom jóságtokat.
Meg én! meg én! igazán meg én!
Oh jaj nekem! Ejhaj!

4.

Meghálálom jóságtokat,
Bár, ha tudná apám, anyám,
Összetörné a csontomat,
Össze! igazán össze ám!
Oh jaj nekem! Ejhaj!

5.

Összetörhetnék csontomat,
Letéphetnék a húsom is:
Meg nem másíthatnák szivem.
Nem azt! nem azt, igazán nem azt!
Oh jaj nekem! Ejhaj!

6.

Meg nem másíthatnák szivem,
Mert halva bár, a sírban is,
Mindig csak azt akarnám.
Azt én! de azt! Valóban azt!
Oh jaj nekem! Ejhaj!

7.

Mind azt akarnám sírban is.
Tizenöt esztendős vagyok:
S még nem szerettem eddig.
Nem én! nem én! nem, igazán!
Oh jaj nekem! Ejhaj!

8.

Még nem szerettem mostanig.
Ha megtudnák jegyesemék,
Válópört kezdenének.
Azt ők, de azt! valóban azt!
Oh jaj nekem! Ejhaj!

9.

Válópöröm megkezdenék,
Mindjárt nem kellenék nekik
S férjhez mehetnék máshoz.
De férjhez ám! férjhez bizony!
Oh jaj nekem! Ejhaj!

II.

A TŐR.

1.

Egyedül volt szobájában az asszony,
Szíve erősen vert félelmében,
Szóla kedvesének, intve hangosan:
«Ne jöj be» úgymond, «férjem *nyomon* van»,
Turr—r—r—iko—iko—i—ja!*
Turr—r—r—iko—iko—i—ja!
Turr—i—ja!
«A férjem», ugymond, «nyomon van.»

2.

Mult éjjel is kikaptam már erősen;
Ma reggel épen víradatkor,
Köszörűlte fényes tőrét;
Bosszut szomjaz, fölkeres a hol talál,
Turr—r—r—iko—iko—i—ja!
Turr—r—r—iko—iko—i—ja!
Turr—i—ja!
Bosszut ám, és felkeres a hol talál.

3.

Tested gyöngéd, erőd csekély:
Ilyen ifjan hogy lehetne
Elveszítni drága élted'! Futni hát? Mit ér?
Ah, nehéz már kikerűlni sorsodat.
Turr—r—r—iko—iko—i—ja!
Turr—r—r—iko—iko—i—ja!
Turr—i—ja!
Bizony nehéz kikerűlni sorsodat.

4.

Mond a kedves: «Nem hallottad édesem,
Hogy Huang-tsao hajdan, élete folytán
Nyolcz millió embert megölt? Azért én
Nem félek a gyilkos tőr villogásitól.»
Turr—r—r—iko—iko—i—ja!
Turr—r—r—iko—iko—i—ja!
Turr—i—ja!
A gyilkos tőr villogásitól.

5.

Csak meghal, a ki száz évig elélt is.
A fa is megvénül és lombja lehull.
Mint azok, úgy én is vissza kell hogy adjam
Éltem' az árnyékok birodalmának.
Turr—r—r—iko—iko—i—ja!
Turr—r—r—iko—iko—i—ja!
Turr—i—ja!
S kísértetté lennem, de a legbűvösebbé.

* Ez a forgó kő hangját utánozza, a mint a férj a tőrt köszörűli. *A. J.*

III.

WANGNÉ ASSZONY.

Fátyolos ablakon kivűlről
Hallatszott egy szomszéd halk kopogtatása.
A leány benn kiálta: ki az?
«A szomszédja, Wangné.»
Wangné bement az ajtón s leült egy magas székre.
Hajahaj!

LEÁNY. «Nagyon fitymálva bánik velem, hogy nem jő gyakrabban szegény lakomba.»
Wangné bevoná a virággal hímzett függönyt,
Belehellé a szépítőszerek illatát,
Leforditá a piros damaszk ágyteritőt,
Ránézett a leányra,
S észrevette, hogy összeesett és csupa árnyék.
Hajahaj!

WANGNÉ *(szóval)*. No kisasszony, hát hogy érzi magát mostanában?

LEÁNY *(dalol)*. Mostanában nincs semmi életerőm,
Még a teára sincs kedvem,
És semmi étvágyam ételeimhez,
Tea és étel iránt oly undort érzek, hogy csak nehezen vehetem be. Hajahaj!

WANGNÉ *(szóval)*. Hivjak egy orvost a ki megnézze?

LEÁNY *(dalol)*. Nem hivok én, nem kell nekem.
Ha orvosért küldenék, csak üterem tapogatná, csak kifaggatna;
Félek én a faggatástól, tapogatástól. Hajahaj!

WANGNÉ *(szóval)*. Hivjak-é egy buddha papot?

LEÁNY. Nem hivok én azt se, nem kell nékem az se.
Ha buddha papot hivatnék, csak csengene-bongna,
S én félek a csengés-bongástól. Hajahaj!

WANGNÉ *(szóval)*. Hivjak-é egy láma-papot?

LEÁNY. Nem hivatok azt se, nem kell nékem az se.
Ha lámát hivatok, az csak dúdol-gajdol,
S én félek a dúdolás-gajdolástól. Hajahaj!

WANGNÉ *(szóval)*. Hivjak-é hát ördögűzőt?

LEÁNY. Nem hivatok azt se, nem kell nékem az se.
Ha ördögűzőt hivatnék, csak büvölne, csak bájolna,
S én félek a bűtől bájtól. Ej haj!

WANGNÉ *(szóval)*. Hát ez se kell, hát az se kell?
Hogyan esett e nyavalyába?

LEÁNY. Harmadhóban, ah! a harmadhóban,
A «kies derűlt» évszakban,
Mikor a borsóvirág nyilt,
És a fűzfa zöldje hajtott,
Egy legénynyel találkoztam, tavaszi sétája közben.

WANGNÉ *(szóval)*. Séta, vagy nem: mi dolga volt vele?

LEÁNY. Ő szeret, mert szép leány vagyok,
Én is őt, mert ifju és diák,
Szóltam hozzá szerelmesen egyet-kettőt. Ejhaj!

WANGNÉ *(szóval)*. Szerelmesen, vagy nem: Nem félt, hogy szülei megtudják?

LEÁNY. Apám hetvennyolcz esztendős,
Az anyám siket — s rosszul lát;
Egy cseppet sem félek egyiktől is. Ejhaj!

WANGNÉ *(szóval)*. Hát a bátyád s ángyad nem félsz, hogy megtudja?

LEÁNY. Bátyám ritkán van itthon,
Ángyam mindig az anyjánál lakik,
Úgy hát e kettőtül nem félek. Ejhaj!

WANGNÉ *(szóval)*. Hát nővéreidtől nem félsz, hogy megtudják?

LEÁNY. A néném közt és közöttem nincs sok (kor) különbség;
A húgom meg még kicsiny, az még semmit sem tud;
S mi ketten egy véleményen vagyunk. Ejhaj!

WANGNÉ *(szóval)*. No mit kiván tehát?

LEÁNY. Oh édes Wangné, úgy tekintem mint második anyámat *(térdre esik)*.
Térdeimen kérem, legyen igaz anyám, és hajtsa végre sükerrel ezt a dolgot. Ejhaj!

WANGNÉ *(szóval)*. De hátha nem lehet sikerrel végrehajtani?

LEÁNY. Ha nem lehet: meghalok keservemben. Ejhaj!

E darabban a különböző szertartásu papok ajánlása jellegzetes. Ott az emberek «tetszés szerint végzik ájtatosságaikat egyik vagy másik ritus szerint. A japáni sokszor az egyik ritus szerint köt házasságot és a másik ritus szerint temetik el.» (Anadoli *Jegyzetek Japánról. — Budapesti Szemle*, 147. köt.).

AKADÉMIAI PAPIRSZELETEK.

Jókai így adja elő ezek eredetét egy tréfás jellemrajzban, az *Üstökös*ben (1865.): «Az akadémiai üléseken dirib-darab papirosokon szoktunk egymásnak üzengetni. Én karrikaturákat mázolok neki, ő meg nekem epigrammokat küldöz. — Egyet közlök belőlök. Arról folyt épen az értekezés, hogy a história csak azoknak a neveit jegyzi fel, a kik szellemökkel hatottak, vagy a kik vérengző hadjáratokat viseltek. A papir-rongyra, mit hozzám röpített, ez volt írva:

I.

Az emberi öltőt nagy feledékenység
Elnyeli mint tenger;
Csak kettő marad fenn az emlékezetben:
Der *Denker* und *Henker*.

(1865.)

Az ilyen papir-rongyokat én rakásra gyüjtöm — úgymond Jókai — s majd ha mind a ketten meghalunk, majd ha a *magyar* uraságok *belgák* és *angolok* lesznek, ezereket fognak érte kapni — az örököseim.»

II.

Máskor, *A görögök nevelészetéről* szóló felolvasás alatt e sorokat veti papirra (közölte Greguss, költészettanában):

Jaj, biz ez a nevelészet
Csak *piano* nevel észet,
Irójának neve lész ettől nem nagyra nevelészett.
Az ivszámot nevelé, *sed*
Mindent, mi nem *new*, elészed.

III.

TOLDYHOZ.

(Ülési meghívóra.)

Sár van, hó van, köd, fergeteg,
A szegény tag bús és beteg;
Nem jöhetek —
Végezzetek.

(Irónnal, magán az ülési meghivón.) (1875 körül.)

IV.

(Egy másik ülési meghívóra.)

Beteg vagyok, süket, vak és vén;
Tanácskozni miért mennék én?

(1880 ápril.)

V.

BUDENZHEZ.

Igazi vasfejű székely a Bálint:
Nem arra megy, a merre Hunfalvy Pál int.

(1878.)

Ponori Thewrewk Emil azt írta (*Budapesti Hirlap*, 881. oct. 22.), hogy a költő Duna-parti sétáján találkozott Budenzzel, szóba ött Bálint *Párhuzama*, melyben szenvedélyesen támadta Hunfalvyt s a finnistákat; «Arany több epigrammfélét rögtönzött, de a

Bálint Gáborra való nem akart sikerülni ; csak azután, hogy Budenztől elvált.» Másnap az osztályértekezleten odahajlik Thewrewkön át Budenzhez, «s elmondja bajusza alatt lappangó mosolyával.» Thewrewk tüstént leírta, bár a költő intett : ‚Nem kell azt bántani' ; ez apróságok legtöbbje ilyenformán maradt fenn. — Sokszor komoly megjegyzések keltek útra egy papírdarabkán. Thewrewköt, midőn székfoglalóját tartotta *A magyar zene rhythmusáról*, arra figyelmeztette a költő, hogy csupa hosszú szótagból is akad vers a magyarban, s egy czédulán átadta neki egy népmeséből e sorokat, melyeket a medve mond :

Tányér talpam — — | — —
Lompos farkam — — | — —
Szép lyány mátkám — — | — —
Nyiss ajtót. — — | — .

Ily megjegyzései sorra járták a tagokat, s a kinek a czédula szólt, vagy a kinél maradt, megőrizte. A kik ott vele ültek széket, beszélik, mily tisztelet fogadta, ha az osztály-értekezletre a szomszédos főtitkári szobából zöld szemellenzőjével belépett ; mindenki az ő tekintetét, szavát leste.

VI.

BÁLINT GÁBOR RÖPIRATÁRA,

melyben panaszosan kikelt az akadémia s a cultusministerium ellen, hogy méltatlanul bánnak vele ; de ő maga annál hevesebben megtámadta mind a kettőt).

Szegény Bálint Gábor,
Boldogtalan góbé ;
A mennyit te szenvedsz,
Mi ahhoz a Jóbé!

(1878.)

Ajkáról önkénytelenül pattantak ilyen tréfás rímek. Egyszer Vámbéryvel találkozik a Duna-parton, hol épen kátrányos hordókat görgettek a rakodó hajókra ; Vámbéry magasztalja a Dunát, a kilátást a budai hegyekre ; Arany egyszerre közbevág : «Csak az a hátrány, Hogy büdös a kátrány.» Ez ötletek mind csak ilyen percznyi életűek.

VII.

CAPUT, ALAS, PEDES...

(Schola salernitana.)

Műfordítás. Ajánlva Szász Károlynak.

Vágd le fejét nyakkal, szárnyát és czombjait ; úgy jő
Sarkantyúja elől, és a két vállperecz oldalt ;
Most oldalra teszed s mellét elvágod a háttól,
Mellhúsát (ha nagyobb) szépen lemetéled a csontról,
Megtöröd a derekát s elejét nem bántod azontul,
Ámde farát, hosszába, megint háromra metéled ;
Mind ezt jó késsel, hogy húst, bőrt össze ne nyizbálj!

A sült szárnyas fölszelésének szabálya.

VIII.

A HANGSÚLYOSOK HEXAMETERE.

(Ajánlva Szász Károlynak.)

Reménység | barátság | jóltévőnk | vezess el | sirunkig | karon.

Ezért adjuk oda Vörösmarty hatosait?

Arany örömest foglalkozott a nyelv kérdéseivel; lapjában is sokat írt róla, leveleiben is, mikor nem volt szerkesztő. A hangsúlyról Tompának azt írja: «Eddig én is hittem, hogy van *grammaticai* hangsúly, az az minden magyar szónak *első tagja* megnyomatik. Nem vizsgáltam, de annyit fecsegték a fülembe, hogy elhittem. Azonban most ... rájöttem, hogy a magyar nyelvben afféle hangsúly, (mint a német gyökszótagban) *nem létezik;* egy szótag sincs, mely néha hangsúly *nélkül is* ne mondatnék. Hanem van *szókötési*, vagy *logicai* hangsúly, vagy *hangemelés* a beszédben, s minthogy ez többnyire a szók első tagját nyomja meg, onnan csinálták az elsőt. Ha ezt mondom: «szeretem»: igaz, hogy az első tagot megnyomom, mert *ez egy mondat*, tehát *logicai hangnyomattal* ejtem ki; de ha már ezt mondom: «*nem* szeretem», szeretném látni a fület, bármily hosszú is az, mely a *sze*-szótagon legkisebb hangsúlyt érezne» (56., a szünnapok elsőjén.) — Ez elméletet figurázta ki e sor, s később az alábbi tréfa.

HANGSÚLYOS VERSELÉS.

Hogyan kezdte volna Vörösmarty ZALÁN-t, ha ismerte volna azt az új elméletet, mely szerint a magyarban a hangsúly mindig a szó *első* tagjára esik, a versmértéknek pedig a hangsúly szerint kell igazodnia.

Hajdani | dicsősé- | günk, hol | késtél az | éjjeli | időn?

Századok | ültenek | el s te | alattok | enyészni | hajolt

Fénynyel | jársz csak | magadban. | Rajtad | sürűdött | ködök

S a bús | feledé- | kenység | dicstelen | alakja | lebeg.

(1880 körül.)

KARLSBADI APRÓSÁGOK.

A költő 53 óta folyvást panaszkodik egészségére. 68-ban máj- és bél-lobon esik át s e miatt 69-ben egy hónapra Karlsbadba megy. Az út akkor három napba került, Égertől posta-kocsin kellett menni; ez nagy törődés; családjától is nehezen szakadt el. Pontosan tartja a curát; orvosi könyveket vesz, azokat olvasgatja. A Hlavaček Karlsbadról irott könyvében olvassa Lobkowitz latin versét, a ki a XVI. század első éveiben más cseh humanistákkal együtt II. Ulászló és Anna királyné udvarában élt; unalmában lefordítja:

KÁROLY CSÁSZÁR FORRÁSAIHOZ.

(Lobkowitz Bohuslav XV. századi latin költeményének fordítása.)

Forrás, kit Helicon kara méltán zöngve magasztal,
Honnan hő folyamid, híg kén- és (oh csuda!) élő
Mész-ereid? Vajon, a mely Siciliában az Aetnát
Élteti, a tűz, vagy Pluto s a Styxi közelség
Az melegíti vized? Bajaenak martja irígyel
S mely Antenor-lakta Timávra tekinget, a kútfő
S mely kék Rajna körűl támad, nemesítve halálod
Által, régi királyok legszentebbike Károly.

Nézd, mint hányja kevély buborékját a levegőbe!
Mint tarkázza követ márványnyá, a melyen elfoly;
Iris alig ragyog oly sok szinbe'. Fakadj is örökké
Szent forrás bőven s légy üdvös az emberi nemnek;
Tőled az agg erejét, a félénk lyányka virágzó
Szépségét, s valamennyi beteg hadd nyerje meg újra
Felgyógyulását s térjen vídúlva honába
Mind, ki törött testét kristály vizeidbe meríté.

(Karlsbad, 1869.)

A füzetben aláhuzogatta a magán is észlelt tüneteket, s borítékjára e négy sort vetette oda irónnal (de nem bizonyos, hogy maga faragta):

Wenn die Wässer Als die Doctoren;
Wär'n nit besser Wär'n mer verloren.

E gyógyvizekről emlékezik meg később hálával *Toldi szerelmé*ben, hősének csehorszagi kalandjai közé beszőve e forrás föl-fedezését. (IX. ének, 88—96. versszak.). —

Muzsája mintha fölüdülne az új benyomások közt, a szabadságtól és pihenéstől: eljegyzésük évfordulójára versbe fog feleségéhez.

NŐMHÖZ.

Ezernyolczszáz harminczkilencz— Ifju voltál, ifju voltam,
Irtuk már e levelet: Árva voltál, én szegény:
Harmincz éves, Julim édes! Nem volt messze olyan össze-
Lelki frigyem teveled. Illő pár a föld-tekén.

. . . . . .

(Carlsbad, július 12. 1869.)

Megszokta és kedvelte Karlsbadot, s e tréfás sohajjal bucsúzik tőle:

BÚCSÚ A FÜRDŐTŐL.

Isten veled Karlsbad szép tája! —
Örökké az ember nem állja,
Rothad neki tüdeje-mája; —
Igy végződik a földi pálya.
Alás' szolgája!

(1869.)

A fürdő jó hatással járt, mert esztendőre s azután is 76-ig minden évben visszatér. Az első két évben a Schlossbergen lakik, később, régi szállásadónőjét követve, a Zum Jäger házban. «Egész itthonn vagyok már e kis szobában» — írja feleségének; — három ablaka «északkeletre, csupa zöld hegyi kilátással»; ‚panorámás kis szobának' nevezi. A fürdőigazgatóság is kedvét keresi, a házat ma emléktábla jelöli; egy padja is van a sétányon. Ebédelni a Hannoverben szokott, reggelire a Posthofba járt, «hol a magyar asztal él és virágzik.» 71 és 72. nyarán Csengeryék is ott vannak, 71-ben Pálffy Albert, 73-ban Horváth Boldizsár, Tóth Lőrincz, 75-ben Ghyczy Kálmán, később Molnár Aladár, Thaly Kálmán, b. Fehérváry Géza, Ferenczy Ida. Új ismeretségtől tartózkodik. Nagyokat sétál, sétáiról egy-egy virágszálat küld Piroskának «. . . nem valami különös, de ő kért, hogy nyomtassak neki valamit» — írja 76-ban. Rendesen megemlékezik a kis unoka születése napjáról. «Csókolom őt, s kivánok neki, mint XI éves leánynak, sok örömet és boldogságot ez életben, melyet ő ide s tova nálunk nélkül lesz kénytelen leélni. Megemlékezésül pedig ide zárom ezt a kis kék harangvirágot neki . . . Születése napján tettem a tárczámba, egy nagy, nagy hegy tetején.» A négy hét alatt minden évben 8—10 levelet küld haza, Piroskának külön egyet-kettőt.

Későbbi években munkát is visz magával. 73-ban azt írja feleségének: «Napközben pihenek, olvasok a szobámban, vagy fordítok öt-hat sort a velem hozott Aristophanesből.» A magyar lapok nagy része tiszteletből járt neki; a *Pesti Napló*-t és Rákosi *Reform*-ját ide is maga után küldeti. Ó-kori remekirókat visz magával. «Déli pihenésem alatt olvasgattam a magammal hozott görög és deák könyveket» — (1874. Kiadatlan levelekből.).

Akármennyire jól érzi is magát, alig várja, hogy haza mehessen. 73-ban így tréfál feleségével: «Engem háborgat a lelkiösmeret, hogy én már ötödik éve minden nyáron urilag kifürdözöm magamat: te pedig, kinek szintúgy kellene, otthon maradsz . . . az nem

igazság és nem egyenlőség.» Lassankint rá is únt Karlsbadra. 76-ban azt írja haza, hogy jövőre inkább szeretne Csengeryvel Koritniczára menni. «Mert bizony, ha az én itteni állapotomat tekintem, én nem tudom, miért járok Karlsbadba». Nem is ment oda többet; a nyarakat ez után — mindössze hat volt még! — a Margit-szigeten töltötte.

E látszólag hallgatag években a költő ismét a classikusokat forgatja, kiktől egész életén át sem szakadt el. 67. május 30-án azt írja Tompának: «A múlt nyáron, mikor semmit sem tudtam dolgozni, úgy fogtam ki rossz *memoriámon*, hogy magoltattam napról-napra. Száz ódáig fölvittem Horatiusból.» Midőn 1871-ben (mint Arany László írja) egy magyar költő — egyszersmind képviselő — felszólalt az országgyűlésen, hogy az iskolában a görög nyelv tanítását meg kell szüntetni, s az *Üstökös* dicsőítő epigrammal üdvözölte érte, mint ‚barátját a fénynek', Arany ez epigrammát rögtönözte:

AZ «ÜSTÖKÖS»-NEK.

Zengi epigrammád a *fényt*, melyet a görög ellen
Olcsón puffogató szónok a honra derít;
Forgatom én nappal görög íróm' s forgatom éjjel:
Vénségemre be nagy lelki *homályba* esém!

(1871. deczember 24.)

PIROSKA BETEGSÉGÉBEN.

Azt hittem: *öröm* vagy, s kezdettem örűlni,
Eltakartál egy sírt, hogy szemem ne lássa;
Korán volt reményért hozzád menekűlni:
Csak a fájdalomnak vagy te folytatása.

(1871. deczember 28.)

A hosszú gyász ez éveiben íróasztalát csupa törmelék borítja, mint elhagyott bánya faláról magától mállik a kövecs. Ez omladék közt egy tört oszlop emelkedik, *Bolond Istók* II. éneke, hol emlékeiben újra éli fiatal korát; 73-ban készül el s 74-ben jelenik meg, mintha a hosszú hallgatás után újra kezdené a pályát. — A sok apróság közül kiválik e kis vers, melyben mintegy régi fájdalma újul föl. A kis unoka úgy beletartozik költői világába, akárcsak legszebb nőalakjai. Nevet is ő adott neki, veje kértére. «Ha valaha csak egy oly nő-jellemet rajzoltam volna, mint a szegény Shakespeare költött egynéhányat: a poétai hiuság most arra ösztönözne, hogy valamelyik elmeszüleményem nevét hozzam ajánlatba. De mi van nekem efféléből szóra érdemes? Rákhel csak nem lesz... De ha már kész volna az a munkám, a melyről nem tudom, kész lesz-e valaha: (ily szempontból) ajánlanám a Piroska nevet; régi is, új is, szépen és jól is hangzanék, akár trochaeus-versben: Széll Pi—roska.» — Így vette nevét a leányka a ‚költő álmaiból', mondja Arany László, midőn e levéltöredéket *Piroska és édes anyja emlékeül* cz. visszaemlékezésében közli. — Juliska halála után e névrokonság is aggasztja a költőt: baljóslatúnak érzi. 67 nyarán meglátogatják kis unokájokat Szalontán; ott, feltámadó emlékei közt írja a költő *Toldi szerelmébe* a VI. ének elejét, s anyjáról Piroskára térve, e név gyászától félti. E szak s egyik sírvers aranyszálon vezeti a kisdedet nagyatyja költészetébe. Tompának azt írja Szalontáról (67. szept. 14.): «... gyermek voltam három egész hétig, daczára a szomorú kőnek, melyet az első nap meglátogattam. Igazán, ez a fájdalom enyhülne, ha minél többet s minél közelebb foglalkozhatnám azzal a gyermekkel.» A kis unokában valóban kárpótlást keres leányáért, mint a sírversben írta. 68-ban atyja hozzájuk is adja a két éves kis árvát, s a költő benne talál tárgyat szeretetének, mint gondjainak. Neki szól *Növünk együtt* verse, s a *Csalfa sugár* is

1872 MÁJUS 1.

Jöhetsz tőlem vidor tavasz,
Jöhetsz bús őszi felleg,
Nyár, mely pirít, tél mely havaz:
Én meg nem énekellek.

Az én időmnek egy szaka
Van már csak: a fagyos tél,
S ama földsarki éjtszaka,
Melynek több napja nem kél.

— — — — — — — — —

A KÖZTÁRSASÁGHOZ.

O navis, referent... (Od. I. 14.)

(ALLEGORIA. — HORATIUS.)

Oh, hát visszaterel új vihar, új hab a
Nyilt tengerre, Hajó? ... Révbe siess, hamar!
Nem látod, hogy evedző
Nélkül, meztelen oldalad,

Hogy fő árboczodat Afrika gyors szele
Megsebhette? * nyög a puszta vitorla-rúd,
És nem bir ki, alattság
Híján, vázad erőszakosb

Tengert? — Nincsen egy ép vásznad is, és kihez
Vésztől sujtva föl-esdj, nincs olyan istened,
Bár, mint pontuszi fenyves
Erdő lánya, nemes család,

Hánytorgasd nemed és hasztalan ősneved:
Nem bízik cziczomás tatba' ijedt hajós.
Szélnek hát ha dobatni
Játékúl nem akarsz, vigyázz.

Aggódó boszuság tárgya nekem minap,
Most hő vágyaimé, s nem kicsi gond bizony:
A Cyklad szigetek közt
Forrongó vizeket kerüld.**

(1873. körül.)

* Vagy: S megsebhette derék árboczod Áfrika
Gyors szélvésze? *A. J. jegyzete.*

** Vagy: Fénylő Cykladok alján
A vészes vizeket kerüld. *A. J. jegyzete.*

Ez időben újra olvassa Homért, Virgiliust, Ovidius *Átváltozásait*, a vígjátékírókat, aztán a görög tragikusokat, s mellettök Aristophanest, a Grátiák neveletlen kedvenczét, mint Goethe nevezte. «Durva, de hatalmas és elementaris erejű humora magával ragadta — mondja Arany László; — ... különben is, mintha korunk erkölcsi felfogása és kiábrándult nézetei közelebb hozták volna hozzánk Aristophanest s fogékonyabbakká tették volna a kedélyeket az ő erősen józan eszű, minden phantasmagoriát és minden szédelgést kigúnyoló, de azért élénk képzeletű és örökké leleményes elméje játszi szüleményeinek méltánylására. Addig-addig olvasgatta, míg kedvet kapott egyes jeleneteivel megbirkózni; később mind jobban belemelegedett a munkába; ... gyönyörűségét lelte a görög népies komikum nyelvének, tréfáinak, szójátékainak magyarrá tételében s addig ‚babrált' vele, míg egyszer aztán komolyan is neki fogott és szerencsésen elkészült az egész Aristophanes-szel.» Hire menvén, 77-ben az Akadémia elkérte a fordítást, kiadásra. Arany azt felelte, hogy ő az összes fönmaradt tizenegy darabot még 71-74-ben lefordította; «egyelőre semmi irodalmi czélom nem volt, csupán beteges állapotomban szórakozást s mintegy szellemi gymnastikát kerestem benne.» Ez volt ez évek nagy munkája. 1880-ban jelent meg, három kötetben. Imre Sándor szinte egész kötetre menő tanulmányt írt róla, melynek veleje, hogy «nehezebb valami ez, mint a mit valaha magyar nyelvre fordítottak», s hogy «ő jelesebbül dolgozott, mint bárki az eddigi fordítók közt.» (*Irodalmi tanulmányok*, I. 157—350. l.)

RÉGI MAGYAR ÉNEKEK.

(Somogyi Antal humbugja.)

Ál verset költesz, de *roszúl*: így kétszeres a bűn;
Egy az, hogy roszat írsz; más, hogy akarva hazudsz.
Somogyi! könyvednek mégis fele bűn, fele mentség:
Bűn, hogy csalni akar; menti, hogy arra silány.

(1873. szept. 4.)

Somogyi Antal 1873-ban egy füzetet adott ki, *Régi magyar énekek* czímen, állítólag egy XVI. századi Cicero-kiadás lapjairól, hova rovás-írással voltak följegyezve. A füzetet Gyulai Pál elvitte Aranynak; Arany egyes újabb keletű szavakból és kifejezésekből rögtön rájött, hogy hamisítványnyal van dolga. A füzet boritéklapján ez epigrammát rögtönözte; a *Szemlé*nek is megírta a kért bírálatot, kevés szóban, névtelenül, hogy a füzet ‚csupa vakmerő mystificatio'. — Szarvas Gábor is rásütötte a *Reform*ban, újabban Szily Kálmán is. Ez epigramm itt jelenik meg először.

AJ-BAJ!

Nem fáklya vagy, éltem :
Vagy te silány gyertya,
Mely csepü-kanóczát
Serczegve itatja,
Majd-majd el is oltja.

Mégis ha *el-égne!*
De mennyi hiában
Elcsepeg, elcsurog
Így átabotában :
Áldatlan munkában!

A kapcsos könyvben maradt fenn, de alá van írva : *Régibb.* Hivatali éveire vonatkozik.

ÉNEK AZ ÖREGSÉGRŐL.

Vén vagyok már — isten látja! —
Minden ember «ura-bátyja,»
Bár még ötvenim felén ;
Leng fehér zászlója főmnek,
Megadásúl az Időnek :
Tőle békét esdem én.

Kik velem egyenlők korban,
Még virulnak férfi-sorban, . . .
. . . . . .

(1875 körül.)

E két töredék szomorún mutatja a költő lehangolt, fásult lelki állapotát. Ötvenes éveinek végéről valók s gyönge egészsége, a sok munkájú élet és bánata így megőrölték. Ercsey a tanúja, hogy «ő maga, midőn már élte ötvenes éveiben járt, sokszor mondta, hogy a veterán író és tudós Toldy Ferencz, ki neki életkoránál fogva csaknem apja lehete, oly jól conservált állapotban van, hogy a ki őket szemlélé és az életkort köztük nem ismeré, a viszonyt megfordítottnak gondolhatta.»

Vérét szívja a folytonos kötelesség «wampyr-vádja» ; a szalontai csöndes élet vágyának már utolsó szikrája is kialudt szívében, — sivatag világban él. Egy levelében így temeti terveit (Tompának 68. jún. 5.) : «Azt hittem én, hogy szakaszthatok még életemből egy pár évet, mikor ne kelljen a mindennapi kenyérért súlyosan munkálkodnom ; . . . de a sors másképen akarja. Húznom kell a jármot, és húzni fogom, míg kidőlök belőle! vagy akkor érem el óhajtott *quasi* függetlenségemet, . . . mikor semmit sem leszek képes valósítni ábrándjaimból, melyekért szabadságomra törekedtem.» Ily csüggedten él egy évtizeden át. Helyzetén, érzékenysége mellett, nem volt mód segíteni. A kormány és országgyűlés két ízben is tisztes évdíjat vett föl a költségvetésbe egy érdemes író számára, — mindenki ő rá gondolt, de ő rögtön a maga mellőzését kérte Csengerynél is, Pauler ministernél is ; az évdíjat aztán Toldy Ferencznek ajánlották fel. 75-ben, Toldy halála után, reá gondolnak a tanszék betöltésénél, de ő félrehúzódik, «mert egyik jármot a másikkal cserélni, abban nincs nyereség», — írta még 67-ben Tompának. Csak egy vágya van ; ha «gépi munka és sokoldalú felelősség nélkül is leélhetném azt a — tegyük pár évet, a mi e roncsolt életből számomra talán még hátra van» — írja sógorának, 75. márcz. 26. Ezért rakosgatja félre írói munkáinak díját ; számadási könyvecskéjének czímlapjára, ‚mintegy jeligéül' oda teszi Horatiusnak Apollóhoz írt ódájából a kérelmet :

Frui paratis, et valido mihi
Latoë, dones, et, precor, integra
Cum mente ; nec *turpem* senectam
Degere, nec *cithara carentem.*

‚Engedd, hogy fáradságom gyümölcsével ép erőben, ép lélekkel hadd élhessek ; öregségem ne legyen gyámoltalan s lantja se hiányozzék'. «Táplálta lelkét a jobb jövő reményével, mikor majd kedve szerint, . . . igazán magának fog dolgozhatni, — mondja Arany László ; — mondhatni, az tartotta őt fönn. Egész lénye e munkavágyban pontosult össze ; talán nem is volt már abban írói ambitio, csak az az önkénytelen vágy,

mely csilingel az égi madárban,
Hogy lerombolt fészkét rakja *késő* nyárban ;
Mely a pók fonalát százszor megfonatja,
Noha füstbe százszor menjen áldozatja ; — —
S mely, hatalmasb szóval, a költőben riad . . .»

S a sors megadta ezt neki, mint megadja a haldokló hattyúnak az éneket, hogy úgy búcsúzzék a világtól és az élettől. Költészete még egyszer nagyot lobban, fénye egész költői világot ragyog be,— aztán széjjel omlik hunyorgó apró zsarátnokká,— úgy alszik ki végkép.

ŐSZIKÉK.

1876. nyarán lemond a főtitkárságról. «Erőm hanyatlása mind inkább meggyőz arról, hogy a Tekintetes Akadémia iránt csak az által teljesíthetem már legjobban kötelességemet, ha a főtitkári hivatalról . . . valahára lemondok.» Az Akadémia ‚kérvekérte' maradásra; 77-ben is csak szabadságra bocsátották egy esztendőre, azután 78-ra is, s hivatalát Fraknói Vilmosra bízták.

Ha sokára is, elérte, a miért epedt, «. . . ha némi függetlenségre tehetnék szert, azzal kecsegtetem magamat, hogy életem csendes alkonyán, magányos mélázásim közt, tán meglátogatna még olykor a Múzsa» — e reményt szövögette folyvást (Jókaihoz, 76. márcz. 29.). A rég sovárgott nyugalomban csakugyan újra éled költészete. Apai fájdalma — több mint egy évtized multán — kezd emlékké hegedni; leánya mintegy visszatér a serdülő unokában; fia kiváló ember és boldog, hitvese Szalay László unokahúga, — a réginél még népesebb család veszi körül. A nyarat ezentúl a Margit-sziget ős fái alatt tölti. Ott látta testben költészetének finom elemzője, Riedl, ‚merengve támlás kerti padon a Dunának naptól fénylő tükre közelében, ingó lombok árnyékában'. Az első nyáron költészete is újra nyári pompában virul; csaknem naponként új virága fakad. «Jött egy év — írja Lévay, — egy áldott év Arany költészetében: 1877. Egy külön korszak fontosságával bíró rövid év, melyhez hasonlót egyet sem mutat föl az ő egész lyrai működése. A hivatal nyűgeitől szabadulva lelke megifjodik, uralkodik a törékeny testen, s teremtő ereje bámulatos bőséggel ontja szebbnél szebb virágait. Mintha valamely titkos sugallat ösztönözte volna gyors munkára, — valamely előérzet, mely fülébe súgta, hogy ‚most még nappal vagyon, de közelget az éjszaka, melyen senki sem munkálkodhatik'.» «Akkor nyáron — mondja Arany László, — a Margit-szigeten két hó alatt több költeménye készült el, mint — az 1861—63 éveket kivéve — huszonöt év óta összesen. Kedvvel, kitartással, mondhatni ‚egy lélekzet alatt' megírt egy egész sorozat lyrai verset, balladát, genret.» Meggyöngült szemével nem sokat olvashatott; elindult hát a sziget néptelenebb utain, s egy árnyas padon papirra vetette, a mit ihlete súgott. «Ehhez nem kellett sok nézés — írja Gyulainak okt. 22., — kezemben írón és papir, s olykor egy-két sornak papirra tétele, a mint a gondolat a formába ömlik. Tetszett ez a játék; könnyen és szabadon dolgoztam, mert közönségre való tekintet nélkül felvettem, sorra megénekeltem beteges élményeimet, panaszaimat, öreg korom apró emlékezéseit . . .» Az elsők jobbára átélt benyomásból kelnek, de a felgyúlt tűz harapózik, lobbot vetnek régi ballada-tárgyai is, melyeket hosszú évsor avarja födött. E sóhajokat, kedélyének és képzeletének ez önkénytelen játékait begyüjtötte a ‚kapcsos könyvbe', egy barna bőrkötésű, kulcscsal zárható kötetbe, melyet Gyulai Páltól kapott ajándékba.

«Sok ilyen kis, szaggatott költeményén meglátszik, hogy nem is akart írni, hanem úgy fakadtak, mint mikor a sohaj kél, vagy a szellő mozdulatára az őszi levél csörög» — mondja Péterfy. Azt is mondja, hogy «első sorban nem is a költőt kell keresnünk bennök, ki annyi más művében mutatta teljes erejét, hanem az embert, az öregedő embert, kiben az elmúlás gondolata kisért, melyet hol fájós érzéssel, hol megadó humorral dédelget, beczéz, s a maga mulattatására, pillanatnyi könnyebbülésére, megénekel. Mintha odvasúló tölgynek egy messzebben kinyúló még leveles ágán az élet nedvét fölkúszni hallanók; az ág titkosan megrezdül s orsó módján forogva hull le róla a halványuló levél — egy-egy utolsó költemény». Valóban, az öregkor mélabúja uralkodik itt, nemcsak a költőé, hanem az öregkoré általában. Az öreg ember fölényes mosolyával fordul el a nagyvárosi élet félszegségeitől, egy sokat fájt öreg szív melegségével olvad össze a természettel. Az öregségnek nem volt addig költője nálunk, *ilyen* költője a világirodalomban sincs. Egy bölcs szól hozzánk, de a humor enyhe mosolyával, kimélettel, mint nagyok a gyermekhez. Költészetének csak színe változott, mint az őszi napsugáré, s a mire süt, a világot az ősz dere színezte, — de színe mosolygóbb, ereje még olvadóbb most, költészetének bő áradása csodálatos. «Mintha a beszédesebb agg váratlanúl újra látogató múzsája iránt bizalmasabb lenne, mint a tartózkodó férfi volt: érzékenységét nem röstelli, szívtitkait nem takargatja, bevall neki mindent, mit előbb rejtegetett s egy öreg szív költészetének oly megható világát nyitja meg, mely a maga nemében egyetlen» — mondja Beöthy Zsolt. Ereje sem fogy; «nemcsak az elsietésnek, vagy a költői erő hanyatlásának jeleit nem mutatják — hangoztatja Lévay József, — hanem egyben-másban, kivált a balladafélékben, emelkedésről tanúskodnak. Ugyanaz a mélység, ugyanaz a bevégzettség mindenütt, mely legjobb idejének alkotásait jellemzi». Nemcsak balladái fejlődnek tovább, lyrája is most a leglyraibb.

Tartózkodás nélkül mond el mindent, hiszen csak önmagával beszél. Éneke oly önkénytelenül kél, mint a mosoly, mint a sohaj. Muzsája, mint a mesebeli tündérleány, kémkedő szemtől nem tartva, leveti dús redőjű leplét, s hol ártatlan mosolylyal játszik a sziget tisztásain, örülve önnön mozdulatainak s lenge rajzukban gyönyörködve a hold ezüst fényében, mely megszépíti és átszellemíti a valóságot, — hol elmélázva néz a titkos árnyba, a futó habok csapkodását hallgatva. E versek is oly halkan zsonganak, mint a parti hullámok lágy csobogása az est csöndjében, oly titokzatosan és oly örökkévalón. Csakhogy ezek egy hő szíven folynak keresztül: innen varázs-erejök.

A LEPKE.

Zöld lepke, mint hulló levél,
Melyet tovább legyint a szél,
Nem száll virágot lepni meg,
Csak lenn, az út porán libeg.

Szegény! ha rátoppantanék,
Pusztulna ő s egy nemzedék;
De oly bizalmas ott alant:
Mért bántsam a kis gondtalant?...

Mért nézzek a magasba fel?
E szép világ: egy köd-lepel;
Nem látom az ég madarát,
Csak téged itt s útam porát.

Nincs feltünő bársony meze,
Csilló-pora, fény-lemeze;
Virágkorát most éli bár:
Oly szinhagyott köntösbe' jár.

Élj, lepke! éld múló nyarad,
Ha még egy-két napod marad:
Jöhet vihar nagy-hirtelen,
S megfagysz esőn, hideg szelen.

Nem a pacsirtát, a ki szánt;
A napnak áldott fénye bánt;
De az anya-föld szintelen
Fakóján megnyugszik szemem.

Volt napja, volt, négy, tán öt is,
Hogy izlelt ő szerelmet is;
Most a jövőnek hint magot,
Nem fél, hogy a láb rátapod.

Köszönd, hogy már tekintetem
Földhöz lapúl, nem föl vetem:
Ha bátran még fenn hordanám,
Rád is tiportam volna tán.

Sorsom pedig, s egy méla gond
Egemből már a földre vont;
De nem remény-magot vetek:
Azt nézem: hol pihenhetek?

(1877. jul. 3.)

Az első vers a sziget csöndes lombjainak árnyán. Lévay azt mondja róla: «Lelke jósággal van eltelve úgy a természet tárgyai, mint az emberek iránt, magára vonja figyelmét egy parányi lepke is.. s róla önön sorsának beszövésével oly megható dalt énekel, melynek csak idősebb testvérei, de semmivel sem értékesebbek Burns híres költeményei: *Az egér* és *A százszorszép*.» — E hang és hangulat mélyebb is azokénál. Mint Péterfy mondja, Aranynak «minden érzelmi nyilatkozatán ott az a finom fehér szál, mely szép októberi napon a fák ágaira, az út sövényére fonódva, a levegőben röpked. S a mint zárkózott kedélye a bánatos sorokban mintegy utolsó illatát lehelve, megnyílik: tekintete is főleg oly jelenségeken akad meg, melyekben ez a hangulata természetes viszhangra talál». E lepkével «melancholiája azonnal játszani kezd,... s a természeti kép keresetlenül hangulatának kifejezője lesz.» Érzik e képen, hogy élmény, hogy a költő gondolata eljátszik vele, s hogy szíve átmelegül, a mint önkényt verssé kezd válni. Mint az álmokban a jó tündér pillangótól vont kocsin repül, — e lepkével száll le Aranyhoz újra a Múzsa.

EPILOGUS.

Az életet már megjártam.
Többnyire csak gyalog jártam,
Gyalog bizon'...
Legfölebb ha omnibuszon.

Ha egy úri ló-csiszárral
Találkoztam s bevert sárral:
Nem pöröltem, —
Félre álltam, letöröltem.

Ada czímet, bár nem kértem,
S több a hir-név, mint az érdem:
Nagyra vágyva,
Bételt volna keblem vágya.

Láttam sok kevély fogatot,
Fényes tengelyt, czifra bakot:
S egy a lelkem!
Soha meg se' irigyeltem.

Hiszen az útfélen itt-ott
Egy kis virág nekem nyitott:
Azt leszedve,
Megvolt szívem minden kedve.

Kik hiúnak és kevélynek —
Tudom, boldognak is vélnek:
S boldogságot
Irígy nélkül még ki látott?

Nem törődtem bennülővel,
Hetyke úrral, czifra nővel:
Hogy' áll orra
Az út szélin baktatóra.

Az életet, ím, megjártam;
Nem azt adott, a mit vártam:
Néha többet,
Kérve, kellve, kevesebbet.

Bárha engem titkos métely
Fölemészt: az örök kétely;
S pályám bére
Égető, mint Nessus vére.

Mily temérdek munka várt még! . . .
Mily kevés, a mit beválték
Félbe'-szerbe',
S hány reményem hagyott cserbe'! . . .

Az életet már megjártam :
Mit szivembe vágyva zártam,
Azt nem hozta,
Attól makacsul megfoszta.

Egy kis *független* nyugalmat,
Melyben a dal megfoganhat,
Kértem kérve :
S ő halasztá évrül-évre.

Csöndes fészket zöldlomb árnyán,
Hova múzsám' el-elvárnám,
Mely sajátom ;
Benne én és kis családom.

(1877. júl. 6.)

Munkás, vídám öregséget,
Hol, mit kezdtem, abban véget . . .
Ennyi volt csak ;
S hogy megint ültessek, oltsak.

Most, ha adná is már, késő :
Egy nyugalom vár, a végső :
Mert hogy' szálljon,
Bár kalitja már kinyitva,
Rab madár is, szegett szárnyon ?

Az élet utolsó fordulójánál visszatekint a megtett útra s előre néz a jövőbe. Magát rajzolja ez úton, fölméri vágyait s a mit belőlük az élet megadott, — s csüggedten fordúl a jövő felé. Multból, jövőből a régi képek merülnek föl, melyekkel érzései összeforrtak : az útfélen szakított kis virág ott van már a Petőfinek írt *Válasz*ban, mint szerény örömeinek képe ; címről, hírnévről itt ép oly kicsinylően szól, mint a *Csillaghulláskor* tréfáiban ; hivatalánál Nessus vérét említi, mint az *Ártatlan dac*ban Dejanira-palástját ; a rá váró munkák, tört tervek hányszor nem nyugtalanították! (*Csaba Előhangja, Bolond Istók*, II. 17. vsz.) A csöndes fészek a *Vágy*ra mutat vissza, családi képe az *Itthon*ra ; a késő teljesülés csalódása is régi képet idéz föl, a csonka szárnyú *Rab gólyá*ét, magára alkalmazva. Nem véletlen, hogy ennyi régi kép ujul föl itt : a régi érzések hozzák magukkal. A költő szinte egész pályáját összefoglalja, nagyvonású élet- és jellemrajz ez, számvetés az élettel. A költő valóban búcsú versének nézte ; azt írta róla : «Rövid vénasszonynyaramra már rá is tettem a punctumot az *Epilogus* cz. poémával» (Concha Károlynak, 79. aug. 3.). Ilyen hangulatot sejtet a következő vers is.

AZ ELKÉSETT.

Későn keltél, öreg! hova indulsz már ma?
Nyakadon a vénség tehetetlen járma ;
Messze utad czélját soha el nem éred :
Jobb, ha maradsz s «lement napodat dicséred.»

«Tudom, sikerűltén sohasem örűlök,
Szándékomnak tán már elején kidűlök :
De hiú tett is jobb áldatlan panasznál :
Űz gondot, unalmat, és a mozgás használ.»

(1877. júl. 7.)

A nyugodt, szabad napok meghozták régi nagy tervei felújulását, de, mint e versből látni, nem bízott a kedv és hangulat tartósságában ; kisebb versei pedig bőven buzogtak. Ezekben is csak szórakozást keres önmagának. E verssel összevágón írja Gyulainak ősszel (oct. 22.) : «Hivatali ‚szabadságom' kezdetével . . . arra a gondolatra jöttem, hogy unalmas időm rövidítése, egyszersmind a helyzetemből folyó leverő gondok enyhítése végett, ötleteimet jól-rosszúl versbe foglaljam s így magamnak egy kis *szellemi commotiót* szerezzek.»

NATURAM FURCÂ EXPELLAS . . .

Gyermek koromban felköték
A színben egy nagy tökharangot,
A mely ugyan nem ada hangot,
De máskép vígan működék ;
Megvolt a súlya, lódulása,
Kötelét hogy jól visszarántsa
S vele a kis harangozót ; —
Szóval : csinált *commotiót*.

«No, mondám, majd ha nagy leszek,
Valódi harangot veszek
És azt egész nap kongatom
Saját kényemre, szabadon.»

Így kongatom most untalan
E verseket — bár hangtalan.

(1877. júl. 9.)

VÁSÁRBAN.

Gyékényes, abroncsos alföldi szekér,
Honnan czipel a sors — s e három egér?
Hoztál-e pirosló új búza-magot?
Mezők üde lelkét : friss széna-szagot?

Odakünn már, úgy-e, megért a kalász?
Rét gyapja lenyirve ; foly a takarás ;
Boglyák tetejéről egy-egy suta gém
Néz szét aratóknak vídám seregén?

Rég nem látta bizony vídámnak e nyájt,
Minden nyara — új seb — a régire fájt :
De talán most e nagy mezei jószág
Áldást hoz az egyszer : szép Magyarország.

Legyen is, legyen is megáldva e föld
— Isten' maga telke — mint rég ezelőtt,
Mikor én is «markot hajtani» kezdtem,
S nem sikerült, bár hogy' s mint igyekeztem.

Így — vézna, ügyetlen testi dologra —
Adtam fejem a bölcs tudományokra,
Barázda helyébe' szántván sorokat,
— Nem kérkedem ezzel, mert azt se' sokat.

De, hogy a mezőt, az anya-természet
Kebelét elhagytam, sajog egy érzet,
Holtig sajog itt benn, — s tüzesebben vér
Láttodra, te búzás alföldi szekér.

(1877. júl. 9.)

Péterfy érzi e költeményeken, hogy «az a zöld lepke nem metaphorikus figura, az az abroncsos szekér nem kieszelt költői théma ; Arany igazán találkozott velök s a találkozás pillanatából fakadt e versek magja. Alkalmiak költői értelemben». E vers az egész lélektani hullámzást mutatja, a mint a benyomásból kigömbölyödik, mint patak sodrában a kavics. A költő lelki szeme a látott szekérről a buzára, szénára tér, a melyet vinni szokott, s melynek illata ott tapad rajta ; már látja a boglyákat, búzakereszteket a földön, egész tájképet a víg aratókkal ; a föld emberének érzékével gondol a jó termésre, az ország javára ; eszébe jutnak a régi idők, a maga gyermekkori mezei munkája, aztán későbbi élete, a mezőre visszasajgó vágya, s könnyed fordulattal visszatér a szekér képéhez, mely e vágyat most fölidézte, ezzel mintegy berámázza képeit s kikerekíti a gondolatmenetet.

TAMBURÁS ÖREG ÚR.

Az öreg úrnak van egy tamburája,
S mikor az íhlet s unalom megszállja,
Veszi a rozzant, kopogó eszközt
S múlatja magát vele négy fala közt.

Nem figyel arra deli hallgatóság,
Nem olyan szerszám, divata is óság :
Az öreg úr, (fél-süket és fél-vak),
Maga számára és lopva zenél csak.

A mi dalt elnyűtt ez az emberöltő,
S mit összelopott mai zene-költő,
Öreg úrnak egyről sincs tudomása ;
Neki új nem kell : a mit ő ver, más a'.

Mind régi dalok, csuda hang-menettel :
Váltva kemény, lágy, — s magyar a némettel ; —
Hegyes-éles jajja úti betyárnak,
Ki hallja szavát törvényfa madárnak.

Nyers, vad riadás . . . mire a leglágyabb
Hangnembe a húr lebukik, lebágyad,
Ott zokog, ott csúsz kígyó testtel . . .
Hol végzi, ki tudná? nincs az a mester.

Majd egyszerü dal, édesdeden ömlő
— Tiszta remekké *magába'* szülemlő —
Pendűl, melyen a táncz tétova ringat,
Mint lombot a szél ha ütemre ingat.

Olykor egy-egy ének nyújt neki vígaszt ;
A hitujítás kora szülte még azt :
Benne a tört szív, bűnt-vallva, leverve,
Vagy erős hittel Istenhez emelve.

Mindezt öreg úr, nem mintha kihozná
Kopogójából — csak képzeli hozzá ;
S ha nem sikerül kivitelben a dal :
A két öreg szerszám *egymásra* utal.

De azért nem tűri rajta meg a port ;
Emlékezetes neki minden *accord;*
Egy hang : s feledett régi dalra émed —
Szövege czikornyás, dallama német.

Az öreg úr így, dalai közt élve,
Emlékszik időre, helyre, személyre :
Kitől, mikor és hol tanulta, dalolta
Ezt is, amazt is, gyermek kora olta.

Néha egy *új* dalt terem önkint húrja,
S felejti legott, már ő le nem írja ;
Később, ha megint eszébe ütődik :
Álmodta-e, vagy hallotta? — tünődik.

Sokra bizony már alig viszi dolgát :
Ő is «minden nap feled egy-egy nótát»
Nem is a művész babérja hevíti,
Csak gémberedő ujját melegíti.

Gyakorold is, a mit valaha tudtál,
Hasznát veheted, ha nyomorba jutnál ;
Ha kiűlsz, öregem! vele útfélre,
Húll tán kalapodba egy-egy fillérke.

(1877. júl. 12.)

Aranyt mindig vonzotta a zene. Maga beszélte Bartalusnak, mint próbálgatta Kis-Ujszálláson Török Pál rector rozoga zongoráját ; később a hozzáférhetőbb gitárhoz fordult. E kis gyakorlatnak utóbb nagy hasznát vette, a nemzeti versidom tanulmányozása közben ; értekezését hangjegypéldák támogatják ; zenei érzéke segítette verseinek utolérhetlen zenéjében, hol a hangsúlyos verselés ütemeinek szabályosságával olykor szinte összeolvasztja az időmérték dallamos lendületét. — A hetvenes évek elején említette egyszer baráti körben, hogy diák korában tudott s talán még tudna is gitározni. Nevenapjára Salamon Ferencz egy gitárral lepte meg. A költő annyit szórakozott a divatját mult hangszerrel, hogy fia Bartalus segítségével egy jobb gitárt is szerzett neki. Bartalus azt mondja, ‚alaposan ismerte e hálátlan eszközt, akármelyik népdalunkat rögtön eljátszta mind a 12 létranemben'. Sok rég hallott népdal fölujult emlékezetében, le is jegyezgette, s egész gyüjteményt adott Bartalusnak, mikor az a magyar népdalok hangjegyeit kezdte kiadni. Húrja ‚*uj* dalt' dalt is termett, mint a vers mondja : zenére tette Amade *Toborzóját*, s Petőfinek és saját magának néhány dalát. Ercsey beszéli, hogy 80-ban egyszer épen akkor talált benyitni a betegeskedő költőhöz, midőn gitározott. «Látod, öcsém, így mulatja magát az öreg vak koldus» — mondta ‚szelid keserűséggel'. Ily ötlet a vers csattanója.

«A HAZÁRÓL.»

A hazáról egy merész szót
Én is ejték hajdanába',
Mikor annyit is nehéz volt :
Most közönbös lettem s gyáva.

Most!... mikor szabad sajtó van,
És üvölt a pajkos gyermek,
S vén asszony az útcz'ajtóban
Nagy-bátran fülébe ordít
A királynak, miniszternek.

(1877. július 12.)

HONNAN ÉS HOVÁ?

Mily rövid az élet!...
Mint hullócsillag futása,
Mely földünk körébe jutva,
Lángra gyúl, és tűz-barázdát
Írva elszalad, gyorsabban
Mint egyet pillantanál.
Útja honnan jött? hová visz?...
Míg *sötét* volt, s ujra *az* lesz,
A világ-ür végtelenjén
Hol bolyong ott? és hová fog?...
Ki tudná megmondani!
Míg *tündöklött*, addig élt.

S honnan jössz te, lélek,...
Mely csak e föld gőz-körében
Vetve lángot, addig fénylel,
A mig épen áthaladsz;
Bölcsőd és sirod homály.
Akkor lobbanál-e föl csak
Az állatban, s véle múlsz el?...
Vagy jövél a végtelenből
Ismeretlen, hosszu pályán,
S visszatérsz azon megint?...
Oh, ha nem volt, és ha nincs
E parányi csillogáson
Innen és túl folytatás:
Mily rövid az élet! —

Megfelelsz te, lélek.
Volt idő, mikor tagadták
A futamló csillagot:
Semmi az, csak földi pára,
Lobban, és fut, és el-ég.
Most a *szellemet* tagadják:
Semmi az, csupán anyag,
Agyvelő, vér és ideg
Összhatása, mely azonnal
Véget ér, ha szétbomol
Agyvelő, vér és ideg.
Az *anyag* a halhatatlan:
Fűben-fában újra éled,
Összetársul, meg elszéled
Mindörökké, szakadatlan;
Hanem e feltámadást
A szellem nem éri meg:
Ez üres hang, nincs sehol,
Puszta réme ferde agynak,
Milyet századok ránk hagynak —
S csak zavarja a tudást.

Oh ti, a kik jobb felemnek
Már e földön mély sirt ástok:
Oly bizonyos hát tudástok,
Hogy helye sincs védelemnek?
Nem mond ellen az a szellem,
Mely kutat, hogy támaszt leljen
Megtagadni önmagát?
S nem rettegné, ha meglelte
— Mit tudása így teremte —
Azt az örök éjszakát?...
Ah, jobb volna kissé várni,
Nehogy úgy találjon járni
Az a híres tudomány,
Mint ama gyors fénynyel jára,
Mit csillagnak vélt a golyhó,
Ő azt mondá: csak gyúlt pára:
S ím, ma áll, hogy égi bolygó —
Mi lehet még ezután?

A mi annyi szívbe oltva
Élt világ kezdete olta;
Mit remélt a hindu, párz;
A mért lángolt annyi oltár,
Zengett Szionon a zsoltár:
Hogy nem addig tart az élet
Míg alant a testbe' jársz;
Hanem egykor újra éled,
S költözzék bár fűbe, fába
Vagy keresztül állaton:
Lessz idő, hogy visszatérhet
Régi nemes alakjába.
Megtisztúlva, szabadon;
Vagy a «boldogok szigetjén»,
Mint hivé a boldog hellén,
Vagy az üdvezűltek helyén,
Mint reméli a keresztyén,
Lesz dicsőebb folytatása:
Én ezt meg nem tagadom. —
Mit hisz a tudós? ő lássa.

Földi pályám' a mi nézi:
Annak immár vége lesz,
Vissza senki nem idézi; —
S rövid foglalatja ez:

Mély homályban, éjfél tájban,
Kis fény is ha nagynak tetszik,
Hogy a föld körén bolyongtam:
Egy barázdát én is vontam.
Az emberek ráveték
Pillantásukat egy perczig, —
S egy tudós tán megfigyelt
És lapjára, sok száz jelhez
— A hogy csillagfutást felvesz —
Könnyed, vékony karczolással
Rólam is tőn némi jelt,
Mire reggel *ő sem* ismer;
S összevéti annyi mással
A jövendő nemzedék,
Mely se' kérdi tán, se' tudja,
Nem is igen lesz rá gondja:
Hogy itt éltem, s a tömegben
Én is lantot pengeték.

(1877. július 14.)

Ez örök kérdés fénye s árnya két nagy költeményen verődött vissza irodalmunkban; egyik Csokonaié, *A lélek halhatatlanságáról*, másik Madáchnál *A halál költészete*. Az előbbi megrendelt halotti búcsúztató, merő fejtegetés, tanköltemény, de átizzik rajta a halál küszöbén álló költő hite a lélek létében és örökkévalóságában. A másik családi gyászból fakad, annak fátyolát teregeti szét a világon egy csüggedt lélek; csupa lyra ez, de a szemlélődés lyrája. Arany mélyebben lyrai; az ő tépelődése egészen

magára vonatkozik, maga néz szembe a rejtélylyel, rég érzi feje fölött a halál szárnyának suhogását. Mint Csokonai, ő is látja az emberi szív tanuságtételét a vallásokban, a görög és keresztyén hitben, de a magyarázat felhőjéből nála az enyhületnek csak egy csöppje hull. Eszmeibb, erősen vív az anyagias felfogással, — s e harczon önmagát védi. Mint egy eleső hős, bízik a győzelemben, érzi a nagy kibékülést. Benne van e költeményben nagy műveltsége, gondolkodó és elme-ereje, szíve, hol a földiekről való csöndes lemondás megadó vallásossággal párosul, — költői adománya is, a mint a rímtelenül induló sorok hamarosan önkénytelenül összecsengenek. Benne van szerénysége; ő valóban így nézte földi útját; 58-ban azt írta Tompának: «... oly szépen elfelednek egy pár év alatt, hogy verseimet sem olvassák, ... Sőt e feledtetést — mondhatom — már is *élvezem*, még öt-hat év s az újabb nemzedék nevemről is alig ismerend» (jul. 3.).

TENGERI-HÁNTÁS.

Ballada.

Ropog a tűz, messze süt a vidékre,
Pirosan száll füstje fel a nagy égre;
Körülállja egynehány fa,
Tova nyúlik rémes árnya;
S körülűli a tanyáknak
Szép legénye, szép leánya.

«Szaporán, hé! nagy a rakás: mozogni!
Nem is illik összebúva susogni.
Ki először *piros* csőt lel,
Lakodalma lesz az őszszel.
— Tegyetek rá! hadd lobogjon:
Te gyerek, gondolj a tűzzel.

— Dalos Eszti szép leány volt, de árva.
Fiatal még a mezei munkára;
Sanyarú volt beleszokni:
Napon égni, pirosodni,
— Hüvös éj lesz, fogas a szél! —
Derekának hajladozni.

Deli karcsú derekában a salló,
Puha lábán nem teve kárt a talló;
Mint a buza, piros, teljes,
Kerek arcza, maga mellyes,
— Teli a hold, most buvik fel —
Az egész lyány ugyan helyes.

Tuba Ferkó juhot őriz a tájon:
Juha mételyt legel a rossz lapályon,
Maga oly bús ... mi nem éri?
Furulyája mindig sí-ri,
— Aha! rókát hajt a Bodré —
Dalos Esztert úgy kiséri.

Dalos Eszti — a mezőre kiment ő,
Aratókkal puha fűvön pihent ő;
De ha álom ért reájok,
Odahagyta kis tanyájok'
— Töri a vadkan az «irtást» —
Ne tegyétek, ti leányok!

Szeder-inda gyolcs ruháját szakasztja,
Tövis, talló piros vérit fakasztja;
Hova jár, mint kósza lélek,
Ha alusznak más cselédek? ...
— Soha, mennyi csillag hull ma! —
Ti, leányok, ne tegyétek.

Tuba Ferkó a legelőt megúnta,
Tova hajtott, furulyáját se' fútta;
Dalos Eszter nem kiséri,
Maga halvány, dala sí-rí:
— Nagy a harmat, esik egyre —
Csak az isten tudja, mér' rí.

Szomorún jár, tébolyog a mezőben,
Nem is áll jól semmi dolog kezében;
Éje hosszú, napja bágyadt,
Szive sóhajt — csak egy vágyat:
— De *suhogjon* az a munka! —
Te, halál, vess puha ágyat.

Ködös őszre vált az idő azonban,
Törik is már a tengerit Adonyban;
Dalos Eszter csak nem jött ki:
Temetőbe költözött ki;
— *Az* a Lombár nagy harangja! —
Ne gyalázza érte senki.

Tuba Ferkó haza kerűlt sokára,
Dalos Esztit hallja szegényt, hogy' jára ;
Ki-kimén a temetőbe
Rossz időbe', jó időbe' :
— *Kuvikol* már, az ebanyja! —
«Itt nyugosznak, fagyos földbe.»

Maga Ferkó sem nyughatik az ágyon,
Behúnyt szemmel jár-kel a *hold*világon ;
Muzsikát hall nagy-fenn, messze,*
Dalos Eszti hangja közte,
— Ne aludj, hé! vele álmodsz —
Azt danolja : «gyere! jöszte!»

Nosza, Ferkó felszalad a boglyára,
Azután a falu hegyes tornyára ;
Kapaszkodnék, de nem éri,
Feje széđűl : mi nem éri? . . .
— Tizenkettőt ver Adonyban :
Elég is volt ma regélni. —»

Lohad a tűz ; a legények subába —
Összebúnak a leányok csuhába ;
Magasan a levegőben
Repül egy nagy lepedő fenn :
Azon ülve muzsikálnak,
Furulyálnak, eltünőben.

(1877. júl. 15.)

* Mezőn háló emberek sokszor vélnek magasan a légben felettök áthúzódó kisértetes zenét hallani ; a (daemoni) zenészek valami nagy, kiterült ponyván repülnek tova. *Arany János jegyzete.*

«Miután balladáimat egy pár száz majmolatban parodiázva láttam : ez a hang is elvesztette rám ingerét» — ezt írta Tompának, ‚balladás évei' végén (58. szept. 29.). Azóta, majd húsz esztendőn át, nem írt balladát. Most, midőn költészetének forrása újra fölfakad, felbugygyan a balladai ér is. Képzeletben sokszor haza látogat, a hova nyugodt napjaira mindig vágyott : az alföldre, eszében vannak e nép szokásai, erkölcse, babonái ; több balladája forr ki a nép-életből. Ez elsőnek tárgya is emlékeiből merül föl ; Riedl szerint saját fiatalkori prózai beszélyéből *(Egy egyszerű beszélyke)*, melyben megvan az árva leány, a kit szerelme előbb szégyenbe, azután sírba visz, s csapodár szeretője, ki a lelki vád súlyától megőrül s öngyilkos lesz. Az egyszerű mesének a kidolgozás ad költői értéket. A költő színei a hallgatag évek alatt erősbödtek, zamánczosabbá, de sötétebbekké is váltak. A szerelem- és hősiségnek gyászukban is fölemelő képei helyett most zordon erkölcsi igazságok vonzzák, mindennapi sötét tárgyak, minő *Ágnes asszonyé* volt ; a büntetés pallosa még élesebb, mint régen ; a cselekmény elmondása még tömörebb ; egész esemény van egy-egy szóba zárva, mint itt a fejfa feliratán : «Itt nyugosznak . . .» *ketten*, anya és gyermeke ; az előadás művészete még leleményesebb : nagyobb esemény-soron népesebb jelenetek közt szövi át a mesét, nagyobb hátteret adva neki. A keret maga is eleven élet ; az első szak festői tájkép, melyben már az est homálya, az árnyak rejtelmessége érzik ; egy darab falusi élet van előttünk, egész sereg ember. Munka közben egyikük meséli e történetet. Ez a költemény magva, de a körülövező jelenet elejétől végig együtt él vele, ráterjeszkedik a történet. Nem csak a mesélőt látni, hanem hallgatóit is s rajtok a mese hatását ; másrészt mese közben egy-egy szokásos félreszó folyvást színezi a tájképet, a pusztai éjszaka halk, de ismerős hangjaival, vonásaival, a hold keltétől a kései harmatesésig s a kuvik éjféli megszólalásáig ; mind ez összekapcsolódik a mesével : azt veszik észre, a mi ép ahhoz vág : a holdat, mikor Eszter kerek arczáról beszélnek, a rókát, mikor veszedelem ólálkodik körülötte ; a lefutó csillag a lány elbukását jelenti, könnyeit a harmat ; a Lombár kolompja mintha temetésére szólalna meg harang helyett ; Ferkó a sírnál hallja a halálmadarat, s mikor szörnyet hal, épen tizenkettőt ver az óra. A mese megszállja szinte az egész tájat, meg a hallgatóságot is. A mesélő kétszer is rájok szól, hogy ne álljon meg a kezök, ebből a figyelést látni. *Később* az álom ereszkedését : «Ne aludj, hé! vele álmodsz!» A sok sejtelmes vonás csakugyan behálózta lelküket : arról álmodnak, a mivel elaludtak, a légi zenéből legények-leányok kihallják a furulyaszót, a falusi szerelem vezérszólamát. A történetnek ez az elringása, ez a hallgatók lelkébe átvitt befejezés jól illik a babonás tárgyhoz, s az elbeszélés hatását mutatja.

AZ ÜNNEPRONTÓK.

Zendűl, kondul szent harangszó,
Csengve, búgva messze hangzó :
«Imára! imára!»
Jámbor népe a kis helynek
Halkan lépve gyűlnek, mennek
Imára, imára.

Szép piros a pünkösd reggel,
Mintha tűzzel, Szentlélekkel
Menny-föld tele volna ;
E napot fent, s lent megűlik,
E nap oly ragyogva nyílik,
Mint hajnali rózsa.

De mi réjja riad? de mi ördögi zaj,
Rekegő szitok és otromba kaczaj,
Hogy reszket az egyház tornya? . . .
Szembe' Isten hajlokával,
Nem törődve a szent mával,
Foly tegnapi dőre tivornya.

«Hol egy muzsikás? hegedű, vagy egyéb?
Ha különb nem akad, dudaszó is elég:
Ki fut érte? szaladj Zsuzsi lyányom.»
«A Zsuzska maradjon! hagyj neki békét!
Eszem ezt a pirosítós képét:
A kuferczest majd vele járom.»

Hát íme, kapóra, dudás közeleg.
Egy sanda, szikár, csúf szőrös öreg,
Tömlője degeszre fújva;
Füle táján két kis szarva gidának,
— Mintha neki volna szarva magának —
Sípján már billeg az újja.

«Ide, a Jebuzéus pofádat!
Mert megkeserűli a hátad.»
«Uraim, de papolnak ott-benn . . .»
«Hát baj neked az, pogány hitünek?
Az enyém — ha töröm, ha nem — ez ünnep;
Enyém, ha szidom, *ez* az Isten!»

Ravaszúl mosolyog fél szája hegyén
S rákezdi dudáját halkal a vén,
Minden sark billeg a tánczra;
Azután vidorabb lesz, majd sebesebb;
A táncz is utána pörébb, hevesebb,
A mint kopog és szaporázza.

De vége szakadni mikor fog, ugyan? . . .
«Hagyd el — riad egy rá — a ki szele van!
Kihasítom kecske-dudádat.»
Hanem a muzsikás mindég fujja,
Mindég szilajabban pörög ujja —
Az egész tivornya kifáradt.

Lankadva leűlne az is, meg ez is,
Hívnák haza őket ebédjekhez is:
Nem, nem lehet; ugrani kell csak.
Szidják a dudást, — verik, öklözik őt —
Verik bizony a nagy üres levegőt; —
Gyors híre szaladt e csudának.

Fut gazda, kié ama renyhe cseléd:
«Jössz . . .? vagy dobom — itt ez a villa — beléd! . . .»
Vasvilla kezébe ragadt ám;
Fut lyány, fiu, és anya és feleség:
«Apám, fiam, apjokom! untig elég . . .»
S kezeit töri, szíve szakadtán.

Már józanon a fiu, az apa, férj
Mennének is — íme, közelget az éj —
Nyújtják kezöket nagy-epedve;
A tánczosok arczán vérkönyü hull:
De a láb még egyre bokázza vadul,
Viszi a táncz ördögi kedve.

Éjfélt hogy üt a torony-óra közel,
Kénkő fojtó szaga terjedez el;
S mint szél ha forogva ragad port:
Úgy tánczol el, egy bősz harczi-zenére,
(Mondják, a pokol tüzes fenekére)
Az egész örjöngő csoport.

(1877. július 21.)

E mese családfáját Katona Lajos és Binder Jenő prédikációkban és istenes intelmekben a XI. századig felvitték; elágazását messze kísérték német, franczia és cseh kutatók. Gyökere az ősi szokásba nyúlik vissza, mely egy időben megtűrte a tánczot az istentisztelet közelében, mint a búcsúnál, míg kicsapongássá fajult s az egyház föllépett ellene. Magyar följegyzésére Katona Taxonyi János jezsuita atya erkölcsi példatárában akadt rá (Győr, 1740—47.), később egy régi ponyvafüzetben, «. . . valamelly zabolátlan Tántzolókról» (1764.). Kiderült, hogy e füzetet Aranynak is mutatta Szilágyi István, alkalmasint még a negyvenes években. Goethe is így hordta magában évtizedeken át egyes balladáinak tárgyát (*Isten és a bajadér*, *Pária* s *A korinthusi ara.)*. A *Tengeri hántás* is régen meg volt kezdve; most, mikor a költő újra álmaiba mélyedt, föltámadtak e hatalmas balladai tárgyak. — Az ünnepet e mondákban hol munkával, hol mulatsággal szegik meg; munkával Tompánál *Az ünneprontók*, a kik aztán kővé válnak; Arany érzéke megkívánta, hogy a vétekből természetesem következzék a büntetés, a bűn túlsága váljék önnön bűnhődésévé; Tompa kötetében *A légkő* regéjének végére, melyben az anyjuk emlékét megsértő leányokat meteor sújtja, odajegyezte: «a bűnből nem következik épen ez a büntetés». Itt kész, kikerekített tárgyat talált, melyben e megrázó logica érvényesül. Ágai élő hajtásai a népköltészetnek; a mindenkit megtánczoltató varázshegedű megvan pl. Gaal Györgynek *Jóért jó* című meséjében; a halálratánczol-

tatás szerelmi boszúból széltére járja népballadákban, (Erdélyinél, Pap Gyulánál, Arany László és Gyulai gyüjteményében, Kálmánynál); az egy tőről fakadt nevek megtörtént esetre vallanak. Arany mindezt félelmessé emeli, midőn a babonás hitet eleveníti meg s a mindennapi vonásokban a természetfölöttit érezteti. A templomot festő két szak ünnepi lassú lejtéséből kihallatszik a harangszó, a vasárnap tiszta nyugalma; a harmadik szakban a harang himbáló rhythmusába beleröhög a tivornya zavaros lármája, s fokozatosan erősödik, mintegy ama más világ hangjával feleselve. A kis szőrös dudást rögtön elárulja ördögi szarva; nagy ravaszúl elébb maga csititja a dühöngőket, de aztán játéka egyre szilajabb; e halálig menő táncz, e kétségbeesésbe, kárhozatba forduló vígság kegyetlenül megrázó; mintha az elkárhozók végkimerülésbe fuló erőlködését látnók az *Utolsó ítéleten*. A tömeges megszálltság e nagyszerű képéről Riedl megjegyzi, hogy ilyenre Shakespearenél sincsen példa *(Shakespeare és a magyar irodalom.)*. Ha más és más szempontból, más és más balladáira nem kellene ugyanezt mondanunk, azt mondanók, hogy ez Arany legnagyszerűbb, legtökéletesebb balladája. (Katona Lajos és Binder Jenő czikkei az *Egyetemes Philologiai Közlöny*ben 1899, 1900. és az *Ethnographia* 1900, 1901 évfolyamaiban jelentek meg, Zlinszky Aladáré az *Irodalomtörténeti Közlemények*ben, 1900.)

MÁRIA! BŰNEID MEG VANNAK BOCSÁTVA.

Oh, ne sujtsák a szelid nőt
A *morál* kemény szemöldi,
Hogyha női hívatását
Méltatlannak is betölti.

Láttam ily nőt esni porba
Mivel férjét nem hagyhatta;
Elkisérte a nyomorba,
El a bűnbe, gyalázatba.

Védangyalkint állt fölötte
S míg tehette, védelmezte;
Mikor erre gyönge volt már,
Hozzá romlott: úgy lőn veszte.

Mint a hű eb — kész urával
Elbujdosni, számüzött lesz;
Macska ott marad a háznál:
Új gazdát nyal, egeret les.

(1877. július 22.)

Címe előbb *Szívmorál* volt.

MINDVÉGIG.

A lantot, a lantot
Szorítsd kebeledhez
Ha jő a halál;
Ujjod valamíg azt
Pengetheti: vígaszt
Bús elme talál.

Bár a szerelem s bor
Ereidben nem forr:
Ne tedd le azért;
Hát nincs örömed, hát
Nincs bánat, a mit rád
Balsors keze mért? . . .

Hisz' szép ez az élet
Fogytig, ha kiméled
Azt a mi maradt;
Csak az ősz fordultán,
Leveleid hulltán
Ne kivánj nyarat.

Bár füstbe reményid, —
S egeden felényit
Sincs már fel a nap:
A mi derüs, élvezd,
Boruját meg széleszd:
Légy *te* vidorabb.

S ne hidd, hogy a lantnak
Ereje meglankadt:
Csak hangköre más;
Ezzel ha elégszel,
Még várhat elégszer
Dalban vidulás.

Tárgy künn, s temagadban —
És érzelem, az van,
Míg dobban a szív;
S új eszme ha pezsdül,
Ne vonakodj' restül
Mikor a lant hív.

Van hallgatód? nincsen?
Te mondd, a hogy isten
Adta mondanod,
Bár puszta kopáron
— Mint tücsöké nyáron —
Vész is ki dalod.

(1877. július 24.)

A pálya küszöbén a *Télben*, derekán a *Vigasztaló* verse vallotta hittel a költészet fölemelő hatalmát. E vers is azért igéz meg úgy, mert ily teljesen őszinte, azon melegen nyílik ki benne a költő felbuzdulása, nincs belőle elveszve semmi; e strophákban

önkénytelenül csordul ki régi vágya, hogy elnémulásának átkát megtörhesse, s öröme, hogy most, a hivatal nyügétől szabadon, a sziget magányában három hét óta szinte mindennap új verse fakad, igazán ‚új hangkör'-rel, néha csaknem ‚vidoran', hallgató nélkül, önmagának. A vágy e betelése, elégültsége mosolyog e versből. Egész folyása oly szabad, oly gyors, oly önkénytelen, mintha a régi hit szerint valóban egy *numen* sugná a költőnek. Csodálatos zeneiség van benne, mintha valami lágy hangszer pengése kísérné. Péterfy mondja is: «Némely utolsó versében a plastikus Arany pusztán a rhythmussal, a hang és szó édes változásával bizonyos zenei zsibongást ébreszt az olvasó lelkében.» Így hullámzik ez a vers is. «Őszinte egyszerűségében megindító költemény, melynek már a sorokon majd átömlő, majd szaggatott rhythmusán megérzik, hogy gyül meg a költőben az érzelem, mikor a lantot reszketve magához szorítja s mikor egy-egy fölszálló gondolatnál szíve megdobban . . .» E költemény első soraival biztatja munkára Tóth Endrét, de ahhoz a sorhoz, mely a halált említi, a levélben odaírja: *(«ez csak nekem szól»).*

A RÉGI PANASZ.

«Eh! mi gondod a jövőre?
Eh! a múlttal mi közöd?
Könnyel a múlt sirja dombját
S a reménynek száraz lombját
Hasztalan mit öntözöd?

Századoknak bűne, átka
Mind csak téged terhel-e?
Nem talán még sokkal érzőbb,
Nem talán még sokkal vérzőbb
Honfi-társid kebele? . . .»

Oh, tudom; de bánatomban
Meg nem enyhit társaság;
Mint szülétlen több gyerekre
Osztatlan száll s mindegyikre
Az *egész* nagy árvaság.

Sőt az által súlyosb részem,
Hogy míg a *tett* melege
Más' sebét enyhőbbé teszi:
Ő, szegény, csak kinját érzi —
A lant méla gyermeke.

Hogy' reméltünk! s mint csalódánk!
És *magunkban* mekkorát! . . .
Hisz' csak egy *pontot* kerestünk:
Megtalálva, onnan estünk;
Így bukásunk lelki vád.

Mennyi seprő a pezsgésben,
S mily kevés bor! . . . Volt elég,
Kit nagy honszerelme vonzott
Megragadni minden konczot,
Nehogy más elkapja még.

Mennyi szájhős! mennyi lárma!
S egyre sűlyedt a naszád;
Nem elég csak emlegetni:
Tudni is kell jól szeretni,
Tudni bölcsen, a hazát.

Vagy nekünk már így is, úgy is
Minden módon veszni kell?
Egy világ hogy ránk omoljon?
Kül-erőszak elsodorjon? . . .
Vagy *itt-benn* rohadni el?

(1877. július 26.)

A hazafi-gond, mely egész életén végig kisérte, öreg korára is ránehezült. E korbeli hazafias verseinek mintegy a törzse ez a belső egyenetlenségek miatti aggodalom összeforr benne az orosz-török háború képével, melynek kimenetele reánk nézve sem volt közömbös. Ezt érinti e nyári verseiben a *Hirlap-áruló* és *Plewna*.

RANGOS KOLDÚS.

Csak hiába! elmaradt az
A világtól, a ki vén:
Tudta nélkül nagy «fejlődés»
Folyt le, s foly e sár-tekén.
Demokrata lett az urból,
A koldus meg rangra vágy, —
Hát'szen *úr* ki más legyen, ha
Többé nincs úr, se' jobbágy?

Másszor ő is csak szegény volt,
Nyomorult, szánt, megvetett;
Nem is igen «ámbiálták»
Akkor ezt az életet:
Most közőlünk minden tízből
Egy e szép pályán halad;
Sőt, ha így gazdálkodunk, még
Többségben is lessz a had.

Ne gondolj az útcza-sarkra,
Oh ne! édes olvasó:
A ki ott áll, az nem koldus,
Az *szegény*, szánnivaló;
Könyörülj meg sántán, bénán:
Éhező gyermeknek adj:
(«Ezer annyit» ígér a *könyv* —
Hanem ez uzsora nagy.)

Koldus ő nagysága hozzád
Bekopogtat egy napon,
(És ez *egy* nap sűrün fordul);
Kezdi bókon, hírlapon:
Hogy olvasta rólad ezt, azt . . .
S míg kártyáját forgatod,
Mert beküldte: *Chevalier* N. N.)
Hogy fogadd el? nem tudod.

Mutat ordót, bizonyítványt,
Köz- s magános levelet;
Ha vendég jön, azt kivárja,
Négyszemközt marad veled:
Szemlesütve és zavartan
Ülsz, mint vádlott a padon:
«Ily nagy úron mit segít az
Én csekély szolgálatom? . . .»

Erre ívet von ki zsebből,
Szép a calligraphia,
S megmutatja, hogy hová kell
A nevét beírnia
Ki Deákkal és Tiszával
Óhajt lenni egy lapon;
«Mi jótékony czélra?» kérded;
«Nemes a czél, mondhatom:

«Egy dicső ház végső sarja —
(Tudja: Várna, meg Mohács...)
Nem lehet, ha birtok már nincs,
Sem szijjgyártó, sem kovács.
Volt, igaz, még egy tenyérnyi:
De a rozsda és aszály . . .
No, meg Homburg, s a zsidóság...
Hanem a rang: az *muszáj*.»

Végre látod, az egészből
Hogy mi lóg ki: a «fizess!»
Fanyalogva mondod: «Itt van,
— Nem telik sok — pár *tizes*».
Te örűlsz, hogy *igy* kiszurtad
(A mi nem volt) a szemét:
Ő örűl, hogy a népkonyhán
Meglesz mára az ebéd.

(1877. július 27.)

A költőben most szabadulnak föl a fővárosi életnek majd két évtizedes ‚új" benyomásai, s a ki mindig a vidéki egyszerüségbe vágyott, csöndesen gúnyolja a nagyvárosi élet fonákságait. E nagyzoló világból való tanulmány-fej a lármás *Hirlap-áruló*, a természet szabad erején boszankodó műkertész *(Semmi természet!)*, az ámolygó *Öreg pinczér* a nyegle fiatalok közt; nemzetközi alak az úri kéregető, a ki híres emberek körül dong; a fiatal nagyváros népe nyüzsög a *Hidavatás*ban s a pesti ligetben, — egész arczképcsarnok. Ő nála, ezekben jelennek meg költészetünkben először a nagyváros élete és képei, s mindjárt egészen sajátos, bíráló és gúnyoló hangon.

NÖVÜNK EGYÜTT.

Soknak lettem már, hogy élek,
A szemében szúró tüske:
De van még egy kicsi lélek,
A ki rám hiú és büszke.

Ez, hogy nevem is volt «hurczán»,
Most eszmél csak, most tanúlja:
S lesi már, ha megy az utczán,
Rá mutat-e mások ujja.

Eddig együtt voltunk gyermek,
Én másod-, ő első ízben:
Épűltek fa-tornyok, termek,
Pacskolódtunk porban, vízben.

De, hogy ő nőtt, *én is* nőttem;
Alig ismerünk egymásra:
Ő kisasszony lett előttem,
Én meg neki óriássa.

No, engedjük kedvét telni,
Ha *okos* lesz, majd elhagyja; —
Legalább még nem szégyelli
Hogy én voltam . . . a nagyapja.

(1877. július 30.)

Piroskának szól, a kis unokának, a ki a nagyszüléknél él s már tizenkét éves, serdülő leány. Fiának a költő azt írta Szalontáról, 67-ben, midőn az unokát még ott látogatták meg: «Piroskával játszogatom egész nap, mint afféle öregapó.» Ercsey azt mondja:

«A vígkedélyű gyermek gyakran fölvidítá az őt hőn szerető nagyapát; s midőn néha egyes csínyjeiért a hozzá szigorúbb, de különben szintoly nagy szeretettel viseltetett ‚nagymama' vagy a rokonok rendreutasították, vagy megpirongatták, mindig a nagyapa vette, szelid komolysággal, pártfogás alá, mondván: ‚ne bántsátok a szegény árvát!'» — A kis lány *Toldi*ból tanúlt olvasni, verébfejbetűkkel írva ki a lapszélre egyes szavak és kifejezések jelentését. — Íme nehány szál, minőkből e vers hangulata szövődik.

ÉJFÉLI PÁRBAJ.

Bende vitéz lakodalmát lakja,
Hetekig tart . . . ma van első napja:
Szól a zene, tárogató, rézkürt,
Pörög a táncz, mint az orsó;
Bende kiált: «*Ez* utolsó!
Száraz ajkam eper-ajkat
Szedegetni készűl.»

Bende vitézt a nyoszolyó-asszony
Elvezeti, hol olyat szakaszszon;
Néma, sötét már az egész kastély —
S im, lovag áll ágyok előtt,
Talpig aczél — ismeri őt:
Sápadt arczra kék lángot vet
A felütött rostély.

«Jöttem veled újra víni, Bende!
Én valék a diadalmas, nem te:
Kezdjük elől, csúnya volt a játék;
Haha! pánczélt a nyakadba!
Most ne remélj szolga-hadba';
Kezdjük elől! — e leányért
Sok viadal vár még!»

Kél a vitéz: «Nosza kardot, vértet!»
— «Hova édes?» — «Víni, arám, érted!»
S hallik, a mint össze-összevágnak,
Odaát a fegyverházban
Harczrobaj is: csengő paizs,
Tompa nyögés, erőlködés,
Dobogása lábnak.

Szép menyasszony szemét le se' zárja,
Szörnyüködik, hova lett a párja;
Remegő kéz gyújtja meg a mécsest,
Férje urát fölkeresi,
Hajnalig ott sirva lesi:
«Ez is olyan, mint a *másik* . . .
Mint valami holt test!»

Bende vitéz lakodalmát lakja,
Vagyon immár a második napja,
Szól a zene — borba fuladt e nap,
Bende úrnak veszett kedve,
Tánczol, iszik erőltetve;
Szép menyasszony nekiborzad:
«Ha ma is, mint tennap! . ..»

Este hamar az urok föld-részeg,
Ágyba vivék a szolga-vitézek;
Szép menyasszony vele menni reszket:
De hogy titkán ki ne adjon
— Hova legyen? hol maradjon? —
Lenyugoszik, s külön ágyban
Hányja a keresztet.

Bende riad . . . s mint a halál, józan:
Lovag ott áll szembe, az ajtóban.
«Hah! Robogány! . . .» s nem akarna menni. —
«Szeretőm elcsábitója,
Gyere, vijjunk! üt az óra;
Míg le nem győzsz, tiltva neked
Mellette pihenni.»

Ujra nehéz, szörnyü tusa hallik;
Bende halott, mire meghajnallik,
Nagy-nehezen, délfelé ha ébred,
Mikor immár gyűl a vendég,
Fölkeresik a leventék:
«Hol vagy, uram? mind az egész
Nép vár az ebédre.»

Bende vitéz lakodalmát lakja,
Legszomorúbb a harmadik napja;
Szól a zene, öblöget a rézkürt:
Hanem a táncz csak úgy lézeng,
Vendégnek a java szétment:
«Vérbe' fogant nász sohse' volt
Isten átka nélkül!»

Nos, az új párt rokoni, — egy püspök
Előveszi, hogy mi esett köztök :
Bende konok, — a menyasszony gyászba,
Teste remeg mint a harmat,
Csak azt vallja, hogy nem vallhat, —
Ha lefekszik, küldjenek őrt
A fegyveres házba.

Mene oda nagy erős őrizet. —
Bende kaczag : «Meglopom a mézet!»
Siet is be kakas-*elő*-szóra :
Mikor ágyas-házát nyitja,
Másodikat kukoritja,
Fönn pedig, a kastély tornyán,
Éjfélt ver az óra.

«Bende lovag! ez az utolsó nap,
Lakodalmad félbe szakad holnap ;
Víni ma még!... ölj meg *igazábban:*
Mert ha nem ölsz, én megöllek,
Lelkedet ám, én mint lélek ;
Az a hűtlen hadd sirassa
Bűnét e világban!»

Bende vitéz, szemei szikrázva,
Rohan ismét a fegyveres házba.
Rettenetes, a mit lát az őrség :
Urok őrjöng... kivont karddal
Levegőbe szúr és vagdal ;
Közülök is hármat leölt,
Míg lebirák, győzék.

Földalatti kamarába', lánczon,
Bende üvölt, viaskodik, tánczol ;
Szép menyasszony sem eladó többé :
«*Elsőt* én nem érdemeltem,
A *második* engemet nem :
Püspök atyám, vígy el Urunk
Jegyesei közzé!»

(1887 júl. 31.)

Ez is régi tárgy. Először két-három sornyi prózában van felvázolva, aztán kezdő sorait veti oda egy 1857-ből való, kézzel írott színlap hátára. Csak ily kisebb tárgy is hány feszítette hallgatását, éveken át, mennyi terv zsongott körülötte! Ebben egy régi divatú, regényes ballada-tárgyat alakít újra, tragikaivá, a maga szigorú logicája s lélektana szerint. A szenvedély-szűlte bűn a tárgya Vörösmartynak is *Az özvegy*ben, a ki első férjét megöli vágytársával, majd emezt is megmérgezné, de ez hóhér kezére juttatja. Madách *Wampir*jában a férj elesik a szerető kezétől, s visszajár a nőt kísérteni. Vörösmartynál az ismételt bűn az egészet a rém-romantika lejtőjére taszítja, a büntetés pedig költőietlen ; Madách félre sújt, midőn kísértete a nő vérét szívja. Arany a küzdelmet a férfiakra szorítja ; a vétkest vétkesebbé teszi az orvtámadással, a lélek önvádjából fonja a büntetés ostorát : a bűntudat őrjítő kínjait, a síron túli boszú babonás hitét. Kísértete *A honvéd özvegye*, az *Árva fiú* és a *Walesi bárdok*éval rokon belső kísértet, csak a lélek szeme látja. — A mesét maga költötte ; régebben kivitt balladái közt is voltak ilyenek *(A méh románcza, Szőke Panni, Agnes asszony, Árva fiú, Bor vitéz)*; most, hogy gyönge szeme nem buvárkodik a krónikákban : részint régi tárgyaihoz fordul, részint benyomásaiból meríti balladáit is, mint a *Népdalt*, *Hídavatást*, részint képzeletéből, mint *Vörös Rébéket* és a *Tetemre hivást*. Arany, a ki annyira becsülte és kereste az ‚epikai hitel'-t, — íme ily bőven tud meríteni önmagából.

ÖREG PINCZÉR.

Az öreg pinczér se' gyanítja,
Hogy versbe legyen kanyarítva,
De kivált hogy *pláne* magyarba :
Ha gyanítná, jönne zavarba!

Töri bár húsz éve a *nyelvet*,
S foga megritkult, haja elment :
Nem birta kivenni a vadját,
Megijedne bizony, hogy eladják.

Fizető kellner sohse' lessz ő,
Nem kenyere a kétszerkettő ;
Szolgálni sem ugri-szilaj már,
Megelőzné bátran a lajhár.

Hogy sokra se vitte a pályán,
Megláthatod ócska ruháján,
Galléra törött, s elegendő
Karjára egy hétig egy kendő.

Mint nem fia e mai kornak,
Lőn Ganymédje víznek, bornak,
Kenyeret hoz, vált oda tányért;
Ingyen teszi, nem adományért.

Ha azonban vetsz neki épen
Pár fillért: köszöni szépen —
Nem mint az a sok czifra *dandy* —
S hozzá is adja: «küss' die Händi!»

Köre hát nem valami széles;
De mi hű szolgád! mi kedélyes!
Jó szót neki: s ha bele fúl is,
Elkotyog érte . . . magyarúl is.

S elpörgi, legyen bár négy lap,
Könyv nélkül, hogy mi az étlap;
«Mást *írtak*?» . . . sohse' kell megróni:
Meglessz az a sült, macaróni.

Ha senki se' hívja, elámolyg
A folyosón, vagy fel- s alá bolyg.
— Hadd futkosson a többi «kölyök»! —
S meglöki minden tálcza, könyök.

Elnézi: be dőre világ ez!
Hogy' fut, rohan — enni se hágy ez —
Nyerekedni, vigadni . . . a csődbe,
Dunába, vagy a temetőbe! . . .

No öreg, ha lenéz más minden,
Jer elő: szolgálj *te* ki engem,
Bár nem vagy «fashionable» módis:
Gyere, meglesz borravalód is.

Jer, osonjunk félre mi ketten;
Jó *ott* nekem, a szögeletben,
Rajtam sincs semmi legényes:
Hadd űljön elől, a ki kényes.

Társaid úgy is annyiba néztek,
Hogy nekem a *főtt rost* is beefsteak;
Te legalább nem rágatod a gúzst:
Adsz, ha igértél, becsületes húst.

(1877. aug. 2.)

A szigeten a költő a nagy szállodában lakott; a Dunára néző csöndesebb oldalon, az épület déli végén, két szobája s nagy előszobája volt a II. emeleten. Ablakai előtt ős fák állottak, köztük a Duna tükre csillogott. Egyszer a költő azt találta mondani egyik látogatója előtt, hogy e csillám bántja fájó szemét; mikor a következő nyárra újra kiment, ablakait zöld vászonfüggönyök árnyékolták. A sziget akkori ura, József főherczeg, meghagyta, hogy — észrevétlenül — mindenben kedvét keressék; szívesen látta volna vendégül is, de a költő érzékenysége mellett erről szó sem lehetett. E gyöngédségért *Toldi szerelmének* egy gyönyörű versszaka a köszönet (XII. 105.). A vendéglő bérlőjének is meg volt hagyva, hogy különös gondja legyen a költőre. A nagyvendéglő tornáczán a fal tövében, széltől védett sarokban volt rendes asztala. «Van valami mélyen emberi, megható abban — mondja Péterfy, — midőn *Toldi* énekese egy genreképében lantjára veszi az ‚öreg pinczér'-t.»

A TÖLGYEK ALATT.

(Margitsziget.)

A tölgyek alatt
Szeretek pihenni,
Hova el nem hat
Város zaja semmi.
Zöld lomb közein
«Áttörve» az égbolt,
S a rét mezein
Vegyül árny- és fényfolt.

A tölgyek alatt
Oly otthonos itten!
Évem leapadt:
Ime, gyermek lettem,
Mint mikor a tölgy
Sudarát megmásztam,
Hol seregély költ —
S vígan madarásztam.

A tölgyek alatt
Több egykoru társsal
Madár-fiakat
Kifeszíténk nyárssal;
Jó tűz lobog ott,
Zizeg a kis bográcsa —
S ha bealkonyodott,
Haza már egy ugrás.

A tölgyek alatt
Örömest valék én,
Bár a madarat
Hagytam utóbb békén ;
Gyermeki önző
Korom' ifju ábránd
Veszi ösztönző
Szárnyára, s tovább ránt . . .

De tölgyek alatt,
Valamerre jártam,
Szűlő honomat
— Csak is ott — találtam ;
S hol tengve, tunyán
Hajt, s nem virul a tölgy :
Volt bár Kanaán,
Nem lett honom a föld. —

A tölgyek alatt
Még most is el-űlök ;
Bűv-kép csalogat,
Ábrándba merűlök ;
Hajó-kerekek
Zubogását hallom . . .
«Hajrá, gyerekek
A vízi malom!»

A tölgyek alatt
Im, meglep az alkony,
Hűsebb fuvalat
Zörög át a parkon :
Felhők szeme rebben :
Haza sietek,
Jobb ott, melegebben,
Ki vén, ki beteg.

A tölgyek alatt
Vágynám lenyugodni,
Ha csontjaimat
Meg kelletik adni ;
De, akárhol vár
A pihenő hely rám :
Egyszerűen, bár
Tölgy lenne a fejfám!

(1877. aug. 5.)

Séta közben örömest ment a közeli tölgy-berekbe, a sziget közepe felé, a romok közelében, a jártabb utaktól félre. Hazai lombok borultak fölébe s a romok közt *Toldi szerelmének* meséje szunnyadt. Itt írta e versét, melyet később, Gyulai sürgetésére, ki is adott; ennek története van, miről egy második verset írt, ugyane czímmel. — Ravatalára József főherczeg e tölgyek lombjából köttetett koszorút, ezek leveléből font füzér övezte koporsóját is ; a sírja körül őrt álló tölgyek csemetéi szintén a szigeten nőttek. A helyet a főherczeg táblával jelölte meg, hogy azok «Arany János tölgyei» ; fia, az ifjabb József főherczeg, a költő mellszobrát állíttatta fel ott, Strobl Alajos művét ; a talapzatra e költemény egyik szaka van vésve. — (L. 263. l.)

KOSMOPOLITA KÖLTÉSZET.

Nem szégyellem, nem is bánom,
Hogy, ha írnom kelle már,
Magyaros lett írományom
S hazám földén túl se' jár ;
Hogy nem «két világ» csodája —
Lettem csak népemből *egy:*
Övé (ha van) lantom bája,
Övé rajtam minden jegy.

Ám terjeszsze a hatalmos
Nyelvét, honját, istenit!
Zúgó ár az, mindent elmos,
Rombol és termékenyit :
De *kis* fajban, a mely épp e
Rombolásnak útban áll:
Költő *az* legyen, mi népe, —
Mert kivágyni : kész halál.

Vagy kevés itt a dicsőség,
S a nemzettel sírba lejt?
Kisszerű az oly elsőség,
A mit a szomszéd se' sejt?
Nincs erőnkhöz méltó verseny?
Dalra itthon tárgy elég?
Nem férünk a continensen,
Albion is kéne még? . . .

Légy, ha birsz, te «világköltő!»
Rázd fel a rest nyugatot :
Nekem áldott az a bölcső,
Mely magyarrá ringatott ;
Onnan kezdve, ezer szállal
Köt hazámhoz tartalék :
Puszta *elvont* ideállal
Inkább nem is dallanék.

S hol vevéd gyász tévedésed,
Hogy faját s a nemzeti
Bélyeget, mit az rávésett,
A *nagy* költő megveti?
Hisz' forgattam, a javából,
Én is egy párt valaha ;
Mind *tükör* volt : egy-magából
Tűnt nekem föl nép s haza.

És ne gondold, hogy kihalnak
Sujtott népek hirtelen,
A mig össze-zeng a dalnok
S a nemzeti érzelem.
Tán veszélyt, vagy annak látszót,
Vélsz a honra tűnni fel:
Hát van lelked a szent zászlót
Épen akkor hagyni el!?

Oh, ha méltóbb s uj kobozzal
A megifjodott hazát
Zönghetném még Homéroszszal;
Ne csak mindig panaszát!
De legyek, ha veszni sorsa,
Húnyó nép közt Osszián
Inkább, hogysem *dalok korcsa*
Közönyös harmóniám!

(1877. aug. 8.)

Arany itt ép oly hévvel száll síkra a nemzeti költészet mellett, mint 1850-ben *A költő hazája* versében. *Töredékes gondolatai*ban is fejtegette (II.), hogy «az általános emberi . . . nem válhat meg a nemzetitől vagy . . . korcs szüleménynek ad lételt». A két vers egy úton jár, mindkettő a költészet nemzeti hivatását hangoztatja; a régebbi azt hirdeti, hogy a költő nem is léphet túl hazája körén, emlékei, érzései, nyelve mind odakötik, lelkének tartalma a haza; emez hatásuk magvát is ebben látja, — bár a valódi költő sorsa mindkét helyütt Ossianra emlékezteti. E fölszólalás akkor időszerű volt. Midőn Vadnay Károly 78-ban költeményt kért a *Fővárosi Lapok*ba, a költő vonakodott, de búcsúzás közben mégis azzal biztatta látogatóját: «Akad tán, a mi ha nem jó is, de hasznos lehet, föltéve, hogy meghallgatják.» Hetek multával e költeményt küldte neki: «Azt hiszem — írta, — hogy a költészet nemzetiessége mellett kötelesség s legillőbb felszólalni nekem, ki még ez irány utolsó mohikánjakép a földön járok.» Vadnay azzal köszönte meg: hogy «. . .hatással lesz a mi fiatal költőinknek nagyobbára gyökeretlen, mert idegen szellemen táplálkozó munkálkodására». Írja, hogy ő is ezért küzd, «egyes költeményfüzérek ismertetésekor, elaprózott, hatástalan passusokban. Annál jobban örvendek, hogy most szerencsém lesz egy olyan szellemű költői szózatot közölhetni, melynek hatása bizonyos, s mely el is fog hallatszani mindenüvé». (Kiadatlan levelek. — Vadnay czikke a *Fővárosi Lapok*ban, 1882. oct. 24.).

Arany e föllépését Gyulai Pál az ősz Toldi bajviadalához hasonlítja. «Egy darabig — úgymond — keveset hall rólok a világ s íme a vénülő hős ismét föllép, hogy megmentse a veszélyben forgó országczímert; a vénülő költő is hallgat, de szintén megszólal még egyszer, hogy megmentse a magyar költészet becsületét.» E szép sorok egyrészt *Toldi szerelmé*nek diadalára czéloznak, másrészt e költeményre illenek, mely a magyar költészet szellemét védelmezi.

MEDDŐ ÓRÁN.

Belenézek a nagy éjszakába,
Alszik a föld, maga árnyékába';
Itt vagy amott csillagok röppennek:
Gondolatim is úgy jönnek-mennek.

Gondolatom szappan-buboréki
Csillogók, mint odafenn az égi:
De töredék mindkettőnek utja —
Mind szétpattan, mielőtt megfutja.

(1877. augusztus 9.)

VÁNDOR CZIPÓ.

Kinek nyúlfarknyi a reménye
S többé se' kér se' vár sokat:
A multban él, s ez ócska lom közt
Tesz-vesz, keresgél, rakogat.
Emlékeimmel olykor én is,
— Mint rongya közt egy vén szipó * —
Elbíbelődöm: ilyen emlék
Ama fentírt vándor czipó.

A tékozló fiú regéjét
Sokan csináltuk ujra már:
Én nem vagyont, kincset pazarlék,
(Apámnak is lett volna bár!)
Hanem jövendőt, biztos állást,
Meg a mi erre útnyitó,
Légvárak-, ábránd- s délibábért . . .
Tanulság: egy vándor czipó.

* Anyó, szipa, szipirtyó, szipó. *A. J. jegyzete.*

Hogy aztán a goromba élet
Jeges zuhanynyal önte le:
«Megyek — kiáltám — vészes út ez,
Vissza megint bölcsőm fele!»
Ma fizetés-nap; húsz forintra
Jut húsz krajczár «proporczió»:
Harmincz gyalog mérföldre abból
Kifutja... egy vándor czipó.

Mondám s tevém; — a dél-ebéd már
A nagy országuton lele;
Sebaj! kinek hátán a háza
És kebelén a kenyere.
De majd az estve!... hátha rablók...
Eh! nincs velem sok földi jó:
Egy zsebkendőbe minden elfért:
A gárdrob és vándor czipó.

Egy bot talán jó volna mégis —
A hol egy tört «lógó»-darab!
Ettől ugyan valódi medve
Nem fél, de képzelt megszalad.
Most éjszakára fel, a «bércznek!»
Előttem rónaszéki só
Megy sok szekéren: biztosabb már
A vándor és vándor czipó.

Kérdik: ki és mi? hova mászkál?
Hang csúfos, a nyelv idegen;
Szepeg biz' ő, s azt mondja: *dászkál*,
Most haza indult betegen.
Bükkös tetőn éjjel kifognak,
Pór-élcz megöklel, mint tinó:
De tűznél, mit kazalba raknak,
Jól esik a vándor czipó.

Hűs hajnalon (még mind üressen
Lógtak ki a járom-szegek)
Bucsút köhintve, megiramlva —
S a késő hajnalig, megyek.
Ott száraz ágból, korcsma végin,
Lombsátor a közös «ivó»:
Ott deszka-pad lapít deszkává,
S párnám csak a vándor czipó.

Hanem a szép táj bűvöl így is,
Oh, ifju könnyedvérüség!
Im ott dülőnkint a hegyoldal
Harmat-szivárvány szinben ég;
Lent, szikla-völgyben, fa kupával
Csurgó kinál, oly csábitó!
Az útas keble megtelik... de
Bezzeg fogy a vándor czipó!

Bércz elmaradt; tölgyes lapályon
Visz útam, napja már negyed;
Tölgy sincs azontul, — visszanézve
Látom csak a kéklő hegyet.
Posványiban, mint lomha sertés,
Fertőzik az ecsedi tó;
Rekkent a hév nap, útas izzad,
Bár könnyü a vándor czipó.

Egy híd megől hajdú behajszol,
Gazdája kérdi: «Útlevél?»
Az nincs bizony, — de iskolából
Van bizonyítvány, még kevély.
Az isten áldja! elbocsátott,
Lévén maga, mint neve, *Jó;*
Igy szabadult a «fogdmeg-eddmeg»
Körmébül vándor és czipó.

Égő homokban, itt a «város», —
Amott a nagy kollégyiom
Hátall ki, mint szamár a nyájból:
Maradj te, zárt paradicsom!
Hogy szem ne lásson, félre csaptam
Egy útczán (neve is «Csapó»);
Pénz nincs, kerülöm a «kenyér-sort»:
Pedig hol a vándor czipó!?...

Az elfogyott, erőm is elfogy;
Már utban egy egész hetem; —
Itt pap lakik, tán könyörül is:
Bezörgetek — nem tűrhetem!
Elborzadék... ha rám rivallna:
«Pusztulj, csavargó, naplopó!»
S lekaptam újjom' a kilincsről:
«Adj lelket még, vándor czipó!»

Elérem végre a szülő hont ;
Fedd és gunyol rokon, barát,
Csak *egy* nem : az anyai szívnek
Érzem üdítő sugarát.

Ezt nem felejtém soha, ámbár
Lettem suhanczból nagyapó ;
Ezért méltattalak dalomra
Téged, szerény vándor czipó.

(1877. augusztus 11.)

Fiatalkori emlék. Debreczeni diák korában, ébredő művészi ösztönének első határozatlan zsibongása idején, színésznek állott, mint Petőfi. E kalandos élet, melyet csak a könyelműség tehetett volna elviselhetővé, nem volt neki való. «Az öntudat kigyói . . . martak.» Kóborlásuk közben Mármaros-Szigeten álmában halva látja anyját. « . . . ellenállhatatlan ösztönt érzék hazamenni, de mikép? Sziget Szalontához, az általam ismert úton kerülve, körülbelül ötven mérföld. A directorhoz . . . fordulék, egy huszast kértem tőle, lehető díjamból . . . Egy zsebkendőbe kötém egész vagyonomat, kimentem a piaczra, hol nyolcz krajczárból egy czipót s egy kevés szalonnát vettem, azzal megindultam, egyedül, gyalog. Első éjt az erdőben töltém, oláh fuvarosok tüze mellett, a többit korcsmapadokon — s így végre Szatmáron, Nagy-Károlyon, Debreczenen át, hét napi gyalog vándorlás után haza értem, nem nagy örömére szegény szüleimnek». Íme e napok története, a mint önéletrajza elbeszéli. E kalandon nem volt mit szégyelnie. A színészet akkor hazafias hivatás volt ; egyik tanárának biztatása kísérte, a Sárvárié. Kiábrándulását e ‚fonák' művészetből maga mondja el, *Bolond Istók* II. énekében (106—108.), 1873-ban. Most öreg korában tépelődése, vezeklése az emlékezés engesztelő varázsában tünnek föl.

SEMMI TERMÉSZET!

No, kertész úr, ma szép esőnk volt :
Éled fű és virág,
Büszkébben tolja égnek a fa
Megifjult sudarát ;
A levegő tisztán borul ránk
Mint egy opál-paizs ;
Egy-két nap ittasan hever majd
Az útak pora is.

«Hja! lássa kérem, — az esőnek
Örvendjen a paraszt,
Nem öntöz, — vár buzát az égből
És kap helyette gazt ;
Én bízom a kannába, csőbe,
Attól zöldül gyepem ;
Eső! . . . mit ért az én szakomhoz? . . .
Azt nem szivelhetem.

Ha vártam, elmarad; ha sok volt,
Hét számra meg nem áll,
S nem mondhatom : no, zárd el a csőt,
Te Janó, te Mihál!
Tőből kimossa gyenge pástom,
Az út iszap, mocsár,
Virágim dúlva, — felkötözni
Egy héti munka vár.

Ha meg viharral, jéggel indult,
(Mi nála rossz szokás)
S fát tördel és ágyat lepaskol :
Van itt káromkodás.
Ezért mondom : hogy az eső oly
«Túlhaladt pont» ma már,
Mint főzni a nyilt konyha, — melyen
Vesződjék a szamár!»

Lám hova jutna a müvészet
Csak egy pár századig :
De közbe ront a vad természet
S belé kontárkodik.

(1877. augusztus 17.)

A költő egészen otthonos volt a szigeten. Fia úgy írja le, a mint a néptelenebb útakon «háborítlanúl mélázgatott, írva, ha jött az ihlet percze, vagy gyönyörködve a szorgalmas kertész munkálkodásában, a kivel szívesen el-el beszélgetett». Szerette emlékezetét próbára tenni ; így rajzolta le a sziget térképét, előbb csak félig-meddig, azután pontosan, s egyik kedves padja mellé, honnan táj kilátás nyílik, odajegyezte : Dichterbank

HÍD-AVATÁS.

Szólt a fiú : «Kettő, vagy semmi!»
És kártya perdül, kártya mén :
Bedobta . . . késő visszavenni :
Ez az utolsó tétemény :
«Egy fiatal élet-remény.»

A kártya nem «fest», — a fiúnak
Vérgyöngy izzad ki homlokán.
Tét elveszett! . . . ő vándor útnak
— Most már *remény nélkül*, magán —
Indúl a késő éjszakán.

Előtte a folyam, az *új hid*,
Még rajta zászlók lengenek :
Ma szentelé föl a komoly hit,
S vídám zenével körmenet :
Nyeré «Szűz-Szent Margit» nevet.

Halad középig, hova záros
Kapcsát ereszték mesteri ;
Éjfélt is a négy parti város
Tornyában sorra elveri : —
Lenn, csillagok száz-ezeri.

S a mint az óra, csengve, bongva,
Ki véknyan üt, ki vastagon, —
S ő néz a *visszás* csillagokba :
Kél egy-egy árnyék a habon :
Ősz, gyermek, ifju, hajadon.

Elébb csak a fej nő ki, állig,
S körülforog kiváncsian ;
Majd az egész termet kiválik
S ujjonganak mindannyian :
«*Uj hid!* avatni mind! vigan.»

«Jerünk! . . . ki kezdje? a galamb-pár!»
Fehérben ifju és leány
Ölelkezik s a hídon van már :
«Egymásé a halál után!»
S buknak, — mint egykor igazán.

Taps várja. — «Most a millióson
Van a sor : bátran, öregem!» —
«Ha megszökött minden adósom :
Így szökni tisztesebb nekem!»
S elsímul a víz tükre lenn.

Hivatlanul is jönnek aztán
A harmadik, a negyedik :
«Én a quaternót elszalasztám!»
«Én a becsületet, — pedig
Viseltem négy évtizedig.»

S kört körre hány a barna hullám,
A mint letűnnek, itt vagy ott.
Jön egy fiú : «én most tanulám
Az *elsőt:* pénzem elfogyott :
Nem adtak : ugrom hát nagyot!»

Egy tisztes agg, fehér szakállal,
Lassan a hídra vánszorog :
«Hordozta *ez*, míg birta vállal,
A létet : még is nyomorog!» —
Fogadd be, nyilt örvény-torok!

Unalmas arcz, félig kifestve —
Egy úri nő lomhán ki-kel :
«Ah, kínos élet : reggel, estve
Öltözni és vetkezni kell!»
Ezt is hullámok nyelik el.

Nagy zajjal egy dult férfi váza
Csörtet fel és vigyorgva mond :
«*Enyém* a hadvezéri pálcza,
Mely megveré Napoleont!»
A többi sugdos : «a bolond! . . .»

Szurtos fiú ennek nyakába
Hátul röhögve ott terem
S ketten repűlnek a Dunába :
«Lábszíjra várt a mesterem :
No, várjon, míg megkérlelem!»

«Én dús vagyok» kiált egy másik
«S élvezni többé nem tudom! —»
«Én hű valék a kézfogásig
S elvette Alfréd a hugom'!»
Eltűnnek mind, a járt uton.

Órjás szemekben hull e zápor,
Lenn tánczol órjás buborék;
Félkörben az öngyilkos tábor
Zúg fel s le, mint malomkerék;
A Duna győzi s adja még.

«Párbajban ezt én *így* fogadtam:
Menj hát elül, sötét *golyó!* —»
«Én a szemérmet félrehagytam,
És íme, *az* lőn boszuló:
Most vőlegényem a folyó. —»

Néz a fiú . . . nem látja többé,
Elméje bódult, szeme vak;
De, a mint sűrűbbé, sürűbbé
Nő a veszélyes forgatag:
Megérzi sodrát, hogy ragad.

Igy, s már nem egyenkint, — seregben
Czikázva, némán ugranak,
Mint röpke hal a tengerekben;
Vagy mint csoportos madarak
Föl-fölreppenve, szállanak.

S nincs ellenállás e viharnak, —
Széttörni e varázsgyürüt
Nincsen hatalma földi karnak. —
Mire az óra *egyet* üt:
Üres a híd, — csend mindenütt.

(1877. aug. 22.)

Nincsen párja a balladák közt. A kézirat ‚városi balladá'-nak mondja. Való benyomásból sarjad. 1876. április 30-án avatták föl a Margit-hídat; a költő a szigetről elnézegethette a Dunát s az új híd kőpilléreit, vas-íveit. Képzeletében a megnyitás ünnepélyével szemben testet ölt a híd éjszakája, melyet megnépesít az öngyilkosok serege, a főváros bűne és nyomora; a való látomásba foly, a kép óriás méretűvé nő, s fölötte a földöntúli világ rejtelme lebeg, melyet borzongatva éreztet a víz kísérteties vonzereje s az éjféli óra. Az egész egy főalakban központosul, az életét eljátszott, halált kereső ifjúban; az ő tébolyuló szeme előtt tolong e kísérteti raj, a való élet nyomorának és kínjának typusai, valamennyiöket közös kétségbeesés lánczolja össze és sodorja egyazon sorsba, mint az *Ünneprontok*at. Ez egybe forrasztja az ifjat és rémképeit, megsokszorozza az egésznek erejét és hatását, Dantei erejű látomássá. Olyan e kép, mint középkori festők *haláltánczai;* egy nagyváros haláltáncza ez.

KORTÁRSAM R. A. HALÁLÁN.

Kidölt immár sok ép, erős,
Ki velem indult és haladt;
Kevés itt fenn az ismerős:
Oh, mennyivel több föld alatt!

Reményem — elzárt völgy-fenék,
Nincs onnan út, kivezető;
Emlékezet üdítne még —
De az meg egy nagy temető.

Ott fekszenek távol, közel;
Egy-egy külön sir jeleli
Futó harczban hol estek el —
Mint a Horáczok elleni.*

S én a pályán vagyok ma még,
Leggyöngébb a futók között;
Fenntart egy szálnyi tartalék,
Bár testem és lelkem törött.

Még elkerült ásó, kapa —
S tán engem a sors arra tart,
Hogy visszanézve, mind csupa
Sirhalmot lássak, ravatalt.

* A Curiatiusok. (Czélzás a Horatiusok és Curiatusok viadalára, a mint e mondát Livius (I. k.) elbeszéli.) *Arany János* jegyzete.

Most a tiédet hantolák :
Im, tőlem is rá e göröngy!
Oh! hitte volna egy világ,
Hogy *te* elébb bucsút köszönj?

Egy nap derült volt rád s reám :
Nem várhatál még keveset? . .
De sírunk sem lész messze tán,
Ha bölcsőnk oly közel esett.

(1877 aug. 25.)

E kortárs Rozvány András volt, Arany fiatalkori jó ismerőse. Egy kortárs halála természetesen fordítja oda gondolatát, a hova mostanában úgy is szinte állandóan néz szeme, a halál felé ; mint szélcsendben is az ősz halk sóhaját, úgy érzeni költeményeiben a halál lehelletét, nem csak olyan tárgynál, mint az *Epilogus*, a *Honnan és hová?* — hanem repkény módjára kúszva fel gondolataira, a *Mindvégig*, *A tölgyek alatt*, a *Hídavatás* verseiben.

HIRLAP-ÁRULÓ.

Mindenki annyit ér, a hogy
Betölti hívatását :
Nézd ezt a vén ujsághordót :
Becsűlöm a szokását.
Hajnalba' már lót-fut szegény,
Öllel van a csomagja,
S mit nem csinál — kit nem kinál,
Mig számonkint eladja!

S hogy tudja kötni a gonosz!
Látszik, nem mái gyermek :
«Tessék, uram! győz az orosz —»
Kiált oda egy szerbnek ;
«Tessék, uram! nyolcz az ezüst,
Napoleon meg tíz ma ;»
«Győztünk, uram! *mi*, a török . . .»
Ha térdig ér a csizma.

Elkérkedik negyvennyolczczal,
S nem hiszi, hogy hihetlen,
Hogy ő akkor *több* hirlapot
Árult el a «szigetben.»
«Igaz, még csak suhancz valék,
De a torkom hatalmos :
«Fris MÁRCZIUS-ból» száz forint
Egy estve, itt, uram! No's?. . .»

Nem kérgesült bürokrata
Ő, a ki — mintha ebnek —
Úgy dob feléd egy szót, irást,
S fittyet hány a tömegnek.
Ő nyájas, emberségtudó,
Megadja tituládat :
«Méltóságos» — «nagyságos» úr —
A mennyiről beláthat.

«Kisasszony! a FŐVÁROSI . . .
Van benne hír, novella —»
«Ifj'úr, ni, hogy áll Gorcsakoff
Tótágast, mint egy vella! . . .»
Ha nincs vevő, *olvas* maga
Egy harapást s tovább megy,
Hogy, majd ha *lesz*, ajánlattal
Megint győzhesse a begy.

De van mégis, kit ő lenéz,
Gyülől, nem méltat szóra,
Haragszik rá, mint borbély az
Ön-beretválkozóra :
Ez «piszkos» ember, a kire
Ránézni is utálat :
Nem egyenkint vesz hirlapot,
Hanem — évszámra járat.

(1887. aug. 25.)

Az első ujság, melyet rikkancsok árultak az utczán, 1848-ban Pállfy Albert lapja volt, a *Márczius tizenötödike*, ez élestollú hírlap, melyet főkép a fővárosban olvastak. Az árúsítás közben kiabált hírek a 77-ben folyt örösz-török háborúra vonatkoznak.

NÉPDAL.

Duna vizén lefelé úsz a ladik,
A ladik,
Róla muzsikaszó, guzliczaszó, csimpolyaszó
Hallatik ;
Juhaj! viszik a piros almát, baraczkot,
Juhaj! Kevibe Szent-Endréről menyasszont.

Piros almát eladják a budapesti
Piaczon,
Abbul czifrálkodik Kevibe' a piros arczú
Menyasszony :
Juhaj! de derék ruha ez a fejkötő :
Megfér ez alatt akármennyi szerető!

Kevi csárda reggel óta tele van,
Teli van:
Ott járja a kolót egy éles késsel, véres késsel
A Jovan:
Juhaj! piros volt, de csak férges alma volt,
Asszony, csinos volt, de azért csak r—a volt.

Duna vizén lefelé úsz a ladik,
A ladik,
Róla hejjehujja, szitok-átok, dávoria
Hallatik:
«Juhaj! közel már Alexinácz, Knyazevácz:
Engem Kevi-Rácz, többet ugyan sohse' látsz!»

(1887. aug. 28.)

Nemcsak a Margitszigeten termett, hanem ottani benyomásból is. Ablakából látott a költő egy hangos csónakot lesiklani a Dunán. Péterfy meg is érezte, hogy a vers «alkalmiságnak köszöni létét». — A futó kép egész történetté fejlik a költő képzeletében, de az egészen a csónak képe uralkodik, ez eleven benyomás üdesége; a versből is visszhangzik a muzsikaszó, a lakodalmas nép kurjongatása, mely harsányan verődik vissza a nagy víz tükrén, a míg ütemekbe töri az evezők csapása, a parthoz ütődő hullámok csobbanása. Szinte látni a csónak után tekintő költőt, a mint lelkében e zaj visszhangja zsong.

VÉGPONT.

(Punctum finale.)

Sebtében eddig irtam;
Két hóra nem kevés;
Most, ím, erőt vesz rajtam
A régi csüggedés.

Hisz' szép a nagy önérzet,
Kivált ha igaz is,
S merészen győzi röptét
A szárnyas *Pegaz* is.

Az én ágaskodásom
Nem ér egy fa kovát:
Csak a czigány vagyok, ki
«Biztatja a *lovát*.»

(1877. szeptember 11.)

Julius—augusztus havában alig van nap, hogy a ‚kapcsos könyv' egy-egy költeménynyel ne gazdagodnék, néha kettővel is. Augusztus 28-tól azonban hézag van, eddig a versig. A költőt a Múzsa e rövid pihenése is lehangolja, mintha ereje és kedve is elhagyná. Szeptember 11-én e kis verset írja könyvébe, hallgatásáról, másnap a következőt.

MÉG EGY.

Mit is akarsz? . . . nézz az időre:
Ősz van, s *neked* bús télre jár,
Szemedben köd lett a sugár,
Dér, hó leszállott a tetőre.

Nyílhatnak a fán csalvirágok:
Nem lesz érett gyümölcse már; —
Hallgat minden dalos madár:
Csak — a beszédes liba gágog.

(1877. szeptember 12.)

ÉNEK

A PESTI LIGETRŐL.

Kimentem a ligetbe újra
Hosszacska távollét után,
Hogy lássam: fűve, berke, útja
Minő hatással lesz reám.
Annak találtam most is, a mi,
(Régóta búvom s eleget),
Úgy összeillünk párosan mi:
Kopott ember, kopott liget.

Már útja is (kettő viszen ki)
Zilált kedélyhez jól talál:
Az *árnyasabbat* sok nép döngi,
És bűzös, mint a döghalál;
A *másik* szép, de hő sugáru,
Oldalt paloták és — romok,
Kevély, nagy boltokban zsibáru,
S dűl Rákosról be a homok.

Ki a korral szeret haladni,
Vasútra váltja fel magát,
S örül, ha van hely *felakadni*
S úgy lógni ott, mint egy kabát.
De én rozzant szekérre űlök
Tized magammal (a baki
Tróni nem igénylem) — és repűlök,
Hogy a velőmet rázza ki.

Ott, a kapun *kivűl*, leszállunk,
Illet szerénység mindenütt,
Szerencse, ha — míg bétalálunk —
Egy fényes hintó el nem üt.
Benn, összevissza, minden sarkon
Kintorna, koldus, bűn, nyomor;
S hogy örömünk teljék a parkon:
Jó legyen a fül, szív, gyomor!

És mégis, a liget nekem szép,
Valahogy a lelkemhe' szól,
Ha elbolyongok félre, messzébb
A köznép tolongásitól;
(Nem az egy-ingre vetkezettet
Értvén csupán e név alatt:
Köz nép az is, mely toilettet
Fitogtatván, körben halad.)

Szabadság — és hogy biztos szárazt
Érzek, hat így rám, hogy e kis
Ligetből (bár maga kifáraszt)
Mehetnék a Tiszáig is!...
Keletre, mint a berki szellő,
Mely a lombok közt rést talál...
Keletre, mint az égi felhő,
Mely ott egy kedves sírra száll.

Szabadság — a melynek nevében
Tűröm, ha víg pünkösti nép
A «rendet» elnyomtatja szépen,
S le is *fekszik*, ha fűre *lép;*
Hogy itt nincs tábla, tilalomfa,
Vagy ördög hajt rá, ha van is;
Hajrá, fiúk!... ifjú koromba'
Úgy tettem volna magam is.

Laptával ott kemény «bolhákat»
Oszt és kap egy sereg diák;
Itt «czicza-játékot» találgat
És bámul e német világ;
Azt gondolom: a liba-pázsit,
Már nézem is: hol a ludak?
S a tó körűl a kép vonásit
Bevégzi néhány hattyu-nyak.

Egyszóval, én e ligetecskét
Igy is, a hogy van, szeretem;
Örömmel töltöm itt az estét,
Egész *majorság* ez nekem,
(Más nincs is a kerek világon.)
Itt látom az év szakaszát,
Mikor hajt rügy, levél az ágon,
Mikor pendítik a kaszát.

Az ég itt nem pár négyszeg ölnyi:
Holnapra könnyű az időt
Nagy-biztosan megjövendölni,
(Emlékszem, egyszer már betölt).
Van nádas itt, van buczka, posvány, —
S talán azért is szeretem,
Hogy a mint csínosul, kimosdván:
Húsz éve már, hogy követem.

Mert nem varázs ütésre épült,
Mint túl ama pompás sziget;
Ott lestem, a mint lassan szépült,
A változást mindeniket;
S egy megnyesett, vagy megporondolt
Ösvény, beültetett ugar,
Nekem az mind új-új öröm volt —
De ez nem történt oly hamar.

Most sem marad el, a mi késik,
«Szirtet kivölgyel sűrü csepp»,
Már eljutánk az öntözésig,
De sárgaságban vész a gyep;
Jut majd talán ez úti *sárból*
A fűnek is egy korty ital,
Hogy felzsendülhet a kopárból —
Megéri, a ki fiatal.

Engem bozótja, gazza nem bánt,
Mert a gyom is természetes ;
Nem is szidok tanácsot, kormányt,
Ha útam kissé szemetes ;
Tudom, hogy *itt az ősz*, ha lábam
Alatt megzördül az avar,
S nyomot vesztek a sokaságban
(Csak a szó lenne több — magyar!)

Természetet s magányt keresvén
Fel nem söpört falevelen,
El-elvisz egy kalandor-ösvény
A «rengetegbe» (képzelem) ;
Hol fű, fa zöldebb, — annak selyme
Nem törle annyi csizmaport,
Ennek se hántá buta elme
Kérgét le, vagy részeg csoport.

És gondolatim a «vadonban»
Ha jőnek, eljátszom velek,
Ábránd s szivarfüst közt, — azonban
Órámra-mimre ügyelek ;
Szemeim a zöld szigetbe néznek,
Hol a vidám ifjú-öreg
Történetét a magyar *észnek*
Megírta — most már szendereg.

Nyugodjék!... méltóbb napi munkát
Nem végzett nála senki sem ;
Sírjára, — mit most vadonunk ád,
E kis gyopár-szálat teszem
S tétlen tovább bolyongok ismét,
Egyéb dolgom sincs, igaz a,
Mint várni nyugton a napestét
S elmenni csöndesen — haza.

El is megyek, tán nemsokára,
Hír-név, dicsőség nem maraszt ;
Tudom, mit ér fagyos sugára,
Itt is megtanulhattam azt :
Nyerd bár világi életedben
Ég s föld minden koszoruit :
Neved csak az, mit e ligetben
Egy sirkő rád olvas : *Fuit.*

(1877. szept. 17.)

Köteles példány
FRANKLIN-TÁRSULAT

E vers legteljesebb képe az öregedő költő pesti életének. Míg az Üllői-úton lakott, a Városliget volt rendes sétahelye ; barátainak is ; Deák karszéke körül találkoztak, a Köröndnél. Itt látta Péterfy, a ligetben, s e külső benyomás összhangban élt nála ez utolsó költemények bensőségével. «Utolsó költeményeiben is úgy mutatkozik — úgymond, — mint láthattuk a pesti ligetben, minden *pose* nélkül, kalappal fején, vastag bottal kezében, üregébe húzódó érzelmes szemét a földre irányozva.» Később, mikor az Akadémia palotájába költözött, délben rendesen a Duna-parton sétálgatott, de a ligetbe is kijárt. 74 szeptemberében ismételten írja fiának : «Járom a ligetet, mely szép zöld, és finom, mint tavaszszal, miután a sarjut lekaszálták és felgyüjtötték.» — Az Akadémiától két út vitt oda : egyik a szűk Király-utczán át, másik lebontott házak közt, az épülő Andrássy-úton. A ‚baki trón' czélzás Deákra, ki szintén omnibuson járt s rendesen a kocsis mellé ült, hol csak egy hely volt. A kedves sír kelet felé — leánya sírja Szalontán ; sűrűn száll oda gondolata. A városligeti tó szigete a Páva-sziget, hol a régi Artézi-fürdő épülete áll, ott lakott nyaranta Toldy Ferencz. A gyopár, melyet a vers említ, nem havasi gyopár, ennek csak rokona, Bihar és a Hortobágy homokos síkjain terem, «pelyhes levelei közül sárga csomócskákban látszik ki fészkes virága, ezért arany gyopár, sárga gyopár (Gnaphalum stoechas vagy arenarium) a neve. Mivel levágva szinte fonnyadás nélkül szárad, az Alföldön mindenféle halotti koszorút kötnek belőle, fejfára, sírkeresztre» irja Tolnai Vilmos, *(Napkelet.* 1923. III. sz. 249—50. l.)

A végsorokhoz a ‚kapcsos könyv' ezt a megjegyzést csatolja : «Karacs Teréztől hallottam, hogy e sírkő alatt valami Horváth nevű ügyvéd vagy olyasféle tehetős pesti polgár nyugszik, ki vagyonát a liget e részével (mely az ő kertje volt), a városnak hagyván, végrendeletében csak azt kötötte ki, hogy őt oda temessék, s állítsanak követ, a föntebbi egyszerű fölirattal». Karacs Teréz érdekes följegyzéseket közölt a régi Pestről (*Fővárosi Lapok*, 1874) ; órákat adott Piroskának, onnan ismerte a költő. — Az utolsó versszakokban itt is a halál gondolata, előérzete szólal meg ; e hitetlenséget a költői hírnév halhatatlansága dolgában érdekesen állította szembe Beöthy Zsolt Petőfi *Jövendölésének* ‚fejedelmi önérzetével' (egy előadásban, a Kisfaludy-Társaságban).

PLEVNA.

A Haemus ormán s a Dunánál,
Ím, óriások harcza foly:
S az én múzsám — kisebb magánál —
A porba' játszik, ott dalol.

Hát hol van a magasztos ének,
Mely a győzőt megilleti:
Hogy két világra zöngenének
Neve méltó dicséreti?

Hol a lant, melynek húrja váltson,
S ne a nagy tetteknél alább?
S a harcz zaján is túl kiáltson:
«Csak diadalra!... csak tovább!»

Ki zsarnok volt s Európa réme,
Most *ezt* nagy rémtől menti meg,
S a népszabadság szent nevébe'
Övé a zászló, mely lebeg.

Mert így jutnak idő lejártán,
Magok a szerencsétlenek
Szabadsághoz, kik most a sárkány
Szemétől megszédültenek.

Elvész, bizony, varázsa, bűve,
Mikép hatalma megtörött,
S ez a győzelmi zászló műve,
Mely leng a vérmező fölött.

Azért e zászlónak dicsőség!
S *magyar* ajakról kétszeres!...
Ha volna költő — volna Ő még,
Kit vágyunk holtan is keres!

De én lantom bágyadt idegjét
Addig feszítni nem merem,
Habár olykor elhagyja szegjét
S unalmat űzni, dalt terem.

S nem szólok népem — a magyarhoz,
Tán meg sem ismerné szavam;
A *szebb* napnak, mit e vihar hoz,
Örűlök csendesen, magam.

Szabad, egy még érző tetemnek,
Sírig szeretni a honát:
S e diadal-nap életemnek
Megaranyozza alkonyát.

(1877. szept. 21.)

Ekkor folyt az orosz-török nagy háború, mely Plevna körül dőlt el. Hazánkban a közhangulat a törökök pártjára állt; az ifjúság díszkardot küldött Ozman pasának, a ki folyvást visszaverte Plevna sánczai közül az óriás orosz sereget, s válságos helyzetbe sodorta. Mindenki tudta, hogy Törökország érettünk is küzd, mikor szembeszáll saját felkelő délszláv népeivel, s a felbújtó Oroszországgal; ha egyesülnek, körülzár bennünket a szláv gyűrű. Innen Arany lelkesülése a török győzelmen, erre vonatkozik különösen a 4. versszak. A monarchia nem volt a Balkán keresztyén népeinek fölszabadítása ellen, de a töröktől, nem az orosz által akarta elérni; ezt mondja az 5. versszak is. A Horvátországban élt jeles szerb költő, Zmáj Jovanovics János, a ki kiadta volt *Toldi, Toldi estéje* fordítását, épen ekkor *Murány ostroma* kész fordításának kiadásához kérte Arany engedelmét, s e jó magyarsággal írt levélben (nov. 12.) azt mondja: «Képzelje, mit érezhet a szerb, a midőn látja, hogy a mindent felkaroló szabadságszeretetéről világszerte ismeretes magyar nemzetben e napokban nem találkozott egyetlen egy költő sem, a ki... legalább egy kis rokonszenves dallal beismerni jónak találta volna,... hogy a zsarnokság *mindenha* és *bárhol* rút dolog, a szabadsági harcz pedig mindenha és bárhol szép...» Arany így felelt: «Ön, mint magyarországi ember, bizonyára ismerni fogja nemcsak az itteni hangulatot, de azt is, mi e hangulat *alapja*. A keleti keresztyén népek szabadságküzdelmét a magyar nemzet épen oly rokonszenvvel kísérné, mint a lengyelekét mindenkor, — ha orosz terjeszkedést nem látna benne, mely első sorban hazánkat fenyegeti végromlással. Adja Isten, hogy Ön fajrokonai most kivívandott ‚függetlenségökért' idővel ne kényszerüljenek még hatalmasb zsarnokság ellen küzdeni!» (Mindkét levél kiadatlan.)

E válasz kelte: nov. 21. Ekkor már két hónapja ott volt fiókja rejtekén e vers, Petőfit óhajtva vissza e diadal éneklésére, melynek a törődött költő csak csöndben tud örülni. Néhány nappal utóbb, nov. 29-én, az oroszok segélyére siető románok rohama alatt, elesett Plevna.

E háborúval van kapcsolatban két másik verse is: *A néma háború* és a *Civilisatio*.

EX TENEBRIS.

Keserűből jön az édes,
Édesből a keserű;
Rekkenő nap nyugta kétes,
Szebb, borúra várt derű.

Ma ködös szem, mord kedélylyel,
Holnap tisztább mindenik:
Meghozhatja — tán egy éjjel,
Hogy majd «uj fény jelenik.»

Vagy, ha ez nem, a vakságnak
Kiürítem poharát,
S az «örök világosságnak»
Várom fénylő sugarát.

(1877. szept. 24.)

Ez időben, mikor új kedvvel, új erővel látott munkához, egyszerre kiújult szembaja, a mi nagyon lehangolta. Nem veleszületett szemgyöngeség volt ez, hanem úgynevezett foglalkozási rövidlátás, melyért maga apróbetűs könyvek fiatalkori mohó olvasását okolta *Bolond Istók*ban, (II. 43.), hol a költői megfigyelés ez akadályát panaszolja (46.). Rövidlátását oly jól megfigyelte s oly pontosan írta le, hogy — mint Grósz Emil mondja — «az orvosi tudományt e bántalom olyan classikus leírásával ajándékozta meg, a melyet a rövidlátás tüneteinek tanításakor hálásan veszünk segítségül». (*A. J. szembaja. — Budapesti Szemle*, 102. köt.). Közelre jól látott; ‚elpusztulhatatlan jó miops szemeiről' beszél (Tompának, 1863. decz. 13.), s még a hetvenes évek elején is fáradhatlanul olvasta ‚a vékony görög betűket s az angol *Athenaeum és Academy* apró sűrű sorait' — mondja Arany László. ‚Nem a látás szünt meg nála, . . . de a sorok összefolytak előtte.' «A szem elnyűtt» — írja Ercseynek, 78 elején. Ez is egyik oka, ha a kapcsos könyvben gyérülnek a versek. Bajáról nem egy sóhajban ejt panaszos szót, *(Mit is akarsz?, Almanachra, Vakságban, Tanulság)*. Úgy látszik (2. vszak), azzal biztatta magát: hátha úgy jár, mint apja, a kinek szeme világa egy éjtszaka váratlanul megjött. Gyógyulást nem keresett, csak, hogy a fény ne sértse, zöld szem-ellenzőt viselt; ‚ez pótolja nála a fenyveseket', mondotta tréfásan.

VÖRÖS RÉBÉK.

«Vörös Rébék általment a
Keskeny pallón s elrepült —»
Tollászkodni, már mint varju,
Egy jegenyefára űlt.
A kinek azt mondja: kár!
Nagy baj éri és nagy kár:
Hess, madár!

Ő volt az, ki addig főzte
Pörge Dani bocskorát,
Míg elvette a Sinkóék
Czifra lányát, a Terát.
De most bezzeg bánja már,
Váltig hajtja: kár volt, kár!
Hess, madár!

Pörge Dani most őbenne
Ha elbotlik, se' köszön,
S ha *ott* kapja, kibuktatja
Orrával a küszöbön.
Pedig titkon oda jár,
Szép asszonynak mondja: kár!
Hess, madár!

Czifra asszony színes szóra
Tetteti, hogy mit se' hajt:
«Kend meg köztünk ne csináljon
Háborodást, házi bajt,
Nem vagyok én csapodár.»
Rebi néni mondja: kár!
Hess, madár!

Másszor is jön, hoz fehér pénzt,
Piros kendőt s egyebet:
«Nesze, lyányom! e mézes bor
Erősítse a szived:
Szépnek úgy nem tenni kár!»
— «Hadd jöjjön hát a kasznár.»
Hess, madár!

Háborúság, házi patvar
Attól kezdve van elég;
De nem hallik a szomszédba:
Pörge Dani tűri még.
A bölcső is ott van már:
Künn egy varju mondja: kár!
Hess, madár!

«Asszony, ördög! vidd apádnak
Haza ezt a gyermeket —
Ne! a varjut (hol a puskám?)
Útra meglövöm neked.»
Varju azt se' mondja : kár!
El sem is rebbenti már :
«Hess, madár!»

Híre terjed a helységben :
«Tudjátok, mi az eset?
Pörge Dani egy *varjút* lőtt
S *Rebi néni* leesett!»
Rebi lelke nem vón' kár :
De, mint varju, visszajár.
Hess, madár!

Gyilkost a törvény nyomozza :
Szegény Dani mit tegyen?
Útnak indul, bujdosásnak,
Keskeny pallón átmegyen.
Szembe jött rá a kasznár.
Varju elkiáltja : kár!
Hess, madár!

Keskeny a palló kettőnek :
Nem térhet ki a Dani ;
Egy billentés : lent a vízben
Nagyot csobban valami.
Sok eső volt : mély az ár.
Varju látja, mondja : kár!
Hess, madár!

Bujdosónak kín az élte,
Reszket, ha levél zörög :
Felvont sárkányt vesz kezébe,
Hajtja éh : «megállj, görög!»
Varju mind' kiséri : «kár!...
Fennakadsz te, szép betyár!»
«Hess, madár!»

«Most ebédre, hollók, varjak
Seregestül, a ki van!
De szemét ne bántsa senki :
Azzal elbánok magam.»
Fekete volt, mint bogár :
Asszony ott sír : «mégis kár!
Hess, madár!» —

Vörös Rébék általment a
Keskeny pallón : most repül ;
Egy varjúból a másikba
Száll a lelke, vég ne'kül ;
S kinek ő azt mondja : kár!
Nagy baj éri és nagy kár.
Hess, madár!

(1877. szept. 26.)

A költő az első két sorhoz megjegyzi : «A helyi népmonda csak ennyit tartott fenn a tisztes boszorkányról. — A többit én toldottam hozzá.» Kétfelől is : előbb a népéletben játszó mesében ad szerepet egy gonosz vén asszonynak, — ez az egész a költő leleménye ; ez az ártó vén asszony változik aztán boszorkánynyá, mi a néphitben gyökerezik, annak színeivel van festve is. A két részt Arany csodálatosan szövi össze ; a vén asszony a realis részben is ‚malefica' : csábít, megront ; párul járva, folytatja az ártást, üldözi gyilkosát, s ő hivogatja a hollókat holttestére. Az alakok elejétől végig ugyanazok, a boszorkány szerepe is ; a mese egységes, világos menetű, szálai természetesen fonódnak össze a babonával s az olvasót is behálózzák. A szálak egyetlen ponton futnak csomóba : a varjúvá változásnál ; ez meg az első sortól fogva fülünkben zsong, s különben is a nép babonás hite suttogja ; így a való esetből szemünk láttára kél szárnyra a babona-hit. A történet ezentúl is elmegy a maga lábán, csak rejtelmesebb hangulat kiséri. A boszorkány alakváltozása, elrepülése rendes ; a varjúvá változás is előfordúl a mesékben, bár nem boszorkánynál ; ide ez illik legjobban, ez a baljós, fekete madár, mely megszállja a holt testet ; ez félelmessé s a másvilág cselédjévé avatja. Rejtelmességét növeli szava, az emberi értelmű károgás, ezt már az Ocskay László haláláról szóló ének szerzője így vette ; itt a mese folyásához alkalmazkodik, sejtelmesen végig kísérve az egész költeményt, melybe mozgalmat visz a folytonos, szintén változó elhessegetés, eleinte az indulatok küzdelmét, a gonosz szándék elriogatását éreztetve, később a nép rettegését, majd a költő és hallgató aggodalmát, végül a feleség védő szeretetét. Mind e népi vonást művészin használja fel Arany, az utolsó sorokkal is népies módon

megerősítve a mesét s lélektani hatását; Merényinek egyik szintén a *kár* szóval játszó meséjéről Arany kiemeli, hogy ha a mese egyes esethez köt ily megjegyzést, pl.: azóta kiált így a varjú, — ez ‚népi szellemben történik'. Maga is így tesz itt végül, mintegy az eset valóságát, a mellett a babonás félelmet s ezzel az egésznek hatását erősítve.

INTÉS.

Jó költőktül azt tanultam,
S adom intésül neked:
Sohse fáradj, sok czifrával
Elborítni éneked!

Szólj *erővel*, és nevezd meg
Ön nevén a gyermeket;
Szólj *gyöngéden*, hol az illik,
S ne keríts nagy feneket.

(1877. szept. 29.)

Olykor egy-két szó is jobban
Helyre üti a szeget,
Mint az olyan, ki beléhord
Földet, poklot és eget,
S ordít, a míg elreked.

Dióhéjba foglalt tanköltemény, összhangzatos Arany egész pályájával. Remete Józsefnek *Aeneis*-fordítását bírálva, ugyanezt tanítja: Melyik kezdő «ne tudna több szellőt, felhőt, hullámot, villámot rakni versébe», — mint Virgil és Horácz. Ő a remekírók tanulságát ebben látja: «E remekséget így foglalhatni össze: *erő* és *báj*. — Erő és báj: ép ezek indultak veszendőbe a magyar költői nyelvből . . .» «Mondani *épen* azt, *egészen* azt, a mi kell, nem többet, nem kevesebbet. Szólani erélylyel, bájjal; hatalmasan, zengzetesen.» Ez a tanács bugygyan ki tollából, versben is.

TETEMRE HÍVÁS.

A radványi sötét erdőben
Halva találták Bárczi Benőt.
Hosszu hegyes tőr ifju szivében;
«Íme, bizonyság Isten előtt:
Gyilkos erőszak ölte meg őt!»

Kastélyába vitette föl atyja,
Ott letevék a hűs palotán:
Ki se' terítteti, meg se' mosatja:
Vérben, a hogy volt, nap nap után
Hever egyszerü ravatalán.

Állata őrzeni négy alabárdost:
«Lélek ez ajtón se' be, se' ki! . . .»
«Hát ha az anyja, szép huga már most
Jönne siratni? » — «Vissza! neki;
Jaj, ki parancsom, élve, szegi!»

Fojtva teremről rejti teremre
Halk zokogását asszonyi bú. —
Maga, pecséttel, «hívja tetemre»,
Kit szemre vesz, ölyvként, sanda gyanú.
Legyen a seb vérzése tanú.

A palotát fedi fekete posztó,
Déli verőn sem süt oda nap;
Áll a tetemnél tiszti *pörosztó*,
Gyertya, feszűlet, kánoni pap:
Sárga viaszfényt nyughelye kap.

«Jöjjenek ellenségi, ha voltak!»
Jő, kit az apja rendre nevez;
Hiába! nem indul sebe a holtnak
Állva fejénél az, vagy emez:
«Gyilkosa hát nem ez . . . újra nem ez.»

«Hát ki? . . .» riad fel Bárczi sötéten,
«Boszulatlan nem foly ez ősi vér;
Ide a gyilkost! . . . bárha pecsétem
Váddal az önnön szívemig ér:
Mindenki gyanús nekem, a ki él!»

«Jöjjenek ugy hát ifju baráti!»
Sorra belépdel sok dalia:
Fáj nekik a hőst véribe' látni,
S nem harcz mezején elomlania.
Erre se' vérzik Bárczi fia.

«Jöjjön az udvar! apraja, nagyja . . .
Jöjjön elő Bárcz, a falu, mind!»
Megkönyezetlen senki se' hagyja,
Kedves urára szánva tekint.
Nem fakad a seb könnyre megint.

«Jöjjön az anyja, hajadon húga!»
Künn a leány, már messze, sikolt;
Anyja reárogy, öleli búgva:
Mindre nem érez semmit a holt,
Marad a tört vér — fekete folt.

«Jöjjön utolszor szép szeretője,
Titkos arája, Kund Abigél!»
Jő; — szeme villan s tapad a tőrre;
Arcza szobor lett, lába gyökér.
Sebből pirosan buzog a vér.

Könnye se' perdül, jajja se' hallik,
Csak odakap, hol fészkel az agy:
Iszonyu az, mi oda nyilallik! . . .
Döbbenet által a szív ere fagy:
«Lyányom, ez ifjú gyilkosa vagy!»

Kétszeri mondást — mint lebüvölten —
Hallgat el, aztán így rebegi:
«Bárczi Benőt én meg nem öltem,
Tanúm az Ég, s minden seregi!
Hanem e tőrt *én* adtam neki.

«Bírta szivem' már hű szerelemre,
Tudhatta, közöttünk nem vala gát:
Unszola mégis *szóval* «igenre»,
Mert ha *nem:* ő kivégzi magát.
Enyelgve adám a tőrt: nosza hát!»

S vadul a sebből a tőrt kiragadja,
Szeme szokatlan lángot lövell,
Kaczag és sír, s fennvillogtatja
S vércse-visongással rohan el.
Vetni kezet rá senki se' mer.

Odakinn lefut a nyilt utcza során
Tánczolni, dalolni se' szégyell;
Dala víg: «Egyszer volt egy leány,
Ki csak úgy játszott a legénynyel,
Mint macska szokott az egérrel!»

(1877. oct. 27.)

E ballada gyúpontja babonás hiedelem, mely itt a költői igazságszolgáltatás eszköze. A nép hite szerint a gyilkosságot elárulja a természet: szent Gellért vérét esztendőkig sem mosta le a sziklákról a Duna; máskor felbuzog a vér a föld szinén, vagy piros bokrok nőnek belőle. A jel sokszor egyenesen rávall a gyilkosra: közeledtére a holt sebe újra vérzeni kezd. Így tudják ki a *Nibelung-énekben* Sigfrid gyilkosát:

Mihelyest a megölthöz a gyilkos áll oda:
Azonnal minden sebje megint vérezni kezd.
Most is, hogy Hágen ott állt, látá mindenki ezt.

(XVII. kaland, Szász Károly fordítása.)

Aranyt megragadta e hit költői ereje, s beszőtte *Csaba* első tervvázlatába (1855—56): «Midőn Krimhild Etelét siratni lejött volt, sebei vérzettek.» A bizonyítás e módja Németországban a XVIII. századig szokásban volt. Hazánkban is említi több író, főkép Balássy Ferencz, *Tetemre-hívás vagy halál-ujítás* czímen a *Székely tanulmányok* során az *Uj Magyar Múzeum*nak épen azon évfolyamában (1858.), a hol egy jegyzet *A hamis tanú* tárgyát mondja el. Balássy azt írja: «. . . a falu lakosai, a melynek területén a meggyilkolt embernek holtteste találtatott, tartoztak a holttetemnél megjelenni» — a költeményben is idézik őket: «Jöjjön elő Bárcz, a falu, mind.» — «tartoztak kezeiket a holttest fejére téve («állva fejénél») megesküdni s a gyilkost hit alatt megnevezni s kiadni: innét neveztetett ezen szokás . . . *tetemre hivás*nak». Ez eljárás miatt «a holttestnek gyakran sokáig kellett a föld szinén temetetlen maradnia» — ezért említ a vers «hűs palotát». A kire a gyilkosság rábizonyult, arra halálos ítéletet mondtak, s azt rajta nyomban végre hajtották. Balássy czikkéhez hozzá szólt Révész Imre: *Az ordaliák vagy istenítéletek* czímen. Mindkét tanulmányra hivatkozott Zlinszky Aladár; ezekből merített a költő. Látni ezt abból a megjegyzésből, melyet, mikor először kiadta, a költeményhez fűzött. «A középkori *istenítéletek* egy neme, midőn a gyilkosság gyanujában levőket a meggyilkolt holttesteföléállitották, hogy az újra megeredő vér bűnös voltokat bizonyítsa. Istenítéleteknél hazánkban egyházi részről a *káptalanok* ügyeltek föl; világi részről a pristaldus nevű tisztviselő járt el. Ezért van a jelen költeményben egy kanonok, s az itt (minden további igény nélkül

a név helyes voltára) *pör-osztónak* mondott pristald. Ha a ballada, czéljához képest, a tetemre hívás törvényes szokásain netalán túlment: költeményben ezt megbocsáthatónak vélte — a szerző.»

Az eljárás e szereplőit Tolnai Vilmos Ipolyi *Magyar mythologiá*jában találta föl, hol a papokról szóló fejezet említi ‚régi bírói hivatalunkat: a Pristaldust', ez a tűzpróbánál ‚az ítéletet végrehajtó ... neve, ki így a peres ügyeket intézi'; «a káptalanok csak a fő felügyelést vitték». A ‚pörösztő' magyar elnevezést Arany a régi nyelvből vette, Horváth Ádám, Csokonai, Péczely nyelvéből, mint Lehr kimutatta (*Magyar Nyelv*, 1910.). A rendelkezések a pörösztó ajkáról hangzanak; Mollernek e balladáról írt füzetébe a «Jöjjenek ellenségi» s (8.,11. vszakbeli) hasonló idézések félremagyarázása mellé a költő több helyt odaírta a lapszélre: «Nem az apa mondja. A pristald szájába vagy a kanonokéba illik e nyugodt hang»; s e sornál: «Hát ki? ... riad fel ...» odateszi: «Most szólal meg Bárczy először»; s a 9. versszaknál újra: «Ez már Bárczy hangja.» E sorról is: «Lyányom, ez ifjú gyilkosa vagy» — azt mondja: «Ezt a kenetes sort a bíró vagy pap mondhatja így.»

Ennyi tanulmány van ím e költeményben, ily bizton követi forrásai mellett a lélektant is.

E főmozzanathoz van költve a szerelmi mese. Riedlnek az a tetszetős ötlete támadt, hogy e rész csirája megvan a költőnek *Hermina* czímű, 1846-ból való elbeszélésében. Hermina kételkedni kezd vőlegényében, boszúból mással kaczérkodik; vőlegénye megöli magát, ebbe a leány beleőrül. Abigélt, ellenkezőleg, a szerelmi biztonság érzete ragadja incselkedésre, s tréfája komoly ok nélkül válik végzetessé, mint Toldi álharcza. Riedl mondja is, hogy ‚mintegy tűhegyre állítva találjuk a tragikai vétséget', s Beöthy (*A tragikum*ban) például állítja e balladát arra nézve, hogy «a tragikai egyén akarata csak megindítja s nem vezeti végig a dolgok folyását». A görög tragédiák kegyetlen Végzetét érezni e megrázó igazságszolgáltatásban, mely természetfölötti módon vádol s a büntetést is kiveszi az emberi kézből és maga sújt le. E költeményt a Kisfaludy-Társaság 1878-iki közülésén (febr.) felolvasta Szász Károly. A hírlapok előre írtak ez eseményről; mint a *Pesti Napló* mondja: ‚általános feszültséggel várták' a balladát. A felolvasás után ‚riadó taps tört ki, tíz percznyi szünetet kellett tartani, hogy a közönség izgatottsága lecsillapodjék.' Akkor az egyetemi ifjúság küldöttsége lépett elő, ezüst koszorút hozva a távol levő költőnek, «kifejezendők részvételüket a nemzet a feletti örömében, hogy a nagy költő hosszas pihenés után ismét megszólaltatta lantját». Ülés végeztével a Társaság tagjai az ifjúság küldöttségével együtt fölkeresték a költőt, kinek «szűk dolgozószobája nem bírta befogadni a nagy csoportot». Akkor tisztelgett ott, díszoklevelével, a Petőfi-Társaság is. Ily ünnep volt Arany megszólalása.

A végső jelenetről nagyméretű képet festett Gyárfás Jenő, életnagyságú alakokkal. (A Szépművészeti Múzeumban.)

ALMANACH 1878-RA.

Itt van tehát: megjött az *Új-év*,
Mint biztató előlegem;
Háromszáz hatvanöt nap-éjre
Halvány reményszínt * hoz nekem;
Bár majd, ha eljön a *valódi*,
Nem lesz, mint most, ruhája *zöld:*
Inkább hiszem, hogy a küszöbnél
Fejér, halotti leplet ölt.

Légy üdvöz Év, e zöld burokban!
Elfogadom a jóslatot,
És köszönöm, hogy a jövőre
Kilátásom' tovább nyitod:
Hisz' egy időtül fogva nálam
Látás, kilátás oly rövid! ...
Ha meg nem érném: gondolatban
Hadd élvezem át örömid.

Mindjárt az első nap rohammal
Köszönt boldog boldogtalan;
Oly ünnep ez (no! nem panaszlom),
Midőn szív s tárcza nyitva van;
S egy «szellemdús» játék (a melynek
Nem kellett nagy *heuréka*)
A pénz-pazarláshoz, időd' is
Ellopja: a «*b. u. é. k.*»

Aztán jön a farsang, — az árviz
Mátyás körűl, mely «tör jeget»;
Szegény kiöntött ürge-népség
Verdesi jajjal az eget;
Mi tánczolunk a szenvedőkért,
Bőven fogunk pazarlani:
S ha nem csordul — százezreinkből
Csöppen nekik *is* valami.

* Az akadémiai Almanach borítéka rendesen halványzöld. *A. J. jegyzete.*

Aztán jön, a mely «gólyafőt mos»,
A híres márcziusi hó,
Ha «Gergely megrázza szakállát» —
No meg böjt, executio.
E hó egy napját űltem én is
Már két közép embernyomig ;
«Simplicius» napján születtem :
«Simplex» maradtam holtomig.

Április minden nedvet kiszáraszt,
Májusba' jőnek a fagyok! —
S ha sáska, féreg, rozsda nem járt,
S a június szépen ragyog
S a július «meg nem szorítja» :
Még a vetés bőven terem ;
Örvend az úr, — hát még az asszony!
Lessz csipke több is, meg selyem.

Míg a paraszt izzad, mi gazdák
Fürdőre járunk, hűsleni,
A repcze-, gyapju- s más előleg
A csorbát szépen kifeni ;
Nem, mint apáink sűltek, — itthon
Töltvén egész *mélő* nyarat,
S nézték a vén béres hogyan vet
S a tót napszámos hogy' arat.

Szeptember — ah! szüret már nem lesz ;
Vagy : *lesz* szüret, ha *bor* nem is :
Történeti jogát megőrzi
Híven az iszom-eszem is ;
Különbség az, hogy míg apáink
Egy czanga birkán «laktanak» :
Nekünk czukor kell, sütve, főzve,
Pezsgő bor, osztrigák, halak.

Így, *ber*, megint *ber* fogytig-untig
S «brrr!» míg az esztendő lefut ;
Miközben egy nap a halottak
Fényűzésére is kijut,
Midőn gyertyával, zöld levéllel
S virággal megvendégelik,
S kitesz halottjáért az élő,
Mutatva dúsan, hogy : «telik!»

Majd a karácsony hozza végűl
Az apró szívek örömét ;
De a «bubus» már nagy szakértő,
Bírálva hordja meg szemét,
S ha nem *drágát* hozott az angyal :
Ajak lepittyed és befagy ;
Biz', édes Jézuskám, te is már
A luxus terjesztője vagy!

(1877. nov. 4.)

A költő kezeügyében tartotta íróasztalán az Akadémia Almanachját, melyet mint főtitkár éveken át ő szerkesztett. Jegyezgetett is belé, s halványzöld borítékjára, mely nem sértette szemét, odavetett gúnyos megjegyzéseket, betűjátékokat, tréfás rímeket. Az előtte fekvő naptár adta az ötletet e sajátságos satirai költeményhez, mely az év szakain — a régi falusi időszámítás terminologiájával — végig futva, gáncsolja a megváltozott világot, a régi munkás egyszerűség helyébe lépő léha élvezet-vágyat és urhatnám hiuságot.

HAJA, HAJA, HAGYMA-HAJA . . .

Haja, haja, hagyma-haja,
Sír a leány: mi a baja?
Kicsi a lyány mint egy bögre :
Nagy szerelem teszi tönkre.

«Veszett is vón' hagyma földbe'
Nem könnyezne szemem tőle!
Veszett vón' az úrfi Pesten :
Nem verne így az úristen!»

(1877. nov. 7.)

DAL FOGYTÁN.

Függ már szögén a hárfa ; —
Kapcsos könyvem bezárva
Mint egy koporsó.
Ujjam nehéz a húron,
A verset únva írom :
Ez tán utolsó.

Mi haszna is, mi haszna
Kél egyhangú panaszra
Belőlem a dal?
Még majd szememre lobban :
«Közöld, ha ily bajod van,
Az orvosoddal!...»

(1877. nov. 19.)

Késő őszszel a ‚kapcsos könyv'-ben a versek ritkulni kezdenek, mint a dátumokból látni. E könyv zárja őszig nem nyilt meg senki előtt. «Naiv öröme telt benne — írja Arany László, — nemcsak ez időben, hanem már régebben is, ha egy-egy kész munkával lephette meg azokat, a kikről tudta, hogy az ily meglepetés nekik örömet okoz. Mi pedig azzal igyekeztünk viszonozni e gyöngédséget, hogy nem kérdeztük, mit dolgozik, sőt nem is mutattuk, hogy észrevennők, ha valamin dolgozott. A korai kérdezősködés háborgatta... Várni kellett, míg ő maga önként mutatja meg a kész művet. A kapcsos könyv tartalmával ez nem egyhamar következett be. Már jó sorozat volt lapjain, mikor végre anyámnak fölolvasott belőlök néhányat ; az ő kérelmére mutatta aztán meg nekem s kettőnk kértére Gyulainak és Szász Károlynak.» A Múzsa e bizalmas látogatásait már ez a «*szűkkörű* nyilvánosság» is feszélyezte, s csaknem elriasztotta. Midőn Gyulai lelkesültében e versek közlését, közönség elé vitelét sürgette, azt írta neki (okt. 22-én), hogy ennek csak említésével is «... megszünik a lehetség, hogy elkezdett munkámat folytassam, hogy csak egy újabb költeményt is írhassak (a mint hogy egész októberben egyet sem írtam) ; minden sornál, melyet kezdeni akarok, kivont karddal áll előttem : ‚Vigyázz! nagy közönségnek írsz, melynek ízlése már nem az, a mi volt anno 48 és te sem vagy az, ki akkor voltál!' Szóval, poetai *utolsó* fellobbanásom rövid véget ért, s én visszasülyedhetek a tétlen semmiségbe és unalomba, melyből menekülni akartam.» — Erre vonatkozik a *Hagyaték* kis vers.

A KÉP-MUTOGATÓ.

Énekes história.

Debreczeni sokadalom!
Nézz e képre, halld meg dalom :
Szomorú történet esett,
— Kin sok jámbor szív megesett —
E szomorú időben ;
Arrul szerzék ez új verset
Ebben az esztendőben.

Im haragra lobbant arcza,
Ősi dölyfe, mély kudarcza!
A leány, mint szőke harmat,
Reszket, elfoly ; — ajka hallgat,
Vagy, ha mond is, ennyit mond :
Válni nem tud, de meghalhat,
Ősz fején úgy nem lesz gond.

Első képem azt mutatja :
Gróf kisasszonyt feddi atyja,
Mér fejére súlyos átkot,
Hogyha az iródeákot
Még tovább is szíveli,
Kihez a sáros czipőjét
Sem méltó megtörleni.

Második kép : hogy az atyja
A deákot felhivatja.
Íme, ott áll ; büszke, délczeg,
Viseletén semmi félszeg ;
De szegény — csak köz nemes :
Gróf kisasszony szép kezére
Már ezért sem érdemes.

Szigorún ezt tudtul adja
Gróf kisasszony édesatyja, —
S hogy sem esztendő, se' hónap,
Kitelt éve, mehet holnap,
  Messze ám! nagy a világ.
Mélyet bókol, de csak ott áll
  Bátran az iródeák.

«Gróf úr! enyim a leánya,
Szíve, lelke, minden vágya;
Minket senki el nem választ:
Kezét kérem és a választ,
  Ha «igen» is, ha «nem» is;
Rangja, fénye, java nem kell:
  Elveszem egy ingben is.»

Fagy, ütésre, föl nem enged:
Hogy kidobják, szolgát csenget.
Új kép váltja most a régit:
(Nézni kell a vesszőm végit)
  A leányt mutatja, hogy
Ezt sikoltva: «egy ingben is!»
  Apja lábához lerogy.

A deákkal hajduk bánnak,
Szőke fürtit a leánynak
Apja tekeré kezére,
Mintha nem vón' édes vére,
  S dobja a legény után. —
Hír sincs rólok, hang sincs rólok
  A kastélyban ezután.

Szalma-viskó, s falu vége
Ifju párnak menedéke;
Ottan rejtve volna s boldog,
Ha tudna, vagy birna *dolgot;*
  Hanem a természet kér,
S már sohajjal végzi a dal:
  «Kis kunyhóban is megfér».*

Avagy e kéz finom bőre
Áll-e a mosó teknőre?
Kit araszszal *így* fogunk át:
E derék, bir durva munkát? . . .
  Férje könnyebben veszi:
Savanyú tej neki nem kell,
  A fölét ha leeszi. —

Őszi este, kandallónál,
Az öreg gróf ott szunyókál;
Bőg a kémény, künn esik, fú,
Hogy belép egy szolga fiú
  S könnyes szemmel oda súg:
«Kapu-rácsnál rongyos nő áll,
  Azt mondja, kisasszonyunk.»

«Ha! tépesd le az ebekkel!
Nincs leányom — nem volt — nem kell!»
— Legszomorúbb ez a rajzon,
Ezt ne nézze terhes asszony,
  Mert úgy jár, mint a mit lát,
Mint a szegény gróf kisasszony,
  Mikor űzték a kutyák.

Múlik a tél, esztendő is,
Múlat a gróf, feled ő is;
Nappal verseny és vadászat,
Este keres vídám házat,
  Hol van élénk társaság;
S időt ölni felkerül ott
  Mindenféle furcsaság.

Asztal-irás ötvenhatban
Vala itt-ott még divatban;
Kisded asztal egyik lába
Iró-eszközt rejt magába:
  A körül sereglenek,
Azzal írnak másvilági
  Láthatatlan szellemek.

* «Hiszen két boldog szerelmes
Kis kunyhóban is megfér.»

Így végződik SCHILLER dala *(An der Quelle . . .)* SZEMERE PÁL fordításában, mely a század első felében országszerte zengett érzelgő ifjak és leányok ajkán. *A. J. jegyzete.*

Szép ajak mond: «Gróf úr nem mer
Szóba állni a szellemmel.»
Gróf mosolygva asztalhoz nyúl,
Csak érinti: asztal indúl,
  Szalad ujja közt az ón,
S a papírra ez van írva
  Ismert kézzel: «Én, Verón.»

Arczát éri hűs fuvallat,
Hátranéz s egy «ah!» szót hallat:
Áll mögötte volt leánya,
Már nem élő, csak az árnya,
  Sápadt, rongyos, — ím, minő!
Karján, alva-é vagy halva?
  Egy idétlen csecsemő.

«Nem emelek súlyos vádat,
Csak elhoztam unokádat;
Teste nyugszik az enyémmel,
Vad erdőben temeték el, —
  Nézd, ha élne, szép fiú;
Lelke szunnyad, nem költ még fel,
  Nem volt arra ért korú.»

Mint kit rémes álma zaklat,
Gróf nehány szót félbe szaggat;
Kik ezt látják ott körösleg,
Vélik olyan különösnek,
  Szóbeszédnek tere tág;
A gróf elment; — nem is látja
  Többé semmi társaság.

Megy, s bezárja benső zárját,
Hivja gyakran holt leányát;
Kulcslyukon kik hallgatóznak,
Csak felét hallják a szónak:
  A mit a gróf *maga* mond;
Szájról szájra suttogás kél:
  «Csitt!... való: a gróf bolond.»

Nem, nem az még: szól, tesz, rendel
Most is mindent értelemmel;
De, ha asztalával írat,
Hogy sebére leljen írat,
  És ha lánya megjelen:
Kérdi, kéri, térden állva:
  Engesztelni mit tegyen?

«Nem mondom, hogy «megbocsátok»,
Mert nem tőlem függ ez átok;
Míg szivemben élet égett,
Sem táplált az gyűlölséget,
  Megtöré csak fájdalom;
Kérjed Istent: *bűnbocsátni*
  Nála *több* az irgalom.»

«Monddsza hát, hol nyugszik tested?
Gróf atyád már rég kerestet;
Felrakattam új kápolnád,
Aranyozzák büszke tornyát:
  Ott nyugodjál, gazdagon.»
«Oh — hová kopóid űztek —
  Jobb nekem már a vadon!»

Még egy kép jön, az utolsó:
Márvány kőbül nagy koporsó;
(Benn egész sort rejt e kripta.)
Czímerét most megforditva
  Vésték rá a kőlapon:
Ez a sírbolt nem lesz nyitva —
  Csak az itélet-napon.

(1887. nov. 25.)

Arany utolsó balladája. A mint lyrája nyiltabb ez időben, balladáin is lyrai szálak futnak végig: élmények, emlékei. Ilyen itt a keret, a debreczeni vásár; egy panoráma kikiáltója kántálja el a történetet, pálczájával mutogatva a jeleneteket a bódé falára kiakasztott képeken; a verset mindjárt árulja is ponyva-füzetben, (látni az I. versszak végén). Tolnai még látott ily képmutogatást; egy mese nyolcz képben van lefestve, két sorban egymás fölött; a ballada is nyolcz jelenetből áll. Az érzékeny és csodálatos törté-

netben szerepe van az asztaltánczoltatásnak. Az ötvenes évek elején nagy divatban volt ez; a *Szépirodalmi Lapok* ‚asztaljárványról' beszéltek. Ágai Adolf akkor kőrösi diák volt, s azt írja, hogy az ottani leánynevelő intézetben is próbálkoztak, Arany Juliska is ott volt, s kedvéért a költő is nézte (*Por és hamu*, 73.l.). Ő mindjárt mélyére is hatol az idegek s a képzelődés e játékának. Sógorának azt tanácsolja: «... a bűvészeknek egy pontra kell nézni az asztal közepén, akkor 2—3 percz alatt a leglustább asztal... is megindul» (53. május 27.). Egressynek, a ki mester volt ebben, azt írja: «... én a scepticusok közé tartozom... Azt gondolom, az egész asztalírási processus a működő agyában képződik, öntudatlanúl. Képek és eszmék állnak elé, s egészíttetnek ki, mint az álomban...» (54. márcz. 19.). Mégis megborzongatja a rejtélyes véletlen okozta meglepetés, midőn elmondja Tompának, mint iratta neki (54. április havában) Egressy Petőfit: «... ha *magad*, rátéve kezedet az asztalra, *csupán gondolnád* a kérdést, s az írott felelet mégis ráillenék arra, akkor szintoly furcsán érzenél, mint hasonló esetben én érzettem« (ápr. 22.). Így veszi itt költői indítékul.

E különös történet épen a különös előadás által hat. Arany szerette balladáit mással mondatni el; *Zách Klára* sorsát egy akkori hegedős énekében; Szondi történetét már egyik szereplővel, ez által hitelesítve, a maga lábára állítva az eseményt; máskor az egész a mesélő és hallgatósága világához van szabva, s az ő hiedelmükkel fedezi az egészet, mint a *Tengeri-hántás*ban és itt. E mód itt a legeredetibb. Vargha Gyula rámutatott, hogy «a költő minduntalan figyelmeztet, hogy az egész történet csak a vásári komédiás meséje. Olyan ez, mintha egy színdarabot a színfalak mögül néznénk s a szereplőket lécz, kötél, üres vászon s a színpadi díszletek többi fonákja között látnók mozogni. És mégis, a költő csodálatos ereje ellenállhatatlanúl ragad magával s lélekzetfojtva hallgatjuk e történetet, mintha a vásári komédiás képeit bámuló falusi gyermekek volnánk, a végén pedig a tragikai fenség megrázó hatalmát érezzük.»

HAGYATÉK.

«Hát csak írni, mindég írni
A manó se' tudja, mit?
Nosza, már a közönség is
Lásson egyszer valamit!»

Nem akarok több izgalmat:
Mert — betegnek — izgalom,
Ha olvassák itt is, ott is,
S bírálgatják új dalom.

Hadd maradjon, mint tizenkét
Év során belém fagyott!
És ne haljak meg, mint koldus,
A ki semmit sem *hagyott*.

(1877. decz. 1.)

Mióta Gyulai meglátta a ‚kapcsos könyv' kincseit, többször unszolta a költőt, hogy adjon belőle valamit a *Budapesti Szemlé*nek. Október végén levélben is kérte; «írásban van bátorságom azt is elmondani, a mit szóval átalltam». Ez egy mondás elevenen mutatja, mily tisztelettel néztek Aranyra legjobb barátai is, s mily gyöngéd tudott lenni Gyulai, erős akarata mellett. «Költeményeid között olyanok is vannak, a melyeknél jobbat legvirágzóbb korodban sem írtál» — így érvel a kritikus. «Ha kiadásuk magadnak nem okoz örömet, nincs-e elég tisztelőd, barátod, a kiknek örömet okoznál, sőt meg vagyok győződve, hogy az egész nemzet örvendene» — mondja a költő őszinte csodálója. «Nagyon jól esnék nekem, hogy ha másért nem, értem tennéd meg azt, a mitől annyira tartózkodol... Kérésem teljesítésével megjutalmaznád hű ragaszkodásomat, büszkévé tennél, mert érzeném, hogy ezt értem tetted» — így kér a barát.

Aranynak nem volt szándékában megnyitni e költemények zárát. «... nem bánom, ha holtom után nyilvánosság elé jutnak, de *most* azokkal föllépni eszem ágában sem volt» — írja válaszában; ezt mondja e vers is. De a baráti kérésnek nem állhatott ellent. «Miután te szerkesztői dolgodat a baráti érzelmesség terére vitted: kénytelen vagyok én is abból a hangból válaszolni.» Így lát napvilágot egy pár ——kevésbbé személyes — költeménye 78-ban, előbb a *Szemlé*ben, később néhány más folyóiratban is *(A tölgyek alatt, Hídavatás, Ének a pesti ligetről, Tetemre hivás, Vörös Rébék, Kosmopolita költészet, Éjféli párbaj)*; legnagyobb részük azonban csak a költő halála után, valóban mint *hagyaték*.

AISTHESIS. (MEGÉRZÉS.)

Bort vett magának a tudós;
Van hozzá tudománya,
Van eszköze: felbontja és
Izenként latra hányja:

Mi benne a szesztartalom,
Mi a czukor, a mézga?
Festőanyag', csersav', víz, lég
Mi fínom zagyvaléka?

S mindez hogyan másul, vegyül? —
Eredmény az: midőn begyül
Hozzá nehány czimbora:
Ihatatlan a bora!

Bor-szedni jár a vén kupecz;
Van néki «borpróbája»:
Nem oly tudákos eszköz az,
Csak nyelve, ínye, szája.

S megismeri a zamatost,
Véknyat, «testest», kövéret;
Ez vén, «magát meg-ette már»,
Ez fiatal, ez érett.

Hordószagút-mit nem visz el; —
S ha önkint nem ereszti fel
Hogy sok legyen, szapora:
Nagyon kapós a bora.

A nyelvnek is törvényeit:
Széppé, jóvá mi tészi:
Nyelvész urak jobban «tudják»,
A költő jobban «érzi».

(1877. decz. 29.)

Arany szigoru őre volt a nyelv épségének, költői példája mellett bíráló s nyelvészeti czikkeivel is, de ép úgy védelmezte a költői nyelv hajlékonyabb természetét, bátrabb fordulatait, szabadabb szárnyalását. Mátyás Floriánnak, egy *Nyelvtörténeti szótár* szerzőjének nyelvőrző buzgalmára azt mondja: «Az ‚író-*tömeg*' — miként a *nem* nyelvtani írókat Mátyás úr, nem minden lenézés nélkül, összefoglalja — hiába tenne kisérletet, hogy irályában a nyelvészi tekintélyek adta szabályokat kövesse, ... mert ezek annyira különböznek egymástól sokszor, mint ég és föld ... Ír bizony a, ... a mint az élő nyelv, a mint az irodalmi szokás, a hogy a stíl *érthető* szerkezete vagy pathetikus gerjedelmei kívánják, saját és a közös nyelvérzék szerint.» Midőn Szarvas Gábor a *Nyelvőr*ben (IV. 354.) kifogásolja, hogy «az irodalom egy része ... az ‚izlésnek' kényelmes pajzsa alól szórja elég sűrű nyilait a nyelvjavítás ellen', Arany irónja odaveti a lapszélre: *Van valami benne. Országutat akarnak, a költő olykor az ösvényen jár ... Az a baj, hogy az én nyelvérzékemben több van meg, mint a Szarvaséban.*» Máskor is méltatlankodik azon, hogy: «... a költő, műfordító, szóval olyan író, kinek az egész nyelv gazdagságára szüksége van, az ne merje használni az Önök által rossznak bélyegzett szót: de Önök, kiknek a nyelvből, néhány technikus terminuson kívül, alig szükséges valami, Önök használhatják, a mint tetszik.»

A költőnek bizonyára több szabad, mint a mit a köznapi beszédnek a nyelv szoros szabályai megengednek; épen Aranytól a nyelvészet is tanul. Ép nyelvérzékével irtogatta a nyelvészek tévedéseit, mint a következő epigrammokból látni; másrészt, ha védte is a költői nyelv szabadságát, ezt sem hagyta szabadjára, mutatja a *Formai nyüg*.

FORMAI NYŰG.

Pongyola járású lovadat fékezd meg erősen:
S lépni tanul büszkén, tánczhoz emelve nyakát.

(1877. decz. 31.)

E tanácsot a költő bírálataiban is sokszor hangoztatta, gáncsolva «a nyelv puha, erélytelen kötését», például állítva a classikusok nyelvbeli tökélyét, míg nálunk «mint oldott kéve, lazúl a mondat napról-napra. Rövidsége nyúlik, biztos körvonalai elmosódnak, ruganyossága ernyed ... Ha rövid a vers Procrustes-ágyába, toldjuk; ha hosszú, nyessük, vagy túllógatjuk a lábát». (Szász Gerő és Remete József bírálatában.) Ez ellen szól e distichon is.

AZ ORTHOLOGUSOKRA.

I.

Kisütik, hogy a magyar nyelv
Nincs, nem is lesz, nem is volt;
A mi új van benne, mind rossz,
A mi régi, az meg tót.

(1878 körül.)

II.

A MAGYAR NYELV.

Motto: Üsd, nem anyád!
Közmondás.

Bonczold csak nyelvész! hát baj, hogy az áldozat elvész?
Tartozik ez tereád? . . . *Egy* bizonyos: *nem anyád!*

(1879. jun.)

III.

A NAGY MUNKA.

Szót, ragot és képzőt idegentől mennyit oroztál
Attól fogva, hogy e négy folyam árja itat,
Miklosich és Dankovszky nyomán s irigyelve babérjok',
Egy sereg ifju tudós rád bizonyítja mohón.
S minthogy utánok a szláv böngészni valót nem igen hágy,
Most jön a német, oláh, új-görög és talián,
Perzsa, tatár, török és a mit szâz évig az átkos
Újító szellem vak dühe furt-faragott.
E nagy munka ha kész, (sietős!) a többivel aztán
Visszamehetsz Magyarom, Scythia téreire.

(1881 vagy 1882.)

Arany a *Magyar Nyelvőr*nek megindulása óta szorgalmas olvasója volt; eleinte maga is közölt hasábjain adalékokat, később azonban elhidegült, mikor épen e folyóirat körében a nyelvtudomány munkálása tágabb körökre s így műkedvelőkre is szállott, s maguk az avatottak is túlságokba sodródtak. Különösen két téves irány bántotta: tősgyökeres magyar szavak és szólások félremagyarázása, kiüszöbölése s így a nyelv szegényítése. Mikor az I. kötetben azt írták, hogy *ki van* = es ist aus, vége van, — s erre, úgy látszik, Aranyból is akartak (rosszul értett) példát idézni: a kifogásolt szó magyaros értelmével ezt az epigrammot pattantotta a *Nyelvőr*re:

«KI VAN».

Azon hírre, hogy ezt ‚aus ist'-nek (vége van) olvasták nálam s meg akarják támadni.

Már ha *ki van* kártyád, *sincsen ki* a nyelvtudományod,
Nyelvőr! nem nyelv-őr vagy te, ha nyelvi malheur.

Másrészt magyar szavak idegenből való származtatásának túlsága boszantotta. Ezt veszi czélba e három epigramm. Szarvas Gábor egy ily czikkének végére odairta: «Jó, hogy mindezeket csak most tudom. Mert ha fiatal koromban verték volna fejembe, soha sem lett volna belőlem — tót író.» Egy másik tanulmány mellé meg ezt teszi (1881.):

A hogy' indult a nyelvészet árja:
Árpád nyelve csak ferdített *árja*.

A II. benne van a kapcsos könyvben, a másik kettő nincs.

A SZÁJASOK.

Sokan szeretnék a hazát:
De gyűlölik minden *fiát*,
Ha népszerű alkalmakon
Oly nagyot, mint ők, nem kiált.

(1878. II. 15.)

EZ AZ ÉLET...

Ez az élet egy tivornya :
Inni kell, ha rád jön sorja,
Az örömbül, búbánatból,
Karczos borbul, kéj-zamatból.

Inni hosszut és körömre,
Kedvet búra, bút örömre ;
Sok megiszsza vad-őszintén :
Egy-kettő vigyázva, mint én.

Kivel egykor én mulattam,
Többnyire már pad alatt van
Én, ki a mámort kerűltem,
Helyt maradék, hol leűltem.

De, ha végig nézek romján :
Oly sivár volt e tivornyám!
Mért nem ittam úgy, hogy jó-rég
Én is a pad alatt volnék? ...

(1878. márcz. 13.)

Puritán életéből lehangoltan néz a kikerült életörömök után ; egy keserű percz hangulata ez. Van az évek sima folyásában egy-egy ilyen örvény ; a bölcs Sokrates azt mondta : az ember akármilyen módon éljen, megbánja, hogy *úgy* élt.

«A TÖLGYEK ALATT.» II.

A tölgyek alatt
Sokat űltem másszor,
De meg is bántam
E hibámat százszor :
Jutott nekem érte
Keserű falat ;
Dehogy űlök többé
A tölgyek alatt!

A tölgyek alatt
Verset gabalyíték ;
Ment, — homlokomat
Sem verte veríték :
Vesszőt futa, — hétszer
Föl meg le szaladt
Érte szegény kis vers :
«A tölgyek alatt.»

«A tölgyek alatt
Én űlni ne merjek
Miután lettem
(Magam irom) *gyermek*» —
Nagy ménkü levélben
Jött parancsolat —
«Avagy irjak prózát
A tölgyek alatt.»

«A tölgyek alatt
Beteg, ősz poéta
Leűlhet ugyan,
Ha nehéz a séta :
Hanem a ki hatvan
Telet ért s nyarat,
Az versbe ne fogjon
A tölgyek alatt.

«A tölgyek alatt
Öreg hernyók másznak,
Melyek *ifjan* mint
Lepkék karikáztak ;
Ez a világ *rende*,
(Visszára halad) :
A ki hernyó, *mászszon*
A tölgyek alatt!

«De tölgyek alól
Pindusra ne mászszon,
S ott mint fiatal
Ne is hadonázzon ;
Mi vagyunk, babért ki
Ott mostan arat :
Ő fogja be száját
A tölgyek alatt!»

Mert tölgyek alatt
Üte lantján csorbát,
S lánglisztje közé
Elegyíte korpát :
Most, ha mi lisztlángot
Őrölt e garad,
Mind korpa ez egytől :
«A tölgyek alatt.»

«A tölgyek alatt
Babérjain űlve
Még *élhet* ugyan,
Nem irígylem tűle :
Hanem irjon már *más*,
Ki fiatalabb
S nem rímel a *b*-re
Igy : «tölgyek alatt.»

«A tölgyek alatt» —
Küldöm kritizálva :
Minden sora bűn,
Minden szava szálka,
Nincs benne sem érzés
Sem egy gondolat,
Csupa üres léggömb
«A tölgyek alatt.»

«Ki tölgyek alatt,
Noha csúzos karral,
Üstökbe nem áll
Egy nyári viharral,
S ha érzi szelét, már
Gyáván beszalad:
Hogy' is írna az jót
A tölgyek alatt!

«A tölgyek alatt
Felhők szeme rebben» —
Van-e szép, vagy kép,
Vagy értelem ebben?
«Felhők *szeme*» ilyen
Csoda-bogarat
Képzelni . . . ha czédrus,
Nem tölgyek alatt! . . .

«Ám, tölgyek alatt
Hiu vén poéta
Megszokta nagyon
Olvasni nevét a
Rossz verssel, a melytől
Már fű-fa szalad . . .
Úgy ontja örökké
A tölgyek alatt.

«A tölgyek alatt —
Beteg-é, vagy alszik? —
Nem oroszlány — de
Szuszogása hallszik:
Nosza, *rugjuk* főbe,
Bármily fenevad,
Hogy holtra gebedjen
A tölgyek alatt!»

(1878. május 8.)

Gyulai nem csalódott abban a reményében, hogy Arany új megszólalása öröme lesz a nemzetnek. Ha egy-egy régi ismerős szerkesztő, Vadnay, Nagy Miklós egy költeményhez jutott a *Fővárosi Lapok*, a *Vasárnapi Ujság* számára, előre dicsekedett vele, hirdette ‚az irodalom barátainak'; ha megjelent, az összes ujságokat bejárta. Midőn a *Tengeri-hántást* egy tervezett Szigligeti-Album számára átadta Várady Antalnak, tüstént híre futott, s azt is elhírlelték, hogy a «költeményt egy kézirat-csomagból vette ki, mely csaknem egészen tele van kiadatlan költeményekkel. E látvány úgy hatott az ott levőkre, mintha hirtelen egy rejtett bánya kincseire bukkantak volna» — írja a *Pesti Napló* (1878. febr. 11.). A szerkesztők egyszerre ostromolni kezdték a költőt; ő ezt is csapásaihoz számította, s e sorokat írta egy papirlapra, melyet Gyulai megőrzött:

Szenvedek én egyben-másban:
Vén hurutban, fulladásban,
Rokkant ideggyengeségben,
Félvakságban, siketségben,
S impertinens dicsőségben.

De ha Gyulainak igaza volt, a költő sem csalódott sejtelmében, hogy a nyilvánosság meg fogja zavarni elvonultsága nyugalmát. *A tölgyek alatt* vers jelent meg elsőnek, épen Gyulai *Szemléjében*, 1878. januárjában, s valaki, egyik napilapból kivágva, megküldte a költőnek a vers szövegét, kék plajbászszal aláhuzgálva, a mit hibának tartott, mint valami iskolai gyakorlaton. — Gonosz együgyűségében hibának nézte a vers legnagyobb szépségeit: a lombok közein *áttört* égboltot, a *fényfolt*okat a mezőn, — e szemléletes festői képeket, — a le*apadt* éveket, a *szülő* hont, a felhők *szeme rebbenését*, a *meg kelletik adni* bibliás kifejezést. Ezt egy pökhendi gyatra vers kísérte, mely szánalmasan nyikorgó soraiban olyanokat mond, hogy a költő ‚lyukat ütött dicső kobozába', ‚korpát vegyített össze a lánglisztte', mert sorsunk

Fürge pillangóból lassú bús hernyóvá
Visszásan változni, mint sima út röggé.

S ha már *magunk* mondjuk, hogy *gyermekké* lettünk:
Ne akarjunk ifjú módra hadonázni,
(Se sok megszokásból, se vak hiuságból:)
S reszkető inakkal hegytetőre mászni. —

Ha már a nyári est hűsétől is tartva,
Félénken sietünk a meleg szobába:
Hagyjunk fel a Pindusz meredek ormával; —
Más irjon már verset, *mi* irjunk . . . prózába.

Az öreg költő léghajó, melyben ‚nincs egy szemernyi lég', mondja a vers, s azzal végzi: ‚babéridon pihenve élj tovább'.

Arany lesújtó gúnynyal írta a vers alá: «Pályám kezdetén is *ebben a formában* kaptam verset. Az névaláírással volt (Petőfi Sándor): ez névtelen. Elteszem emlékül.» Az a pár költeménye, melyek kiadásába belenyugodott, megjelent, s ha a kapcsos könyvbe most ritkán ír verset, annak más oka van: *Toldi szerelmét* szövi tovább. A bosszuság mégis soká rágódott érzékeny lelkén, míg lenézését májusban e pompás válaszversben önti ki, mely a gúnyverset izekre tépi, sületlenségeit az ismétlődő sorok vesszőcsapásai közé szorítja, a tréfa és gúny, rhythmus és rím áradatába fojtja, játszi könnyedséggel bánva az ismételt sorokkal megkötött s felében egy rímre szorított könnyed alakkal, hogy az egész egy elfojthatlan hahotának hangzik. Maga is kedvét lelte benne: felolvasta sógorának és beírta a kapcsos könyvbe; ki nem adta, csak hagyatéka közt jelent meg.

NEM KELL DÉR...

Nem kell dér az őszi lombnak,
Mégis egyre sárgul:
Dér nekűl is, fagy nekűl is,
Lesohajt az ágrul.

Nem kell bú az aggott főnek,
Mégis egyre őszül:
Bú nekűl is, gond nekűl is
Nyúgalomra készül.

Hátha dér-fagy, bú-gond érte,
Ősze is már késő:
Hogy' pereljen sorsa ellen
A szegény lomb és fő!...

(1878. oct. 10.)

Egyre szűkebb körben kerülgeti a költőt a halál gondolata, nemcsak világosan erről szóló költeményeiben, minők a *Honnan és hová?*, *Ex tenebris*, *Dal fogytán*, *Hagyaték*, *Melyik a bűnös?* — hanem föltetszik más tárgyú derültebb költeményeiben, még a tárgyiasakban is, mint a *Mindvégig*, *A tölgyek alatt* soraiban, az arczképe alá írt versben, a *Hídavatás* képében. Sehol természetesebben, gyöngédebben, mint itt, hol a halál a lombhullással válik egygyé.

HARMINCZ ÉV MULVA.

Álmaimat gyakran látogatod most is,
Rég sir fedez, oh de nem nyughatol ott is,
Ha ugyan jámbor kéz teneked sirt ásott
S nem temetetlen bolyg földi alak-másod.

De így is, az évek haladó terhével,
Mely minket elaggít, te gyarapulsz névvel,
A mit adál, abból semmi sincs elveszve:
Firól-fira szállsz te, mint egy közös *eszme*.

Volna hitünk mint a római, a hellén,
Már égne az oltár tova-tüntöd helyjén,
Magad, istenűlve, örök istenek tárt
Csarnokiban szívnád az üditő nektárt.

Hanem én, ki veled testben együtt éltem,
Elborúlok néha s iszonyodva kérdem:
Vad kozák a láncsát hű szivedbe tolá?
Vagy fejszével ütött agyon buta oláh?

(1879. jan. 23.)

Petőfi eltünésének harminczadik évfordulója már az év elején e versre ihleti. Joggal mondotta Szász Károly, hogy «Arany legbelsőbb, legalanyibb érzelmei sem változnak soha, szeretete tárgyait nem cseréli... Petőfi iránti barátsága, leánya iránti forró apai szerelme a halálban el nem múlik». (A *Pesti Napló*ban, Riedl könyvéről szólva, 87. decz. 25.) — Barátja lassanként szellemalakká tisztul; ez átmenet látszik az *Emlények*ben. A Petőfi életben léte felől szállongó hírekre a *Szépirodalmi Figyelő* (I. 239. l.) azt írta: «A Petőfi-mythos még most kezd ábrándos fordulatokat venni. Véleményünk szerint mindez nem tanusít egyebet, mint a nemzet cultusát nagy költője iránt. *Ha az őskorban élnénk, azóta füstölögnének oltárainkat*... Sis felix, atque propitius tuis.» Ebben csillan e költemény alapeszméje. Most, mikor ő benne kihalóban az az ivadék, mely Petőfit a földön láthatta, Arany a félistenek közé emeli, s oltárán áldozatot gyujt.

Ez évben, 79-ben, negyedszer mond le a főtitkári hivatalról; az Akadémia most már kénytelen elfogadni, de a lakást s alapszabályai értelmében a fizetést is holtig felajánlja. Arany erről hallani sem akar, s ekkor derül ki, hogy azt — a szokás ellenére — szabadsága éveiben sem vette föl. Hiába igyekeznek rábeszélni barátai, hiába kéri az igazgató-tanács küldöttsége élén b. Vay Miklós, hajthatatlan marad: «Nem engedi lelkiismeretem, nem szolgáltam meg.» Jellemének nagysága mindenkit meghatott; Majláth György országbíró azt mondotta: nem csak neve, hanem jelleme is arany. — Csak a szállást fogadta el, melyre utódának nem volt szüksége, s melyet ő megszokott, megkedvelt. «... elrheumásodtam — írta sógorának már régebben (67. ápr.) — ritka szállás az, mely nekem jó legyen: az akadémia igen jó, légmentes hely...»

A teljes ‚független nyugalom' már nem sok örömet hozott neki. Mindinkább gyöngül, egészsége, szeme romlik. A kapcsos könyvbe 1880-ban egész éven át mindössze hat verset ír be; ezekből csak egy jelenik meg (a következő); a mibe még fog, örökre töredék marad.

A JÓSÁGOS ÖZVEGYNEK.

Ne hagyjon el engem a múzsa kegyelme,
Ne fogyjon el addig ez a vékony elme,
Míg rólad is egy dalt könyvembe nem írok,
(Szűk hála, de minden, a mit adni bírok).

Búbánatos özvegy! — rég özvegye Annak,
Kit Klio följegyzett már halhatatlannak,
Mert «Örök Igazság» volt szava járása,
Az neve, az tette, az példa-adása.

Ki — míg az önérdek, az ösi jog örvén,
Nem hallgat e szóra, s még haboz a törvény —
Tettel bizonyítá, mit hirdete szája :
Hogy szabad a jobbágy, földje és munkája.

Rád *ezt* a pazarlást hagyta dicsőségül,
Ösi birtokát a régi panasz nélkül,
S a kopárt édenné ápolva, mivelve
Megmutatá : mit tesz szorgalom és elme.

És ez az érdem még kamatozott nálad,
Birta örökségét gyenge női vállad,
Áldozni, mikép őt, nemesen, közjóra,
Téged is oly készen lele minden óra.

*Egy*nek nem adatván — anyja levél *sok*nak,
Kik hűlt poraidban is áldani fognak ;
Senki vigasz nélkül nem forga körűlted,
A hol egy könny csillant, te azt letörűlted.

Ez vala örömed, — s tűzhelyednél látni,
Kik voltak a férjed elvtársi, baráti ;
Hol — mint nemes arcza hiu árnyék-képen —
Szelleme is folyvást ott lenge középen.

Ott, mikor fordúlón volt a *Haza* sorsa,
(Bölcse ajakáról nekem is hullt morzsa),
Hogy' kössük a multtal a jövendőt öszve :
Fehér asztalodnál pendült meg az eszme.

De fogy ez asztal már, oszlanak vendégi, —
Csak úrnője maradt a kegyes, a régi ;
Bánatos arczára fénysugarat vetnek
Alkonyi felhői szép emlékezetnek.

(1880. jan. 27.)

Bezerédj István özvegyének szól. Tolna követe, Kölcsey és Deák Ferencz barátja, nevezetes volt a múlt század harminczas és negyvenes éveinek diétáin. Küzdött a magyar nyelv jogáért, a népnevelés, vegyes házasságok, a zsidó-emancipatio ügyében s a halálbüntetés ellen ; mindezt az örök igazság nevében követelte, ez szavajárása volt. Midőn a köztherviselés megvalósítása késett, ő önkényt fizetni kezdte az adót ; később felszabadította jobbágyait (3. vszak). Szederfák ültetésével kötötte meg a futó homokot, s meghonosította a selyem-termelést (4. vsz.). Az ő érdeme a tolnai kisdedóvó. Vele buzgólkodott felesége, a ki Szedres pusztájukon népiskolát alapított ; kis lányuk számára csinos meséket írt, *Flóri könyve* czímen. Felesége halála után annak hugát vette nőül, a ki szintén ‚védangyala volt a szegényeknek'. (Leopold Samu : *Bezerédj István. Bp. Szemle.* 90. köt.) Özvegyen maradva, kezdeményeiben ápolta férje emlékét. Hetenként összegyültek nála ebédre férje barátai : Deák, Kemény, Csengery, Horváth Mihály, Perczel Béla, Bartal György, Gyulai Pál, s Pestre költöztétől fogva Arany János, később László is és Bezerédj Pál ; erről emlékezik a költemény vége. — A háziasszony egyszer autogrammot kért a költőtől ; Arany e verset küldte.

KÜLÖNBSÉG.

Az ifju évek bajt hoznak s visznek,
Ha rontanak, viszont jóvá tesznek :
Az öreg évek — évei rossznak —
Nem visznek többé, mindig csak hoznak.

(1880. február 2.)

CSALFA SUGÁR.

Kis bokor, ne hajts még,
Tél ez, nem tavasz ;
Kis lány, ne sohajts még ;
Nem tudod, mi az.

Bokor új hajtását
Letarolja fagy ;
Lány kora nyilását
Bú követi, nagy.

Szánnám a bokorkát
Lomb- s virágtalan ;
S a lányt, a botorkát,
Hogy már oda van!

(1880. márczius 16.)

Piroska nagy lánynyá növekedését, bimbózó ábrándjait a költő aggódva nézte ; az öreg kor mindig szomorúan látja, ha az ifjak az élet küszöbéhez érnek. Arany egyszer levélben is azt írta egy fiatal lánynak : «A bubánat eljő idejére, ha idő előtti ábrándjainkkal föl nem idézzük is. A bimbó ne legyen, ne akarjon hullatag szirom lenni : eljő a kor, hogy visszaóhajtja bimbó-létét . . .»

EGY ARA SÍRKÖVÉRE.

El nem aludt lámpám; csak, mint nem-földi menyasszony
Hoztam el: éjfélkor várni az égi *Jegyest.**
Könnyetek értem hát, szüleim, már omlani szűnjék:
Balzsamot, ím, mennyből hint *Ilonátok* alá.

* Máté evang. XXV. r. (1880. június.)

A költő barátja, Gönczy Pál, leányának sírverse. Máté evangéliumának idézett része a szűzekről szól, ‚kik az ő lámpásokat kezekbe vévén, a vőlegénynek eleibe menének'. Szorosabb vonatkozás nincs; a költő csak a szűz képét veszi át, a ki égő lámpával (fiatal élettel) siet az égi jegyeshez.

EN PHILOSOPHE.

Azt hivém, hogy életem,
Philosoph módjára,
Csöndes daczczal végzem majd,
Ha jutok fogytára.

Most látom, hogy a mi volt,
Eltűnt édes mámor;
«Vanitatum vanitas»
Maga is a *húmor*.

Azt hivém: *tört* * dal lesz az,
Mely derülten játszik,
Míg rájegyzi jámbor kéz:
«A többi hiányzik.»

Nem marad Kómosz velem,
Sem a szende múzsák,
Csak a húmor-nélküli
Puszta nyomorúság.

* Töredék. *A. J. jegyzete.* *(1880. decz. 10.)*

Életének e szakában «mintha összecsapott volna feje fölött a hullám s a gondviselés az ó-testamentom önmegtagadó alakjainak nehéz megpróbáltatásait akarta volna reá mérni — mondja fia. — De ő e megpróbáltatásokat zúgolódás nélkül viselte el s testi szenvedésein diadalmaskodott lelkének nyugalma. Mert ez sohasem tört meg, türelme a végzet ellen sohasem lázadt kifakadásokra s kedélyének alaphangulata ... az utolsó perczekig, a sorsában való megnyugvás, a környezői és embertársai iránt való szeretet és jóindulat s az a csendes humor maradt, a mit nem bírt megtörni semmi nyomorúság». E vers egy csüggedtebb percz tükre, mikor a humor is elfoszlik s kopáran áll az élet tarlója. Ez az utolsó költemény a ‚kapcsos könyv'-ben; ezzel bezárul ‚mint egy koporsó'.

Később kezdett kisebb versei töredékben maradnak; nagyobb részök elröppenő sohaj, futó tréfa, csupa merő forgács.

FORGÁCSOK ‚A KAPCSOS KÖNYV' MELLŐL ÉS AZ UTOLSÓ ÉVEKBŐL.

78-ból mindössze négy új költemény van beírva a kapcsos könyvbe. Ez nem elnémulást jelent. 78 elejétől fogva *Toldi szerelme* tölti be képzeletét; 79-ben el is készül e hatalmas művel.

‚Nyugalma' ez évben egy másik könyvet is termett. Az Akadémia vaskos kötetben kiadta a költő *Prózai dolgozatait*, *Zrinyi és Tasso* párhuzamát, a *Bánk bán*-tanulmányokat, a *Koszorú*ba írt írói arczképeit, a magyar nemzeti versidom s az asszonánczról fejtegetését, s az irodalmi életre vonatkozó néhány nagyobb czikket. E gyüjtemény kápráztatón mutatja Arany szellemének sokoldalú gazdagságát. Van benne összehasonlító világirodalmi, vannak magyar irodalomtörténeti czikkek, metrikai fejtegetés, bírálat, s az élő irodalom jelenségeinek beható vizsgálata. Riedl ez elemzéseken is azt látta meg, — ‚milyen nagy szerepe van a költő alkotásában az észnek', másfelől a kritikusban is ‚a rendkívül kifejlődött költői fogékonyság'-ot. E fejtegetések olvasásakor — úgymond Riedl — «oly érzelem fog el, mintha világos szobába lépnénk». (Riedl ismertetése e könyvről a *Bp. Szemle*ben, XXI. k.) Minden magyarázat világos, minden ítélet — végérvényes; az elemzés az egyes műveken át bevilágít a költői alkotás titkába. Irodalomtörténeti és

verstani irodalmunk egyik sarkköve e könyv. Az Akadémia tisztelete jeléül egy összegben kívánta megállapítani a kötet írói díját, magasabban a szokottnál, de a költő nem fogadta el a kivételt, csak az ívenkénti rendes honorariumot.

Közben kisebb versek egyes strophái is kelnek, de ezeket, töredék voltukban, nem írja be a kapcsos könyvbe, csak külön szállingó lapokon maradtak. Részben alkalmiak, részben emlékezések.

ÍGY IS JÓ.

Szép a független nyúgalom :
Megérleli egy-egy dalom ;
Nem, mintha nem volnék beteg,
De nyugtat az, hogy — *lehetek*.

(1877. szeptember 24.)

Egy papirszeletkén ; pillanatnyi sóhaj, de találón fejezi ki a költő hangulatát.

AZ IDŐK...

Az időkben semmi nagyság,
Az ember mind csak pénzes zsák,
Szólni hozzá hasztalan :
Szive nincs, csak szijja van.

(1877 körül.)

A NÉMA HÁBORÚ.

Fáradt szemre álmokat hoz
Esős idő és ború :
Azt álmodtam én, hogy *hangját*
Elveszté a háború.

Sorba, rendbe voltak állva
Az ellenfél és fele,
Meg van adva ütközetre
A vezérlők kézjele.

De parancsszó ajkon elfúl,
Tiszt nem hallja önmagát,
Trombitásnak *láthatod* csak
Duzzadt képit és nyakát.

.....*
.....

Irtóznék el e rettentő
Vérontástól a világ
S minden korból, új tavaszból
Ne hullna el a virág.

(1877 után.)

* Itt a kézirat megszakad. Az utolsó versszak, mint befejezésnek szánt, a lap alján külön van írva. *Arany László jegyzete.*

Arany szeme nem egyszer fordult az országokat rázó viharokra. Erről írja 50-ben *Gondolatok a béke-congressus felől* cz. költeményét. Nézeteit a háborúról apróra elemezhette Riedl *(Arany lelki élete.)*, Aranynak 1871-ben tartott főtitkári jelentésével kapcsolatban,

a hol fájdalmas iszonyodással néz vissza az 1870-iki német-franczia háború borzalmaira. «Mindabban, a mi történt, az emberiség évezredes haladásának tagadását véltük látni, s a tudomány férfiát kétely zsibbaszthatá: ... vajjon a fáklya, mely az emberiség útját megvilágítja, nem fog-e ezentúl csupán kanóczul szolgálni minden eddigi épitmény elhamvasztására? ... Csoda lett volna-e, ha Clio eldobja tollát, midőn a népvándorlás iszonyait ismétlődni látja ... ?» — 77-ben az orosz-török háború dúlt, ez sugallta *Plevna* költeményét; e háborúból következett Bosznia és Herczegovina megszállása magyar és osztrák csapatok által, sok véráldozattal. E folytonos háborúság idézte a költő elé e különös képet, mely hangja híján visszásan mutatta volna az indulatok viharát.

CIVILISATIO.

Ezelőtt a háborúban
Nem követtek semmi elvet,
Az erősebb a gyengétől
A mit elvehetett, elvett.

Most nem úgy van. A világot
Értekezlet igazgatja:
S az erősebb ha mi csinyt tesz,
Összeül és — helybehagyja.

(1877 után.)

Az orosz-török háborút befejező berlini congessusra vonatkozik, melyen az európai nagyhatalmak felszabadították Törökország alól Bulgáriát és Montenegrót, elszakították tőle Boszniát és Herczegovinát, s némely ázsiai tartományait is.

A JÓ ÖREG ÚRRÓL.

Ismertem én — ismerte minden,
Nem oly rég azt a jó urat,
Ki öreg volt már férfi renden,
S vénült korig ifjú maradt;
«Öreg» névvel hódolt eszének
Az a bizalmas tisztelet,
Mely a szivet nem érzi vénnek,
S midőn tisztel, inkább szeret.

Egy oly remek könyv mássa volt ő,
Minőt — évezredben alig —
Nagy bölcs teremt, vagy égi költő;
Melytől új eszme foganik
Firól-fira az ember-észben;
Élvezi nem, kor, vegyesen:
Az együgyű is érti részben,
De a tanult sem teljesen.

«Jó bácsi» már a zsenge kornak,

. . . . . .

Itt a kézirat megszakad, de alantabb van még egy, úgy látszik, befejezésnek szánt, félstropha:

. . . . . .

És a hazafiság — ne lenne
Méltóbb erény mindannyinál:
Azt mondanám: nagyobb volt benne
Az ember a hazafinál.

(1877 után.)

A ‚jó öreg úr' Deák Ferencz. Arany sokszor találkozott vele, s mélyen látott lelkébe, mint *Magányban* verse mutatja. Deák halála után (1876.) az Akadémia Aranyt kérte föl, hogy gyász-ünnepére ódát írjon. «A már akkor beteg költő nem vállalván el a megbízást, 100 arany pályadíj tűzetett ki ...» — mondja Szász Károly, pályanyertes ódája jegyzetében (*Kisebb költ.* II. köt.). De Arany mégis áldozni kívánt Deák szellemének, más, önként fakadt költeménynyel; annak a töredéke ez.

AZ «ÖREG» HÁZRÓL.

Illa vetus, dominis etiam casa parva duobus,
Vertitur in templum.

Híre pora sincsen már az öreg háznak,
Honnan elindultam földi utazásnak,
Nem is úgy épűlt, hogy századokig álljon,
Csak rövid tanyául, mint a fecske fészek,
Míg ideje eljön a . . .

(1877 után.)

Emlékezete sűrűn jár haza Szalontára; útja végéről visszanéz oda, hol bölcsője rengett, a szülői hajlékra. Sár-falú kis ház volt az a Kölesér-utczában; egy szobája két ablakkal az utczára nézett; pitvar, éléskamra, ennyiből állt; hozzá ragasztva egy kis istálló. Szomszédja a Megyeri-ház volt, a költő anyjának családjáé. Ez is, mint a Burns szülőháza, nem sokára elpusztult; 1823-ban leégett, s csak szegényesen tudták rendbe hozni. Az utczát ma Arany János-utczának nevezik; a telek az Arany-Emlék Egyesületé, kisdedóvó épült rajta; «hol a nagy költő bölcsője ringott s gyermekéveit játszadozva tölté, kis gyermekek játszanak most is, . . . megörökítve Arany emlékét gyermeksége helyén kis gyermekek által» — mondja az *Arany-Emlék-Egyesület története*. (Írta Debreczeni István. 1913.)

HOC ERAT IN VOTIS.*

Ez volt vágyam netovábbja,
Hogy ne légyek senki bábja;
Kötelesség vampyr vádja
Ne háljon mindig velem;
Gondolám, majd egy kis birtok
Vételére pénzt szorítok,
Ott el-űltetek, s el-irtok;
Új erőért, mívelem.
A csatából, bár nyomorral,
Fél-kézláb, de ép gyomorral
Hazatérni — győzelem.

S bárha nem lesz rajta kastély,
Kenyerében sem kakastéj;
Sőt kopasz nyár, zord havas tél
Több mint tavasz és zefir:
Semmi légvár! semmi ábránd,
Mi a jelenből tovább ránt,
S űzve tarka szép szivárványt
Mindig a jövőbe sír!
Boldog az, kit a ma-hozta
Örömétől meg nem foszta
Sem a holnap, sem a hír.

Nézni — oh, mint egykor régen —
A mi szép van földön, égen;
Boldog első gyermekségem
Otthonos vidékeit; —
. . . . . .
. . . . . .

(1878 körül.)

* E czím Horatius egyik szatirájának (Lib. II. Sat. 6.) kezdősora. *Arany László jegyzete.*

Úgy színezi ki életét, mint régen álmodta: hogyan él majd, ha hivatalától szabadulva, haza költözik. Oly összefoglaló vers ez, mint az *Epilogus*: fölmerűl a birtokvétel terve s a házépítésé, az ültetgetés a *Vágy*-ból meg az *Epilogus* strophaiból; áhitattal gondol az ‚otthonos vidékre', mint *Toldi szerelme* írása közben (VI.), s a hazagondolásra föltámad gyermek-kora, mint a *Tölgyek alatt* és a *Vásárban* jelenetére. Álma csak félig teljesült: a ‚független nyugalmat' elérte, de Szalontát nem látta meg többé. Vágya így töredék maradt; töredék a vers is.

A 2. versszakban az «odább ránt» nem erőszakolt rím, mint némelyek gondolnák; régi kifejezés; Berzsenyinél is: Hová, hová ránt ömledező hevem? *(B. Prónay Sándorhoz.)*

Búcsú-vétel kora ez; így búcsúzik sorra az előbbi versben a szülői háztól, a *Harmincz év múlva* czíműben Petőfitől, itt régi vágyaitól, az egész élettől.

MÉG EZ EGYSZER...

Még ez egyszer, még utószor
Hadd zendűljön meg dalom;
Mért sebeim' rejtegetni?
Szégyen-é a fájdalom?
Tán könyebbűl a nyilt érzés
Ha sohajban rést talál:
Oh, ez örök benső vérzés;
Oh, e folytonos halál!

Egyedűl a társaságban,
Ezerek közt egyedűl...

(1877. után.)

Talán régebbi, előszele a felhőnek, mely most sötéten ráborúl a láthatárra. Még humoros apróságaiból is a kín nyögése hallik most: fájdalom nyilal beléjök, vagy a mélabú hamva lepi. Önkénytelenül elárulja, hogy szenved, hogy a halál csontkezének szorítását érzi.

VAKSÁGBAN.

. . . . . .

Köszönöm, oh Isten, köszönöm azt neked,
Hogy hatvan évemig *láthatám* remeked,
Ezt a szép világot...

(1877—78.)

A ‚kapcsos könyv' utolsó lapjára van odavetve.

Nagy csapás volt rá szemének meggyöngülése; ezzel tanulmánya, munkája, szórakozása mind lehetetlenné vált.

«Hogy más olvasson fel neki, arról alig lehetett szó: legfeljebb az ujságot, vagy egy-egy szemlei czikket» — írja Arany László. Felolvasó a többnyire Piroska volt leveleit is neki mondta tollba, ő csak aláírta

OTIUM.

. . . . . .

Hiszen daloltam már is
Untig eleget,
Az énekes madár is
Magvat szedeget...

(1879.)

Alkalmasint arra vonatkozik, hogy munkáinak új kiadására gondolt, s arra nézve utasításokat is jegyzett

SZÁSZ KÁROLYNAK.

«Szép élet» (Kalobios) című költeménye megjelenésekor.

Kalobios Károly! munkálj, örűlj, szeress;
Oly nyugalmat, mint én, ne találj s ne keress.

(1879.)

RÉGI ADOMA.

Bujkált a nap. Vén czigányt
Majd megvette a hideg.

«Bujkálj! bujkálj!» így kiált:
«Majd sütnél még: *de kinek . . .?*»

(1879.)

Ez adoma már egyszer kipattant tollából, a Jókainak írt egyik ‚szerkesztői levél'-ben; ott rövid életü szerkesztőségére vonatkozik; itt, mély melancholiával, immár rövidnek sejtett életére.

«Mintha az élet apró nyomorúságai elől — írja Arany László — a saját humorához menekült volna, s a ki egykor lelkének nagy convulsiói, kedélyének meghasonlása, hazája sorsa miatti aggodalmai s a végzet által reá mért megpróbáltatások, küzdelmek, bánat és gyász ellen a költészetben keresett enyhületet, utóbb az apró-cseprő boszúságok, kicsinyes sérelmek, sőt a gyarló testi szervezet gyötrelmei ellen is, humora játékában kereste volna az orvoslást. Soha sem szeretett panaszkodni; ha bántotta valami, nem fakadt ki érte, némán viselte bajait, félre vonult, s aztán — mintha múzsája szállott volna le hozzá vigasztalására — vagy egy sóhajtás-szerű versecskében nyertek érzelmei alakot, vagy egy stoicus mosolylyal rázta le az apró miseriákat lelkéről.»

EMLÉKRE.

Felszólítottak verset írni a v—i honvédemlékre. Ecce:

Itt *nyugosznak* a honvédek:
Könnyű nekik, mert nem *élnek!*

(1878—9.)

Saját szenvedéseire vonatkozik. *Arany László megjegyzése.*

A SORS HÚMORA.

Mint folyondár, melynek
Támasza kidőle,
Roskad le az özvegy
— Oly hirtelen özvegy! —
A fekete földre.

Csak, a ki legárvább,
A legkisebb árva
Mutogat örömmel
A szép új ruhára:
Fekete ruhára.

(1879. július.)

Egy temetés benyomásából fakadt, de a költő a kis árva unokára gondolhatott.

TOLDI II. RÉSZÉHEZ.

Későn születtél, buksi költemény,
Tíz vagy húsz évi meddőség után,
Bátyáid már idősek és nagyok,
Aggott szülédre szégyent hozsz reám.

Testvérid, a kikkel osztozni jösz,
Irigylik tőled osztály-részedet,
Sőt tán meg is tagadnak, hogy anyád
Az ördög tudja, hol, hol nem szedett.

Mit mond felőled a nép, a világ,
Mely rólad a várással rég letett,
És a reményre, hogy születni fogsz,
Keresztet arra, hármat is, vetett!?

Ha mint Heraklesz, meg nem bírsz tehát
Minden kigyót s kritikát fojtani:
Aludj' bölcsődben, egy pisszet se mondj!
Mért is jövél családod rontani?

(1879. aug. 31.)

1879 nyarán elkészült *Toldi szerelme*. A mű, melyben először szólalt meg a maga hangján, mely költői nagyságának alapját vetette, melynek tervei végig kísérték egész életén, be volt fejezve; a munka, melylyel tartozott, leróva. De szigorú szemmel nézte; előszavában is azt mondja: «... nagyon tartok tőle, hogy a hosszú idő, mely alatt elkészült, nem erejének, hanem gyöngeségének a bizonyítványa». Habozott, hogy kiadja-e; nem is fordult kiadóhoz, mert irtózott a hirdetések lármájától; maga nyomatta ki, csöndben, hogy ‚csak az vegye, a ki akarja'. Három nap alatt az egész kiadás elfogyott, s a mű megjelenése az irodalom ünnepe lett.

A vers futó rögtönzés, csak önmaga számára.

A «TAVASZ-ÜNNEPÉLY»* ALBUMÁBA.

Anyai gond, anyai báj
Virraszt a bölcső felett,
Redős homlok, mosolygó száj,
Az aggodó szeretet;
Kire ily nap nem derül:
Szánd az árvát, könyörülj.

(1880.)

* Gyermek menedék-hely javára rendezett ünnepély 1880-ban. *Arany László jegyzete.*

TOLDY SÍRJÁRA.

Toldy Ferencz tetemét nagy erővel nyomja ez a sír
S kétszerezett sulylyal féltve takarja porát,
Mennyei szikra nehogy csapván a lelkes öreghez,
Új munkára legott keljen a hantok alól.

(1880. július 2.)

ÖRÖKKÉ!

Prometheûsz nem vagyok, de kínját érezem,
Mint régi Tantalusz szomjazva éhezem,
Fut perczeim nyugalma.
Csak most világosak előttem a mesék,
A szüntelen fogyó s kiújuló vesék
És a tünékeny alma.

Ott űl az alkotó, az istenember, ott!
Caucasus bérczin egy örök éltű halott...

E töredék itt jelenik meg először. Mintegy költői halálküzdelme jajdul föl benne, a kór bilincsébe vert szellem jajkiáltása. — A későbbiekben a halál-várás fásult nyugalma váltja föl.

Külső életében mi sem árulta el vivódásait, halálra készülését. Mások előtt nyugodt volt, sőt derült. Fia, menye mindennap fölkeresték, derítették.

Násza, a nagyműveltségű Szalay István, kit igen szeretett, sűrűn megfordult nála, Gyulai Pál is, irodalmi híreket, tréfákat, elevenséget víve magával. Mindenképen elfoglalta magát. «Igyekezett maga körül minden dolgát maga végezni — beszéli fia. — Úgy élt a fővárosi modern életmód ezernyi szüksége, kényelme, igényei közepett, hogy remete sem élhetne egyszerűbben.» Ha olvasni nem bírt is, keresett az irodalomban szórakozást másképen. «Próbára tette emlékező tehetségét, azzal mulatva magát, hogy egy-egy véletlenül eszébe ötlő verssorból — Horatius, Virgil, Ovidius, Tasso, Byron, vagy a régi magyar költők: Gyöngyösi, Rádai Pál, Amade, Faludi, Csokonai stb. valamely költeményének egy-egy darabjából — a félig elfelejtett részeket addig görgesse és

csiszolja emlékezetében, míg végre az egészet kikerekítheti. Megtörtént nem egyszer, hogy egy-egy horatiusi ódát két-három napig sem bírt kiegészíteni, s ha meglátogattam, tréfásan panaszolta, mily boszantó fennakadása van. Könnyű lett volna könyvtárából elővennem s kikeresnem a konok költeményt, de nem engedte. Ne rontsam az ő időtöltését.» Így jöttek létre e fordítás-töredékek :

FORDÍTÁS-TÖREDÉKEK.

I. ANAKREONBÓL.

Θελῶ λεγεῖν Ατρεῖδας.

Atrídeszt akarám és Kadmoszt zengeni : ámde
Kobzom húrjai rá mind csak Erószt felelék.
A minap új ideget válték, sőt lantot egészen :
S Hérakleszt magam, a lant meg Erószt danolá.
Béke tehát veletek mostantól, isteni hősök!
Mert e lant egyedűl a szerelemre való.

(1877 után.)

II. HORATIUSBÓL.

Felices ter et amplius . . .

(Carm. I. 13.)

Háromszor, vagy azon felül,
Boldog frígy az, a mely nem törik, ép marad,
És a mely szerelem-viszályt
Nem ismerve, csak a végnapon oldik el . . .

III. Hic in reducta valle . . .

(Carm. I. 17.)

Itt e magános völgyben, az ebnapok
Hevét kerűlhedd, s téoszi lantodon
Zenghetd az *egy* férjért sovárgó
Pénelopét s habi tünde Circét.
Árnyékban itt a leszboszi könnyü bort
Szürcsölheted ; hol sem Szemelé fia
Márssal csatáit nem zavarja
Össze, se' a cselefendi Cyrust

Nem kell remegned, gyönge leány, nehogy
Tartózkodatlan rád tegye a kezét . . .

(1880 körül.)

IV. HORATIUSBÓL.

Az, kit ügyes-bajosok faluról városba czibáltak,
«Nincs a föld hátán boldog, csak a városi!» úgymond.
. . . *De én nem mondom ezt.*

(1880.)

V. ROMULIDAE CANNAS . . .

I. Ulászló hagyományos sírverse.

(Janus Pannoniustól.)

Cannaet római vér, az enyim Várnát örökíté :
Ember, okúlj innen : vétek az esküszegés.
Engem is a papság ha nem indít béke-törésre,
Most Magyarország nem hordana ozman igát.

(1881.)

Eredeti tervei is csonkán maradnak; többnyire csak felszakadó sóhajok.

DALSZÖVEGŰL.

Huzd rá, czigány, a kedves nótámat,
Had' oszoljon tőlem a bubánat,
Ez az élet úgy is csak egy óra :
Nem jut abból sok idő a búra.

Hadd pezsegjen a poharunk nedve,
Attól jön meg magyar ember kedve . . .
. . . . . .

(1880 szept.)

(Egy akadémiai meghivó hátán.)

BÓKA BANDI.

Bóka Bandi a faluban ismeretes,
Levelet hord ; hivatala : gyaloghetes,
Mert a foga más dologhoz nem igen fűl,
Bár asszonyok, lyányok után most is szemfül.

Bandi gyerek sohasem járt iskolába,
Tudománya beletörnék a nagy Á-ba,
De mesélni, danolászni nem volt párja,
A tánczot még öregen is el-eljárja.

Nyalka legény cseperedett volt belőle,
Akkoriban mind a világ szeretője,
De a sokból egy se vált be feleségnek,
Bandi, szegény, csúfra maradt, agglegénynek.

Kapta magát, azzal állott boszút érte,
Hogy mind csupa lakodalom lett az élte :
. . . . . .

(Az utolsó évekből.)

Úgy látszik, megint *A falu bolondjá*nak alapeszméjét vette föl.

AZ ELAGGOTT FÜLEMILE.

Ki már több nyarat élt, beteg, szeretne is *elköltözni*, de nem tud ; csak gubbaszt az őszi fán ; hű párját elvesztette, régi dalait elfeledte, megkisérti olykor, de közepén belésűl, abba hagvja.

Így üldögél, vagy lomhán átrepül egyik fáról a másikra, tépett kopott fakó köntösében ; még a verebek is kicsúfolják.

(1875—80 körül.)

GYÖNGYÖSIÁD.

Fáradt elmével, ne akarj futtatni gebével :
Mert gebe meg ha szakad, kitöri árva nyakad.
(1880 körül.)

Gyöngyösi János volt a közép-rímes hexameterek faragója ; innen a czím. A verssel a költő a maga próbálkozásait gúnyolja, feléledt nagy terveit, *Toldi szerelmét*, *Csabát* s csonkán maradó töredékeit : *Az utolsó magyar-t*, *Éduá-t*.

TÖRÖK PÁLNAK.

Pál, *fordúlásod* forduljon mindig örömre!
Pál, *megtérésed* hagyja sokára az Ég.
(1880.)

Török Pál volt a rektor Kis-Ujszálláson, mikor Arany ott segédtanítóskodott (1834—5.). Később Török pesti pap lett, barátságuk felújult. Mint pesti superintendens, Török Pál temette a költőt.

HASADNAK RENDÜLETLENÜL.

Hasadnak rendületlenül
Légy híve, ó magyar!
Bölcsődtül kezdve sírodig
Ezt ápold, ezt takard.
A nagy világon e kivül
Nincs más a mit mivelj :
Áldjon vagy verjen sors keze,
Itt enned, innod kell.

Ez a föld, melyen annyiszor
Apáid vére folyt,
Ez a föld másra sem való,
Csak hogy eltékozold.
Itt küzdtenek honért a hős
Árpádnak hadai ;
Botorság volna ezt a hont
Neked fenntartani.

Szabadság! itten hordozák
Véres zászlóidat,
Szabad száj! itt csikorgatod
Véres fogaidat.
— — — — — — — —
(1880 körül.)

A *Szózat* parodistikus átírása ez. Örömest játszott néha egy-egy vers ily kifordításával, régebben is, mint a *Dal és öt forint* s *Az «uj» magyar költő* mutatja. Az elsőnél megjegyezte, hogy parodiája nem gúnyolja az eredeti verset ; itt kiélezi egy anyagias és könnyelmű kor hazafiatlan közönye ellen. A travestia akkor hatásos, ha sokan ismerik az eredetit, s az olvasó mintegy *előre* mondja az igazi szöveget. A három közül ez a legsikerültebb, alig módosít, a soroknak még hangzását is megőrzi.

Arany László azt írja : «Épen abban van kivételes humorának ritka bizonyítéka, hogy mind ama nyomorúság között is, ha egészen magára és saját gondolataira maradt, lelkét zúgolódás vagy elfásult önmegadás nem zsibbasztotta el, hanem humoros ötletekben talált szórakozást. Csinált rébuszt, betűjátékot, mesterséges rímeket, parodiákat.» Egy-két ilyen rébusz papirszeletkéken fia kezébe került. Fa ágán ül egy bakancsos, mellé írva : *tos*, megfejtése ; bakafántos. «Mikor szemorvosa azt rendelte, hogy szobája ‚gondosan besötétítendő', másnap egy papirszeleten ezt a betűjátékot találtam nála» — beszéli fia :

törökül	magyarul	angolúl		angolúl	francziául
4	5	8	í	10	2
bes	öt	eight		ten	deux.

Sógora a *Szemle* egy füzetének borítékján e *Talány*-ra akadt :

Fogj össze kettőt, s már többen leszünk ;
Más hármat : akkor börtönben veszünk ;
Siralmas sóhaj az ott maradó :
Vedd az egészet s olvasd Mi—rab—ó. (Mirabeau.)

Tétlenséghez nem szokott szelleme ily játékban keresett szórakozást.

Melyik talál?

Hogy melyik arczképem válaszszam rajzai közzől?
Fényképiró író! a botos s kalapost.
Mint maradó vendég, ül s áll a többi nyugodtan
Menni csak egy készül: ugy-e uram: ez leszek én!
(30/ 80)

«Arany a maga jószántából sohasem készíttetett arczképet — beszéli fia; — valami nógató alkalomnak kellett lenni, hogy elszánja reá magát.» 48-ban az *Életképek*, 55-ben a *Hölgyfutár* számára rajzolta le Barabás Miklós, 56-ban a *Kisebb költemények* kiadása elé; ez a kép áll a kötet elején; — 56-ban Nagy-Szalonta festtette le, szintén Barabással; 62-ben Izsó faragta ki mellszobrát; 63-ban, leánya menyasszonysága idején, egész családjával levétette megát; 67-ben az *Összes művek* elé, 65-ben az *Akadémiai Album* számára, 80-ban is ezért; ekkori fölvétel ez a kép, az *Őszikék* költőjéről.

KLASSZIKUSOK KÖRMÖNFONT FORDÍTÁSA.

(Igaz jó magyarsággal.)

Múzsa, nekem énekeld el
Az Akhilles haragját,
Mely nagyon megtizedelte
A görögök kobakját ;
Bátor lelkét sok nagy hősnek
A pokolba kergeté,
Magát pedig mint egy dögöt
Kutyákkal megéteté :
S bételt Zeüsz akaratja,
Mióta Atreus fattya
Agamemnon s Akhillesch
Összeveszett, a híres.

(1880 körül.)

Ez is paródia ; a classikusoknak túlságosan magyaros fordítása ellen, mi az eredetinek naivságát paprikás népiességgel rontja meg, gubát ad a görög regevilág alakjaira s szinte pusztai életet élet velök. E tréfa alkalmasint Baksay magyaros, rímes *Iliás*-fordítására suhint, melyet Arany ‚bundaszagú'-nak érzett. Inkább figyelmeztetés, mint kritika.

NÉPDALOK A KORNAK.

1. Úgy ég a tűz, ha lobog,
Úgy élek én, ha lopok ;
Ha is lopok, *ha is* nem,
Elélek már, úgy hiszem.

2. Ha is engem felültettél
Irányomban meghült lettél,
Alighanem, drága lélek,
Most is szeretlek én tényleg.

3. Ki lett mondva az itélet,
Elodáztak engem tőled ;
Ha is úgy lőn : ide oda!
Egy tehén még nem egy csorda.

(1880 körül.)

A romlott nyelvérzéket ostorozza. Lisznyai tekerte így ki a nyelv nyakát hevenyészett verseiben :

Elámulom ezt a csodát!
Szemed fekete csillagát,
Bele néztem is izibe.

Még magyarázza is, hogy «az is-t hátul tévén, nagyítja vele a dolgot». *(Palóc dalok*, 13. l.)

A REGGEL.

(Természetrajz.*)

Földünk mind hegyesebb szög alatt fordítja keletnek
A pontot, hol az én pusztai kis lakom áll.
Szőke világát már az egen terjeszti előre
A Nap s jelzi mikép fordulok arra felé.
Majd pirosabb színt vált, megtörvén fénye a földi
Fennlebegő párák ködszerü cseppjeiben ;
És, mint nagy gömböt, veti a horizonra csalárdúl
A levegő-réteg vérpirosan hüvelyét.**
Ez még nem Nap — ihol szemmel nézhetni beléje ;
Ám, ha derékszög alatt dől zenithemre a fény :
Égő gáztakarója körét meglátom a Napnak,
Mely a mi Földünknél (szám ide!) -szorta nagyobb ;
Hogy kicsinek látszik, nagy távolléte okozza,
Oly keskeny szög alatt éri sugára szemem.
Már körül a gyárak kéményeiből viszi nagy fel
Könnyü korom-terhét a nekifúlt levegő.
Vas sinen a gőzgép nagy terhet vonva közelget,
Mert a súrlódás nem köti meg kerekét.
Mily szép most minden, kezdik kilehelni a fák is
Élenyöket, — s széngázt színi be lombjaikon.
A levegő-réteg, mely Földünket beborítja,
Kékszínű tömegén játszva eget mutogat.
Ah de mi ez? Hőség megritkította köröttem
A levegőt s felszáll, váltja rohanva hideg.
Képződnek szaporán s gyülekeznek vízi parányok
S összeverődve, legitt földre csapódnak alá.
Testem is a hőanyt likacsin már veszteni kezdi,
Adieu természet! Vissza lakomba megyek.

(1881.)

* Gáncsolják a költőket, hogy a természetet még mindig a régi tudatlan módon írják le, nem úgy, mint a tudomány haladása kívánná. Ehol egy kísérlet. *A. J. jegyzete.*

** Hiba, mert a Napnak nincs hüvelye. — *Szerk. (Szintén A. J. saját jegyzete.)*

Ez is rokon az előbbiekkel, csakhogy egy kritika parodiája. Keletkezését Angyal Dávid így mondja el: mikor Péterfynek Kemény Zsigmondról szóló essayje megjelent, egy napilap tudósa megtámadta, hogy alaptalanúl dícséri Kemény természetérzékét, mert az erdőnek idézett leírása természetrajzi szempontból hibás. «A napilap czikkét Herman Ottó tudományosan czáfolta meg, Arany pedig megírta e verset, melyben kigúnyolja azokat, kik a költői leírástól természettudományi pontosságot kívánnak.» (*Bp. Szemle*, 153. köt. 135. l.) — A tréfát Arany ki is adta a *Budapesti Szemlé*ben, Hajnal Péter álnév alatt.

Ez az utolsó vers, mely tőle életében napvilágot látott. Az utolsó *egész* is, a többi körülte töredék, vagy futó sohaj.

SEJTELEM.

Ifjúkori munkát öregen ne végezz,
Ha akarod hogy jól menjen sora véghez,
Mert a keverék-mű a fejedre támad,
Inkább töredéknek maradjon utánad.

(1881.)

81-ben még belefog a költő *Csaba királyfi* új dolgozatába, megír belőle két éneket, augusztus 2. és 20. közt; «aztán beteg lettem» — jegyzi a végére, s többé nem veszi kézbe. *Toldi szerelmé*vel is így volt; «e példátlan hosszú időn át, annyiféle benyomás, hangulat stb. alatt keletkezett munka nem lehet egyöntetű» — írta Tóth Endrének. Ettől fél itt is.

SOK NAGY EMBER...

Sok nagy ember szállt pokolra
Négy-öt ezredév alatt,
Vissza is tért egy, vagy kettő,
A nagy többség ott maradt;
Nyaktörő is ez a próba,
Mert a nagy egérfogóba
Könnyű búni, de ki nem.
Hercules volt, úgy beszélik
E pályán az úttörő,
Noha sajnos egy kutyáért
Oly nemes hév, szent erő.
.....

MELYIK A BŰNÖS?

Meghalt a vén Test; — kiterítve
Fekszik az első éjjelen:
S éjfélkor, ím, mert zárva idve,
Fölötte egy árny megjelen:
A Lélek, meztelen.
Megáll fejénél, s néz merőn a
Homlokra, hol lakása volt;
.....

(Az utolsó évekből.)

Egy akadémiai meghivó hátán, irónnal.

A felhők egyre tornyosulnak feje fölött, elfogva előle a napot; az örvénylő sötétben szeme egyre szúróbban szegződik egy pontra: a halál kapuja az. E gondolat folyvást szűkebb körben kerülgeti, mint Faustot a fekete kutya Ez gondolati költemény lett volna, talán a *Honnan és hová?* rokona; a következő lyrai kép, az élet komédiájának végéről, mikor a lámpák kialusznak.

AZ AGG SZINÉSZ.

Még egy pár jelenet! s a függöny aláfoly,
A lámpa kialszik, taps és fütty elhallgat;
Még egy pár jelenet! — s vége. Azután — oly
Néptelen, rideg, bús lesz a deszkaalkat.
A nézők csoportja hazaszéled innét,
Egykedvűn felejti mosolyát vagy könnyét,
És a hosszu dráma, melyben szinre lépék,
A nagy játékrendből ki lesz hagyva, végkép.

(Hihetőleg az utolsó évekből.)

E korbeli töredékeiben megvan nyoma a költő halálküzdelmének az *Örökké!* cz. töredék vergődő Prometheusának képében, a *Melyik a bűnös?* tépelődése s a *Sok nagy emberé*, a *Még ez egyszer*... kezdetű mind kínos vonaglás, a halál hideg kezének szorítására. Azután már csöndes megadással várja az elmulást, természetesen, megnyugodva, szinte közönnyel, mint ebben.

TANULSÁG.

Rossz szememről egy nagy könyvben
Míg megkérdem a tudást :
Jó tanácsot nem lelek, de
Kapok új szemgyuladást.

Most tanács is, tanulság is
Ebből könnyen vonható :
Tűrj pihenve ; a természet
A legjobb útmutató.

(1881.)

Arany kevesett bízott az orvosokban. Kőrösön sokat panaszkodott, hogy Károlyi nem tud rajta segíteni, de a pestiektől sem várt többet. Ercseynek 1875-ben (márcz. 26.) dicséretül írja, hogy az ő ‚doctor-könyve' ‚mindenféle doctorozásnak ellensége', s «azt mondja, hogy az ember bizonyos korban ne igyekezzék már magát ‚edzeni', csak conserválni. S ebben, azt hiszem, igaza van». Dr. Grósz Emil, a nagyhírű szemorvos, akkoriban mint bihari jó ismerős ifjú, otthonos volt Aranyéknál, a költő nagyon szerette ; ő megfigyelte és leírta e szembajt, a sorvadásos foltok keletkezését, mi nem szokta a látást teljesen megsemmisíteni, de gyógyíthatlan. «Arany János nem mulasztott semmit, — mondja — midőn kizárólag szemeinek kimélésére szorítkozott s a ‚természetre' bízta.» A költő bizonyára jól megfigyelte magán, a mit e kis vers tréfásan mond.

Dr. BEADYNAK.

Nemcsak a jelen betegség
Ellen adsz te étetőt,
Hanem gyógyitsz már elmult bajt,
S gyógyitsz még csak jöhetőt.

(1882.)

ELÉGIÁK.

I.

O nátha, nátha! Grippe! *
Katarrhusz! Influensz!
Vagy bármi czifra névvel
S alakban megjelensz.
— — — — — — —
— — — — — — —
Ugyan mért nem pihensz?

II.

Tegnap mint ma
Hurut, flegma,
Gyilkos asthma,
Emphysema,
Meg rheuma,
Örök théma.

III.

Oh rút
Hurut!
Az ember addig hurú't, *(ige)*
Míg egyszer meg*murút (oláh szó)*.

(1882.)

* Méltó okom van megénekelni, mert vénségemre örökösem fojtogat, s végre is megfojt, mint George Sandot. *A. J. jegyzete.*

Utolsó éveiben folyvást hurut kínozta. Korán fölébredt miatta, s magas párnái közt felülve, órákig köhécselt. A betegségeivel való tréfálkozás afféle ‚akasztófa-humor', fagyöngy, mely a puszluló ágon teng, de nem fedi el pusztaságát.

Ez apróságok általában «fiókjai fenekéről, író-mappája ránczai közül, könyvek borítékáról, ujságok széléről, meghivók hátlapjáról, sőt a legutolsók zsebeiből, a fidibusznak szánt papirdarabkák közül kerültek elő» — mondja Arany László. Igy vetette papirra ezt is :

Ha napfényes vízkereszt
Megcsordítja az ereszt,
Akkor évben jól ereszt
A kalász és a gerezd.

Öregektől tudom ezt,
Higyjük el, probatum est.
Kelt : hoc anno, Buda-Peszt.

A szalontai nép tartja, hogy «Vízkereszt (jan. 6.) hideget hoz, de ha napközben megcsordúl az eresz vagy víz fakad a kerékvágásban : bő termés lesz.» (Szendrey Zs., *Ethnographia*, 916.) E tréfát az Akadémiai Almanach borítékára írta, megjegyezve, hogy 82-ben Vízkereszt napja fényes volt.

MI VAGYOK ÉN?

Mi vagyok én? Senki Pál,
Egy fájó gép, mely pipál.

(1882.)

Egy házi számadás számai közé van odavetve.

ÉV-NAPRA.

I.

Ma hatvankét esztendeje annak,
Mikor engem megtettek Johannak,
Esztendeim hát bővibe' vannak,
Nem sok időt igérek magamnak.

(1879. márczius 8.)

II.

Nyolczvan év
Ritka szép;
Hetven év
Jó, ha ép;
Hatvannégy esztendő:
Untig elegendő.

(1881. márczius 2.)

A zsoltár mondja: «A mi esztendeink napjai hetven esztendő, és azoknak szinte a java is nyomorúság és fáradság.» Z solt. XC., 10. (Pollák Miksa: *A. J. és a biblia.)*

III.

SEJTELEM.

Életem hatvanhatodik évébe'
Köt engemet a jó Isten kévébe,
Betakarít régi rakott csűrébe,
Vet helyemre más gabonát cserébe.

(1882. márczius 2.)

Látni ezekből, hogy a költő évről-évre szinte várakozott a halálra, a mint lépésről-lépésre jött felé. A *Sejtelem* a 82-iki *Almanach* egyik üres lapjára van odavetve, egy másik lapon egész sorozatát írta össze elhalt kortársainak, s a névsor végére odaírta gót betűkkel a Halotti Beszédből:

ysa mend ozchuz iarov vogmuc!

Így szakadozik apró darabokba költészetének mint életének elvéknyult fonala; ez évben végkép el is szakadt; halált váró sejtelme most betelt. Délelőttönként a Duna-parton szokott sétálgatni, ott járkált october 10-én is; hűvös szeles idő volt s ő kigombolta felsőkabátját, hogy óráját megnézze; a szél átjárta s kioltá ez élet szikráját; — egy csillagot oltott ki vele. Arany náthát kapott, s régi baja erősen kiujult. «A nátha behuzódott a hörgökre és tüdőre, lázas jelenségek léptek föl s a nehéz fulladozó lélegzések fokozottabb mértékben jelentkeztek — írja nekrológjában Gyulai. — Október 21-én az éjet nyugtalanúl töltötte, nagy gyöngeség- és kimerülésnek jelei mutatkoztak; 22-én reggel a szív működése nagyon gyönge s az érlökés alig volt érezhető. Egy csésze kávé elfogyasztása után a beteg fölkelt s átment a másik szobába. Innen 11 órakor fia segélyével, botra támaszkodva, még önerején tért vissza kiszellőztetett szobájába, de alig ért a szobába s ült le az ágy közelében levő székre, feje egyszerre lehanyatlott, eszméletét elvesztette, s egy mély sóhajtással, vagyis lélekzetvétellel megszüntek nála az élet minden jelenségei.» Dél volt, vasárnapi nap; egy héttel azelőtt leplezték le a Petőfi szobrát, neveik megint egymás nyomában jártak a megilletődött elmékben.

Az elvonult életű költőt most, a halálban, körülvette teljes dicsősége, mely elől életében elrejtezett.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS

Halála a nemzet gyásza volt. Az ujságok napokon át gyászkeretben jelentek meg, tele reá vonatkozó emlékezéssel. A király és királyné is kifejezték részvétöket. Az Akadémia csarnokából temették; százezerre menő tömeg hullámzott a csarnok előtti téren s az utczákon; mindenütt gyászlobogók lengtek, két órába telt, míg a gyászmenet a temetőbe ért. Életének tanúi fejezték ki hódolatukat jelleme, költők s legkitünőbb műbírálónk a magukét szelleme előtt. Koporsója fölött Török Pál mondott imát, a ki még Kisujszállásról ismerte; Szász Károly búcsúztatta a Tudományos Akadémia nevében, «mely maga is nem egyszer meghajolt a fényében oly szerény és igénytelen ember nagysága előtt, s érezte, hogy nagy elméjénél még nagyobb szíve, s lángeszénél még tiszteletet parancsolóbb jelleme». Munkásságát, hatását így foglalta össze: «Tudományos irataidból fogják tanulni és megismerni ifjaink a nyelv és ízlés törvényeit, irodalomtörténetünk néhány kiválasztott kedvencz alakjának vonásait s a magyar próza remekségének példányait. Költői alkotásaid megtermékenyítették képzeletünket, újra élesztették honszerelmünket s az ősi dicsőség iránti lelkesedésünket. Emberi alakod nagysága pedig példányul marad előttünk az önzetlenségre, a munkásságra s a hűségre.»

A veszteséget s a fájdalom sajgását a leghűbb barát, a hódoló műbíráló s állandó fegyvertárs, Gyulai Pál rövid búcsúja fejezte ki, a Kisfaludy-Társaság nevében. Beszéde «egy zokogás volt» és nem maradt szem szárazon. «Oh halhatatlan halott, mielőtt elhagynád e csarnokot, szenvedéseid és dicsőséged színhelyét, fogadd búcsúját a Kisfaludy-Társaságnak is, mely először koszorúzta meg lantodat, s melynek kebelében zengted el hattyúdalod is. Egy nagy költő és egy jó ember húnyt el benned; nagy elmédet csak nagy szíved múlta felül. A hazafi, férj, atya és barát példányképe voltál. A képzelet magas röptét s a szív mély érzéseit, a szenvedély erejét s az örök erkölcs igaz cultusát egyesítéd műveidben. A népköltészetből merítéd ihleted, régi hagyományaink lelkesítettek s az egyszerű nép-ének formájában ki tudtad fejezni az ó és új-kor remekíróin művelt szellemed egész gazdagságát. A magyar nyelvművészet felülmúlhatatlan mestere, az irodalom méltóságának képviselője s a magyar jellem valóságos typusa voltál, minden erényeivel, gyöngeségei nélkül. Oh mennyit vesztettünk benned, oh mennyi mindent takar e koporsó! A fájdalom elfojtja a szót, csak könnyeink omlanak. Isten veled! Isten veled! Isten veled!»

E vázlatos vonásokat fejlesztette Gyulai mesteri jellemrajzzá egy év múlva emlékbeszédében, mely a fejtegető, tanulmányszerű emlékbeszédnek nálunk utól nem ért példája. Felidézi a költő egész pályáját, egész művét, a mint a nép nyelvétől és a népköltészettől a régi magyar nyelv és irodalom s a classikus és újabb külföldi minták tanulmányán keresztül, fölemelkedik a világirodalom remekeihez, mindig összeolvasztván a nemzetit a művészivel. «A szobor — mondotta — melyet a nemzet emel emlékének, nem lehet oly örök, mint művei, melyekben nemzete szellemét fejezte ki.» E szoborra egy év alatt 80,000 forint gyült össze, óriás összeg abban az időben. 83-ban Arany László atyja *Összes műveinek* kiadását is megkezdte, nyolcz nagy kötetben, mint a költő maga tervezte, de már bele sem foghatott. Ezt a hátrahagyott versek követték, melyek kötetét 1894-ben nagy jutalmával koszorúzta meg a M. T. Akadémia majd kisebb prózai munkái egy kötetben, s kettőben levelezése író barátaival. E hagyaték fölér régebbi munkáival, mind művészi, mind tudományos tekintetben; levelezése teljes világításban mutatja gazdag kedélyét és sokoldalú szellemét; föltárja hangulatait s magyarázza sokszor munkáit; szinte élet- és korrajzzá szélesül. E kötetek bevezetése- és jegyzeteiben atyja önéletrajzát Arany László sok adalékkal bővíti ki, melyeket tőle hallott vagy melyeknek tanúja volt; utolsó éveinek képét nagy művészettel rajzolja meg.

Arany László egész pályája összekapcsolódik atyjáéval. Korán átszállott reá az irodalom szeretete. Még gymnasium tanuló korában népmeséket gyüjtött a nép ajkáról, s 1862-ben egész kötetet adott ki *Eredeti népmesék* czímen. Gyulai Pál kimondta, hogy ezek nálunk a legjobban elbeszélt népmesék, s tárgyuk szerint is a legismertebbek, mert a fiatal gyüjtő erős költői és formaérzékkel válogatta össze, a mit lejegyzett. Népmeséinkről írt alapvető értekezésével foglalta el székét a Kisfaludy-Társaságban (1868), s ő szerkesztette Gyulai Pállal a Társaság népköltési gyüjteményének gazdag három kötetét. Egy mezőn jár itt atyjával, a ki szintén tanulmányozta a népköltés virágait. Nemzeti rhythmusunk körül is vizsgálódott, s atyjának *A magyar nemzeti versidomról* szóló tanulmányához kapcsolta magvas fejtegetéseit a *Hangsúly és rhythmusról*. A Kisfaludy-Társaságnak Arany János igazgatása alatt készült teljes magyar Shakespearejében Arany Jánoséi mellett neki is megjelent három fordítása: *A két veronai ifjú, A tévedések játéka,* és *Sok hűhó semmiért;* a magyar Molièreben is egy, *A tudós nők;* mindez kitünő fordítás, az utóbbi iskolai olvasmány is. Sok költői tehetséget örökölt atyjától; a nyelv ép erejét, a költői forma könnyed báját, s mély érzés mellett a humor nyilait. 1867-ben a Kisfaludy-Társaság pályázatán koszorút nyert *Elfrida* czímű rövid költői beszélye, később névtelenül a *Délibábok hőse* is, mely a szerző ifjúkorának, a 60-as éveknek hangulatát festi, s a maga nemében Gyulai töredék *Romhányi*jával a legjelesebb költői beszély irodalmunkban. Egyszer, a *Hunok harczában* (1873), az ősi múlt ködéből vesz tárgyat, mint atyja, de a catalauni kép után a magyarság és a nyugat harczát újabb alakjában festi, az ipar és a munka háborúját, melyben elmaradástól félti álmodozó nemzetét. Essayi is kitünőek. Az Akadémiában és a Kisfaludy-Társaságban már együtt ült atyjával. Munkáit öt kötetbe gyűjtötte össze Gyulai Pál, bár első nagy sikerei után nem írt nagyobb művet; íróí erejét atyja munkáinak kiadására, emlékének ápolására fordította. Külön is kiadta az *Őszikéket* s a *Kisebb költeményeket*, ponyvára vitte *Toldi*t, s a nagyobb népies verseket, a költő régi vágyát teljesítve. Híven őrizte atyja emlékét mindenben. Viselte Szalonta képviselőségét, mit a költő elhárított magától; befödette a csonkatornyot s oda vitte a költő ereklyéit. Művészi gránit sarkophagot emelt atyja sírjára, a kerepesi temetőben. Rövid évek alatt megtért oda az egész család. Az özvegy 1885. febr. 19. követte férjét, hogy ‚ne legyen egyedül a sírban', mint Arany írta volt egy fejfára. Nem sokára oda temették a kis unokát is. Nagyszülei halála után László és felesége ‚mintegy leányukká fogadták Piroskát s

hárman tettek egy családot'. (Gyulai, Arany László munkáinak I. köt. 407. lapján.) 86 tavaszán meghült; előre érezte halálát; betegágyán verseket szavalt, látomásai voltak, mint anyjának, — nagyatyját látta, a mint kézen fogta. Julius 5-ikén temették a nagyapa mellé. Az egész irodalom gyászéneke zendült koporsójánál, Szász Károly papi búcsúztatója is költemény volt; így temették a költő unokáját. 98. nyarán Arany László is meghalt, férfikora virágában; ezzel Arany sírja — mint ő írta a Tompáéról és a Petőfi-családéról — ‚végképen *be van boltozva!*» (Lévaynak, 80. decz. 5.)

A költő él tovább. Összes munkái eddig ötször jelentek meg teljességökben; kisebb költeményeinek ím ez tizenharmadik teljes kiadása; változatlan utánnyomásokat is számítva, a huszonhetedik; szemelvényes gyüjteményük van még külön huszonhárom, azonfelül tele vannak velök anthologiák és iskola-könyvek. *Toldi* 1879, a balladákat 1878 óta az iskolákban tanítják, mint a magyar nyelv és költészet remekeit, s a magyar szellem és érzés forrását. A balladák egészen külön pályát futottak meg. E remekművek e műfajra irányozták az irodalom figyelmét; a Kisfaludy-Társaság 864-ben pályázatot hirdetett a ballada elméletének kifejtésére; erre írta könyvét *A balladáról* Greguss Ágost; később külön kötetben Arany balladáit fejtegette; ő adta ki magyarázatos iskolai kiadásukat is; ezt később kibővítette Beöthy Zsolt. Az összes balladákat rajzaival kisérte Zichy Mihály, maga írva le a szöveget is a lapszéli képek közé. Szorosabban símul a költőhöz, mint a kik eddig tárgyul vették műveit; egyes versszakait jeleníti meg, nem mond mást, nem többet a szövegnél, csak azt tárja elénk képben, alkalmazkodásában is teljesen érvényesítve festői lángelméjét s kezének gyöngéd biztonságát.

Arany és Petőfi legolvasottabb, legélőbb classikusaink; képeik, soraik, egész verseik élnek mindenki ajkán és mindenki szívében. Munkáikból nem halványult el semmi, nem szorúlnak egy szó magyarázatra; világosak, mint a legnagyobb mesterművek, s mint a templomok, nyitva állnak mindenki előtt. Ismeretök a magyar irodalmi műveltség első betűihez tartozik, átértésök a legnagyobb gyönyörűség, mit a magyar irodalom nyújtani bír. Mint Schillerben a német ifjuság, Petőfiben éli nálunk megszépítve az ifjú kor a maga hevét, jókedvét, lobogását, vágyait, lelkesülését, — s mint ott Goethében, Arany komoly érzelmei, magvas tréfája, hazafi aggodalma, csüggedése, bölcs humora, benső küzdelme és megnyugvása kifejezésében ismer magára a férfi-szív; Petőfiben a szinte önkénytelen alkotás könnyedsége bájol el, Aranynál az öntudatos művész gondja és tanulmánya igéz.

Arany «hatását korának és az utána következő kornak költőire tagadni nem lehet» — úgymond Lévay. — De észreveszi, hogy az utánzók seregét nem vonta úgy maga után, mint Petőfi. Magyarázatát abban látja, hogy «az érzelmek csendes mélysége nem költ a szemlélőben oly heves érdeklődést, mint a lángoló képzelet és a viharos szenvedély játéka». Arany művészi nyugalma, formai tökélye járhatatlan út az utánzók számára. De útmutató a költészet nemes egyszerűsége, higgadt formái, a komoly eszmék és tiszta érzelmek felé. Műveinek kimeríthetlen belső gazdagsága állandó tárgya az elmélet-írók buvárlatainak. Munkáit megjelenésük idején Kemény Zsigmond, Erdélyi János, Greguss, Salamon méltatták. Műveit sokszor fejtegette Gyulai egyetemi előadásain; Riedl könyvet írt költői világáról, Péterfy az *Őszikék*et s eposi töredékeit elemezte. Pályája summáját Beöthy ebben vonja meg (*Képes Irodalomtörténet*ében): «Költészete méltó betetőzése egy dicső szellemi fejlődésnek, melyben a nemzet a művelődés legfelső javaiért küzd, de azért, hogy általok a maga eredetiségét és erejét fejtse ki és érvényesítse. E kettős törekvést, művészi, sőt egész szellemi életünk mezején, Arany költészete mutatja a legbensőbb összeolvadásban s a legfényesebb győzelemmel. Költészetünk fejlődhetik, sőt fejlődik is tovább, de ha hű akar maradni nemzeti életünk vezéreszméihez, úgy további fejlődésének alapja csak Arany lehet.»

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

IRODALOM.

SZÖVEG:

A szöveg az Arany László által atyja utasításai nyomán rendezett Ráth-féle kiadás s a *Kisebb költemények*-nek Arany László által rendezett két kötetes kiadása után igazodik, meg a *Hátrahagyott Versek* kötete után, figyelemmel a költő életében megjelent kiadásokra, az első megjelenésre s a hozzáférhető kéziratokra is. Az időrend pontosabb, e kiadás néhány darabbal teljesebb az eddigieknél.

ÉLETRAJZI FORRÁSOK:

Önéletrajz s az *Elegyes darabok* bevezetése a költő összes munkái közt.
Arany János levelezése író barátaival, Hátrahagyott munkáinak két kötete.
Arany László bevezetése a *Hátrahagyott Versek* előtt, s jegyzetei a költő önéletrajzához.
Ercsey Sándor: *Arany János életéből.* (Levelekkel.)
Benkó Imre: *A. J. tanársága Nagy-Kőrösön*, 1897.
Szily Kálmán: *Arany János mint főtitkár.* — *Akadémiai Értesítő*, 1893 junius.
Gyulai Pál: *A. J. életrajza.* — Nekrolog. — *Bírálatok* cz. kötetében.
Egyes adatok: Koltai Virgil: *A. J. élete és költészete*, 1886.
Gyöngyösy László: *Arany János élete és munkái*, 1901.
Kolosváry Aladár: *Arany János életrajza.*

MÉLTATÁSOK:

Egykorú bírálatok a *kisebb költemények*-ről, 1856-ban:
Greguss Ágost: *Általános észrevételek legújabb irodalmunk körül.* — *Kelet Népe.*
— *A. J. kisebb költeményei.* — *Pesti Napló*, május—junius.
— *Eszmecsere a népiesség ügyében*, ugyanott.
Bérczy Károly bírálata. — *Pesti Napló*, julius—augusztus.
Salamon Ferencz: *A. J. és a népiesség.* — *A. J. kisebb* (elbeszélő) *költeményei.* Mindkettő *Tanulmányai* közt.

Erdélyi János: *Arany János.* — A *Pályák és pálmák* kötetében.
Szász Károly, *a kisebb költeményekről.* — *Budapesti Közlöny*, 1867. 29. sz.
— *a balladákról.* — *Pesti Hirlap*, 1884. 49—50. sz.
Gyulai Pál emlékbeszéde.
Greguss Ágost: *A balladáról.*
— *Arany János balladái.*
Zlinszky Aladár: *A. J. balladaforrásai.* — *Irodalomtörténeti közlemények*, 1900.
Lévay József: *Arany lyrája.* Felolvasás az Arany-szobor leleplezése napján a M. T. Akadémia ünnepélyes ülésén, 1893. — *Akadémiai Értesítő*, 1893 junius.
Riedl Frigyes: *Arany János.*
— *Arany szellemi élete.* — (A *Magyar Könyvtár*ban.)
Péterfy Jenő: *Arany János Őszikéi.*
Beöthy Zsolt: *Arany János.* — A *Képes Irodalomtörténet*ben.
— *Aranyról szóló fejezete az iskolai irodalomtörténetben.*
— *A. J. nagykőrösi szobránál.* — *Irói arczképek.* — *Magyar Könyvtár.*
Négyesy László: *A mértékes magyar verselés története*, a *Budapesti Szemle*ben.
— *Arany.* A költő születésének százados évfordulója alkalmából a Kisfaludy-Társaság ajándéka a tanuló ifjúságnak.
— *Arany művészete és elmélete.* — *Budapesti Szemle*, 1917. junius.
— *Arany és a magyar nyelv.* — A *Magyar Nyelv* folyóiratnak *A. J.* emlékfüzetében, 1917. 5—6. füzet.
Radó Antal: *A magyar rím.* 1921.
Haraszti Gyula: *Arany János.* — *Modern Könyvtár.*
Tolnai Vilmos: *Arany nyelvművészetéről.* — *Budapesti Szemle*, 1917. junius.
— *A Népnevelés, Tetétleni halmon* költeményekről, s egyéb czikkei az *Irodalomtörténet* cz. folyóiratban.
Simonyi Zsigmond: *Arany János nyelvének hatása.* — *Magyar Nyelvőr*, 1917. 3—4. sz.
Váczy János: *Arany lyrai költeményeiről. (Az Erdélyi Múzeum Egylet bölcselet-, nyelv- és történettudományi szakosztályának kiadványai, 1891.)*

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

TARTALOM-JEGYZÉK.

A KÖLTEMÉNYEK CZÍMEI ÉS KEZDŐ SORAI.

	Lap
A bajusz	152
A betyár	64
Ablak alatt	30
A bujdosó	181
A büszke Szion elesett	184
A dajka sírja	106
A dajka sírján egyszerű halom	106
A dalnok búja	110
A dalnok elhullt	112
A Dismal mocsárok tava	42
Ae fond Kiss (Burns)	234
A falu bolondja	85
A fájdalommal, gyermekek	225
A fülemile	150
Agio-világ	90
Ágnes asszony	147
A gyermek és szivárvány	104
A Haemus ormán s a Dunánál	268
A hajótörött	81
A hamis tanú	126
A haza sorsa	226
«A hazáról»	249
A hazáról egy merész szót	249
A Három-pipa-utcza	207
A hegedű	138
A hegedű száraz fája	175
A holtak álmai felett	119
A honvéd özvegye	81
Aisthesis. (Megérzés.)	280
Aj-baj!	244
A jó öreg úrról	289
A jóságos özvegynek	285
Akadémiai papirszeletek	238
A kalapom czilinder	206
A képmutogató	277
A két apród	174
A két madár	207
A kis pokol	125
A költő hazája	102
A köztársasághoz(Horatius)	243
A laczikonyha	86
A lantos	67
A lantot, a lantot,	254
A lámpa csügged, az éjfél setét	108
A legszebb virág	48
A lejtőn	185
A lepke	246
A liget akáczi lenézték a fenyvet	216
Alkalmi vers	130
Almanach 1878-ra	275
Alunni	229
A Mab királyné (Shakespeare)	218
A madár, ha nem dalolhat	185
A magyar nyelv	282
A méh románcza	30
A mult időnek bölcsei	89
A nagy munka	282
Anakreonból	294
A néma háború	288
Anyagond (Johanna után)	217
Anyai gond, anyai báj	293
A poloska	190
A pusztai fűz	122
A puszta rémei	121
A rab gólya	35
A rablelkek	53
A radványi sötét erdőben	273
Aranyaimhoz	32
Arczom vonásit	31
A reggel	297
A régi panasz	255
Arkádia-féle	131
A rodostói temető	44
A sárkány	139
A sors humora	292
A szájasok	282
A szegény jobbágy	32
A szép horganytű	234
A szőke reg, a barna éj	104
A «Tavasz-ünnepély» albumába	293
A tetétleni halmon	157
A tölgyek alatt	259
«A tölgyek alatt». II.	283
A tőr	234
A Tudománynak háza vagyon	221
A tudós macskája	36
A varró leányok	29
A vén gulyás	162
A vén gulyás temetése	163
A vén sírásó haldokol	98
A vigasztaló	141
A világ	115
A világ egy kopott szekér	115
A walesi bárdok	179
Az agg színész	298
Az alföld népéhez	41
Az alkotmányos sarjadék	228
Az egri leány	145
Az elaggott fülemile	295
Az elhagyott lak	122
Az elkésett	247
Az emberélet útjának felén	125
Az emberi öltöt	238
Az 1869-i választások	229
Az élczlapok rajzolóihoz	209
Az életet már megjártam	246
Az élet rajtam	230
Az én fiatal koromban	206
Az időkben semmi nagyság	288
Az ifjú évek bajt hoznak	286
Az ihlet percze	155
Az, kit ügyes-bajosok	294
Az, mi a költő lelkének	44
Azok a magyarok, kik e hazát	54
Az óra lüktet lassú perczegéssel	205
Az orthologusokra	281
Az ó torony	97
Az ördög elvitte a finánczot. (Burns)	231
Az «öreg» házról	290
Az öreg pinczér se gyanítja	258
Az öreg úrnak van egy tamburája	248
Az örökség	54
Az örök zsidó	201
Az özvegy lakása	166
Azt hittem, öröm vagy	242
Azt hivém, hogy életem	287
Az új évet, (ócska tárgy!)	130
Az új görög dalnok	194
Az új magyar költő	193
Az utolsó főpap	184
Az ünneprontók	252
Az «Üstökös»-nek	242
Az yvetot-i király	183
Áj-váj	228
Álmaidon ne törödj	209
Álmaimat gyakran látogatod	285
Álmodám tavaszszal	39
Áll a kis lak pusztán ridegen	122
Állj elő, vén Márkus! vedd le a süveget	126
Állottam vizének mélységei felett	118
Álom és vágy	209
Álom — való	55
Április 14-én	59
Ártatlan dacz	221
Árva fiú	166
Árva gólya áll magában	35
Ballada az elűzött és visszatért grófról. (Goethe.)	186
Balzsamcsepp	182
Baranovszky Miklós hamvaira	155
Bartos Gábor sírkövére	203
Bálint Gábor röpiratára	239
Báró Kemény Zsigmondhoz	219
Beállottam a Bocskai-csapatba	61
Beborult a	174

	Lap
Behantozatlan áll	164
Belenézek a nagy éjszakába	261
Bende vitéz lakodalmát lakja	257
Beszedem szép gyolcsom a fehérítőrül	217
Béranger halálakor	183
Bonczold csak, nyelvész	282
Bor vitéz	167
Bordács Dániel sírverse	203
Bort ide a billikomba	181
Bort vett magának a tudós	280
Both bajnok özvegye	178
Bóka Bandi	295
Búcsú a fürdőtől	241
Budenzhez	238
Bujkált a nap. Vén czigányt	292
Bús az ősznek a hervadása	196
Bús Tisza partjaitól	155
Büszke, harczos, kalandor nép	50
Cannaet római vér	295
Caput, alas, pedes	239
Chinai dalok. I—III.	234
Civilisatio	289
Csak hiába! elmaradt az	255
Csak öt forintot kértem : megtagadtad	192
Családi kör	100
Csalfa sugár	286
Csatába ment az ifjú honvéd	81
Csendes dalok, I., II.	144
Csillag-hulláskor	226
Csillag tünt fel, fényes csillag	160
Cynismus	208
Czakó sírján	37
Czilinder	206
Dal és öt forint	192
Dal fogytán	277
Dalszövegül	295
Dante	118
Deák Ferencz, megélünk mi	226
Debreczeni sokadalom	277
De gustibus	132
Demokrata-nóta	226
De nyugszik immár csendes rög alatt	164
Dr. Beadynak	299
Domokos napra	106
Duna vizén lefelé úsz a ladik	266
Dúlt az elem	215
Edvárd király, angol király	179
Egressy Gábornak	87
Egész teste fájdalom volt	119
Egy a pálya, egy a végczél	59
Egy ara sírkövére	287
Egyesülés	44
Egy életünk egy halálunk	48
Egy hő csókot (Burns)	234
Egy kis hypocondria	154
Egykori tanítványom emlékkönyvébe	78
Egynémely nagyocska emberre	84
Egy nép lakik túl tengeren	182
Egy pohár bor a kezében	162
Egy roppant sárkány	139
Egyszer egy kis leány mit tett fel magába?	77
Egy szó nyilallott a hazán keresztül	197
Eh! mi a kő jutott hozzám	92
Eh! mi gondod a jövőre ?	255
Ej, ej, garázda tél apó	97
Ej, haj, ne szomorkodj	144
Eldorádo	38
Elegiák	299
Elesett a Rigó lovam patkója	175
Elfolyt a méz a köpűből	137
El innét, finnyás orru satnya nép	86
El nem aludt lámpám	287
Előre lantok! . . . vagy mi a guta	94
El van már temetve ama korcs *bennünket*	220
Emlények, I—III.	163
Emléklapra	72
Emlékre	229
Emlékre	292
Emlékül	218
En philosophe	287
Enyhülés	114
Epilogus	246
Epitaphium	217
Erdély	57
Este van, este van : kiki nyugalomba!	100
Eszünkbe jusson, hol veszett el	111
Ex tenebris	271
Ez a szoba, hol én most	84
Ez az élet egy tivornya	283
Ezelőtt	289
Ez-e hát a puszta? ama híres puszta?	121
Ezernyolczszázharmincz-kilencz	241
1861	207
1872. május 1.	242
Ez volt vágyam netovábbja	290
Éjféli párbaj	257
Él-e még az isten ?	53
Élt, szeretett, meghalt	229
Ének az öregségről	244
Ének a pesti ligetről	267
Én is Arkádiában	131
Én is éltem . . . vagy nem élet	121
Én kedves czimborám	208
Én láttam a bimbót, én láttam azt	78
Én vagyok az anyám átka	62
Érzékeny búcsú	112
Évek, ti még jövendő évek	73
Év kezdetén	99
Évnapra	75
Évnapra	300
Év utolján	130
Fáradt elmével, ne akarj futtatni	296
Fáradt szemre álmokat hoz	288
Fekszem kínos ágyon	55
Felhőbe hanyatlott a drégeli rom	172
Feljajdulás	224
Félmagyarság	206
Férfi korom vége felé	230
Férj, szüle, testvérnek	223
Fiamnak	76
Formai nyüg	281
Forrás, kit Helicon	240
Földi! mit csináltok?	49
Földünk mind hegyesebb szög alatt	297
Főtitkárság	229
Furkó Tamás	70
Fut Mohamed földön, vizen	179
Függ lomha köd	234
Függ már szögén a hárfa	277
Fűzes Tiszaparttól Biharig	142
Ghazel	191
Gondolatok a béke-congressus felől	89
Görgei Arthur leányának	221
Görögből	196
Grammatika versben	220
Gyermekkoromban felköték	247
Gyékényes, abroncsos alföldi szekér	248
Gyöngy, harmat, liliom	124
Gyöngyösiád	296
Ha álom ez élet	66
Hagyaték	280
Haja, haja, hagyma-haja	276
Hajdanában a mikor még	150
Hajnali kürt	104
Haj, ne hátra, haj előre	59
Ha levetve gyarló testet	218
Hallottad a szót : «rendületlenül —»	204
Ha napfényes Vízkereszt	299
Ha nézem gyönge lábadat	170
Halnak, halnak	169
Hangsúlyosok hexametere	240
Hangsúlyos verselés	240
Harmincz év mulva	285
Hasadnak rendületlenül	296
Hatvani	156
Haynaunál, Bachnál	228
Hála Isten! este van megin'	75
Háromszor, vagy azon felül	294
Hát csak írni, mindég írni	280
Hát ez a szabadság napja ?	53
Házi-uraság	79
Hecz, hecz!	90
Hej! iharfa, juharfa	90
Híd-avatás	264
Hinc illae	228
Híre pora sincsen már	290
Híres falu Gömörben	165
Hirlap-áruló	266
Hiszen daloltam már is	291
Hiú sovárgás	127
Híves, borongó őszi nap	91
Hoc erat in votis	290
Hogy melyik arczképem választom	287
Hol a költő a végtelenbe vész	170
Hollósy Kornéliának	182
Honnan és hová?	250
Horatiusból	218
Horatiusból	294
Hová, hová, édes férjem ?	128
Hunyad alatt egy kis házban	178
Hunyadi csillaga	160
Húzd rá, czigány, a kedves nótámat	295
Ifjúkori munkát öregen ne végezz	298
Igy is jó	288
Igyunk biz' azt egy-egy kicsit	145
Intés	225
Intés	273
Irjak? ne írjak	171
Író szobám	84
Irtó háború volt	229
Ismertem én, — ismerte minden	289
Isten veled, Karlsbad szép tája	241
Itt e magános völgyben	294
Itthon	115

	Lap
Itt, hová csak későn	58
Itt nyugosznak a honvédek	292
Itt ülök, az órák hosszu voltát mérvén	69
Itt van tehát; megjött az Új-év	275
Izabella királyné Budában	133
Jaj, biz ez a nevelészet	238
János pap országa	50
Jár számkiüzötten az árva kölök	193
«Jobb dolgunk volt a Bach korában!»	228
Jó költőktül azt tanultam	273
Jöhetsz tőlem, vidor tavasz	242
Jött az ördög hegedü szóval	231
Juliska elbujdosása	77
Juliska emlékezete	224
J..... hoz	196
Juliska sírkövére	223
Kalobios Károly	291
Kapisztrán	179
Karácson éjtszakán	68
Karddal melyet dicsővé tenni	193
Karlsbadi apróságok	240
Kassa mellett, egy fölvárban	145
Károly császár forrásaihoz	240
Károlyi Sámuel	203
Kedves barátom, lelkem jobb fele	33
Kelsz és lenyugszol észrevétlenül	75
Kempelen Riza sírkövére	186
Kertben	100
Kertészkedem mélán, nyugodtan	100
Kertjében a kis fülmile	170
Keserűből jön az édes	271
Kél és száll a szív viharja	114
Későn keltél öreg,	247
Későn születtél, buksi költemény	292
Két éles kard	159
Kidőlt immár sok ép, erős	265
Kies ősz	204
Kifelé az évnek a szekere rúdja	130
Ki, ki a mezőre	122
Ki, ki bátran a szabadra	210
Kimentem a ligetbe újra	267
Kinek nyúlfarknyi a reménye	261
Ki nékem álmaimban	163
Kis bokor, ne hajts még	286
Kisfaludy egy pipáról	207
Kis hajó az én reményem	80
Kisütik, hogy a magyar nyelv	281
Kitelt az év, a percz lejára	156
Kitör az!	209
Ki ültetett engem sivatag pusztába	122
Ki vágtat ilyenkor az éji szelen	188
Kívánsz nagy nyereményt	185
Ki zengi meg, ha én nem	70
Klasszikusok körmönfont fordítása	297
Knócz József és László sírverse	186
Koldus-ének	74
Kondorosi csárda mellett	64
Kortársam R. A. halálán	263
Kóbor Tamás	232
Kórágyon ott, nagy-betegen	222
Kosmopolita költészet	260
Kósza Bandit ösmeri a helység	85
Ködbe vész a nap sugára	167
Költők, a végzet ellen	79
Köszönöm, oh Isten	291
Köszöntő-dal	181
Krisztus urunk Szent Péterrel	138
Kupai Kovács Mihály sírjára	203
Különbség	286
Küszöbről küszöbre járok	74
Üzdelem a létért	226
Lyányok, lyányok: lakodalom . .	29
Leányomhoz	212
Lelkem pusztaságos éjjelén keresztül	68
Letészem a lantot	75
Levél Petőfihez	33
Lisznyay Kálmánnak	117
Lóra, magyar, lóra!	49
Magánosan, mint egyes falevél	72
Magányban	205
Magyar Misi	125
Magyar Miska olyan ember	132
Makámát írni	190
Marcianus büszke császár	159
Mária! bűneid meg vannak bocsátva	254
Mátyás anyja	149
Meddő napok, üres lapok	154
Meddő órán	261
Meghalt a vén Test . . .	298
Megjöttetek? de már, de már	32
Megszegett sok esküvésed	218
Megtörtént. Nem mondom, a mit érdemeltél	57
Megüdvözöllek régi búm dalával	207
Mely ideálként leng vala	229
Melyik a bűnös?	298
Melyik talál	287
Mely riadalma soká vala édentáji mezőnek	204
Menj, fáradt veterán	207
Mese, mese: mit találtam	221
Még áll a domb s én állok a felett	157
Még egy pár jelenet	298
Még egy	267
Még ez egyszer	291
Még nem hallom a pacsirtát	204
Mi a tűzhely rideg háznak	141
Midőn a roncsolt anyagon	223
Midőn még életet	81
Midőn szüleid és mind a kik szeretünk	106
Mi lelt téged bús gilicze madárka?	51
Mily rövid az élet!	250
Mindenki annyit ér, a hogy	266
Mindvégig	254
Mint álló csillagot	119
Mint a madár a fészkére	115
Mint a Noé hű galambját	130
Mint a szerelmes boldog álminál	155
Mint egy alélt vándor	120
Mint folyondár, melynek	292
Mióta romba dőlt oltáridon	224
Mirtusz lombja közé fonom be szablyám	196
Mirza Shaffyból	170
Mit csinálunk?	49
Mit hallok Andris?	92
Mit is akarsz? . . . nézz az időre	267
Mi vagyok én? Senki Pál	300
Monda Lajos, a nagy király	143
Moore verseiből	111
Muzsika szól: dörög a menny	48
Múzsa, nekem énekeld el	297
Művész hazája széles e világ	102
Nagy emberek, nagy emberek	84
Nagy lett volna a tudósnak	36
Nagy-Szalonta nevezetes város	97
Naturam furca expellas	247
Ne hagyjon el engem a Múzsa	205
Ne lettél volna szívem gyermeke	224
Nemcsak a jelen betegség	299
Nem fáklya vagy, éltem	244
Nem itt, nem itt van az én világom!	141
Nem kell dér	285
Nem szégyellem, nem is bánom	260
Nemzetőr dal	43
Néma bú	169
Német dal	184
Népdal	266
Népdalok a kornak	297
Népnevelés	165
Névnapi gondolatok	69
Névnapra	117
No, kertész úr,	263
No lám, a Mab királyné volt veled	218
Nőmhöz	241
Növünk együtt	256
Nyalka huszár, honnan oly vágtatva	64
Nyerészkedés	185
Ohajtanék én	113
Oh, hát visszaterel új vihar	243
Oh, jöszte be, jó öreg énekesünk	186
Oh, mint szeretném újra élni	210
Oh, mint zúg, mint dagad	184
Oh, ne bántsd a költőt	112
Oh! ne nézz rám oly sötéten	114
Oh, ne sujtsák a szelid nőt	254
Otium	291
Ott a költő sírja	37
Ölelő karokkal mennek ki elődbe	87
Öreg-pinczér	258
Örökké	293
Ősz felé	210
Őszszel	91
Ősz végén	123
V. László	136
Ötvenhárom év	230
Palóczy halálakor	207
Patvarba, collégám, jó deák Tinódi!	209
Pál, fordúlásod	296
Párja vesztett giliczének szive fáj	181
Pázmán lovag	175

	Lap
Pihenni már. — Nem, nem lehet	201
Piroska betegségében	242
Plevna	268
Poéta és politikus	216
Poétai recept	124
Pohárköszöntő a Csengery családra	226
Pongyola járású lovadat	281
Prometheusz nem vagyok, de kínját érezem	293
Puha fejér ágyam hullámos redőin	108
Quem di odere . . .	189
Rangos koldus	255
Ráchel	108
Ráchel siralma	108
Rákócziné	51
Rásüt az esthajnal	61
Reg és est	151
Reményem	80
Reményinek	193
Rendületlenül	204
Régi adoma	292
Régi jó időből	137
Régi magyar énekek	243
Ritka vendég Ráczországban	159
Riza jövel! zendült	186
Romulidae Cannas	295
Ropog a tűz, messze süt a vidékre	251
Rossz szememről egy nagy könyvben	299
Rozgonyiné	128
Rózsa Sándor	60
Sebtében eddig írtam	267
Sejtelem	298
Sejtelem	300
Semmi természet!	263
Siratni őt ? Bérangert?	183
Sir Patrick Spens	135
Sírt az ég egyik szemével	104
Sírt ástak néki	42
Sírva jön a magyar nóta világra	175
Sírvers	229
Sírversek a nagy-kőrösi temetőben	203
Sokan szeretnék a hazát	282
Sok nagy ember szállt pokolra	298
Soknaklettem már,hogyélek	256
Sötét éjben, rideg lakában	110
Sűrű setét az éj	136
Süvegemen nemzetiszín rózsa	43
Száll az este. Hollószárnya	185
Szász Károlynak	291
Szent László	143
Szenvedek én . . .	283
Szeretem a reggelt	151
Szerény leszek kívánatimban	90
Szerkesztői levelek. I., II.	208
Szerkesztő Úr! tisztelt báró	219
Széchenyi emlékezete	197
Széchenyi tiszai oszlopára	214
Széles országúton andalog	32
Szép a független nyugalom	288
Szép megtiszteltetés	229
Szép ősz	210
Szép virág a rózsa	48
Szibinyáni Jank	159
Szilágyi Örzsébet	149
Szigethazám, szigethazám!	194
Szilveszter-éjen	98
Szív, örömtől elszokott szív	182
Szondi	174
Szondi két apródja	172
Szólt a fiú : «kettő vagy semmi!»	264
Szót, ragot és képzőt	282
Szőke Panni	35
Szülőföldemhez	223
Szülőhelyem, Szalonta	223
Tamburás öreg úr	248
Tanári jubilaeumra	189
Tanulság	299
Tájkép	142
Tele vagyok, dallal vagyok tele	210
Temetőben	119
Tengeri-hántás	251
Természet, ki ezer képben tükrözte halálod	230
Testvéri ünnep	215
Tetemre hívás	273
Télben	39
Télen-nyáron nincs több	112
Téli vers	97
Ti, kikért teremnek	41
Tinódi redivivus	209
Tisztelt jó barátunk, ki vagy Fodor Gerson	117
To love, to like enyelgénk	190
Toldi II. részéhez	292
Toldy Ferencz tetemét nagy erővel	293
Toldyhoz (III., IV.)	238
Toldy sírjára	293
Tompa Mihály tetemén	230
Tompa sírkövére, I., II.	230
Török Bálint	133
Török Pálnak	296
Tündérkirály	188
Ugy ég a tűz, ha lobog	297
Új esztendő . . . patvarba új!	99
Új-évi köszöntés	130
«Uram-bátyám»	230
Utczahosszat bőg a szegény marha	90
Ül a király Dunfermlinben	135
Vagy a tüdő, vagy a máj	228
Vakságban	291
Van egy ország : Eldorádó	38
Van-e olyan hamvába holt fiatal	63
Vágtat a ló	119
Vágy	141
Válasz Petőfinek	28
Válság idején	58
Vándor czipó	261
Vándor megállj! Hó!	229
Vára öblös teremében	175
Vásárban	248
Vess lángot előttem, éjjeli szövétnek	44
Vége az országgyűlésnek	208
Végpont	267
Vén vagyok már	244
Viszik Marczi bácsit	163
Visszatekintés	121
Vojtina Ars poeticája	210
Vojtina levelei öcscséhez, I., II.	92
Volnék kis pacsirta, hogy zenghetne dalom	127
Volt egy anyának (így szól a rege)	215
Volt egy falu — nem tudom hol	152
Volt Yvetotban egy király	183
Vörös Rébék	271
Wangné asszony	234
Wohl Janka emlékkönyvébe	190
Zavarva lelkem . . .	28
Zács Klára	161
Zendül, kondu! szent harangszó	252
Zengi epigrammád a fényt	242
Zöld lepke, mint hulló levél	246
Zúg az erdő, lecsapott a felszél	67

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA